

ВІСНИК
економічної
науки
України

науковий журнал

2018

№ 2 (35)

Київ

Науково-редакційна рада:

О. І. Амоша, акад. НАН України (голова ради);
В. М. Геєць, акад. НАН України (заступник голови);
Б. В. Буркинський, акад. НАН України;
В. П. Вишневський, акад. НАН України;
В. К. Мамутов, акад. НАН України;
П. Т. Саблук, акад. НААН України;
М. П. Войнаренко, чл.-кор. НАН України;
В. С. Савчук, чл.-кор. НАН України.

Редакційна колегія:

д-р екон. наук О. І. Амоша (головний редактор);
д-р екон. наук Б. М. Андрушків;
д-р екон. наук М. Г. Білопольський (заступник головного редактора);
д-р екон. наук Н. Ю. Брюховецька;
д-р екон. наук Б. В. Буркинський;
д-р екон. наук В. П. Вишневський;
д-р екон. наук Ю. С. Залозна;
д-р екон. наук Л. М. Кузьменко;
д-р екон. наук В. І. Ляшенко (відповідальний редактор);
д-р екон. наук О. Ф. Новікова;
д-р екон. наук Ю. В. Макогон;
д-р екон. наук Ф. Ю. Поклонський;
д-р екон. наук М. Є. Рогоза;
д-р екон. наук Є. В. Савельєв (заступник головного редактора);
д-р екон. наук Ю. М. Харазішвілі;
д-р екон. наук В. А. Ткаченко;
д-р екон. наук Л. Г. Червова;
д-р екон. наук М. М. Якубовський.

Свідоцтво про державну реєстрацію друкованого засобу масової інформації –
серія КВ № 9390 від 02.12.2004 р.

Матеріали друкуються українською, російською та англійською мовами.

Засновники: Інститут економіки промисловості НАН України,
Академія економічних наук України.

Рекомендовано до друку вченою радою Інституту економіки промисловості НАН України
(протокол № 11 від 14 грудня 2018 р.).

Видання включено до міжнародних наукометричних баз:
«Наукова електронна бібліотека E-Library.Ru (Російського індексу наукового цитування – РІНЦ)»,
Research Bible (Токіо, Японія)
та індексується вільно доступною системою GoogleScholar

*Точка зору редакції не завжди збігається з точкою зору авторів.
Відповідальність за точність наведених фактів, прізвищ, цитат несуть автори.*

При передрукуванні посилання на «Вісник економічної науки України» є обов'язковим.

© Академія економічних наук України,
Інститут економіки промисловості НАН України, 2018

Б. Андрушків
д-р екон. наук,

Н. Кирич
д-р екон. наук,

О. Погайдак
д-р екон. наук,

Г. Мельник
акад. АСУ,
Тернопільський національний технічний
університет імені Івана Пулюя

УПРАВЛІННЯ СОЦІОГУМАНІТАРНИМИ ТА ЕКОНОМІЧНИМИ ЧИННИКАМИ СТВОРЕННЯ ПЕРЕДУМОВ ЩАСЛИВОГО ШЛЮБУ ТА ЗМІЦНЕННЯ СІМЕЙНИХ УСТОЇВ В УКРАЇНІ

Актуальність проблеми. Економічні, політичні, соціальні реформи, що проводились в Україні протягом останніх двадцяти п'яти років, значною мірою вплинули на умови життєдіяльності сім'ї в усіх її сферах. Докорінно змінилися морально-психологічні установки молоді стосовно щасливого шлюбу та міцної сім'ї. Необхідно відзначити, що соціально-економічна криза попередніх років спричинила суттєве зниження життєвого рівня переважної більшості населення, зростання безробіття і неповної зайнятості, розшарування суспільства на багатих і бідних, погіршення структури споживання більшості сімей. Найбільш уразливими виявилися родини з наднизьким рівнем середньодушових доходів і витрат, споживання продуктів харчування.

В силу означених обставин зазнає серйозної трансформації виховний потенціал родини. У суспільстві спостерігається поширення проявів жорстокості та насильства, що негативно позначається на процесі виховання підростаючого покоління. Перетворення, що відбуваються, потребують постійного врахування змін умов життєдіяльності сімей і своєчасного формування державної ідеології та її складової, – сімейної політики зваженої з так званими традиціями та звичаями регіональної політики. Всім відоме народне прислів'я: «Міцна сім'я – міцна держава!» Спонтанно виникає запитання, а що робить держава за для зміцнення сім'ї? Всі ці та інші обставини обумовлюють актуальність та своєчасність означеної проблематики.

Аналіз останніх публікацій. З цієї проблематики є достатньо публікацій в соціоекономічній літературі, зокрема можна виділити праці таких вчених та дослідників, як Г.Х. Мельник, О.О. Якуба, Е.Ф. Ачильдієва, А.І. Антонов, В.М. Медков, С.І. Голод, А.П. Заостровцев, В.М. Піча, С.С. Фролов, Н.Й. Черниш, М.П. Лукашевич, М.В. Туленков, М.С. Мацковський.

Як стверджують вчені [11–25], продуктивність праці, ефективність виробництва загалом, в значній мірі залежить від сімейного благополуччя працюючих. Наприклад, за підсумками проведеної паспортизації багатодітних сімей, за останні роки намітилась стійка тенденція до їх зменшення. Щорічно цей показник

стає нижчим. Майже всі сім'ї потребують додаткової матеріальної, психологічної та іншої допомоги. Окрім матеріальних, багатодітні сім'ї часто стикаються з такими проблемами, як недобррозичливість, негативне ставлення з боку оточуючих, а також відсутність моральної підтримки, соціальної значущості багатодітної родини, відчуття відмежованості від соціуму, низького матеріального достатку. Не випадково висуванці на високі державні посади вважають, що одним з найбільших пріоритетів держави є забезпечення щасливого шлюбу, міцної сім'ї та ... їх добробуту. Але ніша щасливого шлюбу, благополучної сім'ї, зв'язок цих чинників з успішністю розвитку національної економіки висвітлено недостатньо.

Як результат нехтування цими питаннями, зростає число нещасливих шлюбів. За Інтернет виданнями, не стійкими є устої сімейного життя. Зростає кількість розлучень які розподіляються таким чином: до 1 року – 3,6%, від 1 до 2 років – 16, від 3 до 4 років – 18, від 5 до 9 років – 28, від 10 до 19 років – 22, від 20 і більше років – 12,4%.

За перші 4 роки відбувається близько 40% розлучень, а за 9 – близько 2/3 їхнього загального числа.

Абсолютна більшість розлучень доводиться на вік від 18 до 35 років. Різкий підйом починається у віці 25 років.

Як відомо, найбільш відповідальний період у житті родини, коли дружинам від 20 до 30 років (найпродуктивніший період). Встановлено також, що шлюби, укладені до 30 років, у середньому вдвічі довговічніші за шлюби, що виникли, коли подружжям було за 30.

Після 30 років людям набагато складніше перебудувати себе відповідно до потреб проживання вдвох і входження в сімейні ролі. Молоде покоління легше розлучається зі звичками, що травмують того чи іншого з подружжя.

Невтішними залишаються показники народжуваності, що в стратегічному плані теж негативно формує негативні прогностичні показники. Починаючи з часу проголошення незалежності до сьогодні залишається від'ємним природний приріст населення, але упро-

довж останніх п'яти - семи років намітилась тенденція до його незначного підвищення.

При тому в останні роки кількість матерів, які не перебували у зареєстрованому шлюбі, становила 25% від загальної кількості народжених (в порівнянні з 2000 роком – 20,5%, у 1990 році – 12,4%).

Отже стан інституту щасливого шлюбу і міцної сім'ї та економічний, соціально-демографічний розвиток країни на даному етапі характеризуються низкою несприятливих чинників. Серед яких: високий рівень розлучень. За цим показником Україна посідає третє місце серед європейських країн; розвиток альтернативних форм сімейних союзів, зокрема поширення незареєстрованих шлюбів; висока частка неповних сімей, в яких дітей виховує лише один із батьків, як правило мати; низький рівень народжуваності; низька тривалість життя населення, висока смертність чоловіків; незадовільний стан здоров'я населення; швидке поширення професійних та соціально-обумовлених хвороб, значна кількість дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування.

Мета статті – дослідити моральний стан суспільства, що є могутнім чинником формування демографічного потенціалу і на основі цього дослідження запропонувати «Програму створення передумов щасливого шлюбу та зміцнення сімейних устоїв в Україні на період до 2025 р.».

Основна частина. Від сім'ї залежить виховання наступних поколінь, що є передумовою успішного розвитку та економічного процвітання держави. Без повноцінного функціонування сім'ї неможливим є вирішення економічних і соціальних проблем держави, утвердження здорових моральних цінностей, адекватна соціалізація дітей і підлітків, розвиток духовності та культури. Саме тому суспільство має бути зацікавлене в фізично й морально здоровій та щасливій сім'ї, яка має забезпечити не лише власне виживання, а й державний розвиток.

Тим часом, населення незалежної України та інститут, так скажемо, щасливого шлюбу та міцної сім'ї вступили у XXI сторіччя з тягарем згаданих невирішених соціально-демографічних проблем, які є продовженням довготривалих ретроспективних тенденцій. Відтак підвищення рівня індивідуальної свободи та можливостей вибору тієї чи іншої моделі шлюбно-сімейної поведінки в наш час не завжди поєднується з усвідомленням сімейних обов'язків, відповідальним ставленням до шлюбних стосунків та виховання дітей, до свого здоров'я та здоров'я інших членів родини. Відсутність єдиної ідеології та програмного підходу до формування передумов щасливого шлюбу і зміцнення сімейних устоїв, низька народжуваність, масова одностаттєвість українських сімей, нестабільність шлюбів та високий рівень розлучень, поширення соціопатичних сімей, які не виконують свої обов'язки по утриманню і вихованню дітей, старіння населення поєднуються в Україні з високим, за європейськими мірками, рівнем смертності та низькою тривалістю життя підтверджують актуальність проблематики та обумовлюють необхідність застосування програмного підходу до її вирішення.

Пропонована неодноразово комплексна Програма формується на досвіді реалізації концепції загальнодержавної соціальної програми підтримки сім'ї та демографічного розвитку на період до 2015 року та законів України «Про соціальну роботу з сім'ями, дітьми

та молоддю», «Про соціальні послуги», Постанови Кабінету Міністрів України «Про затвердження Державної програми «Репродуктивне здоров'я нації» на період до 2015 року» інших законодавчих та нормативних актів з напрямку створення сприятливих соціальних, економічних, морально-етичних та організаційних передумов щасливого шлюбу та зміцнення сімейних устоїв в Україні. Розробки базуються на нових, означених прийняттям тогочасного про українську православну церкву, морально-етичних та духовних засадах з врахуванням регіональних традицій та особливостей, свободи віросповідання ін. Програма повинна окреслювати пріоритетні напрями соціальної діяльності державних структур, у тому числі на місцевому рівні, а також громадських та гуманітарних організацій, що працюють над вирішенням проблем щасливої сім'ї, дітей та молоді, визначає орієнтири для всіх, хто займається підвищенням якості життя та соціального захисту, подоланням і профілактикою негативних явищ у дитячому та молодіжному середовищі, забезпеченням духовного та фізичного розвитку дітей та молоді, визначенням проблеми відповідно до реалізації адміністративно-територіальної реформи.

Програма повинна передбачати: удосконалення механізмів надання підтримки пільговим категоріям сімей; виявлення ціннісних пріоритетів щодо сімейних стосунків та ролі сім'ї в суспільстві; підвищення ролі сім'ї в життєзабезпеченні та вихованні дітей; запровадження нової системи інтегрованої соціальної допомоги, основаної на першочерговому сприянні та реалізації власних можливостей членами сім'ї; створення сприятливих умов для використання трудового потенціалу родини; вдосконалення діючої системи попередження насильства в сім'ї; удосконалення системи психологічної, юридичної, інших видів допомоги з питань шлюбу, сім'ї та виховання дітей; розширення сфери культурних послуг; поліпшення науково-методичного забезпечення реалізації державної сімейної політики; розробку системи моніторингу для проведення ґрунтового аналізу стану та розвитку сім'ї, планування та оперативного коригування системи заходів щодо поліпшення її становища.

Реалізація пропозицій дасть змогу з врахуванням регіональних особливостей і традицій сконцентрувати зусилля місцевих органів виконавчої влади, громадських організацій на виконання визначених завдань та забезпечити ефективне здійснення державної сімейної політики у період з 2019 по 2025 рік в Україні, у тому числі: посилити орієнтацію сімей на життєво важливі загальнолюдські цінності; сформував сприятливий соціально-психологічний клімат у суспільстві; удосконалити форми допомоги молоді з питань шлюбу, сім'ї та виховання дітей; підвищити психолого-педагогічну культуру молоді у сфері сімейних відносин; сприяти кількості щорічно зареєстрованих шлюбів та зменшити кількість розлучень; забезпечити більш оптимальні умови для народження та повноцінного виховання дітей у сім'ї; впливати на зменшення народжень позашлюбних дітей та випадки відмов матерів від дітей; поліпшити якість соціальних послуг сім'ям, які перебувають у складних життєвих обставинах; стовідсотково охопити соціальним супроводом усі багатодітні сім'ї; сприяти зменшенню кількості злочинів, пов'язаних з насильством в сім'ї; сформував у суспільстві більш виважене та відповідальне ставлення до батьківських обов'язків та ін.

Подолання згаданих кризових проявів у функціонуванні інституту щасливого шлюбу та міцної сім'ї, найгостріших проблем демографічного розвитку на сьогодні є найактуальнішим завданням українського суспільства, вирішення якого потребує цілеспрямованого комплексного, державного впливу на відповідні чинники і процеси застосування програмних підходів до вирішення цих завдань. Ці обставини обумовлюють необхідність виявлення основних причин виникнення сімейно-шлюбних проблем.

Древньоримська притча розповідає: Римлянин, який розводиться із красивою і мудрою дружиною, на дорікання та осуд родини та оточуючих, пояснює: "От мій черевик. Хіба він не гарний? Але хто з вас знає, де він тисне мені ногу?" Насправді аналіз причин виникнення сімейно-шлюбних проблеми обумовлює необхідність розв'язання їх власне програмним методом.

Для певної частини молодих сімей актуальними залишаються проблеми бідності та безробіття. Все це негативно впливає на девальвацію моральних норм та цінностей, наслідком чого є відтік молоді з міста, в тому числі і з метою пошуку роботи.

У багатьох випадках чинником розлучення виступає виїзд одного з членів сім'ї (найбільш працездатного населення) за кордон, а буває навпаки власне з неблагополучних сімей чоловіки чи жінки виїжджають за кордон.

Як свідчать дані статистики, серед загального числа безробітних питома вага молодих людей сягає 60%. Найбільша частка у цій категорії – молодь віком від 21 до 28 років.

Наявність безробіття значно впливає на зростання негативних явищ серед дітей, сімей та молоді. Саме сімейне неблагополуччя і байдужість оточення призводить до безпритульності, бездоглядності, жебрацтва, соціального сирітства, насильства в сім'ї та жорстокого поводження з дітьми, поширення правопорушень та злочинності серед молоді, руйнації моральних та духовних цінностей, поширення тютюнопаління, наркоманії, алкоголізму, ВІЛ/СНІД, соціально небезпечних хвороб серед населення.

Скорочення чисельності сімей, які довгі роки, а іноді й усе життя, перебувають у складних життєвих обставинах, – це не тільки соціальне, але й політичне завдання суспільства (всіх зацікавлених в цьому суб'єктів). Тому одними з пріоритетних напрямів соціально-економічного розвитку повинні стати активізація профілактичної роботи, формування відповідального ставлення батьків до виховання дітей, забезпечення якісних та доступних соціальних послуг та збереження для дитини її біологічної сім'ї, мобілізація громади до вирішення проблем сімей, дітей та молоді інше, що чітко сформульовано в меті і завданнях комплексної програми.

Таким чином, суперечливий характер сімейних трансформацій, кризові прояви у політичному, економічному та демографічному розвитку населення України, загострення проблем функціонування і розвитку сім'ї, спричинені сукупністю взаємопов'язаних та взаємообумовлених чинників.

Існуючі соціально-економічні, соціально-психологічні, духовні та морально-етичні чинники, що зумовлюють виникнення проблем функціонування сім'ї, вимагають формування цілісної системи заходів державної сімейної та соціально-демографічної політики, застосування комплексного підходу до вирішення цих

проблем, що можливо лише на основі використання програмно-цільового методу. Неможливим є створення сприятливого соціально-економічного середовища та морально-психологічного клімату для формування щасливого шлюбу та гармонійного функціонування сім'ї лише засобами галузевого управління. Необхідна узгоджена діяльність центральних і місцевих органів виконавчої влади та органів місцевого самоврядування, активізація інституту громадянського суспільства, залучення приватних структур, що може бути здійснено лише в межах реалізації комплексної державної програми створення передумов щасливого шлюбу та зміцнення сімейних устоїв в державі за участі громадськості, церкви та духовенства. Усі ці завдання необхідно вирішувати невідкладно, інакше гострі суспільні проблеми загаятимуться у глухий кут, їхнє розв'язання ставатиме дедалі важчим, а втрачені будуть неоцінені. Тим обумовлюється гостра потреба у розробці загальнодержавної довготривалої соціальної програми «Створення передумов щасливого шлюбу та зміцнення сімейних устоїв в Україні» на першому етапі до 2025 р

Таким чином встановлено, що у ході державного становлення, політичного, економічного і соціального реформування за полем зору залишилися інституції сім'ї та шлюбу у результаті з'явився ряд несприятливих чинників, які негативно впливають на становище сімей. Передусім це стосується демографічної ситуації, репродуктивного здоров'я, економіки сімей, сімейного безробіття, виховання дітей у сім'ї та їх навчання. Потребують розв'язання проблеми професійної підготовки, продуктивної зайнятості, охорони здоров'я, соціального забезпечення.

Крім того, актуальність розроблення і прийняття цієї Програми зумовлена необхідністю реалізації сучасної політики держави не лише у сфері створення сприятливих умов для всебічного розвитку сім'ї та кожного з її членів, найповнішого виконання сім'єю своїх функцій, підвищення її життєвого рівня, посилення ролі сім'ї як первинної ланки суспільства, а і забезпечення за рахунок означених чинників успішного функціонування економіки відповідно до Європейських соціальних стандартів. Власне ці обставини обумовили формулювання мети та основних завдань програми.

Мета Державної комплексної програми «Створення передумов щасливого шлюбу та зміцнення сімейних устоїв в Україні» на період до 2025 р. полягає у створенні правових, соціальних, економічних та культурних передумов для формування щасливого шлюбу, належного функціонування та розвитку сім'ї, утвердження духовно і фізично здорової, матеріально та соціально благополучної сім'ї.

Основними завданнями Програми на сучасному етапі є:

- активізація діяльності відповідальних державних служб в царині шлюбу і сім'ї, розширення їх участі у реалізації загальнодержавних та інших соціальних програм шляхом посилення соціальної роботи із молодими сім'ями, молоддю;
- комплексне забезпечення ефективного функціонування спеціалізованих формувань соціальних служб для сім'ї, дітей та молоді, підвищення якості соціальних послуг;
- організація та проведення соціальної роботи із сім'ями, дітьми та молоддю, які перебувають у склад-

них життєвих обставинах та потребують сторонньої допомоги, зокрема забезпечення соціального обслуговування, соціального супроводу та патронажу, шляхом надання їм соціально-педагогічних, психологічних, юридичних, соціально-економічних, соціально-медичних та інформаційних послуг;

- сприяння розвитку та підтримці сімейних форм влаштування дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування шляхом пошуку та підбору кандидатів у прийомні батьки, батьки-вихователі та направлення їх на навчання та соціальний супровід прийомних сімей;

- надання соціальних послуг, здійснення соціального супроводу неповнолітніх та молоді, які засуджені до покарань, не пов'язаних з позбавленням волі, та ті, що відбули покарання у формі позбавлення волі на певний термін або звільнені від покарань з випробувальним терміном;

- здійснення соціальної роботи, спрямованої на запобігання відмовам від новонароджених дітей, соціальної підтримка вагітних жінок та жінок з новонародженими дітьми;

- формування навичок здорового способу життя та профілактика негативних проявів у молодіжному середовищі;

- соціальна підтримка ВІЛ-інфікованих вагітних жінок, дітей, молоді та членів їх сімей;

- здійснення профорієнтаційної роботи серед молоді, залучення учнівської молоді до громадських оплачуваних робіт під час літніх канікул;

- проведення загальноміських заходів до державних свят, молодіжних вечірок, з метою організації змістовного дозвілля молодих сімей та молоді.

- сприяння оздоровленню дітей із малозабезпечених та багатодітних сімей, дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування тощо;

- мобілізація територіальної громади щодо вирішення соціальних проблем сімей, молоді, підтримка шлюбу;

- створення сприятливих умов для поліпшення становища дітей та молоді з особливими потребами;

- залучення громадськості до вирішення соціальних проблем, шляхом створення та розповсюдження соціальної реклами;

- удосконалення нормативно-правової бази з питань сім'ї для її належного розвитку та виконання соціальних функцій;

- всебічне зміцнення правових, моральних та матеріальних засад шлюбу та сімейного життя;

- запровадження правової, психолого-педагогічної та організаційно-методичної системи з метою створення оптимальних соціально-економічних умов для створення передумов щасливого шлюбу та зміцнення сімейних устоїв у державі та повноцінного виховання дітей у сім'ї;

- підвищення рівня економічної активності та самостійності сімей, в умовах суспільних трансформацій, оптимізація їх соціального захисту;

- створення системи цілеспрямованої підготовки майбутніх батьків до подружнього життя, підвищення рівня психолого-педагогічної культури громадян, що передбачають вступити у шлюбні відносини шляхом організації інституту щасливого шлюбу і міцної сім'ї.

Забезпечення мети комплексної програми та реалізація завдань її досягнення передбачає визначення пріоритетних напрямів організації формування пе-

редумов щасливого шлюбу та зміцнення державних устоїв сім'ї.

Забезпечення ефективного функціонування державних спеціалізованих формувань у сфері шлюбу, сім'ї, громадських формувань, Церкви і духовенства серед яких: Міністерства освіти і науки, Молоді та спорту, Праці та соціальної політики, Культури та Охорони здоров'я, служб соціальної підтримки сімей тощо.

Соціальна профілактика шлюбу та сім'ї включає: підготовку молоді до вступу у шлюбні відносини та до сімейного життя; формування правосвідомості, відповідального та усвідомленого батьківства, запобігання ранньому соціальному сирітству, консультаційних пунктів при жіночих консультаціях поліклінічних відділень лікарень; підтримку шлюбу та молодих сімей, які готуються до народження дитини; організацію роботи з молодим подружжям щодо запобігання сімейних негараздів, дисгармонії в сімейних стосунках та ін.

За нашим переконанням розвиток трудової і соціальної активності молоді, забезпечення зайнятості молодих людей повинен залучати молодь до виконання програм соціально-економічного розвитку, програм збереження та відтворення довкілля, об'єктів культурної спадщини; розширити практику організації громадських оплачуваних робіт, сприяти залученню до них старшокласників, а також молоді з числа підлітків, які опинилися у кризовому стані та схильних до антигромадської поведінки; надання допомоги молоді у визначенні своїх інтересів, нахилів та індивідуальних особливостей.

Пропонована Програма при формуванні правової культури, профілактиці правопорушень серед дітей та молоді, пропаганда здорового способу життя повинна передбачати надання соціальних послуг та здійснення соціального супроводу неповнолітніх, молоді, яка відбула покарання у формі позбавлення волі та умовно засуджених; створення системи правової просвітницької роботи, спрямованої на підвищення правової культури, підлітків та молоді з залученням ЗМІ; забезпечення проведення зовнішньо-профілактичних заходів в населених пунктах з метою профілактики дитячої бездоглядності, бродяжництва та жебрацтва, акцій за програмою «рівний-рівному»); активізацію роботи з функціонально-неспроможними сім'ями, з метою виховання дітей, які перебувають в особливо складних морально-психологічних умовах; заборонити некоректну, вульгарну, не об'єктивну рекламу тютюнопаління, алкоголізму і т.п.

Соціально-реабілітаційна робота з молоддю з особливими потребами повинна передбачати практику благодійних акцій: «Від душі до душі», «Ти не один» та визначення оптимальних варіантів розв'язання проблеми на основі порівняльного аналізу можливих варіантів.

Розв'язання проблем створення передумов щасливого шлюбу та зміцнення сімейних устоїв в Україні, функціонування сім'ї та демографічного розвитку має здійснюватися шляхом комплексного застосування правових, соціально-економічних, соціально-педагогічних та психологічних засобів впливу, а саме шляхом: розв'язання житлової проблеми молодих сімей; підтримки шлюбу та сімейних форм трудової кооперації, зокрема, через бізнес-інкубатори; забезпечення захисту громадян від прямої чи непрямої дискримінації у сфері праці на підставі шлюбу, сімейного стану чи

сімейних зобов'язань; сприяння поширенню гнучких методів організації трудової діяльності; встановлення додаткових правових гарантій особам з сімейними обов'язками щодо працевлаштування та самозайнятості; поширення принципів соціальної відповідальності бізнесу зі спрямованістю на підтримку шлюбу, сім'ї з дітьми; розширення мережі та підвищення якості роботи суспільних інституцій усіх форм власності з виховання підростаючого покоління, у тому числі повне задоволення потреб сімей у дошкільних закладах, забезпечення гнучких режимів їх роботи відповідно до віку дітей, рівня зайнятості батьків та платоспроможності сімей; зміни у системі оподаткування фізичних осіб, збільшення податкових пільг для молодих сімей; проведення інформаційно-просвітницьких програм, рекламних кампаній, інших заходів, спрямованих на підвищення престижу шлюбу, сім'ї, посилення відповідальності та орієнтації на шлюб та відповідальне батьківство; реалізація виховних, консультативно-роз'яснювальних програм; удосконалення системи підготовки фахівців з питань соціального супроводу сім'ї; розширення сфери і доступності культурних послуг та підвищення якості відпочинку членів сім'ї; створення закладів усіх форм власності для підтримки шлюбу, надання допомоги сім'ям, молоді на рівні громад та здійснення широкої інформаційної кампанії з метою популяризації їхньої діяльності.

Загалом виконання Програми створення передумов щасливого шлюбу та зміцнення сімейних устоїв в Україні дасть змогу шляхом удосконалення механізму підтримки шлюбу та різних категорій сімей: запровадити систему інтегрованої соціальної допомоги молодим сім'ям, заснованої на першочерговому сприянні та реалізації власних можливостей членів сім'ї, створити сприятливі умови для використання їх трудового потенціалу; сформувати у суспільстві потребу у відповідальному ставленні громадян до збереження свого здоров'я; підвищити рівень готовності молоді до подружнього життя та виконання функцій батька і матері; удосконалити систему запобігання насильству в сім'ї та створити дієву систему надання допомоги жертвам насильства; удосконалити систему надання допомоги сім'ям, які перебувають у складних життєвих обставинах, їх соціального супроводження; сформувати сприятливий соціально-психологічний клімат з метою позитивної налаштованості громадян на утворення сім'ї та збереження її кращих традицій; удосконалити механізм психологічної, юридичної, інших видів допомоги з питань шлюбу, сім'ї та виховання дітей, розширення сфери культурних послуг; створити оптимальні умови для безпечного народження та повноцінного виховання дітей у сім'ї.

Крім цього виконання Програми сприятиме формуванню цілісної, дієвої системи державної підтримки шлюбу, сім'ї та демографічного розвитку в Україні.

Очікувані кінцеві результати реалізації Програми: підвищення якості та доступності соціальних послуг для сім'ї, дітей та молоді; забезпечення можливостей для самореалізації, самовизначення, самовдосконалення різних категорій сімей в цілому, а також кожного з її членів; створення умов для зменшення соціального сирітства; формування в населення позитивного ставлення до інституту прийомної сім'ї; забезпечення якісно нового рівня інформованості та обізнаності молоді з актуальних питань; позитивні зрушення

у вирішенні проблем зайнятості молоді та залучення її до трудового виховання, як невід'ємної частини комплексного підходу до виховання повноцінних членів суспільства; поліпшення становища молодих сімей міста та їх гармонійний розвиток; поліпшення криміногенних обставин та зменшення рівня злочинності в молодіжному середовищі; зменшення чинників, які впливають на вживання наркотиків та інших психоактивних речовин у молодіжному середовищі; поліпшення системи здійснення соціального захисту дітей, які живуть з ВІЛ-інфекцією, дітей, народжених ВІЛ-інфікованими матерями та членів їх сімей, соціальна підтримка ВІЛ-інфікованих вагітних жінок.

Очікуємо що за час виконання Програми: скоротиться число розлучень; збільшиться кількість народжених дітей щороку на 40–60 тисяч; поліпшиться якість соціальних послуг сім'ям, що перебувають у складних життєвих обставинах; збільшиться кількість зареєстрованих шлюбів щороку на 20 тисяч; поліпшиться організаційне, інформаційне і науково-методичне забезпечення реалізації державної політики у сфері підтримки сімей; зменшиться кількість злочинів, пов'язаних з насильством у сім'ї.

Виконання заходів сприятиме створенню належних соціально-економічних умов для повноцінного і самодостатнього функціонування сім'ї та виховання дітей, формування культури сімейних стосунків, підвищення відповідальності батьків за виховання дітей.

Фінансування Програми пропонується здійснювати за рахунок коштів державного і місцевих бюджетів, а також інших джерел, меценатства.

Комплексна програма створення передумов щасливого шлюбу та зміцнення сімейних устоїв в Україні могла б бути розрахована на 7 чи на 10 років: 2019 – 2025 роки. На виконання програми центральні органи влади у співдії з місцевими органами влади розробляють та затверджують план роботи функціональних органів та його спеціалізованих формувань (на рік, місяць) відповідно до функцій, завдань, стратегічного плану розвитку регіону, пріоритетних напрямів діяльності, положень даної Комплексної програми, програмно-цільового методу фінансування. Раз на рік провідні міністерства звітують про свою роботу та виконання даної Програми на засіданнях Кабінету Міністрів України та за заліковими підсумками – у Верховній Раді України.

Висновки. Отже, реалізація державної комплексної Програми створення передумов щасливого шлюбу та зміцнення устоїв сім'ї в державі сприятиме створенню оптимальних соціально-економічних умов для щасливого шлюбу та повноцінного і самодостатнього функціонування сім'ї та виховання в ній дітей, формування культури сімейних відносин, підвищення відповідальності батьків за сім'ю та виховання дітей.

Справді, в теперішній час потребують удосконалення економічні механізми надання підтримки різним категоріям сімей, перш за все, соціально вразливим та сім'ям, які перебувають у складних життєвих обставинах. Тому особливої уваги потребує створення такої нормативно-правової бази, яка б забезпечувала правові передумови для повноцінного функціонування і всебічного розвитку інституту щасливого шлюбу та міцної сім'ї в цілому та кожної окремої родини.

Удосконалення якості надання соціальних послуг різним категоріям сімей можливе шляхом оптимізації

кадрового забезпечення установ у справах сім'ї, молоді та спорту, центрів соціальних служб для сім'ї, дітей та молоді відповідно до потреб міст і районів області, що перебуває в компетенції регіональних органів державної влади.

Докорінна якісна зміна ціннісних пріоритетів визначає трансформацію статевої моралі, сімейних стосунків, зміну соціокультурної позиції сім'ї та її ролі для суспільства і для окремої особистості. Від того, який ціннісний фундамент стосовно сім'ї буде сформовано, багато в чому буде залежати майбутній стан суспільства. Тому сьогодні слід здійснити відповідний комплекс невідкладних заходів щодо оптимізації функціонування інституту щасливої сім'ї, зосередивши зусилля передусім на утвердженні фундаментальної цінності інституту щасливого шлюбу та міцної сім'ї, розумінні визначальної ролі сім'ї в житті суспільства, вихованні нового покоління, необхідності підвищення авторитету і стійкості шлюбу; посиленні орієнтації родини на життєво важливі загальнолюдські цінності, що найповніше виявляються в ідеалах самої сім'ї, праці, духовності та громадянства, формуванні духовних основ особистості дитини, становлення громадянської свідомості та самосвідомості, підвищення педагогічної культури батьків.

Зміни на краще у демографічній ситуації, вихованні здорового покоління майбутніх громадян тісно пов'язані з економічним становищем сімей. Покращенню матеріального забезпечення сім'ї сприятимуть заходи, спрямовані зокрема на: стимулювання сімей, які спроможні у повному обсязі виконувати економічну функцію, створення сприятливих умов для використання трудового потенціалу родини, сприяння активності працездатного населення, адаптації різних груп населення до ринкових відносин; оптимізацію соціального захисту тих категорій сімей, які цього потребують, шляхом впровадження нової системи інтегрованої соціальної допомоги, удосконаленні системи адресної допомоги сім'ям залежно від матеріального становища та потреби в ній тієї чи іншої родини.

Актуальність розроблення і прийняття цієї комплексної програми зумовлена необхідністю реалізації сучасної політики держави у сфері створення сприятливих умов для щасливого шлюбу, всебічного розвитку сім'ї та кожного з її членів, найповнішого виконання сім'єю своїх функцій, підвищення її життєвого рівня, посилення ролі сім'ї, як первинного осередку суспільства та соціально-економічного розвитку держави у постконфліктний період.

Список використаних джерел

1. Державна програма підтримки сім'ї на період до 2010 року: Постанова Кабінету Міністрів України від 19 лютого 2007 р. № 244. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/244-2007-п>.

2. Сімейний кодекс України від 10.01.2002 р. № 2947-III. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2947-14>.

3. Про затвердження Державної програми «Репродуктивне здоров'я нації» на період до 2015 року»: Постанова Кабінету Міністрів України від 27.12.2006 р. № 1849. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1849-2006-п>.

4. Міська програма підтримки сім'ї та демографічного розвитку на період до 2015 року Рівненської міської ради. Рівненська міська рада.

5. Основні заходи обласної програми "ЛУГАНСЬКА РОДИНА" на 2007-2012 роки.

6. Про попередження насильства в сім'ї: Закон України від 15.11.2001 р. № 2789-III. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2789-14>.

7. Про першочергові заходи щодо захисту прав дітей: Указ Президента України від 11.07.2005 р. № 1086/2005. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1086/2005>.

8. Про додаткові заходи щодо посилення соціального захисту багатодітних і неповних сімей: Указ Президента України від 30.12.2000 р. № 1396. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1396/2000>.

9. Доручення Президента України щодо підтримки сімей, в яких народилася трійня, від 10.11.2006 р. № 1-1/1198 та від 16.01.2007 р. № 1-1/48.

10. Про затвердження Стратегії демографічного розвитку на період до 2015 року: Постанова Кабінету Міністрів України від 24.06.2006 р. № 879. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/879-2006-п>.

11. Ачильдиева Е.Ф. Городская многодетная семья. *Социологические исследования*. 1990. №9. С. 72-79.

12. Антонов А.И., Медков В.М. Социология семьи. Москва: Логос, 1996. 304 с.

13. Андрушків Б. М., Кузьмін О. Є. Основи менеджменту. Львів: Світ, 1996. 385 с.

14. Голод С.И. Будущая семья: какова она? Москва: Наука, 1990.

15. Заостровцев А.П. Социология семьи. *Социально-политический журнал*. 1993. № 9—10.

16. Лукашевич М.П., Туленков М.В. Спеціальні та галузеві соціологічні теорії : навч. посіб. Київ: МАУП, 2004.

17. Мацковский М.С. Социология семьи: проблемы, теории, методологии и методики. Москва: Наука, 1989.

18. Мельник Г.Х. Ключі від щастя. Тернопіль: Воля, 2011. 352 с.

19. Основи соціального менеджменту. *Теоретичні положення і прикладні механізми*. Тернопіль: ТзОВ «Терено-граф», 2007. 1024 с.

20. Семья: социально-психологические и этические проблемы: Справочник. Киев: Политиздат, 1990.

21. Сімейний кодекс України. Київ, 2002.

22. Піча В.М. Соціологія сім'ї. *Соціологія: курс лекцій* / за ред. В.М.Пічі. Львів, 2003.

23. Фролов С.С. *Соціологія* : учебник. Москва: Логос, 1997.

24. Черниш Н.Й. *Соціологія: Курс лекцій*. Львів: Кальварія, 1996. Вип. 4.

25. Якуба О.О. Сім'я як соціальний інститут. *Соціологія*. Харків, 1996.

References

1. Derzhavna prohrama pidtrymky simi na period do 2010 roku: Postanova Kabinetu Ministriv Ukrainy vid 19 liutoho 2007 r. № 244 [State program of family support for the period till 2010: Resolution of the Cabinet of Ministers of Ukraine dated February 19, 2007 No. 244]. [zakon.rada.gov.ua](https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/244-2007-п). Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/244-2007-п> [in Ukrainian].

2. Simeinyi kodeks Ukrainy vid 10.01.2002 r. № 2947-III [Family Code of Ukraine dated January 10, 2002 № 2947-III]. *zakon.rada.gov.ua*. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2947-14> [in Ukrainian].
3. Pro zatverdzhennia Derzhavnoi prohramy «Reproduktyvne zdorovia natsii» na period do 2015 roku»: Postanova Kabinetu Ministriv Ukrainy vid 27.12.2006 r. № 1849 [On Approval of the State Program "Reproductive Health of the Nation" for the period up to 2015 ": Resolution of the Cabinet of Ministers of Ukraine dated December 27, 2006 No. 1849]. *zakon.rada.gov.ua*. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1849-2006-n> [in Ukrainian].
4. Miska prohrama pidtrymky simi ta demohrafichnoho rozvytku na period do 2015 roku Rivnenskoï miskoi rady [City Family Support Program and Demographic Development for the period until 2015 Rivne City Council]. Rivne, Rivne City Council [in Ukrainian].
5. Osnovni zakhody oblasnoi prohramy "LUHANSKA RODYNA" na 2007-2012 roky [The main events of the regional program "LUHANSKA RODYNA" for 2007-2012]. Luhansk, Luhansk city council [in Ukrainian].
6. Pro poperedzhennia nasystva v simi: Zakon Ukrainy vid 15.11.2001 r. № 2789-III [On Prevention of Violence in the Family: Law of Ukraine dated 15.11.2001 No. 2789-III]. *zakon.rada.gov.ua*. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2789-14> [in Ukrainian].
7. Pro pershocherhovi zakhody shchodo zakhystu prav ditei: Ukaz Prezydenta Ukrainy vid 11.07.2005 r. № 1086/2005 [On Priority Measures for the Protection of Children's Rights: Decree of the President of Ukraine dated July 11, 2005 No. 1086/2005]. *zakon.rada.gov.ua*. Retrieved from URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1086/2005> [in Ukrainian].
8. Pro dodatkovi zakhody shchodo posylennia sotsialnoho zakhystu bahatoditnykh i nepovnykh simei: Ukaz Prezydenta Ukrainy vid 30.12.2000 r. № 1396 [On Additional Measures to Strengthen Social Protection of Large Families and Single Families: Decree of the President of Ukraine dated December 30, 2000 No. 1396]. *zakon.rada.gov.ua*. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1396/2000> [in Ukrainian].
9. Doruchennia Prezydenta Ukrainy shchodo pidtrymky simei, v yakykh narodylasia triinia, vid 10.11.2006 r. № 1-1/1198 ta vid 16.01.2007 r. № 1-1/48 [The instruction of the President of Ukraine to support the families in which the triune was born, dated 10.11.2006. No. 1-1 / 1198 and from January 16, 2007 № 1-1 / 48] [in Ukrainian].
10. Pro zatverdzhennia Stratehii demohrafichnoho rozvytku v period do 2015 roku: Postanova Kabinetu Ministriv Ukrainy vid 24.06.2006 r. № 879 [On Approval of the Strategy for Demographic Development until 2015: Resolution of the Cabinet of Ministers of Ukraine dated June 24, 2006 No. 879]. *zakon.rada.gov.ua*. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/879-2006-n> [in Ukrainian].
11. Achil'diyeva Ye.F. (1990). Gorodskaya mnogo-detnaya sem'ya [Urban large family]. *Sotsiologicheskiye issledovaniya – Sociological studies*, 9, pp. 72-79 [in Russian].
12. Antonov A.I., Medkov V.M. (1996). *Sotsiologiya sem'i* [Sociology of the family]. Moscow, Logos [in Russian].
13. Andrushkiv B. M., Kuzmin O. Ye. (1996). *Osnovy menedzhmentu* [Fundamentals of Management]. Lviv, Svit [in Ukrainian].
14. Golod S.I. (1990). *Budushchaya sem'ya: kakova ona?* [Future family: what is she like?]. Moscow, Nauka: [in Russian].
15. Zaostrov'tsev A.P. (1993)/ *Sotsiologiya sem'i* [Sociology of the family]. *Sotsial'no-politicheskii zhurnal – Social and Political Journal*, 9–10 [in Russian].
16. Lukashevych M.P., Tulenkov M.V. (2004). *Spetsialni ta haluzevi sotsiologichni teorii* [Spetsialni ta haluzevi sotsiologichni teorii]. Kyiv, MAUP [in Ukrainian].
17. Matskovskiy M.S. (1989). *Sotsiologiya sem'i: problemy, teorii, metodologii i metodiki* [The sociology of the family: problems, theories, methodologies and methods]. Moscow, Nauka [in Russian].
18. Melnyk H.Kh. (2011). *Kliuchi vid shchastia* [The keys to happiness]. Ternopil, Volya [in Ukrainian].
19. *Osnovy sotsialnoho menedzhmentu* [Fundamentals of Social Management]. (2007). *Teoretychni polozhennia i prykladni mekhanizmy – Theoretical positions and applied mechanisms*. Ternopil, Tereno-Graf LTD [in Ukrainian].
20. *Sem'ya: sotsial'no-psikhologicheskiye i eticheskiye problemy* [Family: socio-psychological and ethical problems]. (1990). Kiev, Politizdat [in Russian].
21. *Simeinyi kodeks Ukrainy* [Family Code of Ukraine]. (2002). Kyiv [in Ukrainian].
22. Picha V.M. (2003). *Sotsiologhiia simi* [Sociology of the family]. *Sotsiologhiia: kurs lektsii – Sociology: lecture course*. Lviv [in Ukrainian].
23. Frolov S.S. *Sotsiologiya* [Sociology]. (1997). Moscow, Logos [in Russian].
24. Chernysh N.Y. (1996). *Sotsiologhiia* [Sociology]. Lviv, Kalvariia [in Ukrainian].
25. Yakuba O.O. (1996). *Simia yak sotsialnyi instytut* [Family as a social institution.]. *Sotsiologhiia – Sociology*. Kharkiv [in Ukrainian].

СОЦІАЛЬНА ПОЛІТИКА ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ СОЦІАЛЬНОЇ СПРАВЕДЛИВОСТІ ЩОДО ВИМУШЕНИХ ПЕРЕСЕЛЕНЦІВ¹

Постановка проблеми. Проблема внутрішньо переміщених осіб (ВПО), залишається однією з найгостріших для сучасної України. Військовий конфлікт в Донбасі та анексія Криму призвели до того, що близько 1,5-2 млн українців були змушені покинути власні домівки, нажите майно, нерідко і рідних та переїхати в інші регіони України. При цьому вони зіштовхнулися з низкою проблем, починаючи від можливостей працевлаштування і кінчаючи можливостями реалізації своїх громадянських прав і свобод та відчуттям себе повноправним членом суспільства.

За оцінками міжнародних експертів, Україна посідає дев'яте місце у світі за кількістю ВПО. Від початку масового внутрішнього переміщення пройшло 4 роки, за ці роки тривалості внутрішнього переміщення влада України повільними і невпевненими кроками реалізує політику щодо гарантування конституційних прав і свобод переміщеним особам та забезпечення сприятливих умов для їх життєдіяльності. Має місце ряд позитивних зрушень – прийняття законодавчої бази, що закріплює права і свободи ВПО, створення Міністерства з питань тимчасово окупованих територій та ВПО, прийняття Стратегії інтеграції внутрішньо переміщених осіб та впровадження довгострокових рішень щодо внутрішнього переміщення на період до 2020 року та інших дій влади. Однак більшість із здійснених кроків і заходів не вирішують на достатньо ефективному рівні проблеми ВПО, деякі нормативні акти стосовно ВПО суперечать Основному Закону України та міжнародним правовим нормам, а також рекомендаціям міжнародних організацій щодо підвищення рівня захисту даної категорії населення. В Україні мають місце численні порушення базових прав і свобод вимушених переселенців, які фіксуються міжнародними організаціями та вітчизняними дослідниками. Це свідчить про те, що в Україні не реалізуються принципи соціальної справедливості, як того вимагають Цілі сталого розвитку, виконання яких взяла на себе наша держава.

Соціальна справедливість як в теоретичному аспекті, так і в плані впровадження її принципів в Україні досліджується у статтях Г. Пилипенка [1], Т. Прохоренка [2], О. Яременка [3] та багатьох інших науковців, які обґрунтовують шляхи та механізми підвищення її рівня. В монографії О. Макарової соціальна справедливість розглядається у взаємозв'язку з соціальною політикою [4]. Низка досліджень присвячена аналізу становища ВПО та можливостей їх інтеграції в нові територіальні громади з позицій забезпечення їх прав і рівних можливостей [5-7]. Незважаючи на велику кількість публікацій, в Україні в суспільстві та владних структурах немає достатнього розуміння

вагомості вирішення проблеми забезпечення соціальної справедливості щодо ВПО.

Метою даного дослідження є системне висвітлення та актуалізація проблеми низького рівня забезпеченості прав і свобод внутрішньо переміщених осіб, порушення принципів соціальної справедливості, що посилює конфліктність українського суспільства.

Виклад основного матеріалу за темою дослідження. Прагнення соціальної справедливості та боротьба за неї пронизує всю історію розвитку людського суспільства. Справедливість є предметом вивчення різних наук: філософії, етики, соціології, економіки, юриспруденції. У філософській та політичній думці справедливість є найвищою чеснотою, безумовним морально-етичним імперативом людини, суспільства, держави. Вона характеризує відповідність між практичною роллю індивідів або соціальних груп у житті суспільства та їхнім соціальним становищем, між їхніми правами й обов'язками, між вчинками й винагородами, заслугами людей та їхнім суспільним визначенням.

З позицій економічної теорії соціальна справедливість обумовлена економічними відносинами в суспільстві та діючим механізмом їх реалізації, з позицій філософії та соціології – морально-етичними засадами суспільства. Справедливість є категорією історичною, розуміння якої залежить від сформованого рівня розвитку економіки, розподілу матеріальних умов виробництва і вироблених суспільством благ та послуг, а також від загальноприйнятих у конкретному суспільстві й на певних етапах його розвитку норм моралі та права. Соціальна справедливість, більш ніж будь-яка інша економічна категорія, схильна до впливу політики й ідеології, а боротьба за її досягнення здебільшого породжує соціальні конфлікти. Отже, ця категорія є багатоаспектною, має зв'язок з різними науками, однак оскільки в її основі лежать економічні, соціальні й етичні чинники, то її слід віднести до соціоекономічних категорій.

Сучасні погляди на поняття соціальної справедливості мають довгу передісторію, які сформувалися у працях Платона, Арістотеля, Канта, Дж. С. Мілля та інших вчених, а її важливість у забезпеченні суспільного розвитку обумовила звернення до цієї проблематики всесвітньо відомих науковців. У більшості людей поняття соціальної справедливості асоціюється з морально-етичними принципами, а також з рівністю та рівним розподілом, що суперечить ринковій економіці, яка базується на принципах свободи, підприємницької активності та конкуренції. Саме розмежування цих понять визначає змістовну сутність категорії «соціальна справедливість».

¹ Стаття підготовлена в межах виконання наукового проекту «Досягнення соціальної справедливості щодо вимушених переселенців», що реалізується в

рамках програми НАН України «Економічна ефективність vs соціальна справедливість: пріоритети розвитку України на етапі подолання кризи».

У масовій свідомості переважає думка, що в основі справедливості лежить поняття рівності. Однак, як відзначав Дж. Гелбрейт: «Рівність не відповідає ні людській натурі, ні характеру і системі економічної мотивації. Всім відомо, що люди сильно розрізняються по тому, наскільки вони хочуть і вміють заробляти гроші. При цьому джерелом тієї енергії та ініціативи, які служать рушійною силою сучасної економіки, частково є не просто прагнення мати гроші, а бажання перевершити інших у процесі їх заробляння» [8]. Отже, рівність не властива людині, а розбіжність здібностей, талантів, мотиваційних чинників та сфер діяльності обумовлюють нерівність у доходах та суспільному становищі. Тому в класичній ліберальній теорії йде заперечення принципу соціальної справедливості, як не сумісного з проголошенням свободи особистості та дією ринкового механізму. Так, Фрідріх фон Хайек визнавав «справедливість» як норму відносин між людьми в громадянському суспільстві, але категорично виступав проти поняття «соціальна справедливість», для якої необхідна «досконала модель розподілу», але вона, на його думку, неможлива в принципі. Тому Хайек вважав, що «соціальна справедливість» – ніщо інше, як напіврелігійний забобон, втілення якого потребує, щоб уряд встановив деяку, усіма визнану, схему «розподільчої справедливості». Однак це призведе до обмеження свободи особистості, а то й до тоталітаризму [9].

У іншого видатного економіста і соціолога М. Фрідмена поняття справедливості невіддільне від понять «рівності» і «свободи». У проблемі «рівності» Фрідмен виділяє три аспекти – особисту рівність, рівність можливостей і рівність результатів. На його думку, особиста рівність і рівність можливостей не суперечать свободі, а становлять істотну складову свободи особистості. Однак це не стосується «рівності результатів», яка не випливає з рівних можливостей. Фрідмен вводить поняття «справедливий розподіл», який можливо забезпечити з допомогою уряду, однак це призводить до небажаних наслідків обмеження свободи, а нерідко і до примусу та терору. Тому він підкреслює, що сфера діяльності уряду має бути обмеженою, його головний обов'язок полягає в захисті членів суспільства від примусу, охороні закону й порядку [10]. Фрідмен відзначає суперечність між ідеалом «справедливого розподілу» та ідеалом «особистої свободи», в той же час підкреслює важливість створення рівних можливостей.

Найбільш відомим сучасним дослідником проблем справедливості є американський філософ і політолог Дж. Ролз. У своїй книзі «Теорія справедливості» (1971 р.) [11] він обґрунтовує, що мета суспільства полягає в досягненні соціальної справедливості. Саме принцип справедливості є найбільш прийнятним при укладанні суспільної угоди між владою та народом. Дж. Ролз сформулював два принципи справедливості, які відповідають двом визначальним принципам – «свободи» і «відмінностей»: 1) *кожна людина повинна мати рівні права відносно основних свобод*, до яких він відніс: право голосу на виборах, право займати офіційну посаду, свобода слова і зібрань, свобода совісті, свобода думки, свобода особистості, свобода від психологічного тиску та фізичної загрози, право на особисту власність, свобода від довільного арешту і затримки; 2) виходячи з факту «нерівності», він вважає,

що *соціальні й економічні нерівності мають бути організовані таким чином, щоб вони вели до найбільшої вигоди для всіх*, у тому числі і найменш забезпечених громадян; що при відмінностях в заняттях має надаватися усім можливість доступу до посад і соціального статусу. Все це можливе лише на підставі політичного консенсусу. Роулз доводить, що «нерівність», організована іншим чином, викличе небажану соціальну напругу в суспільстві і протест у бідній частині суспільства.

Розвиваючи ці ідеї, Дж. Стігліц доходить висновку, що рівність можливостей підвищує економічну ефективність у суспільстві, тому що держава бере на себе певні обов'язки гарантувати людині доступність до базових цінностей, пов'язаних перш за все з розвитком людської особистості, таких як охорона здоров'я, реальна участь в управлінні державою, пенсійне забезпечення за віком, інвалідністю тощо [12].

Ринкова економіка за своєю природою передбачає певне соціальне вирівнювання, оскільки ринок з його головним механізмом – конкуренцією, стимулює економічну і підприємницьку активність, а в умовах правової держави створює рівні можливості доступу до базових соціальних благ. Водночас світова практика свідчить, що ринок не забезпечує вирівнювання в доходах навіть в країнах з високим їх рівнем у розрахунку на душу населення. Ступінь соціальної диференціації є різним по країнах і визначається в основному відмінностями в займаному суб'єктами місці у виробництві і розподілі національного доходу, в рівні освіти і спеціальної підготовки, майновим станом до періоду вступу в працездатний вік тощо. Тому в розвинених країнах світу зусилля держави в різній мірі й у різних формах спрямовуються на подолання надмірної соціальної нерівності та несправедливості.

Отже, **фундаментальною основою соціальної справедливості є, по-перше**, забезпечення рівних прав і можливостей кожному члену суспільства у формуванні та реалізації його освітнього, професійного, культурного, соціального і духовного потенціалу. Це досягається не лише прийняттям відповідних законів (про освіту, зайнятість тощо), але й створенням ефективного механізму їх реалізації; **по-друге**, забезпечення політичної, економічної та соціокультурної свободи особистості, створення необхідних умов для реалізації її трудових і підприємницьких зусиль з метою досягнення певного успіху в економічній чи громадській діяльності; **по-третьє**, утвердження в масовій свідомості принципу особистої відповідальності за власний статус і добробут. Ф. фон Гаек зазначав, що «вільне і справедливе суспільство не буде самодостатнім і не буде функціонувати, якщо його члени не сприйматимуть як належне те, що кожен індивід займає таке становище, яке є наслідком його діяльності, визнаючи це і щодо своєї власної діяльності» [13]; **по-четверте**, здійснення державою зусиль і заходів по зменшенню надмірної економічної та соціальної нерівності, обумовленої різними чинниками, передусім інституціональними, та надання підтримки соціально уразливим членам суспільства для забезпечення їх базовими соціально-економічними умовами життєдіяльності на прийнятному рівні.

Таким чином, на сучасному етапі сформовано теоретичне бачення соціоекономічної категорії «соціальна справедливість». Як визначає О. Яременко,

справедливість – це ступінь реалізації ціннісно-детермінованих очікувань суб'єктів щодо їхнього статусу, доступу до суспільних ресурсів, праці і доходів та інших суттєвих умов їх життєдіяльності. Справедливість відображає рівень соціального порядку, що має мінімальну ентропію [3]. Соціально справедливим необхідно визнати забезпечення роботою кожного економічно активного члена суспільства, отримання гідної заробітної плати, достатнє пенсійне й соціальне забезпечення осіб похилого віку, інвалідів, дітей без батьків, вільний доступ громадян країни до якісної освіти, охорони здоров'я, спорту, культури та ін.

Реальні можливості для реалізації принципів соціальної справедливості в кожній країні і на конкретному етапі її розвитку визначаються фактичним станом економіки країни та демократичною системою державного управління на благо суспільства. Економічною умовою досягнення соціальної справедливості є високі і стабільні темпи ефективного економічного зростання, що забезпечують зайнятість, створюють фінансові можливості держави для вирішення соціальних проблем. Політичною умовою є реальне народовладдя, прийняття рішень на державному рівні в інтересах усіх верств населення, а не окремих владних чи бізнесових груп.

Проблема реалізації принципів соціальної справедливості актуальна для всіх без винятку країн. Вітчизняні дослідники відзначають, що «...протягом останніх трьох десятиліть нерівність доходів і заробітної плати різних верств населення різко зросла у більшості країн ОЕСР. Хоча суттєві відмінності між країнами зберігаються, в більшості випадків доходи можливих громадян збільшилися набагато швидше, ніж доходи малозабезпечених верств населення» [14, с. 44].

Наростання соціальних проблем в багатьох країнах світу та загострення потреби в досягненні соціальної справедливості обумовили обговорення цієї проблеми на міжнародному рівні. У 2011 р. на 100-й сесії Міжнародної конференції праці була представлена Доповідь Генерального директора МОП «Нова ера соціальної справедливості» [15], в якій проаналізовано чинники, що підривають соціальну справедливість на сучасному етапі, та шляхи її досягнення в майбутньому. В Доповіді зниження рівня соціальної справедливості вбачається не лише в наслідках фінансової кризи, а передусім у тому, що багато урядів країн не мають ні сили, ні прагнення до того, щоб «...обуздать непостижимо мощное влияние финансовых воротил на жизнь наших обществ». Підкреслюється «...неспособность представителей нашей политической системы мыслить перспективно, договариваться по ключевым национальным и международным вопросам и заверять граждан в том, что их интересам, действительно, отдается приоритет при выработке политического курса» [15, с. 3]. У Доповіді визначається, що досягти ефективного зростання й підвищити рівень соціальної справедливості можливо шляхом: продуманої макроекономічної політики; більш високого рівня інвестицій і створення гідних робочих місць та життєздатних підприємств у реальній економіці; сприяння інклюзивним та справедливим ринкам праці, а також міжнародним трудовим нормам; підкорення фінансової системи потребам реальної економіки; надання більш прогресивного характеру податково-бюджетній політиці.

Низький рівень забезпечення соціальної справедливості характерний і для України. У монографії О. Макарової досліджено сутність та існуючі у світі моделі соціальної справедливості. Вона вважає, що міру соціальної справедливості також можна визначити через характеристики нерівності, соціальної захищеності, бідності, доступу до соціальних послуг, рівня суспільної довіри і свободи, корумпованості суспільства [4, с. 22]. Вона відзначає, що українське суспільство характеризується надмірною економічною нерівністю, що обумовлює відчуття несправедливості у більшості населення.

В основі політики досягнення соціальної справедливості лежать права людини, які по своїй сутності є гарантованою законом мірою свободи та можливостей особи в соціально-економічній та суспільно-політичній сферах, що відповідають досягнутому рівню розвитку людського суспільства й окремої країни, та в змозі забезпечити існування і розвиток людини. Положення про права людини були закріплені у статтях Статуту ООН (1945) та стали основою міжнародного захисту прав людини і основних свобод. 10 грудня 1948 р. Генеральна Асамблея ООН затвердила Загальну декларацію прав людини, яка проголосила центральний пункт концепції прав людини — визнання людської гідності кожної особи. У 1950 р. було прийнято Європейську конвенцію з прав людини, яка утворила Європейський суд з прав людини та запровадила судовий механізм захисту визнаних міжнародним правом загальних стандартів політичних, економічних, соціальних і культурних прав та свобод людини в країнах-членах Ради Європи. Нині діє комплекс міжнародних документів, прийнятих ООН: Загальна декларація прав людини 1948 р.; Міжнародний пакт про економічні, соціальні і культурні права 1966 р.; Міжнародний пакт про громадянські і політичні права 1966 р.; Факультативний протокол до останнього. У сукупності вони складають Міжнародний білль прав людини (або Хартію прав людини).

Міжнародний пакт про громадянські та політичні права [16] у третьому розділі містить так званий Каталог прав (ст. 6-27), до яких включено 22 положення з базових прав людини, в тому числі такі, як: право на життя; заборона тортур, рабства та примусової праці; право на свободу та особисту недоторканність; право на вільне пересування та свободу вибору місця проживання; рівність перед судом; право на визнання правосуб'єктності; право на свободу думки, совісті та релігії; свобода слова; право брати участь у веденні державних справ, голосувати і бути обраним; рівність перед законом, заборона дискримінації та інші.

Міжнародний пакт про економічні, соціальні і культурні права [17] більш змістовно визначив права людини у трудовій, соціокультурній та побутовій сферах, а саме: право на працю в справедливих та сприятливих умовах (ст. 6-8); право на соціальний захист, достатній життєвий рівень і на найвищий досяжний рівень фізичного та психічного здоров'я (ст. 9-12); право на освіту та користування здобутками свободи в галузі культури і результатами наукового прогресу (ст. 13-15). У 1961 р. Радою Європи було прийнято Європейську соціальну хартію, яка суттєво розширює гарантію прав у соціально-трудовій сфері.

Отже, на міжнародному рівні зусиллями міжнародних організацій та форумів створено правову платформу для забезпечення основоположних свобод

і прав людини, які становлять підвалини соціальної справедливості та миру в усьому світі. Міжнародні пакти про права людини поклали на окремі держави обов'язок забезпечити поступове здійснення в своїх країнах прав усіма необхідними засобами, включаючи законодавчі.

В Україні це здійснено в рамках Конституції України та низки законів, що регулюють соціально-трудова сферу – законів про зайнятість, про освіту, про пенсійне забезпечення тощо. Можливості забезпечення рівних прав і свобод для кожного громадянина, рівних можливостей доступу до базових соціально-економічних цінностей – свободи, поваги його гідності, освіти, можливості працювати та заробляти собі на життя, що формують підвалини соціальної справедливості, декларуються ст. 21-64 Конституції України. Незважаючи на формування правових засад соціальної справедливості, в реальній практиці забезпечення принципів справедливості в українському суспільстві залишається на низькому рівні. Соціологічне опитування, яке в 2016 р. здійснено Інститутом соціології НАН України показує низький рівень задоволення населення забезпеченням своїх прав, свобод, рівності перед законом і соціальної справедливості (див. таблицю).

Таблиця

Оцінка респондентами забезпечення параметрів прав і свобод та соціальної справедливості, у % до всіх (2016 р.) [18]

На вашу думку, якою мірою в Україні забезпечуються:	Недостатньою	Достатньою	Важко сказати
Рівність всіх громадян перед законом	89	5	6
Соціальна справедливість	89	3	8
Права і свободи людини	76	10	14
Свобода слова і свобода совісті	66	17	17
Належний рівень життя громадян	94	2	4

Порушення базових принципів соціальної справедливості має безліч проявів – від неможливості знайти роботу, низької оплати праці до корупції та незахищеності перед свавіллям владних структур. За даними Державної служби статистики у 2017 р. 10% економічно активного населення працездатного віку були безробітними. Більше 51% населення мало середньодушовий загальний доход у місяць, нижчий за фактичний прожитковий мінімум, що свідчить про значну поширеність бідності при надмірному нагромадженні багатства у невеликої групи владно-олігархічних кланів. В Україні через технологічну відсталість та низьку ефективність економіки не створено економічні підвалини для забезпечення соціальної справедливості – підвищення рівня заробітної плати, пенсії, інших форм соціальної підтримки. Має місце значне поширення тіншової економіки й зайнятості, де принципи соціальної справедливості фактично не діють.

Аналізуючи проблеми справедливості в Україні, Т. Прохоренко відзначає суттєве порушення її принципів, що має негативні наслідки. «Закріплюються тіньові практики, чиновники верхніх щаблів влади продовжують використовувати службові повноваження задля власного збагачення, спостерігається суттєвий дисбаланс між оплатою праці та прибутками вищих і нижчих соціальних прошарків. При такій моделі суспільного устрою неминуче виникає колосальна соціальна нерівність, процвітають корупція і кумівство. Усе це супроводжується девальвацією моральних цінностей. Моральне виправдання збагачення будь-якою ціною витісняє зі свідомості більшості нових власників ідеї любові до ближнього, співчуття і допомоги тим, хто опинився в скрутній ситуації, тобто всі ті ідеали, що і складають сутність уявлень про справедливість. Як наслідок, неефективно використовуються наявні ресурси, пригнічується здорова ініціатива, спотворюється трудова мотивація, відбуваються відчуження громадян від політики, моральний занепад суспільства, підринається рівень правової свідомості тощо» [2].

Проблема дотримання соціальної справедливості стосується усіх членів українського суспільства. Однак існують групи населення, для котрих вона є значно болючішою (інваліди, особи похилого віку, діти та ін.). Серед них особливе становище займають внутрішньо переміщені особи (ВПО). За даними Мінсоцполітики, станом на 29 жовтня 2018 р., за даними структурних підрозділів соціального захисту населення обласних та Київської міської державних адміністрацій, взято на облік 1 522 743 переселенців з окупованих територій Донецької та Луганської областей та АР Крим [19]. Однак, вимушених переселенців фактично більше, оскільки Національна система моніторингу ситуації з внутрішньо переміщеними особами [20] засвідчує, що у системі соціального захисту реєструється близько 95%. Окремі експерти оцінюють чисельність ВПО удвічі більшою порівняно з офіційними даними.

Слід відзначити, що ВПО є специфічною категорією населення.

По-перше, вони постраждали внаслідок масштабного політичного й цивілізаційного конфлікту і збройного протистояння, яке вилилося в анексію Криму, війну на Донбасі та окупацію частини його території. Навряд чи можна хоч якось звинуватити вимушених переселенців у причинах цього протистояння. Вони стали заручниками нездатності державних органів влади, як центральних, так і регіональних, захистити територію своєї країни та її громадян, які жили й працювали в Україні та платили державі податки.

По-друге, вимушені переселенці з Криму та Донбасу втекли не лише від війни та небезпеки, вони покинули рідні домівки, оскільки були не згодні з тим політичним режимом, який встановився на непідконтрольних Україні територіях. Вони не виїхали в Росію, Польщу чи інші країни, а вибрали Україну, як рідну країну для свого майбутнього та своїх дітей.

По-третє, вони понесли надзвичайно великі матеріальні збитки, оскільки абсолютна більшість залишила на непідконтрольних Україні територіях житло (квартири чи будинки), нагромаджене майно (меблі, побутову техніку тощо). У багатьох частинах майна (а то і все) було знищено внаслідок воєнних дій. Тому матеріальне становище ВПО різко знизилося порівняно з його станом до вимушеного переселення.

По-четверте, вимушені переселенці з Криму та Донбасу зазнали значної моральної шкоди, зумовленої страхом та стресом від війни, змушеної міграції, втратою друзів, рідних, звичного оточення, страхом перед невизначеністю свого майбутнього становища, не завжди доброзичливим ставленням населення у місцях переміщення.

По-п'яте, ВПО є громадянами України, вони мають паспорти української держави з реєстрацією, у абсолютній більшості вимушених переселенців, на територіях, хоч і не підконтрольних Україні, однак які за всіма міжнародними нормами належать Україні.

Отже, ВПО є громадянами України, які в порівнянні з іншими верствами населення більшою мірою постраждали від незалежних від них обставин. І вони мають всі підстави як не на співчуття та допомогу з боку держави та суспільства, то хоч на рівні з іншими мешканцями країни права і свободи. У Конституції України це закріплено ст. 24 – Громадяни мають рівні конституційні права і свободи та є рівними перед законом. Вище в аналізі стану соціальної справедливості було зроблено висновок, що в Україні її рівень забезпечення для переважної більшості населення є низьким. Однак, аналіз становища ВПО показує, що вони знаходяться в значно гіршому становищі стосовно захисту своїх прав та доступу до базових соціальних цінностей, яке можна визначити як дискримінаційне, що ніяк не сумісне з принципами соціальної справедливості.

На сучасному етапі проблеми ВПО аналізуються багатьма дослідниками та громадськими організаціями [21-23], в тому числі й фахівцями Інституту економіки промисловості НАН України [5-7]. При цьому відзначаються численні порушення базових прав і свобод вимушених переселенців, обумовлені як недосконалістю законодавства, так і конфліктністю інтересів між ВПО і приймаючими громадами.

Експерти Української Гельсінської спілки з прав людини та «Донбас СОС» констатують – незважаючи на той час, що минув з початку збройного конфлікту, держава досить повільно розв'язує проблеми ВПО, при цьому іноді створюючи нові проблеми. «Після майже чотирьох років збройного конфлікту, в чинному законодавстві залишається чимало дискримінаційних положень, які завдають значних майнових та немайнових збитків для переміщених осіб. Призначення соціальних виплат ставиться у залежність від місця перебування особи, що не дозволяє їй вільно пересуватись в межах території України, а тривалі верифікації особи та місця її проживання не лише порушують право на повагу до приватного життя, але й надовго позбавляють людину її законних виплат», – заявила юрист громадської приймальні УГСПЛ у справах Криму Г. Рассамахіна¹. Запровадження Національної системи моніторингу ситуації з внутрішньо переміщеними особами, що фінансується Європейським Союзом та впроваджується Міжнародною організацією з міграції (МОМ), та інші дослідження становища вимушених переселенців дають змогу система-

тизувати їх проблеми в координатах соціальної справедливості [20]². Порушення принципів соціальної справедливості щодо ВПО найчастіше проявляється у такому.

1. *Наявність дискримінаційних норм у законодавстві України щодо внутрішньо переміщених осіб, які обмежують їх права та ставлять у нерівноправне становище відносно інших верств населення.* Як відзначено в Доповіді громадських організацій, що опікуються проблемами ВПО, багато здійснених Урядом кроків щодо вирішення проблем ВПО не є, на жаль, достатньо ефективними, а деякі взагалі суперечать Основному Закону України та міжнародним правовим нормам [23]. Це стосується передусім механізму соціальних виплат внутрішньо переміщеним особам, у тому числі пенсій, для отримання яких необхідно пройти перевірку наявності переміщеної особи за місцем її фактичного проживання або перебування. Особливо дискримінаційною була постанова Кабінету Міністрів України від 08.06.2016 р. № 365 [24], що зумовило призупинення соціальних виплат. Національна система моніторингу виявила – 18% відсотків домогосподарств ВПО повідомили, що зазнали призупинення соціальних виплат з часу початку конфлікту, з них 60% випадків припадають на період із січня 2017 р. до березня 2018 р., тобто після прийняття даної постанови. Як відзначають міжнародні експерти та вітчизняні фахівці проблем ВПО, внаслідок відсутності чіткої державної політики у сфері прав людини, 2016–2017 рр. стали роками дискримінації ВПО, які є пенсіонерами чи отримувачами будь-якої соціальної допомоги, а також абсолютного обмеження пенсійного забезпечення громадян України, які проживають на невідконтрольній державній владі територіях [21].

Постановою Окружного адміністративного суду міста Києва визнано не чинними: пункти 7, 8, 9, 13 Порядку призначення (відновлення) соціальних виплат внутрішньо переміщеним особам, затвердженого постановою № 365. Однак перевірки тривають, а ВПО, які є пенсіонерами, страждають від невиплат пенсій. Крім того, Мінсоцполітики своїм інформаційним листом від 21.07.2018 р. за підписом заступника Міністра М. Шамбіра щодо виконання рішення суду фактично нівелює ці рішення [25].

Неправочинними є також встановлені вимоги для всіх ВПО отримувати соціальні та пенсійні виплати виключно у Державному ощадному банку України, що робить їх нерівноправними порівняно з іншими громадянами України, утруднює доступ до соціальних виплат з огляду на недостатність відділень та банкоматів Ощадбанку та низьку ефективність організації його діяльності.

2. *ВПО мають гірші можливості щодо реалізації свого права на працю та можливість заробляти на життя* (с. 43 Конституції України). Обстеження показало, що серед опитаних ВПО частка економічно активного населення становить 60%, з них 48% – працевлаштовані та 12% опитаних ВПО наразі шукають роботу і готові розпочати її виконання, тобто є безро-

¹ Дем'яненко М. з посиланням на: URL: <https://glavcom.ua/news/derzhava-povilno-virishuje-problemi-vnutrishno-peremishchenih-osib-pravozahisniki-466686.html>.

² Було проведено 10 раундів опитувань з березня 2016 р. по червень 2018 р., які здійснено за міжнародною методикою та за охопленням були найбільш масштабними в Україні. У 2018 р. вони охопити більше 8300 осіб ВПО та ключових інформаторів.

бітними. Отже рівень безробіття вищий, ніж у середньому по Україні (10%). 80% ВПО, які активно шукали роботу, зазначили, що стикалися з труднощами під час пошуку роботи, з них 9% вказали на дискримінацію через статус та реєстрацію ВПО [20]. Правозахисники зазначають, що внутрішньо переміщені особи нерідко звертаються до громадських приймалень Української Гельсінської спілки з прав людини (УГСПЛ) з питань працевлаштування і професійної підготовки. Проблема зайнятості та отримання гідного трудового доходу є однією з найболючіших серед ВПО.

3. *ВПО мають гірші можливості забезпечення власного матеріального добробуту.* Ст. 48 Конституції України декларує право кожного на достатній життєвий рівень. Для більшості мешканців України це право має гіпотетичний характер, а для більшості ВПО воно взагалі не реалізується, незважаючи на те, що виїхала найбільш активна та заможна частина населення. Обстеження показали, що середньомісячний дохід на одну особу домогосподарства ВПО дещо зменшився з 2446 грн у грудні 2017 р. до 2239 грн у березні 2018 р. При цьому його рівень є значно нижчим порівняно із середньомісячним доходом на одну особу домогосподарства в цілому серед населення України, який становив 3640 грн у січні-вересні 2017 р. Крім того, рівень середньомісячного доходу ВПО усе ще залишається низьким порівняно з фактичним прожитковим мінімумом, який за розрахунком Міністерства соціальної політики України становив 3215 грн на березень 2018 р. [20]. Тому не дивним є те, що у березні 2018 р. 16% домогосподарств ВПО вказали на необхідність заощаджувати навіть на харчуванні, а 38% на те, що коштів вистачало лише на харчування. Наведені дані відображають загальну економічну незахищеність домогосподарств ВПО, оскільки 59% повідомили, що вдавалися до принаймні однієї зі стресових або кризових стратегій виживання, як то витрачання заощаджень, позичання грошей, продаж активів.

4. *Порушення прав і можливостей ВПО на житло.* Ст. 47 Конституції України проголошує право кожного на житло, а ст. 30 зазначає, що кожному гарантується недоторканість житла. Держава не забезпечила недоторканість житла для більшості переселенців. Значна частина його втратила внаслідок воєнних дій, ще більша – внаслідок окупації територій. Проблема житла також є однією з найболючіших для ВПО. Пройшло чотири роки з початку масового вимушеного переселення, а проблема забезпечення житлом практично не вирішується. Дослідження умов життєдіяльності ВПО показує, що станом на початок 2018 р. більшості ВПО продовжує проживати в орендованому житлі: 47% опитаних мешкають в орендованих квартирах, 9% в орендованих будинках та 5% в орендованих кімнатах. Порівняно з червнем 2017 р. частка орендуємих житло зросла на 5 в. п., зросла також

частка тих, хто мешкає в гуртожитку – з 3 до 7%. Частка ВПО, які проживають із родичами або прийнятими родинами, зменшилася з 26 до 13%. Позитивним є зростання ВПО, що проживають у власному житлі з 9 до 12% [20].

Соціальна несправедливість відносно ВПО в плані житлового забезпечення є багатоаспектною. Вона пролягає, *по-перше*, у втраті житла і майна, що суттєво збіднює родини вимушених переселенців; *по-друге*, у тому, що держава поки що не розробила (і не планує цього робити в найближчій перспективі) регуляторних актів щодо реституції та (або) компенсації родинам ВПО за втрачені в результаті анексії Криму та конфлікту на сході України права власності на житло, землю та майно; *по-третє*, поширеним стало стигматизоване відношення орендодавців до вимушених переміщених осіб, що проявилось у небажанні здавати в оренду їм житло та у завищеній орендній платі; *по-четверте*, надмірна орендна плата виснажує бюджети родин, а державна допомога на ці цілі компенсує незначну частину витрат на оренду житла; *по-п'яте*, неможливість ВПО-орендарів житла отримати житлові субсидії.

Певні кроки у вирішенні житлових проблем переселенців робляться на місцевому рівні та з допомогою іноземних спонсорів, однак вони охоплюють незначну кількість ВПО і не вирішують даної болючої проблеми. Нині держава не гарантує отримання соціального житла навіть найбільш соціально уразливими категоріями ВПО – багатодітним родинам, особам з інвалідністю, особам похилого віку. Відсутнє фактичне сприяння безоплатній передачі ВПО землі під будівництво житла відповідно до чинного законодавства. Також не надається сприяння щодо надання ВПО кредитів на придбання земельних ділянок, придбання та будівництва житла, що принаймні могло б допомогти ВПО вирішити житлове питання самостійно.

Можна констатувати, що по четвертому році конфлікту Україна все ще демонструє відсутність комплексних державних рішень з вирішення житлової проблеми для внутрішньо переміщених осіб, постраждалих внаслідок зовнішньої агресії. Слід відзначити, що нинішні ВПО знаходяться в значно гіршому і нерівноправному становищі стосовно вирішення житлового питання порівняно з іншою значною групою вимушених переселенців із зони відселення внаслідок аварії на Чорнобильській АЕС. Для переселенців з зони Чорнобильської АЕС держава прийняла низку нормативних актів та розробила механізми вирішення житлового питання¹, чого не можна сказати про вимушених переселенців з Донбасу та Криму.

Висновки. Викладене вище – це перелік лише найбільш гострих форм прояву соціальної несправедливості стосовно внутрішньо переміщених осіб з окупованого Донбасу та анексованого Криму. Мають місце прояви несправедливості стосовно доступу ВПО

¹ Постанова Ради Міністрів УРСР і Укрпрофради від 14 грудня 1989 р. № 315 «Про додаткові заходи щодо посилення охорони здоров'я та поліпшення матеріального становища населення, яке проживає на території, що зазнала радіоактивного забруднення в результаті аварії на Чорнобильській АЕС»; Постанова Ради Міністрів УРСР і Укрпрофради від 21 травня 1990 р. № 115 «Про забезпечення житлом громадян, які підлягають додатковому переселенню з територій, що зазнали радіоактивного забруднення в результаті аварії на Чорнобильській АЕС»;

Постанова Ради Міністрів Української РСР від 30 червня 1990 р. № 149 «Про передачу громадянам, які переселені з територій, що зазнали радіоактивного забруднення в результаті аварії на Чорнобильській АЕС, жилих будинків в особисту власність»; Постанова Кабінету Міністрів України від 16 грудня 1992 р. № 706 «Про Порядок відселення та самостійного переселення громадян з територій, що зазнали радіоактивного забруднення внаслідок аварії на Чорнобильській АЕС». URL: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/706-92-%D0%BF>.

до медичних послуг, освіти, встановлення правосуоб'єктності, можливості участі в державному управлінні та громадському житті. Особливим пунктом слід розглядати несправедливе відношення з різними формами приниження людської гідності до тих ВПО, яким необхідно відвідувати окуповані території для підтримки рідних, що там проживають, здійснювати нагляд за залишеним майном та мають інші причини для поїздок на непідконтрольні Україні території.

Можна зробити загальний висновок, що стосовно ВПО ефективна соціальна політика на засадах соціальної справедливості на сьогоднішній день не забезпечується. На даний момент – це одна із найбільших груп населення, яка найчастіше стикається з проявами нерівноправного та несправедливого відношення, при цьому таке відношення закріплено законодавчо. Під впливом інертної державної соціальної політики щодо забезпечення реалізації основних прав постраждалим переселенцям формується також негативне відношення місцевого населення до їх вимог щодо рівноправності та до їх претензій на державну та гуманітарну допомогу. Сьогодні вимушені переселенці в рідній країні фактично є людьми «другого сорту», їм приходится боротися за свої громадянські та соціально-економічні права.

Тому нерідко виникають конфлікти. Як відзначає М. Дем'яненко, аналізуючи результати моніторингу соціальної згуртованості та конфліктної чутливості діяльності органів влади, які стосуються ВПО, що представлені Програмою «Радник з питань ВПО» за підтримки Посольства Великої Британії разом із представниками Міністерства тимчасово окупованих територій і внутрішньо переміщених осіб України та Міністерства соціальної політики, наразі ситуація залишається досить складною. Він наводить такі тривожні результати моніторингу:

«1. Було виявлено достатньо високий рівень нетерпимості громад щодо основних «маркерів нетерпимості». Конфлікти на тлі нетерпимості переважно виявляються в сутичках і бійках між різними групами з залученням значної кількості осіб. Найбільшу ступінь нетерпимості було виявлено в Харківській області, найменшу – у Київській та Львівській областях. Мають бути реалізовані кампанії в регіонах, які будуть спрямовані на виховання толерантності, забезпечення сприйняття різноманітності та протидію інформаційній агресії.

2. Щодо стану забезпечення основних життєвих потреб у досліджених регіонах, то найгірша ситуація склалася в Луганській та Донецькій областях, що обумовлено високим рівнем безробіття...

3. Було виявлено системну проблему, а саме відсутність підтримки ВПО місцевими органами влади, які не розробляють програми для інтеграції ВПО та не передбачають у місцевих бюджетах фінансування їх соціальних потреб.

4. Дослідження продемонструвало загострення конфліктів у багатьох сферах групової взаємодії ВПО, представників приймаючих громад та учасників АТО. Здебільшого це зумовлено відсутністю реального публічного діалогу навколо соціально важливих рішень. Необгрунтовані рішення поряд з ігноруванням інтересів усіх сторін призводять до конфлікту та загострення протистояння навіть у тих сферах, які ще три роки тому оцінювались як безконфліктні» [21].

Наведені висновки вказують на те, що тривале невирішення проблеми забезпечення прав і свобод вимушених переселенців, а також незабезпечення принципів соціальної справедливості в українському суспільстві створюють загрози розпалювання внутрішніх конфліктів, наростання протистояння між різними групами населення, що підриває основи національної безпеки та цілісності держави. Це вимагає негайної концентрації зусиль влади на вирішенні проблем ВПО, прийняття до уваги усіх тих численних рекомендацій, які надаються міжнародними організаціями і експертами та розробляються вітчизняними дослідниками й громадськими діячами. У зв'язку з цим необхідно:

здійснити інвентаризацію всіх нормативних актів (законів, постанов, розпоряджень та ін.), які спрямовані на захист прав ВПО та вирішення їх проблем, а також тих, що регламентують основні сфери життєдіяльності вимушених переселенців, на предмет їх відповідності нормам Конституції України та міжнародних документів із захисту прав людини. При виявленні невідповідності розробити систему заходів щодо зміни нормативних актів для забезпечення рівноправності ВПО відносно інших верств населення;

найбільше нарікань стосовно несправедливого становища ВПО мають переселенці-пенсіонери, яким обмежують можливість отримати своєчасно пенсії та пов'язують її виплати з необхідністю пройти процедуру перевірки. Згідно ст. 8 Закону України «Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування» право на отримання пенсій мають громадяни України, які застраховані згідно із цим Законом та досягли встановленого цим Законом пенсійного віку і мають необхідний для призначення відповідного виду пенсії страховий стаж. Пенсійне забезпечення ніяк не пов'язане з вимушеним переміщенням, це не благодійність держави щодо ВПО, а її обов'язок забезпечити своїх громадян, що досягли пенсійного віку та які впродовж тривалого попереднього періоду працювали і платили страхові внески. Призначені мешканцям Донецької, Луганської областей та Криму пенсії є їх законним джерелом доходів і не можуть бути відмінені або обмежені. *Необхідно розвести пенсійні виплати з іншими соціальними виплатами ВПО.* ВПО-пенсіонерам та тим мешканцям непідконтрольних Україні територій, яким була встановлена пенсія українською державою, здійснювати пенсійні виплати на основі паспорта України (підтвердження громадянства) та даних пенсійної справи і пенсійного посвідчення (підтвердження законності отримання пенсійних виплат) без будь-яких інших перевірок;

на сучасному етапі особливу увагу приділити *забезпеченню умов толерантної та неконфліктної інтеграції ВПО у приймаючі громади.* Заходи щодо соціально-економічної підтримки ВПО та вирішення їх проблем мають враховувати інтереси не лише вимушених переселенців, але й мешканців громад. Тому доцільно різноманітні проекти з підтримки та допомоги ВПО передавати на рівень громад із залученням до їх реалізації не лише переміщених осіб, але й інших членів громад.

Список використаних джерел

1. Пилипенко Г.М. Соціальна справедливість: сутність, концепції та місце у ліберальному проекті України. *Академічний огляд.* 2013. № 1(38). С. 24-31.

2. Прохоренко Т. Г. Соціальна справедливість як чинник соціальної стабільності. URL: [file:///C:/Users/Work/Downloads/spravedlivost-kak-faktor-sotsialnoy-stabilnosti%20\(1\).pdf](file:///C:/Users/Work/Downloads/spravedlivost-kak-faktor-sotsialnoy-stabilnosti%20(1).pdf).
3. Яременко О. Суперечлива єдність економічної ефективності і соціальної справедливості як чинник функціонування та еволюції економічних систем. *Економічна теорія*. 2016. № 4. С. 19–32.
4. Макарова О. М. Соціальна політика в Україні: монографія. Київ, 2015. 244 с.
5. Внутрішньо переміщені особи: від подолання перешкод до стратегії успіху / О.Ф. Новікова, О.І. Амоша, В.П. Антонюк та ін.: кол. моногр., Київ, 2016. 448 с.
6. Новікова О.Ф., Шамілева Л.Л. Мобілізація соціальних ресурсів внутрішньо переміщених осіб із промислових регіонів України на забезпечення розвитку територіальних громад. *Економіка промисловості*. 2016. № 4(76). С. 70–79.
7. Антонюк В.П. Вплив внутрішньо переміщених осіб на розвиток територіальних громад: проблеми та перспективи. *Вісник економічної науки України*. 2016. №2(32). С. 8–13.
8. Galbraith John Kenneth. *The Good Society: The Humane Agenda*. Boston – New York: Houghton Mifflin Company. 1996. 152 p.
9. Хайек Ф. А. Право, законодавство та свобода. Нове викладення широких принципів справедливості та політичної економії: в 3 т. / пер. з англ. Н. Комарова. Київ: Сфера, 1999. Т. 2 : Міраж соціальної справедливості. 200 с.
10. Фридмен М., Хайек Ф. Свобода, равенство и эгалитаризм. *О свободе*. Москва: Социум, 2003. С. 73–106.
11. Ролз Дж. Теория справедливости. Новосибирск: Изд-во Новосибирского ун-та, 1995. 535 с.
12. Стиглиц Дж. Ревущие девяностые. Москва : Современная экономика и право, 2005. 424 с.
13. Гаек Ф.А. Конституція свободи; пер. з англ. М. Олійник та А. Королишина. Львів: Літопис, 2002. 556 с.
14. Герасимов О., Мілованова К. Зарубіжний та міжнародний досвід забезпечення соціальної справедливості у суспільстві. *Україна: аспекти праці*. 2014. № 5. С. 43–51
15. Новая эра социальной справедливости. Доклад Генерального директора Международная конференция труда, 100-я сессия 2011 г. *Международное бюро МОТ*. Женева, 2011. 55 с.
16. Міжнародний пакт про громадянські та політичні права. URL: http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/995_043.
17. Міжнародний пакт про економічні, соціальні і культурні права. URL: http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/995_042.
18. Українське суспільство: моніторинг соціальних змін. URL: <http://i-soc.com.ua/ua/edition/ukrainske-suspilstvo>.
19. Внутрішньо переміщені особи. URL: <https://www.msp.gov.ua/>.
20. Національна система моніторингу ситуації з внутрішньо переміщеними особами в Україні. URL: http://iom.org.ua/sites/default/files/-nms_round_9_ukr_press.pdf.
21. Дем'яненко М. Внутрішньо переміщені особи України: актуальні проблеми та шляхи їх розв'язання. *Україна: події, факти, коментарі*. 2018. № 3. С. 34–43.
22. Садова У.Я., Риндзак О.Т., Андрусичин Н.І. Актуальні проблеми зайнятості внутрішньо переміщених осіб: регіональний аспект. *Демографія та соціальна економіка*. 2016. № 3 (28). С. 171–185.
23. Актуальний стан забезпечення прав і свобод внутрішньо переміщених осіб в Україні. Доповідь зацікавлених сторін. Україна. Доповідь представлена до Універсального періодичного огляду Організації Об'єднаних Націй Двадцять восьма сесія Ради з прав людини ООН з Універсального періодичного огляду (третій цикл). 2017. URL: http://vpl.com.ua/wp-content/uploads/2017/04/UPR_IDP_ukr.pdf.
24. Деякі питання здійснення соціальних виплат внутрішньо переміщеним особам: Постанова КМУ від 08.07.2016 року № 365. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/365-2016-p>.
25. Інформація для структурних підрозділів з питань соціального захисту населення обласних, Київської міської державних адміністрацій щодо виконання судового рішення від 23 Липня 2018. URL: <file:///C:/Users/-Work/Desktop/%D0%92%D0%9F%D0%9E%20%D1%81%D0%BE%...>

References

1. Pylypenko, H.M. (2013). Sotsialna spravedlyvist: sutnist, kontseptsii ta mistse u liberalnomu proekti Ukrainy [Social justice: nature, concept and place in liberal project of Ukraine]. *Akademychnyi ohliad – Academic review*, 1(38), 24–31 [in Ukrainian].
2. Prokhorenko, T. H. Sotsialna spravedlyvist yak chynnyk sotsialnoi stabilnosti [Social justice as a factor of social stability]. (n.d.). Retrieved from [file:///C:/Users/Work/Downloads/spravedlivost-kak-faktor-sotsialnoy-stabilnosti%20\(1\).pdf](file:///C:/Users/Work/Downloads/spravedlivost-kak-faktor-sotsialnoy-stabilnosti%20(1).pdf) [in Ukrainian].
3. Yaremenko, O. (2016). Superechlyva yednist ekonomichnoi efektyvnosti i sotsialnoi spravedlyvosti yak chynnyk funktsionuvannya ta evoliutsii ekonomichnykh system [Contradictory unity of economic efficiency and social justice as a factor for economic systems functioning and evolution]. *Ekonomichna teoriia – Economic theory*, 4, 19–32 [in Ukrainian].
4. Makarova, O. M. (2015). *Sotsialna polityka v Ukraini [Social policy in Ukraine]*. Kyiv [in Ukrainian].
5. Novikova, O.F., Amosha, O.I., Antoniuk, V.P. & et al. (2016). *Vnutrishno peremishcheni osoby: vid podolannya pereshkod do stratehii uspihku [Internally displaced persons: from overcoming obstacles to a strategy of success]*. Kyiv [in Ukrainian].
6. Novikova, O.F., Shamileva, L.L. (2016). Mobilizatsiia sotsialnykh resursiv vnutrishno peremishchenykh osib iz promyslovykh rehioniv Ukrainy na zabezpechennia rozvytku terytorialnykh hromad [Mobilization of social resources of internally displaced persons from industrial regions of Ukraine for ensuring development of local communities]. *Econ. promisl. – Economy of Industry*, 4(76), 70–79 [in Ukrainian].
7. Antoniuk, V.P. Vplyv vnutrishno peremishchenykh osib na rozvytok terytorialnykh hromad: problemy ta perspektyvy [The impact of internally displaced persons on the development of territorial communities: problems and the prospects]. *Visnyk ekonomichnoi nauky Ukrainy – Bulletin of Economic Science of Ukraine*, 2(32), 8–13 [in Ukrainian].

8. Galbraith, John Kenneth. (1996). *The Good Society: The Humane Agenda*. Boston – New York: Houghton Mifflin Company.
9. Hayek, F. A. (1999). *The Mirage of Social Justice. Pravo, zakonodavstvo ta svoboda. Nove vykladennia shyrokykh pryntsyviv spravedyvosti ta politychnoi ekonomii [Law, Legislation and Liberty. A new definition of broad principles of justice and political economy]*. (Vols. 1-3). (N. Komarova, Trans). Kyiv, Sfera. Vol. 2 [in Ukrainian].
10. Friedman, M. & Hayek, F. (2003). *Svoboda, ravenstvo y ehalytaryzm [Freedom, Equality and Egalitarianism]. O svobode – About freedom*. (pp. 73-106). Moscow, Socium [in Russian].
11. Rolz Dzh. (1995). *Teoriya spravedlivosti [Justice theory]*. Novosibirsk, Novosibirsk University Press [in Russian].
12. Stiglits Dzh. (2005). *Revushchiye devyanostyye [Roaring nineties]*. Moscow, Modern Economics and Law [in Russian].
13. Haiek F.A. (2002). Конституція свободи [Constitution of freedom]. Lviv, Litopys [in Ukrainian].
14. Herasymov O., Milovanova K. (2014). *Zarubizhnyi ta mizhnarodnyi dosvid zabezpechennia sotsialnoi spravedyvosti u suspilstvi [Foreign and international experience in ensuring social justice in society]*. *Ukraina: aspekty pratsi – Ukraine: aspects of labor*, 5. pp. 43-51 [in Ukrainian].
15. *Novaya era sotsialnoy spravedlivosti [A new era of social justice]*. International Labor Conference, 100th Session, 2011. Mezhdunarodnoye byuro MOT – ILO International Bureau. Zheneva [in Russian].
16. *Mizhnarodnyi pakt pro hromadianski ta politychni prava [International Covenant on Civil and Political Rights]*. (n.d.). *zakon0.razda.gov.ua*. Retrieved from http://zakon0.razda.gov.ua/laws/show/995_043 [in Ukrainian].
17. *Mizhnarodnyi pakt pro ekonomichni, sotsialni i kulturni prava [International Covenant on Economic, Social and Cultural Rights]*. (n.d.). *zakon5.razda.gov.ua*. Retrieved from http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/995_042 [in Ukrainian].
18. *Ukrainske suspilstvo: monitorynh sotsialnykh zmin [Ukrainian society: monitoring social change]*. (n.d.). Retrieved from <http://i-soc.com.ua/ua/edition/ukrainskesuspilstvo> [in Ukrainian].
19. *Vnutrishno peremishcheni osoby [Internally displaced persons]*. (n.d.). Retrieved from <https://www.msp.gov.ua/> [in Ukrainian].
20. *Natsionalna systema monitorynhu sytuatsii z vnutrishno peremishchenymy osobamy v Ukraini [The national system for monitoring the situation with internally displaced persons in Ukraine]*. (n.d.). Retrieved from http://iom.org.ua/sites/default/files/-nms_round_9_ukr_press.pdf [in Ukrainian].
21. Demianenko M. (2018). *Vnutrishno peremishcheni osoby Ukrainy: aktualni problemy ta shliakhy yikh rozviazannia [Internally displaced persons of Ukraine: actual problems and ways of their solution]*. *Ukraina: podii, fakty, komentari – Ukraine: events, facts, comments*, 3. pp. 34–43 [in Ukrainian].
22. Sadova U.Ya., Ryndzak O.T., Andrusyshyn N.I. (2016). *Aktualni problemy zainiatosti vnutrishno peremishchenykh osib: rehionalnyi aspekt [Actual problems of employment of internally displaced persons: regional aspect]*. *Demohrafiia ta sotsialna ekonomika – Demography and Social Economy*, 3 (28), pp. 171–185 [in Ukrainian].
23. *Aktualnyi stan zabezpechennia prav i svobod vnutrishno peremishchenykh osib v Ukraini. Dopovid zatsikavlenykh storin. Ukraina [The current state of ensuring the rights and freedoms of internally displaced persons in Ukraine. Stakeholder Report. Ukraine]*. (2017). Retrieved from http://vpl.com.ua/wp-content/uploads/2017/04/UPR_IDP_ukr.pdf [in Ukrainian].
24. *Deiaki pytannia zdiisnennia sotsialnykh vyplat vnutrishno peremishchenym osobam: Postanova KMU vid 08.07.2016 roku № 365 [Some issues concerning the implementation of social benefits for internally displaced persons: Resolution of the Cabinet of Ministers of Ukraine of 08.07.2016 № 365]*. *zakon2.rada.gov.ua*. Retrieved from <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/365-2016-p> [in Ukrainian].
25. *Informatsiia dlia strukturnykh pidrozdiliv z pytan sotsialnoho zakhystu naselennia oblasnykh, Kyivskoi miskoi derzhavnykh administratsii shchodo vykonannia sudovoho rishennia vid 23 lypnia 2018 r. [Information for departments of social protection of the population of the oblast, Kyiv city state administrations concerning execution of the court decision dated July 23, 2018]*. Retrieved from file:///C:/Users/-Work/Desktop/%D0%92%D0%9F%D0%9E%20%D1%81%D0%BE%.

А. П. Безхлібна

канд. екон. наук,

Запорізький національний технічний університет

АНАЛІЗ ПІДХОДІВ ДО ВИЗНАЧЕННЯ ФАКТОРІВ РЕГІОНАЛЬНОЇ КОНКУРЕНТОСПРОМОЖНОСТІ

Постановка проблеми. Дослідження питань конкурентоспроможності регіонів розглядається в рамках системного підходу. Значне внутрішнє єднання окремих суб'єктів регіону, його зв'язок з зовнішнім середовищем для оцінки змін в факторах та їх вплив на конкурентоздатність регіонів (прямий та зворотній зв'язок) вивчаються за використання моделювання. Розробка методологічного інструментарію передбачає

дослідження існуючих методик оцінювання регіональної конкурентоспроможності та факторів, що на неї впливають.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Аналіз праць вітчизняних та закордонних вчених дозволяє зосередити увагу на концептуальних особливостях кожного підходу та адаптувати існуючі напрацювання до реалій української економіки. Використання методів

економіко-математичного моделювання передбачає виокремлення істотних зв'язків та взаємозалежностей між факторами, що обумовлюють регіональну конкурентоспроможність.

Дослідженню факторів регіональної конкурентоспроможності присвячено праці закордонних вчених, серед яких Л. Вртенова, К. Скокан, М. Читеа, О. Мікус, Дж. Сачс.

Мета статті. Оскільки встановлені дослідниками основні фактори, що чинять вплив на регіональну конкурентоспроможність, суттєво відрізняються, постає актуальним питання дослідження відмінностей між трактуванням цих чинників та обґрунтованим та системним вибором найважливіших з них.

Виклад основного матеріалу дослідження. Родоначальник досліджень про конкурентоспроможність – американський вчений Портер – стверджує, що джерелами конкурентоспроможності є три види конкурентних переваг (стадії конкурентного розвитку), що впливають на класифікацію економічних суб'єктів [1, с. 1404 – 1414]:

- економічні фактори;
- інвестиційна економіка;
- інноваційна економіка.

Регіони, які орієнтуються на управління економікою за рахунок конкуренції на основі мінімізації витрат визначають лише економічні фактори конкурентоспроможності. Регіони, які прагнуть за рахунок збільшення економії масштабу та вдосконалення виробничих циклів, підвищують власну ефективність господарської діяльності, використовують інвестиційні фактори конкурентоспроможності. Регіони, що орієнтуються лише на випуск інноваційних продуктів та послуг, отримують ефект від успіху цих інновацій. В кінцевому підсумку, переваги цих регіонів будуть відображені в структурі промисловості та ринку зайнятості населення, соціально-культурних характеристиках населення [2].

Проте необхідно зазначити, що в доповіді з соціально-економічної ситуації і регіонального розвитку ЄС [3], конкурентоспроможність регіонів характеризується двома факторами: продуктивністю та зайнятістю. Тим часом основними факторами, які сприяють конкурентоспроможності, вважаються: науково-технічний розвиток, розвиток малого та середнього бізнесу (МСБ), прями іноземні інвестиції, інфраструктура і людський капітал, а також соціальний капітал.

Згідно з дослідженнями Скокана [4], протягом останніх 20 років стає очевидним, що саме продуктивність обумовлює конкурентоспроможність. Продуктивність, яка примножує наявні людські та фінансові ресурси регіону, являє собою вартісний вираз товарів і послуг, вироблених на одиницю праці і капіталу. Водночас в науці відбуваються зміни у визначенні основних принципів продуктивності. Неокласична модель економічного зростання Роберта Солоу передбачає ідентифікацію регіону з виробничою функцією Кобба-Дугласа, яка враховує постійну віддачу від масштабу і включає технічні удосконалення. Ці технологічні поліпшення в моделі представлені швидкістю зростання виробництва під впливом змін в інфраструктурі. Іншими компонентами цієї моделі є прями іноземні інвестиції (ПІІ) та інтенсивність інновацій. Обсяг прямих іноземних інвестицій визначається впливами позарегіональної економічної системи. У моделі їх кількість не залежить від обсягу виробництва

в економіці. Інтенсивність інновацій – це частка витрат на інновації та дохід фірми. Такі інноваційні витрати впливають як на зростання виробництва, так і на рівень інвестицій в економіку. Взаємозв'язок між інноваційною та виробничою складовою виражається багатofакторною продуктивністю.

Регіональний розподіл ПІІ вказує на здатність окремих районів залучення капіталу. Через ПІІ, регіон, як правило, отримує доступ до нових ринків збуту, а продуктивність праці покращується також. Іноземні компанії можуть сприятливо впливати на МСБ, якщо вони використовують їх в якості постачальників.

Іншим компонентом моделі є людський капітал. Збільшення розміру людського капіталу – це підвищення існуючого рівня інвестицій та утворення нових. Частка інвестицій, крім того, збільшується в міру щорічного зростання освіченості населення.

Тобто, стан людського капіталу, як елементу, що визначає якість одного з виробничих факторів, вивчається через частки населення з вищою освітою у віковій групі від 25 до 64 років. Останнім, але одним із найважливіших факторів є стан фізичної інфраструктури, яка описується даними щодо довжини автомагістралей.

За результатами дослідження глобального економічного форуму показник 15 патентів на мільйон жителів обраних для поділу країн на дві групи відносно їх інноваційної конкурентоспроможності [12].

Іншими факторами, які спрямовані на характеристику сектора виробництва регіону, є число зайнятих і коефіцієнт темпів зростання виробництва (безумовно, вони є залежними від інших факторів), їх опис потребує побудови конкретних економікометричних моделей на базі реально отриманих статистичних значень, що описують економічну ситуацію конкретного регіону.

Угорський дослідник Акос Дані [5, с. 36-37] зосереджує увагу в своєму дослідженні на аналізі науково-дослідницької діяльності регіонів, тобто їх здатності до інновацій через витрати на наукові дослідження і розробки, що вимірюється в структурі валового внутрішнього продукту. Нова технологія надає конкурентну перевагу для компаній. Завдяки швидкому впровадженню новітніх технологій, вони можуть поліпшити свої позиції, тим самим підвищуючи продуктивність всього регіону. Звичайно, інновації можуть надходити з-за меж регіону, тому рішення органів місцевої влади щодо розвитку інноваційної діяльності може бути передумовою створення інноваційних трансрегіональних кластерів.

Нарешті, стан сектора МСБ, що визначає рівень зайнятості. Цей сектор, спроможний вмістити в себе динамічні, економічні умови, що швидко змінюються, має життєво важливе значення для конкурентоспроможності регіону. Малі та середні підприємства зазвичай входять у глобальну компанію в якості постачальників, і таким чином вони з'являються на світовому ринку безпосередньо через цю компанію. Регіональні МСБ оцінюються шляхом їх ефективності експорту, продуктивності й рентабельності.

Закордонні автори Читеа та Дона [6] розглядають регіональну конкурентоспроможність як суму індивідуальної конкурентоспроможності фірм, тим не менш впливають з макроекономічної економічної конкурентоспроможності.

Тобто існування на регіональному рівні фірм, які виробляють товари та надають послуги, що є відповідними до ринкових вимог якості та ціни. Гіпотеза регіональної конкурентоспроможності за рахунок синергетичного ефекту діючих на адміністративній території суб'єктів малого та середнього бізнесу полягає в об'єднанні інтересів місцевих органів влади та СМБ, з метою набуття ефекту загальної продуктивності. А саме, «процвітання регіону визначається, по-перше, силою своєї експортної бази всіх тих видів діяльності, які приносять доходи в регіоні через експорт товарів і послуг для зовнішнього світу» [6].

Аналогічний підхід до регіональної конкурентоспроможності також приймається на європейському рівні: «Конкурентоспроможність визначається як здатність виробляти товари і послуги, з метою витримки випробування на міжнародному ринку, в той же час, з метою забезпечення високих і стійких рівнів доходу, або, в більш загальному плані – здатність регіонів створювати під впливом зовнішньої конкуренції високий рівень доходів і зайнятості. Іншими словами, для регіону, щоб бути конкурентоспроможними, важливо забезпечити як якість, так і кількість робочих місць» [3].

У цьому контексті, продуктивність виступає як ключовий елемент конкурентоспроможності [4]: «Конкурентоспроможність залишається не повністю зрозумілою концепцією, незважаючи на широке визнання її важливості. Щоб зрозуміти конкурентоспроможність, відправною точкою має стати джерело процвітання країни. Рівень життя нації визначається продуктивністю економіки, що вимірюється вартістю товарів і послуг, вироблених на одиницю праці, природних і фінансових ресурсів. Продуктивність залежить як від вартості товарів і послуг нації, яка вимірюється за цінами, які можна отримати на вільних ринках, так і від ефективності виробництва цих товарів і послуг.

За результатами дослідження вчених університету Сассарей (Італія) для оцінки муніципалітетів з регіону Сардинії, їх було класифіковано на основі взаємин між існуючою структурою / урбанізацією рівнів на основі концепції [7] конкурентоспроможності для того, щоб оцінити подібності та відмінності. У дослідженні використовується багатовимірний аналіз двох наборів індикаторів, які згруповані в три макрокатегорії: діяльність, люди і практика. Муніципалітети з Сардинії були класифіковані відповідно до їх рівня розвитку районів, використовуючи набір конкретних змінних. На підставі цієї моделі 377 муніципалітети в регіоні було розділено на 5 районів відповідно їх конкурентоспроможності і добробуту населення: дуже високий, високий, середній, низький і дуже низький. Відповідно до класифікації певні райони з низьким рівнем щільності населення, а також рівнем освіченості, де сільське господарство відіграє важливу роль у місцевій економіці, були відокремлені для подальшої розробки стратегії розвитку територій відповідно до отриманих результатів.

Як приклад, хорватські вчені О. Микус, Р. Рамс та І. Гржи [8] розробили модель оцінки місцевої конкурентоспроможності з метою оцінювання конкурентоспроможності сільської місцевості із загребського округу, розташованого недалеко від столиці. Згодом результати оцінювання території було зіставлено з на-

ціональним середнім показником за індексом конкурентоспроможності сільських районів. Показники були згруповані в чотири категорії: людські ресурси, характеристики несільськогосподарського сектора, характеристики аграрного сектора та дохід сільськогосподарських господарств.

К. Айінгер [9, с. 159-169] підкреслює, що кінцева мета держави і народу полягає в максимізації функції суспільного добробуту, в якому дохід, соціальні внески та збереження навколишнього середовища є пріоритетами стратегічного розвитку.

Це приводить до досить повного визначення конкурентоспроможності з трьома безпосередніми наслідками. По-перше, низька вартість не є метою економічної політики і навіть не показник довгострокової конкурентоспроможності. По-друге, характеристика зовнішнього балансу прямо або побічно впливає на добробут населення, але вплив є незначним по відношенню до споживання. По-третє, конкуренція є динамічним питанням, показники якого змінюється з плином часу, в той час як інвестиції в людський капітал, технології та інформація є засобом, що дозволяє примножити досягнутий добробут та підвищити рівень конкурентоспроможності. Такий підхід до створення основи для оцінки конкурентоспроможності погоджується з основною метою національного економічного розвитку, тобто підвищення рівня життя [10, с. 25].

Найбільш широко використовуваним показником для оцінки рівня життя та рівня економічного розвитку на душу тієї чи іншої країни є валовий внутрішній продукт (ВВП). Іноді використовується паритет купівельної спроможності (ПКС). Але при розрахунку необхідно зазначити, що ВВП не включає в себе багато елементів, які люди зазвичай вважають частиною їх рівня життя. Наприклад, це стосується стану навколишнього середовища, особистої безпеки, рівня та можливості здобуття освіти та інших атрибутів рівня життя.

Дж. Сакс, К. Ціннес і Я. Ейлат [11] підкреслюють у своєму дослідженні на базі порівняльного аналізу конкурентоспроможності в країнах з перехідною економікою, що країна може мати високий ВВП через величезні природні ресурси, проте це не означає, що країна буде мати високу конкурентоспроможність. Крім того, країна може мати низький темп зростання, але це не означає, що країна отримуватиме низьку оцінку конкурентоспроможності. Конкурентоспроможність корелює добре, але не ідеально, зі зростанням ВВП. Це призводить до досить повного визначення конкурентоспроможності з трьома безпосередніми наслідками. Тобто, в глобальному плані низька вартість не є метою економічної політики і навіть не є показником довгострокової конкурентоспроможності.

Конкурентоспроможність – це спосіб використовувати єдині критерії для оцінки того, щоб зрозуміти, чи робить досліджувана територія все, що може, для сприяння сталому поліпшенню в добробуті населення з огляду на зростаючу конкуренцію на світових ринках, де вона представлена [10, с. 2]. Неможливо оцінити рівень конкурентоспроможності, використовуючи тільки один показник, особливо якщо ми намагаємося розробити порівняльні оцінки для країн з різними історичними і політичними фонами і рівнями економічного розвитку (наприклад, пост-соціалістичні країни і розвинені країни регіону Балтійського моря).

За словами Дж. Сакса, К. Ціннеса й Я. Ейлата існує три основних умови, що можуть бути скориговані країнами для посилення власних ресурсів конкурентоспроможності [11].

1. «Виправлені» умови – це ті, які є інваріантними, і не можуть бути змінені (географія, топографія, природні ресурси, культура, історія, клімат тощо).

2. «Жорсткі» умови – це перш за все ті, які можуть бути змінені, але не швидко (якість установ (приватних, громадських і ринкових), структура промисловості, власність, суспільні відносини, комунальні господарства, обсягу виробництва, рівень і якість запасів людського і фізичного капіталу тощо).

3. «М'які» умови в першу чергу відносяться до державної політики, наприклад, до податкового кодексу, в тому числі до міжнародних відносин і угод. Ці умови можуть бути легко змінені.

Регіони стають конкурентоспроможними у разі впровадження політики вибору та спеціалізації на найбільш новаторських продуктах і послугах. Прямі іноземні інвестиції і спільне підприємство – механізми, що допомагають інтегрувати національну економіку в міжнародну систему виробництва і створюють умови для поліпшення технологій і підвищення вартості людського капіталу. Знання стає критичним фактором підвищення конкурентоспроможності.

Розвиток знань вимагає транскордонного співробітництва країн і поглиблення регіональної інтеграції. Мало того, що країни конкурують з метою поліпшення своїх конкурентних позицій на світовому ринку, це також підкреслює важливість регіонального розвитку на умовах спеціалізації та новаторського підходу до процесів створення ВВП. А також відкриває можливості до регіонального співробітництва на основі конкурентних географічних переваг і синергії регіонів, що знаходяться на різних рівнях економічного розвитку і мають різні інноваційні можливості.

Основна ідея розробки моделі для оцінки національної конкурентоспроможності – використання інтеграційних критеріїв, що дозволяють чітко визначити результативність зусиль урядів, ділового середовища і громадянського суспільства з метою підвищення конкурентоспроможності країн. На основі ретельного аналізу факторів, які обмежують потенціал конкурентоспроможності проаналізованих країн, було відібрано критерії, згруповані в такі групи:

1. Економічна загальна продуктивність (звітного року), поділена на 4 критерії:

- річний темп зростання ВВП, %;
- середньорічний рівень безробіття, %;
- середньорічна інфляція, %;
- частка дефіциту консолідованого бюджету (-) / профіциту (+) в ВВП, %.

2. Використання енергії (аналізуються за одним критерієм: енергоемність, кг нафтового еквівалента / 1 USD від ВВП). Цей критерій вважався істотним при оцінці енергоемності країни, тобто він відображає здатність генерувати ВВП за умов максимальної енергоефективності. Енергоемність безпосередньо залежить від структури економіки, співвідношення виробництва, транспортування і розподілу енергії.

На жаль, в Україні на регіональному рівні відсутні статистичні дані щодо можливості обчислення такого індикатора, статистичних даних недостатньо для обчислення і аналізу.

3. Інформаційні технології та комунікації, агреговані з 5 підкритеріїв (кількість комп'ютерів, користувачів інтернету тощо). Інформаційні технології та комунікації одногослобно визнані основними векторами розвитку і підвищення конкурентоспроможності, в той же час є складовими економіки знань. На цей критерій впливає територія проживання (міська, сільська), а також оновлення та удосконалення освіти і науки, систем державного управління.

4. Структура валової доданої вартості, проаналізована за двома критеріями:

- частка валової доданої вартості в секторах високих технологій (ІТ), виробництві транспортних засобів, машин і устаткування (обробна промисловість), %;
- частка доданої вартості послуг в ВВП, %.

Особливістю вихідної моделі був системний підхід, завдяки якому визначено області, в яких здійснюються найбільші економічні внески до стійкого зростання ВВП і, як наслідок, до конкурентоспроможності.

5. Участь у міжнародних ринках, за двома критеріями:

- частка експорту високих технологій (ІТ), виробництві транспортних засобів, машин і устаткування (обробна промисловість), %;
- співвідношення імпорту та експорту, %.

Ці підкритерії відображають стан кожної країни щодо впливу торгівлі на зовнішньому ринку. З точки зору проведеного авторами дослідження єдиного Європейського ринку, критерій чітко показує країни зі значними сальдо або дефіцитом на міжнародному ринку, що впливає на зростання конкурентоспроможності Європейського регіону в цілому. Зазначимо, що методологія може бути використана для характеристики українського ринку через дослідження конкурентоспроможності окремих регіонів або їх груп. Для цього необхідно мати достовірну статистичну інформацію щодо експортної структури по технологічних групах на регіональному рівні, що буде відповідати.

На думку авторів, запропонована модель оцінки конкурентоспроможності відповідає всім вимогам та використовує інтеграцію критеріїв і порівнянних даних, доступних щорічно для великого числа регіонів і країн, що в майбутньому дозволить проводити глобальні багаторічні зіставлення.

Висновки. В силу багатогранного характеру концепції, рівень конкурентоспроможності регіону може бути виражений набором різних вимірних і безпосередньо невимірних показників. Таким чином, порівняння рейтингу регіонів, отриманого різними методами, безсумнівно, забезпечить повну картину конкурентоспроможності регіону, а також буде давати достовірну інформацію щодо наступного розроблення стратегічної політики розвитку.

За результатами попередніх досліджень нами встановлено, що для дослідження групи факторів, що чинять економічний, інвестиційний та інноваційний вплив на економіку регіону доцільно використовувати статистичні показники, що дозволять надати оцінку ефективності регіональної політики. Цими регіональними показниками є:

1) структура промисловості (за видами, а також у співвідношенні до сектору надання послуг);

2) структура, об'єми інновацій (включаючи інновації за сферами діяльності, за об'ємом впровадження);

3) освітня та наукова діяльність регіону (кількість університетів та динаміка кількості випускників, кількість населення з вищою освітою, діяльність аспірантури та докторантури, кількість населення, що займається науковою діяльністю та показники результатів цієї наукової діяльності, аналіз та характеристика діяльності існуючих регіональних кластерів);

4) якість управління (даний показник повинен характеризуватись за допомогою експертного оцінювання якості регіонального та місцевого самоврядування, оскільки статистичні дані є показниками, які залежать від параметру, що досліджується);

5) бізнес-середовище (оцінювання характеристик легкості ведення бізнесу, а також параметрів функціонування бізнес-середовища вимагає отримання достовірної інформації від представників бізнес-середовища);

6) прямі іноземні інвестиції (обсяг, структура та динаміка прямих іноземних інвестицій відображає характер іноземних зв'язків регіону та дозволяє розробити перспективний план співробітництва з іноземними країнами з метою розбудови економіки та соціального простору регіону).

Велика різноманітність факторів впливу на регіональну конкурентоспроможність за висновками з дослідження Портера передбачає врахування великої кількості факторів, що ускладнює отримання результатів оцінювання. До того ж, описані вище фактори діляться на фактори прямого впливу («жорсткі») та опосередкованого впливу («м'які»). Визначення факторів потрібно для чіткого уявлення при побудові моделей економічного розвитку регіонів з метою підвищення конкурентоспроможності.

References

1. Vrtanova, L. (2009). Evaluation of factors of Regional Competitiveness / 3rd central European Conference in Regional Science – CERS, pp. 1404 – 1414.

2. Porter, J.M. (1990). The Competitive Advantage of Nations. New York, Free Press.

3. European Commission. Sixth periodic report on the social and economic situation and development of the regions of the European Union. Luxembourg, European Commission, 1999.

4. Skokan, K. (2004). Konkurenceschopnost, inovace a klastry v regionálním rozvoji. Ostrava, Repronis.

5. Akos D. Evaluation of the Regional Competitiveness of the Hungarian Regions. *Hungarian Statistical Review*, Special Number 14, pp. 27 – 45.

6. Chitea, M.A., Dona, I. (2016). Evaluation of territorial competitiveness. Case study: South-East region and Tulcea county. *Scientific Papers Series Management, Economic Engineering in Agriculture and Rural Development*, Vol. 16, Issue 1.

7. Balestrieri, M. (2014). Rurality and competitiveness. Some observation on the local area: the case of Sardinian Region. *International Journal of Rural Management*, Vol 10 (2), pp. 173-197.

8. Mikul, O., Franić, R., Grgić, I. (2012). The evaluation of rural competitiveness in creating a policy of rural development in Croatia. *Journal of Food, Agriculture & Environment*, Vol.10 (2), pp. 962-969.

9. Aiginger, K.A. (1998). Framework for Evaluating the Dynamic Competitiveness of Countries. *Structural Change and Economic Dynamics*, No 9, pp. 159–188.

10. Paas T. Evaluating the competitiveness of the countries in the Baltic sea region.

11. Sachs, J., Zinnes, C., Eilat, Y. (2000). Systemic Transformation in Transition Economies. Discussion Papers, *Harvard University for International Development*, Vol. II. *Benchmarking Competitiveness in Transition Economies*. Cambridge.

12. The Global Competitiveness Yearbook 2003–2004. World Economic Forum, 2003.

13. Mereuta C., Albu, L., Jordan, M., Chilian, M. (2007). A Model to evaluate the regional competitiveness of the EU regions. *Romanian Journal of Economic Forecasting*, №3, pp. 81-102.

М. В. Бойченко

д-р екон. наук,

НТУ «Дніпровська політехніка» МОН України, м. Дніпро

ПРОБЛЕМИ ТРАНСПОРТНОЇ ЛОГІСТИКИ ВАНТАЖНИХ ПЕРЕВЕЗЕНЬ В УКРАЇНІ

Постановка проблеми. Однією з основних ознак розвитку світової економіки є прискорення процесів глобалізації, які визначають тенденції розвитку національних економік і суттєво впливають на систему економічних відносин. Становлення ринкових економічних відносин посилює роль транспорту, робить більш актуальними головні завдання транспорту: прискорення обороту матеріальних цінностей, доставки готової продукції, перевезення людей. Світовий досвід показує, що процеси глобалізації приводять до значного зростання обсягів перевезень, руху товару і, відпо-

відно, вантажних потоків, як внутрішніх, так і міжнародних, у тому числі транзитних.

Але в Україні існує багато проблем у сфері вантажних перевезень, які потребують свого вирішення. Однією з цих проблем є незадовільний стан логістики таких перевезень, тому ця сфера потребує її подальшого реформування.

Вивченість проблеми. Проблеми транспорту, ефективного його функціонування, логістики перевезень розглядали в своїх роботах багато вчених. Серед них можна відміти роботи С. Гриценка [2], Ю. С. Іванова [3], В. Кутирева [7], І. Лебідь [7], Т. Маселка [4],

В. Наумова [5], А. Пасічника [7], О. Соколової [6], В. Швеця [11-12]. Проблемам та перспективам розвитку автомобільного транспорту, аналізу логістичної діяльності підприємств і ринку автоперевезень, картографічного забезпечення транспортних вантажних потоків присвячено роботи М. Бабій [8], Н. Гамана [1], В. Дзюри [8], П. Поповича [8], П. Чуваєва [10], О. Шевчук [8], Н. Трушкіної [9].

Незважаючи на широке коло наукових досліджень з обраної теми, встановлення проблем транспортної логістики, в тому числі вантажних перевезень, потребує подальших наукових розробок. Все це значною мірою обумовило вибір теми даного дослідження та його цільову спрямованість.

Метою даного дослідження є виявлення існуючих проблем транспортної логістики вантажних перевезень в Україні.

Виклад основного матеріалу дослідження. На сьогодні в цій сфері існує велика кількість проблем, які потребують негайного та першочергового вирішення. Насамперед це високий рівень зношеності основних засобів інфраструктурних об'єктів, який призводить до виникнення аварійних ситуацій, а в кінцевому результаті до неефективного функціонування економіки та стає загрозою для національної безпеки країни, бо низька якість транспортної інфраструктури призводить до додаткових непродуктивних витрат, які фактично гальмують ріст реального ВВП.

Аналіз стану транспортної логістики дозволив виявити основні її проблеми:

неефективне використання маршрутів доставки продукції від виробника до споживача;

незадовільний стан автомобільних доріг; слабку інфраструктуру транспорту; недостатню кількість вантажних терміналів, а також їх низький техніко-технологічний рівень;

відсутність практично на всіх видах транспорту сучасних транспортних засобів, що відповідають світовим стандартам; високий рівень фізичного і морального зносу рухомого складу транспорту;

неефективне використання власного і найманого рухомого складу;

втрати від простою в очікуванні завантаження/розвантаження транспортного засобу;

втрати від неефективної роботи (умисне розкрадання паливно-мастильних матеріалів або навіть вантажів, «ліві рейси», низька продуктивність транспортної сфери через слабку систему мотивації та/або низьку кваліфікацію персоналу тощо).

Неефективне використання маршрутів доставки продукції від виробника до споживача

Існують звичайні транспортні підприємства, керівництво яких не надто замислюється про оптимізацію процесу доставки, тому оперативність і якість їх послуг далеко не завжди відповідає високим стандартам. Для знаходження найкоротшого шляху, а також методів складання збірно-розвізних маршрутів використовують «напівручні» методи, які не дозволяють отримати оптимальний результат, проаналізувати, до чого призведуть певні зміни маршруту за вимогою замовника. Але певна кількість транспортних підприємств для побудови оптимальних маршрутів руху вже готові вкладати чималі гроші в програмне забезпечення, здатне автоматизувати процес пошуку найбільш раціонального маршруту слідування. Деякі підприємства вдаються до послуг зовнішніх перевізників.

У цьому випадку найкраще звернутися до логістичного оператора – компанії, яка здатна оптимізувати сам процес транспортування за допомогою: збору консолідованого вантажу від кількох відправників, складання оптимальних маршрутів руху, підключення більш ефективного виду транспорту на певному етапі маршруту.

Незадовільний стан автомобільних доріг; слабка інфраструктура транспорту; недостатня кількість вантажних терміналів, а також їх низький техніко-технологічний рівень

З проблемою вкрай поганого стану автомобільних доріг стикаються не тільки перевізники, а практично кожен громадянин нашої країни. Вирішенням усіх цих проблем у першу чергу повинна займатися держава. Їй треба відмітити, що прийнята 30 травня цього року Національна транспортна стратегія до 2030 року «Drive Ukraine 2030» передбачає їх вирішення.

Національна стратегія «Drive Ukraine 2030» є вкрай амбітною, вона повинна покласти край бальзамуванню старої заіржавілої радянської спадщини і відкрити шлях докорінній модернізації транспортної інфраструктури, бо неможливо нескінченно латати дороги або модернізувати вагони, яким по 40 і більше років.

В «Drive Ukraine 2030» передбачено, що через 12 років в Україні буде 10 автобанів, побудованих за принципом концесії. Почати будівництво першої платної дороги в Міністерстві планують вже в 2019 році – нею стане дорога з Києва до Білої Церкви. Перш за все розвиватимуть напрямки Львів-Київ-Харків-Донецьк, Київ-Керч, Полтава-Дніпро. Також в стратегії передбачена міжнародна інтеграція українських автошляхів: Go Highway, Via Carpatia, продовження Одеса-Рені до Греції.

Щоб нові та вже побудовані дороги не руйнувались та служили якомога довше, на них працюватимуть більше 100 комплексів автоматичного вагового контролю. Містить стратегія й новації, наприклад, будівництво інтелектуальних доріг для руху безпілотного транспорту, створення системи контролю трафіку (з використанням Big Data). Також – створення Smartroad: пілотної дороги, що генерує електроенергію.

Також буде повністю імплементована Угода про асоціацію з ЄС і утворена єдина транспортна та інфраструктурна мережа з Європою, що дозволить забезпечити конкурентоспроможну та ефективну транспортну систему, інноваційний розвиток транспортної галузі та наявність безпечного, екологічно чистого та енергоефективного транспорту.

Відсутність практично на всіх видах транспорту сучасних транспортних засобів, що відповідають світовим стандартам; високий рівень фізичного і морального зносу рухомого складу транспорту

Рано чи пізно будь-яка техніка зношується, тому потрібно точно визначити момент, коли для оптимізації витрат її краще продати або використати в якихось інших операціях. Існує безліч методів розрахунку амортизації. Який з них вибрати, кожне підприємство-перевізник визначає, виходячи зі своїх завдань і потреб. Також воно повинно розрахувати свої можливості щодо придбання нового транспорту, яке буде відповідати вимогам часу. І дуже важливо, що Україна також долучилася до розробки транспорту нового покоління, який дасть вантажним і пасажирським пере-

везенням безпрецедентну швидкість і революційні технології. Якщо країна буде в змозі забезпечити свою транспорту галузь таким транспортом, то це буде вигідно і його виробникам, і підприємствам-перевізникам.

Неефективне використання власного і найманого рухомого складу

Керівництва підприємства-перевізника дуже часто не бажають, а скоріше бояться, «зв'язуватися» відразу з декількома відправниками, тому вантажопідйомність транспортного засобу, який використовується для перевезення, експлуатується неефективно. Але збірний вантаж – це значне збільшення прибутку для підприємства-перевізника. Інколи воно може навіть знизити ціну для відправників, що позитивно позначиться на його іміджі. Цілком зрозуміло, що таке транспортування вимагає більшої уваги, але якщо займатися будь-яким бізнесом, то бажано на високому рівні.

Втрати від простою в очікуванні завантаження/розвантаження транспортного засобу

Найбільш трудомісткою складовою частиною транспортного процесу є саме вантажно-розвантажувальні роботи, особливо при автомобільних перевезеннях. Унаслідок недостатньо високого рівня механізації навантаження-розвантаження вантажів, нечіткої координації дій різних підприємств при перевантаженні вантажів у транспортних вузлах або з деяких інших причин простій автомобілів при вантажно-розвантажувальних роботах і/або в очікуванні їх залишається досить значним.

При ефективному логістичному підході оптимізація процесів навантаження-розвантаження починається з раціональної роботи складів як при забиранні вантажу зі складу у відправника, так при здачі його на склад вантажоодержувача. Тобто, до моменту прибуття транспортного засобу вантаж повинен знаходитися в транспортній тарі та упаковці, його місцезнаходження не буде потребувати додаткових пошуків на складі, партія вантажу або контейнер потрібно сформувати з урахуванням вантажопідйомності транспортного засобу, а засоби навантаження-розвантаження бути підготовлені до цих робіт.

Відправник повинен заключати договір на всі роботи, у тому числі й на навантаження-розвантаження. Але треба мати на увазі, що стосується автомобільних перевезень, то згідно ще зі ст. 142 Статуту автомобільного транспорту УРСР, затвердженого постановою Ради Міністрів УРСР від 27.06.69 р. № 401, простоем автомобіля вважається затримка або невикористання транспортного засобу, що починається після закінчення, перевищення або порушення строків, передбачених для здійснення будь-яких дій (наприклад, строку вантажно-розвантажувальних робіт, здійснення митних операцій тощо). Тому у договорі треба передбачати штрафні санкції за такі простой.

Втрати від неефективної роботи (умисне розкрадання паливно-мастильних матеріалів або навіть вантажів, «ліві рейси», низька продуктивність транспортної сфери через слабку систему мотивації та/або низьку кваліфікацію персоналу тощо)

Однією з найважливіших проблем транспортної логістики є забезпечення цілісності та схоронності

вантажу, тим більше, що не завжди виходить це здійснити. Подібні ризики потребують страхування конкретного вантажу. Дуже важливо страхувати товар не мінімально, а за його реальною вартістю.

Позбавитися інших негативних аспектів низької продуктивності транспортної сфери можливо за рахунок, з одного боку, матеріального заохочення за сумлінну роботу, а з іншого – за невідворотнє покарання за будь-які порушення не тільки у вигляді штрафних санкцій, а аж до звільнення чи навіть заборони взагалі працювати на транспорті.

Дуже часто проблеми транспортної логістики виникають, коли існує необхідність організувати взаємодію різних видів транспорту, бо у такому випадку можуть значно зростати терміни доставки. Та й контролювати такі перевезення набагато складніше внаслідок того, що на будь-якому етапі вантаж може стати жертвою форс-мажорних обставин.

Складнощі можуть виникнути при вибудовуванні маршруту перевезення, бо сьогодні доводиться враховувати безліч чинників і не завжди є можливість доставити товар дійсно найшвидшим і найзручнішим шляхом.

Тому за вантажем потрібно ретельно стежити, хоча навіть новітні комп'ютерні розробки в цій галузі ще не дозволяють повною мірою вирішувати моніторингову проблему транспортної логістики. Це стосується практично всіх моментів: відстеження стану вантажу, зв'язку з водієм, визначення точного розташування транспортного засобу тощо.

Щодо використання сучасних технологій у транспортній логістиці, то слід відмітити явний дефіцит інформації про відповідне програмне забезпечення. На жаль, спеціалізованих програм не так і багато, тим більше що практично неможливо знайти об'єктивну аналітику щодо їх переваг і недоліків. А враховуючи досить високу вартість цих програм, не дивно, що підприємства-перевізники не так часто їх покупують. Вирішення даної проблеми транспортної логістики залежить у першу чергу від розробників програмного забезпечення, які повинні не тільки створювати якісний продукт, а й в дохідливій формі доносити його переваги та відмінності від аналогічних пакетів програм. Тільки тоді розробник зможе продати свій товар, логістична фірма отримує потрібне програмне забезпечення, а відправники – можливість відправити свій вантаж на більш вигідних умовах.

Тобто, транспортна логістика пов'язана з безліччю труднощів, подолання яких під силу виключно чітко скоординованим діям логістичних фірм, які мають по-справжньому професійних співробітників.

Логістика вантажоперевезень – це свого роду мистецтво управління вантажопотоками для організації раціонального перевезення вантажів з максимальною ефективністю і мінімізацією втрат. Спеціаліст з транспортної логістики повинен виконувати цілий комплекс робіт, які спрямовані на оцінку і розподіл транспортних витрат, а також на управління вантажопотоком для оптимізації процесу перевезення, будь то звичайний квартирний переїзд або міжнародні вантажоперевезення. Логіст повинен враховувати такі чинники, як:

розробка маршруту з урахуванням особливостей регіону (стан доріг, інтенсивність руху, кліматичні умови тощо) з відповідним розрахунком тривалості та

протяжності шляху та вибором оптимального виду транспорту;

вибір ефективного виду страхування ризиків;
розрахунок витрат на складське зберігання та на навантаження-розвантаження;
можливість формування збірних вантажів тощо.

Висновки. У результаті дослідження встановлені основні проблеми транспортної логістики та акцентовано увагу не тільки на вирішенні цих проблем, а й на тому, що комплекс логістичних розрахунків може забезпечити надійність та ефективність вантажоперевезення. Внаслідок чого можливо уникнути непередбачених ризиків і витрат, зменшити накладні витрати і втрати, скоротити терміни доставки.

Список використаних джерел

1. Гаман Н.О. Картографічне забезпечення транспортних логістичних потоків в Україні. URL: http://maptimes.inf.ua/CH_04/8.pdf.

2. Гриценко С.І. Можливості маркетингу та логістики в сталому розвитку регіонів України. *Вісник економічної науки України*. 2017. № 1 (32). С. 36–39.

3. Іванов С.В. Транспортно-логістичні кластери в контексті розвитку транспортної системи України та окремо взятого економічного району. *Економічний вісник Донбасу*. 2018. № 1 (51). С. 15-22.

4. Маселко Т.Є. Проблеми управління транспортно-логістичними системами України та перспективи розвитку в контексті європейської інтеграції. URL: http://www.nbu.gov.ua/portal/chem_biol/nvntu/17_2/301_Maselko_17_2.pdf.

5. Наумов В.С., Вітер Н.С. Методика формування альтернативних транспортно-технологічних систем доставки вантажів. *Восточно-європейский журнал передовых технологий. Математика и кибернетика – фундаментальные и прикладные науки*. 2011. № 5/4 (53). С. 16–19.

6. Соколова О.Є. Теоретико-методологічні основи формування транспортно-логістичної системи України. URL: http://www.lib.nau.edu.ua/Journals/3_27_2010/Sokolova.pdf.

7. Пасічник А.М., Лебідь І.Г., Кутирєв В.В. Транспортно-логістична інфраструктура України: проблеми та перспективи розвитку. *Управління проектами, системний аналіз і логістика*. К., 2012. Вип. 10. С. 192–198.

8. Попович П.В., Шевчук О.С., Бабий М.В., Дзюра В.А. Аналіз ринку автотранспортних перевозок України. *Вісник машинобудування та транспорту*. 2017. № 2(6). С. 124–130.

9. Трушкіна Н.В. Статистичний аналіз динаміки показників логістичної діяльності підприємств. *Сучасні тенденції розвитку регіонів, підприємств та їх об'єднань*. Дніпро: Пороги, 2018. С. 271–283.

10. Чуваєв П.І. Проблеми та перспективи розвитку автомобільного транспорту України. *Вісник СевНТУ. Серія: Машиноприладобудування та транспорт*. 2013. Вип. 143. С. 196–198.

11. Швець В.Я., Жаран К.С. Розвиток логістичного потенціалу як ключовий фактор удосконалення діяльності промислових підприємств. *Наука й економіка*. 2012. №4 (28). Т. 2. С. 233–237.

12. Швець В.Я., Кочерга А.В. Основні проблеми та удосконалення методів логістичного аудиту на підприємстві. *Вісник сертифікації залізничного транспорту*. 2013. № 12 (6). С. 9–14.

References

1. Haman N.O. *Kartografichne zabezpechennia transportnykh lohistychnykh potokiv v Ukraini* [Cartographic provision of transport logistics flows in Ukraine]. (n.d.). maptimes.inf.ua. Retrieved from http://maptimes.inf.ua/CH_04/8.pdf [in Ukrainian].

2. Hrytsenko S.I. (2017). *Mozhlyvosti marketynhu ta lohistyky v stalomu rozvytku rehioniv Ukrainy* [Opportunities of Marketing and Logistics within Sustainable Development of Ukrainian Regions]. *Visnyk ekonomichnoi nauky Ukrainy – Bulletin of Economic Science of Ukraine*, 1 (32), pp. 36–39 [in Ukrainian].

3. Ivanov S.V. (2018). *Transportno-lohistrychni klasteri v konteksti rozvytku transportnoi systemy Ukrainy ta okremo vziatoho ekonomichnoho raionu* [Transport and logistic clusters in the context of the transport system development of Ukraine and special economic region]. *Ekonomichniy visnyk Donbasu – Economic Herald of the Donbas*, 1 (51), pp. 15-22 [in Ukrainian].

4. Maselko T.Ye. *Problemy upravlinnia transportno-lohistrychnymy systemamy Ukrainy ta perspektyvy rozvytku v konteksti yevropeiskoi intehratsii* [Problems of management of transport-logistic systems of Ukraine and prospects of development in the context of European integration]. (n.d.). [nbuv.gov.ua/portal/chem_biol/nvntu/17_2/301_Maselko_17_2.pdf](http://www.nbu.gov.ua/portal/chem_biol/nvntu/17_2/301_Maselko_17_2.pdf) [in Ukrainian].

5. Naumov V.S., Viter N.S. (2011). *Metodyka formuvannia alternatyvnykh transportno-tekhnologichnykh system dostavky vantazhiv* [Methodology of formation of alternative transport and technological systems of delivery of cargoes]. *Vostochno-yevropeyskiy zhurnal peredovykh tekhnologiy. Matematika i kibernetika – fundamental'nyye i prikladnyye nauki – East European Journal of Advanced Technology. Mathematics and Cybernetics - Fundamental and Applied Sciences*, 5/4 (53), pp. 16–19 [in Ukrainian].

6. Sokolova O.Ye. *Teoretyko-metodolohichni osnovy formuvannia transportno-lohistrychnoi systemy Ukrainy* [Theoretical and methodological foundations of the formation of transport-logistic system of Ukraine]. (n.d.). [lib.nau.edu.ua/Journals/3_27_2010/Sokolova.pdf](http://www.lib.nau.edu.ua/Journals/3_27_2010/Sokolova.pdf) [in Ukrainian].

7. Pasichnyk A.M., Lebid I.H., Kutyriev V.V. (2012). *Transportno-lohistrychna infrastruktura Ukrainy: problemy ta perspektyvy rozvytku* [Transport and logistics infrastructure of Ukraine: problems and prospects of development]. *Upravlinnia proektamy, systemnyi analiz i lohistyka – Project management, system analysis and logistics*, issue 10, pp. 192–198 [in Ukrainian].

8. Popovich P.V., Shevchuk O.S., Babiy M.V., Dzyura V.A. (2017). *Analiz rynku avtotransportnykh perevozok Ukrainy* [Analysis of the market for road transport of Ukraine]. *Visnyk mashynobuduvannia ta transportu – Journal of Mechanical Engineering and Transport*, 2(6), pp. 124–130 [in Russian].

9. Trushkina N.V. (2018). *Statystychnyi analiz dynamiky pokaznykiv lohistrychnoi diialnosti pidpriemstv* [Statistical analysis of the dynamics of indicators of logistic activity of enterprises]. *Suchasni tendentsii rozvytku rehioniv, pidpriemstv ta yikh obiednan – Contemporary trends in the development of regions, enterprises and their associations*. Dnipro, Porohy, pp. 271–283 [in Ukrainian].

10. Chuvaiev P.I. (2013). *Problemy ta perspektyvy rozvytku avtomobilnoho transportu Ukrainy* [Problems and

prospects of motor transport development in Ukraine]. *Visnyk SevNTU. Seriya: Mashynopryladobuvannia ta transport – Visnyk SevNTU. Series: Machinery and equipment and transport*, issue 143, pp. 196-198 [in Ukrainian].

11. Shvets V.Ya., Zharan K.S. (2012). Rozvytok lohistychnoho potentsialu yak kliuchovy faktor udoskonalennia diialnosti promyslovykh pidpriemstv [Development of logistics potential as a key factor in improving the activi-

ties of industrial enterprises]. *Nauka y ekonomika – Science and Economics*, vol. 2, pp. 233-237 [in Ukrainian].

12. Shvets V.Ya., Kocherha A.V. (2013). Osnovni problemy ta udoskonalennia metodiv lohistychnoho audytu na pidpriemstvi [Main problems and improvement of methods of logistic audit at the enterprise]. *Visnyk sertyfikatsii zaliznychnoho transportu – Bulletin of Certification of Railway Transport*, 12 (6), pp. 9-14 [in Ukrainian].

В. І. Боре́йко

академік АЕН України, д-р екон. наук,

Міжнародний економіко-гуманітарний університет

імені академіка Степана Дем'янука, м. Рівне

ШЛЯХИ ПІДВИЩЕННЯ ЕФЕКТИВНОСТІ ВИКОРИСТАННЯ ВОДНИХ РЕСУРСІВ УКРАЇНИ

Постановка проблеми. Водні ресурси відіграють надзвичайно важливу роль у функціонуванні держав, оскільки, без них неможливе існування живих організмів, рослинного світу та мікроорганізмів. До того ж сьогодні вони активно використовуються у технологічних процесах промислового, житлово-комунального, сільськогосподарського та будівельного комплексів. Водночас, діяльність зазначених комплексів та зростання обсягів продукування побутових і промислових відходів спричиняються до забруднення наземних та підземних вод, що ставить суспільство перед нерадiсною перспективою: дефіцитом води в майбутньому. Тому, виникає необхідність пошуку шляхів підвищення ефективності використання водних ресурсів та зменшення їх забруднення.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Оскільки, водні ресурси є передумовою існування всього живого на Землі, то питання їх ефективного використання завжди було в полі уваги провідних світових та вітчизняних вчених, серед яких слід виділити роботи О. Ф. Балацького, Л. А. Волкової, М. М. Гіроля, Л. М. Горєва, Ю. М. Грищенко, С. І. Дорогунцова, П. І. Коваленка, М. Я. Лемешева, Л. Г. Мельника, Є. В. Мішеніна, Н. Ф. Реймерса, Ю. Ю. Туніці, В. М. Трегбчука, М. А. Хвесика, В. Я. Шевчука, А. В. Яцика та ін.

В своїх публікаціях науковці наголошують на важливості та необхідності ощадливого використання водних ресурсів. Так, наприклад, вчені Л. М. Горєв, С. І. Дорогунцов та М. А. Хвесик зазначають: «Напружений стан з ресурсами прісних вод у багатьох районах світу, прогресуюче забруднення річок і водойм обумовлюють необхідність пошуку нових способів економії води, удосконалення технології очищення стічних вод, більш широкого використання нетрадиційних джерел водопостачання» [1, с. 61].

Невирішена частина проблеми. Незважаючи на значну кількість публікацій з досліджуваної проблеми, сьогодні в багатьох промислово розвинутих країнах світу, в тому числі і в Україні, відношення до використання водних ресурсів залишається на споживацькому, марнотратному рівні, що визначило актуальність нашої статті.

Метою статті є обґрунтування шляхів підвищення ефективності використання водних ресурсів в Україні.

Завданням статті є:

– з'ясування ролі водних ресурсів у виробничо-господарській діяльності та задоволенні житлово-побутових потреб населення;

– проведення аналізу використання і забруднення водних ресурсів в Україні;

– обґрунтування шляхів підвищення ефективності використання водних ресурсів в Україні.

Результати дослідження. На зорі зародження людської цивілізації прісні водні ресурси використовувалися тільки для питних потреб і тоді вважалося, що вони не обмежені – потрібно було тільки їх знайти. Проте, з часом воду почали використовувати у сільському господарстві та для будівництва. Але, різко потреба у водних ресурсах зростає після того як їх почали використовувати у промислових технологічних процесах, теплоенергетиці та житлово-комунальному господарстві. До того ж у ХХ столітті було винайдено та залучено у виробництво продукти нафтопереробки, різноманітні хімічні, біологічні, радіоактивні речовини, які після переробки та використання попадають в наземні та підземні водні об'єкти, забруднюючи їх.

При цьому, порушення водного середовища завдає великої матеріальної шкоди суспільству. Забруднені водні ресурси вимагають додаткових витрат держави і суб'єктів господарювання на їх очищення та спричиняють загибель водних біоресурсів; зростає рівень захворюваності населення і свійської худоби. Але найбільше витрати держави зростають у тому випадку, коли для забезпечення своїх потреб у прісних водах вона змушена транспортувати їх на далекі відстані, добувати з великих глибин, або опріснювати.

Наприклад, в країнах Європейського Союзу щорічні збитки в рибному господарстві, завдані кислотними дощами, які виникають в результаті накопичення в атмосфері оксидів сірки, складають 30 млн дол. Навіть у такій країні як Швеція, 20% всіх озер забруднені кислотними дощами [2, с. 163].

Великих збитків через забруднення водних об'єктів шкідливими скидами зазнає економіка України. Так, у результаті діяльності промислового комплексу в атмосферу і водні об'єкти України викидається біля четвертої частини всього об'єму промислових викидів бувшого Радянського Союзу, переміщається

більше мільярда кубометрів гірських порід та біля двох мільярдів кубометрів шахтних вод. Річні об'єми пестицидів та мінеральних добрив, які попадають у сільськогосподарські землі, а звідти – частина з них у водні об'єкти, складають, відповідно, більше 30 тис. т та більше 4,5 млн т [1, с. 71].

Зниження продуктивності ґрунтів, забруднення прісних вод, мінералізація сільськогосподарського виробництва, прискорений знос обладнання, зростання захворюваності і смертності, особливо дитячої, поставили на порядок денний екологічні та соціальні проблеми, одна з яких – відсутність природного приросту населення. Значною мірою ці проблеми пов'язані з наслідками непередуманого використання людиною водних ресурсів.

Сьогодні в Україні склалася така ситуація, коли техногенне навантаження на водні екосистеми досягло критичного значення і якщо існуюча тенденція не ефективного використання водних ресурсів, забруднення наземних і підземних вод збережеться в майбутньому, то це може призвести до катастрофічних наслідків: масової загибелі живих організмів та рослинного світу.

При цьому, як зазначає І. В. Бутирська: «Не викликає заперечень той факт, що причиною погіршення екологічної ситуації є негативний вплив господарської діяльності людини на природні процеси планети, надмірне споживання природних ресурсів, порушення біохімічних циклів довкілля і його здатності асимілювати та самовідновлюватися» [3, с. 155].

Тому, на думку С. А. Скокова, екологічно безпечна економіка потребує удосконалення промислового виробництва з метою перетворення його в екологічно чисте, завданням якого повинно бути пристосування комплексної стратегії охорони довкілля до технологічних процесів і продукції з метою зниження ризику для здоров'я людей і навколишнього середовища. При цьому, основним технологічним принципом чис-

того виробництва є зменшення відходів в технологічному процесі і повторне використання відходів [4, с. 223].

Що стосується водних ресурсів, то їх екологічно безпечно використання повинно передбачати зменшення обсягів споживання свіжих прісних вод та їх забруднення шкідливими компонентами, заміну у технологічних процесах води іншими речовинами, а також повторне використання очищених стічних вод в різних галузях національної економіки та для житлово-побутових потреб.

Аналіз основних показників водопостачання та водовідведення в Україні засвідчує, що в останнє десятиліття наша країна почала відноситися до водних ресурсів більш ошадливо. Так, кількість використаної свіжої води зменшилася із 12991 млн куб. м у 2005 році до 7169 млн куб. м у 2016 році, або на 45%. При цьому найбільш швидкими темпами зменшувалося використаної свіжої води на побутово-питні потреби – у 2,7 раза, що може свідчити про те, що громадяни України споживали воду для своїх потреб більш економно (цьому сприяло впровадження державної програми встановлення побутових лічильників для обліку води використаної домогосподарствами).

Оптимізм вселяє також той факт, що впродовж досліджуваного періоду значно зменшилися обсяги забруднених зворотних вод, які потрапляли у поверхневі водойми. Наприклад, якщо у 2005 році у поверхневі водні об'єкти України було скинуто 758 млн куб. м зворотних вод без очищення та 2555 млн куб. м недостатньо очищених зворотних вод, то у 2016 році ці показники склали, відповідно, 164 та 534 млн куб. м, або були у 4,6–4,8 раза меншими.

Однак, до негативних моментів управління водовідведенням в нашій країні слід віднести зменшення за цей час потужності очисних споруд із 7992 млн куб. м у 2005 році, до 5690 млн куб. м – у 2016 році, або на 29% (табл. 1).

Таблиця 1

Основні показники водопостачання та водовідведення в Україні, млн. куб. м

Показники	Роки							
	2005	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016
Використано свіжої води, у т. ч.:	12991	10188	9817	10507	10092	8710	7125	7169
– на виробництво	6957	4878	5511	5681	5363	4871	4491	4591
– на побутово-питні потреби	3311	2409	1917	1848	1765	1500	1267	1239
– на зрошення	1699	1186	1377	1759	1770	1218	1237	1211
Скинуто у поверхневі водні об'єкти:	10517	8553	7817	7788	7440	6354	5343	5399
– забруднених зворотних вод	3313	3444	1744	1521	1717	923	875	698
– без очищення	758	896	312	292	265	175	184	164
– недостатньо очищених	2555	2548	1432	1229	1452	748	691	534
– нормативно очищених	2100	1315	1760	1800	1477	1416	1389	1381
Потужність очисних споруд	7992	7688	7425	7577	7592	7190	5801	5690

Складено за даними [5].

Відомо, що, значною мірою, зменшення в останні роки обсягів спожитої прісної води та відведення забруднених вод зумовлено зниженням промислового виробництва та об'ємів виконаних будівельних робіт, тому, коли в Україні буде відновлено економічне зростання, наявних очисних потужностей може бути недостатньо для того, щоб забезпечити ефективне очищення забруднених вод.

До того ж біля 12–14% забраної води Україна втрачає при транспортуванні. Водночас, обсяги оборотного водопостачання зменшилися із 39604 млн куб. м у 2005

році до 38545 млн куб. м – у 2016 році, або на 3%. Але ще більшими темпами за цей час зменшилися повторно – майже у 2 рази (з 1266 до 654 млн куб. м) та послідовне водопостачання – на 45% (з 653 до 420 млн куб. м) (табл. 2).

Зазначене заставляє нашу країну використовувати в технологічних процесах та для побутового споживання більші обсяги свіжої прісної води, добувати її з глибших свердловин та збільшувати довжину транспортної інфраструктури, яка забезпечує доставку водних ресурсів споживачам.

Забір та втрати прісної води при транспортуванні, оборотне та повторно-последовне водопостачання в Україні, млн куб. м

Показники	Роки							
	2005	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016
Забрано прісної води	17466	14255	13916	13822	12884	10899	9109	9325
Втрати води при транспортуванні	2477	2327	2286	2158	2213	1350	1139	1143
Обсяг оборотного та повторно-последовного водопостачання – усього	41523	47167	43138	45806	45150	43049	40306	39619
– оборотне	39604	45687	41783	44541	43876	41875	39172	38545
– повторне	1266	988	851	761	799	707	673	654
– последовне	653	492	504	504	475	467	461	420

* Складено за даними [5].

Тому перед Україною стоїть завдання реалізувати комплекс заходів з підвищення ефективності використання водних ресурсів. Однак, як зазначають дослідники В. О. Лук'янихін та О. А. Лук'янихіна: «Значна територіальна диференціація наявності і використання водних запасів потребує великої кількості водогосподарських споруд та мереж доставки води для нормального забезпечення господарської діяльності в усіх регіонах України, тобто залучення значних фінансових коштів для інвестування в будівництво необхідних комунікацій та їх експлуатаційних витрат» [6, с. 31], яких в нашій країні немає.

Отже, необхідно сконцентрувати наявні фінансові ресурси не на будівництві очисних споруд для очищення забруднених вод та розвитку об'єктів для транспортування води на значні відстані, а на впровадженні прогресивних технологій, які дозволять зменшити споживання та забруднення прісних вод, а також знизити витрати на їх доставку та підготовку до споживання.

У світовій практиці з метою підвищення ефективності використання водних ресурсів і зменшення витрат на їх транспортування використовується басейновий принцип управління, відповідно до якого управління здійснюється річковим басейном, а не адміністративною територією. Це дозволяє мінімізувати витрати на транспортування води та уникнути міжтериторіальних конфліктів, коли кожний регіон розміщує шкідливі виробництва на свої межі.

Такий принцип управління потрібно запровадити і в Україні. При цьому, підприємства, які забруднюють поверхневі та підземні води повинні, не тільки сплачувати екологічний податок за шкідливі скиди, викиди в атмосферу, які осідають на поверхневі води, розміщення агресивних відходів поблизу водних об'єктів, а й компенсувати всі збитки, які отримали в результаті їхньої діяльності промислові та побутові споживачі, що розміщені вниз по течії річки.

На території України, як правило на півдні та сході, існують регіони, які через обмеженість водних ресурсів змушені використовувати для промислового та сільськогосподарського виробництва прісні води річок, які транспортуються на далекі відстані, тоді як їх можна було б використовувати для покращення водозабезпечення цих та прилеглих до річок територій. Що ж до забезпечення водою промислових та аграрних підприємств, які розміщені на «бідних» водними ресурсами територіях, то постає необхідність освоювати технології опріснення морських вод та заміни води іншими компонентами.

Висновки. Узагальнюючи результати проведеного дослідження, можна зробити висновок, що водні ре-

сурси відіграють важливу роль у виробничо-господарській діяльності та задоволенні житлово-побутових потреб населення. В останнє десятиліття окремі показники водоспоживання в Україні покращилися, проте, значні обсяги води втрачаються при транспортуванні та в результаті їх забруднення. Тому, нашій країні потрібно зменшити використання свіжих прісних вод, обмежити скидання у водойми забруднюючих речовин, підвищити коефіцієнт повторного використання водних ресурсів та освоювати технології опріснення морських водних ресурсів.

Список використаних джерел

1. Горев Л. Н., Дорогунцов С. И., Хвесик М. А. Оптимизация экосред в трех книгах. Кн. 1. Оценка и процессы. Киев: Наук. думка, 1997. 542 с.
2. Экономика природопользования на предприятиях: сборник статей. Москва: Имакс, ВНИИЦ экологии, 1992. 202 с.
3. Бутирська І. В. Еколого-економічна збалансованість у контексті регіонального розвитку. *Регіональна економіка*. 2007. № 2. С. 155–164.
4. Скоков С. А. Экологически чистое производство как одно из направлений решения экологических проблем. *Методы решения экологических проблем* / под ред. д.э.н., проф. Л. Г. Мельника. Сумы: ИТД «Университетская книга», 2001. С. 221–230.
5. Державна служба статистики України: офіційний сайт. URL: <http://www.ukrstat.gov.ua>.
6. Лук'янихін В. О., Лук'янихіна О. А. Методологічні основи інтегральної оцінки водних ресурсів як ключовий фактор ефективного управління соціо-еколого-економічним потенціалом регіону. *Вісник Сумського державного університету. Серія Економіка*. 2008. № 2, т. 2. С. 30–35.

References

1. Gorev L. N., Doroguntsov S. I., Khvesik M. A. (1997). *Optimizatsiya ekosred v trekh knigakh. Kn. 1. Otsenka i protsessy* [Optimization of Ecological Media in Three Books. Prince 1. Evaluation and processes]. Kiev, Nauk. dumka [in Russian].
2. *Ekonomika prirodopol'zovaniya na predpriyatiyakh* [Economics of environmental management in enterprises] (1992). Moscow, Imax, VNIIC Ecology [in Russian].
3. Butyrskaya I. V. (2007). *Ekoloho-ekonomichna zbalansovanist u konteksti rehionalnoho rozvytku* [Ecological-economic equilibrium in the context of regional development]. *Rehionalna ekonomika – Regional economy*, 2, pp. 155–164 [in Ukrainian].

4. Skokov S. A. (2001). Ekologicheski chistoye proizvodstvo kak odno iz napravleniy resheniya ekologicheskikh problem. Metody resheniya ekologicheskikh problem [Ecologically Cleaner Production as One of the Directions for Solving Environmental Problems. Methods for solving environmental problems]. Sumy, ITD "University Book" [in Russian].

5. Derzhavna sluzhba statystyky Ukrainy [State Statistics Service of Ukraine]. (n.d.). *ukrstat.gov.ua*. Retrieved from <http://www.ukrstat.gov.ua/> [in Ukrainian].

6. Lukianykhin V. O., Lukianykhina O. A. (2008). Metodolohichni osnovy intehralnoi otsinky vodnykh resursiv yak kliuchovyi faktor efektyvnoho upravlinnia sotsio-ekoloho-ekonomichnym potentsialom rehionu [Methodological bases of integral estimation of water resources as a key factor of effective management of socio-ecological and economic potential of the region]. *Visnyk Sumskoho derzhavnogo universytetu. Seriya Ekonomika – Visnyk Sumy State University. Series Economics*, 2, vol. 2, pp. 30–35 [in Ukrainian].

Н. Ю. Брюховецька

д-р екон. наук, професор
ORCID 0000-0002-6652-4523,

О. А. Чорна

канд. екон. наук
ORCID 0000-0001-7262-1138,

О. В. Черних

канд. екон. наук
ORCID 0000-0003-3346-8737,

Інституту економіки промисловості НАН України м. Київ

ОЦІНКА МОЖЛИВОСТЕЙ ФІНАНСУВАННЯ КАПІТАЛЬНИХ ІНВЕСТИЦІЙ ЗА РАХУНОК ПРИБУТКУ І АМОРТИЗАЦІЇ

Постановка проблеми. Розвиток підприємств в Україні, який відбувається, з одного боку, в умовах формування нової індустріалізації з акцентом на передові виробничі і «смайт» технології, з іншого – в жорстких умовах політичної та економічної кризи, потребує від суб'єктів господарювання неабияких зусиль у напрямі забезпечення собі конкурентних переваг та пошуку оптимальних джерел фінансування інвестицій.

Динаміка та ефективність інвестиційної діяльності підприємств багато в чому залежать від розширення можливостей внутрішніх нагромаджень і формування їх потенціалу. Це необхідно, передусім, для зниження залежності від зовнішніх джерел фінансування, що особливо актуально в кризових умовах, при нестабільності національної валюти, високій інфляції, зниженні інвестиційної привабливості підприємств. У цьому сенсі, власні кошти підприємств, зокрема прибуток і амортизація, стають провідними і найбільш доступними джерелами фінансування інвестицій і розвитку.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Серед дослідників, які вивчали концептуальні і прикладні аспекти прибутку, його розподілу, значення у фінансуванні інвестицій, можна виділити: І.А. Бланка [1], Л.І. Донець, С.М. Баранцева [2], Н.В. Сабліна [3]; В.І. Кузь [4]; М.Д. Білик, Т.О. Білик [5] та ін. Питання амортизації та її участь в інвестиційних процесах підприємства досліджували М.Г. Чумаченко [6], О.Б. Веретенникова [7], І.М. Крейдич [8], О.Є. Кузьмін [9], Л.Л. Лазебник [10], В.О. Парнюк [11], Н. Ткаченко [12], Г.В. Пуйда [13] та ін. Інвестиційну активність підприємств активно досліджують Н.Ю. Брюховецька, Т.Ю. Коритько, І.В. Бриль [14; 15; 16]. Із тим, потре-

бують додаткового обґрунтування можливості використання прибутку і амортизації у якості джерел капітальних інвестицій підприємств в умовах кризи.

Метою статті є виявлення можливостей фінансування капітальних інвестицій за рахунок прибутку і амортизації.

Викладення основного матеріалу. Згідно Закону України «Про інвестиційну діяльність» [17], джерелами фінансування інвестицій можуть бути будь-які джерела, що не заборонені законом, а саме: власні фінансові ресурси інвестора (прибуток, амортизаційні відрахування, відшкодування збитків від аварій, стихійного лиха, грошові нагромадження і заощадження громадян, юридичних осіб тощо); позикові фінансові кошти інвестора (облігаційні позики, банківські та бюджетні кредити); залучені фінансові кошти інвестора (кошти, одержані від продажу акцій, пайові та інші внески громадян і юридичних осіб); бюджетні інвестиційні асигнування; безоплатні та благодійні внески, пожертвування організацій, підприємств і громадян. Як видно, власні фінансові ресурси, зокрема, прибуток і амортизація є першочерговими у списку можливих джерел фінансування інвестицій.

Прибуток є частиною доходу підприємства та підлягає управлінню у напрямі формування, розподілу та використання. Прибуток підприємства розподіляється за трьома основними напрямками: 1) сплата податків державі (у вигляді податку на прибуток); 2) частина, що розподіляється власникам (виплати дивідендів та відсотків); 3) частина прибутку, що залишається на підприємстві та використовується ним за різними напрямками: може спрямовуватися на споживання або капіталізацію (виробничий, соціальний

розвиток, створення різноманітних фондів, благодійність тощо) (рис. 1).

На сьогодні розподіл прибутку регулюється державою виключно в тій частині, яка надходить до бюджетів різних рівнів у вигляді податків та інших обов'язкових платежів. Напрями витрачання прибутку, що залишається у розпорядженні підприємства, його розподіл і використання знаходяться у компетенції підприємства та фіксуються в його установчих документах (згідно статті 57 Господарського кодексу України [18]).

За даними Державної служби статистики [19; 20; 21, с. 366], власні кошти підприємств у структурі капітальних інвестицій і здійснення інновацій в Україні є на сьогодні основним джерелом. Так, у структурі капітальних інвестицій у 2017 р. вони склали 71,3%. Останніми роками зменшилася частка фінансування капітальних інвестицій за рахунок кредитів банків та інших позик. Разом із цим, зросла частка коштів місцевих бюджетів: 2016 р. – 12,2%; 2017 р. – 10,1% (протягом 2002-2014 рр. кошти місцевих бюджетів у структурі капітальних інвестицій були на рівні 3-4%).

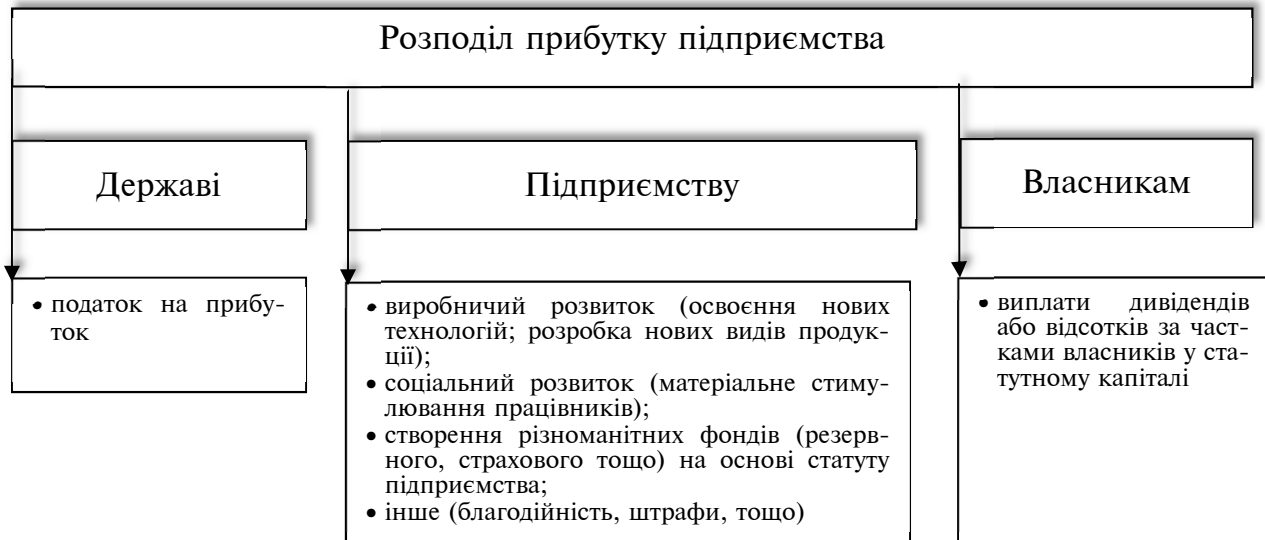

Рис. 1. Напрями розподілу прибутку підприємства

Збільшується також частка власних коштів на фінансування інновацій [20, с. 505; 22, с. 326; 23, с. 324]. Так, інноваційні витрати у промисловості за рахунок власних коштів у 2015 р. становили 97,2% до загального обсягу фінансування (у 2010 р. – 52,9%). Натомість кошти іноземних інвесторів порівняно із 2010 р. значно скоротилися: у 2010 р. – 30%, у 2015 р. – 0,4%. Такі дані свідчать про зниження за останні роки інвестиційної привабливості вітчизняних підприємств.

Прибутковість операційної діяльності підприємств характеризує рентабельність операційної діяльності як відношення прибутку від операційної діяльності до величини операційних витрат. Науковці зауважують, що «для здійснення самофінансування рентабельність операційної діяльності підприємств повинна бути на рівні 15-20%» [24, с. 346]. В Україні рентабельність операційної діяльності підприємств нестабільна та із 2014 р. суттєво знизилася і мала у 2014 р. від'ємне значення (-4,1%). У 2015 р. рентабельність підвищилася до 1,0%; у 2016 р. зросла до 7,4% по країні. Прибутковість операційної діяльності підприємств промисловості протягом 2014-2015 рр. також впала: 1,6 і 0,9% відповідно. У 2016 р. ситуація у промисловості покращилася, рентабельність склала 4,2% [20, с. 498].

Спираючись на вищенаведене, можна зробити висновок, що прибуток на сьогодні не є достатньо надійним джерелом інвестицій вітчизняних підприємств. Це стосується у першу чергу тих підприємств, що регулярно мають збитки. У цьому сенсі можна розглянути інше джерело власних коштів, а саме амортизацію, потенціалу якої у якості джерела фінансування

капітальних інвестицій та розвитку приділяється недостатньо уваги.

Згідно із прийнятою 7 березня 2001 р. Концепцією амортизаційної політики, амортизаційна політика має бути спрямована на підвищення фінансової заінтересованості суб'єктів господарювання у здійсненні інвестицій в основний капітал за рахунок коштів власних амортизаційних фондів [25]. Напрямами досягнення цієї мети було визначено таке: створення економічної та правової бази для запровадження раціональних рівнів споживання, відшкодування та оновлення основного капіталу; обмеження державного регулювання у сфері амортизаційної політики та стимулювання інвестиційної ініціативи суб'єктів господарювання; відмова від суцільного примусового нарахування амортизаційних відрахувань за єдиним методом та запровадження кількох методів нарахування амортизації, надання суб'єктам господарювання права вибору конкретного методу нарахування амортизаційних відрахувань, а також права самостійно встановлювати конкретні строки служби основного капіталу в визначених законом межах.

Доцільно зазначити, що в економічній науці існують три основні погляди щодо визначення амортизації (рис. 2).

Прихильники економічної концепції вважають, що амортизація є розрахунковим інструментом для визначення суми зносу. Фінансова концепція амортизації передбачає розгляд амортизаційних відрахувань у якості інвестиційних ресурсів, а податкова – їх збільшення для використання безпосередньо в інвестиційному процесі.

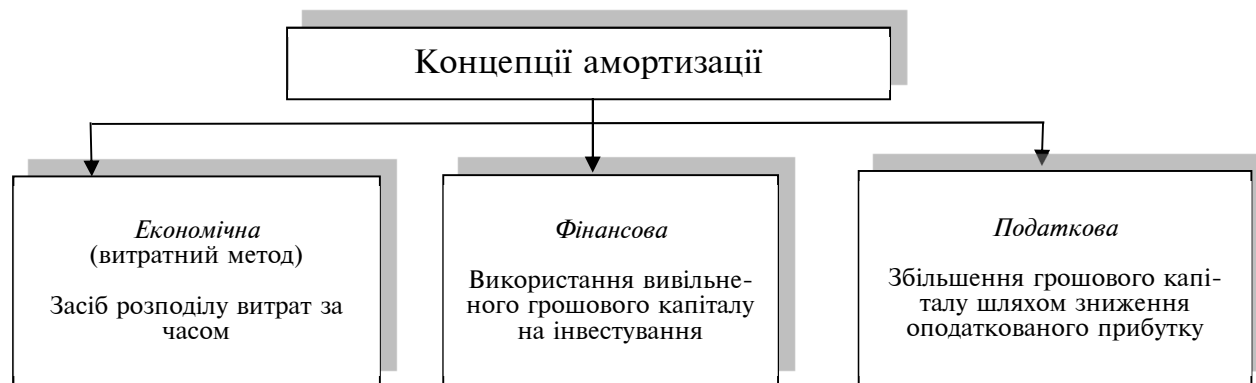

Рис. 2. Концептуальні підходи щодо визначення сутності поняття «амортизація» [7, с. 43]

Методи і норми, за якими здійснюється нарахування амортизації в Україні, супроводжувалися постійними змінами та вдосконаленням обліку, що, як відзначає Н. Ткаченко, негативно впливало «на процес ведення бухгалтерського обліку і відповідно одержання правдивих результатів» [12, с. 165]. Існуюча в Україні практика, у якій намагалися поєднати бухгалтерський і податковий облік нарахування амортизації, була неузгодженою і у результаті відхилена, скасована була також практика амортизаційного податку.

На сьогодні, як зазначається у ст. 138.3.1 Податкового Кодексу України, «розрахунок амортизації основних засобів або нематеріальних активів здійснюється відповідно до національних положень (стандартів) бухгалтерського обліку або міжнародних стандартів фінансової звітності з урахуванням обмежень, встановлених підпунктом 14.1.138 пункту 14.1 статті 14 розділу I цього Кодексу, підпунктами 138.3.2-138.3.4 цього пункту. При такому розрахунку застосовуються методи нарахування амортизації, передбачені національними положеннями (стандартами) бухгалтерського обліку, крім «виробничого» методу. Для розрахунку амортизації відповідно до положень цього пункту визначається вартість основних засобів та нематеріальних активів без урахування їх переоцінки (уцінки, дооцінки), проведеної відповідно до положень бухгалтерського обліку» [26].

У чинних Положеннях (стандартах) бухгалтерського обліку 7 «Основні засоби» (ст. 26) визначено методи нарахування амортизації основних засобів (крім інших необоротних матеріальних активів) [27]: 1) прямолінійного списання; 2) зменшення залишкової вартості; 3) прискореного зменшення залишкової вартості; 4) кумулятивного; 5) виробничого.

За даними Державного комітету статистики [20, с. 248; 28], ступінь зносу основних фондів щорічно зростає (період 1990-2016 рр.): якщо у 2000 р. вона становила 43,7%, у 2014 р. мала значення 83,5%, у 2015 р. ситуація дещо покращилася – 60,1%. Втім знос на підприємствах промисловості основних фондів продовжує зростати: 2014 р. – 60,3%; 2015 р. – 76,9%. Такі дані свідчать про відсутність процесів регулярної модернізації та реконструкції. За останні роки частка амортизації в операційних витратах суттєво не змінилася як по Україні в цілому, так і по промисловості (у 2015 р. становила 7%, на підприємствах промисловості – 6%), що може свідчити про відсутність значних темпів приросту основних фондів, оскільки на суму

нарахованої амортизації впливає регулярно їх оновлення.

Оскільки амортизація не підлягає оподаткуванню, за допомогою застосування різних методів її нарахування підприємство може впливати на величину оподаткованого прибутку. Слід відзначити, що вибір методу нарахування амортизації залежить від ряду факторів, у тому числі, стану матеріально-технічної бази, та, як і розподіл прибутку, визначається підприємством самостійно.

Амортизація є однією зі складових доданої вартості продукції підприємства і, на відміну від прибутку, накопичуються також на збиткових підприємствах. У цьому сенсі, амортизація є відносно стабільним джерелом коштів підприємства для фінансування інвестицій, оскільки: 1) є тривалим процесом перенесення частини вартості основних фондів і нематеріальних активів на виробничі витрати; 2) часто є найбільшою статтею витрат; 3) сума амортизації зменшує податкові зобов'язання суб'єктів господарювання; 4) формується незалежно від фінансових результатів діяльності підприємства. Отже, амортизація – це кошти підприємства, які не спрямовуються за його межі і залишаються у його розпорядженні та можуть бути використані як джерело капітальних інвестицій.

Однак, як справедливо зауважує Л.Л. Лазебник: «запровадження механізму використання амортизації як потужного внутрішнього джерела інвестиційних ресурсів підприємств не можливе без відповідних законодавчих змін у бухгалтерських і податкових нормах у зв'язку з переходом концепції амортизації з економічної на фінансову. Зокрема, сьогодні в бухгалтерському обліку відсутня можливість відобразити інформацію про невикористані суми амортизаційних відрахувань на початок звітного періоду, про нараховану суму амортизації за звітний період і про її використання, а також про невикористані суми амортизації на кінець звітного періоду» [10, с. 70]. Отже активна участь амортизації у якості джерела фінансування капітальних інвестицій зіштовхується із проблемою на рівні законодавства.

Для визначення можливостей фінансування капітальних інвестицій за рахунок прибутку і амортизації в Україні побудуємо схему причинно-наслідкового зв'язку (рис. 3), із якої видно, що прибуток і амортизація є складовими доданої вартості реалізованої продукції (послуг) підприємства та первинними джерелами, за рахунок яких можуть фінансуватися капітальні інвестиції на підприємстві.

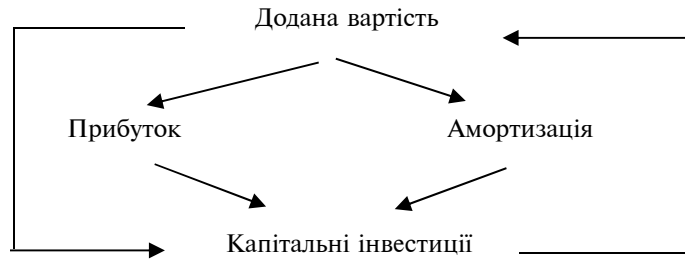

Рис. 3. Причинно-наслідковий зв'язок впливу прибутку і амортизації на капітальні інвестиції

У табл. 1 наведено дані для здійснення кореляційно-регресійного аналізу впливу обраних факторів на капітальні інвестиції.

Для вибору найбільш значущих факторів, побудовано матрицю кореляційного аналізу і розраховано можливі комбінації парних коефіцієнтів кореляції між капітальними інвестиціями і обраними факторами (табл. 2).

Із табл. 1, 2 видно, що найбільшу кореляційну залежність капітальні інвестиції мають від таких факторів як амортизація (коефіцієнт кореляції дорівнює

0,87, що свідчить про дуже сильний взаємозв'язок) і прибуток (коефіцієнт кореляції дорівнює 0,78, що свідчить про сильний вплив даного фактору). Вплив фінансового результату підприємств – чистого прибутку (збитку) великих та середніх підприємств на капітальні інвестиції не виявлено (коефіцієнт кореляції дорівнює 0,062), тому даний фактор було виключено із подальшого аналізу. Також кореляційний аналіз показав, що взаємозалежність між факторами не сильна, що дозволяє обидва фактори (X2 і X3) включити у модель.

Таблиця 1

Вихідні дані для кореляційно-регресійного аналізу

Рік	Капітальні інвестиції, млн грн*, Y	Чистий прибуток (збиток) великих та середніх підприємств, млн грн*, X1	Чистий прибуток великих та середніх підприємств (підприємства, які одержали прибутки), млн грн*, X2	Амортизація, млн грн*, X3
2004	89314	27669,0	57224,4	
2005	111174	41260,6	66603,0	36571,4
2006	148972	46421,3	82108,7	45045,2
2007	222679	84416,4	132489,0	57923,0
2008	272074	-41025,1	144460,1	72805,0
2009	192878	-37131,1	108853,4	86126,0
2010	189061	13906,1	155197,6	90843,9
2011	259932	67797,9	208896,3	101559,5
2012	293692	35067,3	210607,6	128330,5
2013	267728	-22839,7	179259,6	139588,5
2014	219420	-590066,9	202704,5	138120,5
2015	273116	-373516,0	352980,4	171416,2
2016	326163,7	29705,0	396745,4	251154,3
2017	412812,7	158849,8	274839,1	326163,7
Коефіцієнт кореляції	–	0,062	0,78	0,87

* Складено за даними [19, с. 365; 22, с. 198; 28; 31, с. 97; 29, с. 91, 93; 30, с. 137; 32, с. 97].

Таблиця 2

Матриця кореляційного аналізу

	Y	X1	X2	X3
Y	1	0,061718	0,783494	0,875728
X1		1	-0,24433	0,811501
X2			1	0,811501
X3				1

Вплив чистого прибутку великих та середніх підприємств (підприємств, які одержали прибутки) і амортизації на рівень капітальних інвестицій наведено у табл. 3.

Аналіз моделі 1 (табл. 3) показав, що капітальні інвестиції зростають на 0,66% при збільшенні чистого прибутку великих та середніх підприємств на 1%. Множинний коефіцієнт регресії за рівнянням дорівнює 0,78, що свідчить про сильний зв'язок між капітальними інвестиціями і чистим прибутком великих та середніх підприємств (підприємства, які одержали прибутки). Коефіцієнт детермінації дорівнює 0,614, це свідчить, що 61,4% варіацій рівня капітальних інвестицій обумовлено чистим прибутком прибуткових підприємств (38,6% – іншими факторами, не включеними у модель). Оцінку надійності рівняння регресії в цілому і показника тісноти зв'язку дає F-критерій Фішера: Fфакт = 19,08; імовірність випадково отримати

таке значення F-критерію становить 0,0009, що не перевищує допустимий рівень значимості (F-критерію

значима ($p=0,006$; $p<0,05$), отже регресійна модель є значущою.

Таблиця 3

Модель впливу доданої вартості на капітальні інвестиції

№ з/п	Показник	Модель	Показники адекватності
	Капітальні інвестиції		
1	Чистий прибуток великих та середніх підприємств (підприємства, які одержали прибутки) X2	$K1=112575,55+0,66X2$	R = 0,78 F = 19,08
2	Амортизація, млн грн, X3	$K2=141386,56+0,82X3$	R = 0,87 F = 36,19

Аналіз моделі 2 (табл. 3) показав, що капітальні інвестиції зростають на 0,82% при збільшенні амортизації на 1%. Множинний коефіцієнт регресії за рівнянням дорівнює 0,87, що свідчить про сильний зв'язок між капітальними інвестиціями і амортизацією. Коефіцієнт детермінації дорівнює 0,767, це свідчить, що 76,7% варіацій рівня капітальних інвестицій обумовлено амортизацією (23,3% – іншими факторами, не включеними у модель). Fфакт = 36,19; імовірність випадково отримати таке значення F-критерію становить 0,00009, що не перевищує допустимий рівень значимості (F-критерію значима ($p=0,006$; $p<0,05$), отже регресійна модель є значущою.

Висновки. Таким чином, прибуток і амортизація є для підприємства у нестабільних економічних умовах пріоритетними джерелами фінансування капітальних інвестицій та власного розвитку. Однак для тих підприємств, що регулярно мають збитки, прибуток не є достатньо надійним джерелом інвестицій. Натомість амортизація, яка не підлягає оподаткуванню, може стати для таких підприємств, альтернативним джерелом інвестиційної активності.

Здійснений кореляційно-регресійний аналіз свідчить, що між чистим прибутком великих та середніх підприємств (показником підприємств, що мали прибутки) та обсягами капітальних інвестицій, та між амортизацією і обсягами капітальних інвестицій є тісний зв'язок – коефіцієнти кореляції відповідно 0,78 і 0,87. Тобто зростання величини прибутку і амортизації може сприяти зростанню капітальних інвестицій на підприємствах. Отже управління розподілом прибутку і здійснення виваженої амортизаційної політики дозволить підприємствам акумулювати власні кошти та спрямовувати їх на розвиток у якості інвестицій.

Проведене дослідження дозволило сформулювати такі рекомендації для підприємств.

1. Підприємству доцільно чітко окреслювати і планувати напрями розподілу прибутку (виплата дивідендів, соціальний розвиток та розвиток виробництва, тощо). Значна частина прибутку повинна бути використана на фінансування капітальних інвестицій, які слід спрямовувати на внутрішній розвиток виробництва, його розширення, інновації, зростання ціни і якості нематеріальних активів підприємства.

2. Для зниження залежності підприємств від зовнішніх джерел фінансування інвестицій, пов'язаних з удосконаленням виробничих основних фондів, технічним розвитком і впровадженням обладнання і приладів нового покоління, необхідно підвищити роль амортизації і можливостей ефективного використання цих коштів на фінансування капітальних інвестицій.

3. Інформацію щодо розподілу прибутку і амортизації підприємствам доцільно включати у власні публічні щорічні звіти та розмішувати цю інформацію на своїх офіційних сайтах, що дозволить підвищити власну інвестиційну привабливість, інформуватиме потенційних інвесторів підприємства.

Список використаних джерел

1. Бланк І.А. Управление прибылью. Киев: Ника-Центр, 2002. 544 с.
2. Донець Л.І., Баранцева С.М. Управління формуванням прибутку підприємства в умовах ринкових формуваннях господарювання: моногр. Донецьк: ДНУЕТ, 2009. 255 с.
3. Саблина Н.В., Корчагина В.Ю. Управление распределением чистой прибыли предприятия. *Бизнес Информ.* 2011. №12. С. 86-88.
4. Кузь В.І. Облік формування фінансових результатів та розподілу прибутку в акціонерних товариствах: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. екон. наук: спец. 08.00.09. Житомир, 2011. 25 с.
5. Білік М.Д., Білік Т.О. *Фінансові результати діяльності малих підприємств: оцінка та прогнозування*: моногр. Київ: ТОВ «ПанГот», 2012. 280 с.
6. Чумаченко М. Амортизаційні відрахування – суттєве джерело фінансування інвестицій підприємства. *Бухгалтерський облік і аудит.* 2004. № 8. С. 6-8.
7. Веретенникова О.Б., Бикметова З.Ф. Амортизационные отчисления как форма собственных источников финансирования инвестиций. *Известия УрГЭУ.* 2011. № 6 (38). С. 41-44.
8. Крейдич І.М. Регулювання інвестиційної діяльності проведенням гнучкої амортизаційної політики. *Інвестиції: практика та досвід.* 2009. № 11. С. 2-4.
9. Кузьмін О.Є., Князь С.В., Тувакова Н.В. Амортизаційна політика підприємств. *Фінанси України.* 2002. №12. С. 20-25.
10. Лазебник Л.Л. Оновлення основних засобів в Україні: проблеми амортизації та використання. *Економіка України.* 2018. № 8(681). С. 62-74.
11. Парнюк В.О. Про підвищення ролі амортизації як джерела інвестицій і регулятора попиту та пропозиції основних засобів. *Актуальні проблеми економіки.* 2007. № 5. С. 166-172.
12. Ткаченко Н. Амортизація, знос основних засобів, нарахування, зміни у незалежній Україні. *Вісник економічної науки України.* 2012. № 2 (22). С. 161-165.
13. Пуйда Г.В. Амортизаційна політика як ключовий елемент управління технічними ресурсами підприємства. *Бізнес Информ.* 2014. № 1. С. 226-231.

14. Брюховецкая Н.Е., Иваненко Л.В. Факторы и показатели инвестиционной активности предприятий и добавленной стоимости в Украине. *Бизнес Информ.* 2018. №4. С. 74-80.

15. Брюховецька Н.Ю., Коритько Т.Ю., Бриль І.В. Оцінювання інвестиційної активності підприємства за критерієм доданої вартості. *Стратегія и механізми регулювання промислового розвитку.* Київ: ІЕП НАН України, 2016. С. 28-40.

16. Коритько Т.Ю. Оцінка інвестиційної активності промислових підприємств України. *Економічний вісник Донбасу.* 2016. № 3 (45). С. 141-145.

17. Про інвестиційну діяльність: Закон України від 18.09.1991 р. № 1560-ХІІ; чинний, редакція від 18.12.2017. URL: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/1560-12>.

18. Господарський кодекс України. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/go/436-15>.

19. Статистичний щорічник України за 2010 р. / Держкомстат України; за ред. О. Г. Осауленка. Київ, 2011. 560 с.

20. Статистичний щорічник України за 2016 р. / Держкомстат України; за ред. І.Є. Вернера. Київ, 2017. 611 с.

21. Капітальні інвестиції за джерелами фінансування // *Офіційний сайт Державного комітету статистики України.* URL: <http://www.zt.ukrstat.gov.ua/StatInfo/kapinvest/kapinfink.htm>.

22. Статистичний щорічник України за 2009 р. / Держкомстат України; за ред. О. Г. Осауленка. Київ, 2010. 567 с.

23. Статистичний щорічник України за 2011 р. / Держкомстат України; за ред. О. Г. Осауленка. Київ: ТОВ «Август Трейд», 2012. 559.

24. Промисловий потенціал України: проблеми та перспективи структурно-інноваційних трансформацій / відпов. ред. Ю.В. Кіндзерський. Київ: Ін-т економіки та прогнозування НАН України, 2007. 408 с.

25. Концепція амортизаційної політики: Указ Президента України від 7.03.2001 р. №169/2001. URL: http://search.ligazakon.ua/l_doc2.nsf/link1/U169_01.html.

26. Податковий Кодекс України. URL: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/2755-17/print1528478672708944s/>.

27. Про затвердження Положення (стандарту) бухгалтерського обліку 7 «Основні засоби». URL: <http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/z0288-00>.

28. Офіційний сайт Державної служби статистики України. URL: <http://www.ukrstat.gov.ua/>.

29. Діяльність суб'єктів господарювання: статистичний збірник / за ред. М.С. Кузнєцової; Державна служба статистики України. Київ: ТОВ «Видавництво «Консультант», 2015. 484 с.

30. Діяльність суб'єктів господарювання: статистичний збірник / за ред. І.М. Жук; Державна служба статистики України. Київ: ДП «Інформаційно-аналітичне агентство», 2009 327 с.

31. Діяльність суб'єктів господарювання: статистичний збірник / за ред. М.С. Кузнєцової; Державна служба статистики України. Київ: ТОВ «Видавництво «Консультант», 2012. 468 с.

32. Діяльність суб'єктів господарювання: статистичний збірник / за ред. І.М. Жук; Державна служба статистики України. Київ: ДП «Інформаційно-аналітичне агентство», 2008. 454 с.

References

1. Blank H.A. (2002). *Upravleniye pribylyu [Profit management]*. Kiev, Nick Center [in Russian].

2. Donets L.I., Barantseva S.M. (2009). *Upravlinnia formuvanniam prybutku pidpriemstva v umovakh rynkovykh formuvannyakh hospodariuvannia [Management of formation of profit of the enterprise in conditions of market economy formation]*. Donetsk, DNUET [in Ukrainian].

3. Sablina N.V., Korchagina V.YU. (2011). *Upravleniye raspredeleniyem chistoy pribyli predpriyatiya [Managing the distribution of the net profit of the enterprise]*. *Business Inform*, 12, pp. 86-88 [in Russian].

4. Kuz V.I. (2011). *Oblik formuvannia finansovykh rezultativ ta rozpodilu prybutku v aktsionernykh tovarystvakh [Accounting for formation of financial results and distribution of profit in joint-stock companies]*. *Extended abstract of candidate's thesis.* Zhytomyr [in Ukrainian].

5. Bilyk M.D., Bilyk T.O. (2012). *Finansovi rezultaty diialnosti malykh pidpriemstv: otsinka ta prohozuvannia [Financial results of small businesses: estimation and forecasting]*. Kyiv: PanTot Ltd. [in Ukrainian].

6. Chumachenko M. (2004). *Amortyzatsiini vidrakhuvannia – suttieve dzherelo finansuvannia investytsii pidpriemstva [Amortization deductions are a significant source of financing for enterprise investments]*. *Bukhhalterskyi oblik i audyt – Accounting and auditing*, 8, pp. 6-8 [in Ukrainian].

7. Veretennikova O.B., Bikmetova Z.F. (2011). *Amortyzatsionnyye otchisleniya kak forma sobstvennykh istochnikov finansirovaniya investitsiy [Depreciation deductions as a form of own sources of financing investments]*. *Izvestiya UrGEU – News USUE*, 6 (38), pp. 41-44 [in Russian].

8. Kreidych I.M. (2009). *Rehuliuвання investytsiinoi diialnosti provedenniam hnuchkoi amortyzatsiinoi polityky [Regulation of investment activity by flexible depreciation policy]*. *Investytsii: praktyka ta dosvid – Investments: practice and experience*, 11, pp. 2-4 [in Ukrainian].

9. Kuzmin O.Ye., Kniaz S.V., Tuvakova N.V. (2002). *Amortyzatsiina polityka pidpriemstv [Depreciation policy of enterprises]*. *Finansy Ukrainy – Finance of Ukraine*, 12, pp. 20-25 [in Ukrainian].

10. Lazebnyk L.L. (2018). *Onovlennia osnovnykh zasobiv v Ukraini: problemy amortyzatsii ta vykorystannia [Fixed asset renewal in Ukraine: depreciation and use problems]*. *Ekonomika Ukrainy – Economy of Ukraine*, 8(681), pp. 62-74 [in Ukrainian].

11. Parniuk V.O. (2007). *Pro pidvyshchennia roli amortyzatsii yak dzherelo investytsii i rehulatora popytu ta propozytsii osnovnykh zasobiv [On increasing the role of depreciation as a source of investment and the regulator of demand and supply of fixed assets]*. *Aktualni problemy ekonomiky – Actual problems of the economy*, 5, pp. 166-172 [in Ukrainian].

12. Tkachenko N. (2012). *Amortyzatsiia, znos osnovnykh zasobiv, narakhuvannia, zminy u nezalezhnii Ukraini [Amortization, depreciation of fixed assets, accrual, changes in independent Ukraine]*. *Visnyk ekonomichnoi nauky Ukrainy – Bulletin of Economic Science of Ukraine*, 2 (22), pp. 161-165 [in Ukrainian].

13. Puida H.V. (2014). *Amortyzatsiina polityka yak kliuchovy element upravlinnia tekhnichnymy resursamy pidpriemstva [Depreciation policy as a key element in*

- managing the company's technical resources]. *Biznes Inform – Business Inform*, 1, pp. 226-231 [in Ukrainian].
14. Bryukhovetska N.Ye., Ivanenko L.V. (2018). Faktory i pokazateli investitsionnoy aktivnosti predpriyatiy i dobavlennoy stoimosti v Ukraine [Factors and indicators of investment activity of enterprises and value added in Ukraine]. *Biznes Inform – Business Inform*, 4, pp. 74-80 [in Russian].
15. Briukhovetska N.Yu., Korytko T.Yu., Bryl I.V. (2016). Otsiniuvannya investytsiinoi aktyvnosti pidpriemstva za kryteriiem dodanoi vartosti [Estimation of investment activity of the enterprise on the criterion of added value]. *Stratehiya y mekhanizmy rehulyrovannya promyshlennoho rozvytyia – Strategy and mechanisms of regulation of industrial development*. Kyiv: IIE NAS of Ukraine [in Ukrainian].
16. Korytko T.Yu. (2016). Otsinka investytsiinoi aktyvnosti promyslovykh pidpriemstv Ukrainy [Estimation of investment activity of industrial enterprises of Ukraine]. *Ekonomichnyi visnyk Donbasu – Economic Herald of the Donbas*, 3 (45), pp. 141-145 [in Ukrainian].
17. *Pro investytsiynu diialnist: Zakon Ukrainy vid 18.09.1991 r. № 1560-XII* [On Investment Activity: Law of Ukraine dated 18.09.1991 No. 1560-XII; effective, as of December 18, 2017]. zakon3.rada.gov.ua. Retrieved from <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/1560-12> [in Ukrainian].
18. *Hospodarskyi kodeks Ukrainy* [Economic Code of Ukraine]. zakon.rada.gov.ua. Retrieved from <http://zakon.rada.gov.ua/go/436-15> [in Ukrainian].
19. Osaulenko O. H. (Eds.). (2011). *Statystychnyi shchorichnyk Ukrainy za 2010 r.* [Statistical Yearbook of Ukraine for 2010]. Kyiv, Derzhkomstat Ukrainy [in Ukrainian].
20. Verner I. Ye. (Eds.). (2017). *Statystychnyi shchorichnyk Ukrainy za 2016 r.* [Statistical Yearbook of Ukraine for 2016]. Kyiv, Derzhkomstat Ukrainy [in Ukrainian].
21. Kapitalni investytsii za dzherelamy finansuvannya [Capital investment by sources of financing]. *Derzhavna sluzhba statystyky Ukrainy – State Statistics Service of Ukraine*. (n.d.). [ukrstat.gov.ua](http://www.ukrstat.gov.ua). Retrieved from <http://www.ukrstat.gov.ua/> [in Ukrainian].
22. Osaulenko O. H. (Eds.). (2010). *Statystychnyi shchorichnyk Ukrainy za 2009 r.* [Statistical Yearbook of Ukraine for 2009]. Kyiv, Derzhkomstat Ukrainy [in Ukrainian].
23. Osaulenko O. H. (Eds.). (2012). *Statystychnyi shchorichnyk Ukrainy za 2011 r.* [Statistical Yearbook of Ukraine for 2011]. Kyiv, "August Trade" Ltd. [in Ukrainian].
24. Kindzerskyi Yu.V. (Eds.). (2007). *Promyslovyi potentsial Ukrainy: problemy ta perspektyvy strukturno-innovatsiynikh transformatsii* [Industrial potential of Ukraine: problems and perspectives of structural and innovation transformations]. Kyiv, Institute of Economics and Forecasting of the National Academy of Sciences of Ukraine [in Ukrainian].
25. *Kontsepsiia amortyzatsiinoi polityky: Ukaz Prezydenta Ukrainy vid 7.03.2001 r. №169/2001* [The concept of depreciation policy: Decree of the President of Ukraine dated March 7, 2001 No. 169/2001]. search.ligazakon.ua. Retrieved from http://search.ligazakon.ua/1_doc2.nsf/link1/U169_01.html [in Ukrainian].
26. *Podatkovyi Kodeks Ukrainy* [Tax Code of Ukraine]. zakon5.rada.gov.ua. Retrieved from http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/2755-17/print152847867_2708944s/ [in Ukrainian].
27. *Pro zatverdzhennia Polozhennia (standartu) bukhhalterskoho obliku 7 «Osnovni zasoby»* [On Approval of the Standard (Standard) of Accounting 7 "Fixed Assets"]. zakon0.rada.gov.ua. Retrieved from <http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/z0288-00> [in Ukrainian].
28. *Derzhavna sluzhba statystyky Ukrainy* [State Statistics Service of Ukraine]. (n.d.). [ukrstat.gov.ua](http://www.ukrstat.gov.ua). Retrieved from <http://www.ukrstat.gov.ua/> [in Ukrainian].
29. Kuznietsova M.S. (Eds.). (2015). *Diialnist subiektiv hospodariuvannya: statystychnyi zbirnyk* [Activity of Business Entities: Statistical Compilation]. *Derzhavna sluzhba statystyky Ukrainy – State Statistics Service of Ukraine*. Kyiv, Publishing House "Consultant" Ltd. [in Ukrainian].
30. Zhuk I.M. (Eds.). (2009). *Diialnist subiektiv hospodariuvannya: statystychnyi zbirnyk* [Activity of Business Entities: Statistical Compilation]. *Derzhavna sluzhba statystyky Ukrainy – State Statistics Service of Ukraine*. Kyiv, Publishing House "Consultant" Ltd. [in Ukrainian].
31. Kuznietsova M.S. (Eds.). (2012). *Diialnist subiektiv hospodariuvannya: statystychnyi zbirnyk* [Activity of Business Entities: Statistical Compilation]. *Derzhavna sluzhba statystyky Ukrainy – State Statistics Service of Ukraine*. Kyiv, Publishing House "Consultant" Ltd. [in Ukrainian].
32. Zhuk I.M. (Eds.). (2008). *Diialnist subiektiv hospodariuvannya: statystychnyi zbirnyk* [Activity of Business Entities: Statistical Compilation]. *Derzhavna sluzhba statystyky Ukrainy – State Statistics Service of Ukraine*. Kyiv, Publishing House "Consultant" Ltd. [in Ukrainian].

А. І. Бутенко

д-р екон. наук, проф.

академік АЕНУ

ORCID 0000-0001-9745-5316,

Т. В. Уманець

д-р екон. наук, проф.

академік АЕНУ

ORCID 0000-0002-8852-4540,

Інститут проблем ринку та економіко-екологічних досліджень НАН України,

Л. С. Шаталова

канд. екон. наук

ORCID 0000-0003-2671-5138,

Одеський національний економічний університет

КЛАСИФІКАТОР ІННОВАЦІЙНИХ ТОВАРІВ: МЕТОДИЧНИЙ АСПЕКТ

Постановка проблеми та її зв'язок з важливими науковими та практичними завданнями. Джерелом для накопичення інформації щодо інноваційної продукції є класифікатор інноваційних товарів, але його наявність в Україні відсутня. Найбільш повну інформацію щодо даного питання можна отримати завдяки даним статистичного збірника «Наука та інноваційна діяльність України» як в регіональному аспекті, так і за видами економічної діяльності, але опосередковано через кількісні та відносні показники підприємств, що характеризують виробництво або використання інноваційної продукції та технологій. Це обумовлює необхідність розробки єдиного загальноукраїнського класифікатора інноваційних товарів. Пожвавлення зацікавленості до вищезазначеної проблеми можна обґрунтувати також і тим, що надія на те, що ринкова економіка автоматично приведе до вибуху інноваційної діяльності і на її основі буде спостерігатись економічне зростання, на жаль, не виправдалась.

Таким чином, можна зробити висновок, що питання розробки методичного підходу до формування класифікатора інноваційних товарів в контексті розвитку технологічного підприємництва сьогодні вкрай актуальне, оскільки в сучасних умовах саме технологічне підприємництво стає вирішальним фактором розвитку економіки регіону.

Аналіз останніх публікацій по проблемі. Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Дослідженням класифікацій інновацій присвячено праці таких вчених, як: Ю. Бажал, В. Воронкова, М. Йохна, Р. Косчик, Г. Менш, О. Молчанова, Н. Сиротинська, В. Соловійов, В. Стадник, Л. Федулова, Й. Шумпетер. Проте в реаліях сьогодення дана проблема вимагає свого подальшого опрацювання, тому що питання виокремлення інновацій за різними ознаками досі залишаються дискусійними. В першу чергу, це стосується методичних основ дослідження ознак інноваційних товарів в контексті розвитку технологічного підприємництва.

Виклад основних результатів та їх обґрунтування. У фахових наукових працях питанню класифікації інновацій приділяється багато уваги, але єдиного загальноукраїнського класифікатора інноваційних товарів як систематизованого переліку класифікаційних угру-

пувань, найменувань та кодів видів інноваційних товарів на основі найбільш характерних ознак ринку інноваційних товарів на сьогодні не існує. Такий класифікатор, з одного боку, дозволив би надати узагальнення відомих підходів і показав би найбільш значимі ознаки класифікації, з іншого, він являв би собою відкриту систему, що може доповнюватись та змінюватись. Розробка такого класифікатора дозволяє прискорити визначення рівня інноваційних товарів за значимістю на кожному етапі впровадження з метою прийняття оперативних та обґрунтованих організаційних і управлінських рішень стосовно інноваційної діяльності.

Побудова єдиного загальноукраїнського класифікатора інноваційних товарів передбачає такі етапи:

Етап 1 – Контент-аналіз класифікаційних ознак інновацій.

Етап 2 – Визначення категорії ринку інновацій.

Етап 3 – Визначення категорії «інноваційні товари».

Етап 4 – Відбір ознак, за якими доцільно здійснювати класифікацію інноваційних товарів відповідно до статистичної звітності.

Етап 5 – Розробка єдиного загальноукраїнського класифікатора інноваційних товарів (далі – ЗУКІТ)

Отже, більш детально розглянемо наповнення кожного етапу.

Етап 1.

Слово «інновація» походить від латинського слова «innovatio», що в перекладі означає «оновлення», за змістом є аналогічним слову «нововведення». Дане поняття має ряд понять-синонімів:

– автори Великого економічного словника вважають, що інновація і нововведення – це одне й теж [1, с. 541];

– відповідно до змісту Великого тлумачного словника для бізнесу (Collins) інновація, нововведення і наукові дослідження та дослідно-конструкторські розробки (НДДКР) – поняття синонімічні [2, с. 172; 283; 296].

Відповідно до законів України «Про інноваційну діяльність» та «Про наукову і науково-технічну діяльність» інновація – це новостворені (застосовані) і (чи) вдосконалені конкурентоздатні технології, продукція

або послуги, а також організаційно-технічні рішення виробничого, адміністративного, комерційного або іншого характеру, що істотно поліпшують структуру та якість виробництва і (або) соціальної сфери [3; 4].

Контент-аналіз категорії «інновація» свідчить про те, що сьогодні не існує єдиного погляду на сутнісне наповнення даної категорії (табл. 1).

Таблиця 1

Контент-аналіз категорії «інновації»

Автор	Сутність категорії «інновації»
В. Ковальов [5, с. 35]	Це кінцевий результат інноваційної діяльності, який здобув реалізацію у вигляді нового або вдосконаленого продукту, що реалізується на ринку, нового або вдосконаленого технологічного процесу, який використовується у практичній діяльності
Котлер Ф. [6, с. 589]	Це ідея, товар чи технологія, запущена в масове виробництво та представлена на ринку, яку споживач сприймає як абсолютно нову чи таку, що володіє певними унікальними якостями
Санто Б. [7, с. 8]	Це такий суспільно-техніко-економічний процес, який через практичне використання ідей та винаходів приведе до створення кращих за своїми якостями виробів, технологій, та у випадку, якщо інновація орієнтована на економічну вигоду, прибуток, її поява може принести додатковий дохід
Соловьев В.П. [8, с. 21]	Це не дія з досягнення якогось результату, а сам результат – новація, нововведення
Твісс Б. [9, с. 21]	Це процес, в якому винахід чи ідея отримують економічний зміст
Шарко М. [1, с. 17]	Це нова вигода кінцевий результат, який представляє собою матеріалізацію нових знань
Шумпетер Й. [11, с. 156]	Це нова науково-організаційна комбінація виробничих факторів, мотивована підприємницьким духом

Отже, як свідчать вищенаведені визначення «інновації» дану категорію доцільно розглядати в якості інноваційного процесу тобто «послідовного ланцюгу подій, у ході яких інновація визріває від ідеї до конкретного продукту, технології або послуги і поширюється в господарській практиці» [12, с. 36]. Процес просування нововведення на ринок прийнято називати процесом комерціалізації [13, с. 15]. Період часу між появою нововведення й втіленням його в нововведення (інновацію) називається інноваційним лагом [14, с. 178].

Обов'язковими властивостями інновації є науково-технічна новизна, виробнича застосовність та комерційна реалізованість. Відсутність кожної з них негативно позначається на інноваційному процесі.

Комерційна реалізуємість визначає інновацію як економічну необхідність, що усвідомлюється через потреби ринку. Науково-технічна інновація характеризує кінцевий результат науково-виробничого циклу, що виступає як особливий товар – науково-технічна продукція – та є матеріалізацією новітніх наукових ідей та знань, відкриттів, винаходів та розробок у виробництві з метою комерційної реалізації, для задоволення конкретних потреб ринку.

Таким чином, науково-технічні інновації повинні мати такі характеристики, як: новизна; спроможність задовольняти ринковому попиту та приносити прибуток виробникові.

Основними фазами інноваційного процесу є:

– процес «дослідження – виробництво»: включає період фундаментальних досліджень (вони відносяться до невиробничої сфери й можуть мати своїм результатом цілий клас інновацій у різних областях);

– науково-виробничий цикл: процес створення, освоєння й поширення конкретної інновації.

Згідно з проектом «Oslo Manual», розробленим під егідою Фонду розвитку промисловості країн Північної Європи у 1992 р.: «інновація, яка спрямована на створення нових видів продукції, або інноваційна

продукція (product innovation) – це комерціалізація продукції, яка втілює в собі технологічні зміни. Технологічні зміни мають місце в тому випадку, якщо проектно-конструкторські характеристики змінюються таким чином, що в результаті споживач здобуває можливість задоволення і нових, і традиційних потреб, але вже на найкращому ступені. Інновація, спрямована на створення нових процесів, або інновація процесів (process innovation), має місце в тому випадку, якщо наявна значна зміна технології виробництва якого-небудь виду продукції. Це матиме на увазі створення нового обладнання, розробку нових методів управління й організації або ж те і інше одночасно» [15].

Контент-аналіз існуючих класифікацій інновацій за різними ознаками (на сьогодні їх більше 50) свідчить про дискусійність даного питання та необхідність подальших досліджень.

Отже, більш детально розглянемо класифікаційні ознаки інновацій і відповідно групи, що вони утворюють:

1. *За рівнем новизни* (класифікація Г. Менша) [16]:

1.1. Базові: інновації, що змінюють техніко-технологічний рівень виробництва, дозволяють створювати принципово нові товари та послуги.

1.2. Поліпшуючі: мають дещо менший за базові рівень новизни.

1.3. Псевдоінновації: характеризують незначні удосконалення якості товару або послуги, при яких не здійснюється техніко-технологічний рівень виробництва.

2. *За кінцевим результатом або за видом об'єкту* [17; 18, с. 190; 18, с. 317-318; 19, с. 9-10; 20, с. 255]:

2.1. Продуктові: впровадження товару або послуги, що є новими або значно поліпшеними за його властивостями або способами використання. Сюди входять значні вдосконалення в технічних характеристиках, компонентах і матеріалах, у вбудованому програмному забезпеченні, у рівні сумісності з користувачем або в інших функціональних характеристиках.

2.2. Процесні: впровадження нового або значно поліпшеного способу виробництва або доставки продукту. Сюди входять значні зміни в технології, виробничому устаткуванні й/або програмному забезпеченні.

2.3. Організаційні: впровадження нового організаційного методу в діяльності підприємства (організації), в організації робочих місць або зовнішніх зв'язків.

2.4. Маркетингові: впровадження нового методу продажу, включаючи значні зміни в дизайні або упаковці продукту, його складуванні, просуванні на ринок або в визначенні продажної ціни, що націлені на краще задоволення потреб споживача, відкриття нових ринків або завоювання нових позицій для продукції підприємства на ринку з метою збільшення обсягу продажу.

3. *За причинами виникнення* [19, с. 317-318; 22, с. 26-27]:

3.1. Реактивні (поліпшувальні): забезпечують виживання та конкурентоспроможність фірми на ринку, виникаючи як реакція на нові перетворення, що здійснюються конкурентами. Вони проводяться в межах розвитку та удосконалення напрямів діяльності.

3.2. Стратегічні: їх впровадження має випереджувальний характер з метою отримання вирішальних конкурентних переваг у перспективі. Вони створюють нові напрями діяльності або забезпечують успішне функціонування існуючих напрямів на тривалий час.

4. *За масштабом впровадження* [18, с. 191-193; 19, с. 317-318]:

4.1. Міжнародні: нові на міжнародних ринках.

4.2. На рівні країни: нові на рівні країни.

4.3. На рівні галузі (виду економічної діяльності): нові на рівні певної галузі (виду економічної діяльності).

4.4. На рівні підприємства (фірми): нові на рівні підприємства (фірми).

5. *За частотою застосування* [18, с. 191; 19, с. 317-318; 23, с. 12]:

5.1. Разові: застосовуються тільки в тій сфері, для якої вони спочатку і розроблялися.

5.2. Повторювані (дифузія інновацій): процес поширення вже один раз освоєної, реалізованої інновації, тобто застосування інноваційних продуктів, послуг, технологій в нових місцях і умовах.

6. *За місцем в системі підприємства* [19, с. 317-318; 22, с. 25]:

6.1. «На вході» в підприємство.

6.2. «На виході» з підприємства.

6.3. Інновації структури підприємства.

7. *За змістом діяльності* [19, с. 317-318; 22, с. 25]:

7.1. Технологічні.

7.2. Виробничі.

7.3. Економічні.

7.4. Торговельні.

7.5. Соціальні.

7.6. Управлінські.

7.7. Інфраструктурні.

7.8. Культурні.

7.9. Політичні.

7.10. Комплексні.

7.11. Екологічні.

7.12. Інформаційні.

8. *За значенням для реального напрямку діяльності* [24, с. 40]:

8.1. Фундаментальні: радикально змінюють сталий або формують новий напрям діяльності.

8.2. Модифікувальні: здійснюються в межах удосконалення та розвитку фундаментальних.

8.3. Псевдоінновації: зовнішні неістотні зміни продуктів або процесів, що не мають принципової новизни і не створюють жодних додаткових переваг для споживачів.

9. *Залежно від значущості* [25, с. 419]:

9.1. Великі: ґрунтуються на відкриттях та великих винаходах, формують нове покоління техніки.

9.2. Середні: створюють нові моделі вже існуючої техніки та розширюють сферу їх застосування.

9.3. Дрібні: покращують виробничі або споживчі параметри існуючої техніки на основі дрібних винаходів та раціоналізаторських пропозицій.

10. *За формою* [18, с. 191; 19, с. 317]:

10.1. Винаходи, патенти.

10.2. Раціоналізаторські пропозиції.

10.3. Ноу-хау.

10.4. Товарні знаки, торгові марки, емблеми.

10.5. Нові документи, що описують технологічні, виробничі, управлінські процеси, конструкції, структури та методи.

11. *За суб'єктом створення* [18, с. 191-192]:

11.1. Розроблені на підприємстві.

11.2. Розроблені у ВНЗ.

11.3. Розроблені у технопарку.

11.4. Розроблені у технополісі.

11.5. Розроблені у науковому парку.

11.6. Розроблені в інноваційному інкубаторі.

11.7. Розроблені фізичною особою.

12. *За типом інновацій* [21, с. 255]:

12.1. Технологічні: пов'язані із розробкою та впровадженням як технологічно нових, так і значно технологічно удосконалених продуктів (продуктові інновації) і процесів (процесові інновації).

12.2. Не технологічні: маркетингові та організаційні інновації.

13. *За напрямками комерціалізації* (класифікація Шумпетера) [11, с. 157-158]:

13.1. Спрямовані на використання нових матеріалів і компонентів.

13.2. Спрямовані на використання нових процесів.

13.3. Спрямовані на відкриття нових ринків.

13.4. Спрямовані на використання нових організаційних форм.

13.5. Спрямовані на відкриття нових джерел сировини.

14. *За джерелом ідеї нового товару*:

14.1. Нові товари, що «втягаються попитом»: викликані до життя попитом, який спостерігається на ринку.

14.2. Нові товари, що «вштовхуються лабораторією»: які базуються на фундаментальних дослідженнях і можливостях технології.

Європейські та американські дослідження секторів промисловості показують, що приблизно 60-80% вдалих нововведень має ринкове походження проти 20-40%, які створюються в лабораторіях (НДІ, КБ).

15. *За рівнем стратегічної ролі нових технологій* (класифікація фірми «Артур Д. Літмл»):

15.1. Ключові технології: освоєні фірмою прогресивні маловідомі технології, які забезпечують їй конкурентоспроможність і стан лідера на даний момент.

Це «радикальні інноваційні продукти» або «хайтек-продукти» (високотехнологічні продукти).

15.2. Базові технології: добре відпрацьовані та широко відомі сучасні технології, які забезпечують фірмі прийнятну якість продукції.

15.3. Виникаючі технології: технології, що знаходяться ще на стадії експериментів, але в перспективі спроможні забезпечити добрі позиції щодо змін у конкурентній боротьбі.

15.4. Закриваючі технології: деякі технології із-за радикальної новизни просто «закривають» деякі галузі та їх робочі місця. Наприклад, поява автомобіля «закрила» гужовий транспорт, поява транзисторних приймачів «закрила» галузь лампових приймачів.

16. *Залежно від глибини змін фізичних або сприйнятих окремих характеристик товару (класифікація Шоффера та Доре):*

16.1. Оригінальні товари: ті, в яких переважають суттєві ознаки новизни за конструкцією, новими елементами, принципом дії, характеристиками, які можна віднести до радикальних інноваційних продуктів.

16.2. Оновлені товари: ті, в яких при збереженні базових характеристик змінюються деякі фізичні параметри.

16.3. Товари з новим позиціонуванням: змінені тільки характеристики, що сприймаються.

Розглянемо тепер поняття високотехнологічної та науково-технічної продукції. Під високотехнологічною продукцією ми будемо розуміти продукцію матеріального виробництва, у витратах на створення дослідного зразка якої значну частку становлять витрати інтелектуально-наукової праці. Для визначення високотехнологічних галузей зазвичай розраховується співвідношення середньорічного обсягу витрат на дослідження і розробки до річного обсягу реалізації продукції галузі.

У табл. 2 наводиться класифікація галузей обробної промисловості країн, що входять в Організацію з економічного і соціального розвитку (ОЕСР), за ступенем наукоємності (відношення витрат на дослідження і розробки до обсягу відвантаженої продукції, %) [26].

Таблиця 2

Класифікація за ступенем наукоємності галузей обробної промисловості країн, що входять в ОЕСР

Галузі	Наукоємність, %
Аерокосмічні	15,0
Комп'ютерні	11,5
Фармацевтика	10,5
Електронні комунікації	8,0
<i>Середньовисокі технології</i>	
Наукове приладобудування	5,1
Технології наземного транспорту	3,4
Електрообладнання	2,8
Хімічні технології	3,2
Інший транспортний обладнання	1,6
Неелектричне обладнання	1,7
<i>Середньоніzkі технології</i>	
Суднобудування	0,7
Інше виробництво	0,6
Кольорові метали	0,9
Неметалеві мінеральні продукти	0,9
Металургія	0,6
Нафтопереробка	1,0
Чорна металургія	0,6
<i>Низькі технології</i>	
Паперова промисловість і поліграфія	0,3
Текстиль, одяг і шкіра	0,2
Продукти харчування, напої і тютюн	0,3
Деревообробка і меблеве виробництво	0,2

Науково-технічна продукція визначається як сукупність науково-технічної інформації, що має комерційне значення і реалізованої споживачеві переважно в нематеріальній формі (у вигляді ліцензії або науково-технічної послуги).

При класифікації високотехнологічної (наукоємної) і науково-технічної продукції за формою вираження можна виділити такі групи: нові предмети споживання; нові прилади та обладнання; нові технології; нові матеріали; нові стандарти; нові форми організації праці; нові проекти об'єктів соціальної інфраструктури та капітальних будівель.

Науково-технічна послуга – це захід науково-технічного характеру, пропонується споживачеві в нематеріалізованому вигляді і якому притаманні такі

властивості, як: невіддільність від джерела; мінливість якості.

Науково-технічні послуги можна класифікувати за такими ознаками:

- джерела послуги: науково-технічний працівник, науково-технічне обладнання і те й інше разом;
- за галузями науково-технічної діяльності: в галузі лазерної технології, хімії малих об'єктів;
- за стадіями інноваційного циклу: послуги в галузі прикладних НДР, послуги в області ОКР, послуги з обробки промислової технології виробництва;
- за типами обслуговування нововведень: послуги з розробки нових форм організації праці, послуги замість розробки нових матеріалів.

Етап 2.

Ринок інновацій, на думку авторів, слід розглядати як сукупність трьох ринків: ринку ідей, ринку інноваційних товарів, ринок інноваційних технологій.

В рамках тематики нашого дослідження ми увагу зосереджуємо у даній статті на *ринку інноваційних товарів*, який з точки зору попиту представляє собою систему організаційно-економічних відносин між технологічними підприємцями, які створюють інноваційні продукти на основі нових ідей, та споживачами цих продуктів [27-29].

Етап 3.

Інноваційні товари у ЗУКІП будемо розглядати як нові вироби, які створено технологічними підприємцями на основі нових ідей з метою задоволення вимог споживачів цих продуктів.

Етап 4.

Ключовим елементом вищезазначеного класифікатора є *класифікаційна ознака інноваційного товару*, що характеризує *якість або властивість об'єкту, за яким здійснюється класифікація*. Вона може мати як кількісне, так і якісне вираження. На думку авторів, у зв'язку з тим, що паспорту інноваційних товарів та їх статистики на макро-, мезо- та мікрорівнях не існує, інформацію для заповнення ЗУКІТ доцільно отримувати анкетним методом, залучаючи для цього в якості експертів фахівців, діяльність яких пов'язана з інноваціями.

Класифікація інноваційних товарів:

1. *За рівнем новизни:*

- 1.1. Нові на рівні підприємства.
- 1.2. Нові на ринку інновацій.

2. *За джерелами фінансування:*

- 2.1. Кошти центрального уряду.
- 2.2. Кошти місцевих і регіональних органів влади.
- 2.3. Залучені кошти.
- 2.4. Власні кошти

3. *За масштабами впровадження:*

- 3.1. На рівні підприємства.
- 3.2. На рівні регіону.
- 3.3. На рівні галузі.

4. *За вимогами технологічних підприємців:*

- 4.1. Підвищення продуктивності праці.
- 4.2. Зменшення матеріалів або води на одиницю продукції.

- 4.3. Зменшення споживання енергії або вуглецевого сліду.

- 4.4. Зменшення шуму, забруднення ґрунту, води чи повітря.

- 4.5. Заміна частини матеріалів на менш забруднюючі або небезпечні.

- 4.6. Заміна частини викопних джерел енергії на відновлювальні.

- 4.7. Забезпечення рециркуляції відходів, води, матеріалів для власного використання та продажу.

5. *За вимогами кінцевих споживачів:*

- 5.1. Енергозберігаючі.

- 5.2. Зменшення шуму, забруднення ґрунту, води та повітря.

- 5.3. Довговічні.

- 5.4. Забезпечують полегшення утилізації продукції після використання.

Етап 5.

Загальноукраїнський класифікатор інноваційних товарів, який містить дві частини: вступ і класифікацію інноваційних товарів.

ВСТУП

Загальноукраїнський класифікатор інноваційних товарів є складовою частиною державної системи класифікацій на внутрішньому ринку інновацій.

Це систематизований перелік класифікаційних угруповань, найменувань та кодів видів інноваційних товарів на основі найбільш характерних ознак ринку інноваційних товарів.

Об'єктами класифікації є нові вироби, які створено технологічними підприємцями на основі нових ідей з метою задоволення вимог споживачів цих продуктів.

Він дозволяє прискорити визначення рівня інноваційних товарів за значимістю на кожному етапі впровадження з метою прийняття оперативних та обґрунтованих організаційних і управлінських рішень стосовно інноваційної діяльності.

Загальна структура цифрового коду ЗУКІТ відповідає такій схемі:

X – розділ (класифікаційна ознака);

XX – група (підклас).

На рівні класифікаційного угруповання «група» забезпечується деталізація з урахуванням вимог національної економіки, теорії інновацій та статистики. Рівень підкласу має значення від «1» до «9» і завжди означає іншу продукцію в межах конкретного розділу.

Даний класифікатор розробляється як за видами економічної діяльності, так і на регіональному рівні та має такий вигляд (табл. 3).

Таблиця 3

Класифікація інноваційних товарів

Розділ	Група	Назва класифікаційного угруповання	Код виду економічної діяльності	Назва товару	Регіон
1	2	3	4	5	6
1		Рівень новизни			
	1.1	Нові на рівні підприємства			
	1.2	Нові на рівні ринку			
2		Джерела фінансування			
	2.1	Кошти центрального уряду.			
	2.2	Кошти місцевих і регіональних органів влади			
	2.3	Залучені кошти			
	2.4	Власні кошти			

1	2	3	4	5	6
3		Масштаб (рівень) впровадження			
	3.1.	На рівні регіону			
	3.2.	На рівні виду економічної діяльності (галузі)			
4		Вимоги технологічних підприємств			
	4.1.	Підвищення продуктивності праці			
	4.2.	Зменшення матеріалів або води на одиницю продукції			
	4.3.	Зменшення споживання енергії або вуглецевого сліду			
	4.4.	Зменшення шуму, забруднення ґрунту, води чи повітря			
	4.5.	Заміна частини матеріалів на менш забруднюючі або небезпечні			
	4.6.	Заміна частини викопних джерел енергії на відновлювальні			
5		Вимоги кінцевих споживачів			
	5.1.	Енергозберігаючі			
	5.2.	Зменшення шуму, забруднення ґрунту, води та повітря			
	5.3.	Довговічні			
	5.4.	Забезпечують полегшення утилізації продукції після використання			

Висновки. Однією з причин того, що інноваційна модель соціально-економічного розвитку України не працює є відсутність інформації щодо інноваційної продукції, яка б відповідала вимогам як технологічних підприємств, так і її кінцевих споживачів. Джерелом для накопичення такої інформації є класифікатор інноваційних товарів, але він в Україні відсутній. Тому пропонується:

1. Рекомендувати Державній службі статистики України запровадити звітність інноваційних товарів на регіональному рівні та за видами економічної діяльності за такими ознаками, як: рівень новизни інноваційної продукції, джерело фінансування, масштаб впровадження, вимоги технологічних підприємств, вимоги кінцевих споживачів.

2. Доцільно розробити структурну модель мотивації до розвитку внутрішнього ринку інноваційних товарів на базі запропонованого класифікатора інноваційних товарів.

Список використаних джерел

1. Большой экономический словарь / Под ред. А.Н. Азриляна. 5-е изд. Москва: Институт новой экономики, 2002. 1280 с.
2. Пасс К., Б. Лоус, Э. Пендлтон, Л. Чедвик. Большой толковый словарь бизнеса. Москва: Вече, АСТ, 1998. 688 с.
3. Про інноваційну діяльність: Закон України від 04.07.2002 р. URL: zakon.rada.gov.ua.
4. Про пріоритетні напрями інноваційної діяльності: Закон України від 16.01.2003 р. URL: zakon.rada.gov.ua.
5. Ковалев В.В. Финансовый анализ : методы и процедуры. Москва : АО «Финстатинформ», 1995. 96 с.

6. Котлер Ф., Армстронг Г., Сондерс Дж., Вонг В. Основы маркетинга / пер. с англ. [2-е европ. изд.]. С.- Пб.: ИД «Вильямс», 2000. 944 с.

7. Санто Б. Инновация как средство экономического развития. Москва: Прогресс, 1990. 296 с.

8. Соловьев В.П. Инновационная деятельность как системный процесс в конкурентной экономике (синергетические эффекты инноваций): монография. Киев: Феникс, 2004. 560 с.

9. Твисс Б. Управление научно-техническими нововведениями. Москва: Экономика, 1989. 281 с.

10. Шарко М.В. Формирование инновационного потенциала предприятий: монография. Херсон: ФОРМ Гринь Д.С., 2014. 288 с.

11. Шумпетер Й. Теория экономического развития. Москва: Прогресс, 1982. 456 с.

12. Поляков С.Г., Степнов С.Г. Модель инновационного развития предприятия. *Инновации*. 2003. № 2-3 (59-60). С. 36-38.

13. Винарчик П. Спасение идей: Й. Шумпетер и ключевые проблемы противоборствующих экономических теорий. *Экономика*. 2003. №11. С. 15-27.

14. Завлин П.Н., Васильев А.В. Оценка эффективности инноваций. СПб. : Изд. дом «Бизнес-пресса», 2007. 216 с.

15. Micklethwait J., Wooldridge A. A Future Perfect. The Challenge and Hidden Promise of Globalization. William, 2004. 386 p.

16. Mensch G. Statement in Technology: innovation overcome the depression. Cambridge: Mass, 1979. 360 p.

17. Руководство Осло. Рекомендации по сбору и анализу данных по инновациям. Третье издание. Перевод с английского. Москва, 2006, 196 с. URL: <http://gii-vuz.extech.ru/doc/oslo.pdf>.

18. Косчик Р.С. Види інновацій на промислових підприємствах. *Науковий вісник НЛТУ України*. 2012. Вип. 22.02. С. 185-194.

19. Сиротинська Н.М. Види інноваційних підприємств промисловості. *Вісник національного університету Львівська політехніка. Менеджмент та підприємництво в Україні: етапи становлення і проблеми розвитку*. Львів, Львівська політехніка, 2012. № 727. С. 314-319.

20. Соловійов В.П., Кореняко Г.І., Головатюк В.М. Інноваційний розвиток регіонів: питання теорії та практики: монографія. Київ: Фенікс, 2008. 224 с.

21. Наукова та інноваційна діяльність України, 2015 рік: статистичний збірник. Київ: Державна служба статистики, 2016. 258 с.

22. Йохна М.А., Стадник В.В. Економіка і організація інноваційної діяльності: навч. посіб. Київ: Академія, 2005. 400 с.

23. Инновационный менеджмент /под ред. О.П. Молчановой. Москва, 2001.

24. Федулова Л.І. Інноваційна економіка: підручник. Київ: Либідь, 2006. 480 с.

25. Воронкова В.Г. Теоретичні засади управління інноваційним процесом в Україні. *Вісник Національного університету Львівська політехніка. Проблеми економіки та управління*. 2008. № 628. С. 417-423.

26. Input-Output and BTD databases (DSTI, EAS division). OECD, ANBERD, STAN. URL: [oecd.org//dsti/sti/stat-ana/stats/cde/mi2-99.pdf](http://oecd.org/dsti/sti/stat-ana/stats/cde/mi2-99.pdf).

27. Инновации, конкуренция и предпринимательство / Под ред. С.Г. Светунькова. СПб: Изд-во СПбГУЭФ, 2008. 96 с.

28. Концептуальные основы теории предпринимательских инноваций / пПод ред. С.Г. Светунькова. СПб.: Изд-во СПбГУЭФ, 2009.

29. Светуньков С.Г. Ищутин Р.В. Понятие «рынок инноваций» и его определение. Развитие российского и регионального бизнеса в условиях мирового финансового кризиса // Материалы Всероссийской научно-практической конференции. Псков; СПб.: Изд-во СПбГУЭФ, 2009.

References

1. Azriliyan, A.N. (Eds.). (2002). .Large economic dictionary [*Big Economic Dictionary*]. 5th ed. Moscow, Institute of New Economics [in Russian].

2. Pass, K., Lous, B., Pendlton, E., &Chedvik, L. (1998). Bolshoy tolkovyy slovar [*Large explanatory dictionary of business*].Moscow: Veche, AST [in Russian].

3. Pro innovacijnu dijalnijstj»: Zakon Ukrajinj vid 04.07.2002 [Law of Ukraine «On innovation activities»] Retrieved from: zakon.rada.gov.ua. [in Ukrainian].

4. Pro priorityetni naprjamj innovacijnoji dijalnijosti: Zakon Ukrajinj vid 16.01.2003 [Law of Ukraine “On priority directions of innovation activity”] Retrieved from zakon.rada.gov.ua. [in Ukrainian].

5. Kovalev, V.V. (1995). *Finansovjy analiz: metody i procedury* [*The financial analysis: methods and procedures*]. Moscow, Finstatinform [in Russian].

6. Kotler, A., Armstrong, G., Saunders, J., &Vong, V. (2000). *Osnovy marketinga* [*Marketing basics*]. S.-Pt., Williams [in Russian].

7. Santo, B. (1990). Innovatciya kak sredstvo ekonomicheskogo razvitiya [*Innovation as a means of economic development*]. Moscow, Progress [in Russian].

8. Soloviev, V. P. (2004). *Innovacionnaja dejatel'nost' kak sistemnyj process v konkurentnoj ekonomike (sinergetich-*

eskie efekty innovacij) [*Innovation activity as a system process in a competitive economy (synergistic effects of innovation)*]. Kiev, Phoenix [in Russian].

9. Tvis, B. (1989). *Upravlenie nauchno-tehnicheskimi innovatsionnymi* [*Management of scientific and technical innovations*]. Moscow, Economy [in Russian].

10. Sharko, M. V. (2014). *Formirovanie innovacionnogo potentsiala predpriyatij* [*Formation of innovative potential of enterprises*]. Kherson, FOP Grin D.S. [in Russian].

11. Schumpeter, Y. (1982). *Teorijaj ekonomicheskogo razvitiya* [*Theory of Economic Development*]. Moscow, Progress [in Russian].

12. Polyakov, S.G., &Stepnov S.G. (2003). *Model innovacionnogo razvitiya predpriyatija* [*Model of enterprise innovation development*]. *Innovacii -Innovation*, 2-3, 36-38 [in Russian].

13. Vinarchik, P. (2003). *Spasenie idej: J. Shumpeter i kljuchevye problemy protivoborstvujushhih ekonomicheskikh teorij* [*Salvation of ideas: J. Schumpeter and key problems of opposing economic theories*]. *Ekonomika – Economy*, 11, 15-27 [in Russian].

14. Zavlin, P.N., Vasiliev, A.V. (2007). *Ocenka effektivnosti innovacij* [*Evaluation of the effectiveness of innovation*]. S-Pb, Business press [in Russian].

15. Micklethwait J., Wooldridge A. *A Future Perfect. The Challenge and Hidden Promise of Globalization*. William, 2004. 386 p.

16. Mensch G. *Statement in Technology: innovation overcome the depression*. Cambridge: Mass, 1979. 360 p.

17. Rukovodstvo Oslo. *Rekomendatsii po sboru i analizu dannyh po innovatsiyam*. (2006). Retrieved July 05, 2018, from <http://rii-vuz.extech.ru/doc/oslo.pdf>.

18. Koszik, R.S. (2012). *Vydy innovacij na promyslovyykh pidprijemstvakh* [Types of innovations at industrial enterprises]. *Naukovyj visnyk NLTU Ukrainy - Scientific Bulletin NLTU of Ukraine*, 22.02, 185-194 [in Ukrainian].

19. Sirotynska, N.M. (2012). *Vydy innovacijnykh pidprijemstv promyslovosti* [Types of Innovative Business Entrepreneurship]. *Visnyk nacional'nogho universytetu Ljvivs'jka politekhnika. Menedzhment ta pidprijemnyctvo v Ukrajinj: etapy stanovlennja i problem rozvytku - Bulletin of the National University of Lviv Polytechnic. Management and Entrepreneurship in Ukraine: Stages of Development and Development*, Issues, 727, 314-319 [in Ukrainian].

20. Solovyov, V.P., Korenyako, G.I., & Golovatyuk, V.M. (2008). *Innovacijnyj rozvitok regioniv: pitannja teorii ta praktiki* [*Innovative development of regions: issues of theory and practice*]. Kiev: Phoenix [in Ukrainian].

21. *Naukova ta innovacijna dijalnijst Ukrajinj, 2015 rik : statystychnyj zbirnyk (2015)*. [*Scientific and innovative activity of Ukraine, 2015: statistical collection*] (2016). State Statistics Service. Kyiv [in Ukrainian].

22. Yohna M.A., &Stadnik, V.V. (2005). *Ekonomika i orghanizacija innovacijnoji dijalnijosti* [*Economics and organization of innovation activity*]. Kyiv, Academy [in Ukrainian].

23. Molchanova, O.P. (Eds.). (2001). *Innovatsionnyj menedzhment* [*Innovative management*]. Moscow [in Russian].

24. Fedulova, L.I. (2006). *Innovacijna ekonomika* [*Innovative economy*]. Kyiv, Lybid [in Ukrainian].

25. Voronkova, V.G. (2008). *Teoretychni zasady upravlinnja innovacijnym procesom v Ukrajinj* [Theoretical foundations of innovation process management in Ukraine]. *Visnyk Nacionalnoho universytetu Ljvivs'jka*

Politehnika. Problemy Ekonomiky Ta Upravlinnja - *Bulletin of Lviv Polytechnic National University. Problems of Economics and Management*, 628, 417-423 [in Ukrainian].

26. Input-Output and BTD databases (DSTI, EAS division). OECD, ANBERD, STAN. URL: [oecd.org//dsti/sti/stat-ana/stats/cde/mi2-99.pdf](http://dsti/sti/stat-ana/stats/cde/mi2-99.pdf) [in English] Input-Output and BTD databases (DSTI, EAS division). OECD, ANBERD, STAN. URL: [oecd.org//dsti/sti/stat-ana/stats/cde/mi2-99.pdf](http://dsti/sti/stat-ana/stats/cde/mi2-99.pdf).

27. Svetunkukova, S.G. (Eds.). (2008). *Innovacii, konkurencija i predprinimatelstvo [Innovation, Competition and Entrepreneurship]*. S-Pb., SPbGUEF [in Russian].

28. Svetunkukova S.G. (Eds.). (2009). *Konceptual'nye osnovy teorii predprinimatel'skikh innovacij [Conceptual foundations of the theory of entrepreneurial innovations]*. S-Pb., SPbGUEF [in Russian].

29. Svetunkukova, S.G., Ischutin R.V. (2009). *Ponjatije «rynokinnovacij» i ego opredelenie. Razvitie rossijskogo i regional'nogo biznesa v uslovijah mirovogo finansovogo krizisa [The concept of "innovation market" and its definition. Development of Russian and regional business in the context of the global financial crisis]: Vse-rossijskaja nauchno-praktičeskaja konferencija -All-Russian Scientific and Practical Conference. Pskov: publishing house SPSUEF [in Russian]*.

Т. П. Гітис

канд. екон. наук

ORCID 0000-0002-4992-8438,

А. А. Нікуліна,

Донбаська державна машинобудівна академія, м. Краматорськ

ДОСЛІДЖЕННЯ СУЧАСНОГО СТАНУ ТРУДОВИХ РЕСУРСІВ УКРАЇНИ

Постановка проблеми. Вперше поняття «трудові ресурси» було сформульовано академіком С. Г. Струміліним, який визначив, що трудові ресурси – це «основний фонд, що живить собою всяке народне господарство, жива робоча сила даної країни або народу. Будь-яке скорочення або розширення цього фонду робить величезний вплив на загальний тип господарського розвитку» [1]. Тобто, наявність та стан трудових ресурсів безпосередньо впливає на рівень економічного розвитку країни, забезпечує ефективність виробництва та конкурентоспроможність суб'єктів господарювання.

Згідно статистичних спостережень Державного комітету статистики України станом на 1 лютого 2018 року в Україні проживало 42,4 млн осіб [2]. При цьому спостерігається щорічне скорочення населення України. Науковці відмічають, якщо динаміка не зміниться, то до 2050 року кількість населення скоротиться на 8,5 млн і складе 28,0 млн осіб. З таким рівнем спаду населення через 10-20 років в Україні катастрофічно не вистачатиме трудових ресурсів. Вже на даний час в Україні економічно активне населення складає 18 млн осіб при кількості економічно неактивного населення – 18,5 млн осіб.

Подолання скорочення трудових ресурсів України неможливе без дослідження забезпеченості економіки держави трудовими ресурсами, аналізу їх стану та ефективності використання.

Аналіз останніх досліджень. Питанням дослідження стану трудових ресурсів України, руху трудового капіталу, пропозиції робочої сили та її відповідності попиту присвячені праці таких вітчизняних науковців, як: О. І. Амоша [3], Т. В. Давидюк [4], Е. М. Лібанова [5], С. О. Цимбалюк [6] та ін.

Розроблені наукові підходи та методології систематизують оцінку трудових ресурсів за показниками, об'єднаним за групами: забезпеченості трудовими ресурсами, кваліфікації, руху трудових ресурсів, ефек-

тивності використання трудових ресурсів, забезпеченості заробітною платою.

До чинників, що впливають на стан трудових ресурсів науковці відносять:

- наявність стратегії розвитку трудового потенціалу країни, яка має відповідати на актуальні для України виклики;

- економічний рівень розвитку країни та вартість національної робочої сили;

- наявність системи навчання впродовж життя, зокрема, дорослих осіб, орієнтованої на подовження терміну їх продуктивної зайнятості;

- відтік за кордон працездатного населення та молоді;

- проведення системного аналізу структури зайнятості осіб на ринку праці;

- збалансованість попиту та пропозиції робочої сили;

- підвищення престижності низькокваліфікованої, але суспільно-необхідної праці;

- відповідність професійно-освітньої підготовки працівників перспективним вимогам ринку праці.

Мета статті полягає в проведенні оцінки стану трудових ресурсів в Україні, аналізу тенденцій розвитку ринку праці в розрізі оцінки попиту і пропозиції трудових ресурсів та оцінки впливу на ефективність економічної діяльності держави та суспільства в цілому.

Виклад основного матеріалу дослідження. Як відомо, кількість трудових ресурсів залежить від офіційно встановлених вікових меж – верхнього і нижнього рівнів працездатного віку, частки працездатних серед населення працездатного віку, чисельності осіб, що беруть участь у громадській праці, та тих, хто знаходиться за межами працездатного віку. Провідну роль при формуванні трудових ресурсів відіграє населення в працездатному віці.

Проведений аналіз вікових рівнів працездатного населення країн світу показав наступну середню три-

валість життя і вік виходу на пенсію в окремих країнах (табл. 1).

Таблиця 1
Середня тривалість життя і вік виходу на пенсію в Україні та окремих країнах світу

Країна	Середня тривалість життя, роки		Вік виходу на пенсію (загальний), роки	
	чоловіки	жінки	чоловіки	жінки
Україна	62,7	73,5	65	60
США	71	78	65	65
Німеччина	72	78	65	60
Великобританія	72	79	65	60
Австрія	72	79	65	60
Угорщина	65	74	60	55
Польща	67	76	65	60
Франція	72	81	60	60
Австралія	74	80	65	60
Швеція	80	83,7	65	65

Тривалість життя українців найнижча з усіх країн, що наведені у табл. 1. Більшість чоловіків взагалі не доживають до пенсійного віку. Ці данні свідчать про відсутність в Україні необхідних умов для відтворення робочої сили. Низький рівень заробітної плати, недоступність медичного обслуговування для окремих категорій громадян, важкі умови праці чинять руйнівний вплив на стан трудових ресурсів України.

Вікову структуру працездатного населення за результатами досліджень Державної служби статистики України [7] наведено у табл. 2.

Таблиця 2
Вікова структура працездатного населення України у 2017 році

Вікові групи	Кількість, тис. осіб	У % до всього населення відповідного віку
Усе населення у віці 15-70 років	17854,4	62,0
15-24 роки	1384,9	34,4
25-29 років	2308,0	78,6
30-34 роки	2718,7	82,7
35-39 років	2451,1	84,7
40-49 років	4570,6	84,7
50-59 років	3759,9	68,4
60-70 років	661,2	13,9
працездатного віку	17193,2	71,5
старше працездатного віку	661,2	13,9

В Україні сформувалася структура населення, для якої характерна висока питома вага осіб старшого віку. Як бачимо з табл. 2, у віковій структурі працездатного населення переважають особи віком від 40 до 49 років та віком від 50 до 59 років. Найменшу питому вагу мають молоді особи віком 15-24 років та особи віком 60-70 років. Прогнозується, що середній вік працюючого населення, який у 2017 році склав трохи менше 40 років, у 2030 році перевищить 41 рік. Тобто, загальне

старіння населення України негативно відображається на віковій структурі працездатного населення та сприяє старінню робочої сили.

Проблема старіння населення актуальна для більшості країн. Збільшення числа пенсіонерів не вдається компенсувати загальносвітовими трудовими ресурсами. «Крім проблеми, яку зростання числа пенсіонерів створює для систем пенсійного забезпечення, на ринках праці також, очевидно, відіб'ється і підвищення середнього віку робочої сили. Старіння населення може призвести до зниження продуктивності і утруднити реалізацію коригувальних заходів на ринку праці, пов'язаних з економічними потрясіннями», – наголошує директор Департаменту дослідницької діяльності МОП Сан Ен Лі (Sangheon Lee) [8].

Ринок робочої сили України характеризується тим, що, з однієї сторони, спостерігається досить високий рівень безробіття, а з іншої сторони, по окремих професіям відмічається дефіцит кадрів.

Дослідження Державної служби статистики України показали, що в першому кварталі 2018 року до безробітних було віднесено 9,7% працездатного населення України без урахування вимушеної неповної зайнятості. В 2015 році рівень безробіття склав 9,1% [9].

Чисельність зайнятого населення у віці 15-70 років за 2017 рік становила 16,16 млн осіб. Рівень зайнятості населення в 2017 склав 56,1%, а у першому кварталі 2018 року склав 55,9% [10].

Міжнародна організація праці відмічає, що основним фактором майбутнього зростання рівня зайнятості будуть робочі місця в секторі послуг, у той час як в сільському господарстві і промисловості зайнятість продовжить скорочуватися [8].

Скорочення зайнятості обумовлено з одного боку, старінням населення, а, з другого - економічною кризою, наслідком якої є «відток» працездатних осіб з країни. Спеціалісти відзначають, що трудова міграція з України з 2017 року посилюється і вже у 2018-2020 роках може мати катастрофічні наслідки.

Спільне дослідження Федерації роботодавців України та Міжнародної організації праці показало, що основною причиною, чому люди мігрують з України є далеко не заробітна плата, а безпека життєдіяльності та невизначеність майбутнього в Україні. При цьому відмічається, що трудова міграція з тимчасової (маятникова міграція) здебільше переходить у постійну, тобто частина працездатного населення назавжди залишається проживати і працювати в іншій країні.

Теоретичні оцінки Державної служби зайнятості України показують, що в результаті міграції країна втратила понад 5,5 млн осіб з числа трудових ресурсів [11].

Державні статистичні дослідження показують, що всього у 2017 році за кордоном працювало 83,8 тис. осіб. Найбільшими потоки трудових міграцій були у Нідерланди (2,6 тис. осіб), США (2,6 тис. осіб), Панаму (2,8 тис. осіб), Грецію (6,3 тис. осіб), Велику Британію (8,1 тис. осіб), Німеччину (9,2 тис. осіб), Польщу (12,4 тис. осіб), на Кіпр (17,8 тис. осіб).

Із загальної чисельності працюючих за кордоном 91% склали чоловіки. Більше двох третин трудових мігрантів була віком понад 30 років. Половина трудових мігрантів мала повну вищу освіту, третина – професійно-технічну [11].

У перспективі визначене становище дуже ускладнить процес економічного зростання Україні.

Згідно досліджень Державної служби статистики України [12], протягом останніх трьох років спостерігається ситуація поступового збільшення попиту на працівників порівняно з їх пропозицією (табл. 3).

Міжнародні статистичні дані (HeadHunter Україна) показують, що у 2017 році кількість вакансій збільшилася на 28%, а конкуренція на ринку праці другий рік поспіль досі на рівні 3 особи на 1 вакантне місце (співвідношення кількості резюме до кількості вакансій) [4].

Відносно оцінки кваліфікації працівників Державна служба зайнятості України констатує, що в 2017-2018 роках найбільшим попитом користуються представники найпростіших професій: у сфері торгівлі та послуг, обслуговування, експлуатації технологіч-

ного обладнання. Серед найпростіших професій найбільш затребувані підсобні робітники, сторожі, прибиральники, комірники, двірники [13].

За видами професій найбільший попит спостерігається на кваліфікованих робітників: водії автотранспортних засобів, слюсарі-ремонтники, машиністи котельної, працівники сфери торгівлі та послуг (продавці продовольчих та непродовольчих товарів, продавці-консультанти, охоронники, кухарі, молодші медичні сестри, швачки, електромонтери, електрозварники, слюсарі, токарі, пекарі, водії, малярі тощо).

У сільськогосподарській галузі користуються попитом робітники з обслуговування сільськогосподарського виробництва, трактористи-машиністи.

Високий попит залишається на професіоналів та фахівців з досвідом роботи: бухгалтерів, спеціалістів державної служби, медичних сестер.

Таблиця 3

Попит – пропозиція на ринку праці України у 2015-2017 роках

Місяць	2015 рік		2016 рік		2017 рік	
	Кількість зареєстрованих безробітних, тис. осіб	Потреба роботодавців у працівниках, тис. осіб	Кількість зареєстрованих безробітних, тис. осіб	Потреба роботодавців у працівниках, тис. осіб	Кількість зареєстрованих безробітних, тис. осіб	Потреба роботодавців у працівниках, тис. осіб
Січень	524,4	41,0	508,6	31,3	429,0	47,4
Лютий	523,1	43,4	508,2	38,9	439,4	57,4
Березень	506,8	56,2	467,5	49,9	406,8	73,5
Квітень	486,4	49,9	434,7	39,6	374,2	64,3
Травень	469,4	48,1	416,4	45,3	352,6	69,6
Червень	443,9	43,6	388,9	40,8	330,2	66,5
Липень	427,5	41,6	369,7	42,4	319,9	65,3
Серпень	414,7	48,3	355,7	53,9	311,9	77,0
Вересень	407,4	41,3	341,5	56,9	303,0	73,4
Жовтень	394,1	39,8	316,2	57,1	281,9	73,2
Листопад	433,5	34,2	337,9	53,3	309,0	67,7
Грудень	490,8	25,9	390,8	36,0	354,4	50,4

Основними причинами цього є відтік робочої сили за кордон (міграція), а також дисбаланс у системі підготовки кваліфікованих кадрів – вищі навчальні заклади готують спеціалістів за напрямками, за якими перенасичено ринок праці (юристи, економісти, менеджери тощо). З іншого боку, на ринку праці не вистачає спеціалістів технічних професій, безпосередньо зайнятих у виробництві промислової і сільськогосподарської корисної продукції (інженери, механіки, електрики, хіміки тощо).

Для подолання негативної ситуації, що склалася на ринку праці, Кабінет Міністрів України затвердив обсяги державного замовлення на підготовку фахівців, наукових, науково-педагогічних та робітничих кадрів на підвищення кваліфікації та перепідготовку кадрів у 2018 році, а також проектні обсяги державного замовлення на 2019 та 2020 роки.

«Держзамовлення має відповідати потребам ринку. Тому Мінекономрозвитку розробило зміни до механізму державного замовлення, щоб створити додаткову мотивацію для студентів найбільш затребуваних спеціальностей. З цього року ми запропонували заборонити перерозподіл держзамовлення між галузями, з наступного року запроваджується ще кілька важливих змін. Наприклад, пропонуємо підвищену стипендію для студентів за інженерними, технічними, аграрними спеціальностями, яких наразі дуже потребує промисловість, ІТ-сфера. Це важливе питання для української

економіки», – прокоментував рішення Уряду Степан Кубів [14].

З метою збереження трудових ресурсів, покращення їх стану та ефективності використання, українським урядом щорічно впроваджуються заходи щодо підвищення доходів громадян. Результатом урядової політики є поступове підвищення заробітної плати.

За даними державної служби статистики середня зарплата в Україні у грудні 2017 року зросла на 35,5% порівняно з груднем 2016 року і становила 8777 грн. При цьому приріст реальної середньої зарплати з урахуванням інфляції у грудні минулого року становив 18,9%. Відмічається, що підвищення заробітної плати не торкається видів трудової діяльності та реалізується не на всіх підприємствах.

Незважаючи на щорічне зростання середньої заробітної плати в Україні, її рівень залишається найнижчим серед європейських країн.

Якщо розглянути доходи працівників західноєвропейських країн, то першу позицію займає Німеччина. У 2017 році середня зарплата в Німеччині склала 3703 євро на місяць до сплати податків. Середня зарплата у Франції в 2017 року склала 2900 євро на місяць, а після сплати податків та соціальних внесків – 2200 євро. Середня зарплата в Італії в 2017 році склала 2415 євро. На податки вираховують – від 23 до 43%. Що стосується Польщі, то мінімальна заробітна плата в цій країні складає 2000 злотих (близько 16 тис. грн).

Окрім низького рівня заробітної плати актуальною проблемою залишається своєчасність її виплати. На рис. 1 наведено данні про заборгованість із виплати заробітної плати по Україні за 2015-2018 роки [7].

Протягом 2017 року заборгованість із заробітної плати збільшилась у 14 регіонах України, зокрема, в Рівненській (в 10,3 раза), Черкаській (в 5,3 раза), Волинській (в 4,4 раза), Івано-Франківській (в 3,6 раза), Хмельницькій (в 3,1 раза), Запорізькій (на 85,3 %), Донецькій (на 72,2 %) областях.

На 1 січня 2018 року заборгованість із заробітної плати зросла на 577,4 млн грн (або 32,2%) порівняно з попереднім роком. Зростання суми невикраденої заробітної плати спостерігається більше ніж у половині видів економічної діяльності. Зокрема найвагомніше збільшення суми невикраденої заробітної плати характерно для промисловості (близько 70% загальної заборгованості).

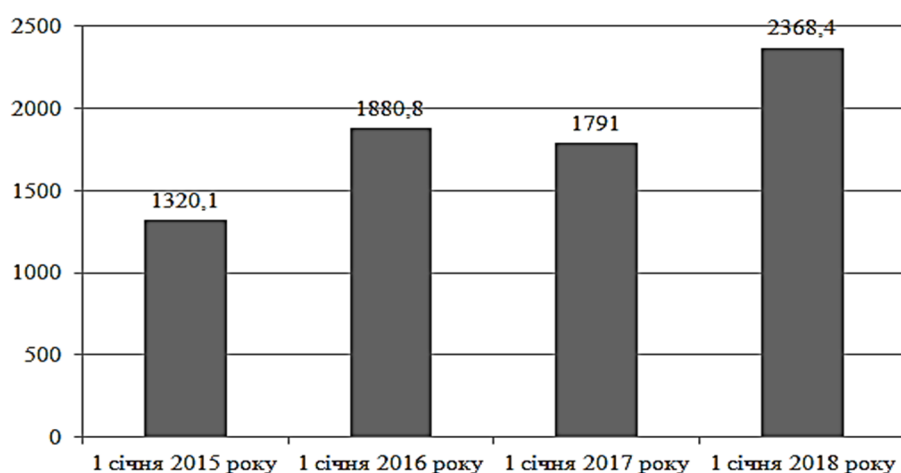

Рис. 1. Динаміка заборгованості по заробітній платі, млн грн

– підвищення гарантованого рівня мінімальних доходів працівників, середньої заробітної плати до 10 тис. грн;

– посилення ефективності політики з погашення заборгованості по заробітній платі;

– покращення атмосфери соціального діалогу на державному та регіональних рівнях, посилення ролі професійних спілок у захисті прав працівників;

– підвищення народжуваності. За даними Держстату коефіцієнт народжуваності склав 1,466, тобто, в середньому у чотирьох українців (двох шлюбних пар) за життя народжується троє дітей, а значить, з кожним поколінням населення скорочується на чверть;

– стимулювання трудової міграції в Україну.

Практична реалізація вище визначених заходів сприятиме запобіганню кризового стану трудових ресурсів в Україні та дозволить підвищити ефективність та якість наявного трудового потенціалу.

Список використаних джерел

1. Струмилин С. Г. Проблемы экономики труда. Москва: Наука, 1982. 472 с. URL : <http://uchebnik.online/ekonomika-truda-knigi/nashi-trudovyye-resursyi-27826.html>.

2. Населення та міграція / Державна служба статистики України. URL : http://www.ukrstat.gov.ua/druk/publicat/kat_u/2018/bl_ztmz-2018.zip.

Висновки. Проведений аналіз трудових ресурсів характеризує їх сучасний стан як незадовільний, що потребує від Уряду України, Федерації професійних спілок України, органів місцевого самоврядування та суб'єктів господарювання розробки та впровадження заходів щодо збалансованості попиту-пропозиції на ринку праці, зменшення міграційних процесів та підвищення заінтересованості трудових кадрів в реалізації своїх здібностей в національній економіці. Так, розпорядженням Кабінету Міністрів України від 28 березня 2018 року № 244-р [15] передбачено:

– удосконалення державної політики зайнятості;
– затверджено сімдесят професійних стандартів у сфері оплати праці;

– впроваджено нові підходи в системі профілювання безробітних;

– врегульовано законодавчі акти з праці, стимулювання зростання зарплат;

3. Амоша О. І., Шамілева Л. Л. Розвиток трудового потенціалу промисловості на засадах соціальної відповідальності: концептуальне та науково-методичне забезпечення. *Вісник економічної науки України*. 2016. № 2 (31). С. 3–8.

4. Давидюк Т. В. Трудові ресурси, трудовий потенціал, робоча сила, людський капітал: взаємозв'язок категорій. *Вісник Житомирського державного технологічного університету*. 2013. № 1(47). С. 30–35.

5. Людський розвиток в Україні. Інноваційні види зайнятості та перспективи їх розвитку: [кол. моногр.] / за ред. Е.М. Лібанової; Ін-т демографії та соціальних досліджень ім. М.В. Птухи НАН України. Київ, 2016. 328 с.

6. Tymbaliuk S. O. The Main Trends in the Labor Market and their Influence on the Staff Policy of Enterprises in Ukraine. *The Problems of Economy*. 2018. № 1. С. 135–141.

7. Основні показники ринку праці (річні дані) / Державна служба статистики України. URL : http://www.ukrstat.gov.ua/druk/publicat/kat_u/2018/bl_ztmz-2018.zip.

8. Конвенції, рекомендації МОП / Федерація професійних спілок України. URL : <http://www.fpsu.org.ua/konventsiji-rekomendatsiji-mop/239-mkp-perf?layout=blog>.

9. Безробіття населення за статтю, типом місцевості та віковими групами у 2018 році / Державна служба статистики України. URL : http://www.ukrstat.gov.ua/druk/publicat/kat_u/2018/bl_ztmz-2018.zip.

10. Зайнятість населення за статтю, типом місцевості та віковими групами у 2018 році / Державна служба статистики України. URL : http://www.ukrstat.gov.ua/druk/publicat/kat_u/2018/bl_ztmz-2018.zip.

11. Зовнішня трудова міграція / Державна служба статистики України. URL : http://www.ukrstat.gov.ua/druk/publicat/kat_u/2018/bl_ztmz-2018.zip.

12. Ринок праці. Зайнятість та безробіття / Державна служба статистики України. URL : http://www.ukrstat.gov.ua/druk/publicat/kat_u/2018/bl_ztmz-2018.zip.

13. Попит та пропозиція на ринку праці у розрізі професій та видів діяльності / Державна служба зайнятості. URL : <https://www.dcz.gov.ua/analytics/68>.

14. Про державне замовлення на підготовку фахівців, наукових, науково-педагогічних та робітничих кадрів, на підвищення кваліфікації та перепідготовку кадрів у 2018 році: Постанова Кабінету Міністрів України від 11.07.2018 р. № 556. URL : <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/556-2018-p>.

15. Про затвердження плану пріоритетних дій Уряду на 2018 рік: Розпорядження Кабінету Міністрів України від 28.03.2018 р. № 244-р. URL : <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/244-2018-p>.

References

1. Strumilin S. G. (1982). *Problemy ekonomiki truda* [Problems of labor economics] Moscow, Science. Retrieved from <http://uchebnik.online/ekonomika-truda-knigi/nashi-trudovyye-resursyi-27826.html> [in Russian].

2. *Naseleння ta mihratsiia* [Population and migration]. Derzhavna sluzhba statystyky Ukrainy – State Statistics Service of Ukraine. (n.d.). [ukrstat.gov.ua](http://www.ukrstat.gov.ua/druk/publicat/kat_u/2018/bl_ztmz-2018.zip). Retrieved from http://www.ukrstat.gov.ua/druk/publicat/kat_u/2018/bl_ztmz-2018.zip [in Ukrainian].

3. Amosha O. I., Shamileva L. L. (2016). Rozvytok trudovoho potentsialu promyslovosti na zasadakh sotsialnoi vidpovidalnosti: kontseptualne ta naukovo-metodychne zabezpechennia [Development of labour potential of industry on principles of social responsibility: conceptual and scientifically-methodical providing]. *Visnyk ekonomichnoi nauky Ukrainy – Bulletin of Economic Science of Ukraine*, 2 (31), pp. 3–8 [in Ukrainian].

4. Davydiuk T. V. (2013). Trudovi resursy, trudovyi potentsial, robocha syła, liudskiy kapital: vzaiemozv'язok katehoriï [Labor resources, labor potential, labor force, human capital: interconnection of categories]. *Visnyk Zhytomyrskoho derzhavnoho tekhnolohichnoho universytetu – Bulletin Zhytomyr State Technological University*, 1(47), pp. 30–35

5. Libanova E.M. (Ed.). (2016). *Liudskiy rozvytok v Ukraini. Innovatsiini vydy zainiatosti ta perspektyvy yikh rozvytku* [Human development in Ukraine. Innovative types of employment and prospects for their development]. Kyiv, Institute of Demography and Social Studies them. M.V. Ptukhy of the National Academy of Sciences of [in Ukrainian].

6. Tsymbaliuk S. O. (2018). The Main Trends in the Labor Market and their Influence on the Staff Policy of Enterprises in Ukraine. *The Problems of Economy*, 1, pp. 135–141.

7. *Osnovni pokaznyky rynku pratsi (richni dani)* [Key labor market indicators (annual data)]. Derzhavna sluzhba statystyky Ukrainy – State Statistics Service of Ukraine. (n.d.). [ukrstat.gov.ua](http://www.ukrstat.gov.ua/druk/publicat/kat_u/2018/bl_ztmz-2018.zip). Retrieved from http://www.ukrstat.gov.ua/druk/publicat/kat_u/2018/bl_ztmz-2018.zip [in Ukrainian].

8. Konventsii, rekomendatsii MOP [Convention, ILO Recommendations]. Federatsiia profesiinykh spilok Ukrainy – Federation of Trade Unions of Ukraine. (n.d.). [fpsu.org.ua](http://www.fpsu.org.ua). Retrieved from <http://www.fpsu.org.ua/konventsiji-rekomendatsiji-mop/239-mkp-per?layout=blog> [in Ukrainian].

9. Bezrobittia naseleńnia za stattiu, typtom mistsevosti ta vikovymy hrupamy u 2018 rotsi [Unemployment by sex, type of locality and age groups in 2018]. Derzhavna sluzhba statystyky Ukrainy – State Statistics Service of Ukraine. [ukrstat.gov.ua](http://www.ukrstat.gov.ua/druk/publicat/kat_u/2018/bl_ztmz-2018.zip). Retrieved from http://www.ukrstat.gov.ua/druk/publicat/kat_u/2018/bl_ztmz-2018.zip [in Ukrainian].

10. Zainiatist naseleńnia za stattiu, typtom mistsevosti ta vikovymy hrupamy u 2018 rotsi [Employment by sex, type of locality and age groups in 2018]. Derzhavna sluzhba statystyky Ukrainy – State Statistics Service of Ukraine. [ukrstat.gov.ua](http://www.ukrstat.gov.ua/druk/publicat/kat_u/2018/bl_ztmz-2018.zip). Retrieved from http://www.ukrstat.gov.ua/druk/publicat/kat_u/2018/bl_ztmz-2018.zip [in Ukrainian].

11. Zovnishnia trudova mihratsiia [Foreign labor migration]. Derzhavna sluzhba statystyky Ukrainy – State Statistics Service of Ukraine. [ukrstat.gov.ua](http://www.ukrstat.gov.ua/druk/publicat/kat_u/2018/bl_ztmz-2018.zip). Retrieved from http://www.ukrstat.gov.ua/druk/publicat/kat_u/2018/bl_ztmz-2018.zip [in Ukrainian].

12. Rynok pratsi. Zainiatist ta bezrobittia [Labor market. Employment and unemployment]. Derzhavna sluzhba statystyky Ukrainy – State Statistics Service of Ukraine. [ukrstat.gov.ua](http://www.ukrstat.gov.ua/druk/publicat/kat_u/2018/bl_ztmz-2018.zip). Retrieved from http://www.ukrstat.gov.ua/druk/publicat/kat_u/2018/bl_ztmz-2018.zip [in Ukrainian].

13. Popyt ta propozytisia na rynku pratsi u rozrizi profesii ta vydiv diialnosti [Demand and supply in the labor market in terms of occupations and activities]. Derzhavna sluzhba zainiatosti – State Employment Service. [dcz.gov.ua](https://www.dcz.gov.ua/analytics/68). Retrieved from <https://www.dcz.gov.ua/analytics/68> [in Ukrainian].

14. Pro derzhavne zamovlennia na pidhotovku fakhivtsiv, naukovykh, naukovo-pedahohichnykh ta robitnychykh kadriv, na pidvyshchennia kvalifikatsii ta perezidhotovku kadriv u 2018 rotsi: Postanova Kabinetu Ministriv Ukrainy vid 11.07.2018 r. № 556 [On the state order for the training of specialists, scientific, scientific and pedagogical and labor personnel, for the improvement of professional skills and retraining of personnel in 2018: Resolution of the Cabinet of Ministers of Ukraine dated July 11, 2018 No. 556]. [rada.gov.ua](http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/556-2018-p). Retrieved from <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/556-2018-p> [in Ukrainian].

15. Pro zatverdzhennia planu priorytetnykh diï Uriadu na 2018 rik: Rozporiadzhennia Kabinetu Ministriv Ukrainy vid 28.03.2018 r. № 244-r [On Approval of the Plan of Priority Actions of the Government for 2018: Order of the Cabinet of Ministers of Ukraine dated March 28, 2018 No. 244-p]. [rada.gov.ua](http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/244-2018-p). Retrieved from <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/244-2018-p> [in Ukrainian].

СОЦІАЛЬНА ПОЛІТИКА ЩОДО ЛІКВІДАЦІЇ СОЦІАЛЬНОЇ НЕРІВНОСТІ ОКРЕМИХ ПРОШАРКІВ НАСЕЛЕННЯ

Постановка проблеми. Забезпечення соціальної безпеки суспільства в цілому та кожної особистості окремо повинно відбуватися за рахунок державної соціальної політики, яка буде створювати умови для запобігання різним загрозам особистості, суспільству й державі в цілому.

Значні зміни, що відбуваються в суспільстві, ламка старих стереотипів і формування нових цінностей, соціальних інтересів і норм особистості, соціо-стратифікаційні та демографічні тенденції, різке збільшення і посилення небезпек щодо функціонування соціальної сфери і, в кінцевому результаті, всього соціуму зумовлюють потребу в посиленні уваги до проблеми забезпечення соціальної безпеки, у вивченні технологій та механізмів забезпечення соціальної безпеки всього суспільства й створення необхідних передумов для вдосконалення та розширення його соціальної бази в процесі реалізації соціальної політики. Тому забезпечення соціальної безпеки, пошук шляхів вирішення цієї проблеми є надзвичайно актуальним і своєчасним.

Стан проблеми. Питанням соціальної безпеки взагалі та її значенню в системі національної або економічної безпеки держави, регіонів, аналізу її стану та її основних складових як підґрунтя для сталого розвитку, шляхам її забезпечення, вирішенню найважливіших проблем соціальної політики в Україні присвячено роботи таких вчених як: Б. Андрушків [1], І. Гнібеденко [2], Б. Данилишин [3], Е. Лібанова [4], А. Колот [2], В. Куценко [3], О. Новікова [2, 5-6], Н. Палій [7], А. Халецька [8].

Але наразі залишаються недостатньо вивченими питання дотримання вимог інклюзивності соціальної безпеки та шляхи вирішення цього питання.

Метою даного дослідження є обґрунтування необхідності соціальної політики держави, спрямованої на забезпечення соціальної безпеки кожної людини незалежно від її приналежності до будь-якого прошарку суспільства або її фізичного стану.

Виклад основного матеріалу. У науковій літературі визначення соціальної безпеки в основному пов'язують із «захистом інтересів країни й народу в соціальній сфері», «захистом і організацією умов із запобігання або ліквідації загроз, виникаючих внаслідок появи дисфункцій в її економічній, соціальній, політичній, військовій та технічній підсистемах». Але головним завданням держави є забезпечення особистої безпеки кожного громадянина, високої якості його життя, захист його життя, прав і свобод, здоров'я і власності. Люди об'єктивно потребують забезпечення соціальної безпеки, а держава та її регіони – відповідної політики, концепції та стратегії. Усвідомлення цієї потреби знаходить все більш широке відображення в законодавчих актах, офіційних документах.

Стратегія сталого розвитку «Україна 2020» визначає пріоритети розвитку країни на найближчий час, у тому числі в економічній, соціальній та екологічній

сфері. Тобто, в державі вже є розуміння, що соціальна сфера, соціальна безпека має бути пріоритетною серед сфер національної безпеки, бо вона є пріоритетною для кожної окремої людини. Але в той же час до Стратегії національної безпеки України, яку було прийнято у 2015 році, не включено відповідних напрямів і заходів щодо забезпечення соціальної безпеки.

Соціальна безпека повинна бути головною метою і основним завданням з дотримання в суспільстві й державі високої якості життя, добробуту, невід'ємних прав і свобод всіх людей, а соціальна політика бути найважливішим способом її забезпечення.

Соціальну безпеку суспільства та кожного окремого громадянина забезпечують висока якість життя населення; оптимальна трудова зайнятість населення та кваліфіковані трудові ресурси з високою професійною мотивацією до продуктивної діяльності; наявність численного «середнього класу»; дотримання прав і свобод громадян; стабільність інституту сім'ї, в тому числі за рахунок високої народжуваності та підвищення середньої тривалості життя в країні; високий морально-духовний та творчий потенціал населення.

А Україна за даними глобального дослідження «Індекс соціального розвитку», розробленого американською неурядовою установою Social Progress Imperative за підтримки Deloitte, знаходилася у 2017 році на 64 місці за цим індексом серед 128 країн світу. Індекс визначає рейтинги країн на базі показників (53 показника, що включають рівень розвитку охорони здоров'я, освіти, доступу до житла, захисту прав, толерантності тощо), а соціальний розвиток визначається як здатність суспільства задовольняти основні потреби своїх громадян, створювати умови для окремих осіб і громад для реалізації їхнього потенціалу та поліпшення якості їх життя.

Україна увійшла до групи країн з розвитком вище середнього. Усі показники соціального розвитку України залишилися переважно на рівні 2016 року. Незначне покращення відбулося у показниках «доступ до інформації та комунікацій», «свобода вибору та особиста свобода», «доступ до вищої освіти». Водночас незначне погіршення спостерігається у показниках «особиста безпека» та «толерантність». Найвищий бал, аналогічно до 2016 року, має «харчування та базове медичне обслуговування» (98,47 зі 100) та «доступ до базової освіти» (97,52). Найнижчі показники – «толерантність» (40,52) та «якість навколишнього середовища» (50,37) [9].

Й хоча попри соціальні, політичні та економічні труднощі, Україна за рівнем «Індексу соціального розвитку» випередила всі країни СНД, але відставання не тільки від країн-лідерів за цим індексом, а й від країн, які входять до першої квартилі, надзвичайно високе, що підтверджує дослідження проведене у 2017 році українськими фахівцями, демонструючи надзвичайно низький рівень соціальної безпеки в Україні [6].

Аналіз стану соціальної безпеки показав, що практично всі експерти за різним ступенем негативного впливу вважають його в Україні надзвичайно небезпечним. За даними експертів, чотири сфери національної безпеки найбільш негативно впливають на стан соціальної безпеки, а саме: економічна сфера (77,1%), внутрішньополітична сфера (59%), воєнна сфера та сфера державного кордону (52,4%), інформаційна сфера (34,3%).

Наявність внутрішніх загроз соціальній безпеці визначили 96,2% експертів. Ось перелік найбільш гострих внутрішніх загроз:

зростання ризиків та небезпек, пов'язаних зі збройним конфліктом на сході України (73,3%), високим рівнем бідності (63,8%), неефективністю системи державного управління, незбалансованістю національної безпеки та соціальної політики (59%);

недосконалість державної політики зі збереження людського потенціалу (51,4%);

зростання соціальної нерівності у суспільстві (51,4%);

поглиблення моральної і духовної деградації суспільства (33,3%) [6, с. 155-157].

В основі виникнення й розвитку небезпечних і надзвичайних ситуацій соціального характеру, в першу чергу соціальної нерівності, знаходяться економічні, соціально-політичні, міжетнічні та міжконфесійні протиріччя, які суттєво впливають на нормальне функціонування суспільних відносин у різних сферах життєдіяльності. Ігнорування цих протиріч, небажання або неспроможність своєчасно вирішувати проблеми сучасного суспільного розвитку стає причиною деструктивних соціальних явищ та катастроф.

Соціальна нерівність зумовлює сприйняття людьми соціальних процесів і явищ в термінах соціального простору, який є багатовимірним, тобто існує безліч критеріїв оцінки положення людини в ньому: стать, національність, вік, професійний статус, рівень добробуту, місце в політичній ієрархії, релігійні погляди тощо. Розшарування суспільства, яке виникає внаслідок таких процесів, є викликом для національної безпеки, породжуючи «політичну корупцію», соціальну напругу та/або соціально-політичний нігілізм, що підриває розвиток політичної культури.

Події на сході стали причиною виникнення ще однієї соціальної нерівності, бо в країні немає розуміння, що переселенці з Криму й Донбасу, люди, які залишилися на окупованих територіях, – це українці, їх біль – це спільний біль всіх українців. Й головне, що соціальна політика держави, її інформаційна політика, на жаль, тільки поглиблює цю нову соціальну нерівність.

Українська влада за своєю поведінкою залишилася байдужою до проблем переселенців, не організовано дійсного задоволення їх потреб у тимчасовому або постійному житлі, не вирішено питання відкриття малого бізнесу, не створено умов заохочення до створення нових робочих місць і до організованого набору на роботу переселенців, законодавчо закріплено несправедливість у пенсійному забезпеченні, наданні соціальної допомоги, майже повністю відсутня необхідна інформація для переселенців.

Переселенці для отримання соціальних виплат і/або пенсій повинні проходити перевірку місця проживання, фізичну ідентифікацію в «Ощадбанку» (тільки переселенці повинні її проходити, тільки вони

не мають права отримувати пенсію через інші банки), верифікацію Мінфіну, перевірку системою «Аркан» на перебування на непідконтрольній території понад 60 днів. Все це порушує їх права на приватне та сімейне життя, свободу пересування, недоторканість житла, соціальний захист, пенсійне забезпечення тощо.

Тобто, виникла дискримінація (соціальна нерівність) за ознакою належності до певної соціальної групи, коли людей позбавляють пенсії та/або соціальної допомоги з вищезазначених причин.

Але якщо мова йде про пенсії, то коли відкрити пенсійне законодавство, то там немає підстави для припинення пенсії ні тому, що особа не знаходиться на підконтрольній території України, ні тому, що вона не пройшла перевірки місця проживання, фізичної ідентифікації або верифікації Мінфіну, або попала до списків СБУ, які взагалі не зрозуміло на підставі яких критеріїв складаються.

На сьогодні майже немає місць, де могли б жити переселенці, і держава нічого не робить для того, щоб їх створити, практично відсутні робочі місця, де б міг працювати переселенець, особливо переселенець-пенсіонер.

Законодавство ж країні не тільки не встигає за потребами людей і змінами ситуації, а й не виконує міжнародні норми щодо мігрантів і внутрішніх переселенців, які мають особливі потреби, а тому і особливі права вимушено переміщеної особи.

Ще одним прощарком населення, яке на собі відчуває соціальну нерівність, є інваліди, тому що права й умови життя наших людей з інвалідністю не відповідають тим базовим канонам Конвенції ООН «Про права інвалідів», яку Україна ввела в дію 4 лютого 2010 року. Скоріше за все причини невпровадження цієї Конвенції ООН полягають не в нинішньому економіко-політичному стані України, а у відношенні держави і суспільства до суттєвого трудового й інтелектуального потенціалу людей з інвалідністю.

Й тільки, коли держава усвідомить цей факт, а суспільство прийде до розуміння, що залучення інвалідів до активного суспільно-корисного життя, кінець кінцем, призведе до консолідації суспільства та активізації соціально-економічного розвитку країни, тільки тоді проблеми інвалідів будуть вирішуватися не для «галочки».

Тобто для знищення існуючої давно соціальної нерівності щодо інвалідів та нової соціальної нерівності щодо переселенців доцільно зробити певне коригування податкового кодексу. Це може бути:

збільшення диференційованої норми працевлаштування інвалідів на підприємствах та установах у відповідності до сфер їхньої діяльності та введення певної норми працевлаштування переселенців;

впровадження системи гарантованого замовлення для підприємств і організацій, де більше 20% штату становлять інваліди та/або переселенці;

застосування технології гарантій громадських установ інвалідів або переселенців перед роботодавцями. Дана технологія повинна передбачати в собі підбір громадськими установами необхідних кандидатур серед інвалідів і/або переселенців для їх подальшого працевлаштування на конкурсній основі, укладання договорів між громадськими установами, які перемогли у відповідних конкурсах, і роботодавцями, для яких ці громадські установи й будуть підбирати кандидатури на вакантні місця.

Але щоб адекватно вирішити проблеми інвалідів або переселенців одних вищеназваних змін до законодавства України недостатньо. Суспільству насамперед потрібно усвідомити, що всі ці проблеми у цих прошарків людей виникли через відсутність механізму масового й економічно доцільного їх включення в активне суспільно-корисне життя. Поки в суспільстві не сформується стійке переконання в тому, що інваліди, переселенці це не тільки об'єкт для проявів співчуття і гуманності, але й вельми потужний потенціал для економічного, інтелектуального й творчого розвитку суспільства, проблеми цих людей в Україні не будуть вирішені.

Тому для формування в суспільстві, серед громадян належного ставлення до інвалідів та переселенців, запровадження ефективного механізму залучення цих людей до суспільно-корисної діяльності спочатку необхідно затратити істотні матеріальні ресурси. Все це неможливо зробити без активної участі громадських установ інвалідів і/або переселенців. Ті ж громадські установи здатні розробляти найбільш оптимальні ідеї щодо вирішення тих чи інших проблем, бо саме вони знають ці проблеми зсередини, залучати необхідний обсяг матеріально-фінансових ресурсів у вигляді благодійної допомоги, міжнародних грантів або за рахунок нового джерела фінансування – краудфандингу.

Ураховуючи той факт, що еволюція невідворотна і, кінець кінцем, суспільство прийде до розуміння невідворотності залучення цих прошарків населення до активного економічно вигідного для країни життя.

Держава повинна змінити свою соціальну політику, скоригувати Стратегію національної безпеки України та Стратегію сталого розвитку «Україна 2020». В цих стратегіях обов'язково потрібно передбачити заходи не тільки з ліквідації соціальної нерівності щодо таких прошарків населення як інваліди та переселенці, а й заходи щодо їх психологічної адаптації.

Треба врахувати той факт, що жителі східних територій України отримали практичний досвід самоорганізації та виживання мирного населення в край важких умовах воєнних дій. Цей досвід має бути переданий іншим громадянам нашої країни як моральне щеплення проти насильства, жорстокості. Він підтверджує, що людська доброта й солідарність в людських відносинах повинна бути при будь-яких умовах їх життя.

Переселенці з промислового сходу технічно грамотні, звикли до праці на великих підприємствах, у великих виробничих колективах, але вони мало пристосовані до сільського життя, тому й у вирішенні цього питання треба передбачити заходи щодо певної зміни їх свідомості, можливості пристосування до життя у сільській місцевості.

Ще одна особливість переселенців – поява новітніх дітей війни. Їх вже більше 300 тисяч. Як відомо, діти є особливо вразливими до соціальних потрясінь, тому й потребують особливої уваги. На все життя в їхній пам'яті будуть закарбовані болючі картини війни. Новітні діти війни потребують розробки спеціальної адаптивної програми, щоб їхнє життя прийшло до норми.

Висновки. Соціальна політика має бути спрямована не тільки на подолання наслідків тих чи інших соціальних ризиків, на ліквідацію соціальної нерівності окремих прошарків, скільки на запобігання причин їх появи, на усунення причин існуючих негативних со-

ціальних явищ, які зачіпають більшість населення або певні його прошарки, забезпечення задекларованих в Конституції соціальних гарантій.

Рівень розвитку соціальної безпеки (незалежно від її складових), треба розглядати як терези, на яких слід зважувати різні політичні, економічні й соціальні акти з поглядом того, в яку сторону: підвищення або, навпаки, зниження чи навіть знищення соціальної безпеки вони працюють, бо якщо соціальна безпека цілеспрямовано не служить для оцінки суспільно-політичних рішень і дій, від яких залежить не тільки економічний, але й соціальний розвиток держави, вона втрачає своє значення.

Тому місію соціальної політики в сучасних умовах не слід пов'язувати тільки із захистом соціально уразливих верств населення або створенням умов для фізіологічного виживання людини, а з розв'язанням соціальних конфліктів, що виникають через відсутність балансу інтересів сторін і суб'єктів соціально-економічних відносин, ліквідацією соціальної нерівності. Сучасна соціальна політика в нинішньому її розумінні – це не тільки соціальний захист, соціальне забезпечення, скільки закладання підвалин соціального виміру, соціального розвитку.

Сталий розвиток, подальше зміцнення стабілізаційних процесів у виробництві, активна реструктуризація господарського комплексу з пріоритетним розвитком як базового виробництва, так й інфраструктурних галузей, соціальна орієнтація ринкових реформ та інтеграція України у європейське співтовариство та світовий економічний простір можливі тільки при зміні акцентів у мотивації людської діяльності, переходу від переважання мотиву примноження особистого матеріального багатства до мотивів вдосконалення людини, переходу до від суто економічного до соціально-економічного розвитку держави. А це означає не тільки необхідність покращання якості та рівня життя населення, але й зростання ролі освітньо-виховної діяльності, завдяки якій у підростаючого покоління буде послідовно забезпечено набуття системи цінностей, адекватних нинішньому вкрай тяжкому етапу розвитку нашої країни, нашого суспільства.

Треба відзначити, що в країні вже приділяється увага саме освітньо-виховній діяльності у сфері відношення до діточок-інвалідів, будуються інклюзивні дитячі садочки, школи, в Дніпрі відкрито перший інклюзивний парк, але потрібні спеціальні програми й для дітей-переселенців. Й головне, вже зараз треба розробляти освітньо-виховні програми для дітей, які зараз мешкають на окупованій території, щоб заново адаптувати їх до життя в Україні.

Список використаних джерел

1. Андрушків Б., Владимир О., Павликівська О., Погайдак О., Кирич Н. Наука і практика вирішення найважливіших соціальних проблем України на перспективу. *Вісник економічної науки України*. 2018. № 1. С. 3-10.
2. Гнібеденко І.Ф., Колот А.М., Новікова О.Ф. та ін. Соціальна безпека: теорія та українська практика: монографія. К., 2006. 292 с.
3. Данилишин Б., Куценко В. Соціальна безпека – підґрунтя сталого розвитку. *Вісник НАН України*. 2010. № 1. С. 20-28.

4. Лібанова Е.М. Стратегічні пріоритети соціальної політики України на початку XXI століття. *Демографія та соціальна економіка*. 2008. № 1. С. 9-22.

5. Новікова О.Ф. Соціальна безпека: організаційно-економічні проблеми і шляхи вирішення. Донецьк, 1997. 460 с.

6. Новікова О.Ф., Сидорчук О.Г., Панькова О.В. та ін. Стан та перспективи соціальної безпеки в Україні: експертні оцінки: монографія. Київ; Львів, 2018. 184 с.

7. Палій Н.С. Система діагностики соціальної безпеки. URL: http://www.nbu.gov.ua/portal/soc_gum/Tiru/2009_28_1/16.pdf.

8. Халецька А.А. Контури соціальної політики держави: соціальна безпека. *Державне управління: удосконалення та розвиток*. 2010. № 2. URL: <http://www.dy.nayka.com.ua/?op=1&z=99>.

9. Індекс соціального розвитку 2017. URL: <https://www2.deloitte.com/ua/uk/pages/press-room/research/social-progress-index-2017.html>.

References

1. Andrushkiv B., Vladymyr O., Pavlykivska O., Pohaidak O., Kyrych N. (2018). Nauka i praktyka vyrishennia naivazhlyvishykh sotsialnykh problem Ukrainy na perspektyvu [The most important social problems of Ukraine: science and practice of solving for the future]. *Visnyk ekonomichnoi nauky Ukrainy – Bulletin of Economic Science of Ukraine*, 1, pp. 3-10 [in Ukrainian].

2. Hnibedenko I.F., Kolot A.M., Novikova O.F. et al. (2006). *Sotsialna bezpeka: teoriia ta ukrainska praktyka* [Social Security: Theory and Ukrainian Practice]. Kyiv [in Ukrainian].

3. Danylyshyn B., Kutsenko V. (2010). Sotsialna bezpeka – pidgruntia staloho rozvytku [Social security is

the basis of sustainable development]. *Visnyk NAN Ukrainy – Bulletin of the National Academy of Sciences of Ukraine*, 1, pp. 20-28 [in Ukrainian].

4. Libanova E.M. (2008). Stratehichni priorytety sotsialnoi polityky Ukrainy na pochatku XXI stolittia [Strategic priorities of the social policy of Ukraine at the beginning of the XXI century]. *Demohrafiia ta sotsialna ekonomika – Demography and Social Economy*, 1, pp. 9-22 [in Ukrainian].

5. Novikova O.F. (1997). *Sotsialna bezpeka: orhaniza-tsiino-ekonomichni problemy i shliakhy vyrishennia* [Social security: organizational and economic problems and solutions]. Donetsk, IIE of NAS of Ukraine [in Ukrainian].

6. Novikova O.F., Sydorochuk O.H., Pankova O.V. et al. (2018). *Stan ta perspektyvy sotsialnoi bezpeky v Ukraini: ekspertni otsinky* [Status and prospects of social security in Ukraine: expert assessments]. Kyiv; Lviv [in Ukrainian].

7. Paliy N.S. *Systema diahnostryky sotsialnoi bezpeky* [System of diagnostics of social security]. (n.d.). *nbu.gov.ua*. Retrieved from http://www.nbu.gov.ua/portal/soc_gum/Tiru/2009_28_1/16.pdf [in Ukrainian].

8. Khaletska A.A. (2010). Kontury sotsialnoi polityky derzhavy: sotsialna bezpeka [Contours of the social policy of the state: social security]. *Derzhavne upravlinnia: udoskonalennia ta rozvytok – Public administration: improvement and development*, 2. *dy.nayka.com.ua*. Retrieved from <http://www.dy.nayka.com.ua/?op=1&z=99> [in Ukrainian].

9. *Indeks sotsialnoho rozvytku 2017* [The Social Development Index 2017]. Retrieved from <https://www2.deloitte.com/ua/uk/pages/press-room/research/social-progress-index-2017.html> [in Ukrainian].

Ю. В. Дятлова

канд. екон. наук,

Донецький державний університет управління, м. Маріуполь

МЕХАНІЗМИ РОЗВИТКУ ТА БЕЗПЕКИ БАНКІВСЬКОГО КРЕДИТУВАННЯ: ДОСВІД КРАЇН ЄС ТА СУЧАСНІ РЕАЛІЇ

Постановка проблеми. У ринкових умовах господарювання, коли визначальним є рух грошових коштів, на відміну від руху матеріальних потоків у адміністративно-плановій економіці, розвиток підприємств, галузей і сфер економіки залежить від фінансових ресурсів. Через недостатність власних коштів бізнес залучає позиковий капітал. У теперішній час основними способами залучення позикового капіталу є банківський кредит, емісійне фінансування, лізинг. У більшості випадків в якості позикових джерел підприємства використовують банківський кредит, що пояснюється відносно великими фінансовими ресурсами банків, а також тим, що при отриманні банківського кредиту немає необхідності публічного розкриття інформації про підприємство.

Надання кредитів є найпоширенішою операцією комерційних банків, забезпечує їм основну частину доходу. Разом з тим, більшість банків зазнає фінансового краху у зв'язку з надзвичайно ризикованою кре-

дитною політикою. У зв'язку з цим, актуального значення набуває проблема вдосконалення кредитної діяльності банківських установ на засадах зарубіжного досвіду та сучасних реалій у банківському секторі України.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідженню теорії та практики банківського кредитування присвячено праці вітчизняних вчених-економістів Я. Белінської [1], Т. Болгар [2], В. Величкіна [3], В. Гейця [4], О. Дзюблюка [5] та інших. В їхніх працях аналізуються або окремі аспекти функціонування кредитних відносин, або їх дія на певних етапах економічного розвитку. Чинники та різні складові кредитної політики, що потребують удосконалення, розглянуто в працях В. Ляшенка [6], О. Заруцької [7], Є. Савельєва [8] та ін. Визнаючи вагомий вклад науковців, слід констатувати, що особливостям і напрямкам розвитку банківського кредитування в умовах циклічних криз при-

ділено недостатньо уваги, зокрема можливостям застосування зарубіжного досвіду.

Мета статті – систематизувати досвід країн Європейського Союзу щодо механізмів розвитку та безпеки банківського кредитування у докризовий та після кризовий періоди, визначити можливості його застосування в українських реаліях.

Виклад основного матеріалу. Кредитування бізнесу в країнах ЄС має загальні риси та окремі національні особливості ринку фінансових послуг. Так, у розвитку європейського фінансового ринку проглядається дві тенденції: з одного боку посилюється інтеграція ринків фінансових послуг для корпорацій та інших великих клієнтів, поступово набуваючи рис єдиного ринку; з іншого – ринки роздрібних послуг переважно зберігають національний характер. Однак і на ці ринки все більше проникають новітні технології, які дозволяють споживачам з різних країн ЄС користуватись послугами банків із країн-партнерів.

Створення інтегрованого оптового фінансового ринку передбачає забезпечення доступу суб'єктів економічної діяльності на ринки капіталів країн-членів ЄС, розробку законодавчих норм для торгівлі акціями та іншими цінними паперами та врегулювання ризиків, забезпечення більш прозорого середовища для транскордонних операцій по злиттю банків та інших фінансових інститутів, розробку єдиних правил діяльності інвестиційних та пенсійних фондів. Створення єдиного ринку роздрібних фінансових послуг передбачає покращення інформування споживачів про стан і динаміку цього ринку, розробку юридичних та інших процедур оздоровлення фінансових установ, усунення бар'єрів в національних правилах роздрібною торгівлі і зменшення вартості транскордонних платежів.

Інтеграційні процеси в банківській сфері країн ЄС відбуваються на макро- та мікрорівнях. На мікрорівні відбувається співпраця, злиття банківських установ різ-

них країн. На макрорівні інтеграція розвивається між державами в формі координації банківської політики країн-членів ЄС. Банківська інтеграція на макрорівні включає в себе гармонізацію банківської справи, вирівнювання умов міжбанківської конкуренції. До її основних елементів можна віднести контроль за міжнародною діяльністю банків країн-членів ЄС в рамках ЄС компетентними органами країни походження та країни визнання, єдині норми капіталу банків, єдину ліцензію, створення спільного міждержавного органу для погодження політики регулювання та контролю за діяльністю банків. При цьому, обидва рівні банківської інтеграції взаємодіють між собою.

На сучасному етапі економічного розвитку європейські банки займають лідируючі позиції. Так, на початок XXI століття, серед 847 банків світу з балансовою вартістю понад 100 млрд дол., більша половина – європейські. Серед 25 найбільших банків світу 14 – банки країн ЄС, сума їх активів – 52,8% від загальної суми активів цих банків [9, с. 28].

За даними журналу Global Finance щодо рейтингу країн банків світу за 2017 р. (переможці обрані після консультацій з корпоративними фінансовими керівниками, банкірами і банківськими консультантами, а також аналітиками по всьому світу), самим кращим банком в Центральній і Східній Європі (ЦСЕ) вже який рік поспіль було визнано Raiffeisen Bank International. У Західній Європі переможцем обрано нідерландський банк ING. Регіональними переможцями по країнам ЦСЕ та Західної Європи визнано 21 банк (табл. 1). Із 28 країн-членів ЄС не включено банки з таких країн, як Болгарія, Естонія, Латвія, Словаччина, Угорщина, Хорватія, Чехія.

Відповідно рейтингу за сумарними активами, в ТОП 20 найкрупніших банків світу на 15.01.2018 р. увійшли вісім банків країн ЄС (табл. 2), два з них, а саме англійський HSBC і французький BNP Paribas – у ТОП 10.

Таблиця 1

Банки – регіональні переможці по країнам ЦСЕ та Західної Європи

Країна	Банк	Країна	Банк
Австрія	BAWAG PSK	Монако	CFM Indosuez Wealth
Андорра	Credit Andorra		
Бельгія	ING Belgium	Нідерланди	ABN Amro Bank
Велика Британія	Lloyds Bank	Німеччина	DZ Bank
Греція	Eurobank Ergasias	Норвегія	Nordea
Данія	Danske Bank	Польща	mBank
Ірландія	Bank of Ireland	Португалія	Banco Santander Totta
Ісландія	Landsbankinn	Російська Федерація	Sberbank
Іспанія	CaixaBank	Румунія	Banca Transilvania
Італія	Intesa Sanpaolo	Сербія	Raiffeisen Bank Beograd
Кіпр	Bank of Cyprus	Словенія	SKB Banka
Литва	Siaulių bankas	Туреччина	Akbank
Ліхтенштейн	Liechtensteinische Landesbank	Україна	Raiffeisen Bank Aval
Люксембург	Banque Internationale a Luxembourg	Фінляндія	OP Financial Group
Македонія	Ohridska Banka Societe Generale	Франція	Credit Mutuel
Мальта	HSBC Malta	Швеція	Swedbank
Молдова	Moldova Agroindbank	Швейцарія	UBS

Укладено за даними Global Finance [10].

ТОП 20 банків світу за сумарними активами

Ранг	Банк	Країна	Активи, \$ млрд
1	Industrial and Commercial Bank of China (ICBC)	Китай	3470
2	China Construction Bank Corporation	Китай	3020
3	Agricultural Bank of China	Китай	2820
4	Bank of China Ltd	Китай	2600
5	Mitsubishi UFJ Financial	Японія	2590
6	JPMorgan Chase	США	2490
7	HSBC Holdings plc	Англія	2370
8	BNP Paribas	Франція	2190
9	Bank of America	США	2189
10	Wells Fargo	США	1930
11	Credit Agricole	Франція	1820
12	Japan Post Bank	Японія	1800
13	Citigroup	США	1790
14	Mizuho Financial Group	Японія	1750
15	Deutsche Bank	Німеччина	1680
16	Sumitomo Mitsui Financial Group	Японія	1650
17	Barclays Plc	Англія	1500
18	Societe Generale	Франція	1450
19	Banko Santander	Іспанія	1410
20	Groupe BPCE	Франція	1300

Укладено за даними S&P Global Market Intelligence [11].

Лондонський HSBC є одним з найбільших конгломератів банківського сектору в Європі та світі, що нараховує в активах більш 2,37 трлн дол. і 154,75 млрд дол. ринкової капіталізації. Спочатку цей банк створювався виключно для взаєморозрахунків між Європою й Китаєм, є ключовим у даних питаннях по цей час, однак має 10 дочірніх компаній, які займаються всіма можливими в даній галузі операціями.

Європейський лідер у сфері фінансових, банківських і страхових послуг французький BNP Paribas. заснований в 1999 р., на поточний момент має представництва по всьому світу і головні офіси в Женеві, Парижі та Лондоні. Активи банку становлять понад 2190 млрд дол. при ринковій капіталізації в 84,31 млрд дол. Німецький Deutsche Bank займав у 2001 р. другу позицію серед банківських установ Євросоюзу, перше місце серед банків Західної Європи за загальним обсягом активів і третє – серед 25 найбільших банків світу. Цей банк у 2000 р. посів перше місце, а в 2001 р. – друге місце за обсягами діяльності на фореक्सному ринку світу.

Важливою рисою західноєвропейських банків є висока ступінь концентрації. Так, у 1985 р. на 4 найбільших банки Великобританії (Barclays, National Westminster, Midland і Lloyds) припадало близько 40% вкладів та 50% кредитів країни [12, с. 102]. Частка 5 найбільших банків в сумарних активах у 2005 р. складала: в Німеччині – 19,4%, Великій Британії – 45,5, Франції – 40,8, Італії – 50,5, Іспанії – 51,8, Бельгії – 75,8, Нідерландах – 82,9%. При цьому дохідність капіталу найвищою була у Великій Британії (19,4%), Іспанії (18,0%), Бельгії (17,2%), тоді як в Німеччині вдвічі меншою (9,5%) [13].

Отже, з країн ЄС найвища ступінь концентрації характерна для банківських систем Бельгії та Нідерландів (понад 70%). Висока концентрація характерна для найбільших банків Іспанії та Італії (близько 50%). Нижчий рівень концентрації притаманний Німеччині, Франції та Великобританії – менше 50%. Цей факт

свідчить, що Великобританія, Німеччина та Франція, маючи найбільш відкриті банківські системи, найменше залежать від найбільших банків. Це є позитивним явищем.

Банківські системи європейських країн мають як загальні риси, так і певні особливості. До загальних рис функціонування європейських банківських систем можна віднести дворівневу побудову, розділення функцій центрального банку та всіх інших банків, контроль з боку центрального банку та інших державних органів за діяльністю банківських установ. Водночас, характер і умови функціонування банківських систем кожної країни відрізняються певними особливостями. Це пов'язано з різними історичними умовами та рівнем розвитку національної економіки в період їх формування.

Особливості функціонування банківських систем європейських країн можна простежити на прикладі банківських систем Великобританії, Франції та Німеччини. Ці банківські системи мали найбільшу кількість банків та відділень, що становило найбільший фінансовий потенціал ЄС. Банки цих трьох країн тісно співпрацювали та були активними в процесах інтернаціоналізації і глобалізації.

Фінансовий потенціал банків названих країн був різноплановий. Так, наприкінці 80-х років по чотири французьких, німецьких і британських банки займали найвищі рейтинги серед тисячі найбільших банків світу. Через повільне реагування британських банків на зміни на світових фінансових ринках, у 90-х роках серед тисячі найбільших банків світу було 7 британських, 9 німецьких і 9 французьких.

У Німеччині та Франції банківські системи були універсальними, а у Великобританії – змішана, яка включала і спеціалізовані банки. Разом з тим, банки Великобританії, Німеччини та Франції відіграли провідну роль в інтеграції банківських систем.

Банківська система Великобританії має добре розвинену інфраструктуру, опирається на потужний

грошовий ринок, тісно пов'язана з головними фінансовими центрами світу, переважно зорієнтована на обслуговування міжнародних економічних відносин. Банк Англії є найстарішим фінансовим інститутом. Реально незалежний від уряду, формально він все ж підпорядковується Міністерству фінансів. Клієнтами Банку Англії є комерційні банки, які проводять клірингові операції, центральні банки інших країн, котрі мають рахунки та тримають золото в Банку Англії, англійський уряд, який здійснює бюджетні платежі через рахунки, відкриті в Банку Англії.

Комерційні банки Великобританії поділяються на «оптові» та «роздрібні». «Роздрібні» банки обслуговують переважно громадян та малий бізнес, мають розгалужену мережу філій (наприкінці ХХ століття – понад 12 тисяч відділень) та характеризуються високим ступенем концентрації та централізації банківського капіталу. Провідну роль в банківській системі Великобританії відіграють комерційні банки Barclays, National Westminster, Midland, Lloyds. Ці банки утворені шляхом злиття та поглинань, контролюють фінансові компанії за кордоном, свої розрахунки здійснюють через Лондонську клірингову палату.

«Оптові» банки проводять прийом вкладів за вищими відсотковими ставками та розміщують їх на ринку капіталів. До них відносять торгові банки, які традиційно займалися гарантуванням торговельних операцій. Вони надають фінансові послуги для структурних перебудов, беруть участь в управлінні різними фондами, надають консультації та рекомендації для зацікавлених клієнтів.

Значне місце в банківській системі Великої Британії посідають іноземні банки, яких понад 400. Більшість з них відкривають свої офіси в Лондоні для обслуговування ділових партнерів у міжнародному банківському центрі.

Банківська система Франції складається з трьох ланок: центрального банку, комерційних банків та спеціалізованих кредитних установ. Для Банку Франції характерні функції, які не виконують інші центральні банки. Зокрема, Банк Франції веде рахунки приватних осіб, надає кредити приватним особам, здійснює валютно-обмінні та інші операції.

Основною складовою банківської системи Франції є комерційні банки універсального типу, яких у Франції близько 360, із них біля 160 – іноземні з 35 країн світу. До спеціалізованих кредитних установ Франції відносять фінансові фірми, банки взаємного страхування, ощадні та муніципальні кредитні каси, спеціальні фінансові установи.

Банківська система Німеччини є однією з найрозвинутіших в Європі і має деяку особливість – найважливіші фінансові установи є державними. Так, на початку ХХІ століття нараховувалось більше 500 ощадних кас та 20 тис. їх філій. Майже всі вони – муніципальні заклади. Відповідно власниками і гарантами збереження вкладів виступають міста і округи. Основні їх завдання – надати населенню, що проживає на їх території, певний набір послуг по збереженню заощаджень і задоволенню потреб жителів в кредитуванні за рахунок місцевих вкладів. Ощадкаси об'єднані в регіональні союзи, що беруть участь у фінансуванні центральних банків федеральних земель. Останні ще називають «домашніми банками». Вони консультують своїх членів, надаючи їм допомогу з правових питань, а також виступають розрахунковими

(кліринговими) центрами. Нині ощадкаси є найбільшою групою кредитно-фінансових установ Німеччини.

Німецькі державні банки вже тривалий час знаходяться під пильною увагою Європейської комісії через невідповідність правилам конкуренції, прийнятим у ЄС. Банки державного сектору, маючи державні гарантії, могли залучати фінансування дешевше, ніж їхні конкуренти з приватного сектору. В результаті компромісу між німецькою стороною та ЄС систему гарантій німецьким земельним банкам поступово буде відмінено, реформуватиметься система взаємовідносин між банками та їхніми власниками (урядами земель), надання банкам державної допомоги регулюватиметься відповідними законами ЄС. У перспективі німецькі земельні банки консолідуватимуться, використовуючи ефективніше свій капітал, скорочуючи резерви, від чого в кінцевому результаті зможуть виграти не лише приватні банки, але й клієнти.

Ставки по кредитах в Європі, на відміну від України та країн СНД, є значно нижчими – в межах 2-10% на рік в залежності від виду кредитування. Різниця обумовлена тим, що на відсоткову ставку впливають економічні показники – інфляція, а також вартість фінансових коштів, ресурсів, залучених банками для видачі кредитів.

Часто фінансові установи в ставку закладають всі ризики, пов'язані з можливими втратами від непогашення кредитів. Важливу роль відіграє фактор підвищеної прибутковості, який присутній в банках, що штучно завищують процентні ставки. Тому не зовсім коректно порівнювати показники отримання прибутку вітчизняними та західними фінансовими установами. До того ж, щоб отримати іноземцям кредит в європейському банку, необхідно відповідати довгому переліку вимог, які в різних країнах і банках будуть розрізнятися.

Низькі відсоткові ставки за кредитами обумовлені відповідними ставками центральних банків країн Європи. Так, відсоткові ставки (ставки центрального банку по валютним операціям з іншими кредитними установами) були знижені в 2009 р. (табл. 3).

Таблиця 3

Відсоткові ставки центральних банків країн Європи

Країна	Поточний рівень ставки	Попереднє значення	Остання зміна
Єврозона	1,00%	1,25%	07.05.2009
Велика Британія	0,50%	1,00%	05.03.2009
Польща	3,5%	3,75%	24.06.2009
Швеція	0,25%	0,50%	02.07.2009
Чеська республіка	1,25%	1,50%	07.08.2009
Норвегія	1,50%	1,25%	28.10.2009
Угорщина	6,5%	7,00%	23.11.2009
Ісландія	11,00%	12,00%	05.11.2009
Швейцарія	0,25%	0,50%	12.03.2009

Укладено за даними FXstreet [14].

Згодом окремими центральними банками країн запроваджено їх від'ємні значення. Європейський центробанк, що діє в зоні євро (19 країн), встановив процентну ставку на нульовій позначці (табл. 4).

Ключові відсоткові ставки провідних центральних банків

Країна	Центральний банк	Ключова відсоткова ставка	Наступний розгляд	Остання зміна	Поточна ставка, %
Єврозона	ECB (European Central Bank)	Refinancing Tender	13.09.2018	10.03.2016	0.00%
Велика Британія	BOE (Bank of England)	Bank Rate	13.09.2018	02.08.2018	0.75%
Норвегія	Norges Bank (The Norwegian Central Bank)	Sight Deposit Rate	16.08.2018	18.03.2016	0.50%
Швеція	Riksbank (Sweden Central Bank)	Repo Rate	06.08.2018	11.02.2016	-0.50%
Швейцарія	SNB (Swiss National Bank)	3 Month Libor Rate	13.09.2018	15.01.2015	-0.75%
США	FED (Federal Reserve)	Federal Funds Rate	26.09.2018	13.06.2018	2.00%
Канада	BOC (Bank of Canada)	Overnight Rate	05.09.2018	11.07.2018	1.50%
Австралія	RBA (Reserve Bank of Australia)	Cash Rate	07.08.2018	02.08.2016	1.50%
Нова Зеландія	RBNZ (Reserve Bank of New Zealand)	Official Cash Rate	08.08.2018	09.11.2016	1.75%
Японія	BOJ (Bank of Japan)	Overnight Call Rate Target	19.09.2018	29.01.2016	-0.10%

Укладено за даними Forexua [15].

Першим банком, що став дотримуватись від'ємних значень відсоткових ставок, став центральний банк Швеції, який наприкінці 2009 р. знизив ставку по депозитам до -0,25% у рамках політики боротьби з дефляцією. Це означало, що банки повинні сплачувати за зберігання своїх коштів. Пізніше його приклад наслідував Банк Англії під впливом загрози «пастки ліквідності» для британської економіки. З часом до переліку країн з від'ємними відсотковими ставками приєдналися центральні банки Данії, Німеччини, Японії [16].

Архітектори стратегії від'ємних ставок намагалися спонукати власників низько ризикових банківських вкладів інвестувати кошти у реальний сектор. Адже після світової фінансової кризи банки дотримувалися стриманої кредитної політики і тяжіли до накопичення коштів на депозитах у центральних банках. Потенційні позичальники з огляду на кризовий стан економіки також остерігалися брати кредити.

Низькі відсоткові ставки та досить високі ризики Єврозони спрямували кошти за її межі, у тому числі до Швейцарії. Щоб запобігти суттєвій ревальвації швейцарського франка центральний банк був змушений вдатися до політики від'ємних відсоткових ставок (слід зазначити, що раніше швейцарські банки також практикували від'ємні відсоткові ставки, однак на той час це було пов'язано зі збереженням конфіденційності клієнтів та даних щодо їх рахунків).

На введення від'ємних відсоткових ставок центральними банками негайно відреагували комерційні банки і фінансові ринки. Приватні банки Швейцарії та Німеччини, починаючи з 2014 р., стали встановлювати від'ємні відсотки за своїми депозитними операціями.

Зниження попиту на депозити спричинило поширення від'ємних відсоткових ставок і на ринок боргових цінних паперів – спочатку державних

(Австрії, Фінляндії, Німеччини і Швеції), а потім й корпоративних, наприклад компанії Nestlé. Так, ще на початку 2015 р. державних облігацій зі знаком мінус було лише близько 7% від світового обсягу державних паперів. А станом на 01.02.2016 р., за оцінками Deutsche Bank, частка бондів з від'ємною «прибутковістю» зросла до 25%. У 2016 р. урядові боргові цінні папери Німеччини і Японії мали від'ємну дохідність у випадку, якщо їх термін був меншим 15 років. 20-річні і більш тривалі бонди були прибутковими [16].

Слідом за депозитними ставками з'явилися від'ємні ставки на кредити. Спочатку це торкнулося деяких центральних банків, які після фінансової кризи продовжували знижувати ставки ключові та за операціями РЕПО тощо. А потім і комерційних банків, наприклад, у Данії.

Нині згадані центробанки проводять м'яку грошово-кредитну політику. Основні причини – боротьба з дефляцією чи її загрозою, стримування ревальвації національної валюти (або й її девальвація), прагнення стимулювати інвестиції у реальний сектор.

Від'ємні відсоткові ставки мають переваги та недоліки для різних економічних суб'єктів. Так, низка німецьких банків зіткнулися з відтоком депозитів, а окремі датські банки нараховують іпотечним позичальникам відсотки (шоправда позичальники все-одно платять банкам притаманні іпотечні регулярні комісії). Очікується, що більший вплив від'ємні ставки чинитимуть у першу чергу на великих клієнтів, а не на середній клас.

Вплив від'ємних ставок також відрізняється залежно від країни, де реалізується така політика. Так, якщо від'ємні ставки допомогли послабити валюти Данії, Швеції і Швейцарії, підтримуючи експортерів цих країн, то у Японії цього не відбулося, і низькі ризики японської економіки подовжують приваблю-

вати зарубіжних інвесторів. Вважається, що результативність від'ємних ставок залежить від частки готівки у обігу, адже можливість зберігати готівку є гарною альтернативою малоприбутковим депозитним вкладом чи більш ризикованим інвестиціям у реальний сектор. Так, частка готівки у Швеції не більше 2% валового внутрішнього продукту (ВВП), у той час як у Швейцарії цей показник перевищує 10%.

Відмінність впливу ставок також має місце і для населення. Так, у Великій Британії більшість населення покладається на приватні пенсії, і тому ставки, близькі до нуля, ускладнюють накопичення активів, які повинні забезпечувати пенсійний дохід. А в континентальній Європі, де більшість пенсій виплачується за державними схемами, очікується, що м'яка грошова політика сприятиме формуванню коштів для пенсійних виплат.

Застосування механізму від'ємного банківського проценту свідчить, що гроші перетворилися на «скарб» (функція грошей як засіб накопичення) і перестали обслуговувати реальну економіку і життєво необхідні потреби суспільства, а це може бути передумовою для початку другої хвилі світової фінансової кризи. На думку вчених, політика від'ємного банківського проценту може привести до того, що банки прискорять трансформаційний процес свого перетворення з традиційних депозитно-кредитних організацій в центри «контролю і обліку», але вже не фінансових потоків і фінансових активів, а навіть праці і виробництва.

За даними Світового банку, рейтинг України в Doing Business-2018 за показником щодо умов отримання кредиту погіршився з 20 до 29 позиції (для порівняння, 2015 р. – 17 позиція). Облікова ставка Національного банку України на рівні 16% на початок 2018 р., досить високі темпи інфляції, девальвація гривні, значна частка готівки та доларизація української економіки є підґрунтям вважати, що запровадження від'ємних ставок у нашій державі очікувати поки-що не слід. На нашу думку, запровадження механізму від'ємного банківського проценту, в Україні чи іншій державі, має бути обґрунтованим на засадах індикаторів, що враховують способи банківського фондування, стійкість національної валюти, частка готівки в грошовому обігу й інші.

Висновки. Таким чином, систематизація досвіду країн ЄС з механізмів розвитку банківського кредитування дозволила визначити загальні риси та окремі національні особливості процесу. У докризовий період поширення набув механізм інтеграції національних ринків фінансових послуг в оптовому сегменті. Реалізація інтеграційного механізму на макро- та мікрорівнях, як і високий ступінь концентрації капіталу (більше 50%), забезпечили європейським банкам лідируючі позиції. Характеристики стану національних банківських систем країн ЄС мають певні відмінності, однак ставки за кредитами традиційно є низькими. Після кризи набув поширення механізм зниження відсоткових ставок за кредитами, а центральними банками країн запроваджено також від'ємні їх значення за депозитами. Для обґрунтованого запровадження такого механізму безпеки банківського кредитування запропоновано використовувати систему індикаторів, що враховують

способи банківського фондування, стійкість національної валюти, частку готівки в грошовому обігу й інші.

Список використаних джерел

1. Белінська Я. В., Качур А. В. Вплив грошово-кредитної політики на макропоказники конкурентоспроможності економіки. *Економічний часопис-XXI*. 2014. № 9-10(1). С. 77-80.
2. Болгар Т. М. Проблемні кредити у банківській діяльності в умовах фінансової кризи: монографія. Кременчук: Видавництво ПП Шербатих О. В., 2013. 372 с.
3. Величкін В. О., Гордієнко В. О., Тимошенко М. В. Банківське кредитування: монографія. Дніпро: Університет митної справи та фінансів, Акцент ПП, 2017. 168 с.
4. Новые вызовы для денежно-кредитной политики в современных условиях: [в 2-х книгах]. Кн. 2: Взгляд из Украины / под ред. акад. В. М. Гейца, чл.-кор. НАНУ А. А. Гриценко. Киев: Ин-т экономики и прогнозирования НАН Украины, 2012. 360 с.
5. Грошово-кредитне регулювання у механізмі забезпечення макроекономічної стабілізації і ефективності функціонування банківської системи України: монографія / О. В. Дзюблюк та ін.; за ред. О. В. Дзюблюка. Тернопіль: ТНЕУ, 2014. 530 с.
6. Ляшенко В. И. Финансово-регуляторные режимы стимулирования экономического развития: введение в экономическую режимологию. Донецк: Ин-т экономики промышленности НАН Украины, 2012. 370 с.
7. Заруцька О. П. Дослідження виведення українських банків з ринку з використанням структурно-функціонального аналізу. *Вісник економічної науки України*. 2016. №2. С. 73-78.
8. Савельев Є. В., Куриляк В. Є., Лизун М. В., Ліщинський І. О. Концептуальний дискурс вибору режиму валютно-курсової політики України. *Вісник економічної науки України*. 2018. №1. С. 133-149.
9. Мусієць В. Розвиток національної банківської системи як шлях інтеграції України до ЄС. *Фінанси та кредит*. 2009. № 6. С.27-34.
10. World's Best Banks 2017. URL: <https://www.gfmag.com/magazine/october-2017/worlds-best-banks-2017-enhancing-customer-experience>.
11. The World's 100 Largest Banks. S&P Global Market Intelligence report. URL: <https://www.spglobal.com/marketintelligence/en/news-insights/research/the-worlds-100-largest-banks>.
12. Paluszak G. Systemy bankowe w procesie europejskiej integracji walutowej. Poznan: Akademia Ekonomiczna w Poznaniu, 2002. 203 с.
13. Савелко С. О. Досвід та особливості функціонування банківських систем європейських країн. *Ефективна економіка*. 2011. № 8. URL: <http://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=645>.
14. Interest rates of central banks in Europe. URL: <https://www.fxstreet.com>.
15. Ключові відсоткові ставки провідних центральних банків. URL: <http://www.forexua.com/ua/analytic/rates>.
16. Randow J., Kennedy S. Negative interest rates. URL: <https://www.bloomberg.com/quicktake/negative-interest-rates>.

References

1. Belinska Ya. V., Kachur A. V. (2014). Vplyv hroshovo-kredytnoi polityky na makropokaznyky konkurentospromozhnosti ekonomiky [Influence of monetary policy on macroindicators of economy's competitiveness]. *Ekonomichni chasopysy XXI – Economic annals-XXI*, 9-10(1), pp. 77-80 [in Ukrainian].
2. Bolhar T. M. (2013). *Problemni kredyty u bankivskii diialnosti v umovakh finansovoi kryzy [Problem loans in banking activity in the conditions of the financial crisis]*. Kremenchuk, Publishing House of PP Shcherbatykh O. V. [in Ukrainian].
3. Velychkin V. O., Hordiienko V. O., Tymoshenko M. V. (2017). *Bankivske kredytuvannia [Banking lending]*. Dnipro, University of Customs and Finance, Accent PP [in Ukrainian].
4. *Novyye vyzovy dlya denezhno-kreditnoy politiki v sovremennykh usloviyakh [New challenges for monetary policy in modern conditions]*. (2012). Kn. 2: Vzglyad iz Ukrainy – Book. 2: A look from Ukraine. Kiev, Institute of Economics and Forecasting of NAS of Ukraine [in Russian].
5. Dziubliuk O. V. et al. (2014). *Hroshovo-kredytne rehuliuвання u mekhanizmi zabezpechennia makroekonomichnoi stabilizatsii i efektyvnosti funktsionuvannia bankivskoi systemy Ukrainy [Monetary and credit regulation in the mechanism of macroeconomic stabilization and efficiency of functioning of the banking system of Ukraine]*. Ternopil, TNEU [in Ukrainian].
6. Liashenko V. Y. (2012). *Finansovo-regulyatornyye rezhimy stimulirovaniya ekonomicheskogo razvitiya: vvedeniye v ekonomicheskuyu rezhimologiyu [Financial and regulatory regimes to stimulate economic development: an introduction to economic regimeology]*. Donetsk, Institute of Industrial Economics of the National Academy of Sciences of Ukraine [in Russian].
7. Zarutskaya O. P. (2016). *Doslidzhennia vyvedennia ukrainskykh bankiv z rynku z vykorystanniam strukturno-funktsionalnogo analizu [The study of removing of Ukrainian banks from the market with structural-functional analysis]*. *Visnyk ekonomichnoi nauky Ukrainy – Bulletin of Economic Science of Ukraine*, 2, pp. 73-78 [in Ukrainian].
8. Saveliev Ye. V., Kuryliak V. Ye., Lyzun M. V., Lishchynskiy I. O. (2018). *Kontseptualnyi dyskurs vyboru rezhymu valiutno-kursovoi polityky Ukrainy [Conceptual discourse on the choice of the regime of the currency and exchange rate policy of Ukraine]*. *Visnyk ekonomichnoi nauky Ukrainy – Bulletin of Economic Science of Ukraine*, 1, pp. 133-149 [in Ukrainian].
9. Musiiets V. (2009). *Rozvytok natsionalnoi bankivskoi systemy yak shliakh intehratsii Ukrainy do ES [Development of the national banking system as a way of Ukraine's integration into the EU]*. *Finansy ta kredyt – Finance and Credit*, 6, pp. 27-34 [in Ukrainian].
10. World's Best Banks 2017. Retrieved from <https://www.gfmag.com/magazine/october-2017/worlds-best-banks-2017-enhancing-customer-experience>.
11. The World's 100 Largest Banks. S&P Global Market Intelligence report. Retrieved from <https://www.spglobal.com/marketintelligence/en/news-insights/research/the-world-s-100-largest-banks>.
12. Paluszak G. (2002). *Systemy bankowe w procesie europejskiej integracji walutowej*. Poznan, Akademia Ekonomiczna w Poznaniu.
13. Savelko S. O. (2011). *Dosvid ta osoblyvosti funktsionuvannia bankivskykh system yevropeyskykh krain [Experience and peculiarities of functioning of banking systems of European countries]*. *Efektivna ekonomika – Effective economy*, 8. Retrieved from <http://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=645> [in Ukrainian].
14. Interest rates of central banks in Europe. (n.d.). Retrieved from <https://www.fxstreet.com>.
15. *Kliuchovi vidsotkovi stavky providnykh tsentralnykh bankiv [Key interest rates of leading central banks]*. (n.d.). Retrieved from <http://www.forexua.com/ua/analytic/rates> [in Ukrainian].
16. Randow J., Kennedy S. *Negative interest rates*. (n.d.). Retrieved from <https://www.bloomberg.com/quicktake/negative-interest-rates>.

К. С. Жадько
академік АЕН України,

І. Д. Падерін
академік АЕН України,

Н. В. Гуртова,
м. Дніпро

ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНІ ЗАСАДИ МАРКЕТИНГОВОЇ ДІЯЛЬНОСТІ НА ПРОМИСЛОВИХ ПІДПРИЄМСТВАХ

Актуальні проблеми. Основними проблемами промислових підприємств є: невідповідність існуючої маркетингової стратегії умовам зовнішнього середовища, недосконалість діяльності у сфері реклами та стимулювання збуту, низький рівень самоорганізації у здійсненні маркетингової діяльності, відсутність досвідчених маркетологів. Така ситуація потребує створення адекватної ринкової організаційної структури, удосконалення бізнес-процесів щодо розроблення та

продажу продукції, формування комплексної системи якості, розширення каналів збуту продукції, використання сучасних логістичних методів, проведення інтенсивної рекламної та інформаційної діяльності.

Останні публікації та дослідження. Сутність управління маркетингом розкрита в працях багатьох зарубіжних і вітчизняних авторів, таких як І.М. Акимов, А.А. Антонюк, Т.А. Гайденко, О.І. Зайцева, Л.П. Коваленко, Ф. Котлер, В.В. Липчук, Т.С. Максимова,

А.Ф. Павленко, В.П. Пилипчук, В. Руделіус, К.О. Со- рока, Н.О.Туницький, О.Є. Шафран та ін.

У роботах цих науковців розглядається поняття маркетингової діяльності на підприємстві, традицій- ний підхід до управління маркетинговою діяльністю, система управління маркетингом на сучасному під- приємстві, поняття комплексу маркетингу. Але незва- жаючи на те, що значна кількість учених-економістів займається проблемами промисловості, питання вдос- коналення маркетингової діяльності саме на підпри- ємстві вирішено не повною мірою і потребує окремого дослідження.

Мета статті – узагальнення теоретичних та мето- дичних основ маркетингової діяльності підприємств.

Основний матеріал. Маркетинг – це будь-яка дія- льність у сфері ринку, спрямована на просування то- варів, робіт і послуг від того, хто їх робить, до того, хто їх потребує, за допомогою обміну. У такому ви- гляді маркетинг існує більше 7 тис. років з часу тре- тього суспільного поділу праці: відділення купця – ко- мерційного посередника від виробників товарів – ре- місників, підкріплене появою грошей як загального еквіваленту вартості. Основними поняттями марке- тингу, що характеризують ринок, є: нестаток, потреба, товар, попит, ринок, угода, обмін, ціна [4, с. 6].

Розглянемо визначення основних понять:

– *нестаток* – почуття, яке відчувається людиною у нестачі чого-небудь, вони дуже різноманітні та складні. Це й основні фізіологічні нестатки в їжі, теплі, безпеці, і соціальні нестатки в духовній близь- кості, схильності, а також особисті нестатки в знаннях та самовираженні;

– *потреба* – нестаток, що прийняв специфічну форму відповідно до культурного рівня й особистості людини. Потреби залежать від культурного рівня да- ного суспільства;

– *товар* – усе, що може задовольнити різні по- треби людини за допомогою ринку з метою прид- бання, використання і споживання;

– *ринок* – регульована сукупність економічних відносин між фізичними та юридичними особами – суб'єктами різних типів і форм власності та господа- рювання в межах окремих країн і світового господар- ства з приводу організації та купівлі-продажу різнома- нітних товарів і послуг відповідно до законів товар- ного виробництва;

– *угода* – комерційний обмін між сторонами;

– *обмін* – акт одержання від кого-небудь бажан- ого товару з пропозицією чого-небудь замість нього (бартер);

– *ціна* – вартість товару, яку сплачує покупець продавцю.

Комплекс маркетингу – одне з основних понять сучасної системи маркетингу. Він визначається в та- кий спосіб: комплекс маркетингу – це набір змінних факторів маркетингу, що піддаються контролю, су- купність яких підприємство використовує у прагненні викликати бажану відповідну реакцію з боку цільового ринку [5, с.24].

До комплексу маркетингу входять усі заходи, що вживає підприємство для збільшення попиту на свій товар. Численні можливості можна об'єднати в чотири основні групи: товар, ціна, методи поширення і ме- тоди стимулювання.

Товар – це набір виробів і послуг, що підприєм- ством пропонує цільовому ринку.

Ціна – грошова сума, яку споживачі мають спла- тити для одержання товару. Призначена підприєм- ством ціна повинна відповідати сприйнятій цінності пропозиції, інакше споживачі будуть купувати товари конкурентів.

Методи поширення – діяльність, завдяки якій то- вар стає доступним для цільових споживачів.

Методи стимулювання – усіляка діяльність під- приємства, спрямована на поширення відомостей про високу якість свого товару і переконання цільових споживачів купувати його.

Існує п'ять основних підходів, на основі яких ко- мерційні організації ведуть свою маркетингову діяль- ність:

- концепція вдосконалення виробництва;
- концепція вдосконалення товару;
- концепція інтенсифікації комерційних зусиль;
- концепція класичного маркетингу;
- концепція сучасного маркетингу (соціально- етичного) [3, с. 83].

Концепція вдосконалення виробництва

Це один із найдавніших підходів, яким керуються продавці. Концепція стверджує, що споживачі будуть прихильні до товарів, які широко відомі і доступні за ціною, а отже, керівництво повинне зосередити свої уміння на вдосконаленні виробництва та підвищенні ефективності системи розподілу.

Застосування концепції підходить у двох ситуа- ціях. Перша – коли попит на товар перевищує пропо- зицію. На цей випадок керівництву варто зосередити- ся на вишукуванні способів збільшити виробництво. Друга – коли собівартість товару занадто висока й її необхідно знизити, для чого необхідно підвищення продуктивності.

Концепція вдосконалення товару

Ця теорія стверджує, що споживачі будуть при- хильні до товарів, які мають найвищу якість, кращі експлуатаційні властивості і характеристики, а отже, організація повинна зосередити свою енергію на по- стійному вдосконаленні товару.

Концепція вдосконалення товару призводить до «маркетингової короткозорості». Наприклад: вироб- ники логарифмічних лінійок вважали, що інженерам потрібні лінійки, а не можливість робити розрахунки, і випустили з уваги «загрозу» з боку електронних калькуляторів.

Концепція інтенсифікації комерційних зусиль

Відповідно до цієї концепції, споживачі не будуть купувати товари підприємства в достатніх кількостях, якщо воно не докладає значних зусиль у сфері збуту і стимулювання.

Особливо агресивно використовують цю концеп- цію щодо товарів пасивного попиту, тобто товарів, про придбання яких покупці звичайно не думають, напри- клад: страховка, енциклопедичні словники. У цій дія- льності розроблені і доведені до досконалості різні прийоми виявлення потенційних покупців. Практику- ють твердий продаж щодо таких ходових товарів, як автомобілі. Мета всього цього – «завести» клієнта й змусити зробити покупку на місці.

Концепції інтенсифікації комерційних зусиль і класичного маркетингу часто плутають один з одним. Об'єкт основної уваги в першій концепції – наявний товар підприємства. Забезпечення прибуткового збуту

вимагає напруження комерційних зусиль і звиття засобів щодо стимулювання. У концепції класичного маркетингу таким об'єктом є цільові клієнти підприємства з їх нестатками і потребами. За своїм значенням концепція класичного маркетингу – це орієнтація на нестатки і потреби клієнтів, визначена комплексними зусиллями маркетингу, націленими на створення споживчого задоволення як основи для досягнення цілей організації.

Концепція класичного маркетингу

Ця концепція стверджує, що запорукою досягнення цілей організації є визначення нестатків і потреб цільових ринків та забезпечення бажаної задоволеності більш ефективними і більш продуктивними, ніж у конкурентів, способами.

Суть концепції класичного маркетингу визначають за допомогою висловів типу: «Відшукайте потреби і задовольніть їх», «Любіть клієнта, а не товар». Позитивними прикладами застосування класичного маркетингу служать компанії «МТС», «Форд», ІМ та ін.

Концепція сучасного маркетингу

Сучасний чи соціально-етичний маркетинг стверджує, що завданням підприємства є визначення потреб та інтересів цільових ринків і забезпечення їх задоволеності більш ефективними, ніж у конкурентів, способами з одночасним збереженням чи зміцненням добробуту споживача та суспільства в цілому. Вона породжена сумнівами стосовно відповідності засад класичного маркетингу нашому часові з його погіршенням стану навколишнього середовища і природних ресурсів, демографічними проблемами, інфляцією, занедбаним станом сфери соціальних послуг тощо.

Ця концепція вимагає від організаторів ринку враховувати в межах політики маркетингу три фактори. Спочатку підприємства виходили зі своїх інтересів одержати якомога більший прибуток. Потім вони стали усвідомлювати стратегічну значимість задоволення купівельних потреб споживача, у результаті чого й з'явилася концепція маркетингу. Зараз, приймаючи рішення, підприємства починають думати й про інтереси суспільства.

Грунтуючись на принциповій методології маркетингу як ринкової концепції управління і збуту, спробуємо знайти універсальний підхід щодо визначення й опису маркетингових функцій та приведення їх до логічно несуперечливої системи. Цей підхід полягає у виділенні чотирьох блоків комплексних функцій і ряду під функцій у кожному з них [4, с. 14].

Структурно вони мають таких вигляд:

Аналітична функція:

- вивчення ринку;
- вивчення споживачів;
- вивчення структури підприємства;
- вивчення товарної структури ринку;
- аналіз внутрішнього середовища підприємства.

Виробнича функція:

- організація виробництва нових товарів, розробка нових технологій;
- організація матеріально-технічного постачання;
- управління якістю і конкурентоздатністю продукції.

Збутова функція:

- організація системи товароруку;
- організація сервісу;

- організація системи формування попиту і стимулювання збуту (ФОПСТИЗ);
- проведення товарної політики;
- проведення цілеспрямованої цінової політики.

Функція управління і контролю:

- організація стратегічного й оперативного планування на підприємстві;
- інформаційне забезпечення управління маркетингом;
- організація системи комунікацій на підприємстві;
- організація контролю маркетингу.

Існують такі види маркетингу:

- конверсійний – попит на товар чи послуги негативний, необхідно його стимулювати;
- стимульований – попиту на товар чи послуги немає, необхідно його створити;
- розвивальний – попит потенційний, необхідно зробити його реальним;
- ремаркетинг – попит знижується, необхідно його оновити, дати йому новий імпульс;
- синхромаркетинг – попит коливається, необхідно його стабілізувати;
- підтримуючий маркетинг – попит відповідає можливостям підприємства, необхідно підтримувати його стабільність;
- демаркетинг – попит надмірний, необхідно його знизити;
- протиудючий маркетинг – сформувався національний попит, його варто звести до нуля.

Якщо виходити зі сфери й об'єкта користування, то варто назвати такі види маркетингу: внутрішній, експортний, імпортовий, науково-технічний, маркетинг прямих інвестицій, міжнародний, промисловий, маркетинг за видами товарів і послуг тощо.

Маркетологи в своїй практичній діяльності часто використовують інші підходи до класифікації видів маркетингу. Розрізняють маркетинг організації, маркетинг особистості, масовий маркетинг, віртуальний маркетинг, некомерційний маркетинг.

Маркетинг організації – вид діяльності, спрямований на створення та підтримання позитивного іміджу підприємства.

Маркетинг особистості – вид діяльності для створення іміджу особистості. Для зміни ставлення громадськості до себе персональний маркетинг використовують політичні діячі, актори, спортсмени та ін.

Масовий маркетинг характеризується масовим виробництвом одного виробу, призначеного для всіх покупців у різних сегментах ринку.

Віртуальний маркетинг – система знань про пропозицію, місце товару на ринку на основі інформаційних технологій.

Некомерційний маркетинг – діяльність, спрямована на створення та підтримку позитивної думки й іміджу в окремих групах населення про діяльність підприємств та організацій, їх професійну активність.

До некомерційних організацій відносять ті організації, які мають суспільне значення та користь, наприклад школи, музеї, Червоний Хрест, різні фонди.

Поняття середовища маркетингу передбачає виділення мікро- і макросередовища (внутрішнього і зовнішнього середовища).

Мікросередовище – сукупність відносин, що складаються всередині підприємства і ті зв'язки, які на

мікрорівні забезпечують йому одержання прибутку в результаті реалізації на ринку визначеного товару.

Суб'єктами мікросередовища є саме середовище, конкуренти, постачальники, посередники, клієнти, а також контактні аудиторії.

Контактні аудиторії – це групи осіб (фізичних та юридичних), які виявляють реальну чи потенційну зацікавленість підприємством і можуть впливати на його діяльність (фінансові кола, засоби масової інформації, державні заклади та інші).

Макросередовище – більш широке поняття, яке включає фактори, що впливають на всі елементи мікросередовища підприємства, якими воно не може управляти, тому що є неконтрольованими факторами.

Основними факторами макросередовища, в якому функціонує підприємство є: демографічні, економічні, природні, політичні, науково-технічні, культурні.

Сегмент ринку – це особливим чином виділена частина ринку (група споживачів), що має деякі загальні ознаки. За допомогою сегментації ринку підприємство одержує можливість найкращого задоволення бажань і потреб покупця за рахунок модифікації товару у зв'язку з перевагою визначеної групи людей. За цієї умови підвищується конкурентоздатність товару (наявний зв'язок між науково-технічною політикою підприємства із запитами чітко виявлених груп споживачів) та орієнтація на конкретну людину. Така стратегія оберігає підприємство від зайвих зусиль у боротьбі з безліччю конкурентів.

Процес ринкової сегментації складається з чотирьох фаз:

- визначення ознак, на підставі яких ринок розбивається на сегменти;
- використання цих ознак для визначення всіх значних ринкових сегментів;
- визначення загального цільового ринку шляхом об'єднання тих ринкових сегментів, що найбільше відповідають інтересам підприємства;
- практичне використання ринкової сегментації в маркетинговій і виробничій діяльності підприємства.

Ознака сегментації – це показник способу виділення даного сегмента на ринку. Вибір ознак сегментації визначається видом ринку (споживчих товарів, товарів виробничого призначення тощо) [4, с.30].

Перед остаточним рішенням про купівлю товару людина проходить такі етапи: усвідомлення проблеми, пошук інформації, оцінка варіантів, рішення щодо купівлі, реакція на покупку.

Маркетингове дослідження являє собою систематичний збір і ретельний аналіз даних стосовно проблем, пов'язаних з маркетингом товарів і послуг. Це комплексне поняття, що включає всі види дослідницької діяльності, пов'язані з управлінням маркетингом.

Важливим практичним елементом маркетингу є політика товарна, цінова, продаж та просування [4, с.68].

- Маркетингова товарна політика включає товар і його класифікацію; життєвий цикл товару; товарні марки; дизайн та упаковку продукції; сервісне обслуговування; стратегія розробки нових товарів; конкурентоспроможності товару.

- Маркетингова цінова політика: ціна і попит; стратегії цін; установлення ціни; методи маркетинго-

вого ціноутворення; державна політика регулювання цін.

- Маркетингова політика продаж: структура каналів збуту; етапи вибору каналів збуту; методи збуту товарів; оптова та роздрібна торгівля; регулювання діяльності учасників товароруху.

- Маркетингова політика просування: види реклами і рекламна діяльність підприємства; методи стимулювання збуту товару; прямий маркетинг; індивідуальний продаж; робота з громадськістю; просування товарів і правовий захист споживачів.

Слід підкреслити, що ці дослідження повинні носити систематичний характер, містити в собі збір даних, які надходять з різних джерел, їхній запис і аналіз. Особливо важливо за цієї умови дотримуватися наукового підходу.

Процес маркетингового дослідження включає ряд операцій: визначення проблеми; вторинне дослідження ринку або аналіз вторинної інформації; первинне дослідження ринку або одержання первинної інформації; аналіз даних; рекомендації щодо використання результатів.

Приклад: Нещодавно на національних телеканалах стартувала трансляція рекламного ролику «Провансаль ORGANIK», сюжет передає ідею натуральності, підвищує довіру до продукту і торгової марки.

Виробник наголошує на ніжному смаку майонезу, зробленого з любов'ю та особливою позитивною енергетикою.

Для «Щедро», звісно, це певний виклик. Але виробництво такого продукту – це крок у майбутнє. Торговий дім не досить активно рекламує «Провансаль Organik». Виробник переконаний, що найкраща реклама – це якісний продукт. Той, хто розуміється на смаку і береже здоров'я, придбає його і ще й розповість про нього іншим.

Під ТМ «Щедро» вперше на українському ринку почали виробляти майонез на натуральних жовтках, першими зробили майонез 80% жирності, і ось – органічний майонез. Звісно, для виробника це велика відповідальність, але він хоче бути кращим, постійно рухатися вперед і саме для цього розвивається і прагне постійно створювати щось нове, що зацікавить споживача.

«Щедро» – це торгова марка національного масштабу, яка є відомим виробником майонезу.

Висновки.

1. У статті узагальнено теоретико-методологічні засади маркетингової діяльності на промисловому підприємстві. Звернено увагу на практичну реалізацію на прикладі фірми «Провансаль ORGANIK».

2. Маркетинг – це будь-яка діяльність у сфері ринку, спрямована на просування товару, від того, хто їх робить, до того, хто їх потребує, за допомогою обміну. Основними поняттями маркетингу є нестаток, потреба, попит, ринок, угода, ціна.

3. Комплекс маркетингу – одне з основних понять сучасної системи маркетингу, до якого входять чотири основні групи: товар, ціна, методи поширення, методи стимулювання.

4. Існує п'ять основних концепцій, на основі яких комерційні організації ведуть свою маркетингову діяльність удосконалення виробництва, вдосконалення товару, інтенсифікації комерційних зусиль, класичного маркетингу та сучасного маркетингу.

5. До функції маркетингу відносяться: аналітична; виробнича; збутова; та управління і контроль.

6. Основні види маркетингу: розвивальний, ре-маркетинг, синхромаркетинг, демаркетинг, поняття середовища маркетингу передбачає виділення мікро- і макросередовища (внутрішнього і зовнішнього середовища).

7. Маркетингове дослідження являє собою систематичний збір і ретельний аналіз даних стосовно проблем, пов'язаних з маркетингом товарів і послуг, процес якого включає: визначення проблеми; вторинне дослідження ринку; первинне дослідження ринку, аналіз даних та рекомендації щодо використання результатів.

Список використаних джерел

1. Акимов И.М. Промышленный маркетинг. – 2-е изд., стер. Киев: Знания, КОО, 2001. 294 с.
2. Гайдено Т.А. Маркетинговое управление. 3-е изд., перераб. и доп. Москва: Эскимо, 2008. 512 с.
3. Котлер Ф. Основы маркетинга / пер. с англ. Москва: Либра, 2002. 712 с.
4. Падерін І.Д., Сорока К.О., Комарова К.В. Маркетинг: навчальний посібник для студентів вищих навчальних закладів. – 2-е вид. перероб. і доп. за ред. Н.І. Редіної. Дніпропетровськ: ДДФА, 2005. 260 с.
5. Сорока К.О. Управління маркетинговою діяльністю на підприємствах машинобудування: монографія. Дніпропетровськ: ДДФА, 2013. 172 с.
6. Маркетинг: підручник / В. Руделіус, О.М. Азарян, О.А. Виноградов, та ін. Київ, CEUVE, 2005. 422 с.

7. Мороз Л.А., Чухрай Н.І. Маркетинг: підручник. – 2-ге вид. Львів: Нац. Університет «Львівська політехніка», «Інтелект» - Захід, 2002. 244 с.

8. Промисловий маркетинг: навчальний посібник / за ред. О.О. Шубіна. Київ: НМЦВО МОІН України, Студцентр, 2002. 432 с.

References

1. Akimov I.M. (2001). Promyshlenny marketing [Industrial marketing]. 2nd ed. Kiev, Znaniya, KOO [in Russian].
2. Gaydenko T.A. (2008). Marketingovoye upravleniye [Marketing Management]. 3rd ed., rev. Moscow, Eskimo [in Russian].
3. Kotler F. (2002). Osnovy marketinga [Basics of marketing]. Moscow, Libra [in Russian].
4. Paderin I.D., Soroka K.O., Komarova K.V. (2005). Marketynh [Marketing]. 2nd ed., rev. Dnipropetrovsk, DDFA [in Ukrainian].
5. Soroka K.O. (2013). Upravlinnia marketynhovoii diialnistiu na pidpriemstvakh mashynobuduvannia [Management of marketing activity at the enterprises of mechanical engineering]. Dnipropetrovsk: DDFA [in Ukrainian].
6. Rudelius V., Azarian O.M., Vynogradov O.A. et al. (2005). Marketynh [Marketing]. Kyiv, CEUVE [in Ukrainian].
7. Moroz L.A., Chukhrai N.I. (2002). Marketynh [Marketing]. 2nd ed. Lviv, National University "Lviv Polytechnic", "Intellect" - West [in Ukrainian].
8. Shubina O.O. (Eds.). (2002). Promyslovyi marketynh [Industrial Marketing]. Kyiv, NMCVO MOIN of Ukraine, Student Center [in Ukrainian].

С. А. Жуков

д-р екон. наук,

ДВНЗ «Ужгородський національний університет», м. Ужгород,

К. І. Маліношевська

канд. екон. наук,

ТОВ «Хайлайн Медіа», м. Київ

ОСОБЛИВОСТІ ФОРМУВАННЯ СТРАТЕГІЧНИХ БЮДЖЕТІВ ЛЮДСЬКОГО КАПІТАЛУ

Постановка проблеми. В умовах економічної і політичної кризи та втрати частини території, Донеччина продовжує залишатись привабливою для ділової спільноти завдяки бажанню розвинути економіку регіону, незважаючи на негаразди, та робити бізнес успішним на міжнародній арені. Сьогодні справжнім викликом для регіону є питання збереження та розвитку його потенціалу, зокрема інноваційного. Людський капітал є однією із значущих ланок у ланцюзі тієї масштабної роботи, яка спрямована на поліпшення ділового клімату: просування інтересів підприємців регіону, пошук нових можливостей, вихід на нові ринки, залучення інвестицій. Для органічного сполучення стратегічно важливих, переважно нефінансових цілей людського капіталу із системою короткострокових фі-

нансових показників необхідне доповнення горизонтального підходу управління системою вертикальної інтеграції в процесі бюджетування. Таким чином, цілі й показники людського капіталу в стратегічній складовій навчання й розвитку знайдуть фінансове обґрунтування за допомогою деталізації у цілі й показники операційних бюджетів підприємства.

Аналіз останніх досліджень. Велику увагу різним аспектам теорії та практики бюджетування, у тому числі в синтезі з нефінансовими складовими людського капіталу, приділяли у своїх роботах Р. Каплан і Д. Нортон [10], Є. Мягков [7], В. Нечипоренко [8], В. Хруцький [11]. У роботах вищезгаданих авторів немає чітко сформульованого методологічного підходу до формування стратегічних бюджетів людського ка-

підгалузі, що є визначальною складовою стратегічного потенціалу підприємства. Застосування технології стратегічного бюджетування для виміру показників людського капіталу дозволить здійснити інтегральну оцінку стратегічних показників людського капіталу та підвищити якість поточного й стратегічного планування на підприємстві в цілому.

Мета статті полягає у формуванні механізму трансформації стратегічних цілей людського капіталу на операційний рівень за допомогою системи бюджетування.

Виклад основного матеріалу дослідження. Динамічний розвиток економічних відносин в Україні вимагає нових форм управління підприємством, тісно пов'язаних з його стратегією. Важливою умовою досягнення довгострокової конкурентоспроможності в сучасній економіці є безперервне вдосконалення стратегічних показників людського капіталу [1, с. 15], що вимагає фінансового обґрунтування виділення підприємством коштів у системі стратегічного бюджетування. На відміну від традиційного бюджетного управління, стратегічне бюджетування концентрується на показниках нефінансового характеру, які спрямовані на реалізацію стратегічних цілей за допомогою формування нефінансових стратегічних бюджетів. Без виміру стратегічних якісних показників людського капіталу неможливо точно описати конкретні очікувані результати праці робітників; забезпечити зворотній зв'язок, порівнюючи діяльність зі стандартом або еталоном; виділити роботу, що вимагає винагороди; підтримувати рішення, що стосуються локалізації ресурсів, проєктів і графіків робіт.

Оцінка нефінансових стратегічних показників людського капіталу сьогодні є необхідною умовою ефективного стратегічного управління промисловим підприємством. Опис стратегічних показників людського капіталу в системі стратегічних карт є обов'язковим етапом, що передуює постановці й впровадженню системи бюджетного управління на основі нефінансових показників, особливо з позицій зворотного зв'язку: якщо результати аналізу показують, що бюджет виконати в існуючих рамках не можливо, неминуче виникає питання про зміну стратегії, для виконання якої він і складається. Якщо довгострокові цілі в перспективній програмі розвитку підприємства виконуються, то складання стратегічного бюджету буде полягати в трансформації показників стратегічних карт у стратегічний бюджет за допомогою нефінансових показників людського капіталу. Створення стратегічних бюджетів спрямоване головним чином на досягнення нефінансових стратегічних цілей підприємства, але здатне впливати на підсумкові фінансові результати операційної діяльності, задаючи пріоритетні напрями при розподілі ресурсів у процесі бюджетування [11, с. 136].

На рис. 1 представлений механізм формування стратегічних бюджетів людського капіталу промислового підприємства. Стратегічні бюджети людського капіталу промислового підприємства дозволяють не тільки розрахувати необхідні витрати підприємства на реалізацію стратегічних ініціатив, але й зробити прогноз витрат на майбутні періоди з наростаючим підсумком.

Одним із основних завдань стратегічного бюджетування є визначення обсягу інвестицій у людський капітал для досягнення поставлених цілей й оцінка

ефективності вкладень. Для того щоб прийняти обґрунтоване рішення про вкладення засобів у розвиток людського капіталу, підприємству необхідно визначити період окупності даних інвестицій. Критерії, застосовувані для вибору інвестицій у людський капітал, базуються на концепції стратегічної спрямованості підприємства, що дозволяє оцінити ефективність вкладень за допомогою розрахунку стратегічних коефіцієнтів людського капіталу з наступним грошовим вираженням їх у стратегічних бюджетах і відстеженням процесу їхнього виконання. Розкриття механізму руху грошових коштів у процесі стратегічного бюджетування має важливе значення для інвестиційної діяльності підприємства, оскільки ці потоки засобів представляють ступінь реалізації стратегічних цілей за допомогою ключових нефінансових показників людського капіталу [8, с. 64].

У цілому можна відзначити, що використання стратегічних бюджетів людського капіталу дає можливість підвищувати якість поточного та стратегічного планування на підприємстві, робити його ефективним елементом системи управління.

Формування стратегічних бюджетів людського капіталу пов'язане з труднощами вибору методики й періодичності розрахунку показників, що характеризують ефективність його використання. Стратегічні бюджети людського капіталу промислового підприємства дозволяють не тільки розрахувати необхідні витрати підприємства на реалізацію стратегічних ініціатив, але й здійснити прогноз витрат на майбутні періоди з наростаючим підсумком. Завищення бюджетних показників має місце у випадку неможливості виявлення точного співвідношення між необхідними витратами ресурсів і фінансовим результатом [4, с. 43]. Усі стратегічні показники людського капіталу мають нефінансовий характер і тому таке співвідношення для них невимірне. У цьому випадку стратегічне бюджетування передбачає таку послідовність дій:

- складання та затвердження стратегічних бюджетів людського капіталу керівниками підрозділів;
- консолідація бюджетів всіх підрозділів;
- формування бюджетного буфера 10% для кожного підрозділу;
- інформування керівників підрозділів про те, що при потребі в додаткових коштах вони можуть користуватися буфером, якщо рішення про це буде затверджено керівниками інших підрозділів.

Для ефективного бюджетного управління підприємством у рамках стратегії необхідна така звітність, на основі якої можна було б оперативно робити висновки щодо зростання вартості підприємства й втілення інвестиційних перспектив розвитку.

Дані стратегічні цілі підприємства успішно реалізуються в процесі стратегічного бюджетування нефінансових показників, зокрема, показників людського капіталу. Аспект людського капіталу підприємства характеризує здатність підприємства до довгострокового розвитку.

На рис. 2 представлено трансформацію стратегічних цілей чотирьох складових збалансованої системи показників (ЗСП) промислового підприємства у систему бюджетів людського капіталу.

Відстеження виконання планових стратегічних показників людського капіталу в процесі стратегічного бюджетування відбувається за допомогою таких форм стратегічної звітності:

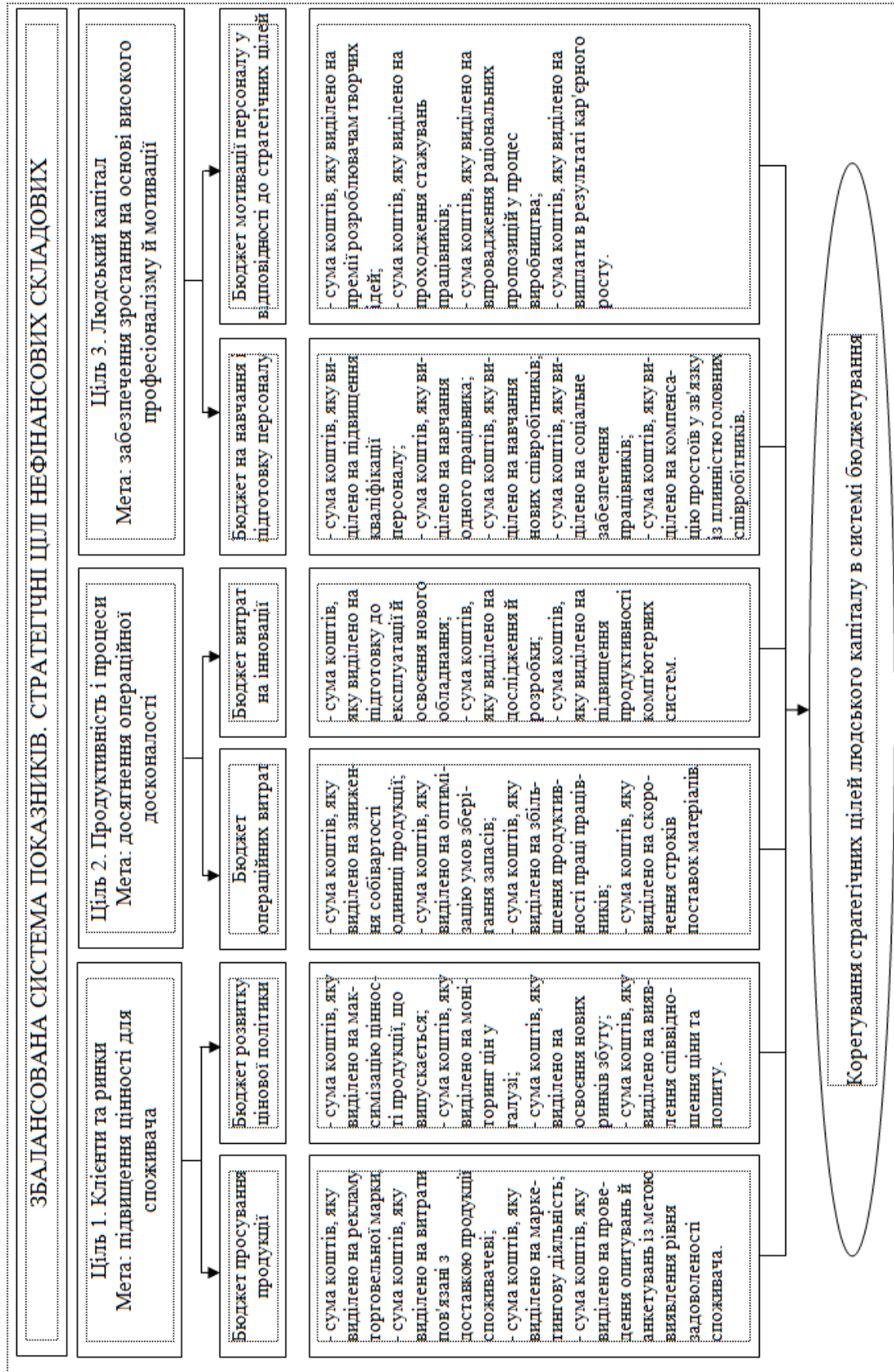

Рис. 1. Механізм формування стратегічних бюджетів людського капіталу підприємства [авторська розробка]

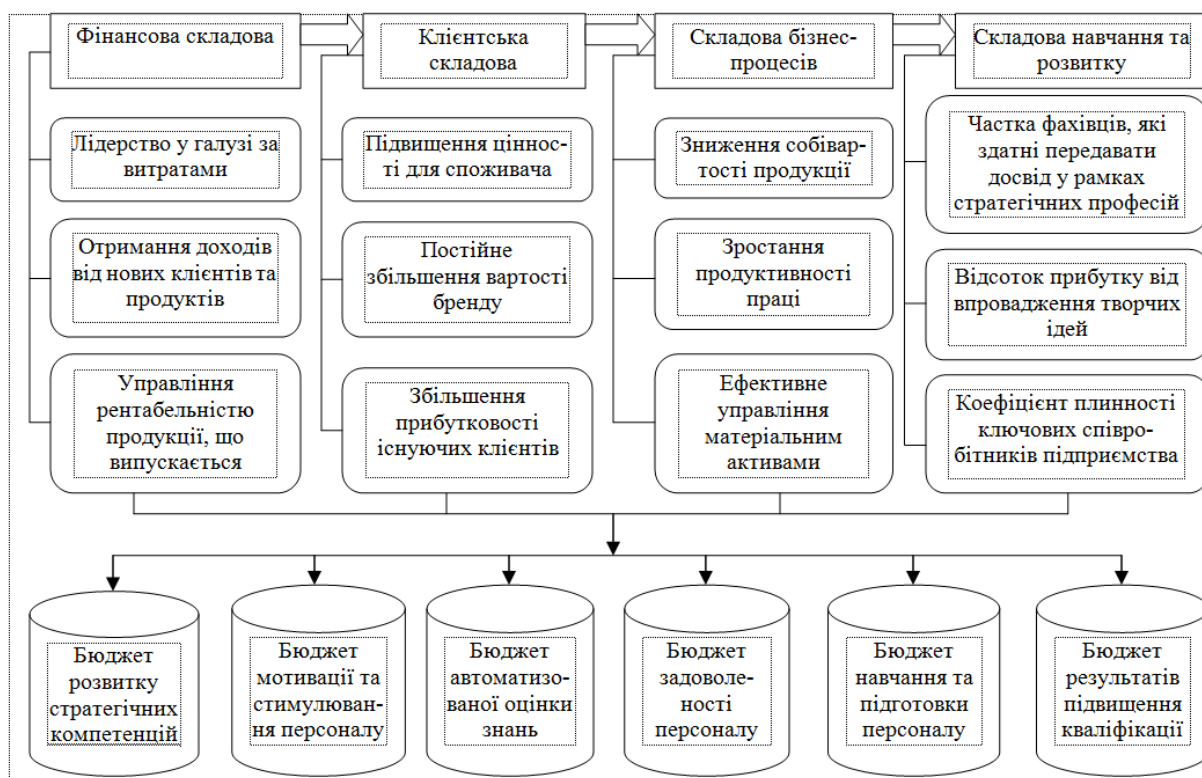

Рис. 2. Трансформація стратегічних цілей чотирьох складових ЗСП промислового підприємства у систему бюджетів людського капіталу [авторська розробка]

- звіт про стратегічну готовність людського капіталу;
- звіт про виконання стратегічного бюджету людського капіталу;
- звіт про ефективність процесу управління людським капіталом.

На рис. 3 представлено зразок останньої форми Звіту.

Оскільки Звіт про ефективність процесу управління людським капіталом складається по кожному окремому показнику, для прийняття обґрунтованих рішень особам, які їх приймають, необхідно враховувати всі види взаємозв'язків між показниками, а саме: завчасно знати, який вплив на інші показники буде мати поліпшення одного з показників. Такий звіт визначає особу, відповідальну за показник. Підставою для складання Звіту є стратегія розвитку підприємства, інформація статистичних збірників, маркетингової служби тощо.

Оцінка виконання бюджетних показників у зазначених формах звітності здійснюється за допомогою аналізу відхилень фактично досягнутих результатів від запланованих у бюджеті, значні зміни яких призводять до перегляду бюджету.

Аналізуючи відхилення, можна уникнути значних фінансових втрат, підсилюючи сприятливі й зменшуючи несприятливі тенденції. Аналіз відхилень на основі процесу стратегічного бюджетування дає можливість вчасно проводити коректування стратегічних фінансових цілей підприємства, тобто носить стратегічний характер. Гнучкість по відношенню до зовнішніх факторів забезпечує мінімізацію негативної дії на

ефективність управління людським капіталом у відповідності до стратегії.

Таким чином, стратегічний підхід до формування бюджетів людського капіталу з наступним аналізом відхилень у рамках стратегічного бюджетування дає можливість визначати та коректувати бюджетні показники шляхом підбору варіантів різних сценаріїв розвитку подій. У цілому можна відзначити, що використання стратегічних бюджетів для оцінки людського капіталу дає можливість підвищувати якість поточного й стратегічного планування на підприємстві.

Висновки. Необхідність розробки механізму трансформації стратегічних цілей людського капіталу в систему бюджетування обумовлено ситуацією, що склалася в нових складних умовах економіки господарювання та демографічної кризи. Постійні зміни техніки і технології вимагають від підприємств відповідної реакції, що приводить до появи нових вимог відносно кваліфікаційного рівня персоналу. Формування бюджету людського капіталу на основі результатів ретроспективного аналізу фінансового стану підприємства не для конкретного рівня ділової активності, а для визначеного діапазону передбачає декілька альтернативних варіантів розвитку подій, його використання дозволяє вносити корективи у значення бюджетних показників шляхом вибору оптимального бюджету. Таким чином, механізм трансформації стратегічних цілей людського капіталу у систему бюджетів дозволить підвищити ефективність діяльності підприємства шляхом удосконалення процесів формування, використання та розвитку кваліфікованого персоналу.

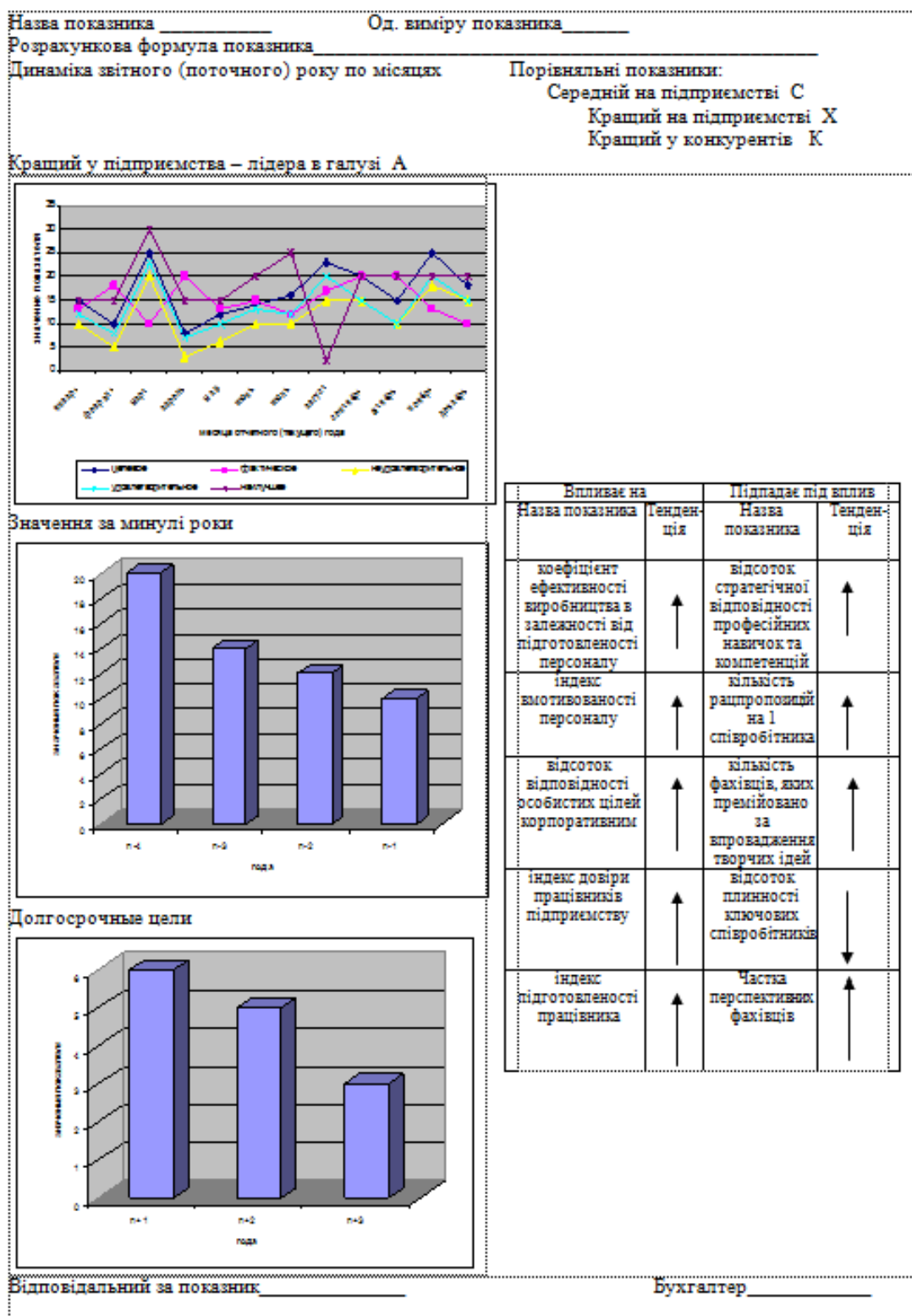

Рис. 3. Зразок Звіту про ефективність процесу управління людським капіталом [удосконалено авторами на основі джерела 3]

Список використаних джерел

1. Аптекар С.С., Жамойда О.А. Розвиток конкуренції в Україні. *Економіка України*. 2009. № 7. С. 13–20.
 2. Берсуцький А.Я., Каменська О.О. Людський капітал та його роль в системі стратегічного розвитку

промислового підприємства. *Вісник економічної науки України*. 2014. № 3 (27). С. 3–7.
 3. Буй Т. Сильна половина: оптимізація використання ресурсів за допомогою стратегічного бюджетування. *Управленческий учет и бюджетирование*. 2008. № 8. С. 67–71.

4. Вихров А.А., Лекомцев Н.А. Интеграция систем BSC и бюджетирования в единый инструмент управления. *Управление компанией*. 2005. № 10 (53). С. 43.

5. Грішнова О.А. *Людський капітал: формування в системі освіти і професійної підготовки*. Київ: Т-во «Знання»: КОО, 2001. 254 с.

6. Жуков С.А. Интеграция системы операционных бюджетов и сбалансированной системы показателей в стратегию промышленного предприятия. *Економічний вісник Донбасу*. 2018. № 2 (52). С. 134-139.

7. Мягков Е. Бюджетирование на промышленном предприятии: опыт ОАО «Днепроспецсталь». *Бухгалтерский учет и аудит*. 2006. № 3. С. 23-31.

8. Нечипоренко В. Погляд у майбутнє: Стратегічне планування у страховій компанії. *Управленческий учет и бюджетирование*. Київ, 2008. № 2. С. 63-65.

9. Нивен Пол Р. *Сбалансированная система показателей – шаг за шагом: Максимальное повышение эффективности и закрепление полученных результатов*. Днепропетровск: Баланс-Клуб, 2003. 328 с.

10. Каплан Роберт С., Нортон П. Дейвид. Стратегические карты. Трансформация нематериальных активов в материальные результаты: пер. с англ. Москва: ЗАО «Олимп-бизнес», 2005. 512 с.

11. Хруцкий В., Сизова Т., Гамаюнов В. *Внутрифирменное бюджетирование: настольная книга по постановке финансового планирования*. Москва: Финансы и статистика, 2002. 440 с.

References

1. Aptekar S.S., Zhamoida O.A. (2009). Rozvytok konkurentsii v Ukraini [Development of competition in Ukraine]. *Ekonomika Ukrainy – Economy of Ukraine*, 7, pp. 13-20 [in Ukrainian].

2. Bersutskiy A.Ya., Kamenska O.O. (2014). Liudskiy kapital ta yoho rol v systemi stratehichnoho rozvytku promyslovoho pidpriemstva [Human capital of the role in the system of strategic development of the industrial enterprise]. *Visnyk ekonomichnoi nauky Ukrainy – Bulletin of Economic Science of Ukraine*, 3 (27), pp. 3-7 [in Ukrainian].

3. Bui T. (2008). Sylna polovyna: optymizatsiia vykorystannia resursiv za dopomohoiu stratehichnoho biudzhetuвання [Strong Half: Optimizing the use of resources through strategic budgeting]. *Upravlencheskiy uchet*

y biudzhetyrovanye – Management accounting and budgeting, 8, pp. 67-71 [in Ukrainian].

4. Vikhrov A.A., Lekomtsev N.A. (2005). Integratsiya sistem VSS i byudzhetrovaniya v yedyny instrument upravleniya [Integration of BSC systems and budgeting in a single management tool]. *Upravleniye kompaniyey – Company management*, 10 (53), pp. 43 [in Russian].

5. Hrishnova O.A. (2001). *Liudskiy kapital: formuvannia v systemi osvity i profesiinoy pidhotovky* [Human capital: formation in the system of education and vocational training]. Kyiv, Znannia [in Ukrainian].

6. Zhukov S.A. (2018). Intehratsiia systemy operatsiinykh biudzhetyv i zbalansovanoi systemy pokaznykiv u stratehiiu promyslovoho pidpriemstva [Integration of the system of operational budgets and a balanced system of indicators into the strategy of an industrial enterprise]. *Ekonomichniy visnyk Donbasu – Economic Herald of the Donbas*, 2 (52), pp. 134-139 [in Ukrainian].

7. Myagkov Ye. (2006). Byudzhetrovaniye na promyshlennom predpriyatii: opyt ОАО «Dneprospeetsstal» [Budgeting at an industrial enterprise: opyt ОАО Dneprospeetsstal]. *Bukhgalterskiy uchet i audit – Accounting and auditing*, 3, pp. 23-31 [in Russian].

8. Nechyporenko V. (2008). Pohliad u maibutnie: Stratehichne planuvannia u strakhovii kompanii [Looking into the future: Strategic planning in the insurance company]. *Upravlencheskiy uchet i byudzhetrovaniye – Management Accounting and Budgeting*, 2, pp. 63-65 [in Ukrainian].

9. Niven Pol R. (2003). *Sbalansirovannaya sistema pokazateley – shag za shagom: Maksimalnoye povysheniye effektivnosti i zakrepleniye poluchennykh rezultatov* [Balanced Scorecard - Step by Step: Maximum efficiency increase and consolidation of the results]. Dnipropetrovsk, Balance Club [in Russian].

10. Kaplan Robert S., Norton P. Deyvid. (2005). *Strategicheskiye karty. Transformatsiya nematerialnykh aktivov v material'nyye rezultaty* [Strategic maps. Transformation of intangible assets into tangible results]. Moscow, Olimp-Business [in Russian].

11. Khrutskiy V., Sizova T., Gamayunov V. (2002). *Vnutrifirmennoye byudzhetrovaniye: nastolnaya kniga po postanovke finansovogo planirovaniya* [Intrafirm budgeting: a reference book on the formulation of financial planning]. Moscow, Finance and Statistics [in Russian].

ПРОРЫВНЫЕ МЕТОДОЛОГИЧЕСКИЕ ОСНОВАНИЯ АНТИКРИЗИСНЫХ ИССЛЕДОВАНИЙ НАЦИОНАЛЬНОГО ХОЗЯЙСТВА

Путь к спасению только в пересмотре господствующих идей.

С. Франк

Все внешнее, предметное, материальное есть лишь символизация свершающегося в глубине духа, в Человеке.

Н. Бердяев

Постановка проблемы. Начало XXI века ознаменовалось дальнейшим обострением полисистемного глобального кризиса, из лабиринта которого пока нет четко определенных путей выхода. Украина на протяжении 25 лет находится в состоянии системного социально-экономического кризиса, но ни зарубежная, ни отечественная наука не дает ответа на то, как понимать нынешнее состояние украинского общества и какие направления могут способствовать выходу из него [5, с. 11]. Это непонимание весьма дорого обходится украинскому народу, ибо Украина, которая в 70-х годах XX века входила в группу 20 сверхразвитых стран мира, сегодня оказалась в группе беднейших стран Европы, развивающихся по деградационному сценарию [3, с. 58]. По экспертным данным, Украина имеет низкий уровень социальной безопасности, на что указали 98,1% экспертов [21, с. 23]. Все это явно свидетельствует, что, несмотря на множественность научных публикаций о нынешнем кризисном состоянии украинского общества, приходится соглашаться с тем, что у отечественных ученых еще *нет* надежной *теории*, способной объяснить сложившуюся ситуацию, как *нет* необходимого для этого *понятийно-категориального аппарата*. «Методолого-теоретические трудности переживают и социальные философы, и политологи, и экономисты, и социологи, и представители других социогуманитарных наук», а «попытки импортировать для нашего общества объяснительные схемы, возникающие для объяснения других обществ, на поверку неоднократно тоже оказались малопродуктивными» [25, с. 416-417].

Традиционная механико-материалистическая наука *не может* осмыслить главную причину углубляющегося полисистемного глобального кризиса-лабиринта, его глубинную суть и разработать механизмы его преодоления. Происходит это потому, что современная наука *не знает современного общества*, но *еще большее ее незнание* относится к человеку, ибо до сих пор «остается непонятным, как может развиваться современная, научно ориентированная культура, если сама наука не имеет научной теории личности, пользующейся хоть каким-то признанием. *Незнание человека* — это, может быть, *наиболее сильное незнание в современной науке*» [19, с. 220]. А потому и «стратегии, призванные облегчить этот кризис, коренятся в той же самой идеологии, которая впервые его и вызвала. При самом тщательном рассмотрении нынешний глобальный кризис в своей основе является кризисом ду-

ховно-психическим, ибо он отражает уровень эволюции сознания человеческого вида. Именно поэтому трудно представить, чтобы он мог быть разрешен без коренного внутреннего преобразования человечества в широком масштабе и его восхождения на более высокий уровень эмоциональной зрелости и духовного осознания» [6, с. 361].

Наука, которая более четырех веков декларировала о целостности мира, все это время опиралась на исходную научную догму, которая *диалектически* разделила, а по сути, *умервила целостность мира*, когда, полностью *проигнорировав* существование *духовной природы* реальности, ограничила и резко сузила поле своего исследования лишь физико-химическими свойствами материи. Изначальная кризисность науки была предопределена тем, что традиционная механико-материалистическая наука *не исследует сознание, внутренний духовный мир человека-личности*, являющийся главным, *базовым субъектом* хозяйственных антикризисных трансформаций.

Современная экономическая наука продолжает использовать традиционную догматическую *методологию индивидуализма*, в которой главными постулатами остаются *экономический индивид, биосоциальная природа человека и жесткая конкуренция* как продуктивный механизм экономического развития. Для нового взгляда на смыслы современного национального и мирового хозяйства, поиска путей преодоления глобального кризиса необходимо *кардинально обновить методологические основы* социальной, гуманитарной, прежде всего современной *экономической науки*.

Анализ последних исследований. Еще в 2012 г. руководители Института экономики и прогнозирования НАН Украины заявили: «Мейнстрим, экономикс, микроэкономика, макроэкономика, международная экономика и другие составляющие экономической теории подобной методологической ориентации *не в состоянии ответить на исторические вызовы*. Их категоричный состав, инструментарий, разнообразные модели, прогнозы и т. п. приспособлены к анализу в основном сбалансированной экономики, к решению проблем функционирования хозяйства, а реальная экономика находится в состоянии существенных преобразований, *изменяющих не только формы, но и содержание экономических процессов*. Именно поэтому научные достижения ряда нобелевских лауреатов, как сейчас оказалось, хорошо решали только локальные вопросы функционирования экономики, а перспек-

тивно создавали предпосылки для углубления экономических диспропорций и усиления экономических рисков» [7, с. 41] (выделено автором – Г. З.).

Но кардинального прорыва в отечественных методологических экономических взглядах пока не произошло до сих пор. По-прежнему находясь в поле традиционного неоклассического методологического мышления, нечего и говорить о способности экономической науки разрабатывать продуктивные практические рекомендации возрождения национальной экономики в направлении повышения уровня и качества жизни, благосостояния украинского народа. Наши исследования проблем выживания человечества аргументируют необходимость кардинального перехода в формат постнеклассической человекомерной экономической науки, которая исследует человекомерные комплексы с их ядром – целостным человеком [см.: 22; 9; 11; 16]. Мы полностью разделяем мнение В. С. Степина о том, что постнеклассический тип рациональности определит мейнстрим будущего развития науки [1], в рамках которого основоположным основанием для выживания человека/человечества должен стать переход от целевой (количественной) к ценностной (качественной) рациональности, отражающей сущностные человеческие ценности и мотивы хозяйственных сотериологических преобразований [17].

Сегодня, в дни юбилея К. Маркса, экономисты наконец-то начали робко приближаться к пониманию того, что «по своей методологической функции политэкономия в широком понимании позиционируется как политэкономия человека — система теоретических знаний, рассматривающих развитие богатства человеческой личности как первооснову саморазвития экономического процесса. Речь идет о проблематике прежде всего ранних произведений Маркса, в которых проблема развития человека является системообразующей. Экономическая теория способна развиваться, как акцентируется в связи с этим в «Святом семействе», лишь «после того, как человек познан как сущность, как базис всей человеческой деятельности и всех человеческих отношений» [2] (выделено мной – Г. З.).

Но, опять же, одно дело – «петь» поверхностные дифирамбы слову «личность», но совсем иное дело – понять сущность, природу личности как целостного человека. Что есть личность? – фундаментальный, роковой, судьбоносный вопрос для человека. «Умение встать перед этим вопросом, не испугаться его, не уклониться от него будет определять возможность человека выжить в этом Мире, быстро идущем в непонятное будущее. Как и д е н т и ф и ц и р о в а т ь ч е л о в е к а?» [19, с. 35].

Нельзя ничего толком понять в целостном мировидении, если все имена-категории, касающиеся человека, «валить в одну кучу»: индивида, дива, рабочую силу, человеческий фактор, личность, агента, актора и даже ставших сегодня модными человека институционального, делка, интеллагента и даже хомутера. Этот винегрет из обыденных, но поверхностно-схематичных слов (слов или словей?), мало что дает в научном анализе общества и человека, ибо он неизбежно становится той «бочкой Свифта», которую сознательно подбрасывают для пусто-порожных игр одномерных техностно настроенных интеллектуалов.

Цель исследования – на основании вхождения в формат новой формирующейся постнеклассической человекомерной науки обосновать необходимость карди-

нального обновления экономической, хозяйствоведческой методологии, которая позволяет преодолеть вековые догмы экономической науки через исследование личности как базового свободно-ответственного творческого субъекта хозяйственных антикризисных трансформаций во благо человека, для реализации императива выживания человечества.

Изложение основного материала. В нынешней весьма неоднозначной кризисной ситуации учеными Харьковской Каразинской междисциплинарной методологической школы исследований хозяйства осмыслены и обоснованы новые теоретико-методологические положения в контексте развертывания общей мегаметодологии философии хозяйства, поднимающей на новую высоту понимание экономики не как внеценностного и внечеловеческого мира денежно-прибыльных отношений, а более широко и глубоко – хозяйства как целостной сферы жизнедеятельности человека-личности. Раскроем эти новые методологические положения.

1. Углубление знаний о социальности как нейтральном взаимодействии индивидов выделяет и обосновывает глубинный уровень социальности – уровень ценностей, которые обуславливают мотивы, интересы человека, задают цели его жизнедеятельности. Духовно-нравственные ценности и мотивы должны определять коридор "благоносных" решений и поступков каждого человека. Поэтому крайне необходимо переходить от целевой рациональности к ценностной и внедрять новую шестую стадию международной конкуренции – ценностной конкурентоспособности, которая следует за пятой стадией – господства интеллекта. Выделение и характеристики пятой и шестой стадий международной конкурентоспособности (ранее известны четыре стадии по М. Портеру), является новой теоретической разработкой Каразинской методологической школы.

В этом русле приходит понимание того, что сегодня ускоренно возрастает роль и приоритетное значение внеэкономических факторов развития [10, с. 27], а в новом десятилетии глобальных трансформаций уже не экономика, а политика, основанная на человеческих ценностях, будет определять будущую архитектуру антикризисного строительства, ибо все же человечество, озабоченное своим будущим, сможет выжить лишь изменив свое сознание и ценности.

2. Размышления о причинах и отрицательных для человека последствий глобального кризиса вызвали необходимость отхода от традиционного понимания человека как биосоциального существа. В начале наступившего века зародилось и новое понимание единой триипостасной – духовно-био-социальной природы человека, где именно духовная ипостась является определяющей в процессе человеческой жизни. Человек, как обосновывали религиозные философы Серебряного века, есть дух, а его внутренний духовный мир является идеальным истоком всех хозяйственных решений и поступков.

При этом следует акцентировать внимание на том, что наша гипотеза о триипостасной природе человека уже признана аксиомой социальной науки: «как аксиоме следует принять целостно три ипостаси природы человека, а именно – духовную, биологическую и социальную. Следует по-новому, с высоты XXI века оценить, осознать как первостепенную духовную, моральную ипостась, ее особую роль, специфику, как фундаментальное качество, которого лишены другие

живые существа» [18, с. 814] (выделено жирным курсивом мной – Г. З.). Потому-то сегодня «крайне необходимым становится смещение акцентов в методологии отечественных экономических и практических разработок в сторону целостного, ценностно-ориентированного, гуманистического познания, где человек рассматривается как целостное духовно-био-социальное существо, как личность» [13, с. 56].

3. Понимание трипостасной духовно-био-социальной природы человека открыло возможность показать, что *главным метаметодом* исследований *целостной* человеческой жизнедеятельности становится *триалектика*. Триалектика не просто «превышает» диалектику некой более высокой размерностью (от двух к трем). Триалектика в процессе своей *сущности-развертывания* «повествует» об *изначальной синкретичности*, в процессе осмысления которой человеческое сознание как бы *останавливается* и *зависает* на диалектике, превращая ее в *результатирующую форму* размышлений о *разрыве* реальности и ее *противоречивости*. Диалектика *не учитывает* этой *изначальной синкретичности* реальности, которая пронизывает все и вся, обеспечивая *цельность* мироустройства и миропостижения.

Специфика триалектики состоит в том, что все явления и процессы действительности *взаимосвязаны, взаимопроникающи*, реализуются в невидимом, *сущностном единстве*, на которое не обращает внимания диалектика. В триалектике заключено фундаментальное основание-всепроникновение реальности-действительности благодаря *духу*, который все не только соединяет-скрепляет-пронизывает, но и направляет к *единству-гармонии* как основоположному качеству мира. Поэтому, размышляя в формате диалектики, тем более традиционно-обыденной материалистической, в этом одностороннем формате *места и роли духу не находится*, что *кардинально искажает* саму реальность в диалектическом представлении. *Дух* – это *живой, житнетворящий «всепроницающий клей»*, без понимания которого жизнь диалектически разрывается, обедняется, расчеловечивается, оборачивается неизбежной катастрофичностью.

Триалектика исходит из того, что именно *исходная целостность реальности*, развертываясь на более поверхностном уровне постижения мира посредством анализа диалектических противоположностей, позволяет в ходе познания *сохранять живую действительность*, не разрывая и не умерщвляя ее, как это свойственно *диалектике*. Триалектика открывает иной взгляд и иное понимание *противоположностей как внутренних моментов процессующей живой действительности*, когда противоположности не разделяются, но и не сливаются, а постоянно взаимообогащаются новым содержанием в Целом. Где в бытии сходятся двое, София-Премудрость незримо там присутствуют в качестве «Третьего» (Н. Б. Шулевский). *Единоречие*, исходящее из *сакральных смыслов-ипостасей реальности* и развертывающееся в многообразии действительности, является *основанием триалектического постижения целостного мира и целостного человека*, его хозяйства как *целостной сферы* жизнеотправления.

4. В формате *триалектического мышления* одной из главных наработок Каразинской методологической школы явилось осмысление *четкого различия* понятий «индивид» и «личность», что помогло критическо-

творчески переосмыслить *методологию индивидуализма*, которая и поныне господствует в неолиберальном научном дискурсе и способствует насаждению-вменению *одномерного мировоззрения* без понимания *целостности* как самого человека, так и реальности, в которой он существует. Личность – это не средство умножения прибыли, а высшая цель общественного производства, цель эволюции, в которой «время и пространство действительно *очеловечиваются*, или скорее *сверхчеловечиваются*», когда универсум и личность «возрастают в одном и том же направлении и достигают кульминации друг в друге одновременно» [23, с. 356, 361, 373]. Диалектичность-механичность закрывают возможность понимания того, что «Универсум – *собиратель и хранитель* не механической энергии, как мы полагали, а *личностей*» [23, с. 387] (выделено автором – Г. З.).

5. В этом русле нами критически переосмыслены современные *концепции устойчивого развития* и *ноосферы*, носящие сугубо *технократический* характер. В них человек не рассматривается как цель, источник и ядро человекомерных комплексов. В техночном мышлении *первоочередная роль* отводится *технике, машине, технологии*. НБИК-конвергенция (нано-, био-, информационные технологии и когнитивная наука), характеризующая *шестой технологический уклад*, создает *реальные условия* для замены человека киборгом.

Седьмой технологический уклад должен рассматриваться как *сфера осмысленно-духовного хозяйственного творчества Чело-Века*, определять границы, коридор и механизмы реализации хозяйства через *возрождение духовно-нравственных ценностей творческой личности* и их *реализацию* в хозяйственных преобразованиях. В этом плане проблема *выживания человечества* должна рассматриваться в сформулированном польским писателем С. Лецом формате: «у человека *нет выбора*: он *должен оставаться человеком*».

6. Здесь речь идет, прежде всего, о *вполне чело-веке*, который является *целостной личностью*, которая на основе самопостижения, смыслопонимания и ответственной жизнедеятельности *самостоятельно создает свой мир* Истины, Красоты и Добра, являя свое *достоинство Чело-Века*. В этом плане мы *начали формировать новую личностную методологию*, главным постулатом которой является исходное понимание *личности как свободно-ответственного творческого базового субъекта* всех целостных хозяйственных преобразований. Введенные в научный оборот понятия «хозяйственный хронотоп» и «хозяйственный ареал личности» (О. Г. Задорожная) [8; 12] позволили существенно *дополнить* понимание цельности пространства-времени *третьим – ценностным измерением* жизнедеятельности человека, придать завершенности пониманию жизнеутверждающей содержательности *хозяйства* через его *человечность*.

Личность человека *не может постигаться исключительно научным* методом и эмпирическими экспериментами. Поэтому учеными Каразинской методологической школы обосновано, что вступление в формат *четвертой научной революции* и становление *новой постнеклассической науки* определяют вектор познания целостности современной реальности через *взаимодействие научного и вненаучного знания*. Это позволило увидеть в этой формирующейся науке *человекомерность*, то есть придать новое понимание того древнего положения, что человек является мерой всех «вещей».

С другой стороны, значение такого продуктивного взаимодействия научных, философских, религиозных, образных и прочих знаний подводит к пониманию науки как *расшифровки божественных чертежей Творения*, о чем явно свидетельствуют результаты новейших разработок в области квантовой физики, трансперсональной психологии, генетики, нейрофизиологии, космологии и других наук о *сознании* как фундаментальном основании реальности, более фундаментальном, чем привычные нам материя, пространство и время. При этом сегодня становится все более понятным, что сознание человека является новым предметом труда, а технологии манипуляции сознанием выступают как наиболее прибыльная отрасль общественного производства. Этим собственно и объясняется нынешний скачкообразный рост роли когнитивной науки.

7. В последние десятилетия начал расцветать отечественный неинституционализм, который все и всех обзывает институтами. Придавая институту статус всеобщности, неинституционалисты во всеуслышание объявили, что именно их теория будет следующим *мейнстримом*. Но это совершенно не так. Примитивизм и поверхностность современного неинституционализма заложены в *исходном* пункте анализа, когда само понимание институтов для простоты понимания свели к *нормам* и *правилам*, а по сути, к установлениям правомочий и созданию учреждений (*институций*), для чего необходимо весьма *непродолжительное время*. Эффективность их действия, их польза для человека и общества, их будущие социальные последствия практически не прогнозируются.

Таким поверхностно-схематичным институто-строительством, по сути, произвели *выхолащивание* сущностного, *духовно-идеального* смысла (а он является главным!) института как *духовной мыслеформы* продуктивного хозяйствования, который формируется и закрепляется многими *десятилетиями*, а то и *веками*. Институт – это, прежде всего, *духовный феномен*, выражающий *ценностно-целевые* глубинные информа-

ционно-сакральные *коды-структуры*, и сводить его к *временной правовой норме* или правилу – значит мало что понимать в сложной реальности жизнедеятельности человека, ограничив «баракхание» «неоинституциональной» мысли в лучшем случае лишь на *тринадцатом* поверхностном *явленческом* уровне.

Без понимания сути и роли *каждого уровня* в процессе реализации сущности вряд ли возможно понять суть, значение и место институтов в *целостной* человеческой *жизнедеятельности*; *невозможно* сформулировать и само *определение* института, которое бы «схватывало» его *истинную* суть. Особенно этому противоречит неоинституционально-примитивное сведение *института к норме*. Юридическая наука в основном лишь фиксирует то, что уже есть в наличии, на поверхности действительности. Политическая экономия неоднократно доказывала и показывала, что под правовой нормой скрывается более сущностное явление или процесс. Но современный неинституционализм «развивается» именно в формате правообразования, то есть в формате явления, а не сущности. Более глубокий, сущностный анализ реальности показывает, что, как минимум, *девять* ее глубинных уровней (вплоть до уровня мотивов) «входят» во *внутренний целостный мир личности*, который первоначально «задает-реализует» архетип *свободы-ответственности* и *творчества*. Этот *внутренний духовный мир* уж никак не может быть *институционализирован*. Эта проблема требует более всесторонней глубинной проработки, без чего вряд ли можно говорить об неинституционализме как сущностной науке. В таком новом понимании институтов-норм кроется то, о чем предостерегали А. Дж. Тойнби («идолизация институтов – непростительная интеллектуальная и духовная ошибка, которая приводит к социальной катастрофе» [24, с. 551]) и К. Поппер («не существует институциональных средств, позволяющих сделать человека счастливым» [20, с. 200]). Схематично уровни анализа развертывания реальности в аспекте критики неинституционализма можно представить в виде таблицы.

Таблица

Характеристика уровней восхождения постижения реальности по линии личностного самопостижения

Уровни восхождения	Содержательное обозначение	Условное пространство	Граница объективации	Соотносительность выражения
13	Институты	Личностно-внешнепространственное	Объективация	Право
12	Психосоциокультурная матрица			Обыденность
11	Интересы			Деятельность
10	Потребности			Объективация
9	Мотивы	Собственно личностное	Внутренний мир до объективации	Понимание
8	Ценности			Культура
7	Архетипы			Психика
6	Мемы - уны			Разум
5	Гены – мемы – уны	Доличностное		Рефлексия
4	Морфологические поля			Резонанс/торсионное поле
3	Сознание			Мысль / социоглоуонное поле
2	Смысловой континуум			Слово / именование
1	Всеединство / непостижимое			Тишина

Восхождение по выделенным уровням постижения имеет четко выраженный вектор: от *вечного* (первый уровень) к *временному* (тринадцатый уровень – трактовка неинституционализмом института как нормы). Неинституционализм в таком понимании есть лишь вспомогательно-поверхностный концепт, не позволяющий сущностно постигать процесс антикризисного формата развития экономической науки.

8. Учитывая новейшие научные разработки становления личностной методологии познания хозяйства человека и основываясь на работах С. Н. Булгакова и В. Н. Тарасевича, мы существенно дополнили основы учения об *уноме человеке*, в котором заложена *человечность* как особая *специфика рода человеческого* среди всего живого на основе развертывания глубинного исходного архетипа «свобода-ответственность». Уном *человечности* включает в себя *геном* (биологическое) и *мемон* (культурно-социальное) и *разворачивается* в жизнедеятельности человека *в течение всей жизни*. Для человека имеют продуктивное, жизнеутверждающее значение только те представления, решения и действия, которые следуют из *глубинных ценностей человечности* в само- и миропостижении и разворачиваются в продуктивных хозяйственных трансформациях, где человек на основе своей свободы и ответственности формирует отношения с другими людьми и Природой. Если главной характеристикой *физического мира* является *пространство-время*, то для внутреннего *духовного мира человека* подобной основополагающей характеристикой выступает *свобода-ответственность*. Отрыв свободы от ответственности оборачивается безответственностью, вседозволенностью, попранием нравственных устоев человеческого сообщества, что неизбежно несет кризис и деградацию человека. Важно понимать, что концепт социальной ответственности без учета основополагающей роли личностной ответственности неизбежно оборачивается коллективной безответственностью.

9. На основе выделения шестой – ценностной стадии международной конкуренции нами предложено *новое* понимание *глобалистики* как *интегральной науки о мировом хозяйстве*. Она призвана канализировать прежде всего *ценностные смыслы человечности*, то есть начинать с формирования *новой человекомерной науки – Уномики*. Поле ее исследований является процесс *развертывания* потенциально заложенной в реальности *духовно-нравственной константы антропного принципа* [14], которая не просто определяет его физические константы, но *изначально* задает человеку его *фундаментально специфическое основание-свойство-качество – человечность*.

Творческо-смысловые наработки Каразинской методологической школы хозяйствоведения позволяют не просто заявить, но и *онтологически обосновать*, что *Уномика* – сегодня лишь *впервые* обозначенная *новая судьбоносная наука о человечности* – имеет своей *целью* исследовать и обосновывать *благостный формат жизнедеятельности-поступка личности-микрокосма*. Исходя из понимания *синкретичности реальности* и многообразных форм *ее живого развертывания*, уномика позволяет войти в формат определения-реализации *размерности ценностно-смыслового Универсума* (макрокосма) в эволюционном процессе. В этом плане *уномика*, призванная раскрыть *исходный сакральный код человека, его универс* (С. Н. Булгаков), неизбежно «вырастает» в *глобалистику* как судьбоносную

интегральную человекомерную науку, предмет которой сводится к выявлению и обоснованию *смысло-благо-несущих оснований жизнедеятельности человечества* как *духовно-спасительной свободно-ответственной планетарной общины (собора) жизнесохранения*, а не простой суммативной совокупности «делков», стремящихся к торговле и конкуренции как глобальным процессам присвоения наращиваемой *прибыли* за счет приоритетного получения *интеллектуальной ренты*.

Глобалистика – это не простая прикладная наука, как считают многие исследователи. Она требует *духовно-нравственного формата смыслопостижения выживания человечества*, который должен фиксировать *новое понимание развития современного мирового хозяйства как человекомерного комплекса*. Глобалистика призвана изучать *продуктивные целостные практики-поступки человека-личности*, призванные свободно-ответственно *творить глобальный хозяйственный мир ради спасения и выживания человечества*.

10. Формат «уномика – глобалистика» позволяет развернуть смыслопоиск путей и способов преодоления современного полисистемного глобального кризиса, где явно усиливается *сетевое господство* новейшей *глобальной финансово-интеллектуальной власти*. Основным формативным выражением глобалистики является всестороннее осмысление *главного противоречия современности* между новой ныне господствующей *финансово-интеллектуальной властью* и *духовной властью*. Размышления о формах разрешения этого актуального противоречия позволило сконцентрировать внимание на постижении смысла и содержания *духовности*, что стало основанием для условного выделения *двух типов единой духовности человека*, которые, по-видимому, могут служить *критерием восприятия целостности самопостижения и самореализации его внутренней природы*, которая *нравственно-ответственно* разворачивается-реализуется в каждом *поступке*.

Первый сущностный тип духовности проявляется как *духовно-божественное*, связанное с *внутренним осознанием Святыни – Благой Вести*, изначально заложенной в *исходно-онтологическом коде жизненного развертывания человека*, созданного «по образу и по подобию». За человеческим пониманием Святыни скрывается, припоминается, открывается та *изначальная искра Света*, которая *разжигает жизнь*, всю целостную жизнедеятельность каждого человека. Жизнь человека в этом плане есть *череда нравственно ответственных поступков личности*, которая свободно-ответственно творит свое хозяйство как *целостную сферу* своего жизнеотправления. Эта изначальная искра Света закладывается в *уном человека* и потенциально-содержательно представлена в его *богочеловечности*.

Второй более поверхностный тип духовности – *интеллекто-духовное* предстает как выражение *унома человека в повседневности* и сводится к внутренней способности *человеческого сознания* рационально-логически и расчетно-количественно существовать в этом *земном мире*, где *нет понимания актуальной необходимости углубляться в мир духовно-божественного*. *Игнорирование* первого сущностного типа духовности в обыденной интеллектуальной деятельности претворяется в процессе постепенного нарастания *расчеловечивания*, когда в стремлении к успеху и *рационально-расчетному существованию* как бы *стирается* изначально заданная *богочеловеческая природа человека*.

Оба типа духовности человека имеют *единый онтологический корень*, который позволяет понимать *главную специфику человека*, отличающую его от всех других видов живого. *Человек* есть, прежде всего, *дух*, но он реализуется как бы в *двух разных уровнях* миропонимания и мироустройства: *поверхностно-деятельностном и смысло-сакральном*.

11. Понимание смысло-сакрального основания требуемых антикризисных трансформаций неизбежно выводит на необходимость разработки и реализации возрожденческо-спасительной национальной (и глобальной) *стратегии духовно-ноосферно-устойчивого хозяйственного развития* [15], главные контуры уже представлены в разработках ученых Каразинской методологической школы хозяйствоведения. Несущий «каркас» такой стратегии, образно говоря, определяется сигналом «СОС» («спасите наши души») и должен включать *три взаимосвязанных жизнеутверждающих основания* человеко-человеческой жизнедеятельности – *Семью, Образование и Социальное партнерство*, понимаемое в *широком смысле*.

С другой стороны, для изначального придания *ценностно-рационального* формата формирования и реализации национальной стратегии духовно-ноосферно-устойчивого хозяйственного развития основополагающее значение имеет выделение *единства-неслитности трех управленческих блоков* триадного развертывания синергичности: духовно-нравственного и этико-морального; био-генетически-оздоровительного и социо-партнерско-коэволюционного [11, с. 267-268]. Создание условий для их продуктивного функционирования с точки зрения обеспечения повышения благосостояния всех украинцев может быть реализовано посредством развертывания универсально-интегральной функции неодирижизма государства в антикризисном преобразовании хозяйства, где принцип *служения человеку* реализуется посредством *идеально-сознательного* созидания совместного Большого национального проекта развития, воплощенного через целостную жизнедеятельность всех хозяйствующих субъектов.

Выводы. Представленные в статье новые, можно сказать, прорывные научно-теоретические положения позволяют не только кардинально обновить современную методологию социально-экономических, хозяйственных исследований, но и по-новому более глубоко и всесторонне переосмыслить кризисную действительность, ее глубинные причины и разрабатывать человеко-продуктивные практические рекомендации по *возрождению* украинской нации и преобразованию украинского народа в *субъект* посткризисных трансформаций. Мы присоединяемся к фундаментальному выводу Ж. Бернаноса о том, что «все человечество больно. Прежде всего необходимо вернуть человеку *духовность*» [4, с. 131]. Разработка и реализация национальной стратегии духовно-ноосферно-устойчивого хозяйственного развития должны стать осмыслительно-практическим полем выхода из кризиса не только отечественной экономической науки, но и позволит придать достойный смысл необходимым для возрождения украинского народа хозяйственным антикризисным преобразованиям.

Список использованных источников

1. Анализ структуры и динамики науки в социокультурном контексте. Материалы обсуждения избранных трудов В. С. Стёпина. URL: http://vphil.ru/index.php?option=com_content&task=view&id=1834&Itemid=52.
2. Анатолий Гальчинский: "Новое прочтение Маркса — одна из важнейших задач нашего времени". URL: https://zn.ua/macrolevel/anatoliy-galchinskiy-novoe-prochтение-marksa-odna-iz-vazhneyshih-zadach-nashego-vremeni-283563_.html.
3. Белорус О. Г. Проблема финансовой глобализации и гиперфинансализация воспроизводственных процессов. *Проблеми економіки та політичної економії*. 2018. № 1. С. 45-65.
4. Бернанос Ж. Свобода... для чего? СПб.: Изд-во Ивана Лимбаха, 2014. 288 с.
5. Булеев И. П., Брюховецкая Н. Е. Социально-экономические проблемы экономики Украины на современном этапе ее развития. *Вісник економічної науки України*, 2018. № 1(34). С. 11-25.
6. Гроф С. Психология будущего: Уроки современных исследований сознания. Москва: ООО «Издательство АСТ» и др., 2003. 458 с.
7. Геєць В. М., Гриценко А. А. Політекономічні й інституційні засади справедливості та усталеності соціально-економічного розвитку. *Європейський вектор економічного розвитку*: зб. наук. праць. Дніпропетровськ: Дніпропетровський університет імені Альфреда Нобеля, 2012. Вип. 2 (13). С. 41-46.
8. Задорожна О. Г. Визначення критеріїв господарського хронотопу в форматі людиномірної економічної науки (методологічний аспект). *Вісник Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна. Сер. «Економічна»*. 2016. Вип. 90. С. 25-34.
9. Задорожна О. Г. *Постнекласичні методологічні засади дослідження сучасного господарства*: монографія. Харків: «Точка», 2017. 452 с.
10. Задорожна О. Г. Постнекласична економічна наука як новий формат антикризового господарського мислення. *Вісник економічної науки України*. 2018. № 1(34). С. 25-29.
11. Задорожна О. Г. *Сучасне господарство: постнекласична методологія як основа розгортання антикризових трансформацій*: монографія. Харків: «Точка», 2018. 356 с.
12. Задорожна О. Г. *Форми господарського простору і функції господарського хронотопу*. *Економічний простір*: зб. наук. праць. Дніпро: ПДАБА, 2017. № 127. С. 13-22.
13. Залознова Ю. С. *Економічні та соціальні проблеми розвитку промисловості* / НАН України, Ін-т економіки промисловості. Київ, 2017. 288 с.
14. Задорожний Г. В. О нравственной константе антропоного принципа и государстве гармонии как насущном проекте спасения-служения-возрождения украинской нации. *Социальная экономика*. 2011. № 2. С. 83-100.
15. Задорожний Г. В. *Духовно-ноосферно-устойчивое хозяйственное развитие как стратегический вектор возрождения украинского общества*. Харьков: ВННО имени В. И. Вернадского, 2015. 108 с.
16. Задорожний Г. В., Задорожная О. Г. *Человекомерная экономическая наука: проблемы методологии*.

Харьков: ВННОО имени В. И. Вернадского, 2015. 416 с.

17. Задорожний Г. В., Задорожная О. Г. *Человечное мирохозяйственное видение (Очерки новой личностной методологии)*. Харьков: Точка, 2017. 261 с.

18. Колот А. М. Наука о труде: становление и теоретико-методологическое обновление. *Политическая экономия: прошлое, настоящее, будущее*. Киев: ЦУЛ, 2014. С. 799-822.

19. Налимов В. В. *Спонтанность сознания. Вероятностная теория смыслов и смысловая архитектура личности*. Москва: Академический Проект; Парадигма, 2011. С. 220.

20. Поплер К. Р. *Открытое общество и его враги*. Т. 1: Чары Платона. Москва: Феникс, Международный фонд «Культурная инициатива», 1992. 448 с.

21. Стан та перспективи соціальної безпеки в Україні: експертні оцінки: монографія / О. Ф. Новікова, О. Г. Сидорчук, О. В. Панькова та ін. / Львівський інститут державного управління НАДУ; НАН України, Ін-т економіки пром-сті. Київ; Львів: ЛРІДУ НАДУ, 2018. 184 с.

22. Степин В. С. *Теоретическое знание*. Москва: «Прогресс-Традиция», 2000. 744 с.

23. Гейяр де Шарден П. *Феномен человека: сб. очерков и эссе*. Москва: ООО «Издательство АСТ», 2002. 553, [7] с.

24. Тойнби А. Дж. *Постижение истории*. Сборник. Москва: Айрис-пресс, 2003. 640 с.

25. Шульга М. О. *Дрейф на узбіччя. Двадцять років суспільних змін в Україні*. Київ: ТОВ «Друкарня «Бізнесполіграф», 2011. 448 с.

References

1. Analiz struktury i dinamiki nauki v sotsiokul'turnom kontekste. Materialy obsuzhdeniya izbrannykh trudov V. S. Stepina [Analysis of the structure and dynamics of science in a socio-cultural context. Discussion materials on selected works of V.S. Stepin]. (n.d.). Retrieved from http://vphil.ru/index.php?option=com_content&task=view&id=1834&Itemid=52 [in Russian].

2. Anatoliy Gal'chinskiy: "Novoye prochtenie Marksa — odna iz vazhneyshikh zadach nashego vremeni" [Anatoliy Galchinsky: "Marx's new reading is one of the most important tasks of our time"]. (n.d.). Retrieved from https://zn.ua/macrolevel/anatoliy-galchinskiy-novoe-prochtenie-marksa-odna-iz-vazhneyshih-zadach-nashego-vremeni-283563_.html [in Russian].

3. Belorus O. G. (2018). Problema finansovoy globalizatsii i giperfinansializatsiya vosproizvodstvennykh protsessov [Problems of financial globalization and hyperfinancialization of reproduction processes]. *Problemy ekonomiki ta politychnoi ekonomii — Problems of economy and political economy*, 1, pp. 45-65 [in Russian].

4. Bernanos Zh. (2014). *Svoboda... dlya chego?* [Freedom ... for what?]. SPb, Publishing House of Ivan Limbach [in Russian].

5. Buleyev I. P., Bryukhovetskaya N. Ye. (2018). Sotsial'no-ekonomicheskiye problemy ekonomiki Ukrainy na sovremennom etape yeye razvitiya [Socio-economic problems of the Ukrainian economy at the present stage of its development]. *Visnyk ekonomichnoi nauky Ukrainy — Bulletin of Economic Science of Ukraine*, 1(34), pp. 11-25 [in Russian].

6. Grof S. (2003). *Psikhologiya budushchego: Uroki sovremennykh issledovaniy soznaniya* [Psychology of the Future: Lessons from Contemporary Studies of Consciousness]. Moscow: AST Publishing House LLC [in Russian].

7. Heiets V. M., Hrytsenko A. A. (2012). Politekonomichni y instytutsiini zasady spravedlyvosti ta ustalenyosti sotsialno-ekonomichnoho rozvytku [Politeconomic and institutional principles of justice and stability of socio-economic development.: Sb. sciences works]. *Yevropeyskyi vektor ekonomichnoho rozvytku — European vector of economic development*. Dnipropetrovsk, Issue 2 (13), pp. 41-46. Dnipropetrovsk Alfred Nobel University [in Ukrainian].

8. Zadorozhna O. H. (2016). Vyznachennia kryteriiv hospodarskoho khronotopu v formati liudynomirnoi ekonomichnoi nauky (metodolohichniy aspekt) [Definition of criteria of economic chronotop in the format of human-like economic science (methodological aspect)]. *Visnyk Kharkivskoho natsionalnoho universytetu imeni V. N. Karazina. Ser. «Economichna» — Bulletin of Kharkiv National University named after V.N. Karazin. The series "Economic"*, Issue 90, pp. 25-34 [in Ukrainian].

9. Zadorozhna O.H. (2017). *Postneklasychni metodolohichni zasady doslidzhennia suchasnoho hospodarstva* [Post-classical methodological principles of modern economy research]. Kharkiv, «Tochka» [in Ukrainian].

10. Zadorozhna O. H. (2018). Postneklasychna ekonomichna nauka yak novyi format antykrizovoho hospodarskoho myslennia [Post-classical economic science as a new format of anti-crisis economic thinking]. *Visnyk ekonomichnoi nauky Ukrainy — Bulletin of Economic Science of Ukraine*, 1(34), pp. 25-29 [in Ukrainian].

11. Zadorozhna O. H. (2018). *Suchasne hospodarstvo: postneklasychna metodolohiia yak osnova rozghortannia antykrizovykh transformatsii* [Modern economy: post-classical methodology as the basis for the deployment of anti-crisis transformations]. Kharkiv, «Tochka» [in Ukrainian].

12. Zadorozhna O. H. (2017). *Formy hospodarskoho prostoru i funktsii hospodarskoho khronotopu* [Forms of economic space and functions of economic chronotope]. *Ekonomichniy prostir — Economic Space*, 127, pp. 13-22. Dnipro: PDAA [in Ukrainian].

13. Zaloznova Yu. S. (2017). Ekonomichni ta sotsialni problemy rozvytku promyslovosti [Economic and social problems of industry development]. Kyiv, Institute of Industrial Economics of NAS of Ukraine [in Ukrainian].

14. Zadorozhnyy G. V. (2011). O npravstvennoy konstante antropnogo printsipa i gosudarstve garmonii kak nasushchnom projekte spaseniya-sluzheniya-vozhrozhdeniya ukrainskoy natsii [On the moral constant of the anthropic principle and the state of harmony as a vital project of salvation-ministry-revival of the Ukrainian nation]. *Sotsial'naya ekonomika — Social economy*, 2, pp. 83-100 [in Russian].

15. Zadorozhnyy G. V. (2015). *Dukhovno-noosferno-ustoychivoye khozyaystvennoye razvitiye kak strategicheskii vektor vozrozhdeniya ukrainskogo obshchestva* [Spiritually-noosphere-sustainable economic development as a strategic vector of the revival of Ukrainian society]. Kharkov, VNNOO named after V.I. Vernadsky [in Russian].

16. Zadorozhnyy G. V., Zadorozhnaya O. G. (2015). *Chelovekomernaya ekonomicheskaya nauka: problemy metodologii* [Human Gauging Economics: Problems of Methodology]. Kharkov, VNNOO named after V.I. Vernadsky [in Russian].

17. Zadorozhnyy G. V., Zadorozhnaya O. G. (2017). *Chelovechnoye mirokhozaystvennoye videniye (Ocherki novoy lichnostnoy metodologii)* [Human world economic vision (Essays on a new personal methodology)]. Kharkiv, «Tochka» [in Russian].

18. Kolot A. M. (2014). Nauka o trude: stanovleniye i teoretiko-metodologicheskoye obnovleniye. [Labor science: formation and theoretical and methodological update]. *Politicheskaya ekonomiya: proshloye, nastoyashcheye, budushcheye – Political economy: past, present, future*, pp. 799-822. Kyiv, TSUL [in Russian].

19. Nalimov V. V. (2011). *Spontannost' soznaniya. Veroyatnostnaya teoriya smyslov i smyslovaya arkhitektonika lichnosti* [Century Spontaneity of consciousness. Probabilistic theory of meanings and semantic architectonics of personality]. Moscow: Academic Project; Paradigm [in Russian].

20. Popper K. R. (1992). Otkrytoye obshchestvo i yego vragi [Open Society and its enemies.]. *T. 1: Chary*

Platona – T. 1: Plato's spell. Moscow, Phoenix, International Fund "Cultural Initiative" [in Russian].

21. Novikova O. F., Sydorochuk O. H., Pankova O. V. et al. (2018). *Stan ta perspektyvy sotsialnoi bezpeky v Ukraini: ekspertni otsinky* [Status and prospects of social security in Ukraine: expert assessments]. Kiev; Lviv: LRIT NAPA [in Ukrainian].

22. Stepin V. S. (2000). *Teoreticheskoye znaniye* [Theoretical knowledge]. Moscow, Progress-Tradition [in Russian].

23. Teyyar de Sharden P. (2002). *Fenomen cheloveka* [The phenomenon of man]. Moscow, Publishing House AST LLC [in Russian].

24. Toynbi A. Dzh. *Postizheniye istorii* [Comprehension of history]. Moscow, Iris-press [in Russian].

25. Shulha M. O. (2011). *Dreif na uzbichchia. Dvadsyat rokiv suspilnykh zmin v Ukraini* [Drift on the roadside. Twenty years of social change in Ukraine]. Kyiv, "Printing House" Biznespoligraf "Ltd. [in Ukrainian].

М. В. Зось-Кіор

*д-р екон. наук, професор,
Полтавський національний технічний університет
імені Юрія Кондратюка,*

О. М. Германенко

*канд. екон. наук,
Луганський національний аграрний
університет, м. Харків,*

К. І. Іщенко,

*Полтавський національний технічний університет
імені Юрія Кондратюка*

СУЧАСНІ АСПЕКТИ УПРАВЛІННЯ ЯКІСТЮ ПРОДУКЦІЇ В УМОВАХ ДИНАМІЧНОГО СЕРЕДОВИЩА

Актуальність проблеми. З моменту виникнення людства і поступового його розвитку, виробнича діяльність як окремих домогосподарств, так і підприємств стає основою розвитку і життєзабезпечення суспільства. Виробнича діяльність являє собою множину дій, спрямованих на перетворення предметів праці в готову продукцію, за допомогою використань засобів праці. Так, під час виробництва входні елементи (сировина, матеріали) за допомогою використання різноманітних пристроїв, устаткування, операцій, змінюють свою форму, склад, властивості, і на виході підприємство отримує готову продукцію. Однак з кожним роком все меншого значення набуває просте забезпечення обсягів виробництва. Лише виготовлення високоякісної продукції є необхідною умовою виживання на ринку, утримання лідерських позицій у галузі та високої конкурентоспроможності, а також здатності задовольнити всі вимоги споживачів. Саме тому дослідження аспектів управління якістю продукції в умовах динамічного середовища було обрано для теми статті. Актуальність даної статті виражається в тому, що в змінних умовах продукція неналежної якості не зна-

ходитиме свого споживача. Адже клієнтоорієнтований підхід сучасних підприємств виключає виробництво неякісних товарів та надання неякісних послуг, а головним чином націлений на задоволення поточних і перспективних потреб споживачів за рахунок випуску високоякісної конкурентоспроможної продукції. Саме тому зростає важливість наявності систем контролю якості продукції на підприємствах та кваліфікованого управління даними процесами.

Аналіз останніх публікацій. Проблемами дослідження якості продукції та її значення для суспільства займалися багато вчених, які зробили значний внесок у розвиток даного напрямку серед науковців. Серед них можна виділити таких дослідників: Х. Вадсвордт, А. Глічев, Е. Демінг, Дж. Джуран, К. Ісікава, Т. Корнеєва, Ф. Кросбі, М. Круглов, М. Мішина, П. Орлов, Г. Тагуті, А. Фейгенбаум, В. Шухарт та інші.

Метою статті є всебічне обґрунтування функціонування систем управління якістю продукції в умовах динамічного зовнішнього середовища, а також висвітлення важливості наявності систем контролю якості

продукції на підприємствах як для самих виробників, так і їх споживачів.

Основна частина. Якість продукції – це сукупність властивостей, що зумовлюють її придатність задовольняти певні потреби відповідно до призначення [1]. Під властивістю продукції розуміють деяку особливість, що виявляється під час виготовлення, використання або споживання товару. Ефективне управління якістю призводить до сталого скорочення витрат і полегшує розробку першокласних якісних продуктів з високим ступенем задоволеності клієнтів.

Однією з основних складових управління якістю продукції виступає її контроль. Контроль якості про-

дукції – це встановлення відповідності виробів та процесів вимогам нормативно-технічної документації, зразкам-еталонам; інформація про стан виробничого процесу та дотримання його безперервності; захист організації від закупівлі неякісної сировини; виявлення браку на ранніх етапах виробництва; запобігання виробництву недоброякісної продукції [2].

Система контролю якості продукції – це сукупність методів і засобів контролю та регулювання компонентів зовнішнього середовища, які визначають рівень якості продукції на стадіях маркетингу, НДДКР та виробництва, а також технічного контролю на всіх стадіях виробничого процесу (рис. 1) [3].

Рис. 1. Загальний вигляд структурно-функціональної моделі системи контролю якості продукції

Система контролю якості продукції являє собою наявність зв'язків між об'єктами і суб'єктами контролю, що використовують різноманітні методи і засоби оцінки якості продукції і послуг, а також передбачає ранню діагностику браку та недопущення виготовлення неякісної продукції на всіх етапах життєвого циклу товарів.

Ефективна система управління якістю продукції забезпечує діагностику виготовлення якісних виробів, починаючи від найвищого рівня управління та прийняття управлінських рішень, і закінчуючи випуском та експлуатацією продукції, а також її сервісу.

Об'єктами управління якістю продукції є сукупність елементів, які являють собою петлю якості. Під петлю якості розуміють життєвий цикл продукції, який зображений за допомогою кільця (рис. 2).

Розглянемо детально елементи петлі якості: 1 – маркетинг, аналіз ринку; 2 – проектування і розробка технічних вимог до продукції; 3 – матеріально-технічне постачання; 4 – підготовка і розробка виробничих процесів; 5 – виробництво; 6 – контроль та іспити; 7 – упакування і збереження; 8 – реалізація та розподіл; 9 – монтаж та експлуатація; 10 – технічна допомога в обслуговуванні; 11 – утилізація [4].

Петля якості дозволяє встановлювати взаємозв'язок між підприємством, що виготовлює продукції, та кінцевим споживачем, а також зі всіма елементами системи управління якістю, що гарантують виготовлення безпечної і якісної продукції.

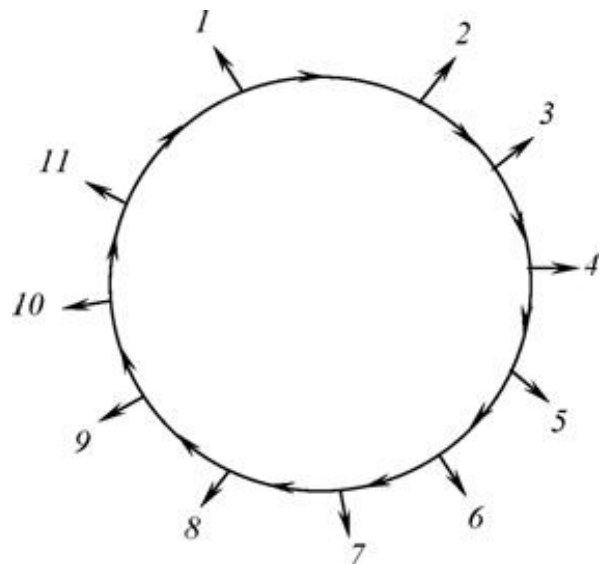

Рис. 2. Модель петлі якості

Загалом необхідність контролю якості важлива як для виробника, так і для споживача. В аспекті важливості для споживачів необхідно відмітити, що споживана продукція прямо впливає на безпеку для клієнта підприємства. Від того, чи надійною та безпечною буде продукція, залежить не тільки рівень задоволеності, але і життя людини. Так, наприклад, якщо брати галузь харчових технологій, то спожита неякісна про-

дукція може призвести до харчового отруєння, анафілактичного шоку і смерті. Такі ж сумні наслідки можна виокремити і в галузі машинобудування, хімічної, фармацевтичної промисловості тощо.

В аспекті важливості для виробників необхідно відзначити, що виготовлена продукція прямо впливає на рівень конкурентоспроможності підприємства на ринку. Адже споживачі, які хоча б один раз отримали неякісну послугу або купили неякісний товар, більше не виберуть даного виробника. Окрім того, аналізуючи проблеми взаємодії громадськості в середовищі Інтернет [5], можна дійти висновку, що імідж підприємства буде значно підірваний, оскільки розголошення про недовіру до виробника в час інформатизації суспільства набуває значних обертів. Для цього не потрібно мати безліч знайомств, а достатньо хоча б одного разу

опублікувати звернення у соціальних мережах, і тоді про неякісний товар дізнаються всі. За результатами особистих спостережень і статистичних даних більше 80% людей проводять багато часу у соцмережах, 50% з яких підписані на різноманітних блогерів, які постійно рекламують або антирекламують різноманітні товари. Достатньо один раз відправити фотографії наслідків неякісної продукції і завдяки розголошенню по соціальних мережах про це дізнаються тисячі, а то й мільйони людей. Саме тому для підприємств головною умовою виживання на ринку та заняття лідерських позицій є виготовлення високоякісної продукції. Для спрощеного розуміння розповсюдження інформації про незадовільну якість продукції серед споживачів за допомогою соціальних мереж (рис. 3).

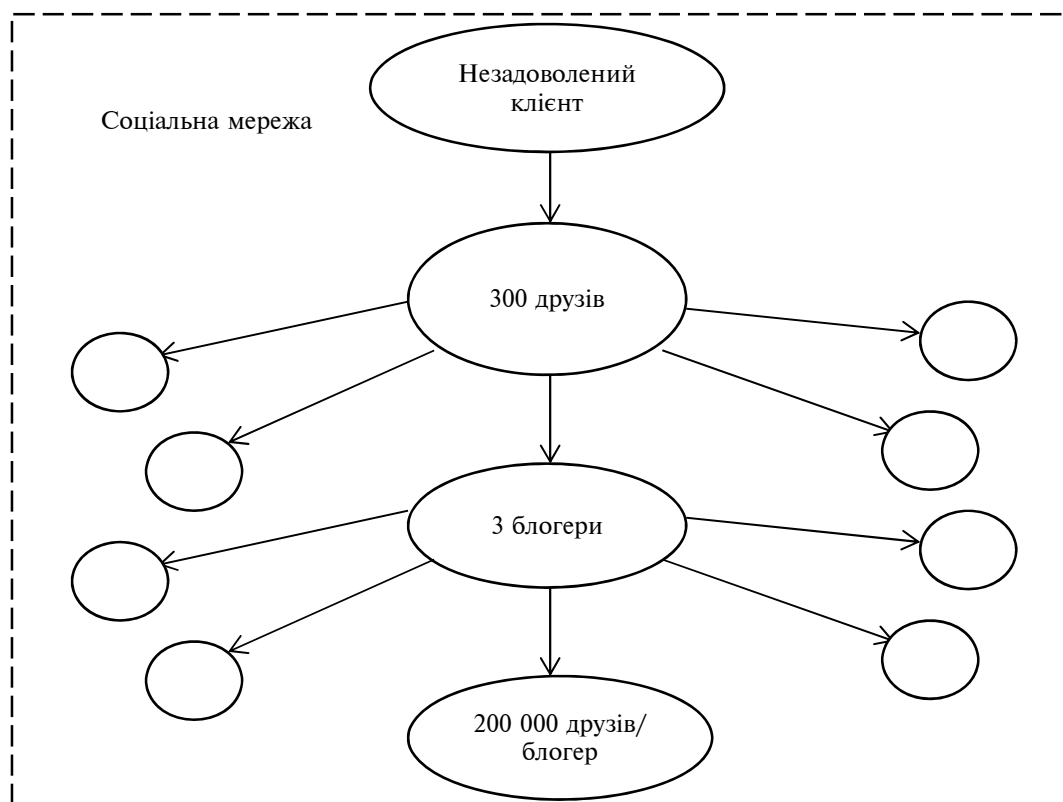

Рис. 3. Спрощена модель поширення інформації у соціальних мережах про незадовільну якість продукції

Розглянемо умовну ситуацію, коли у одного незадоволеного клієнта в соціальній мережі (для прикладу Instagram) є 300 друзів, в свою чергу у них також є 300 друзів, серед яких 3 відомих блогери, на яких підписано по 200 000 людей. Візьмемо за умову, що тільки 15% звернуть увагу на неякісний товар і відмовляться від його споживання. Таким чином, кількість клієнтів, що відмовляться від даного виробника, зростатиме у геометричній прогресії (формула 1).

$$HC = (1 \times 300 \times 3 \times 200000) \times 15\%, \quad (1)$$

де HC – незадоволені споживачі, що з'явилися за рахунок антиреклами;

1 – перший незадоволений клієнт;

300 – кількість друзів у соціальній мережі незадоволеного споживача;

3 – кількість блогерів, на яких підписаний споживач і його друзі;

200 тис. – кількість підписаних людей на кожного блогера;

15% – умовний відсоток людей, що відмовляться від споживання неякісної продукції.

Отже, за умови, що незадоволений споживач виставить фото та відеодокази неякісного товару до соціальної мережі, 15% з його 300 друзів добавлять до себе дану інформацію, 3 блогери також опублікують її, та 15% з 600 тис. підписаних людей також добавлять до себе дану інформацію та відреагують на неї, то в кінцевому результаті отримаємо 27 млн людей, які більше не будуть обирати даного виробника або порекомендують іншим відмовитись від цього вибору.

Тому для того, щоб зрозуміти чи є досконалою виготовлена продукція, необхідно оцінити показники її якості. Оцінювання рівня якості продукції включає в себе сукупність процесів, які передбачають: вибір показників якості, що будуть досліджуватись; визначення точних значень даних показників; порівняння їх з еталонними або базовими. Показники, за якими відбувається такий контроль є досить різними, тому розглянемо їх детальніше. Так, для оцінювання якості продукції всі промислові товари поділяються на класи: продукція, що витрачається під час використання, і продукція, що витрачає свій ресурс.

Важливим аспектом оцінювання якості товарів є діагностика рівня її якості. Рівень якості продукції – це відносна характеристика її якості, що базується на зіставленні значень показників якості оцінюваної продукції з базовими значеннями відповідних показників [6]. Базовим показником може бути еталонний зразок, дані про якість якого є достовірними, також рівень якості, який був у минулому періоді або визначений експериментальним шляхом. Рівень якості продукції обчислюється за допомогою формули 2:

$$Q_i = \frac{P_i}{P_{6i}}, \quad (2)$$

де Q_i – рівень якості продукції;

P_i – значення показника якості оцінюваної продукції;

P_{6i} – значення базового показника;

i – кількість показників якості, що оцінюються.

Для оцінки випуску продукції, яка не відповідає вимогам якості (наявність браку) використовують індекс дефектності. Індекс дефектності являє собою комплексний показник якості продукції, що є різнорідною, і становить середній зважений коефіцієнт дефектності (середня зважена кількість дефектів, що припадають на одиницю продукції). Індекс дефектності продукції обчислюється за допомогою формули 3:

$$I_d = \sum_{i=1}^i B_i Q_i, \quad (3)$$

де B_i – коефіцієнт вагомості i -го виду продукції;

Q_i – коефіцієнт дефектності продукції.

За допомогою індексу дефектності маємо змогу проаналізувати наскільки якісно функціонує виробництво і відділ контролю якості на підприємстві. Так, протягом декількох періодів можна відслідкувати динаміку виробництва продукції з дефектами (невідповідність, пов'язана з передбачуваним або встановленим використанням [7]) і вже на основі цих даних приймати ефективне управлінське рішення.

Необхідним аспектом серед процесу управління якістю продукції є стандартизація та сертифікація.

Стандартизація продукції – діяльність, що полягає в установленні положень для загального та неодноразового використання щодо наявних чи потенційних завдань і спрямована на досягнення оптимального ступеня впорядкованості в певній сфері [8].

Стандартизація продукції буває декількох видів, так виділяють міжнародну, галузеву, національну стандартизацію. Якщо підприємство сертифіковано міжнародним стандартом якості, то національний стандарт, що прийнятий у країні, не повинен суперечити міжнародному. У разі виникнення спірних моментів дотримання вимог міжнародного стандарту є пріоритетним.

Для підприємств дотримання стандартів є необхідним, адже по своїй суті стандарт – це еталонний зразок найвищої якості, а будь-які дефекти зумовлюють виготовлення неякісної продукції. Задля гарантування безпеки людей держава розробляє стандарти, які є обов'язковими для виконання їх вимог. До такої продукції, що підлягає обов'язковому дотриманню стандартів, відносять: товари та їх параметри, що потенційно можуть нести небезпеку життю і здоров'ю людей, а також їх майну.

У разі, коли для певного виду продукції не розроблені галузеві чи національні стандарти, виробники можуть орієнтуватись на вимоги технічних умов. Технічні умови регулюють відносини між споживачем продукції та підприємством-виробником. Технічні умови, наприклад, застосовуються до нових видів продукції, що пройшла випробування і планується до запуску у виробництво.

Національна система стандартів передбачає вимоги, за якими суб'єкти господарювання, незалежно від їх форм власності, дотримувались вимог стандартів на всіх стадіях життєвого циклу товарів.

Згідно стандарту ISO 9001 в останні роки широкого розповсюдження набуває процесний підхід у сфері управління якістю продукції (рис. 4). Даний підхід передбачає орієнтацію підприємства на вимоги замовника, бездефектне виробництво якісної продукції, тотальний контроль за якістю, постійне поліпшення всіх управлінських та виробничих процесів.

Процесний підхід складається з декількох етапів «Плануй-Виконуй-Перевірй-Дій» або «Plan-Do-Check-Act (PDCA)» [9]. «Плануй» являє собою цілепокладання та визначення процесів, необхідних для досягнення встановлених результатів, орієнтованих на задоволення замовників.

«Виконуй» передбачає виконання необхідних дій та процесів.

«Перевірй» передбачає наявність контролю та аудиту продукції та процесів, а також складання звіту за результатами.

«Дій» орієнтується на постійне поліпшення процесів та виробництва готової продукції.

Ще одним важливим елементом з управління якістю продукцію в динамічному середовищі є сертифікація. Сертифікація – це один із способів підтвердження відповідності продукції висунутим вимогам або оцінка продукції з погляду її відповідності вимогам стандарту [10].

Сертифікація гарантує неушкодженість та надійність продукції для замовника, а також екологічність виробництва по відношенню до зовнішнього оточення. Наявність сертифікату спрощує можливість залучення суб'єктів господарювання до міжнародної співпраці [11-12].

У ситуації недовговічності майже будь-якого бізнесу, непередбачуваності, складності та неоднозначності (VUCA – volatile, uncertain, complex, ambiguous) виготовлення якісної продукції дає можливість стабілізації динамічності зовнішнього середовища [13-15]. Динамічність зовнішнього оточення підприємств полягає у швидкості, з якою відбуваються зміни зовні, передбачити які часом буває неможливо. Саме тому, за будь-яких змін у політичній, культурній чи економічній ситуації в країні і т. д., постачання на ринок якісних товарів стає запорукою успіху та виживання організації в невизначеному та мінливому середовищі.

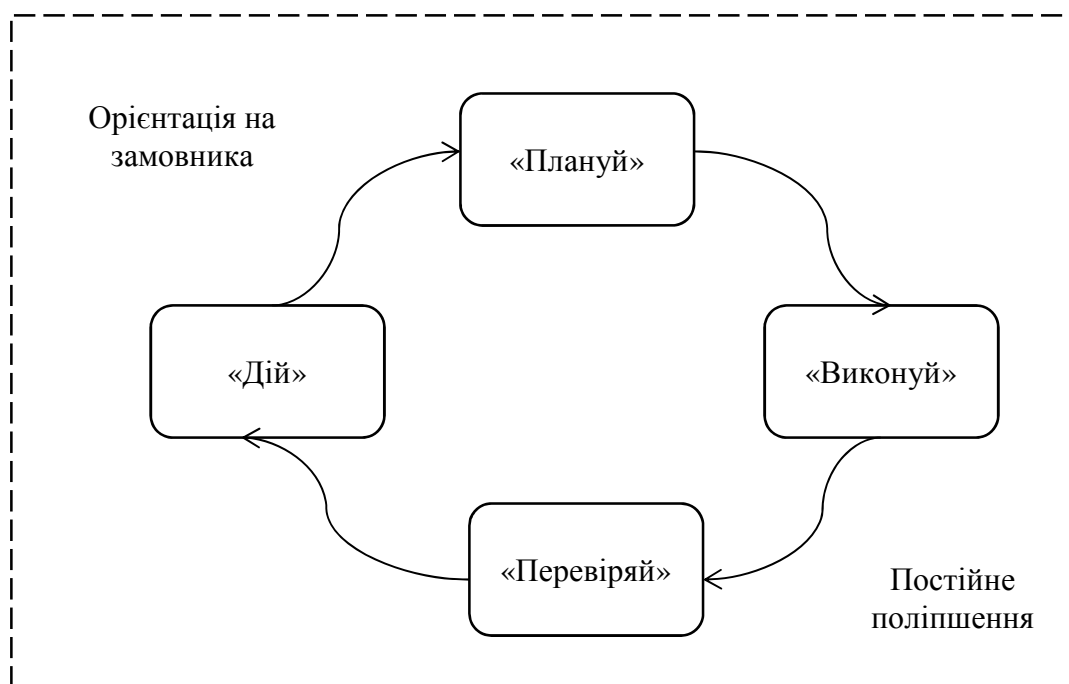

Рис. 4. Процесний підхід у сфері управління якістю

Висновки. Для забезпечення конкурентоспроможності на ринку, а також гарантування замовникові задоволеності його вимог, підприємствам необхідно виготовляти лише якісну продукцію, яка спирається на виконання вимог стандартів. Забезпечити виготовлення відповідної продукції стає можливим завдяки впровадженню на підприємствах ефективної системи управління та контролю якості. Система контролю якості продукції покликана підвищити рівень якості продукції на підприємстві за рахунок аналізу показників якості, зіставлення їх з еталонними зразками, встановлення вимог стандартів та дотримання їх, орієнтації на вимоги замовника та постійного поліпшення виробничих і управлінських процесів. Адже дані про виробництво неякісної продукції в інформаційному суспільстві поширюються досить швидко за рахунок масштабного використання соціальних мереж. Ефективна система управління якістю продукції на підприємстві здатна забезпечити високу конкурентоспроможність організації навіть у невизначеному, мінливому, динамічному середовищі.

Список використаних джерел

1. Іванілов О.С. Економіка підприємства: підруч. [для студ. вищ. навч. закл.]. Київ: ЦУЛ, 2009. 728 с.
2. Капінос Г.І., Бабій І.В. Операційний менеджмент: навч. посіб. Київ: ЦУЛ, 2013. 352 с.
3. Гриньова В.М., Салун М.М. Організація виробництва: підручник. Київ: Знання, 2009. 582 с.
4. Маркетингова товарна політика: підручник / Н.О. Криковцева, Л.Г. Саркісян, О.Ю. Біленький, Н.В. Кортельова; за ред. Н.О. Криковцевої. Київ: Знання, 2012. 183 с.
5. Завадські Я., Шатанова А., Гвіздова Е. Управління зв'язками з громадськістю в середовищі Інтернет. *Економічний часопис-XXI*. 2017. № 165(5-6). С. 124-127.

6. «Position Classification Standard for Quality Assurance Series, GS-1910» (PDF). US Office of Personnel Management. March 1983. Retrieved 21 December 2012.

7. ДСТУ ISO 9000:2015 Системи управління якістю. Основні положення та словник термінів (ISO 9000:2015, IDT).

8. Мілаш В.С. Господарське право: навч. посіб. для підготовки до іспитів. Харків: Право, 2015. 328 с.

9. ДСТУ ISO 9001:2015 Системи управління якістю. Вимоги (ISO 9001:2015, IDT).

10. Горбонос Ф.В., Черевно Г.В., Павленчик Н.Ф., Павленчик А.О. Економіка підприємств: підручник. Київ: Знання, 2010. 463 с.

11. Phillips, Joseph (November 2008). «Quality Control in Project Management». The Project Management Hut. Retrieved 21 December 2012.

12. Білоусова А.Ю., Тек К.М. Сертифікація туристичних послуг в Україні. *Економіка і регіон*. 2017. № 6(67). С.109-113.

13. Полінкевич О.М. Чинники формування випереджального розвитку підприємств в умовах глобальної світової кризи. *Економічний часопис-XXI*. 2016. № 156(1-2). С. 59-62.

14. Цимбалюк Г.С. Ключові аспекти системи управління якістю продукції на етапах її виробництва. *Економіка: реалії часу*. 2017. № 1 (29). С. 129-134.

15. Шугрова М., Шедік П., Кубелакова А., Светлікова В. Вплив якості продукції на задоволеність споживачів і корпоративний бренд. *Економічний часопис-XXI*. 2017. № 165(5-6). С. 133-137.

References

1. Ivanilov O.S. (2009). *Ekonomika pidpryiemstva [The economy of the enterprise: the subgroup]*. Kyiv, Center of Educational Literature [in Ukrainian].

2. Kapinos H.I., Babii I.V. (2013). Operatsiinyi menedzhment [Operational Management]. Kyiv, Center of Educational Literature [in Ukrainian].
3. Hrynova V.M., Salun M.M. (2009). Orhanizatsiia vyrobnytstva [Organization of production]. Kyiv, Znannia [in Ukrainian].
4. Krykovtseva N.O., Sarkisian L.H., Bilenkyi O.Yu., Kortielova N.V. (2012). Marketynhova tovarna polityka [Marketing Commodity Policy]. Kyiv, Znannia [in Ukrainian].
5. Zavadski Ya., Shatanova A., Hvizdova E. (2017). Upravlinnia zviyazkamy z hromadskistiu v seredovyschi Internet [Public relations management in the Internet environment]. *Ekonomichnyi chasopys-XXI – Economic annals-XXI*, 165(5-6), pp. 124-127 [in Ukrainian].
6. «Position Classification Standard for Quality Assurance Series, GS-1910» (PDF). US Office of Personnel Management. March 1983. Retrieved 21 December 2012.
7. Systemy upravlinnia yakistiu. Osnovni polozhennia ta slovnyk terminiv [Quality management systems. Basic Terms and Glossary]. (2015). *DSTU ISO 9001-2015 (ISO 9000:2015, IDT)* [in Ukrainian].
8. Milash V.S. (2015). Hospodarske pravo [Commercial Law]. Xarkiv: Pravo [in Ukrainian].
9. Systemy upravlinnia yakistiu. Vymohy [Quality Management Systems. Requirements]. (2001). *DSTU ISO 9001-2015 (ISO 9001:2015, IDT)* [in Ukrainian].
10. Horbonos F.V., Cherevno H.V., Pavlenchuk N.F., Pavlenchuk A.O. (2010). *Ekonomika pidpriemstv [Business Economics]*. Kyiv: Znannia [in Ukrainian].
11. Phillips, Joseph (November 2008). «Quality Control in Project Management». The Project Management Hut. Retrieved 21 December 2012.
12. Bilousova A.Yu., Tek K.M. (2017). Sertyfikatsiia turystychnykh posluh v Ukraini [Certification of travel services in Ukraine]. *Ekonomika i rehion – Economy and region*, 6(67), pp.109-113 [in Ukrainian].
13. Polinkevych O.M. (2016). Chynnyky formuvannia vyperedzhalnoho rozvytku pidpriemstv v umovakh hlobalnoi svitovoi kryzy [Factors of formation of the out-of-date development of enterprises in the conditions of global global crisis]. *Ekonomichnyi chasopys-XXI – Economic annals-XXI*, 156(1-2), pp. 59-62 [in Ukrainian].
14. Tsymbaliuk H.S. (2017). Kliuchovi aspekty systemy upravlinnia yakistiu produktsii na etapakh yii vyrobnytstva [Key aspects of the quality management system at the stages of its production]. *Ekonomika: realii chasu – Economics: realities of time*, 1 (29), pp. 129-134 [in Ukrainian].
15. Shuhrova M., Shedik P., Kubelakova A., Svetlikova V. (2017). Vplyv yakosti produktsii na zadovolenist spozhyvachiv i korporatyvnyi brend [Effect of product quality on consumer satisfaction and corporate brand]. *Ekonomichnyi chasopys-XXI – Economic annals-XXI*, 165(5-6), pp. 133-137 [in Ukrainian].

С. В. ІВАНОВ

чл.-кор. НАН України

академік АЕН України

ORCID 0000-0002-1205-3797,

*Придніпровська державна академія
будівництва та архітектури, м. Дніпро*

ГЕОЕКОНОМІЧНИЙ ПРОСТІР: ТЕОРЕТИЧНІ АСПЕКТИ МАРКЕТИНГУ РОЗШИРЕНОЇ ВЗАЄМОДІЇ У РАМКАХ ЕКОНОМІЧНИХ СИСТЕМ

Постановка проблеми, актуальність. З виходом на світову арену будь-яка національна економіка стикається з такими параметрами всесвітнього господарського розвитку, облік яких зумовлює відповідь на корінне питання – чи впишеться національна економіка в систему світових господарських зв'язків.

До таких параметрів, перш за все, відносяться:

– *перше* – основна кількість зовнішнього середовища, яке слід врахувати при включенні в гео економічний простір – єдність світової економічної системи, її цілісність.

– *друге* – модифікація товарного виробництва в гео економічному просторі. Тут необхідно звернути увагу на ключові моменти і зробити наступне:

а) усвідомити нові грані сучасного механізму інтернаціоналізації;

б) постійно звіряти зовнішньоекономічну діяльність з розвитком такої основоположної економічної категорії, як суспільний поділ праці, що важливо з багатьох причин;

в) враховувати діалектичну єдність двох різноспрямованих процесів. З одного боку, посилення ін-

тернаціоналізації суспільного виробництва, а з іншого – поглиблення поділу праці.

– *третє* – нові атрибути навчання. Вони складають, відповідно до положень парадигми Е. Г. Кочетова, гео економічний каркас світової системи. Взаємне переплетіння відтворювальних процесів, створення принципово нових технологій, «інтелектуалізація» міжнародного обміну – все це не могло не відбитися на світовому товарному обігу. Об'єктивні закономірності в розвитку світової господарської системи (СГС) підштовхує суб'єктів світового господарського спілкування до пошуку відповідних методів на світовому ринку з метою забезпечення максимального ефекту [1, с. 16-17].

Інтернаціоналізація спричинила якісно новий стан – *господарську глобалізацію*, і це вже далеко не проста сума національних структур. Інтегрована система запроцювала за своїми законами жорстко і динамічно. Саме тут виформовується нова роль зовнішньої політики і зовнішні її компоненти, місце останньої в стратегічному світовому балансі сил та інтересів, а вони від геополітичних переходять до гео економічних.

Модифікується поняття «держава і її роль», визрівають нові піддержавні і державні утворення, проявляються їх незвичайні властивості та риси (невизначеність, інтеграція на різних ярусах гео економічного простору тощо).

Будь-яка національна економіка є нерозривною частиною єдиного світового господарства і вже в силу цього бере участь в світовому відтворювальному процесі. Однак парадокс у тому, що можна бути нерозривною частиною СГС і, тим не менш, не брати участь у світовому відтворювальному процесі. У будь-якій національній економіці, у тому числі в економіці України, інтернаціоналізація перевищила атрибути сучасного світового господарства, але розпорядитися ними ефектно здатна далеко не кожна економіка. Причин тут багато. Одна з них, і дуже суттєва – відсутність розуміння того, що ці атрибути в рамках національної економіки необхідно вибудовувати в системі зовнішньоекономічних зв'язків, адекватну сучасному розвитку світової системи.

У той же час, перехід до нової моделі господарського розвитку на принципах ринкової економіки вимагає безперервної орієнтації на інноваційні технології виробництва і обґрунтовані управлінські рішення. Кількісна і якісна оцінка змін, що відбуваються в процесі глобальних бізнес-комунікацій, викликає необхідність просторового мислення і розуміння ринкових процесів, багатовимірного їх сприйняття з орієнтацією на територіальну ефективність розміщення продуктивних сил, на процес їх просторового впливу з вектором бізнес-комунікацій, які формуються взаємовідносинами суб'єктів конкурентного ринку [2].

Просторовий концепт погляд на господарські зв'язки передбачає в рамках СГС дослідження і використання системних властивостей складних і великих систем, до яких відносять енергетику, економіку, екологію, природокористування, маркетинг, логістику і т.д. Як зазначено у роботі Г. Л. Багієва [3, с. 219-224], простір характеризується не тільки обсягом і протяжністю. Для прикладних наук, в тому числі і для маркетингу, простіру – це сукупність відносин, що виражають координату взаємодії бізнес суб'єктів в конкурентному середовищі ринку в рамках СГС. Маркетинг як філософія та інструментарій підприємництва і бізнесу в рамках процесів глобальної економіки продовжує свій еволюційний розвиток.

Когнітивна концепція маркетингу (О. У. Юлдашева, 2005) в поєднанні з концепцією маркетингу розширеної взаємодії (Х. Хоканссон, 1994) націлює маркетингову діяльність у рамках СГС на просування технології споживання продукту, на створення певного стилю і стандарту споживання, тісно пов'язаних зі стилем життя суспільства та індивіда в умовах процесів глобалізації. При цьому, потрібно розуміння, що в рамках СГС *креативний маркетинг* – це сплав концепцій взаємодії (Л. Г. Багієва, Х. Хоканссон та інші), вплив і взаємовідносини (Х. Мефферт, В. Фрітц, А. Длігач, Х. Прахалад, О. Третяк, Е. Гуммесон, Ф. Котлер та ін.) і когнітивності. Така модель креативного маркетингу в рамках СГС змушує по-новому розглядати проблеми організації і економіки маркетингу.

Україна повинна розвиватися в контексті світових тенденцій до зближення з ЄС, інтернаціоналізації, взаємозбагаченню всіх сфер життя. Майбутнє України, її національні інтереси в гармонійному злитті

передової науково-технологічної та інтелектуально-духовної сфер, відтворенні якості життя кожної діяльної особистості, сім'ї, суспільства в цілому. Це відкриває новий горизонт цивілізаційного гео економічного розвитку. Виходячи з центральних посилів, які висвітлюють глобальні процеси в рамках СГС, необхідний розгляд теоретико-прикладних положень теорії маркетингу взаємодії в контексті виміру та оцінки якості маркетингового забезпечення в рамках формування *концепції маркетингу просторової взаємодії* з урахуванням положень маркетингу взаємовідносин.

Також представляється актуальним розгляд принципу реплікаційного маркетингу взаємодії, як актора модернізації та створення реновіруваних єдностей, які володіють системними властивостями базової організаційної структури в умовах гео економічного простору.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. У роботі видатного вченого-маркетолога, професора Г. Л. Багієва розглянуто проблеми формування концепції маркетингу просторової взаємодії з позицій процесу еволюційного розвитку концепції маркетингу і необхідності, в рамках СГС, впровадження інформаційного маркетинг-менеджменту з метою більш орієнтованого використання інформаційного ресурсу в умовах глобальної економіки [3]. У фундаментальному дослідженні Х. Мефферта, Г. Л. Багієва, розглянуті теоретичні положення маркетингу взаємодії: концепція, стратегія, ефективність [4]. У роботі О. А. Біякова досліджується положення теорії економічного простору в умовах МХС [5]. У дослідження К. Прахалада, М. С. Кришнана аналізується проблема створення цінності спільно з потребами в рамках простору бізнес-інновацій [6]. У роботі В. Доналдсона і Т. О'Тула досліджується теоретичний і прикладний аспект розвитку маркетингу взаємодії [7]. Проблеми маркетингу взаємодії на промислових ринках розглянуті в роботі С. П. Куша [8]. Серед досліджень виконаних закордонними вченими, після 2000 року слід відзначити роботи Р. Моргана і Ш. Ханта [9], Д. Шета, А. Парватіяра і М. Сінхи [10], А. Кокса [11], Ч. Гренпоса [12], Дж. Егана [13].

Метою роботи є розгляд теоретичних положень маркетингу розширеної взаємодії в контексті процесу розвитку соціально економічної системи в параметрах впливу світової господарської системи і понять просторової економіки.

Виклад основного матеріалу. Україна увійшла в смугу глибокого поновлення, реформування всіх сфер суспільно-економічного життя. Реформи стали «стилем» української дійсності. Реально вони відображають реструктуризацію світової системи, що вступила на шлях якісно нової моделі розвитку. На наш погляд, необхідно усвідомити, що здається чисто «український хаос» є проявом загальних глобальних (гео економічних, геополітичних) тенденцій властивих сучасній світовій системі. У даній ситуації, в умовах трансформації СГС перед Україною і регіонами виникають практичні питання:

- що взяти в якості орієнтирів (враховуючи, що Україна прагне бути безпосереднім учасником глобальних процесів) при проведенні реформ і відпрацюванні поведінки господарюючих суб'єктів на зовнішній арені бізнесу;
- які можливості і умови прориву українських структур до світового доходу;

– наскільки застосовні для України постіндустріальні моделі і чи може Україна виступати передвісницею нових моделей розвитку в групі країн, що розвиваються і в умовах СГС?

На наш погляд, Україна «виломилась» зі старого структурного моноліту, поступово виходячи з політичного і економічного заціпеніння, відмовляючись від застарілих стратегічних установок. Це пов'язано з центральною довготривалою стратегічною метою, в основі якої оновлення по широкому спектру сфер діяльності як внутрішніх, так і зовнішніх:

– що стосується внутрішніх проблем, то на практиці виправдовує себе стратегія рівноважно-поступального просування шляхом реформ. У вирішенні задач сьогодення простежується глибинний стратегічний підтекст, а саме: оновлення економічної політики в рамках положення глобальної економіки і сфер економічної діяльності;

– з певною наполегливістю і послідовністю повинна вибудовуватися стратегія національного розвитку, співвіднесення з зовнішньої сферою. У сучасних умовах глобалізації ця сторона приймає важливе значення: будь-яка національна економіка «дивиться» у зовнішній світ через своєрідну «призму» – систему національних інтересів, пріоритетів і відповідно зовнішньоекономічних інститутів.

Стійкість позиції національної економіки в сучасній СГС зумовлюється узгодженістю трьох стратегічних компонентів: ситуацією, що складається у зовнішній сфері; станом системи національних інтересів і пріоритетів; становищем в національній економіці. Реалізація цього важливого завдання диктує необхідність, в рамках геоекономічного та геополітичного простору, засвоєння економічними інститутами геоекономічних підходів, бо Україна невіддільна від глобальної системи. Для вирішення цього завдання слід прийняти глобальні зрушення і відповідно до них вибудувати свою національну систему зовнішньоекономічних зв'язків. І тут важливо звернути увагу на ряд новацій, що приймаються, і пов'язаних з ними процесів:

– трансформацію закону вартості, відхід від його класичної інтерпретації, що пояснюють умови товарного господарства, адекватного національно-державним економікам;

– формування геоекономічного простору на зміну світового ринку, як результат взаємопроникнення між геоекономікою, геоуправлінням, геофінансами, геоусвідомленням, етнокультурою, правовими системами та іншими компонентами;

– масову заміну публічних суб'єктів міжнародного спілкування (держав, регіонів) на приватні (відтворювальні анклавні нових світогосподарських структур);

– на якісний стрибок економічно-соціальної системи, в рамках СГС, в якій світове господарство перетворюється в пульсуючий організм з мінливими координатами (центрами світової активності) під впливом «блукаючих» відтворювальних ядер, циклів тощо [2].

При цьому, слабшає увага держави до національно-історичних, реліктованих елементів господарських контактів, що змушує осіб, які живуть на різних континентах, але мають спільні національні корені (наприклад, українська діаспора в Канаді), самостійно будувати економічні зв'язки через різні позадержавні

форми і «вплітати» національний фактор в відтворювальні цикли.

Ми згодні з точкою зору провідних вчених, серед них Г. Л. Багієв, Є. Г. Кочетов, Р. Буш, Р. Маккенанн, О. Я. Біяков, що з практичної точки зору геоекономіку в контексті теорії взаємодій і взаємин в умовах СГС можна назвати вченням про техніку національного оперування в геоекономічному просторі з метою своєчасного перегрупування сил для виходу на найбільш сприятливі умови формування та перерозподілу світового доходу.

Простір і час в рамках СГС – основні форми буття, і в цьому понятті час – сукупність відносин, які виражають координацію станів взаємодіючих бізнес-суб'єктів, послідовність і тривалість цих станів. В роботі О. Я. Біякова, показано, що в науці досліджуються різні види просторів: фінансові, інформаційні, соціальні, маркетингові, інноваційні та інші. При цьому існує точка зору О. Я. Біякова, Е. Гуммессона, Р. Моргана, що системоутворюючим, що поглинає в себе інші простори, є *економічний простір*. Основою для формування термінології економічного простору слід вважати концепцію, в рамках якої існує економічна система. У зв'язку з цим поняття і теорія «економічного простору» формувалася в залежності від географічної, геополітичної, стандартної, регіонаціональної концепції (В. Дергачов).

У даний час економічний простір розглядається в рамках концепцій глобалізації (Е. Кочетов, К. К. Прахалад, І. П. Фаминський), просторових промислових кластерів (М. Портер, С. І. Соколенко, М. П. Войнаренко), концепції «сукупної причинної обумовленості» (П. Кругман), концепції «високих інформаційних технологій» (К. Шуллер) і мережевої концепції (Г. Шібусава, Х. Хоканссон).

Аналіз точок зору на *економічний простір* в умовах глобальної економіки і геоекономічного простору дозволяє виділити чотири підходи щодо дослідження цієї категорії: територіальний (А. Г. Гранберг), ресурсний (В. В. Радаєв, І. П. Булеев, І. А. Кугін, В. В. Чекмарьов, Ю. Є. Кошурнікова, В. Фрітц, А. А. Длигач), інформаційний (Г. Хакер, Є. Іванов, І. Сироежін), процесний (V-процес, по О. Я. Біякову, А. О. Шульга, Г. Л. Багієв, А. Г. Аганбегян).

Економічний простір, що розглядається як соціально-економічна система і як субстанція, має власний життєвий цикл, тривалість якого залежить від рівня розвитку інституціонального середовища і глобальних чинників будь-якого ринку – попиту і пропозиції. Тобто необхідною умовою формування економічного простору є «наявність певного рівня узгодженості економічних суб'єктів господарювання» [14, с.220].

На думку Г. Л. Багієва і М. Міфферта, В. Фрітца введення в структуру функції економічного простору маркетингової функції диктується необхідністю реплікації економічного простору і часу під впливом НТП, нововведень, зміни навколишнього середовища, реалізації положень соціально-етичної відповідальності бізнесу в зв'язку з постійними змінами потреб і флуктуації попиту та пропозиції в рамках глобальної економіки.

В умовах глобалізації та формування геоекономічного простору співпраця світового співтовариства, різних соціально-економічних систем переростає у взаємодію різнорівневих кількісних структур. Так

К. К. Прахалад [15], розглядаючи простір бізнес-інновацій, орієнтує на процес створення унікальної цінності спільно зі споживачем. Таким чином підвищується роль споживача, оскільки він втягується в співучасть створення споживчої цінності. При цьому межі компанії (фірми) стають прозорими і динамічними. Можна погодитися з думкою авторів роботи [16], що в ході такої взаємодії економічні інтереси суб'єктів господарювання, інституційне середовище ініціює диверсифікацію економічного простору, і, як результат – початок нового життєвого циклу економічного (геоекономічного) простору, але в іншій якості.

Окремі вчені (О. Я. Біяк, А. О. Шульга, М. І. Белявцев, І. П. Булеев) розглядають *економічний простір* як синергетичну систему і виділяють її властивості: фрактальності, неоднорідності, самоорганізації. При цьому, ми згодні з уточненням, зробленим А. О. Шульгою, що з позиції великих систем, яким належить економічний простір, доцільно додатково виділяти такі системні властивості, як: інерційність, динамічність, сумісність, багатокритеріальність вибору станів, цілісність та ін. [17].

У концепті *просторової економіки* процеси виробництва і відтворення в повному обсязі відбивають першопричину, сутність іманентної властивості тієї чи іншої великої системи. Як стійкого, в часі і просторі, механізму створення єдності одного і того ж класу може виступати процес *реплікації*, який являє собою послідовність відновлення, створення реновірованих єдностей, що володіють системними властивостями базової організаційної структури [14, с. 220].

Визначаючи граничну місію маркетингу як забезпечення оптимальної швидкості узгодження попиту і пропозиції, тобто такої швидкості, при якій поєдналися б найбільш вигідні темпи появи ідей, їх втілення в товар, його виробництва, розподілу і реалізації при мінімальних витратах на всіх стадіях просування товару від виробника до споживача, слід орієнтуватися на оцінювання реплікаційних параметрів. У такому випадку маркетингова метрика повинна формуватися і оптимізуватися на базі таких показників.

1. Час циклічного обороту зі створенням у результаті нової структурної одиниці нових відносин. Наприклад: час, необхідний для перетворення ідеї в прототип; час між отриманням інформації про потреби і моментом її задоволення. Очевидно, що мінімізація даного показника сприяє ефективності.

2. Об'єктивна репліцируемість – як здатність бути присутнім одночасно в різних місцях, будучи представленим однорідним товаром або відносинами в комунікації. Дана метрика реалізується безпосередньо: на механізмі аутопоезу як способу створення самоподібних єдностей, здатних відтворити економічні відносини (на основі маркетингу взаємодії і взаємин) між суб'єктами; на мінімізації граничних витрат; мінімізації потенційної енергії суб'єкта – тобто оптимізації розміру суб'єкта (бізнес-одиниці); економії від масштабу; максимізації знання про структуру ландшафту (середовища) функціонування.

3. Здатність до збереження структурної визначеності безпосередньо: оптимізації структури матеріальних активів; створення бренду – родового елементу бізнесу, що гарантує ефективну інформаційну спряженість з зовнішнім середовищем.

Реплікаційна властивість маркетингу взаємодії, який (за концепцією Г. Л. Багієва) розглядає катего-

рію валентності в маркетингових процесах, створює кожен еволюційну модель розвитку варіативності, зумовлену неоднорідністю реально існуючого простору.

У цьому контексті *економічний простір* можна характеризувати як простір станів. Ця позиція співвідноситься з методологічним підходом *маркетингу взаємодії* – враховуючи імовірнісний характер зв'язків, ієрархічність взаємодії, можливості самоорганізації суб'єктів ринку [5]. При цьому слід враховувати, що функції маркетингу єдині за своїм призначенням. А в рамках орієнтації на споживача – це наука про те, як залучити споживача у взаємодії, в процес виявлення і задоволення його потреб, а не мистецтво переконання споживача в придбанні виробленого або розподіленого кимось товару. Споживач (за Х. Меффертом, В. Фрітцом) в умовах *просторової економіки і маркетингу просторової розширеної взаємодії* є ключовим актором у виявленні, виробництві, розповсюдженні та використанні унікальної цінності.

У зв'язку з цим *маркетинг просторової взаємодії* – це процес формування, розвитку та оптимізації просторової ієрархії соціально-економічних відносин між господарюючими суб'єктами з приводу пошуку, виробництва, розподілу та споживання унікальних цінностей з урахуванням факторів розвитку потреб, раціонального використання ресурсів та соціального розвитку.

На думку авторів дослідження [14, с. 221] маркетинг взаємодії створює просторове уявлення ринкових відносин не просто на території, в регіоні, країні, а в *світовому планетарному просторі* (в рамках геоекономіки), яке на відміну від території, як місця проживання, націлене на взаємодію світів, реальність яких існує незалежно від нас.

На думку авторів [16], перехід до *маркетингу просторової взаємодії у взаємодії з маркетингом взаємовідносин* потребує модернізації наявної маркетингової інформаційної системи. Ми згодні з авторами робіт [11; 12], що тоді буде потрібен перехід до інформаційного маркетинг-менеджменту, роль якого розглядається в якості *реплікатора взаємодії* маркетингової системи з інформаційним простором бізнесу. Інформаційний простір при цьому розглядається як сукупність відносин і суб'єктів ринку при формуванні та використанні інформаційних ресурсів. Маркетингова інформаційна система (як підсистема соціально-економічної системи), таким чином, виступає *інтерфейсом* у системі просторової взаємодії бізнес-суб'єктів в рамках геоекономіки.

З огляду на те, що *просторова економіка* розкриває недостатність теорії розміщення і регіонального розуміння бізнес процесів, виникає необхідність розглядання багатовимірної системи відносин і процесів, тобто, тоді простір економіки в середовищі геоекономіки може розглядатися як *простір варіантів станів*. А принцип *реплікації в управлінні системи маркетингу* вказує на необхідність постійної модернізації цієї системи з метою адаптації до змінного середовища бізнесу і збереженню структурної визначеності і ефективного розвитку [14, с. 222-223].

Маркетинг просторової взаємодії як *актор геоекономіки*, тим самим, висуває необхідність вивчення показників поведінки маркетингу як великої системи (системи глобальної економіки). Зокрема, просторова метрика таких показників, як свідчать дослідження А. О. Шульги і А. В. Пінчука, повинна включати:

– вимірювання і характеристики просторової репліцированності – здатності товару (відносин) бути присутнім одночасно в різних місцях;

– вимір і характеристики тимчасової реплікованості – час створення нових відносин у рамках концепції Х. Хоканссон – маркетингу розширеного взаємодії в умовах глобального маркетингу (за К. Холленсоном);

– вимір і характеристики здатності до збереження структурної визначеності.

Таким чином, щоб стати цілісною, система повинна відтворити власну сутність як свого результату розвитку. У цьому контексті економічні виміри, на необхідність яких вказували І. М. Сироежин і М. М. Захарченко, вимагають в умовах маркетингу просторової взаємодії додаткового вивчення процесу взаємодії в частині дослідження взаємної причинності систем, які співвідносяться одна з одною, і існуючих в просторі та часі.

Тобто, на думку І. А. Сафронова, взаємодія систем в рамках геоekonomіки повинна розглядатися як процес звернення їх причинних відносин.

У цілому, уявлення *маркетингового простору* як сукупності взаємопов'язаних і взаємодіючих відносин з приводу створення, розподілу і використання унікальних цінностей (тобто як цілісної системи) дозволяє виміряти і оцінити ефективність взаємодії, що входить до цього простору *маркетингових акторів*, з єдиною концептуальною позицією. Як зазначено в дослідженні Л. Г. Багієва, А. В. Пінчука, Є. Г. Серова, А. О. Шульги [14] вимір результатів маркетингової діяльності окремих суб'єктів ринку в кінцевому підсумку формує можливість вимірювання траєкторії поведінки маркетингової системи. Це визначається, на думку авторів, зростанням і складністю маркетингової системи, що функціонує в умовах геоekonomіки, і її залежності від внутрішніх і зовнішніх зв'язків, які формують *маркетинговий простір взаємодії*.

Прикладом достатньо ефективного використання принципу просторової реплікованості у рамках економічної діяльності на ринках ЄС слід відмітити реалізацію програми кластеризації економіки Словенії.

У процесі економічної гомогенізації, що асоціюється з паралельними глобалізацією і регіоналізацією, у Європі здійснюється послідовне розширення ЄС, причому в цій трансформації серед перших постійно є Словенія. Будучи розташованою в Південно-Східній Європі, на Балканах, тобто в зоні найбільш схильній до регіональних конфліктів, Словенія опинилася біля джерел дезінтеграції Югославської федерації, вигравши першу і найкоротшу (10 днів) з балканських воєн 90-х років і чітко визначивши напрям свого розвитку у бік західних цінностей. Геополітично Словенія виявилася в безпечнішій позиції, ніж інші п'ять членів СФРЮ, знаходячись у безпосередній близькості від Австрії й Італії і будучи етнічно більш однорідною порівняно з іншими республіками.

Використовуючи виниклі можливості, Словенія зуміла досягти на початку XXI ст. винятково високих результатів. Незважаючи на глобальний економічний спад, показники, що характеризують економіку Словенії, незмінно були позитивними.

Зростання ВВП у 2001 р. становило 3.6%, ВВП у розрахунку на душу населення за своєю купівельною спроможністю становив 72% від середньозваженого показника по ЄС, що являє собою найкращий показник серед усіх десяти кандидатів до вступу в ЄС у

2004 р. (відповідний показник у другій після Словенії держави Нової Європи – Чеської Республіки становить лише 58%).

Значною мірою це було досягнуто завдяки ряду конструктивних кроків, вжитих у Словенії. Одним з них було прийняття в 1996 р. «Стратегії підвищення конкурентоспроможності промисловості Словенії», що у 1998-2000 рр. була скоригована з метою поліпшення загального ділового клімату і підвищення конкурентних можливостей економіки країни [21, с. 330].

На початку XXI ст. у Словенії були застосовані інноваційні методи порівняльного аналізу продуктивності різних промислових секторів. Це дозволило порівняти їхню конкурентоспроможність з конкурентоспроможністю у відповідних галузях ЄС і на цій основі ідентифікувати сильні сторони конкретних словенських галузей.

Іншим результатом цих досліджень стало активне впровадження в практику розвитку економіки країни специфічного ділового феномену, відомого під терміном – «кластеризація» або формування груп фірм. Усе більша кількість місцевих компаній воліють відійти від практики індивідуального виходу на ринки і перейти до розвитку й удосконалення взаємодоповнюючих значущих групових ділових зв'язків. До того ж, подібна практика кластеризації є вираженням здорового бажання гармонізувати розвиток своєї економіки з загальноєвропейською на порозі вступу Словенії до ЄС, що наближається.

З метою підвищення конкурентоспроможності промисловості Словенії і подолання існуючого розриву в рівні продуктивності праці з передовими державами в країні була створена національна програма розвитку кластерів на 1999-2003 рр., що складалася з трьох етапів.

1. Ідентифікація потенційних кластерів (листопад 1999 р. – березень 2000 р.).
2. Розвиток кластерної політики (червень 2000 р. – 2001 р.).
3. Реалізація програми (травень 2001 р. – грудень 2003 р.).

Під час 1-го етапу була проведена робота щодо створення кластерів з 55 тис. компаній з 46 галузей промисловості, розосереджених у 12 регіонах країни. У цілому програма одержала підтримку як центральної влади, так і регіонів (рис. 1).

Поглиблений аналіз реалізованої програми показав:

– співробітництво підприємств і мережеві зв'язки поки ще дуже слабкі. Лише 21 мережева система була заснована на даному етапі на базі встановлених критеріїв (підбирається 6 партнерів, з яких 3 – у виробничому і 3 – у постачальницькому ланцюзі).

– слабка інфраструктура і відсутність досвіду розвитку кластерів.

– сформовано 10 перспективних кластерів у таких галузях, як транспорт, будівництво, електронна оптика, виробництво запчастин, меблі, текстиль, туризм, фармацевтика, побутове обладнання.

Головна мета національної програми формування кластерів – створити модель відкритої суспільної системи.

Для досягнення цієї мети уряд повинен активно підтримувати ініціативу формування мережевих систем. У даний час уже на стадії реалізації знаходяться 130 проектів створення мереж.

Рис. 1. Дві взаємопов'язані програми промислового розвитку Словенії (2003-2013 рр.)

Джерело: Slovenia Business Report, 2013 (URL: www.sigov/zzs/).

Велика увага в програмі приділяється просуванню інвестицій і створенню необхідної інфраструктури, підготовці менеджерів. У 2000 р. було здійснено перший випуск 60 тренерів-консультантів і менеджерів.

У 2001 р. в Словенії стартували нові пілотні кластерні програми розвитку.

З перших кроків трансформації своєї економіки Словенія, тісно співпрацюючи з організаціями системи ООН, обрала технологічні парки (ТП) як одну з найважливіших форм підтримки і заохочення розвитку ділової активності на основі передових технологій. Найбільш показовим може служити технологічний парк у столиці країни Любляні, що надає підтримку підприємствам шляхом створення для них сприятливих умов і надання допомоги при розробці нових технологій, видів товарів і послуг, а також щодо полегшення їх доступу на ринки. Сама методика роботи ТП забезпечує зниження ризиків, підвищення ефективності, субсидування операцій і оптимальне використання капіталовкладень. Крім того, до інших завдань ТП можна віднести:

- створення стимулів і умов для розвитку підприємств на основі власних ноу-хау;
- заохочення само працевлаштування;
- створення позитивного іміджу підприємця;
- надання підприємцям всебічної інформації;
- створення нових робочих місць у регіоні;
- ефективне залучення регіонального потенціалу до підприємницької діяльності;
- створення для регіональних високотехнологічних підприємств можливостей виходу на світові ринки через іноземних партнерів і міжнародні коопераційні мережі.

Значну роль у прискоренні трансформації економіки Словенії відіграли також спеціальні підприємни-

цькі зони, що сприяли підвищенню конкурентоспроможності компаній, що беруть участь у них. Результати їхньої діяльності залежать як від умов, пропонованих самою зоною, так і від зусиль стратегічних партнерів, що беруть участь у розвитку цих зон. З факторів і умов, надаваних зонами, найбільш значущі такі:

- низький рівень необхідних початкових інвестицій;
- значно коротший, ніж раніше, стартовий період для інвестування;
- атмосфера партнерства і співробітництва (розвиток разом з діловим оточенням регіону);
- більш низькі операційні витрати (економія за рахунок ефекту масштабу);
- налагоджене матеріально-технічне забезпечення (оптимально сформована логістика);
- відкриті шляхи передавання технологій (від стратегічних партнерів чи СП);
- одержання певних пільг, що знижують операційні витрати;
- вигоди, одержані в результаті взаємовідносин з діловим оточенням (від спільного вирішення екологічних проблем до спільних PR-акцій);
- сприяння підвищенню добробуту регіону [21, с. 333].

Не можна не зазначити, що в Словенії було докладено воістину великомасштабних зусиль щодо впровадження в практику активної передової промислової політики, спрямованої на підвищення конкурентоспроможності, створення інноваційного ділового навколишнього середовища, формування високого освітнього рівня і соціальної єдності через розвиток ініціатив кластеризації. В ідентифікації відносин між підприємствами, інститутами, університетами й урядом взяло участь велике число аналітиків і дослідни-

ків. Головним завданням цих досліджень було виявлення горизонтальних зв'язків між підприємствами, визначення найбільш ефективних постачальників послуг, ідентифікація конкурентів. Крім дослідження функціонування понад 1700 підприємств та організацій і підготовки на цій базі відповідного огляду, було взято інтерв'ю з провідними підприємцями й експертами, а також здійснено аналіз патентного потенціалу різних галузей, більшості дослідницьких проектів і програм, рівня професійної майстерності працівників. Основною кластерною методикою був визначений графічний аналіз. Усі ці роботи підтримувались як професійно, так і фінансово Міністерством економіч-

них справ і Інститутом менеджменту і консалтингу (ІТЕО). Для прискорення процесу розвитку кластерних структур Міністерство економічних справ оголосило тендер серед груп компаній і організацій, що виразили бажання взяти участь у формуванні кластерів. Із шести груп компаній, що взяли участь у тендері, були відібрані три найбільш перспективні для кластеризації групи:

1. Кластер постачальників компонентів для автоіндустрії ACS (Automotive Cluster of Slovenia).
2. Кластер транспортування і логістики (STLG, Slovenian Transportation & Logistics).
3. Кластер виробників інструментів (рис. 2).

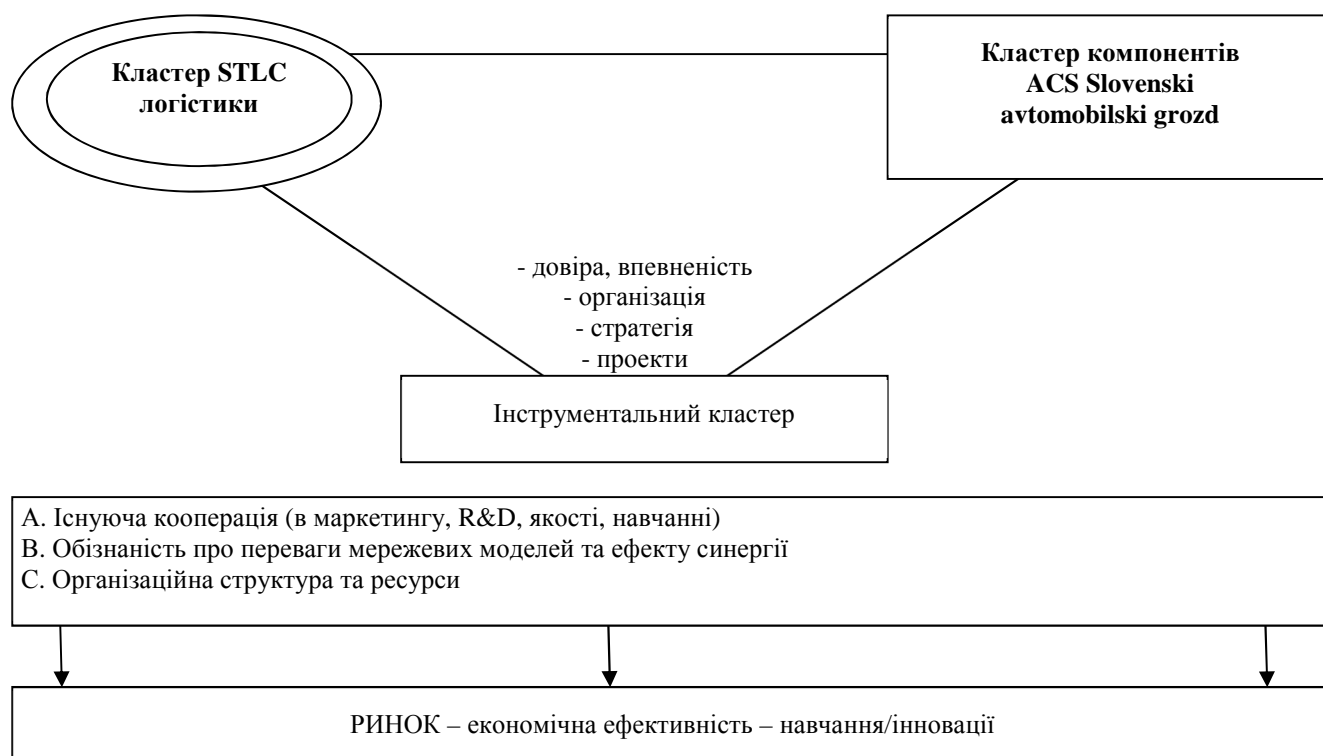

Рис. 2. Основи кластерної стратегії Словенії (2010-2013 рр.)

Джерело: Slovenia Business Report, Spring 2013.

Уважне вивчення різноманітного досвіду кластеризації економіки Словенії дозволяє зробити такі висновки.

1. Для формування кластерів необхідна розробка національної стратегії розвитку кластерів (з покладанням відповідальності на блок економічних міністерств).

2. Є необхідною інтеграція програми розвитку кластерів у єдину генеральну програму економічного розвитку країни. В даний час п'ять міністерств Словенії (у тому числі економічних справ, праці, освіти, промисловості, екології) залучені в ці процеси з метою забезпечення стабільного розвитку країни.

Стан конкурентоспроможності та готовності Словенії до створення мереж показано в таблиці.

Створення цінності, в процесі якої беруть участь маркетинг, тісно пов'язана з раціональним пошуком і використанням матеріальних ресурсів, енергії та інформації. Щоб керувати процесом створення цінності його потрібно вимірювати. Ми згодні з Г. Л. Багієвим,

що вимір можна розглядати як процес взаємодії вимірюваної системи та системи, що вимірює в певний момент їх стан у потоці часу і в просторі. Виміру підлягають всі процеси, які включені в потік створення доданої вартості.

Це не тільки фінансові, а й логістичні, матеріальні, енергетичні, інформаційні, маркетингові та інші потоки, які представляють «нервову» систему комерційної структури. У цій структурі потоків, у тому числі в рамках геоeкономіки, маркетингові потоки виступають ключовими, інтегруючими, оскільки відкривають можливість вивчити причини та визначити шляхи підвищення ефективності діяльності як на конкретному, так і світовому ринках.

Відомий вчений І. М. Сироежин запропонував основи теорії господарських систем, в рамках яких виділені наступні особливості економічних вимірювань, у тому числі і для великих геоeкономічних систем:

1. Цілеспрямованість кожного елемента (компонента) господарської системи, що створює «плава-

ючий» характер понять керуючої і керованої підсистем. Вони як би міняються місцями від мети здійснення тієї чи іншої функції, завдання, управління.

2. Самоналаштуваність, можливість адаптації в ході перебудови структури господарської системи.

3. Невизначеність функціонування господарських систем (випадковість, ймовірність, імітаційність). Активізація інноваційних процесів посилює значимість цієї особливості економічних вимірювань.

Таблиця

Показники конкурентоспроможності та готовності Словенії до створення мережевих систем (2011 р.)

№	Рейтинги, індекси, субіндекси	Місце в світовому рейтингу
I	Індекс зростання конкурентоспроможності	31
	1. Індекс технології	30
	– субіндекс передання технологій (з 51 неосновних країн)	14
	2. Індекс громадських інституцій	30
	3. Індекс макроекономічного середовища	39
	– кредитний рейтинг країни	27
	4. Індекс поточної конкурентоспроможності	32
	– стратегія і структура компаній	28
II	Індекс готовності до створення мереж	29
	– доступ до мереж	37
	– мережева політика	39
	– мережеве співтовариство	27
	– мережева економіка	34

Джерело: WEF Knowledge Navigator – Slovenia, 2013 (URL: www.weforum.org.sl).

На наш погляд, концептуальним висновком щодо предмета соціально-економічних досліджень і вимірювань у процесі їх проведення, є те, що предмет вимірювання являє собою відносини людей, навіть якщо вони приховані в товарі та проявляються через відносини, комунікації людей. При цьому неадитивність і різномірність властивостей особливо гостро ставлять проблему узагальнення (згортки й агрегування) даних (метрики) для подання неспостережуваних змінних. Це слід віднести і до вимірювання відносин, комунікацій, адекватності та сумісності, які необхідно обґрунтувати. А для цього необхідно впорядкувати та вдосконалити інструментарій вимірювання економічних величин.

Також важливою є проблема конструювання вимірників, яка стосовно *маркетингу взаємодії* означає конструювання відносин (у контексті парадигми маркетингу взаємін за Ч. Гронроосом), які можливо оцінити числовою інтерпретацією. Це суттєво, тому що з'являється, в рамках економічного простору, можливість опосередкувати пізнавальну та управлінську функції.

Суттєвим для об'єктивної оцінки є питання про набір найважливіших показників і їх достатності в

процесі оцінки результатів (витрат) маркетингової діяльності. Показники, на думку авторів [19], повинні відображати і бути пов'язані системою показників ефективності діяльності компанії (фірми), тобто характеризувати узагальнюючі показники ефективності, показники ефективності живої праці, використання основних фондів, оборотних і капітальних вкладень, ефективності матеріальних ресурсів, ефективності нової техніки, і в цілому, результативності маркетингу взаємодії в економічному просторі.

Ефективне функціонування великих систем маркетингу вимагає створення багаторівневої ієрархії, розробки раціональних механізмів побудови і узгодження управлінських рішень. Управління великими системами маркетингу, в рамках економічного простору геоekonomіки, забезпечує певні переваги при реалізації основних цілей маркетингової мегасистеми, але в той же час створює значні труднощі в організації процесу управління і узгодження приватних рішень.

У цьому сенсі виникає проблема побудови раціональної ієрархії великої маркетингової системи (ВМС), ґрунтуючись на розробці і дослідженні збіжності математичних моделей поведінки ВМС. Це вимагає класифікації рішень за рівнями ієрархії і системами маркетингу, введення узагальнюючих метрик – показників, обліку міжсистемних і міжгалузевих вертикальних і горизонтальних зв'язків. Особливо необхідно звернути увагу, що *управління ВМС* – це в першу чергу управління людьми, їх колективами (у розрізі компанії, корпорації та ФПГ), які здійснюють у корпоративному економічному просторі процес просування товарів і послуг споживачеві. І тут не слід забувати про можливість дублювання функцій управління по горизонталі і по вертикалі. Це особливо важливо для модернізації існуючих систем маркетингу, коли не слід розробляти нову, ідеальну ієрархію управління, а на основі діючої провести роботу по її вдосконаленню.

У зв'язку з цим в маркетинговій діяльності всередині та поза ВМС, як однієї з форм бізнесу, в рамках економічного простору геоekonomіки, доцільно, з нашої точки зору, досліджувати фактори успіху штучного інтелекту, запропонованих в дослідженнях наукової школи професора Г. Л. Багієва (рис. 3) [3].

Таким чином, створюються сприятливі умови для дизайну, розробки, виробництва, розподілу та споживання товарів і послуг, включаючи управління маркетинговою діяльністю серед економічного простору, де потрібен постійний моніторинг (особливо в середовищі геоekonomіки) узгодження прийнятих рішень з великою кількістю суб'єктів ВМС, а також простих маркетингових систем.

Узгодження моделей поведінки в рамках ВМС, є одним з методів адаптації цих систем і їх компонентів до можливих збурень.

Іншим, не менш ефективним засобом адаптації ВМС і простих маркетингових систем до зміни умов функціонування і розвитку систем маркетингу і їх компонентів, є *економічне маневрування*, тобто процес цілеспрямованого превентивного впровадження різних маркетингових заходів, які активно змінюють поведінку системи при наявності збурень [20]. У тимчасовому аспекті економічне маневрування в середовищі економічного простору може бути оперативним і поточним, а також стратегічним, довгостроковим. Вже, на стадії розробки плану маркетингу; при виборі моделі маркетинг – мікс; інтенсивності маркетингової

політики, заснованої на інструментарії маркетингу взаємодії і маркетингу взаємин; при виборі технології маркетингових комунікацій здійснюється, як правило, прогнозне орієнтування потреби в різних додаткових ресурсах, які можуть вплинути на керуючі змінні.

Слід думати, що економічне маневрування, в середовищі економічного простору (в рамках геоекон-

міки), виступає процесом отримання нового збалансованого, упорядкованого стану ВМС при умовах, що змінилися. В цілому, економічне маневрування в рамках ВМС спрямовано на мінімізацію витрат з урахуванням витрат на боротьбу з збуреннями, в умовах середовища економічного простору.

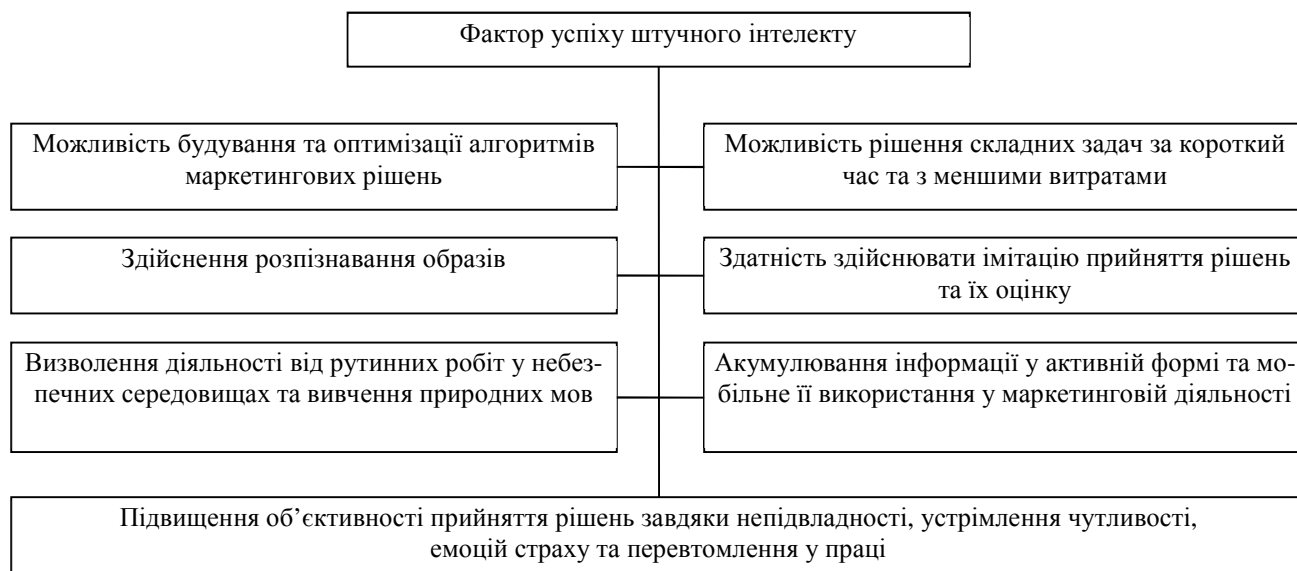

Рис. 3. Фактори успіху штучного інтелекту в умовах маркетингової діяльності у рамках ВМС

Висновки. Україна та її регіони повинні розвиватися в контексті світової тенденції інтернаціоналізації, в рамках геоеконічного простору, а також реалізації національних інтересів в гармонійному злитті науково-технологічної та інтелектуально-духовної сфер, відтворення якості життя, суспільства в цілому. Це відкриває нові горизонти цивілізаційного неоекономічного розвитку.

Світова система вступила в фазу реструктуризації, коли йде пошук нової точки динамічної рівноваги одночасно в трьох напрямках: в геоеконічному, геополітичному і геостратегічному. Разом з тим, на цей процес накладається новий процес: зародження цивілізаційної моделі – неоекономічної. Щоб прояснити витоки грандіозних змін, які спостерігаються в національних рамках в багатьох сферах в умовах геоеконічного простору, є необхідною переоцінка поглядів на процеси, що відбуваються, новий підхід до традиційно усталених категорій. Іншими словами, потрібна нова система методологічних підходів.

Геоеконіка включає три взаємообумовлені і взаємозалежні блоки: світова господарська система (її внутрішній економічний «регламент»); технологія дії в світогосподарчому просторі (високі геоеконічні технології; зовнішньоекономічна модель); генезис системи взаємозв'язків і взаємовідносин національної (регіональної) економіки з зовнішнім середовищем геоеконічного простору.

Техногенна фаза постіндустріалізму призводить в рамках економічного простору в рух світові відтворювальні цикли, поглинаючи інтелектуальні, виробничі, природні та інші ресурси. Глобальна економіка потрапила в фазу «вимотування». Для України це становить загрозу вищого рангу – техногенним вимотуванням. Ідеями постіндустріалізму намагаються продовжити

життя постіндустріальної машини, в середовищі геоеконічного простору, в її вищій, техногенній фазі, і одна з таких спроб – концепція «сталого розвитку», тобто процес поглинання ресурсів повинен прийняти стійкий характер для подальшого функціонування глобальних відтворювальних ланок, де формується і перерозподіляється світовий дохід між вузькою групою «розвинених країн», без участі «сторонніх» держав з їх сировинними, людськими, інтелектуальними ресурсами.

Таким чином, система нових геоеконічних орієнтирів дозволяє Україні розробити практичні рекомендації і відповіді на поставлені глобальні питання: відповіді лежать в площині геоеконічного простору. З використанням геоеконічних підходів для України відкривається широкий стратегічний простір: формування орієнтирів для системи національної (регіональної) економічної безпеки; гармонізації національної господарської структури; впровадження в практичну діяльність підходу щодо розробки методології маркетингу розширеної взаємодії і маркетингу взаємин.

У рамках економічного простору можна вважати, що тривалі взаємини національних бізнес-суб'єктів є базою для більш ефективної і надійної їх взаємодії в умовах глобальної конкуренції. Це впливає з природи глобального ринку, яка наділяє ринкові процеси: необхідністю розвитку механізмів координації і кооперації з взаємодіючими суб'єктами; залежністю результатів маркетингу взаємодії від ступеня невизначеності умов здійснення процесу обміну цінностями, що, як правило, вимагає в рамках геоеконічного простору, дотримання принципу – зменшення ступеня цієї невизначеності.

У цілому, час підтверджує актуальність і перспективність концепції маркетингу взаємодії в купі з маркетингом взаємовідносин, оскільки вона знаходить використання в науці і практиці. Для того, щоб процес взаємодії в умовах гео економічного простору здійснювався ефективно, необхідно вимірювати характеристики кожного етапу цього процесу. При цьому об'єктом купівлі-продажу, обміну цінностями в рамках глобальної економіки стають відносини, як результат збалансованої, за попитом і пропозицією, взаємодії.

На думку авторів даного дослідження доцільно продовжити роботу по розробці методології розширеної взаємодії в рамках розвитку соціально-економічних систем в умовах гео економічного простору.

Список використаних джерел

1. Кочетов Э.Г. Геоэкономика (освоение мирового экономического пространства): учебник. Москва: Издательство БЕК, 1999. 480 с.
2. Дубницький В. І., Чуприна Н. М., Ганжела І. П. Глобальна економіка: навч. посіб. Дніпропетровськ, УДХТУ, 2015. 588 с.
3. Багиев Л.Г. Маркетинг взаимодействия: учебник для магистров. СПб.: СПбГУ ЭФ, 2012. 410 с.
4. Багиев Л.Г., Мефферт Х. Маркетинг взаимодействия. Концепция. Стратегия. Эффективность. СПб.: изд-во СПбГУЭФ, 2009. 342 с.
5. Бияков О.А. Теория экономического пространства: методологические и региональные аспекты. Томск: изд-во ТГУ, 2004. 152 с.
6. Прахалад К.К., Кришнан М.С. Пространство бизнес-инноваций: создание ценности совместно с потреблением. Москва: Альпина Пблишер, 2010. 258 с.
7. Donaldson B., O'Toole T. (2007) Strategic Market Relationship: John Weley & Sons. 332 p.
8. Кушч С.А. Маркетинг взаимодействия на промышленных рынках: 2-е изд. СПб.: изд. СПбГУ, 2008. 272 с.
9. Морган Р., Хант Ш. Теория приверженности и доверия в маркетинге взаимоотношений. *Российский журнал менеджмента*. 2004. Т. 2. № 2. С. 73-110.
10. Шет Д., Парватияр А., Синха М. Концептуальные основы маркетинга взаимоотношений. *Российский журнал менеджмента*. 2013. Т. 11. №1. С. 63-94.
11. Cox A. (2004) The act of possible. Relationship management in power regimes and supply chains. Supply chain management. An International journal. 9(5). 346-356.
12. Gronroos Ch. (1996) Relationship Marketing. Strategic and tactical implications. *Management Decisions*. 34(3). 5 – 14.
13. Egan J. (2004) Relationship Marketing Exploring Relational Strategies in Marketing. N.Y.: Prentice Hill. 412 p.
14. Багиев Г.Л., Пинчук А.В., Серова Е.Г., Шульга А.О. К вопросу формирования концепции маркетинга пространственного взаимодействия. Проблемы современной экономики: раздел - Проблемы маркетинга. Логистика: СПбГУ ЭФ, 2012. С. 219-224.
15. Prahalad C.K. Venkat Ramagwany (2004) The future of competition. Harvard Business School Oress. Boston.

16. Lacey R., Morgan R. (2009) Customer advocacy and the impact of B2B loyalty programs. *Journal of Business & Industrial*. 41-59 p.

17. Шульга А.О. Экономическое измерение и оценка восприятия рекламы геронтопокупателями / под науч. ред. проф. Г.Л. Багиева. СПб.: СПбГУ ЭФ, 2011.

18. Багиев Г.Л., Шульга А.О., Пинчук А.В. К вопросу формирования системных свойств маркетинга. *Проблемы современной экономики*. 2011. № 4(40). С. 4 - 12.

19. Sherrel D., Gollier J. (2008) Managing appreciating and deprecating customer assets. *Marketing Management journal*. 18(1). 39-53.

20. Багиев Г.Л., Длигач А.А., Мефферт Х., Фритц В. Диверсификация функций маркетинга и восприятия потребителем товарных ценностей: Форсайт-технологии маркетинга в условиях пространственной и системной экономики. *Проблемы современной экономики. Проблемы маркетинга. Логистика*. СПб.: СПбГУ ЭФ. 2014. № 3(51). С. 205-210.

21. Соколенко С. І. *Кластери в глобальній економіці*: монографія. Київ: Логос, 2004. 848 с.

22. Дубницький В.І., Федулова С.О. Парадигма функціонування ринкових процесів в умовах трансформації регіонів. *Вісник економічної науки України*. 2016. № 1 (30). С. 45-49.

References

1. Kochetov E.G. (1999). Geoeconomics (osvoyeniye mirovogo ekonomicheskogo prostranstva) [Geoeconomics (development of the world economic space)]. Moscow: BEK Publishing House [in Russian].
2. Dubnytskyi V. I., Chupryna N. M., Hanzhela I. P. (2015). Hlobalna ekonomika [Global Economics]. Dnipropetrovsk [in Ukrainian].
3. Bagiyev L.G. (2012). Marketing vzaimodeystviya: uchebnik dlya magistrrov [Interaction Marketing: A Masters Tutorial]. Saint Petersburg, SPbU [in Russian].
4. Bagiyev L.G., Meffert H. (2009). Marketing vzaimodeystviya. Kontsepsiya. Strategiya. Effektivnost' [Marketing Interaction. Concept. Strategy. Efficiency]. Saint Petersburg, SPbU [in Russian].
5. Biyakov O.A. (2004). Teoriya ekonomicheskogo prostranstva: metodologicheskiye i regional'nyye aspekty [The theory of economic space: methodological and regional aspects]. Tomsk: TSU publishing house [in Russian].
6. Prakhilad K.K., Krishnan M.S. (2010). Prostranstvo biznes-innovatsiy: sozdaniye tsennosti sovmetstno s potrebleniyem [The space of business innovation: value creation together with consumption]. Moscow: Alpina Pblisher [in Russian].
7. Donaldson B., O'Toole T. (2007). Strategic Market Relationship: John Weley & Sons. 332 p.
8. Kushch S.A. Marketing vzaimodeystviya na promyshlennykh rynkakh [Marketing Interaction in Industrial Markets]. 2nd ed. St Petersburg, SPbSU [in Russian].
9. Morgan R., Hunt S. (2004). Teoriya priverzhenosti i doveriya v marketinge vzaimootnosheniy [Theory of commitment and trust in relationship marketing]. *Rossiyskiy zhurnal menedzhmenta Russian Journal of Management*, Vol. 2, No 2, pp. 73-110 [in Russian].
10. Shet D., Parvatyiar A., Sinkha M. (2013). Kontseptual'nyye osnovy marketinga vzaimootnosheniy [Conceptual foundations of relationship marketing].

Rossiyskiy zhurnal menedzhmenta Russian Journal of Management, Vol. 11, No 1, pp. 63-94 [in Russian].

11. Cox A. (2004) The act of possible. Relationship management in power regimes and supply chains. Supply chain management. An International journal. 9(5). 346-356.

12. Gronroos Ch. (1996) Relationship Marketing. Strategic and tactical implications. Management Decisions. 34(3). 5 – 14.

13. Egan J. (2004) Relationship Marketing Exploring Relational Strategies in Marketing. N.Y.: Prentice Hill. 412 p.

14. Bagiyev G.L., Pinchuk A.V., Serova Ye.G., Shul'ga A.O. (2012). K voprosu formirovaniya kontseptsii marketinga prostranstvennogo vzaimodeystviya [On the formation of the concept of marketing spatial interaction]. *Problemy sovremennoy ekonomiki – Problems of the modern economy*. St Petersburg, SPbSU [in Russian].

15. Prahalad C.K. Venkat Ramagwany (2004) The future of competition. Harvard Business School Press. Boston.

16. Lacey R., Morgan R. (2009) Customer advocacy and the impact of B2B loyalty programs. Journal of Business & Industrial. 41-59 p.

17. Shul'ga A.O. (2011). Ekonomicheskoye izmereniye i otsenka vospriyatiya reklamy gerontopokupatelyami [The economic dimension and assessment of the

perception of advertising by the buyers]. St Petersburg, SPbSU [in Russian].

18. Bagiyev G.L., Shul'ga A.O., Pinchuk A.V. (2011). K voprosu formirovaniya sistemnykh svoystv marketinga. [On the formation of systemic properties of marketing]. *Problemy sovremennoy ekonomiki – Problems of the modern economy*, 4(40), pp. 4 -12 [in Russian].

19. Sherrel D., Gollier J. (2008) Managing appreciating and deprecating customer assets. Marketing Management journal. 18(1). 39-53.

20. Bagiyev G.L., Dligach A.A., Meffer KH., Fritts V. (2014). Diversifikatsiya funktsiy marketinga i vospriyatiya potrebitel'em tovarnykh tsennostey: Forsayd-tekhnologii marketinga v usloviyakh prostranstvennoy i sistemnoy ekonomiki [Diversification of marketing functions and consumer perception of product values: Foreside marketing technology in a spatial and systemic economy]. *Problemy sovremennoy ekonomiki – Problems of the modern economy*, 3(51), pp. 205-210 [in Russian].

21. Sokolenko S. I. (2004). Klasteri v hlobalnii ekonomitsi [Clusters in the Global Economy]. Kyiv, Logos [in Ukrainian].

22. Dubnytskyi V.I., Fedulova S.O. (2016). Paradyhma funktsionuvannya rynkovykh protsesiv v umovakh transformatsii rehioniv [Paradigm of the functioning market transformation processes in the regions]. *Visnyk ekonomichnoi nauky Ukrainy – Bulletin of Economic Science of Ukraine*, 1 (30), pp. 45-49 [in Ukrainian].

О. Ю. Івченкова

канд. екон. наук

ORCID 0000-0003-4739-0192,

О. А. Гарбуз,

ДВНЗ «Донбаська державна машинобудівна академія», м. Краматорськ

СУЧАСНИЙ СТАН ТА ПЕРСПЕКТИВНІ НАПРЯМИ РОЗВИТКУ СІЛЬСЬКОГО ГОСПОДАРСТВА В УКРАЇНІ

Постановка проблеми. У сучасних умовах сільське господарство України – це основна галузь національної економіки, що відіграє важливу роль у житті як сільських, так і міських жителів. Однак високі темпи виробництва ставлять під загрозу економічну безпеку цієї галузі, оскільки ефективне управління сільсько-господарським виробництвом та використання природних ресурсів мають вирішальне значення для забезпечення сталого розвитку сільських територій. Сільське господарство України є досить перспективною галуззю та одним із лідерів експорту продукції рослинництва та тваринництва на світових ринках. Окрім того, сільське господарство є основною рушійною силою для розвитку економіки країни та забезпечення добробуту населення.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Аналізу сучасного стану, проблем та перспектив розвитку сільського господарства присвятили свої праці дослідники: А.Д. Радченко, М.Й. Хорунжий, Л.Ю. Мельник, П.Т. Саблук, В.Я. Месель-Веселяк, Б.Й. Пасхавер, Л.В. Молдован, Н.В. Стежко [1], Е. М. Лібанова,

Ю. М. Харазішвілі [2], В. І. Ляшенко [2], Т.О. Костюк [12] та ін. Незважаючи на вагомий напрацювання, проблема визначення ключових напрямів подальшого розвитку агропромислового комплексу потребує поглибленого вивчення.

Метою статті є аналіз сучасного стану сільського господарства в Україні, визначення позитивних та негативних тенденцій розвитку, а також основних стратегічних напрямів розвитку галузі сільського господарства.

Виклад основного матеріалу дослідження. Сільське господарство – галузь української національної економіки, яка є стратегічно важливою та забезпечує Україні продовольчу незалежність і дає значній частині сільського населення робочі місця, що не менш важливо. Валовий внутрішній продукт в аграрному секторі економіки на кінець 2016 р. становив 127,3 млрд грн, або 20%. Але економічні можливості аграрного сектору України використовуються не повністю. Сільське господарство забезпечує більше 50% фонду споживання населення та є одним із лідерів серед секторів

економіки в товарній структурі експорту та займає друге місце, а також вже багато років має позитивне

зовнішньоторговельне сальдо. Рентабельність виробництва сільськогосподарської продукції представлено на рис. 1.

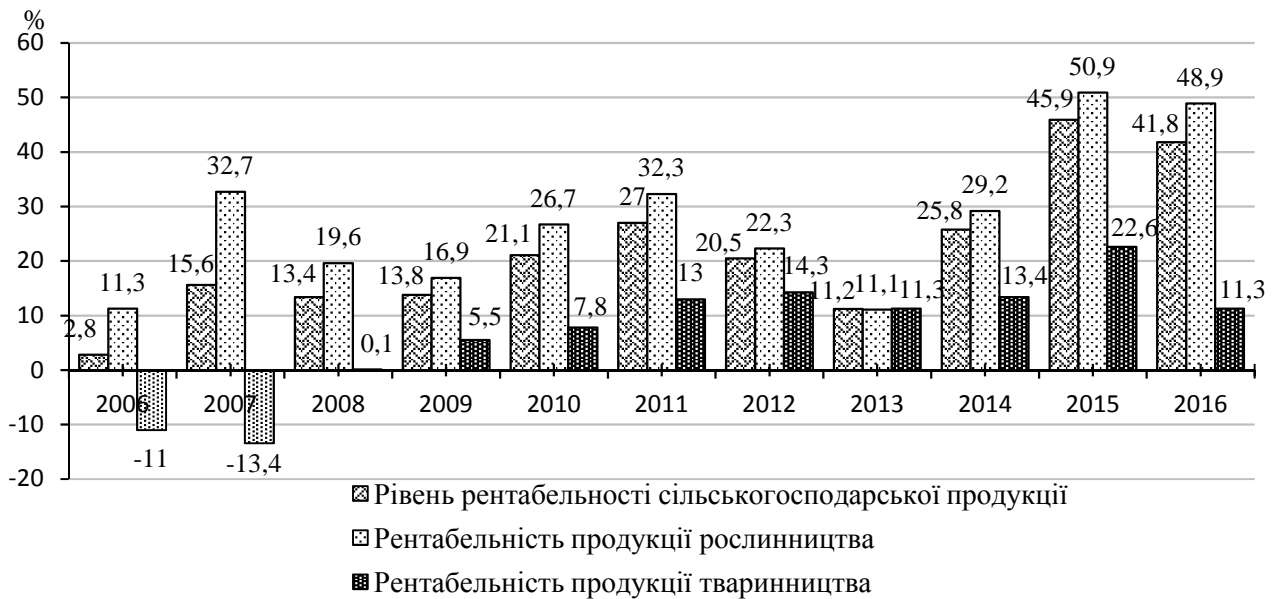

Рис. 1. Рентабельність виробництва сільськогосподарської продукції, %

Сформовано авторами на основі джерел [3, 4].

За даними рис. 1 можна зробити висновок, що рентабельність сільськогосподарської продукції має позитивний тренд та зростає. Винятком є рівень рентабельності продукції тваринництва, що в 2016 р. знизився порівняно з попередніми періодами. Причинами такої зміни стало зростання собівартості виробництва продукції тваринництва за рахунок зростання цін на матеріально-технічні ресурси, що споживаються у цій галузі сільського господарства, однак при цьому ціна на продукцію тваринництва зростала значно повільніше.

В агропромисловому комплексі України формується 18-25% ВВП і 19% доходів від експорту, він є одним з основних бюджетоутворюючих та експорторієнтованих секторів національної економіки. В ньому зайнято 23% населення, використовується 42,8 млн га земельних площ (71%). Через конфлікт на Донбасі Україна втратила традиційні ринки з експорту сільськогосподарської продукції до країн СНД, а підписаний договір про Асоціацію з ЄС поки не відкрив повноцінного ринку збуту сільськогосподарської продукції. Збройне протистояння на Донбасі зумовлює погіршення економічних показників розвитку Донецької області. Донецька область займає приблизно

1,4 млн га земель сільськогосподарського призначення, з яких 1,3 млн га – сільськогосподарські угіддя, що знаходяться в розпорядженні сільськогосподарських підприємств і домогосподарств на території підконтрольній уряду України. Наявні угіддя характеризуються високою природною родючістю, що створює умови для розвитку рослинництва і тваринництва. Виробництво сільгосппродукції забезпечують 1,4 тис. агроформувань різних форм власності та господарювання, що забезпечують виробництво близько 3% валової продукції сільського господарства України. Наявний ресурсний потенціал Донецької області створює загальні умови для виробництва широкого спектру сільськогосподарської продукції. Чистий дохід сільськогосподарських підприємств Донецької області за період з 2011 р. зріс на 46,5%, а фермерських господарств більш як у 2 рази. Прибуток від реалізації продукції сільськогосподарськими підприємствами порівняно з 2011 р. зріс на 83,3%, а у фермерських господарствах у 2,5 рази [5].

Простежується зростання рентабельності сільськогосподарської діяльності переважно за рахунок продукції рослинництва. Виробництво продукції тваринництва у фермерських господарствах є нерентабельним (табл. 1).

Таблиця 1

Ефективність виробництва сільськогосподарської продукції в сільськогосподарських підприємствах Донецької області (удосконалено авторами на основі джерела [5])

Показник	2011	2012	2013	2014	2015
1	2	3	4	5	6
Чистий дохід (виручка) від реалізації с/г продукції, млн грн					
- сільськогосподарські підприємства без фермерських господарств	5000,20	6317,5	5481,4	5836,8	7325,7
- фермерські господарства	534	769,4	136,6	1407,0	1149,0

1	2	3	4	5	6
Прибуток (збиток) від реалізації сільськогосподарської продукції, млн грн					
- сільськогосподарські підприємства без фермерських господарств	1135,6	1139,0	467,6	776	2082,0
- фермерські господарства	144,1	184,8	98,3	238,2	364,9
Рівень рентабельності (збитковості) сільськогосподарської діяльності, %					
- сільськогосподарські підприємства без фермерських господарств	29,4	22	9,3	15,3	39,7
- фермерські господарства	37	31,6	18,2	20,4	46,5
Рівень рентабельності продукції рослинництва, %					
- сільськогосподарські підприємства без фермерських господарств	29,4	19,5	3,2	18,5	49,7
- фермерські господарства	40,3	32,7	20,1	21,1	48,2
Рівень рентабельності продукції тваринництва, %					
- сільськогосподарські підприємства без фермерських господарств	31	25,5	16,8	7,3	5,2
- фермерські господарства	-16,9	-15,6	-16,9	-8,3	-0,5

Становлення нових організаційно-правових форм господарювання сприяло підвищенню рівня продуктивності праці у рослинництві та тваринництві. Починаючи з 2011 р., індекс продуктивності праці як у цілому по сільському господарству, так і в рослинництві та тваринництві суттєво зріс в сільськогосподарських підприємствах Донецької області та був вищим ніж по Україні у цілому (рис. 2, 3).

Відповідно зростає і середньомісячна заробітна плата у сільському господарстві Донецької області, але у 2016 р. вона була нижчою на 4,3% ніж по Україні. Вона також поступається заробітній платі в середньому по області, що не сприяє залученню у сільськогосподарське виробництво висококваліфікованих працівників. Населення сільської місцевості надає перевагу працевлаштуванню в інших галузях економіки, де заробітна плата є вищою, а це своєю чергою призводить до виїзду працездатного населення в міста та до обезлюднення села.

За період 1995–2016 рр. в Донецькій області відбулося зменшення посівних площ сільгоспкультур на 33,1% (порівняно з 2013 р. – на 31,2%) через втрату

частини території області в результаті військового протистояння; на 91,4% (55,8% порівняно з 2013 р.) зменшилися посівні площі кормових культур, що негативно вплинуло на розвиток кормової бази тваринницької галузі. За цей період значно зросли посіви такої високорентабельної експортоорієнтованої культури як соняшник на 64,4% (порівняно з 2013 р. – на 25,1%), а це порушує систему сівозмін і призводить до виснаження ґрунтового покриву. Посівні площі картоплі зменшилися на 36,4% (порівняно з 2013 р. – на 40,99%), овочів відкритого ґрунту зменшилися на 51,8% (46,4% порівняно з 2013 р.), нині вони зосереджені переважно в господарствах населення. Площі під зерновими та зернобобовими культурами скоротилися на 14,5% (порівняно з 2013 р. – на 30,2%). Зменшення площ, з яких збирали урожай цукрових буряків, на 37,5% призвело до зменшення валових зборів цієї культури навіть при збільшенні врожайності. Крім того, починаючи з 2007 р., спостерігається стабільна тенденція до зниження і посівів цієї культури, і її валових зборів [6].

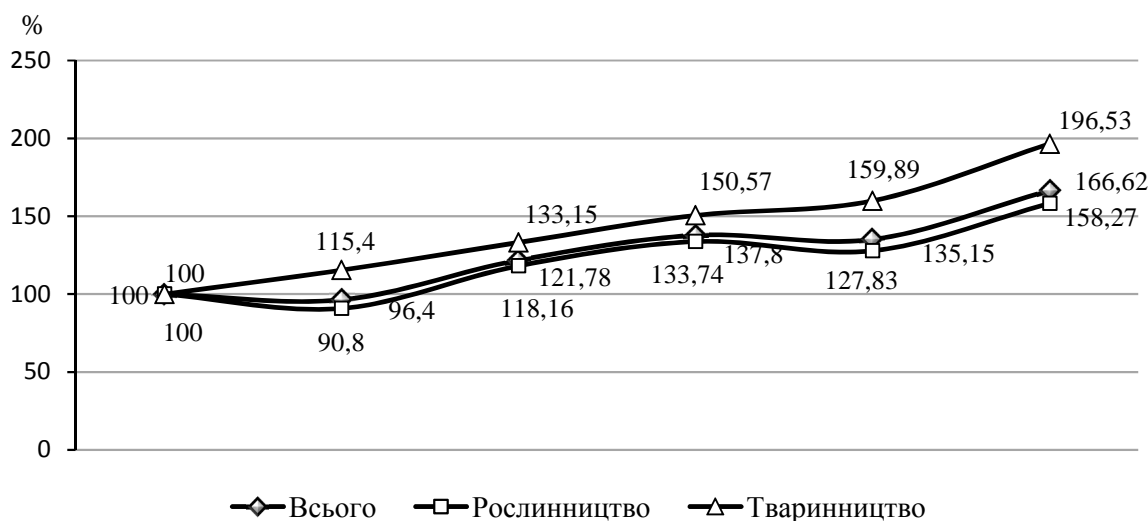

Рис. 2. Динаміка індексу продуктивності праці в сільськогосподарських підприємствах України (на 1 зайнятого в сільськогосподарському виробництві, у постійних цінах 2010 р., грн) [5]

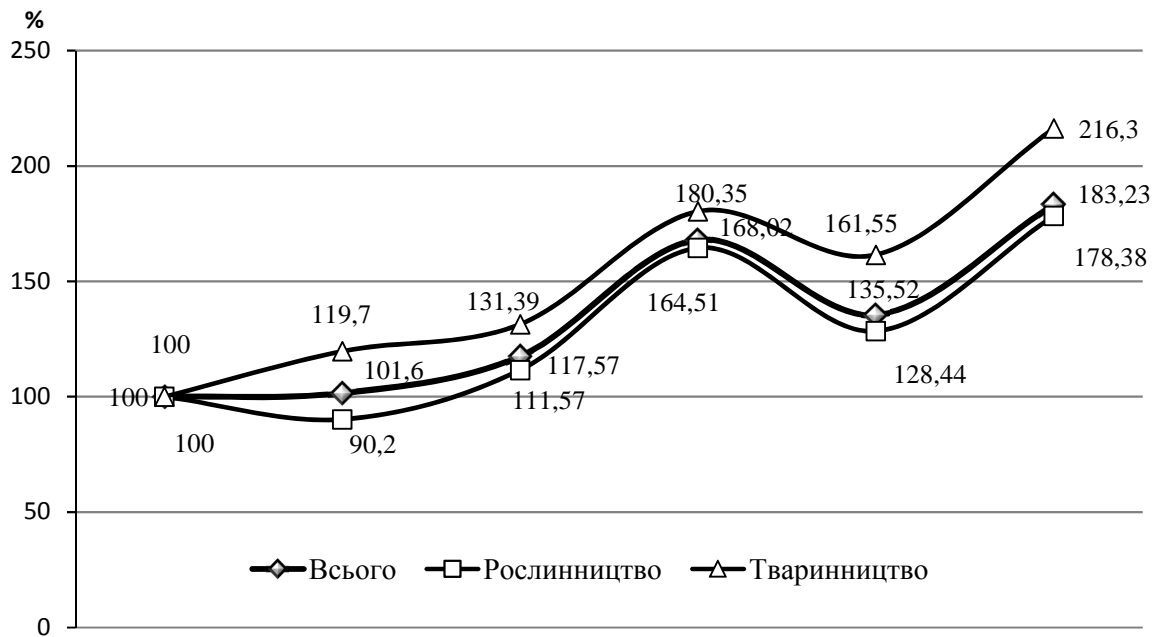

Рис. 3. Динаміка індексу продуктивності праці в сільськогосподарських підприємствах Донецької області, (на 1 зайнятого в сільськогосподарському виробництві, у постійних цінах 2010 р., грн) [5]

У сільському господарстві присутні певні досягнення за останні декілька років, але, незважаючи на це, в Україні ще багато питань є не вирішеними. Для стабільного функціонування та розвитку сільського

господарства необхідно провести зміни у цінній політиці. Порівняльна характеристика середніх цін на реалізацію сільськогосподарської продукції станом на 1 січня 2016 р. та на 1 січня 2017 р. представлена в табл. 2.

Таблиця 2

Порівняння цін на окрему сільськогосподарську продукцію в Україні станом на 1 січня 2016 р. та на 1 січня 2017 р. (удосконалено авторами на основі джерела [3])

Найменування, од. виміру	Рік		Відхилення	
	2016 р.	2017 р.	+/-	%
Культури зернові та зернобобові, грн/т	3590,1	5512,8	+1922,7	+53,0
Насіння культур олійних, грн/т	8106,9	9767,1	+1660,2	+20,5
Картопля, грн/т	3936,7	3742,3	-194,4	-4,9
Культури плодові та ягідні, грн/т	6480,5	5365,4	-1115,1	-17,2
Сільськогосподарські тварини (у живій масі), грн/т	22715,5	24178,8	+1463,3	+6,4

Проаналізувавши дані табл. 2, можна зробити висновок, що ціни на зернові та зернобобові значно збільшилися – на 53%. Зростання протягом звітного періоду зумовлювалося активним попитом експорто-орієнтованих компаній. Також збільшилися ціни на сільськогосподарські тварини та насіння олійних культур на 6,4 та на 20,5% відповідно. Ціни на таку продукцію, як картопля та плодові та ягідні культури, знизилися на 4,9 та 17,2% відповідно. Україна має найбільшу площу сільськогосподарських земель в Європі – приблизно 41 млн га землі, з яких 32,5 млн га використовуються для вирощування сільськогосподарських культур. Родючі ґрунти і помірний клімат дають українським виробникам сильні конкурентні переваги. Нині Україна є світовим лідером на ринку експорту соняшникової олії та ячменю.

В останні роки країна виробляє близько 40-50 млн т зерна на рік і відновила свій статус найбільшого постачальника зерна на світові ринки. А в 2016 р. збирила рекордний урожай зернових – 66 млн т. Українські агрохолдинги мають більш високу ефективність

порівняно зі світовими лідерами галузі за рахунок низьких витрат виробництва (дешевої робочої сили і низьких орендних ставок на землю). З іншого боку, родючі ґрунти дають змогу досягти порівняно високої врожайності.

Метою стратегії розвитку форм господарювання та інтеграції сільськогосподарського виробництва є: формування збалансованої взаємодоповнюючої диверсифікованої системи господарюючих суб'єктів у сфері сільського господарства, що забезпечує ефективне використання конкурентних переваг галузі, раціональне ведення сільськогосподарського виробництва та використання трудових ресурсів сільської місцевості; сприяння соціально-економічному розвитку сільських територій; збереження кращих історичних традицій та національних уподобань ведення сільського господарства, культурно-етнографічної спадщини [7, с. 42-43].

Аграрні товаровиробники повинні інтегруватись із переробними і сервісними підприємствами, що надасть їм свої незаперечні переваги: переробні потуж-

ності будуть сприяти більш повному збалансуванню з можливостями виробництва сировини і гарантують їм участь у розподілі й отриманні доходів від реалізації кінцевої продукції. Крім того, залучення до агропромислової інтеграції підприємств транспорту, заготівельних організацій, хлібоприймальних пунктів, фі-

нансово-банківських установ та інших організацій надасть можливість сформувати компактні агропромислової структури територіального рівня, яким під силу розв'язання не лише виробничих проблем, а й завдань зміцнення та розвитку соціальної інфраструктури Донецької області (табл. 3).

Таблиця 3

Стратегічні орієнтири розвитку агропромислової інтеграції господарств Донецької області
[удосконалено авторами на основі джерела 9]

Варіанти	Умови реалізації варіанта
Спеціалізоване аграрне підприємство створює власну переробну і торговельну мережу	Достатність самозабезпечення сировиною. Наявність реальних фінансових інвестицій. Гарантія в ринках збуту. Можливість інтеграції (залучення) інших учасників. Забезпеченість власними кадрами
Переробне підприємство через відкрите акціонування інтегрується з виробником сировини	Можливість збалансування потужності переробки з сировинною базою. Незаповнена місткість ринку і незадоволений платоспроможний попит населення. Потреба міжрегіонального обміну. Територіальна доцільність. Механізм розподілу доходів. Паритетність міжгалузевих: відносин
Аграрні підприємства на кооперативних засадах створюють спільне (профільне) переробне підприємство	Наявність необхідних фінансових можливостей. Ресурсне і кадрове забезпечення переробки. Можливість завантаження потужностей переробки сировиною. Місткість ринку та платоспроможний попит
Об'єднання переробних, аграрних і торговельних підприємств регіону на засадах централізації управління	Добровільність входження в об'єднання. Централізація управління та делегування йому особливих повноважень. Механізм утримання централізованого органу управління. Створення внутрішнього фінансово-розрахункового центру

Агроформування створюються на базі різних правових форм відносин, обраних учасниками інтеграційного об'єднання на довгостроковий період або на час кризових явищ, і можуть змінюватися відповідно до ринкових та інших обставин.

Стратегічна мета конкурентоспроможності підприємства нової формації (агроформування) – стабільна інтеграція в світову економіку, наближення до європейських стандартів бізнесу і якості, виробництво екологічно чистої продукції, використання високих технологій, створення передумов для вільної торгівлі з ЄС. Вирішення цих проблем є у впровадженні послідовної політики формування в регіонах стабільних ринків сільгосппродукції, в першу чергу, продукції власного виробництва.

Саме організація збалансованої логістики товароруку на внутрішніх ринках (при очевидній наявності сировинної бази, тобто, вирощеної сільгосппродукції) має передбачати не тільки виробництво, а й її первинну та подальшу переробку, а також сортування, зберігання, ефективну дистрибуцію тощо, що надасть регіональній економіці додаткові ресурси розвитку.

Ефективна реалізація стратегії агропромислової інтеграції забезпечить сільгосп підприємствам Південного регіону довгострокове функціонування, а також економічне зростання в умовах кризових явищ. Відповідні передумови інтегрування сільськогосподарських суб'єктів на національних ринках є – їх тільки необхідно використати шляхом впровадження цілеспрямованої політики [9]. Саме така політика має сприяти виходу сільськогосподарських суб'єктів вітчизняних агропродовольчих ринків на зовнішні [9]. На сьогоднішній день Державою розроблено програму, яка спрямована на розвиток сільського господарства в Україні. Це Єдина комплексна стратегія розвитку сільського господарства та сільських територій на 2015–2020 рр., вона націлена на комплексне проведення

низки реформ, на які вже довгий час чекають виробники сільськогосподарської продукції, аграрний бізнес і сільське населення. Ця програма визначає розвиток сільського господарства і сільських територій на довгострокову перспективу, надає базу для стабільної і прозорої правової системи, яка спрямована на поліпшення ділового клімату, протидію корупції і стимулювання інвестицій у модернізацію аграрного сектору економіки. Вона також надає підґрунтя для проведення інституціональної реформи, необхідної для ефективного контролю і реалізації означених заходів [8].

Стратегія пропонує такий підхід, який посилить конкурентоспроможність сільськогосподарських підприємств і збільшить експорт, намагаючись водночас забезпечити рівномірний розподіл наявних переваг, зокрема за рахунок сприяння розвитку сільських територій і поліпшення якості життя у найбідніших регіонах, та збереження природних ресурсів і довкілля. Сума, виділена з держбюджету для компенсації ставок за кредитами, залишилася незмінною, оскільки не змінилося залучене пільгове кредитування для 3 600 малих та середніх виробників. У 2016 р. здійснив фінансування на підтримку малого і середнього бізнесу, фермерства і кооперативів Європейський інвестиційний банк на суму 12 млрд грн.

В Україні 90% фруктів та овочів виробляється на невеликих фермах і домашніх господарствах. Зазвичай дрібносерійне господарство в Україні може бути дець між 5 і майже 3 тис. га. У будь-якому разі вони мають значну частку ринку. Першою великою проблемою таких малих підприємств і ферм є доступ до землі, тому що законодавства, що регулює ринок землі, нині не існує. Насправді, існують лише мораторії на продаж землі та «чорний» ринок землі. Друга велика проблема для дрібних господарств – доступ до фінансів. Готовність банків кредитувати дрібні підприємства обме-

жена. Це є проблемою не тільки в Україні, це проблема, з якою стикаються невеликі ферми в багатьох країнах. Також великою проблемою в сільському господарстві є недосконалість нормативно-правової бази, що заважає успішному розвитку та функціонуванню аграрного сектору в Україні, тому її необхідно переглянути і сформувати правову базу, яка б захищала інтереси виробників сільськогосподарської продукції [8].

Висновки. Проведені дослідження свідчать, що для забезпечення розвитку агропромислового комплексу політика Уряду має бути спрямована на створення належних умов для функціонування суб'єктів господарювання всіх форм власності, забезпечення активізації інвестиційної діяльності, узгодження нормативно-правових документів між собою.

При цьому державна підтримка сільськогосподарських підприємств повинна бути селективною відповідно пріоритетам розвитку економіки і передбачати заходи: запровадження пільг для банків, які кредитують пріоритетні інноваційні програми; створення спеціальних фінансових установ з цільового кредитування; запровадження спеціальних механізмів переобліку векселів сільськогосподарських підприємств; податкове стимулювання залучення коштів на інноваційні завдання тощо.

Основними стратегічними напрямками розвитку сільського господарства в Україні мають бути: вдосконалення нормативно-законодавчої бази, яка б забезпечувала стабільний розвиток сільського господарства; виробництво органічної, безпечної та екологічно чистої сільськогосподарської продукції; встановлення ринкових цін на продукцію, які забезпечуватимуть рентабельність її виробництва для основної маси виробників; упровадження досягнення НТП та інновацій; залучення молодих людей у сільське господарство; забезпечення гідної оплати праці в сільському господарстві та ін.

Список використаних джерел

1. Стежко Н.В. Динаміка та проблеми розвитку аграрного сектору Донецької області в сучасних умовах. *Економічний вісник Донбасу*. 2018. № 2 (52). С. 21–28.
2. Харазішвілі Ю.М., Ляшенко В.І. Проблеми оцінки та інтегральні індекси сталого розвитку промисловості України з позицій економічної безпеки. *Економіка України*. 2017. № 2. С. 3–23.
3. Державна служба статистики України. Офіційний сайт. URL: www.ukrstat.gov.ua.
4. Офіційний сайт Міністерства аграрної політики та продовольства України. URL: <http://www.minagro.gov.ua>.
5. Державна служба статистики України. URL: <http://www.ukrstat.gov.ua/>.
6. Головне управління статистики у Донецькій області. URL: <http://donetskstat.gov.ua/statinform1/sg.php>.
7. Жук В.М. *Обіг земель сільськогосподарського призначення в селозберігаючій моделі аграрного устрою України: наукова доповідь*. Київ: Національний науковий центр «Інститут аграрної економіки», 2017. 128 с.
8. Методичні рекомендації щодо розширення ємності вітчизняного ринку сільськогосподарської продукції і продовольства та напрямів нарощення доданої

вартості / О.М. Шпичак, О.В. Боднар, Ю.О. Лупенко та ін. ; за ред. О.М. Шпичака. Київ: ННЦ «ІАЕ», 2017. 56 с.

9. Перспективи та можливі ризики розвитку сільського господарства України у 2018 році: науково-аналітичний прогноз / [Ю.О. Лупенко, М.І. Пугачов, В.Я. Месель-Веселяк та ін.]; за ред. Ю.О. Лупенка, М.І. Пугачова. Київ : ННЦ ІАЕ, 2018. 44 с.

10. Аграрний устрій України (наук. вид.) / за ред. Ю.О. Лупенка, М.Ф. Кропивка. Київ: ННЦ «ІАЕ», 2017. 64 с.

11. Ефективність сільськогосподарського виробництва в особистих господарствах громадян (за матеріалами обстеження) / П.Т. Саблук, В.Я. Месель-Веселяк, Ю.Я. Лузан та ін.; М-во аграр. політики України, Укр. акад. аграр. наук, Ін-т аграр. економіки; за ред. П.Т.Саблука та ін. Київ : [б. и.], 2001. 377 с.

12. Костюк Т.О. Соціально-екологічна складова економічної безпеки сільського господарства. *Економічний вісник Донбасу*. 2017. № 3 (49). С. 63–69.

13. Пасхавер Б.Й., Молдаван Л. В., Шубравська О. В. Основні проблеми розвитку сільськогосподарського виробництва. *Економіка АПК*. 2012. № 9. С. 3–9.

14. Котов Є.В. Стратегічні пріоритети неоіндустріальної модернізації економіки аграрно-промислового регіону. *Економічний вісник Донбасу*. 2016. № 2 (44). С. 77–86.

References

1. Stezhko N.V. (2018). Dynamika ta problemy rozvytku ahrarnoho sektoru Donetskoi oblasti v suchasnykh umovakh [Dynamics and problems of the agrarian sector development in the Donetsk region in modern conditions]. *Ekonomichnyi visnyk Donbasu – Economic Herald of the Donbas*, 2 (52), pp. 21–28 [in Ukrainian].
2. Kharazishvili Yu.M., Liashenko V.I. (2017). Problemy otsinky ta intehralni indeksy staloho rozvytku promyslovosti Ukrainy z pozytsii ekonomichnoi bezpeky [Problems of assessment and integral indices of sustainable development of the industry of Ukraine from the standpoint of economic security]. *Ekonomika Ukrainy – Economy of Ukraine*, 2, pp. 3-23 [in Ukrainian].
3. Derzhavna sluzhba statystyky Ukrainy [State Statistics Service of Ukraine]. (n.d.). [ukrstat.gov.ua](http://www.ukrstat.gov.ua). Retrieved from <http://www.ukrstat.gov.ua> [in Ukrainian].
4. Ministerstvo ahrarnoi polityky ta prodovolstva Ukrainy [Ministry of Agrarian Policy and Food of Ukraine]. (n.d.). [minagro.gov.ua](http://www.minagro.gov.ua). Retrieved from <http://www.minagro.gov.ua> [in Ukrainian].
5. Derzhavna sluzhba statystyky Ukrainy [State Statistics Service of Ukraine]. (n.d.). [ukrstat.gov.ua](http://www.ukrstat.gov.ua). Retrieved from <http://www.ukrstat.gov.ua> [in Ukrainian].
6. Holovne upravlinnia statystyky u Donetskii oblasti [Main Department of Statistics in Donetsk Region]. (n.d.). donetskstat.gov.ua. Retrieved from <http://donetskstat.gov.ua/statinform1/sg.php> [in Ukrainian].
7. Zhuk V.M. (2017). Obih zemel silskohospodarskoho pryznachennia v selozberihaiuchii modeli ahrarnoho ustroiu [The circulation of agricultural land in the village of a preserving model of the agrarian system of Ukraine: a scientific report]. Kyiv, National Research Center "Institute of Agrarian Economics" [in Ukrainian].
8. Shpychak O.M., Bodnar O.V., Lupenko Yu.O. et al. (2017). Metodichni rekomendatsii shchodo rozshy-

rennia yemnosti vitchyznianoho rynku silskohospodarskoj produktsii i prodovolstva ta napriamiv naroshchennia dodanoi vartosti [Methodical recommendations for expanding the capacity of the domestic market of agricultural products and foodstuffs and areas of value added increase]. Kyiv, NSC "IAE" [in Ukrainian].

9. Lupenko Yu.O., Puhachov M.I., Mesel-Veseliak V.Ya. et al. (2018). Perspektyvy ta mozhlyvi ryzyky rozvytku silskoho hospodarstva Ukrainy u 2018 rotsi: naukovy-analitychni prohnoz [Prospects and possible risks of Ukrainian agricultural development in 2018: scientific and analytical forecast]. Kyiv, NSC "IAE" [in Ukrainian].

10. Lupenko Yu.O. & Kropyvko M.F. (Eds.). (2017). Ahrarnyi ustrii Ukrainy [Agrarian System of Ukraine]. Kyiv, NSC "IAE" [in Ukrainian].

11. Sabluk P.T., Mesel-Veseliak V.Ya., Luzan Yu.Ya. et al. (2001). Efektyvnist silskohospodarskoho vyrobnytstva v osobystykh hospodarstvakh hromadian (za materialamy

obstezhennia) [Efficiency of agricultural production in private households of citizens (based on survey materials)]. Kyiv, [N.p.]. [in Ukrainian].

12. Kostiuk T.O. (2017). Sotsialno-ekolohichna skladova ekonomichnoi bezpeky silskoho hospodarstva [The socio-ecological component of the economic security of agriculture]. *Ekonomichnyi visnyk Donbasu – Economic Herald of the Donbas*, 3 (49), pp. 63–69 [in Ukrainian].

13. Paskhaver B.Y., Moldavan L. V., Shubravska O. V. (2012). Osnovni problemy rozvytku silskohospodarskoho vyrobnytstva [Main problems of development of agricultural production]. *Ekonomika APK – Economy of agroindustrial complex*, 9, pp. 3–9 [in Ukrainian].

14. Kotov Ye.V. (2016). Stratehichni priorytety neo-industrialnoi modernizatsii ekonomiky ahrarno-promyslovoho rehionu [Strategic priorities of neo-industrial modernization economy agro-industrial region]. *Ekonomichnyi visnyk Donbasu – Economic Herald of the Donbas*, 2 (44), pp. 77–86 [in Ukrainian].

З. С. Каїра

д-р екон. наук,

С. Я. Єлецьких

д-р екон. наук,

Т. І. Свиноренко

канд. екон. наук,

Донбаська державна машинобудівна академія, м. Краматорськ

СИСТЕМИ УПРАВЛІННЯ ТРУДОВИМ ПОТЕНЦІАЛОМ В ЛОГІСТИЧНИХ ОПЕРАЦІЯХ ПРОМИСЛОВОГО ПІДПРИЄМСТВА

Постановка проблеми. Ефективне управління трудовими ресурсами є однією з ключових функцій менеджменту. Продуктивне управління трудовим потенціалом підприємства набуває особливої значущості, оскільки дозволяє успішно реалізувати основну місію промислового підприємства в контексті управління персоналом. Стратегічні концепції управління кадрами в промислово розвинених країнах розглядають працівників як вирішальний чинник збереження конкурентоспроможності і націлені на підготовку кадрів відповідно до змінних вимог ринку і з урахуванням впровадження нових технологій. Ефективне управління трудовим потенціалом є важливою складовою операційного менеджменту, разом із такими завданнями, як планування робочого процесу, планування потужності підприємства, управління запасами та управління якістю продукції промислового підприємства. Вимоги щодо стану та рівня конкурентоспроможності у складних змінних умовах ринку потребує підвищення ефективності управління людськими ресурсами як дієвого чинника в реалізації стратегій досягнення місії та цілей промислового підприємства.

Аналіз останніх досліджень. Сьогодні успіх підприємства вимагає висококваліфікованих працівників, продуктивної робочої сили як правильних людей, з правильними навичками, які роблять правильні речі, здатні зробити свій внесок у досягнення бізнес-цілей

компанії [1]. Управління людськими ресурсами включає набір працівників, розробку політики, що стосується людських ресурсів, а також управління і розвитку трудового потенціалу [2]. У минулому в літературі на тему операційного/логістичного менеджменту приділялось недостатньо уваги управлінню робочою силою, втім, трудовий потенціал лишається одним із найбільш незадовільно керованих ресурсів в операціях промислового підприємства. Замість цього, значна увага спрямовувалась на розробку кількісних моделей та технічні аспекти операцій. Водночас, психологи та вчені-теоретики з питань організаційної поведінки виконали багато досліджень людської поведінки в організаціях. Зараз існує потреба у збільшенні застосування біхевіоральних досліджень в операціях, разом з підходом оперативного/логістичного менеджменту щодо управління робочою силою [3]. На думку багатьох зарубіжних дослідників, головними моментами в роботі з персоналом повинні стати ресурсна орієнтація, тобто використання індивідуальних здібностей працівників відповідно до стратегічних цілей організації; та інтеграція прагнень і запитів працівників з інтересами підприємства [4].

Метою дослідження є вивчення сучасних систем управління трудовим персоналом, визначення їх основних переваг та недоліків, виявлення найбільш прийнятних принципів стосовно ефективного управління

трудоим потенціалом в логістичних операціях промислового підприємства.

Виклад основного матеріалу. Управління людськими ресурсами визначається як стратегічний підхід до управління трудовими відносинами, який підкреслює, що використання можливостей людей має вирішальне значення для досягнення конкурентних переваг [2]. З цього визначення виходить, що управління людськими ресурсами набуває все більшого значення і поширеної ролі порівняно з традиційним поглядом на відділ кадрів, роль якого, в першу чергу, зводилася до найму і звільнення працівників. З цього також випливає, що управління людськими ресурсами здійснюється не тільки відділом кадрів. Лінійні керівники беруть участь в управлінні людськими ресурсами в їх департаментах. Розвиваючи кращі можливості управління персоналом, нові стратегії пошуку персоналу, які можуть забезпечити постійне джерело інновацій і досвіду, промислові підприємства мають більше можливостей для підвищення продуктивності. Багато організацій відмовилися від типового 40-годинного робочого тижня як стандарту, що має сенс. Більшість робітників працюють довше, ніж їх попередники, пререференції споживачів постійно збільшуються, проте необхідно збільшувати доходи підприємства, щоб залишатися конкурентоспроможним. Однак збільшення робочого часу не обов'язково означає підвищення ефективності, і навпаки, збільшення тривалості робочого дня може іноді негативно позначитися на ефективності роботи співробітників [3].

Особливості сучасного управління робочою силою відзначаються тим, що трудовий потенціал складається не тільки з робітників («сині комірці»), але також і з працівників («білі комірці»). Іноді робоча сила має підтекстом лише сині комірці, проте тут використовується термін «трудоий потенціал» або «робоча сила» в більш широкому сенсі, що включає як робітників, так і працівників. Управління трудовим персоналом (англ. WorkForce Management, WFM) визначається як інтегрований набір процесів, які компанія використовує для оптимізації продуктивності працівників. Управління трудовим персоналом WFM включає прогнозування потреб у робочій силі, створення і управління розкладами для персоналу щодо виконання конкретного завдання на щоденній і погодні основі. Сучасні терміни "людські ресурси" і "людський капітал" відображають зростаюче визнання стратегічної важливості співробітників. Терміни відносяться до людських рис, що їх привносять працівники на робоче місце, таких як знання, інтелект, ентузіазм, здатність вчитися. Співробітники розглядаються не як дорога необхідність, а як стратегічний ресурс, щоб забезпечити організації конкурентну перевагу. Так, у галузях інформаційних технологій важливе значення має наявність персоналу з хорошими технічними знаннями. Проблема управління людськими ресурсами в тому, що вони вимагають управління більше, ніж інші фактори виробництва. Слід відзначити, що в сучасному бізнес-середовищі відбулися зміни думок керівників стосовно оцінок трудового потенціалу (див. таблицю).

Цілі управління трудовим потенціалом. Процес управління людськими ресурсами має підтримувати корпоративну стратегію у таких питаннях як забезпечення наявності в організації необхідної кількості кваліфікованих співробітників, володіння співробітниками необхідними навичками і знаннями для ефек-

тивної і результативної роботи, демонстрування відповідності співробітників поведінці, культурі, цінностям та мотиваційним потребам організації. Оскільки багато дискусій щодо конкретних підходів до управління робочою силою пов'язані з відмінностями в цілях, доцільно визначити цілі управління робочою силою. У сфері операцій промислового підприємства найбільш важливою метою має бути досягнення мети діяльності. Мета діяльності іноді формулюється як продуктивність виробництва, але термін «продуктивність» доволі вузький. Показник продуктивності містить усі цілі операційної діяльності, включаючи витрати, якість, доставляння та гнучкість виробництва. Проте, слід відзначити, що метою управління трудовим потенціалом не є *максимізація* продуктивності. Скоріше, метою управління трудовим потенціалом є максимальна продуктивність, але за умов відповідних обмежень. Ці обмеження, як правило, утримують операційних менеджерів трудового персоналу від переслідування небажаних соціальних, психологічних або екологічних рішень, які можуть не представляти мету продуктивності як таку.

Таблиця

Зміна оцінювань трудового потенціалу фінансовими керівниками компаній

Минуле	Сьогодні
Витрати на персонал розглядалися в основному як втрати. Функцію трудових ресурсів розглядали лише як джерело витрат. Фінанси вважалися зв'язаними в бюджеті виплат. Незначні зусилля для оцінки прибутку від витрат на людський капітал. Людський капітал іноді включався в калькуляцію ціни як фактор «проведення-керування»	Витрати на людський капітал вважаються інвестиціями й джерелом цінності. Людський капітал розглядається як стратегічний партнер; все більше включаються в складання бюджету витрати на людські ресурси. У проекти включаються фінанси й використовуються методи вимірювання ефективності. Робляться спроби виміряти коефіцієнт окупності інвестицій і з'ясувати взаємозалежності причина/слідство. Людський капітал всі частіше вважається відповідальним за функцію «впровадження-керування»

Джерело: CFO Research Services, 2013.

Інший підхід до мети управління робочою силою представляє не максимальну, а задовільну продуктивність. Нещодавні біхевіоральні дослідження вказують, що задоволеність не забезпечує продуктивність, і, вірогідно, справедливим є протилежне твердження [4]. З цього слідує, що менеджери операцій не повинні вважати метою задоволеність трудового персоналу, сподіваючись, що автоматично досягатиметься продуктивність. Скоріше, менеджер має шукати прийнятний рівень продуктивності, а задоволеність буде забезпечено, якщо робітник отримає справедливий винагороду за досягнення належної продуктивності. Враховуючи, що людські ресурси є стратегічним потенціалом, багато фахівців у сфері людських ресурсів говорять про "стратегічне управління людськими ресурсами". Загальну структуру трудового потенціалу промислового підприємства наведено на рисунку.

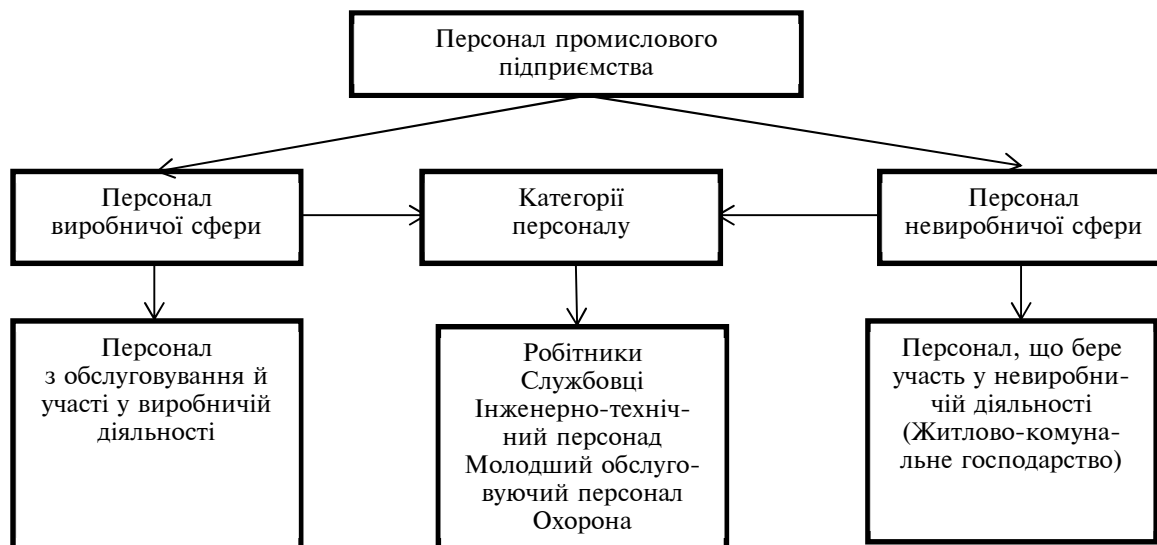

Рисунок. Загальна структура трудового персоналу промислового підприємства

Принципи управління трудовим потенціалом.

Ефективне управління персоналом є важливим для промислового підприємства, тому наявність системи управління трудовим персоналом (WFM) дозволяє організаціям отримати такі бізнес-показники, як точна кількість працівників, необхідних для виконання конкретної роботи в певний час дня, тижня або місяця. Це також допомагає відслідковувати щоденну продуктивність співробітників. Наприклад, у контакт-центрі система управління трудовим персоналом WFM допомагає максимально ефективно використовувати працю агента через прогнозування обсягу транзакцій-дзвінків, повідомлень або електронної пошти і планування правильної кількості агентів з відповідними навичками в потрібний час для обробки очікуваного обсягу транзакцій.

Комплексна система управління трудовими ресурсами включає в себе ряд заходів у більш широких рамках систем HRM (англ. HRM, Human Resources Management) управління людськими ресурсами, таких як прогнозування та бюджетування; планування персоналу; час і відвідуваність; управління ефективністю співробітників; відповідність; нарахування заробітної плати та виплат; відпустки і планування відпусток. Потенційні переваги використання системи управління трудовим потенціалом WFM включають підвищення ефективності співробітників, поліпшення планування праці, зниження експлуатаційних витрат, ефективне відстеження часу і відвідуваності, а також поліпшення обслуговування клієнтів. Завдяки цим перевагам підприємства в галузях, які пов'язані з дуже чутливими до часу завданнями і які платять працівникам на годинній основі, все частіше використовують програмне забезпечення для управління персоналом для підвищення загальної продуктивності бізнесу. До таких секторів відносяться роздрібна торгівля, страхування, банківська справа, охорона здоров'я, логістична дистрибуція і транспорт.

Сучасні підходи до управління робочою силою пройшли багато трансформацій за період 1930-1980 рр., зокрема, такі підходи до менеджменту, як людські відносини, управління на основі участі, тре-

нінгові групи, збагачення робочих місць, гуртки якості. Слід відзначити, що деякі з цих концепцій дійсно були ефективними, проте, кожний з цих підходів був корисним за конкретних умов та обставин. Ці принципи походять з біхевіоральної теорії та ідей сучасного управлінського мислення, втім, на практиці, багато менеджерів дотримуються їх підсвідомо. Пропонуються наступні принципи дієвого управління трудовим потенціалом:

1. Забезпечити відповідність робітника і роботи. Цей принцип припускає, що працівники обирають свою роботу на основі власних індивідуальних переваг і розбіжностей щодо роботи.
2. Чітко описати коло обов'язків робітника.
3. Встановити стандарти ефективності.
4. Гарантувати комунікацію та участь співробітника.
5. Забезпечити навчання та підготовку.
6. Забезпечити хороший контроль.

Якщо промислове підприємство дотримуватиметься цих принципів, слід очікувати належний рівень управління робочою силою, що матиме результатом постійне покращення продуктивності та задоволеність працівників. Слід зауважити, що ці принципи потребують адаптації у кожній окремій ситуації для промислового підприємства.

Програмне забезпечення для управління персоналом. Як правило, провідні компанії використовують програмне забезпечення для управління персоналом. Комплексна система управління трудовими ресурсами WFM – мобільна або настільна програма, яка допомагає з плануванням персоналу в рамках інтегрованого набору управління персоналом, або в якості автономної програми. Програмне забезпечення для управління персоналом часто інтегрується зі сторонніми HR-додатками (англ. HR, Human Resources, Трудові Ресурси) і з основними HR-системами, які служать в якості центральних сховищ для даних робочої сили.

Програмне забезпечення системи управління трудовими ресурсами WFM також пропонує варіанти самообслуговування, які дозволяють співробітникам робити запити щодо вихідних днів або перевіряти оплачений вільний час без необхідності запитувати відділ

кадрів, що приводить до скорочення паперової роботи і дозволяє співробітникам HR зосередитися на стратегічній діяльності. Важливо відзначити, що система управління трудовими ресурсами WFM не є новою концепцією. Процеси управління персоналом були автоматизовані організаціями протягом десятиліть, щоб забезпечити поліпшення результатів; так, час і відвідуваність відстеження є одними з перших процесів, які були автоматизовані. Тим не менш, концепція значно еволюціонувала протягом багатьох років, і в даний час використовується в технічно розвинутих організаціях і відділах управління трудовими ресурсами для моніторингу та підвищення ефективності і результативності праці. Останнім часом, у зв'язку з поширенням обчислень і швидким розширенням аналітики робочої сили, спостерігається значне зростання у прийнятті програмного забезпечення для управління робочої сили на ринку управління трудовим потенціалом. Згідно з дослідженням, опублікованим Market Research Future, глобальний ринок управління персоналом, за оцінками, досягне \$ 9 млрд до кінця 2022 р., з такими видатними конкурентами на ринку, як IBM, Kronos, Oracle, ADP, SAP, Workday, WorkForce Software, Infor і ClickSoftware [4].

Оцінка пріоритетності систем управління логістичними операціями. Сьогодні багато менеджерів з логістики звертаються до систем управління працею (англ. Labor Management System, LMS), щоб краще контролювати одну зі своїх найбільших витрат на оплату ручних процесів праці. При більш широкому використанні систем управління працею відбувається перехід від звітів про продуктивність праці до більш перспективних засобів аналітики і планування. Системи управління працею LMS – це програмний додаток, призначений для управління людськими ресурсами в рамках роботи розподільчого центру. Системи управління працею LMS є одним з компонентів критично важливого пакету додатків для реалізації ланцюжка поставок (англ. Supply Chain Execution, SCE). Система управління працею визначається як система, що забезпечує продуктивність праці, звітність і можливості планування, може аналізувати потреби в робочій силі на основі певного обсягу виконуваної роботи і стандартної одиниці часу для виконання кожного елементу цієї роботи [5]. Системи LMS зазвичай являють собою додаток, який інтегрується в систему управління складом (англ. WMS). Цей цінний програмний інструмент та подальші трудові стандарти, які є передумовою його успішного впровадження та функціонування, стають дуже вагомими з позицій подальших аспектів управління логістикою та ланцюгами поставок. Згідно з недавнім дослідженням *Logistics Management* щодо використання технологій, тільки 8,3% фахівців з логістики в даний час використовують системи управління персоналом LMS, зменшившись у порівнянні з 8,4% в попередньому році [5]. З наведеного вище обговорення можна констатувати, що обидві функції справляють істотний вплив на діяльність промислового підприємства по здійсненню фактичного процесу в бізнес-середовищі.

Згідно з дослідженнями, проведеними в області управління ланцюгами поставок, логістичні операції не максимізують функціональні можливості систем управління працею і не наближаються до повної реалізації переваг управління розвитком трудового потенціалу [5]. Наприклад, на запитання, наскільки

добре їх організації використовують системи управління працею, 21% респондентів відповіли, що такі рішення використовуються недостатньо, 29% респондентів відповіли, що вони використовуються помірно, і тільки 17% сказали, що вони вважають, що вони повністю використовують системи управління працею LMS. На питання щодо оцінки загальної продуктивності своїх систем управління працею в контексті всього ланцюжка поставок, 30% респондентів вказали, що така продуктивність була "погана" або "дуже погана" [5]. При цьому, для досягнення найкращих результатів, вантажовідправники повинні витратити час, щоб встановити свої власні кращі практики, розробити оптимальні процеси, визначити ставки праці, а також самі визначити робочі місця. Цей процес вимагає встановити усталені методи поліпшення, процедури і стандарти для працівників. Окрім того, врахування потенційних помилок при розрахунках заробітної плати, проблем відповідності існуючим вимогам і непродуктивні людино-години, вказують, що неправильно керовані трудові процеси всередині складу або розподільчого центру підприємства (Центру Дистрибуції, ЦД) можуть негативно вплинути на кінцевий результат [5]. Саме з цих причин стають актуальними системи управління персоналом LMS. У великих розподільних центрах для інженерних трудових стандартів можливим стає забезпечити зростання продуктивності на 10-15%, а термін повернення інвестицій може становити менше 18 місяців. Система LMS представляє життєздатний варіант для менеджерів з логістики промислового підприємства, що дозволяє контролювати свої процеси і трудові стандарти при одночасному підвищенні ефективності.

Висновки та перспективи подальших досліджень. Для більшості фахівців з логістичного/операційного менеджменту, управління трудовим потенціалом і утримання робочої сили представляє одну з найбільших витрат у діяльності бізнесу. Управління трудовим потенціалом є однією з ключових складових управління операційного менеджменту, разом із такими завданнями як планування робочого процесу та потужності підприємства, управління запасами та управління якістю продукції промислового підприємства. Величина витрат на управління персоналом, вимірюваних за критеріями базових зарплат, вигід для працівників і податків, свідчить, що ці витрати можуть поглинути надзвичайно велику частину бюджету промислового підприємства. Логістичні операції не максимізують функціональні можливості систем управління працею і не наближаються до повної реалізації переваг управління розвитком трудового потенціалу. Дієві підходи до управління робочою силою включають наступні управління трудовим потенціалом як відповідність робітника і роботи, чіткий опис обов'язків робітника, встановлення стандартів ефективності, забезпечення комунікації працівників, їх навчання, тренінг та контроль. Нові підходи до управління робочою силою включають ідеї стосовно розробки філософії управління трудовим потенціалом. Пропонуються такі способи підвищення ефективності та продуктивності працівників, як, зокрема, розширення можливостей і спілкування. Багато роботодавців вважають ефективним підхід, який полягає в тому, щоб покласти відповідальність на працівників, які спроможні виконувати роботу і яким можна вірити в їх здатності виконувати роботу. Це також допоможе співробітни-

кам розвинути додаткові навички, почуття відповідальності і лідерський досвід – всі ключові елементи, які можуть принести користь підприємству завдяки швидким досягненням в області комунікаційних технологій. Важливою тактикою в управлінні трудовим потенціалом промислового підприємства має бути ефективна комунікація, спілкування співробітників, зворотний зв'язок чи заохочення за добре виконану роботу або інші необхідні поліпшення як ключові аспекти підвищення продуктивності та ефективності діяльності працівників.

Список використаних джерел

1. Bratton and Gold. Human Resource Management, Theory and Practice, 4th edition, Bratton and Gold, published by Palgrave Macmillan, p. 3.
2. Harris, E. A New Approach To Workforce Management. Source: Innovative Retail Technologies. May 2012 Integrated Solutions For Retailers. URL: <https://www.retailitinsights.com/doc/a-new-approach-to-workforce-management-0001>.
3. McCrea, B. Three Approaches to Improve Workforce Management Efficiency. Workforce Management. URL: <http://www.m2sys.com/blog/workforce-management/three-approaches-to-improve-workforce-management-efficiency/>.
4. Rouse, M. A guide to workforce management solutions and software. URL: <https://searchhrsoftware.techtarget.com/definition/workforce-management>.
5. Supply Chain and Logistics Technology: Logistics Management Systems and the untapped potential. Logistics Management. URL: https://www.logisticsmgmt.com/article/supply_chain_and_logistics_technology_lms_and_the_untapped_potential.
6. Антонюк В. П., Шамілева Л.Л. Оцінка ефективності використання трудового потенціалу промисло-

вості з урахуванням рівня наукоємності її галузей. *Економічний вісник Донбасу*. 2017. № 2 (48). С. 196-206.

References

1. Bratton and Gold. Human Resource Management, Theory and Practice, 4th edition, Bratton and Gold, published by Palgrave Macmillan, p. 3.
2. Harris, E. A New Approach To Workforce Management. Source: Innovative Retail Technologies. May 2012 Integrated Solutions For Retailers. Retrieved from <https://www.retailitinsights.com/doc/a-new-approach-to-workforce-management-0001>.
3. McCrea, B. Three Approaches to Improve Workforce Management Efficiency. Workforce Management. Retrieved from <http://www.m2sys.com/blog/workforce-management/three-approaches-to-improve-workforce-management-efficiency/>.
4. Rouse, M. A guide to workforce management solutions and software. Retrieved from <https://searchhrsoftware.techtarget.com/definition/workforce-management>.
5. Supply Chain and Logistics Technology: Logistics Management Systems and the untapped potential. Logistics Management. Retrieved from https://www.logisticsmgmt.com/article/supply_chain_and_logistics_technology_lms_and_the_untapped_potential.
6. Antoniuk V. P., Shamileva L.L. (2017). Otsinka efektyvnosti vykorystannia trudovoho potentsialu promyslovosti z urakhuvanniam rivnia naukoiemnosti yii haluzei [Estimation of the efficiency of use of labour potential of industry taking into account the level of knowledge-intensive of its industries]. *Ekonomichnyi visnyk Donbasu – Economic Herald of the Donbas*, 2 (48), pp. 196-206 [in Ukrainian].

О. О. Кондратенко,

О. Д. Николаєв,

ДВНЗ «Донбаська державна машинобудівна академія», м. Краматорськ

РОЛЬ БІЗНЕС-ІНКУБАТОРІВ У АКТИВІЗАЦІЇ ІННОВАЦІЙНОГО РОЗВИТКУ УКРАЇНИ

Постановка проблеми. Траєкторія сталого розвитку України визначається поступальними прогресивними зрушеннями у всіх сферах суспільного життя, закладеними у Програмі реформ, яка розроблена на виконання завдань відновлення економічного зростання і модернізації вітчизняної економіки, що поставив Президент України. Пошук джерел стратегічних перетворень, покликаних сприяти вирішенню нагальних проблем задля задоволення суспільних потреб, які в міру розвитку цивілізації й обмеженості природних ресурсів невинно зростають, стрімко активізується.

Науково-технічна та інноваційна сфера у системі стратегічних перетворень наукового потенціалу України, як інтелектуальний ресурс суспільства, продукує у формі інноваційного базису шляхи вирішення тактичних завдань уряду в сучасних умовах, а саме думки

й ідеї, генеровані як результат аналізу, синтезу, порівняння та узагальнення значних масивів інформації, втілених у матеріальній формі або в управлінському рішенні. Актуальність проблем впровадження інновацій у вітчизняну економіку в умовах її трансформаційних перетворень характеризує мала частка інноваційних активних промислових підприємств на рівні 10,7% від загальної кількості та низький рівень у межах 0,95% наукоємності ВВП за рахунок неефективного використання усіх джерел фінансування. Ці проблеми здебільшого зумовлені особливостями впровадження нововведень на регіональному рівні за рахунок узгодження інтересів та мотивів суб'єктів державно-приватного партнерства у науково-технічній та інноваційній сферах. У таких умовах потенційним джерелом для черпання ідей створення і впровадження інновацій

виступають бізнес-інкубатори, як можливий потужний генератор і накопичувач перспективних ідей та думок і чинник формування інноваційного потенціалу як окремого регіону, так і країни в цілому [1].

У розвинених країнах модель бізнес-інкубування працює вже тривалий час і зарекомендувала себе як потужний рушій активізації інноваційної діяльності у промисловості. В Україні юридично створена низка бізнес-інкубаторів, але вони фактично перебувають лише на початковій стадії функціонування. Тому необхідне вивчення питання вітчизняних умов утворення і діяльності бізнес-інкубаторів, оцінки можливостей щодо апробації передового світового досвіду розгортання бізнес-інкубаторного руху. Незважаючи на те що існує велика кількість досліджень в галузі впровадження новачій, проблема бізнес-інкубаторів як однієї із сучасних організаційних форм підтримки реалізації інновацій досі недостатньо досліджена. Бізнес-інкубатор привертає до себе увагу урядів, місцевого керівництва, наукових кіл та економістів, оскільки допомога малим і середнім підприємствам розглядається як інструмент забезпечення економічного росту та боротьби з бідністю шляхом розширення самостійної зайнятості, як засіб зміцнення приватного сектору [2].

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Питанням удосконалення механізмів створення бізнес-інкубаторів приділено увагу у працях таких вчених, як О. Бородіна, Л. Дмитриченко, В. Зянько, С. Єрохін, М. Жук, В. Ляшенко [3, 4, 5], І. Підричева [3, 4, 5], Є. Панченко, О. Титаренко, В. Третьяк [6], Л. Ковчуга [10], Н. Чухрай, В. Шарапов та ін. Проте проблема вивчення і узагальнення успішного вітчизняного досвіду створення і функціонування бізнес-інкубаторних структур залишається актуальним завданням.

Метою статті є дослідження вітчизняного досвіду у сфері діяльності бізнес-інкубаторів для використання в економіці України.

Виклад основного матеріалу дослідження. У сучасних умовах бізнес-інкубатори як локомотиви впровадження прогресивних бізнес-ідей та різного роду інновацій стали невід'ємною частиною економік розвинених країн. З підписанням Угоди про асоціацію з Європейським Союзом українські виробники зіткнулися

з глобальною конкуренцією як на внутрішньому, так і на міжнародному ринках. З одного боку, вони отримали більше можливостей для реалізації продукції на європейських ринках, але, разом із тим на вітчизняний ринок зайшли потужні конкуренти – європейські компанії розвинених країн. Усе це змушує українських виробників підвищувати власну конкурентоспроможність насамперед за рахунок інноваційної складової [3, с. 440].

За В. Третьяком [6], головними елементами національної інноваційної системи є: наука (система генерації та поширення знань), інноваційний сектор виробництва, освіта, орієнтована на підготовку висококваліфікованих спеціалістів, інноваційна інфраструктура, механізми підтримки інноваційної діяльності (рис. 1).

Тобто, національна інноваційна система передбачає сукупність взаємопов'язаних організацій, які безпосередньо здійснюють виробництво та комерційну реалізацію наукових знань, технологій, а також комплекс правових, фінансових і соціальних інститутів, які забезпечують функціонування інноваційних структур.

Головним показником, що дозволяє стежити за станом інноваційних процесів та їх результативністю у всьому світі, є Глобальний індекс інновацій (Global Innovation Index, GII), який публікується починаючи з 2007 р. У 2014 р. у дослідженні показників інноваційного розвитку приймали участь Міжнародна бізнес-школа INSEAD, Корнельський університет та Всесвітня організація інтелектуальної власності. Дослідження GII у 2014 р. охопило 143 країни, на які припадає 92,9% світового населення та 98,3% світового ВВП [7]. Глобальний інноваційний індекс розраховувався на основі двох допоміжних індексів – Умови інноваційної діяльності (Innovation Input Sub-Index), до складу якого входять: інститути, людський капітал та дослідження, інфраструктура, розвиненість ринку та розвиненість бізнесу; та Результати інноваційної діяльності (Output Sub-Index), який враховує рівень знань та технологій, результати креативної діяльності. Усього при розрахунку індексу використовувався 81 показник.

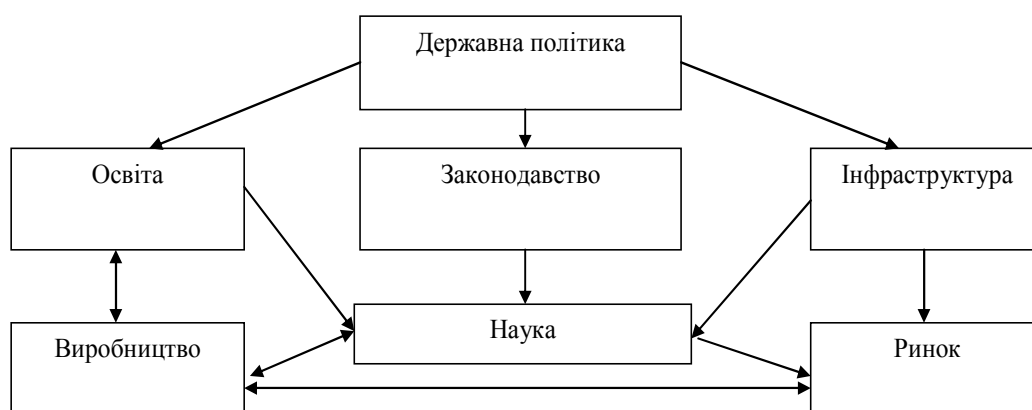

Рис. 1. Головні елементи національної інноваційної системи (доопрацьовано авторами на основі джерела [6])

Україна у 2014 р. посіла 63 місце зі значенням індексу 36,3, тоді як значення Innovation Input Sub-Index

склало 38,2 (88 місце), а Output Sub-Index – 34,4 (46 місце). При цьому перші два показники виявились

більшими у всіх сусідніх країн, і лише за результатами інноваційної діяльності Україна випереджає Польщу та Білорусь. Важливим елементом інфраструктури національної інноваційної системи є бізнес-інкубатори. Процес бізнес-інкубування являє собою комплекс заходів, спрямованих на підтримку новостворених суб'єктів малого бізнесу, допомогу у формуванні та реалізації їх короткострокової стратегії та досягненні бажаного підприємницького результату. В 2009-2012 рр. в Україні діяв затверджений постановою КМ України від 21 травня 2009 р. № 510 «Порядок реєстрації організацій, діяльність яких спрямована на задоволення потреб суб'єктів малого й середнього підприємництва», що визначав бізнес-інкубатор як організацію, що надає на певних умовах і на певний час спеціально обладнані приміщення й інше майно суб'єктам малого

й середнього підприємництва, що розпочинають свою діяльність, з метою сприяння в придбанні ними фінансової самостійності, однак з 10.12.2012 р. даний нормативно-правовий акт втратив силу [8].

Саме в період дії зазначеного вище Порядку було створено перший з діючих сьогодні бізнес-інкубаторів – Growth Up, що з'явився в 2010 р. Також, свою діяльність в Україні здійснюють ще шість бізнес-інкубаторів, готових надати приміщення, додаткові інвестиції, початкові курси, але деякі з них не надають юридичну допомогу, що досить важливо. Серед них: Polyteco (Київ), EastLabs (Київ), Founder Institute (Київ), WannaBiz (Одеса), Happy Farm (Київ), iHUB (Київ) [9]. На рис. 2 представлена типова модель бізнес-інкубатору в Україні.

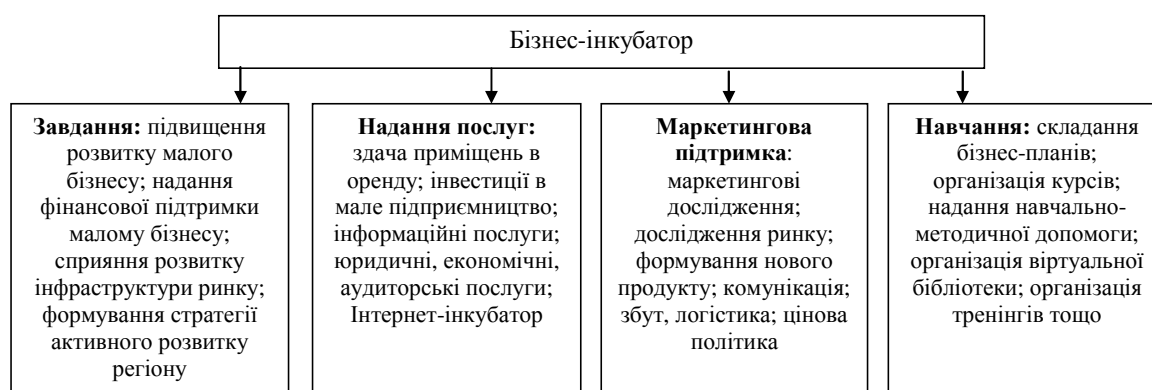

Рис. 2. Типова модель бізнес-інкубатора (удосконалено авторами на основі джерела [11])

Основними перешкодами на шляху розвитку бізнес-інкубаторів в Україні є:

- 1) відсутність законодавчої бази діяльності бізнес-інкубаторів;
- 2) відсутність належних приміщень;
- 3) низька інформованість місцевих керівників про можливості бізнес-інкубування в розвитку підприємництва регіону;
- 4) небажання керівників ВНЗ займатися проблемами працевлаштування студентів, застосовуючи методику й технології бізнес-інкубації.

Для стимулювання підприємництва значення бізнес-інкубаторів полягає у забезпеченні надання послуг за нижчими від ринкового рівня цінами. Основною функцією бізнес-інкубаторів є підтримання малих підприємств, які тільки-но розпочинають свою діяльність, як правило, інноваційного характеру. У середовищі бізнес-інкубаторів малим інноваційним підприємствам надається місце, де вони можуть вести свій бізнес, їм пропонується допомога по залученню фінансування, надаються різні консультативні, адміністративні та офісні послуги, забезпечується доступ до необхідного офісного обладнання тощо [4, с. 78]. Підприємницька діяльність є механізмом улаштування соціально-економічного життя суспільства, що впливає на розвиток конкуренції, запровадження великими компаніями нової техніки і технології виробництва, покращення ефективності виробництва та економіки країни в цілому. Політика держави у регулюванні підприємницької діяльності полягає в одночасному збалансуванні інтересів держави та бізнесу, створенні оптимальних умов для підприємницької діяльності. Від

розвитку підприємництва залежить функціонування економіки країни в цілому, але в Україні не розроблена чітка стратегія регулювання цієї форми господарювання. Для розширення підприємницької діяльності та стійкого розвитку в умовах економічної ситуації країни дуже важливим є аналіз світового досвіду діяльності підприємств та можливість його використання в Україні.

Перші бізнес-інкубатори в Україні були створені наприкінці 90-х років минулого століття. Серед них: технологічний бізнес-інкубатор «Харківські технології», бізнес-інкубатор Херсонської промислової палати, бізнес-інкубатор Об'єднаного профкому Чорнобильської АЕС тощо. Метою їхнього функціонування було навчання менеджменту, маркетингу, бізнес-планування; маркетингові дослідження конкурентоспроможності продукту і методів його просування та ін. Проте ідея створення бізнес-інкубаторів не знайшла широкого застосування та розвитку. Динаміка створення бізнес-інкубаторів в Україні за період з 2000 по 2014 р. наведена на рис. 3.

На теперішній час в Україні, за даними Держпідприємництва, зареєстровано понад 70 бізнес-інкубаторів. За даними ж нещодавно проведеного Українською асоціацією бізнес-інкубаторів та інноваційних центрів (УАБІЦ) моніторингу діяльності бізнес-інкубаторів, їхня чисельність виявилася значно меншою і складає лише близько 10 бізнес-інкубаторів, які реально працюють [12, с. 11]. Серед них насамперед можна назвати Білоцерківський, Славутицький, Хмельницький, Сімферопольський, Львівський, Полтавський, Івано-

Франківський бізнес-інкубатори. Така суттєва розбіжність у даних спричинена насамперед досі законодавчо не визначеним поняттям бізнес-інкубатора. У Господарському кодексі України взагалі не згадується такої організації, як бізнес-інкубатор. Концепція бізнес-інкубатора припускає ротацію фірм-клієнтів, тому в інкубаторі, як правило, не повинно бути довгостро-

кових або передчасних договорів про оренду приміщення. Термін їх «життя» в інкубаторі складає від двох до п'яти років. Якщо підприємство за цей час міцно встає на ноги, то йому варто знайти собі приміщення поза інкубатором і звільнити місце для нової фірми. Проте на практиці, у залежності від наявної площі і попиту на неї, іноді можуть використовуватися і більш тривалі договори про оренду [1, с. 102].

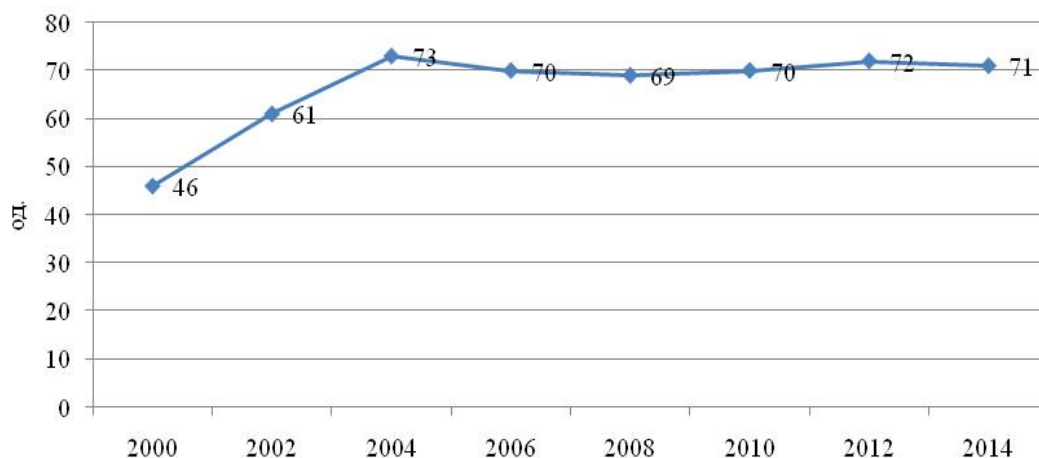

Рис. 3. Динаміка створення бізнес-інкубаторів в Україні за період з 2000 по 2014 р. (складено авторами на основі джерела [11])

Недоліком вітчизняної організаційно-господарської інноваційної підприємницької діяльності є нерівномірність розподілу її існуючих об'єктів за регіонами України. Так, у Києві та Київській області діють 12 бізнес-інкубаторів, в Одеській області – дев'ять; 18 регіонів країни мають по один-два бізнес-інкубатора. З 255 існуючих інноваційних фондів 175 працюють у Києві. Як відомо, успіх підприємництва залежить від вдалого поєднання особистості підприємця (який повинен бути професійно й морально підготовлений до виживання в умовах ринкової конкуренції), бізнес-ідеї (спроможної забезпечити задоволення попиту визначених споживачів та отримання очікуваного прибутку) та інвестицій (коштів, необхідних для реалізації бізнес-ідеї). Тому принцип функціонування бізнес-інкубатора полягає в тому, щоб забезпечувати підтримку молодого бізнесу. Отже, концепція інкубації бізнесу полягає в створенні умов для перетворення новачка у сфері бізнесу з підприємницькою ідеєю на успішного суб'єкта підприємницької діяльності.

Реєстрація бізнес-інкубаторів в якості некомерційної структури надає додаткові можливості для здобуття грантів і засобів різних організації підтримки малого бізнесу, інновацій. Форми державної, обласної або установ нижчого підпорядкування забезпечують доступ до бюджетного фінансування, участі у державних і регіональних програмах розвитку малого підприємництва. У свою чергу, організаційно-правова форма інкубатора залежить від того, ким та на чий кошти він створюється. Головна перевага бізнес-інкубатора для починаючих підприємців, що найчастіше випробують фінансових труднощів, укладається в тому, що інкубатори надають їм «дах над головою» на пільгових умовах, за цінами нижчими від ринкових (принаймні, спочатку). Для повноцінної діяльності бізнес-інкубатор повинен мати необхідні приміщення (виходячи з

закордонного досвіду – 1000-2000 м²), матеріально-технічну базу (офісна техніка, Інтернет, навчальні класи, конференц-зал, бібліотека), кваліфікований штат, а також консультантів і викладачів, що працюють, як правило, на контрактній основі [11]. В Україні кількість технопарків (організаційних структур, що містять у собі наукові організації, малі промислові і сервісні підприємства), які мають у своєму складі бізнес-інкубатори, є порівняно невеликою. Необхідно створювати і розвивати спеціальні виробничо-технологічні зони на базі підприємств, що діють, або, щоб уникнути труднощів, пов'язаних з реконструкцією площ, не пристосованих під потреби малих підприємств, на нових площах [1, с. 56]. Державну політику в галузі малого підприємництва слід будувати на дотриманні принципу стабільності нормативно-правового режиму. Це визначальний чинник зовнішнього середовища малого підприємництва.

Успіх функціонування бізнес-інкубатора в Україні визначається низкою факторів (див. таблицю) [13].

Варто зазначити, що бізнес-інкубатори не створюють підприємницьке середовище, а лише каталізують економічні процеси. Одними з найуспішніших бізнес-інкубаторів у США на сучасному етапі є: бізнес-інкубатор для технічної підтримки високотехнологічних компаній FFVC у Північній Кароліні, бізнес-інкубатор для допомоги підприємцям-початківцям Affinity Lab у Вашингтоні, бізнес-інкубатор для реалізації софтових та Інтернет-проектів Alpha Lab у Пенсильванії. Взагалі для американської моделі характерна схема створення технопарків з офісних центрів підприємств з перспективою перетворення їх у технополіси.

Бізнес-інкубатори є ефективною формою організації впровадження інновацій в економіці в цілому та

підтримки розвитку малого і середнього бізнесу. Де-стабілізація вітчизняної економіки потребує потужного поштовху для своєї реабілітації, яка можлива

саме шляхом підтримки й утворення такої організаційної форми.

Таблиця

Фактори успішного функціонування бізнес-інкубатора
(удосконалено авторами на основі джерела [13])

Фактор успіху	Сутність
Консолідація	Співпраця місцевої влади, науковців, малих підприємств і недержавних організацій
Синергізм	Формування регіональної системи інновацій, створення спільних проектів декількома територіальними одиницями
Мотивація	Чітке розуміння потреби осередку інновації для міста та інформаційна робота з ключовою аудиторією
Маркетинг	Використання всіх функцій маркетингу, а перш за все – аналіз потреб міста, його конкурентних переваг, сильних і слабких сторін з метою вибору правильної спеціалізації осередку інновації
Інформаційні технології	Дозволяють спростити і зробити маловидатковим процес управління системою, з одного боку, і забезпечити доступ до інформації та сервісів більшої кількості користувачів – з другого
Фінансова підтримка	З боку місцевої влади, держави, приватного бізнесу, венчурних і благодійних фондів, міжнародних організацій
Інвестиційний клімат	Створення сприятливого правового та економічного клімату, дотримання прав інвесторів
Професійні кадри	Кваліфіковані проектні менеджери допомагають створювати успішні інновації та бізнеси
Орієнтація на результат	Досягнення цілей і обсягів відповідно до розробленого бізнес-плану

Висновки. Розглянутий вітчизняний досвід створення й діяльності бізнес-інкубаторів показав, що вони стали неодмінним атрибутом ринкової інфраструктури, ефективним засобом реалізації перспективних інноваційних підприємницьких ідей і, як наслідок, потужним рушієм соціально-економічного розвитку. В Україні, незважаючи на своє започаткування, бізнес-інкубаторний рух не набув значного поширення та ефективності передусім через відсутність дієвої державної політики стимулювання розвитку бізнес-інкубаторів, нерозуміння багатьма ринковими суб'єктами ролі бізнес-інкубаторів як джерел утворення підприємницького середовища. Основними перешкодами на шляху розвитку бізнес-інкубаторів в Україні є:

- 1) відсутність законодавчої бази діяльності бізнес-інкубаторів, стимулювання їхнього започаткування;
- 2) дефіцит власних фінансових ресурсів бізнес-інкубаторів;
- 3) відсутність державної політики залучення інвестицій у розвиток бізнес-інкубаторів;
- 4) складна процедура отримання земельних ділянок для розміщення на них бізнес-інкубаторних структур;
- 5) нерозвиненість систем венчурного фінансування в Україні;
- 6) відсутність ефективних механізмів трансферу інновацій в українську промисловість;
- 7) низький рівень інформування про можливості бізнес-інкубаторів у розвитку підприємництва регіонів;
- 8) небажання керівників вищих навчальних закладів займатися проблемами працевлаштування студентів, застосовуючи методики та технології бізнес-інкубації.

Подальший розвиток бізнес-інкубування в Україні неможливий без розробки й прийняття спеціалізованого нормативного акту про бізнес-інкубатори. Саме такий нормативний акт повинен стати першим кроком створення всебічних сприятливих умов для розвитку мережі бізнес-інкубаторів в Україні.

Список використаних джерел

1. Гончаров В.М., Деречинський Ю.Н. Формування організаційно-економічного механізму системи інноваційного розвитку підприємств регіону: монографія. Донецьк: СПД Купріянов В.С., 2009. 280 с.
2. Шевчук Л.Т., Колодійчук А.В. Світовий і вітчизняний досвід створення і функціонування бізнес-інкубаторів. *Регіональна економіка*. 2013. № 1(67). С. 178–184.
3. Ляшенко В. І., Підоричева І.Ю. Концепція «Інноваційного ліфта»: від школи до Європи / *Модернізація економіки в умовах зростання суспільної свідомості: туризм, людиномірність, партнерство, кооперація*: збірник матеріалів II Всеукр. наук.-практ. інтернет-конф. (14 груд. 2017). Полтава, 2017. С. 437–441.
4. Іванов С.В., Ляшенко В.І., Підоричева І.Ю. «Інноваційний ліфт» як інструмент забезпечення сталого розвитку / *Соціально-економічний розвиток країни в контексті інтеграційних процесів: досвід, проблеми, перспективи*: зб. матеріалів Всеукр. наук.-практ. конф. (14-15 лип. 2017 р.). Київ, 2017. С. 78–81.
5. Ляшенко В. І., Підоричева І.Ю. Регіональні наукові центри НАН України та МОН України як ядро розбудови регіональних інноваційних систем в умовах децентралізації. *Економічний вісник Донбасу*. 2017. № 1 (47). С. 13–20.
6. Третьяк В. В. Национальная инновационная система как основа экономики инновационного типа. URL: <http://dspace.nbuv.gov.ua/bitstream/handle/123456789/45477/23-Tretyak.pdf?sequence=1>.
7. Global Innovation Index 2014 Conceptual Framework. URL: <https://www.globalinnovationindex.org/content.aspx?page=framework>.
8. Васильєва Л. М. Бізнес-інкубатор як форма й елемент інноваційної інфраструктури. URL: http://www.rusnauka.com/26_OINXXI_2009/Economics/52632.doc.htm. – Назва з екрану.
9. Яровая М. Украинские стартап-инкубаторы: что представляют и чего хотят взамен? URL:

<https://ain.ua/ukrainskie-startap-inkubatory-chto-predo-stavlyayut-i-chtoxyat-vzamen>. – Название с экрана.

10. Ковчуга Л.І. До формування понятійного апарату теорії інновації. *Економічний вісник Донбасу*. 2017. № 2 (48). С. 55-65.

11. Гагаш В. Бізнес-інкубатор для маленьких і середніх інноваційних фірм. *Дзеркало тижня*. URL: <http://www.zn.kiev.ua>.

12. Проданова І.І., Бережницька У.Б. Аналіз розвитку малого підприємництва та його вплив на регіональну економіку. *Формування ринкової економіки в Україні*: зб. наук. праць Львівського національного університету ім. Івана Франка. 2011. № 24. С. 74–80.

13. Матвійчук-Соскіна Н. Практика діяльності бізнес-інкубаторів на базі інформаційних технологій: досвід європейських країн. *Шляхи впровадження інноваційно-інвестиційної моделі розвитку в українських містах*. Київ: Інститут трансформації суспільства, 2008. 64 с.

14. Шевченко Н.Ю., Мала Ю.В. Управління інноваційною діяльністю підприємства: концепція та методи прийняття рішень. *Економічний вісник Донбасу*. 2018. № 2 (52). С. 151-154.

15. Ляшенко В.І. *Общие методические положения по формированию специального режима содействия развитию малого предпринимательства в бизнес-инкубаторах* / НАН Украины, Ин-т экономики пром-сти. Донецк: ООО «Юго-Восток, Лтд», 2003. 185 с.

References

1. Honcharov V.M., Derechynskiy Yu.N. (2009). Formuvannya orhanizatsiino-ekonomichnoho mekhanizmu systemy innovatsiinoho rozvytku pidpriemstv rehionu [Formation of organizational and economic mechanism of the system of innovation development of enterprises of the region]. Donetsk: SPD Kupriyanov V.S. [in Ukrainian].

2. Shevchuk L.T., Kolodiichuk A.V. (2013). Svitovyi i vitchyzniani dosvid stvorennia i funktsionuvannia biznes-inkubatoriv [World and domestic experience of creation and operation of business incubators]. *Rehionalna ekonomika – Regional economy*, 1(67), pp. 178–184 [in Ukrainian].

3. Liashenko V. I., Pidorycheva I.Yu. (2017). Kontsepsiia «Innovatsiinoho lifta»: vid shkoly do Yevropy» [The concept of "Innovation elevator": from school to Europe"]. *Modernizatsiia ekonomiky v umovakh zrostantia suspilnoi svidomosti: turyzm, liudynomirnist, partnerstvo, kooperatsiia – Modernization of the economy in the conditions of social consciousness growth: tourism, humanity, partnership, cooperation*. Proceedings of the 2nd All-Ukrainian Scientific and Practical Internet-Conference (Poltava, Dec 14, 2017). (pp. 437-441) [in Ukrainian].

4. Ivanov S.V., Liashenko V.I., Pidorycheva I.Yu. (2017). «Innovatsiinyi lift» yak instrument zabezpechennia staloho rozvytku ["Innovative elevator" as a tool for sustainable development]. *Sotsialno-ekonomichni rozvytok krainy v konteksti intehtratsiinykh protsesiv: dosvid, problemy, perspektyvy – Socio-economic development of the country in the context of integration processes: experience, problems, prospects*. Proceedings of the All-Ukrainian Scientific and Practical Conference (Kyiv, July 14-15, 2017), (pp. 78-81) [in Ukrainian].

5. Liashenko V. I., Pidorycheva I.Yu. (2017). Rehionalni naukovy tsenyri NAN Ukrainy ta MON Ukrainy yak

yadro rozbudovy rehionalnykh innovatsiinykh system v umovakh detsentralizatsii [Regional science centers under NAS and MES of Ukraine as the core of the development of regional innovation systems in the context of decentralization]. *Ekonomichnyi visnyk Donbasu – Economic Herald of the Donbas*, 1 (47), pp. 13-20 [in Ukrainian].

6. Tret'yak V. V. Natsional'naya innovatsionnaya sistema kak osnova ekonomiki innovatsionnogo tipa [National Innovation System as the Basis of the Innovation Type Economy]. (n.d.). Retrieved from http://dspace.nbuv.gov.ua/bitstream/handle/12345_6789/45477/23-Tret'yak.pdf?sequence=1 [in Russian].

7. Global Innovation Index 2014 Conceptual Framework. Retrieved from <https://www.globalinnovationindex.org/content.aspx?page=framework>.

8. Vasylieva L. M. Biznes-inkubator yak forma y element innovatsiinoi infrastruktury [Business Incubator as a Form and Element of Innovation Infrastructure]. (n.d.). Retrieved from http://www.rusnauka.com/26_OINXXI_2009/Economics/52632.doc.htm [in Ukrainian].

9. Yarovaya M. Ukrainskiy startap-inkubatory: chto predstavlyayut i chego khotyat vzamen? [Ukrainian start-up incubators: what they represent and what they want in return?]. (n.d.). Retrieved from <https://ain.ua/ukrainskie-startap-inkubatory-chto-predo-stavlyayut-i-chtoxyat-vzamen> [in Russian].

10. Kovchuha L.I. (2017). Do formuvannia poniatiinoho aparatu teorii innovatsii [To the formation of the conceptual framework of the theory of innovation]. *Ekonomichnyi visnyk Donbasu – Economic Herald of the Donbas*, 2 (48), pp. 55-65 [in Ukrainian].

11. Hatash V. Biznes-inkubator dlia malenkykh i serednykh innovatsiinykh firm [A business incubator for small and medium-sized innovation firms]. *Dzerkalo tyzhnia – Mirror of the week*. Retrieved from <http://www.zn.kiev.ua> [in Ukrainian].

12. Prodanova I.I., Berezhnytska U.B. (2011). Analiz rozvytku maloho pidpriemnytstva ta yoho vplyv na rehionalnu ekonomiku [Analysis of the development of small business and its impact on the regional economy]. *Formuvannya rynkovoї ekonomiky v Ukraini – Formation of a market economy in Ukraine*, 24, pp. 74–80 [in Ukrainian].

13. Matviichuk-Soskina N. (2008). Praktyka diialnosti biznes-inkubatoriv na bazi informatsiinykh tekhnolohii: dosvid yevropeiskykh krain [Practice of business incubators on the basis of information technologies: experience of European countries]. *Shliakhy vprovadzhennia innovatsiino-investytsiinoi modeli rozvytku v ukrainskykh mistakh – Ways of introduction of innovation-investment model of development in Ukrainian cities*. Kyiv, Institute for the Transformation of Society [in Ukrainian].

14. Shevchenko N.Yu., Mala Yu.V. (2018). Upravlinnia innovatsiinoiu diialnistiu pidpriemstva: kontsepsiia ta metody pryiniattia rishen [Management by innovative activity of enterprise: conception and methods of making decision]. *Ekonomichnyi visnyk Donbasu – Economic Herald of the Donbas*, 2 (52), pp. 151-154 [in Ukrainian].

15. Lyashenko V.I. (2003). Obshchiye metodicheskiye polozheniya po formirovaniyu spetsial'nogo rezhima sodeystviya razvitiyu malogo predprinimatel'stva v biznes-inkubatorakh [General methodological provisions for the formation of a special mode of promoting the development of small business in business incubators]. Donetsk, LLC South-East, Ltd. [in Russian].

РЕВЕРСИВНА ЛОГІСТИКА ПРОМИСЛОВИХ ВІДХОДІВ

Постановка проблеми. В останні роки поширюються екологічно-орієнтовані методи логістичного управління: «зелене» (екологічне) управління ланцюгом поставок (Green Supply Chain Management); застосування логістичних підходів до управління відходами, тобто розробляються та вдосконалюються концепції реверсивної логістики та рециклінгу.

Слід взяти до уваги, що утилізація відходів важлива не тільки з точки зору захисту довкілля, а й з точки зору максимізації прибутку промислового підприємства, тому необхідність впровадження реверсивної логістики є дуже актуальною проблемою та потребує орієнтації на нові концепції управління відходами.

Вивченість проблеми. Якщо з питань логістики наразі існує доволі багато досліджень та відповідних публікацій, то проблемам реверсивної логістики присвячено не так вже й багато праць. Серед таких праць треба відмітити роботи М. Бублика [1], Р. Вороніної [2], М. Григорак [3], С. Гриценка [4], І. Коблянської [5, 6], Т. Коропецької [1], Є. Мішеніна [6], Я. Моніна [7], Н. Павліхи [8], Ю. Чичкан-Хліповки [3]. Є доволі цікаві дослідження відносно реверсивної логістики у деяких галузях промисловості [9-10].

Тобто реверсивна логістика промислових відходів – це науковий напрям, в якому проводилося недостатньо досліджень, у першу чергу через незатребуваність у виробників. Багато промислових підприємств уникають організації зворотних потоків, оскільки вважають це дуже витратним процесом. Саме тому реверсивна логістика промислових відходів, її принципи, проблеми, шляхи їх вирішення потребують подальших наукових розробок. Все це значною мірою обумовило вибір теми даного дослідження та його цільову спрямованість.

Метою статті є дослідження принципів реверсивної логістики промислових відходів та виявлення існуючих проблем і шляхів їх вирішення.

Виклад основного матеріалу дослідження. Реверсивна логістика використовує комплекс логістичних інструментів у вирішенні еколого-економічних проблем природокористування та охорони довкілля, підвищення іміджу промислового підприємства. Таким чином вона є сучасною концепцією управління відходами промислових підприємств як потоками ресурсів, яка має враховувати:

- економічні і соціальні аспекти ефективності такого управління;
- запроваджувати технології використання відходів, які підлягають рециклінгу, у виробництві або споживачами як нові продукти;
- контролювати цей процес.

Тобто реверсивна логістика повинна повністю відповідати міжнародному символу вторинної переробки – стрічці Мебіуса, що наглядно демонструє систему замкнутого виробничого циклу, коли у виробничому кругообігу основою стають відходи.

До основних завдань реверсивної логістики промислових відходів відносяться:

закупка спеціалізованого транспорту для перевезення відходів;

оптимізація транспортних маршрутів від місць збору до місць переробки, утилізації та/або захоронення відходів, внаслідок чого будуть мінімізовані витрати на їх перевезення;

своєчасна утилізація відходів, які можуть бути повторно використані;

оперативне видалення, знешкодження та захоронення відходів, які не можуть бути утилізовані.

Ефективно та економічно-обґрунтована організація збору, переробки, перевезення, зберігання або видалення, знешкодження та захоронення відходів дозволить мінімізувати витрати промислового підприємства та зменшити шкідливий вплив на довкілля та здоров'я населення всіх складових управління відходами.

Основними функціями реверсивної логістики промислових відходів є організація:

- збору;
- переробки;
- зберігання, а при необхідності їх перевезення;
- процесу утилізації відходів та управління ним;
- видалення, знешкодження і захоронення відходів, які не підлягають утилізації;
- контролю впливу на довкілля та здоров'я людини відходів в процесі управління ними.

Реверсивна логістика промислових відходів включає рух таких основних матеріальних потоків, а саме відходів, які:

- переробляються або повторно використовуються, в результаті чого підприємство отримує додатковий прибуток;
- утилізуються з отриманням певних видів продукції;
- непридатні до утилізації.

Суб'єктами реверсивної логістики промислових відходів є:

- підприємства – виробники;
- підприємства, які збирають відходи чи займаються їх рециклінгом;
- споживачі.

Підприємства-виробники або підприємства, які збирають відходи чи займаються їх рециклінгом, можуть створювати свої логістичні відділи, але найбільш ефективною з економічної точки зору є передача логістичних функцій аутсорсинговим компаніям або групі таких компаній.

До об'єктів реверсивної логістики промислових відходів можна віднести потоки відходів, що з'являються в результаті процесів виробництва (наприклад, виробничі відходи, промислові скиди), які після відповідної переробки придатні до повторного використання на стадії виробництва цього ж підприємства або їх можуть використовувати на інших промислових підприємствах або в інших галузях економіки.

Основні проблеми реверсивної логістики промислових відходів – це відсутність:

- каналів зворотного руху відходів;
- спеціалізованого транспорту для перевезення відходів;
- підприємств з переробки відходів та відповідної техніки, які задовольняють екологічним і економічним вимогам;
- інформаційних технологій, що забезпечують ефективну організацію руху в зворотному напрямку або розробка окремих модулів, інтегрованих в існуючу інформаційну систему;
- своєчасної та повної інформації щодо зворотного руху відходів;
- фахівців для розробки оптимального руху матеріальних та інформаційних потоків, що дозволять мінімізувати витрати на організацію і роботу каналу.

Всі ці проблеми реверсивної логістики промислових відходів потребують комплексного підходу до їх вирішення, бо системи, які будуть будуватися тільки з урахуванням вдосконалення зворотних потоків, заздалегідь приречені на неефективну економію витрат. Дієва система реверсивної логістики повинна включати інформаційне забезпечення, тобто постійний збір даних і їх ефективний аналіз.

Доступність інформації – це один із головних чинників нормального функціонування каналу. А якщо на організаційному етапі формування реверсивного руху промислових відходів не буде достатніх обсягів інформації, канал не буде організовано зовсім.

Також значну роль відіграє наявність статистичної інформації щодо обсягів, розташування промислових відходів, інноваційних технологій для їх рециклінгу для здійснення планування і прогнозування ефективності реверсивної логістики.

Слід зазначити, що для ефективної організації логістичної схеми утилізації відходів особливого значення набуває управління інформаційним потоком, що включає не тільки ці дані, але й дані про необхідність і можливість використання певних видів вторинної сировини на підприємствах та ін.

Рационалізувати процеси реверсивної логістики відходів, скоротити обсяги коштів на їх переробку або знищення можливо за рахунок профілактичних заходів щодо запобігання виникненню відходів чи принаймні зменшення їх обсягу та шкідливої дії. Заходи попереджувального характеру також дозволяють усунути або значно зменшити кошти, з якими пов'язані деякі методи утилізації чи знищення відходів. Отже, відповідно до засад раціонального використання відходів профілактичні дії повинні включати:

- мінімізацію відходів;
- попередження виникнення відходів;
- обмеження обсягу відходів.

Хоча деякі з вищенаведених профілактичних заходів, на перший погляд, здаються подібними, але їх інтерпретація є відмінною, оскільки різноманітні заходи мають різний зміст, мету та набір конкретних дій. Реалізація профілактичних заходів у сфері управління відходами часто може бути результатом виконання «екологічного балансу» між підприємством та довкіллям. Екологічний баланс характеризує і оцінює слабкі (шкідливі) сторони впливу підприємства на довкілля, а також містить відповідні заходи щодо зменшення негативного впливу, тобто є основою стратегічного планування структурних змін у логістичних

підсистемах. Екологічний баланс має охоплювати не тільки складові елементи логістичних систем, але також зв'язки між ними, їх взаємодію та відносини з довкіллям у просторі та часі. Тільки тоді заходи щодо зменшення негативного впливу промислових відходів, їх реверсивної логістики будуть більш ефективними порівняно з технологіями очищення, що, як правило, призначені до боротьби з одним певним видом забруднення. Екологічний баланс передбачає впровадження технологічних інновацій на промислових підприємствах, більш безпечних для довкілля та є значно дешевішою формою його охорони.

У світі існує багато прикладів об'єднання реверсивної логістики з виробничою на сучасних підприємствах, які застосовують безвідходні екологічно чисті технології виробництва, серед яких виробничі підприємства в Селезії (Польща) [11], переробні [12] і торгові центри [13] у Великобританії.

Сталеплавильний комбінат «Z» у Польщі є промисловим підприємством із дуже складною структурою, бо виробництво сталі вимагає великих обсягів основної та додаткової сировини, а також енергії, але воно також дає значні обсяги відходів. Під час всього технологічного циклу сталеплавильного виробництва виникає понад 110 різновидів відходів, причому майже всі вони є небезпечними для довкілля, але, як правило, мають певну споживчу цінність, тому повинні бути утилізовані. За останні роки на комбінаті «Z» досягнуто досить високий рівень утилізації цих відходів, що перевищує 89% їх обсягу.

Польські юридичні норми, якими регулюються використання відходів, передбачають дуже високу плату за накопичення та складування відходів, тому сталеплавильний комбінат «Z» зацікавлений у пошуку і розробці нових методів рециклінгу відходів. Особлива увага приділяється організації інформаційних потоків про відходи [14].

Без сумніву, ефективне управління відходами полягає, перш за все, в запобіганні їх виникненню. Якщо промислове підприємство немає такої можливості, то тоді потрібно вибрати найбільш ефективний метод утилізації та знищення відходів, який не тільки зменшить їх шкідливий вплив на довкілля, але й одночасно дозволить знизити логістичні витрати та поліпшити рівень логістичного обслуговування клієнтів.

Враховуючи, що стратегічні і тактичні рішення стосовно реверсивної логістики промислових відходів приймаються на різних щаблях управління, є досить складними і підлягають численним нормативно-регулюючим положенням зі сторони державної та місцевої влад, то певною мірою ефективність реверсивної логістики промислових відходів залежить, в першу чергу, від обізнаності осіб, що приймають рішення, про особливості функціонування міжнародної, національної та локальної економіки відходів, а також від їхньої екологічної свідомості та культури.

Таким чином, широкомасштабна переробка відходів, ефективне застосування інструментів реверсивної логістики можливі за умови створення відповідної інфраструктури, до якої відноситься й логістична система як цілісна інтегрована господарська система збору, складування, утилізації і рециклінгу з елементами обслуговування: інформаційного, маркетингового, транспортного, комерційного.

При створенні відповідної інфраструктури реверсивної логістики промислових відходів треба врахову-

вати той факт, що основні обсяги цих відходів накопичено у старопромислових регіонах [15], в яких переважно знаходяться середні та малі міста із монопромисловою економікою. Тому створення такої інфраструктури має базуватися не тільки на економічних розрахунках, а й враховувати соціальну складову. В кінцевому рахунку вона спроможна не тільки позитивно вплинути на стан довкілля, але й стати додатковим джерелом прибутку для цих міст, вивести їх із депресивного стану.

Висновки. У результаті дослідження встановлено, що комплексне використання виробничих відходів промислових підприємств є одним з головних напрямів еколого-економічної діяльності на шляху до раціонального природокористування та сталого розвитку.

Основним напрямом вирішення проблеми накопичення промислових відходів є перехід підприємств усіх сфер економіки з ліквідаційних на утилізаційні методи управління відходами. Враховуючи, що промислові відходи можуть бути використані внаслідок їх рециклінгу, особливу увагу слід приділити формуванню та розвитку відповідної інфраструктури, за рахунок чого можна вирішити проблеми:

- економії паливно-енергетичних і матеріальних ресурсів;
- мінімізації негативного впливу на довкілля;
- переходу підприємств на маловідходні та безвідходні виробництва;
- повернення в виробничий обіг відходів для виробництва продукції.

Впровадження інструментів реверсивної логістики в діяльність вітчизняних промислових підприємств дозволить мінімізувати витрати на процес проходження потоків відходів з одночасною підтримкою необхідного рівня екологічної безпеки діяльності підприємств, що є однією з найважливіших вимог сталого розвитку нашої країни.

Список використаних джерел

1. Бублик М.І., Коропецька Т.О. Реверсивна логістика як елемент механізму регулювання техногенних збитків промислових підприємств. URL: <http://ena.lp.edu.ua:8080/bitstream/ntb/16725/1/24-Bublyk-40-42.pdf>.
2. Вороніна Р. М. Логістика рециклінгу. *Логістика*. 2008. № 623. С. 28–33.
3. Григорак М.Ю., Чичкан-Хліповка Ю.М. Теоретичні засади реверсивної логістики. *Вісник Національного університету «Львівська політехніка»*. 2007. № 580: Логістика. С. 36–42.
4. Гриценко С.І. Можливості маркетингу та логістики в сталому розвитку регіонів України. *Вісник економічної науки України*. 2017. № 1 (32). С. 36–39.
5. Коблянська І.І. Система оцінки ефективності управління промисловими підприємствами на засадах еколого-орієнтованої логістики. *Вісник Східноєвропейського університету економіки і менеджменту. Серія Економіка і менеджмент*. 2010. № 1 (7). С. 169–176.
6. Мішенін Є.В., Коблянська І.І. Логістичне управління промисловим виробництвом у контексті розвитку «зеленої» економіки в Україні. *Економіст*. 2012. №1. С. 8–12.
7. Монин Я.Г. Использование реверсивной логистики в отраслях утилизации вторичных материалов

в регионах. *Риск: ресурсы, информация, снабжение, конкуренция*. 2014. № 1. С. 94–97.

8. Павліха Н.В. Застосування логістичного підходу з метою управління потоками відходів в регіоні. *Научні трудові ДонНТУ*. 2004. Вип. 75. С. 139–145.

9. Бойченко С., Лейда К., Іванченко О. Екологістика, утилізація та рециклінг транспортних засобів: тенденції та перспективи розвитку. *Наукоємні технології*. 2016. № 2 (30). С. 221–227.

10. Сагайдак-Нікітюк Р.В. Логістика управління відходами фармацевтичної галузі: монографія. Харків, 2010. 291 с.

11. Starostka-Patyk M., Grabara J.K. Reverse logistics processes in industrial waste management as an element of sustainable development. *Annales Universitatis Apulensis Series Oeconomica*. 2010. 12(2). P. 698–707.

12. McLeod Fraser, Hickford Adrian, Maynard Sarah, Cherrett Tom, Allen Julian. Developing innovative and more sustainable approaches to reverse logistics for the collection, recycling and disposal of waste products from urban centres: Literature review and identification of opportunities. Access mode: www.greenlogistics.org.

13. Reverse logistics. URL: <http://www.greenlogistics.org/themesandoutputs/wm10/index.htm>.

14. Смирнов І.Г. Логістика утилізації відходів: польський досвід. URL: http://www.rusnauka.com/23_SND_2008/Economics/26680.doc.htm.

15. Кочешкова І.М., Трушкіна Н.В. Стан поведінки з промисловими відходами в старопромислових регіонах. *Соціально-економічне розвиток регіонів: монографія*. Plovdiv, Bulgaria, 2017. С. 61–72.

References

1. Bublyk M.I., Koropetska T.O. Reversyvnna lohistyka yak element mekhanizmu rehuliuвання tekhnohennykh zbytkiv promyslovykh pidpriemstv [Reverse logistics as an element of the mechanism of regulation of industrial losses of industrial enterprises]. (n.d.). Retrieved from <http://ena.lp.edu.ua:8080/bitstream/ntb/16725/1/24-Bublyk-40-42.pdf> [in Ukrainian].
2. Voronina R. M. (2008). Lohistyka retsyklinhu [Logistics of recycling]. *Lohistyka – Logistics*, 623, pp. 28–33 [in Ukrainian].
3. Hryhorak M.Yu., Chychkan-Khlypovka Yu.M. (2007). Teoretychni zasady reversyvnoi lohistyky [Theoretical foundations of reverse logistics]. *Visnyk Natsionalnoho universytetu «Lvivska politekhnika» – Bulletin of Lviv Polytechnic National University*, 580: Logistics, pp. 36–42 [in Ukrainian].
4. Hrytsenko S.I. (2017). Mozhlyvosti marketynhu ta lohistyky v stalomu rozvytku rehioniv Ukrainy [Opportunities of Marketing and Logistics within Sustainable Development of Ukrainian Regions]. *Visnyk ekonomichnoi nauky Ukrainy – Bulletin of Economic Science of Ukraine*, 1 (32), pp. 36–39 [in Ukrainian].
5. Koblianska I.I. (2010). Systema otsinky efektyvnosti upravlinnia promyslovymy pidpriemstvamy na zasadakh ekoloho-orientovanoi lohistyky [System for assessing the effectiveness of management by industrial enterprises on the basis of ecologically-oriented logistics]. *Visnyk Skhidnoevropeiskoho universytetu ekonomiky i menezhmentu. Seriya Ekonomika i menezhment – Bulletin of the East European University of Economics and Management. Series Economics and Management*, 1 (7), pp. 169–176 [in Ukrainian].

6. Mishenin Ye.V., Koblianska I.I. (2012). Lohistychno upravlinnia promyslovym vyrobnytstvom u konteksti rozvytku «zelenoi» ekonomiky v Ukraini [Logistic management of industrial production in the context of the development of the "green" economy in Ukraine]. *Ekonomist – Economist*, 1, pp. 8–12 [in Ukrainian].
7. Monin Ya.G. (2014). Ispol'zovaniye reversivnoy lo-gistiki v otraslyakh utilizatsii vtorichnykh materialov v regionakh [The use of reverse logistics in recycling industries in the regions]. *Risk: resursy, informatsiya, snabzheniye, konkurentsya – Risk: resources, information, supply, competition*, 1, pp. 94–97 [in Russian].
8. Pavlikha N.V. (2004). Zastosuvannya lohistrychnoho pidkhotu z metoiu upravlinnia potokamy vidkhdov v rehioni [Application of a logistic approach for managing waste streams in the region]. *Nauchnye trudy DonNTU – Scientific works of DonNTU*, Issue 75, pp. 139–145 [in Ukrainian].
9. Boichenko S., Leida K., Ivanchenko O. (2016). Ekolohistyka, utylizatsiia ta retsyklinh transportnykh zasobiv: tendentsii ta perspektyvy rozvytku [Ecology, utilization and recycling of vehicles: trends and prospects of development]. *Naukoiemni tekhnolohii – Knowledge-based technologies*, 2 (30), pp. 221–227 [in Ukrainian].
10. Sahaidak-Nikitiuk R.V. (2010). Lohistyka upravlinnia vidkhdamy farmatsevtichnoi haluzi [Logistics of waste management in the pharmaceutical industry: monograph]. Kharkiv [in Ukrainian].
11. Starostka-Patyk M., Grabara J.K. (2010). Reverse logistics processes in industrial waste management as an element of sustainable development. *Annales Universitatis Apulensis Series Oeconomica*, 12(2), pp. 698–707.
12. McLeod Fraser, Hickford Adrian, Maynard Sarah, Cherrett Tom, Allen Julian. Developing innovative and more sustainable approaches to reverse logistics for the collection, recycling and disposal of waste products from urban centres: Literature review and identification of opportunities. Retrieved from www.greenlogistics.org.
13. Reverse logistics. Retrieved from <http://www.greenlogistics.org/themesandoutputs/wm10/index.htm>.
14. Smyrnov I.H. Lohistyka utylizatsii vidkhdov: polskyi dosvid [Logistics of waste utilization: Polish experience]. (n.d.). Retrieved from http://www.rusnauka.com/23_SND_2008/Economics/26680.doc.htm [in Ukrainian].
15. Kocheshkova I.M., Trushkina N.V. (2017). Stan povodzhennia z promyslovymy vidkhdamy v staropromyslovykh rehionakh [State of industrial waste management in the old industrial regions]. *Sotsial'no-ekonomicheskoye razvitiye regionov – Socio-economic development of regions*. Plovdiv, Bulgaria.

Г. В. Криворучко,

Харківський національний університет будівництва та архітектури

ТЕХНОЛОГІЯ БЛОКЧЕЙН ТА ПЕРСПЕКТИВИ ЇЇ ЗАСТОСУВАННЯ В ПРОЦЕСІ БЮДЖЕТУВАННЯ, ОРІЄНТОВАНОГО НА РЕЗУЛЬТАТ

Постановка проблеми. В умовах турбулентного середовища виникає необхідність зберігання та підвищення ефективності управління бюджетним процесом будівельного підприємства. Одним з інструментів, який дозволяє управляти ефективністю та результативністю за допомогою своєчасного коригування бюджетів, є система бюджетування, що орієнтована на результат (БОР), яка має бути побудована за використанням сучасних ІТ-технологій. Використання ІТ-технологій у сфері фінансів обумовлено великим обсягом оперативної та аналітичної інформації, яка формується в процесі діяльності будівельного підприємства. Пропонована ІТ-технологія повинна не тільки відображати оперативні результати діяльності, нести аналітичну інформацію стосовно діяльності, доступу до ресурсів та визначення ступеня ризикованості, але й контролювати та забезпечувати безпеку системи від втрати даних або шахрайства. Таким вимогам відповідає технологія Blockchain. Визначення сутності технології Blockchain та можливість використання технології Blockchain в системі управління бюджетуванням, орієнтованим на результат, в процесі розрахунків з поставальниками ресурсів і є предметом розгляду в даному дослідженні.

Аналіз останніх досліджень та публікацій з обраної тематики дозволив встановити, що існують роботи, в яких розглядається технологія Blockchain. Наприклад у роботі [8] досліджено можливості вирішення деяких проблем управління державними фінансами за

допомогою впровадження інноваційної технології Blockchain; охарактеризовано сутність та особливості технології Blockchain; розглянуто питання удосконалення системи державних закупівель, управління державними інвестиціями, ведення державних реєстрів за рахунок переваг, які надає технологія Blockchain. Автор роботи [10], який є засновником Інституту блокчейн-дослідження (Institute for Blockchain Studies), більш детально розглянув можливість використання та впровадження технології Blockchain. В роботі [13, с. 88] обґрунтовано необхідність формування принципово нової системи управління економікою країни і зокрема земельними ресурсами на підставі технології Blockchain, яка гарантуватиме значне зниження вартості операцій купівлі-продажу і прозорість ринкового ціноутворення. Використання оновленої системи управління дасть можливість знизити ризики банкрутства і нелегальних маніпуляцій у процесі передачі прав власності на земельні ресурси.

Мета статті полягає в дослідженні можливостей і сучасної практики впровадження новітньої технології Blockchain для удосконалення системи управління будівельним підприємством на основі бюджетування, що орієнтоване на результат (БОР).

Вклад основного матеріалу. Для успішної реалізації будь-якого будівельного інвестиційного проекту потрібно постійно контролювати та управляти змінами в самому проекті, конфігурацією складових інвестиційного проекту, документообігом, контрактами

та постачанням, ресурсами, бюджетами проекту та ін. Процес управління будівельним інвестиційним проектом передбачає його виконання в рамках обумовлених договірних відносин, в обумовлені строки та з використанням визначених джерел фінансування, для реалізації якого може бути використана технологія Blockchain. Що ж таке технологія Blockchain. Так, на думку М. Свон, [10, с. 15] «Blockchain – це багатонаціональна і багаторівнева інформаційна технологія, призначена для надійного обліку різних активів. По суті, Blockchain – це нова організаційна парадигма для координації будь-якого виду людської діяльності».

Автор статті [8, с. 363-364] стверджує, що Blockchain – це технологія, що передбачає формування розподіленої децентралізованої мережі збереження даних (транзакцій), елементами якої є записи-блоки визначеного розміру, кожен з яких містить посилаєння до попереднього та об'єднується в ланцюг блоків відповідно до ідентифікатора, який розраховується за спеціальним математичним алгоритмом. Крім того, потужні криптографічні алгоритми забезпечують її захист. Така властивість, як розподіл полягає в можливості збереження копій даних на значній кількості комп'ютерів, які розміщені по всьому світу, що, у свою чергу, ускладнює процес несанкціонованого доступу та зміни даних.

У роботі [5, с. 607] Blockchain розглядається як технологія, яка передбачає створення довгих списків з послідовних даних. Кожен компонент системи пам'ятає попередній, а внесення несанкціонованих змін відразу блокується. Для створення шифрування використовують не один централізований сервер, а обчислювальні потужності всіх учасників процесу. Будь-який користувач системи, побудованої на Blockchain, може також бути її власником.

Автори роботи [9, с. 19] вважають, що Blockchain потрібно сприймати, як облік та обмін правами власності на цифрові активи в одноранговій мережі, яка містить структуровані дані у вигляді розподіленого реєстру. Головною відмінністю Blockchain від класичних реєстрів є одночасне збереження даних, які розподілені серед певної кількості вузлів мережі без прив'язки до конкретної локації.

Найбільш лаконічно сформував свій підхід до визначення технології Blockchain автор роботи [6, с. 72], який пропонує сприймати технологію Blockchain, як багатофункціональну і багаторівневу інформаційну технологію, призначену для розподіленого зберігання записів про всі здійснені транзакції. Це хронологічна база даних, в якій час, коли було зроблено запис нерозривно пов'язаний із самими даними, що робить її некомутативною. Всі транзакції здійснюються з криптографічним протоколом. Інформація, що потрапила в ланцюжок блоків, не може бути змінена постфактум.

На основі вищевказаного, можна стверджувати, що сутність технології Blockchain можливо описати таким чином – це цифрові записи об'єднані в блоки, які на основі алгоритму пов'язуються «ланцюгом» між собою згідно здійснених операцій. Процес шифрування процесу записів в блоки, відомий як хешування, виконується різноманітними комп'ютерами, які працюють в одній мережі. Якщо всі комп'ютери мережі в результаті розрахунків отримують однаковий результат, то блоку присвоюється унікальний цифровий підпис, який підірвати неможливо. Цей блок може змінитися

лише в результаті додавання нових записів (здійснення нових операцій). При цьому, реєстр інформації в блоках оновлюється на всіх комп'ютерах в мережі одночасно. Тобто, такий підхід дозволяє значно зменшити ризик зламу системи, оскільки в цьому випадку злодій буде мати доступ та ключі-коди до всієї комп'ютерної мережі одночасно. Подібною думки дотримуються автори статті [2, с. 115].

Саме це сприйняття суті технології Blockchain будемо додержуватись у даному дослідженні при описі управління бюджетуванням, орієнтованого на результат, з використанням технології Blockchain. Як кожна з існуючих технологій Blockchain можливо поділити таким чином (створено на основі матеріалу роботи [2, с. 115]): 1) відкритий Blockchain (англ. Public blockchain) – Blockchain без обмежень, тобто не існує обмежень на формування, читання та проведення транзакцій при створенні, включенні та використанні технології Blockchain (створення єдиної мережі між підприємством та усіма контрагентами підприємства); 2) закритий Blockchain (англ. Private blockchain) – технологія Blockchain використовується вузьким колом користувачів (наприклад, в середині підприємства); 3) загальнодоступний Blockchain (англ. Permissionless blockchain) – технологія Blockchain використовується кожним бажаним, тобто не існує обмежень на особистість обробників даних та проведення транзакцій; 4) ексклюзивний Blockchain (англ. Permissioned blockchain) – технологія Blockchain використовується при створенні системи, в якій обробка транзакцій здійснюється серед чітко визначених суб'єктів, тобто коло користувачів обмежено.

Крім того, потрібно відзначити, що використання технології Blockchain можливе при виконанні ряду вимог, що допомагають запобігти виникненню ризиків (створено на основі матеріалу статті [3, с. 26]): 1) достовірність та актуальність введення даних. Достовірність, актуальність, точність, оперативність введення даних дозволяє управлінському персоналу швидше реагувати на економічну ситуацію, тому створення ефективного організаційно-правового механізму достовірного, оперативного внесення даних до реєстрів є першочерговим завданням при використанні технології Blockchain; 2) управління доступом до системи Blockchain та ідентифікація користувачів. Для забезпечення контролю за внесенням даних та їх змінами при використанні технології Blockchain потрібно створити механізм управління правами доступу (індивідуальна ідентифікація користувачів) як до системи в цілому, так і до окремих записів. Система індивідуальної ідентифікації користувачів може бути створена на основі біометрики особистих параметрів; 3) синхронізація баз даних. Створення умов, при яких виконання певної операції в будь-який момент часу на будь-якому з вузлів продукує однаковий результат; 4) контроль за адміністраторами систем та достовірність інтерфейсів. Забезпечення ведення достовірної інформації, запобігання незаконній модифікації записів в базі даних спонукає до постійного контролю за адміністративним персоналом та введенням інформації. Тому при використанні технології Blockchain функцію виконання зовнішнього контролю за цілісністю та достовірністю внесених даних до системи покладені на різних користувачів мережі. В такому разі, при спробі адміністратора змінити розташовані на сервері дані,

неможливо буде сфальсифікувати поширення інформації на всіх вузлах мережі в процесі зміни контрольної суми ланцюга операцій, завдяки чому формується цілісність реєстру. При цьому, для того, щоб виключити можливість підробити відповідь сервера на хибні запити та спотворення інформації, ця відповідь має бути захищеною цифровим підписом сервера.

Розглянемо більш детально можливість застосування технології Blockchain в процесі управління бюджетуванням будівельного підприємства. Вважаємо, що для кращого розуміння фінансово-економічної ситуації на підприємстві процес бюджетування потрібно пов'язати з бухгалтерським обліком. Більш детально це описано в роботі [4].

Відомо, що в своїй планово/контрольно/обліковій діяльності будь-яке підприємство використовує інформаційні технології. Наприклад для управління фінансами підприємства будівельного підприємства України створена система автоматизації усіх процесів «І С: Підприємство будівництва 4.0» (розроблена на базі «І С: Підприємство 8»), яка дозволяє здійснювати наступні операції: планувати та контролювати всі види бюджетів; формувати фінансову структуру підприємства; управляти та контролювати планування бюджетів за встановленими бюджетними лімітами; формувати фінансові результати діяльності підприємства; оперативний облік і контроль виконання планів руху грошових коштів; факторний аналіз діяльності будівельного підприємства та інше.

Використання сучасних технологій у бухгалтерському обліку вже отримало розгляд. Наприклад у статті [7] досліджено сучасний стан та тенденції розвитку бухгалтерського обліку, науково обґрунтована концепція організації бухгалтерського обліку в комп'ютерному середовищі, яка заснована на моделюванні бухгалтерського обліку при проектуванні програмного забезпечення для автоматизованих систем бухгалтерського обліку, що є характерним для п'ятого технологічного укладу. Крім того, враховано особливості шостого технологічного укладу, що підтверджує необхідність подальших розробок у сфері бухгалтерського обліку в контексті використання хмарних технологій для проведення господарських операцій, Blockchain та штучного інтелекту. З урахуванням вищевказаного можливо визначити переваги використання Blockchain в процесі бухгалтерського обліку (створено з урахуванням матеріалу [7]), а саме: 1) здійснення з великою швидкістю операції в режимі онлайн та отримання оперативної необхідної інформації; 2) керування рахунками за допомогою смартфонів; 3) автоматизація процесу введення документів дозволяє звести процес внесення інформації про господарські операції лише з первісної документації.

Які ж можливості виникають у процесі розвитку бухгалтерського обліку при використанні технології Blockchain. До таких можливостей потрібно віднести: 1) використання технології Blockchain дозволяє зробити простішою систему закупівель, оскільки забезпечує безпечну систему транзакцій та збільшує операційну ефективність, за рахунок автоматизації усіх операцій; 2) робить доступнішими операції з іноземними підприємствами, оскільки обслуговування операцій стає простіше; 3) відсутня потреба в перевірці усіх бухгалтерських документів; 4) записи за операціями

відображаються в спеціальній (криптографічній) формі, яка захищає систему від фальсифікації та знищення даних; 5) відбувається автоматичне дублювання зашифрованої операції та інші. Схематично процес роботи технології Blockchain відображається на рис. 1.

Тепер розглянемо, як само використовується в бюджетуванні технологія Blockchain. У зв'язку з тим, що Blockchain є базою даних, яка зберігає записи про активи підприємства та операції, які пов'язані з цими активами, усі записи формуються в блоки та пов'язані криптографічно. Зазвичай активи поділяють на: 1) конни (це активи, які зазвичай пов'язують з грошовою складовою); 2) токени (це свідоцтво, права на актив). Наприклад в системі Blockchain може бути запис про те, що будівельному підприємству належить адміністративний будинок. Тобто токен є цифровим записом, який підтверджує право власності на будинок.

У зв'язку з тим, що Blockchain є цифровим реєстром при використанні цієї технології в бюджетуванні можливо виділити такі можливості: 1) дозволяє зменшити витрати та мінімізувати час, необхідний для проведення транзакцій (оскільки не потребує гарантування з боку третіх осіб (наприклад, нотаріусів), вирішення проблем та знищення помилок); 2) дозволяє захистити введені дані, зробив їх більш доступними та прозорими при складанні, контролі за виконанням бюджетів; 3) у режимі реального часу отримувати інформацію про господарську діяльність підприємства та виконання бюджетів; 4) у результаті розподілення даних серед різних контрагентів відбувається захищеність системи від знищення усіх даних в результаті системної внутрішньої несправності власного серверу (комп'ютеру); 5) дозволяє відстежувати поставки/платежі ресурсів за контрагентами; 6) дозволяє мінімізувати витрати, пов'язані з послугами нотаріусів (відсутня можливість візувати документи, аудиторів (суть послуг аудиторів зміниться від підтвердження події/операції до підтвердження їх класифікації в бухгалтерському обліку (в цифровому записі), проведення контролю за бухгалтерськими записами між контрагентами та ін.), бухгалтерів (праця бухгалтерів буде пов'язана з формуванням облікової політики, класифікації та інтерпретації операцій); 7) створює умови конкуренції для майнерів (версифікаторів транзакцій), яка базуються на виконанні якісно та швидко роботи, яка добре оплачується.

Відомо, що першою системою управління проектами на основі технології Blockchain з вбудованою системою бюджетування вважається Dash (The Dash Budget System – DBS), де розподіл фінансових ресурсів є децентралізованим і здійснюється за результатами голосування її операторів за проекти, які підтримують розбудову інфраструктури мережі Dash [8, с. 366]. Dash – відкрита децентралізована платіжна система, яка сформована на базі технології Blockchain в формі криптовалюти. Але в сучасних економічних умовах потрібно розглядати можливість використання бюджетування, орієнтованого на результат (БОР), сутність якого розглянуто в роботах [11; 12] більш детально.

Схема Blockchain взаємозв'язку між будівельним підприємством та з його контрагентами (постачальниками ресурсів) відображена на рис. 2.

Рис. 1. Принцип роботи технології Blockchain

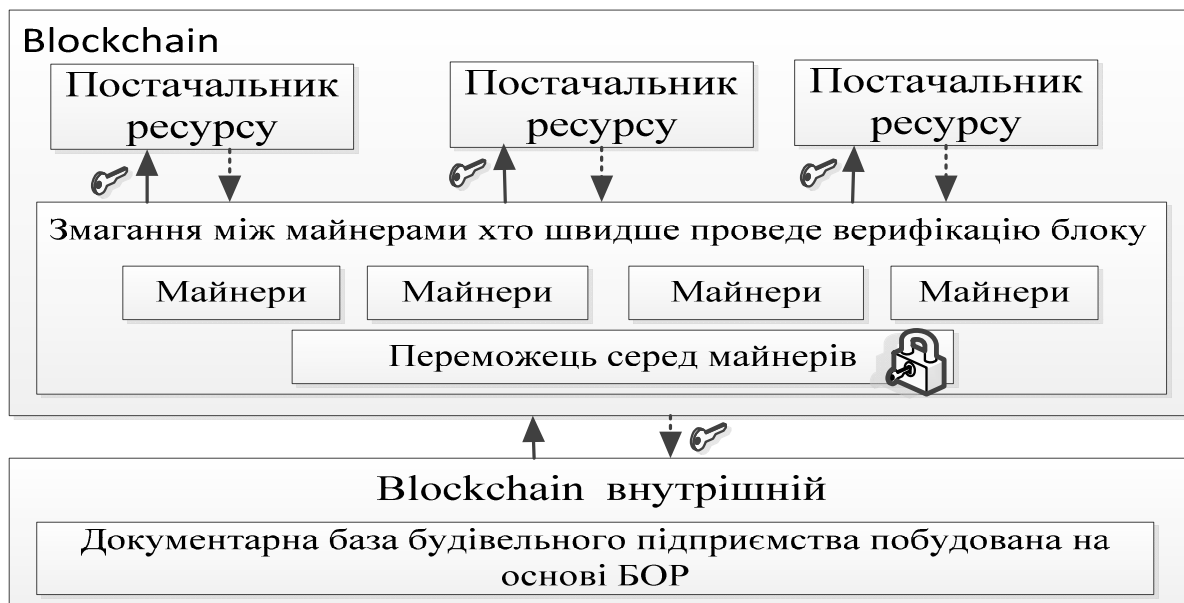

Рис. 2. Схема Blockchain взаємозв'язку між будівельним підприємством та з його контрагентами (постачальниками ресурсів)

Після проведеного дослідження можна стверджувати, що Blockchain виконує функції головної бухгалтерської книги, нотаріусу, охорони та клірингового центру на основі узгодженості дій. Подібна думка приймається в роботі [1, с. 13].

Висновки та перспективи дослідження. Впровадження технології Blockchain в управлінський процес системи БОР, з одного боку, дозволяє контролювати та забезпечувати безпеку системи від втрати даних або шахрайства, підвищуватиме ефективність внутріш-

ного та зовнішнього документообігу, а з іншого – технологія Blockchain вимагає розвитку технологій, досліджень та технічної підтримки інформаційної системи підприємства, що спонукає збільшення вимог до кваліфікації співробітників; порушує проблеми пов'язані з податковими, юридичними та нормативно-правовими питаннями.

Список використаних джерел

1. Блокчейн: цепная реакция. Технологические компании в ожидании достижения критической массы. URL: [https://www.ey.com/.../EY.../EY-block chain -tom-rus.pdf/](https://www.ey.com/.../EY.../EY-block-chain-tom-rus.pdf/)
2. Дацко М.В., Артим-Дрогомирецька З.Б. Технологія блокчейн та перспективи її застосування / *Моделювання економіки: проблеми, тенденції, досвід* : тези доповідей VIII Міжнародної науково-методичної конференції. Форуму молодих економістів-кібернетиків (28-29 вересня 2017 року, м. Львів); відпов. ред. В.М. Вовк. Видавничий центр ЛНУ ім. І.Франка, 2017. С. 114-116.
3. Карпенко А., Осмак А. Цифровая технология «Блокчейн» в государственном управлении: сущность, преимущества и риски применения. *Теоретичні та прикладні питання державотворення* / Одес. регіон. ін-т держ. упр. Нац. акад. держ. упр. при Президентіві України. Одеса : ОРІДУ НАДУ, 2017. Вип. 21. С. 22-28.
4. Криворучко Г.В., Миланич Т.А. Про необхідність створення єдиної системи документообігу на підприємстві / *Materialy VII Miedzynarodowej naukowo-praktycznej konferencji «Perspektywiczne opracowania sa nauka i technikami - 2011»* (07-15.11.2011). *Ekonomiczne nauki. Przemysl: Nauka i studia*, 2011. Vol. 13. С. 3-11.
5. Неізвестна О.В., Бойко О.О. Перспективи використання технології «Блокчейн» в банківській сфері / *Модернізація фінансово-кредитної системи України: виклики глобалізації: матеріали Всеукраїнської науково-практичної інтернет-конференції* (20 березня 2018 року). Кривий Ріг: ДонНУЕТ ім. М.Туган-Барановського, 2018. С. 606-609.
6. Олексюк О. BLOCKCHAIN BITCOIN. *Трансформація національної моделі фінансово-кредитних відносин: виклики глобалізації та регіональні аспекти*: збірник матеріалів II Всеукраїнської наук.-практ. конф. (м. Ужгород, 23 листопада 2017 р.). Ужгород: Видавництво УжНУ «Говерла», 2017. С.72-75 .
7. Осмятченко В.О., Олійник В.С. Стан та перспективи розвитку бухгалтерського обліку в контексті зміни технологічних укладів. *Економічний вісник. Серія: фінанси, облік, оподаткування*. 2018. Вип. 2. С.131-138.
8. Пантелеєва Н.М. Інформаційна технологія Блокчейн у системі управління державними фінансами. *Науковий вісник Ужгородського університету. Серія Економіка*. 2018. Вип. 1 (51). С. 363-369.
9. Публічне управління : термінол. слов. / уклад.: В. С. Куйбіда, М. М. Білинська, О. М. Петроє та ін.; за заг. ред. В. С. Куйбіди, М. М. Білинської, О. М. Петроє. Київ : НАДУ, 2018. 224 с.
10. Свон М. Блокчейн: схема новой экономики. Москва: Издательство «Олимп-Бизнес», 2017. 240 с.
11. Серіков А.В., Криворучко Г.В. Інформаційно-аналітичне забезпечення бюджетування, орієнтованого на результат. НТУ «ХПІ». Серія "Економічні науки". 2017. № .45 (1266). С. 83-88.

12. Серіков А.В., Криворучко Г.В. Управління ефективністю господарської діяльності на основі бюджетування, орієнтованого на результат. *Економічний вісник Донбасу*. 2017. № 2 (48). С. 150-156.

13. Сохнич А. Я., Сохнич С. А. Методологічні напрями формування вартості земельних ресурсів. *Вісник економічної науки України*. 2017. № 1(32). С. 88-92.

References

1. Blockchain: tsepnaya reaktsiya. Tekhnologicheskiye kompanii v ozhidanii dostizheniya kriticheskoy massy [Blockchain: chain reaction. Technology Companies Pending Critical Mass]. (n.d.). Retrieved from <https://www.ey.com/.../EY.../EY-block chain -tom-rus.pdf/> [in Russian].
2. Datsko M.V., Artym-Drohomyretska Z.B. (2017). *Tekhnolohiia blokchein ta perspektyvy yii zastosuvannia* [Technological blockchain and perspectives]. *Modeliuvannia ekonomiky: problemy, tendentsii, dosvid – Models on economics: problems, trends, development*. Proceedings of the 8th International Scientific-Methodical Conference. The Forum of Young Economists-Economic Persons (28-29 April 2017). Lviv, Publishing Center of LNU them. I.Franka [in Ukrainian].
3. Karpenko A., Os'mak A. (2017). *Tsifrovaya tekhnologiya «Blokcheyn» v gosudarstvennom upravlenii: sushchnost', preimushchestva i riski primeneniya* [Digital Blockchain technology in public administration: essence, advantages and risks of application]. *Teoretychni ta prykladni pytannia derzhavotvorennia – Theoretical and Applied Nutrition*, Issue. 21, pp. 22-28. Odessa, Odessa Regionis Institutum for Public Administration [in Russian].
4. Kryvoruchko H.V., Mylanych T.A. (2011). *Pro neobkhidnist stvorennia yedynoi systemy dokumentoobihu na pidpriemstvi* [On the need to create a unified document management system at the enterprise]. *Materialy VII Miedzynarodowej naukowo-praktycznej konferencji «Perspektywiczne opracowania sa nauka i technikami - 2011»* (07-15.11.2011). *Ekonomiczne nauki. Przemysl: Nauka i studia*, Vol. 13, pp. 3-11.
5. Niezviestna O.V., Boiko O.O. (2018). *Perspektyvy vykorystannia tekhnolohii «Blokcheyn» v bankivskii sferi* [Prospects of the use of Blockchain technology in the banking sector]. *Modernizatsiia finansovo-kredytnoi systemy Ukrainy: vyklyky hlobalizatsii – Modernization of Ukraine's financial and credit system: the challenges of globalization*. Proceedings of the All-Ukrainian Scientific and Practical Internet-Conference (March 20, 2018), (pp. 606-609). Krivoy Rog: DonNUET them. M. Tugan-Baranovsky [in Ukrainian].
6. Oleksiuk O. (2017). *Blockchain Bitcoin* [Blockchain Bitcoin]. *Transformatsiia natsionalnoi modeli finansovo-kredytnykh vidnosyn: vyklyky hlobalizatsii ta rehionalni aspekty – Transformation of the National Model of Financial-Credit Relations: Challenges of Globalization and Regional Aspects*. Proceedings of the 2nd All-Ukrainian Conference (Uzhhorod, November 23, 2017), (pp. 72-75). Uzhhorod: Publishing House UzhNU "Goverla" [in Ukrainian].
7. Osmiatchenko V.O., Oliinyk V.S. (2018). *Stan ta perspektyvy rozvytku bukhgalterskoho obliku v konteksti zminy tekhnolohichnykh ukladiv* [Status and prospects of accounting development in the context of technological changes]. *Ekonomichniy visnyk. Serii: finansy, oblik*,

opodatkovannia – Economic Herald. Series: Finance, Accounting, Taxation, Issue 2, pp. 131-138 [in Ukrainian].

8. Pantielieieva N.M. (2018). Informatsiina tekhnolohiia Blokchein u systemi upravlinnia derzhavnymy finansamy [Information technology Blockchain in the system of management of public finances]. Naukovyi visnyk Uzhhorodskoho universytetu. Seriya Ekonomika – Scientific herald of Uzhgorod University. Series Economics, Issue 1 (51), pp. 363-369 [in Ukrainian].

9. Kuibida V. S., Bilynska M. M., Petroie O. M. (Eds.). (2018). Puvlichne upravlinnia [Public Administration]. Kyiv, NAPA [in Ukrainian].

10. Svon M. (2017). Blokcheyn: skhema novoy ekonomiki [Blockchain: A New Economy Scheme]. Moscow, Olimp-Business Publishing House [in Russian].

11. Sierikov A.V., Kryvoruchko H.V. (2017). Informatsiino-analitychne zabezpechennia biudzhetyvannia,

oriantovanoho na rezultat [Informative-analytical economic activity budgeting, oriented on the result]. NTU «KhPI». Seriya "Ekonomichni nauky" – NTU "KhPI". Seriya "Economic Sciences", 45 (1266), pp. 83-88 [in Ukrainian].

12. Sierikov A.V., Kryvoruchko H.V. (2017). Upravlinnia efektyvnistiu hospodarskoi diialnosti na osnovi biudzhetyvannia, oriantovanoho na rezultat [Managing the efficiency of economic activity based on budget result-based]. Ekonomichni visnyk Donbasu – Economic Herald of the Donbas, 2 (48), pp. 150-156 [in Ukrainian].

13. Sokhnych A. Ya., Sokhnych S. A. (2017). Metodolohichni napriamy formuvannia vartosti zemelnykh resursiv [Methodological Trends of Formulating Land Resources Value]. Visnyk ekonomichnoi nauky Ukrainy – Bulletin of Economic Science of Ukraine, 1(32), pp. 88-92 [in Ukrainian].

О. В. Латишева
канд. екон. наук,

Є. О. Підгора
канд. техн. наук,

Донбаська державна машинобудівна академія, м. Краматорськ

ВИТРАТИ ПІДПРИЄМСТВ: СУТЬ, СУЧАСНІ ПІДХОДИ ДО ЇХ ОЦІНКИ ТА УПРАВЛІННЯ

Постановка проблеми. Однією основних проблем будь-якої держави є забезпечення сталого розвитку національної економіки. Саме тому у сучасних дуже складних політичних та економічних умовах в Україні дуже актуальними є питання забезпечення стабільного безкризового розвитку підприємств, що пояснюється необхідністю протистояти внутрішнім та зовнішнім негативним глобальним процесам, що відбуваються у світі.

Здатність підприємства ефективно здійснювати господарську діяльність відзначається рівнем його витрат та собівартості, які в свою чергу й характеризують здатність підприємства забезпечити такий рівень фінансової стабільності в цілому, який достатній для зменшення ризиків банкрутства та запобігання збитковості фінансово-господарської діяльності, а також надає можливість стабільно та динамічно розвиватися.

Вибір оптимальної схеми управління витратами створює базу для економічної сталості та конкурентоспроможності підприємства в умовах ринкової глобалізації економіки. Методи оцінки витрат та собівартості продукції підприємства, зокрема їх вибір та визначення критерію, у кожному окремому випадку залежать від специфіки підприємства, тому їх оптимальне впровадження у діяльність підприємств в Україні може сприяти виходу підприємства на новий, більш сталий рівень розвитку.

Достовірна оцінка витрат є визначальною для формування правильних висновків та прийняття адекватних рішень. Завдання оцінки стану витрат та рівня собівартості продукції досить складна і вимагає значних зусиль для інтерпретування, що обумовлюється великою кількістю чинників та особливостей функціонування, які необхідно врахувати. До того ж, таке

завдання вимагає від менеджерів підприємства досконалого володіння чисельними прийомами та методичним інструментарієм, застосування кожного з елементів якого доцільне лише в специфічних випадках. Крім того, питання обґрунтування системи оцінки витрат та рівня собівартості продукції суб'єкту господарювання стає особливо гострим за умов сучасних трансформаційних перетворень економіки [1].

У сучасних дуже складних умовах господарювання в Україні впровадження найбільш адаптованих до сучасних вітчизняних умов господарювання та специфіки підприємств методів оцінки витрат підприємства має важливе методологічне значення, що пояснюється необхідністю постійного, майже щоденного, моніторингу витрат і контролю собівартості продукції підприємства, і підтримки їх на належному конкурентоздатному рівні.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Огляд наукових джерел з питань трактування сутності поняття «витрати підприємства» показав, що у російській економічній літературі використовуються терміни «издержки», «затраты», «расходы», що під час тлумачення та перекладу на українську мову може викликати певні непорозуміння (проблеми, труднощі), також зараз немає єдиної точки зору щодо розмежування, правомірності та необхідності вживання двох термінів «витрати» та «затрати», тому в економічній літературі та на практиці поряд із термінами «витрати» та «затрати» використовуються і такі, як «збитки», «втрати», які деякі автори трактують як синоніми, що є некоректним і неправомірним, оскільки останні твердження («збитки», «втрати») зазвичай відносяться до фінансових результатів діяльності підприємства.

Отже, на підставі проведеного аналізу економічної літератури та законодавчої бази [2-19] було з'ясовано, що витрати, згідно з П(С)БО №16 «Витрати», – це зменшення економічних вигод протягом облікового періоду у вигляді вибуття активів або збільшення зобов'язань, які призводять до зменшення власного капіталу (за винятком зменшення капіталу за рахунок його вилучення або розподілу власниками). У процесі дослідження було визначено, що у зарубіжній практиці для аналізу витрат широко застосовується також факторний аналіз на підставі моделей цепного повтору та ін. У світовій практиці вже накопичений достатній досвід оцінки витрат підприємств. Але всі ці моделі зазвичай непридатні для вітчизняних умов господарювання, тому що їх розроблено з використанням особливих сукупностей підприємств інших країн, а тому враховані параметри істотно відрізняються від наших. Для отримання повної інформації про рівень витрат та рівня собівартості продукції підприємства необхідне застосування найбільш адаптованих під специфіку підприємства методів, оскільки відокремлено жоден з них не надає повної інформації для прийняття управлінських рішень і планування заходів, спрямованих на досягнення витрат та рівня собівартості продукції підприємства.

Українські та зарубіжні фахівці та вчені-економісти завжди приділяли багато уваги дослідженню сутності категорії «управління витратами» та собівартості. Варто відмітити роботи таких вчених, як А. Алейніков [2], С. Ковтун [3], Г. Макухін [2], С. Савлук [3], Т. Сльозко [4], Ю. Погорелов [2], Л. Христенко [2], Н. Ткачук [3], та ін. [5-19], в яких було досліджено сутність витрат як економічної категорії, проаналізовано підходи до трактування поняття «собівартість продукції», приведено класифікаційні ознаки собівартості продукції та подано узагальнену її класифікацію, приведено сучасні методи управління витратами. Однак наразі серед науковців відсутній єдиний підхід до трактування сутності поняття «управління витратами» і методів обліку та управління витратами, що й обумовлює необхідність проведення даного наукового дослідження.

Постановка завдання. У цій статті прагнемо розглянути різноманітні підходи до визначення сутності

категорії «управління витратами», узагальнити погляди вчених щодо методів управління витратами, а також визначити умови їх застосування у вітчизняній практиці господарювання.

Метою роботи є дослідження суті поняття «управління витратами», визначення сутності і відмінностей між методами обліку витрат і методами управління витратами у вітчизняній та закордонній практиці та їх узагальнення.

Викладення основного матеріалу дослідження. На сьогодні існує велике розмаїття підходів до оцінки рівня витрат та рівня собівартості продукції підприємства, але «ні за назвою, ні навіть за сутністю методу не завжди легко можна розпізнати, чи це метод обліку витрат; чи, можливо, це метод управління витратами; чи, може, це одне й те саме» [4, с. 18].

Серед вчених немає одностайності й у питанні визначення сутності «управління витратами» [2-4; 5, с. 86]. В економічній літературі управління витратами розглядають як «складний багатоаспектний та динамічний процес, що включає управлінські дії, метою яких є досягнення високого економічного результату діяльності підприємства; система принципів та методів розробки і реалізації управлінських рішень, заснованих на використанні об'єктивних економічних законів» [1, с. 125-129].

У визначенні категорії «управління витратами» більшість авторів визначають взаємозв'язок витрат та високого економічного результату підприємства. Вочевидь, це так, адже, управління – це процес вирішення проблем під час досягнення цілей. До того ж, з позицій економічної теорії будь-яку діяльність підприємства правомірно розглядати як перетворення витрат в результати [5, с. 86].

У ході аналізу фахової наукової літератури [2-19] було визначено, що, як відмічено у роботі Т. Сльозко [4, с.17], «одні вчені говорять про методи управління витратами [6*9], інші – про методи обліку витрат [10-12], але частіше одночасно йдеться і про методи управління витратами, і про методи обліку витрат», а усі досліджені методики управління витратами підприємства можна розділити на дві групи: за країнами виникнення і застосування (рис. 1).

Рис. 1. Групування наукових підходів до існуючих методів обліку витрат та методів управління витратами

Джерело: побудовано на підставі опрацювання [4, с.16-20].

У роботі Т.М. Сльозко [4, с. 16-20] було запропоновано відрізнати методи обліку витрат та методи управління витратами, оскільки є відмінності у ключових поняттях «облік» та «управління», з одного боку, а з іншого – є суттєва відмінність у поняттях «методи обліку» та «методи управління», яка «полягає в тому, що методи обліку витрат пов'язані виключно із фіксацією та реєстрацією даних про витрати, а методи управління витратами – із цілеспрямованою дією тих чи інших осіб (будь-який представник управлінського апарату (будь-який менеджер)) на об'єкти (живі та неживі) з метою отримання від цих об'єктів тих параметрів, які хоче бачити той, хто діє» [4, с.20].

Відповідно до цього підходу методи обліку витрат та методи управління витратами «знаходяться у взаємозв'язку та взаємозалежності, оскільки методи обліку витрат дають інформацію для управлінців в оперативному та поточному режимах для прийняття ними управлінських рішень щодо застосування тих чи інших методів управління витратами. Тут найголовнішим є те, що менеджмент підприємства повинен підбирати найдоцільніші методи обліку і управління витратами, які забезпечать найефективніше загальне функціонування підприємства» [4, с. 20].

Під методом калькуляції собівартості мається на увазі такий метод обліку витрат, який дозволяє їх на-

копичувати за елементами і статтями з метою формування собівартості виготовлюваної продукції.

Доцільність запропонованого підходу (рис. 1) обумовлена тим, що «до першої групи належать методи обліку витрат, які використовували на теренах колишнього СРСР і які й дотепер практикують підприємства як в Україні, так і в інших країнах близького зарубіжжя, а друга група – це методи як обліку, так і методи управління витратами далекого зарубіжжя, окремі з яких використовують підприємства в Україні» [4, с.17].

У першій групі обліку витрат (рис. 1, рис. 2) основними методами вважаються попроцесний і позамовний, усі інші методи, як правило, являють собою різновид цих двох методів. Попроцесний (простий, однопередільний) метод застосовують у виробництвах, де технологічний процес не поділяють на стадії [13, с. 436]. Якщо метод використовують для калькуляції виробничих процесів із надання послуг, то використовують термін «поопераційна калькуляція». Прикладом таких послуг може бути консультування, де одиницею продукції є години роботи [14]. У зарубіжній практиці для аналізу витрат широко застосовуються методи другої групи методи обліку і управління витратами, окремі з яких використовують підприємства в Україні (рис. 1, рис. 3).

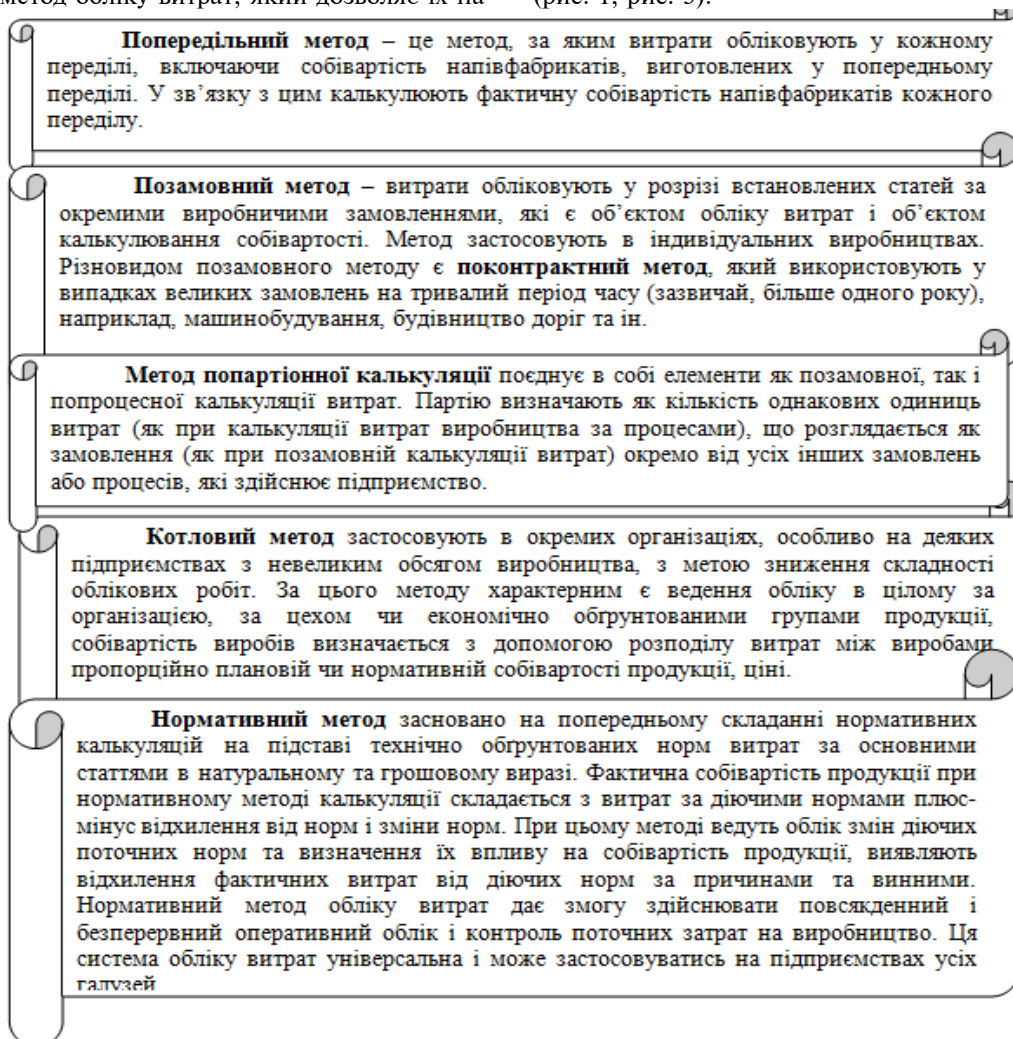

Рис. 2. Перелік методів першої групи методів обліку витрат, які використовували на теренах колишнього СРСР і які й дотепер практикують підприємства як в Україні, так і в інших країнах близького зарубіжжя

Джерело: авторська розробка на основі опрацювання джерел [2, с.82-84, 97-100; 3, с.32-33; 4, с.16-18; 13, с.436].

<p>Стандарт-кост означає собівартість, яку встановлено заздалегідь. Її зміст полягає в тому, що в обліку відображується те, що повинно статися (нормативні або стандартні витрати), а не те, що сталося (фактичні витрати); враховується не дійсне (факт), а належне (стандарт), і окремо обліковуються відхилення у фінансових результатах підприємства. Метод передбачає наявність системи стандартів (норм і нормативів).</p>
<p>Директ-костинг – собівартість розраховують за прямими витратами, до яких включають непрямі витрати в частині змінних витрат. Постійні накладні витрати не включаються в собівартість продукції, а відносяться безпосередньо на рахунок прибутків і збитків в тому періоді, коли вони сталися</p>
<p>Таргет-костинг – метод управління витратами за цільовою собівартістю. За цього методу японські менеджери традиційну формулу ціноутворення застосовують «навиворіт», перетворивши її у рівняння: $Ціна - Прибуток = Собівартість$. Це їм дало змогу отримати простий інструмент контролю та економії витрат ще на стадії проектування, оскільки тут собівартість виробу розраховують виходячи з попередньо встановленої ціни реалізації. За цього методу необхідність утримувати цільову собівартість запобігає спокусі менеджерів застосовувати більш дорогі технології або матеріал, оскільки це може призвести до необхідності перепроєктування продукту .</p>
<p>Кайзен - костинг на відміну від таргет - костингу – це метод, який полягає в постійному вдосконаленні якості процесів на всьому підприємстві за участі всіх його працівників, мотивуючи їх робити усе, що веде до зменшення непродуктивних витрат. Взаємодія методів таргет - костинг та кайзен - костинг дає змогу ефективно управляти собівартістю</p>
<p>Абсорпшн - костинг – до собівартості продукції входять прямі та всі накладні витрати шляхом розподілу; фактичну собівартість одиниці продукції встановлюють наприкінці періоду.</p>
<p>ABC-метод (Activity - Based Costing), або облік витрат на основі видів діяльності, передбачає виокремлення основних видів діяльності в межах підприємства; створення для кожного основного виду діяльності центрів витрат – групування витрат; поділ операцій підприємства на чотири групи: операції на рівні одного виробу, операції на рівні партії виробів, операції на рівні певного виду продукції, операції на рівні підприємства.</p>
<p>Кост-кілінг – метод, особливостями застосування якого є зменшення витрат на оплату праці, а отже, скорочення штату працівників, вивільнення і продаж активів, що мало або зовсім не використовуються, повне або практично повне зменшення витрат на соціальну сферу. Цей метод передбачає скорочення витрат через жорсткий тиск на постачальників, зменшення ланцюга руху сировини, пошук нових постачальників або оптимізацію структури наявних.</p>

Рис. 1.3. Перелік методів другої групи методів обліку і методи управління витратами далекого зарубіжжя, окремі з яких використовують підприємства в Україні (початок)

Джерело: авторська розробка на основі опрацювання джерел [2, с.82-84, 97-100; 3, с.32-33; 4, с.16-20; 13, с.436; 15, с.33-34; 16, с.18-19; 17, с.4-7; 18, с.73-75; 19].

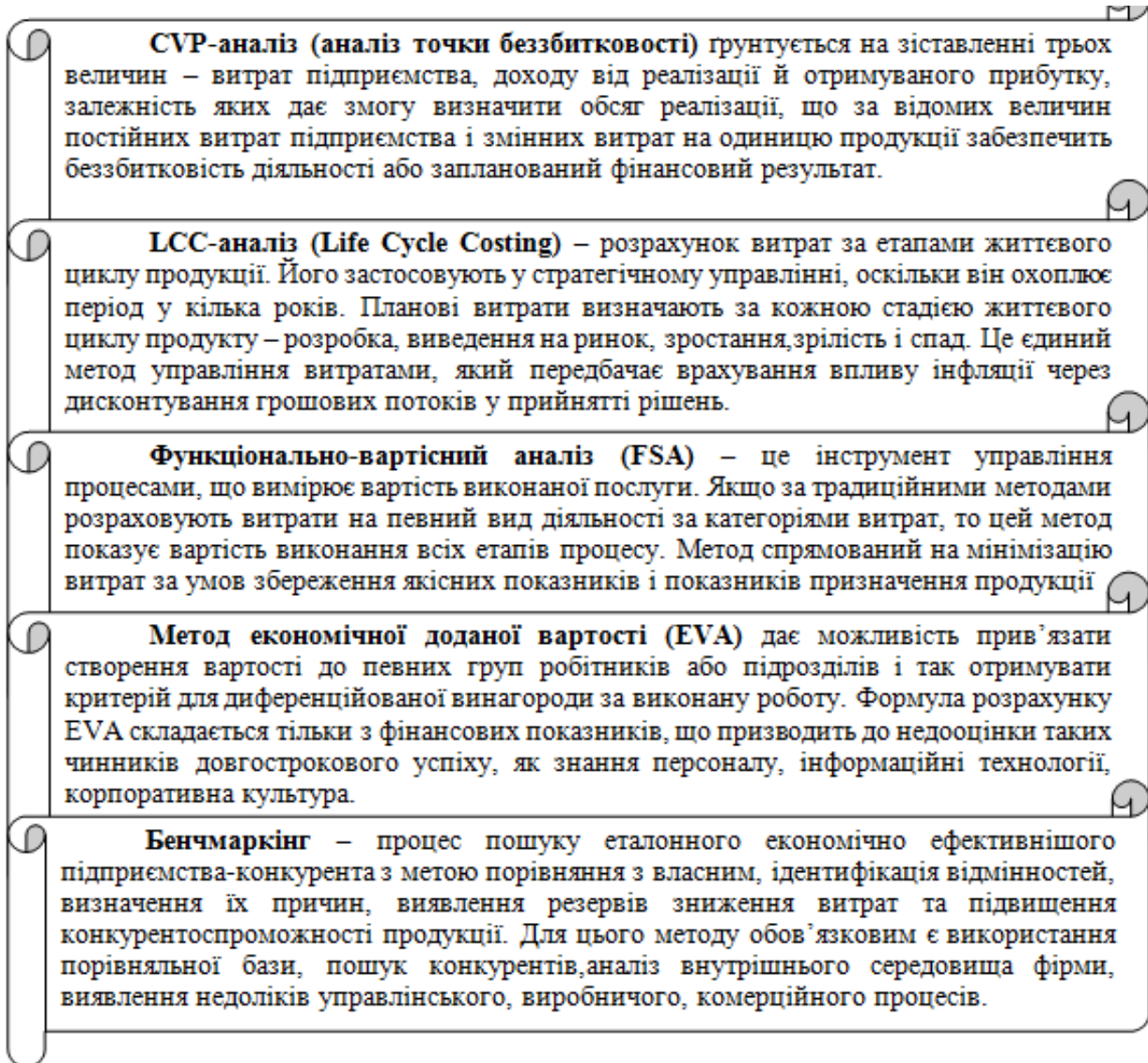

Рис. 3. Перелік методів другої групи методів обліку і методи управління витратами далекого зарубіжжя, окремі з яких використовують підприємства в Україні (продовження)

Джерело: авторська розробка на основі опрацювання джерел [2, с.82-84, 97-100; 3, с.32-33; 4, с.16-20; 13, с.436; 15, с.33-34; 16, с.18-19; 17, с.4-7; 18, с.73-75; 19].

Аналіз наукових праць вітчизняних та закордонних вчених [2-19] дозволив встановити, що для забезпечення ефективної системи оцінки витрат та рівня собівартості продукції підприємства необхідним є визначення відповідних методів та критеріїв, які уможливають нормальне існування та розвиток зазначених суб'єктів господарювання.

На підставі проведеного аналізу економічної літератури та законодавчої бази [2-19] було встановлено, що якщо є «фіксація або реєстрація витрат – це методи обліку витрат; немає фіксації чи реєстрації витрат, а присутні аналіз, планування, порівняння, пошук конкурентів тощо, тобто цілеспрямована дія на витрати з метою їх скорочення – це не що інше, як методи управління витратами, тобто методи обліку витрат пов'язані виключно із фіксацією та реєстрацією даних про витрати, а методи управління витратами передбачають цілеспрямовану дію тих чи інших осіб (будь-який представник управлінського апарату, будь-

який менеджер) на об'єкти (живі та неживі) з метою отримання від цих об'єктів тих параметрів, які хоче бачити той, хто діє» [4, с.17-20].

Висновки. У процесі дослідження було визначено, що методи оцінки витрат та рівня собівартості продукції підприємства, зокрема їх вибір у кожному окремому випадку залежать від специфіки підприємства. Виходячи з результатів аналізу найбільш відомих підходів до оцінки рівня витрат та рівня собівартості продукції підприємства, можна зробити висновок, що ці підходи досить складно використовувати для оцінки рівня витрат та рівня собівартості продукції підприємства в запропонованому трактуванні. У зв'язку з цим необхідний інший підхід до вибору критерію визначення рівня витрат. Враховуючи зазначене, для аналізу стану витрат та рівня собівартості продукції підприємства пропонується застосовувати інструментарій системного підходу.

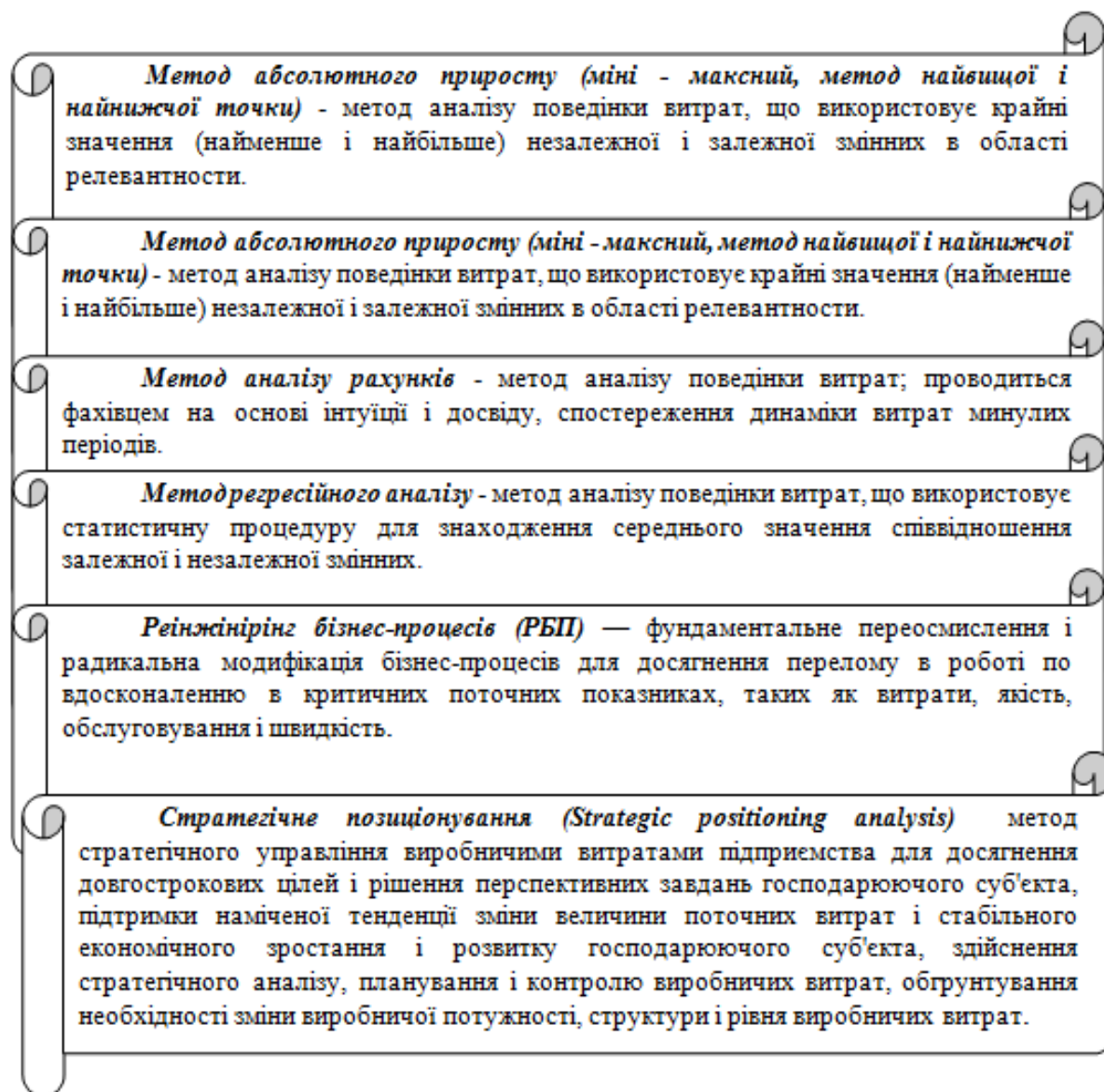

Рис. 1.3. Перелік методів другої групи методів обліку і методи управління витратами далекого зарубіжжя, окремі з яких використовують підприємства в Україні (закінчення)

Джерело: авторська розробка на основі опрацювання джерел [2, с.82-84, 97-100; 3, с.32-33; 4, с.16-20; 13, с.436; 15, с.33-34; 16, с.18-19; 17, с.4-7; 18, с.73-75; 19].

Список використаних джерел

1. Сусіденко О.В. Формування системи забезпечення фінансової безпеки підприємства: дис. на здобуття наук. ступеня канд. екон. наук: за спец. 08.00.04 – економіка та управління підприємствами / ДВНЗ Хмельницький національний ун-т, Хмельницький, 2015. 220 с. URL: <http://www.khnu.km.ua/root/res/2-21-15-10.pdf> – (дата звернення 14.04.2018 р.). – Назва з екрана.
2. Управління витратами підприємства: [навч. посіб.] / Ю.С. Погорелов, Л.Х. Христенко, А.А. Алейников, Г.А. Макухін; [за заг. ред. Г.В. Козаченко]. Луганськ: Вид-во «Ноулідж», 2011. 628 с.
3. Ковтун С., Ткачук Н., Савлук С. Управління затратами. Харків: Фактор, 2007. 272 с.
4. Сльозко Т. Методи обліку витрат чи методи управління витратами: проблеми дефініцій. *Бухгалтерський облік і аудит*. 2013. № 4. С. 16-21. URL: irbis-nbuv.gov.ua/.../cgiirbis_64.exe?... – (дата звернення 11.04.2018 р.). – Назва з екрана.
5. Остапенко Т. М. Економічна сутність управління витратами. *Вісник Сумського державного університету*. Сер. : Економіка. 2013. № 2. С. 85-91. URL: https://essuir.sumdu.edu.ua/bitstream/123456789/33707/1/Ostapenko_upravlinnya_vytraty.pdf – (дата звернення 14.04.2018 р.). – Назва з екрана.
6. Грінченко А.В. Методи управління витратами та ефективність їх застосування на вітчизняних підприємствах. *Теоретичні та прикладні питання економіки*. 2011. Вип. 25. С. 306–311. URL: http://archive.nbuv.gov.ua/portal/soc_gum/tppe/2011_25/Zb25_42.pdf.

7. Голубовський Л.В. Аналіз сучасних методів управління витратами. *Галицький економічний вісник*. 2010. № 1(26). С. 187–192.
8. Дробязко С.І. Основні характерні риси сучасних методів управління витратами. *Бюлетень Міжнародного Нобелівського економічного форуму*. 2012. № 1(5). Т. 2. С. 107–114.
9. Яцкевич І.В. Методи управління витратами на підприємствах галузі зв'язку. *Вісник Хмельницького національного університету. Економічні науки*. 2009. № 1. С. 60–62.
10. Сльозко Т. Методи обліку витрат «стандарт-кост» і нормативний: історія та сучасність. *Бухгалтерський облік і аудит*. 2007. № 7. С. 3–8.
11. Белоусова І. Методи обліку витрат і калькулювання собівартості продукції. *Бухгалтерський облік і аудит*. 2006. № 9. С. 3–5.
12. Маренич Т. Методи обліку витрат і калькулювання собівартості продукції. *Бухгалтерський облік і аудит*. 2006. № 12. С. 19–25.
13. Бутинець Ф.Ф. Організація бухгалтерського обліку: [підручник]. Житомир: ЖІТІ, 2002. 592 с.
14. Фролова Т.А. Экономика предприятия: конспект лекций. Таганрог: ТРТУ, 2005. URL: <http://www.aup.ru/books> – Назва з екрана (мовою оригіналу).
15. Кальєніна Н.В. Методи управління витратами, їх переваги та недоліки. *Держава та регіони*. 2007. № 5. С. 32–35.
16. Погосова А. В., Ярмолюк О. Ф. Методи обліку витрат та калькулювання собівартості продукції: переваги та недоліки. *Облік і фінанси*. 2012. № 4. С. 18–20.
17. Сльозко Т. Методи обліку витрат «стандарт-кост» і нормативний: історія та сучасність. *Бухгалтерський облік і аудит*. 2007. № 7. С. 3–8.
18. Дороженко Л. І. Сучасні методи обліку витрат у контексті зарубіжного досвіду. *Держава та регіони. Серія: Економіка та підприємництво*. 2014. № 2. С. 72–76.
19. Дерій В. А. Запозичені (зарубіжні) методи обліку витрат і калькулювання собівартості продукції та їхнє використання в Україні. URL: http://www.nbu.gov.ua/old_jrn/Soc_Gum/Vlca_ekon/Ekon/2010_33/18.pdf. – (дата звернення 01. 04.2018 р.). – Назва з екрана.
20. Мельник Г.В. Погляд на процес управління витратами підприємства з позицій еволюції концепції маркетингу. *Управління економікою: теорія та практика*. 2016. С. 234–242.
4. Slozko T. (2013). Metody obliku vytrat chy metody upravlinnia vytratamy: problemy definitsii [Methods of Cost Accounting or Cost Management Methods: Definition Problems]. *Bukhhalterskyi oblik i audyt – Accounting and auditing*, 4, pp. 16–21. Retrieved from irbis-nbu.gov.ua/.../cgiirbis_64.exe?... [in Ukrainian].
5. Ostapenko T. M. (2013). Ekonomichna sutnist upravlinnia vytratamy [The economic essence of cost management]. *Visnyk Sumskoho derzhavnogo universytetu. Ser.: Ekonomika – Bulletin of Sumy State University. Ser.: Economics*, 2, pp. 85–91. Retrieved from https://essuir.sumdu.edu.ua/bitstream/123456789/33707/1/Ostapenko_upravlinnya_vytratamy.pdf [in Ukrainian].
6. Hrinchenko A.V. (2011). Metody upravlinnia vytratamy ta efektyvnist yikh zastosuvannia na vitchyznianskykh pidpriemstvakh [Methods of cost management and their efficiency at domestic enterprises]. *Teoretychni ta prykladni pytannia ekonomiky – Theoretical and applied issues of economics*, Issue 25, pp. 306–311. Retrieved from http://archive.nbu.gov.ua/portal/soc_gum/tppe/2011_25/Zb25_42.pdf [in Ukrainian].
7. Holubovskyi L.V. (2010). Analiz suchasnykh metodiv upravlinnia vytratamy [Analysis of modern cost management methods]. *Halytskyi ekonomichnyi visnyk – Galician Economic Herald*. 1(26), pp. 187–192 [in Ukrainian].
8. Drobiazko S.I. (2012)/ Osnovni kharakterni rysy suchasnykh metodiv upravlinnia vytratamy [The main features of modern cost management methods]. *Biuletyn Mizhnarodnogo Nobelivskoho ekonomichnogo forumu – Bulletin of the International Nobel Economic Forum*, 1(5), Vol. 2, pp. 107–114 [in Ukrainian].
9. Yatskevych I.V. (2009)/ Metody upravlinnia vytratamy na pidpriemstvakh haluzi zviazku [Methods of cost management at the telecommunications industry]. *Visnyk Khmelnytskoho natsionalnogo universytetu. Ekonomichni nauky – Bulletin of the Khmelnytsky National University. Economic Sciences*, 1, pp. 60–62 [in Ukrainian].
10. Slozko T. (2007). Metody obliku vytrat «standart-kost» i normatyvnyi: istoriia ta suchasnist [Methods of cost accounting "standard-bone" and normative: history and modernity]. *Bukhhalterskyi oblik i audyt – Accounting and auditing*, 7, pp. 3–8 [in Ukrainian].
11. Bielousova I. (2006). Metody obliku vytrat i kalkuliuvannia sobivartosti produktsii [Methods of accounting for costs and calculating the cost of production]. *Bukhhalterskyi oblik i audyt – Accounting and auditing*, 9, pp. 3–5 [in Ukrainian].
12. Marenych T. (2006). Metody obliku vytrat i kalkuliuvannia sobivartosti produktsii [Methods of cost accounting and cost calculation of production]. *Bukhhalterskyi oblik i audyt – Accounting and Audit*, 12, pp. 19–25 [in Ukrainian].
13. Butynets F.F. (2002). Orhanizatsiia bukhhalterskoho obliku [Organization of accounting]. *Zhytomyr, ZhITI* [in Ukrainian].
14. Frolova T.A. (2005). Ekonomika predpriatiya [Enterprise economics]. Таганрог, TRTU. Retrieved from <http://www.aup.ru/books> [in Russian].
15. Kalienina N.V. (2007). Metody upravlinnia vytratamy, yikh perevahy ta nedoliky [Methods of cost management, their advantages and disadvantages]. *Derzhava ta rehiony – State and regions*, 5, pp. 32–35 [in Ukrainian].
16. Pohosova A. V., Yarmoliuk O. F. (2012). Metody obliku vytrat ta kalkuliuvannia sobivartosti produktsii:

References

1. Susidenko O.V. (2015). Formuvannia systemy zabezpechennia finansovoi bezpeky pidpriemstva [Formation of the financial security system of the enterprise: diss. for the sciences]. *Candidate's thesis*. Khmelnytsky, Khmelnytsky National University. Retrieved from <http://www.khnu.km.ua/root/res/2-21-15-10.pdf> [in Ukrainian].
2. Pohorelov Yu.S., Khrystenko L.Kh., Aleinikov A.A., Makukhin H.A. (2011). Upravlinnia vytratamy pidpriemstva [Management of enterprise expenses]. Lugansk, "Noulige" [in Ukrainian].
3. Kovtun S., Tkachuk N., Savluk S. (2007). Upravlinnia zatratamy [Cost management]. Kharkiv, Factor [in Ukrainian].

perevahy ta nedoliky [Methods of cost accounting and cost calculation of production: advantages and disadvantages]. *Oblik i finansy – Accounting and finance*, 4, pp. 18-20 [in Ukrainian].

17. Slozko T. (2007). Metody obliku vytrat «standart-kost» i normatyvnyi: istoriia ta suchasnist [Methods of cost accounting "standard-bone" and normative: history and modernity]. *Bukhhalterskyi oblik i audyt – Accounting and auditing*, 7, pp. 3-8 [in Ukrainian].

18. Dorozhenko L. I. (2014). Suchasni metody obliku vytrat u konteksti zarubizhnogo dosvidu [Modern methods of cost accounting in the context of foreign experience]. *Derzhava ta rehiony. Serii: Ekonomika ta pidpriemnytstvo – State and regions. Series: Economics and Business*, 2, pp. 72-76 [in Ukrainian].

19. Derii V. A. Zapozycheni (zarubizhni) metody obliku vytrat i kalkuliuvannia sobivartosti produktsii ta yikhnie vykorystannia v Ukraini [Borrowed (foreign) methods of accounting for costs and calculating the cost of production and their use in Ukraine]. (n.d.). Retrieved from http://www.nbu.gov.ua/old_jrn/Soc_Gum/Vlca_ekon/Ekon/2010_33/18.pdf [in Ukrainian].

20. Melnyk H.V. (2016). Pohliad na protses upravlinnia vytratamy pidpriemstva z pozytsii evoliutsii kontseptsii marketynhu [View on the cost management of enterprise process from the positions of the evolution concept of marketing]. *Upravlinnia ekonomikoiu: teoriia ta praktyka – Economics Management: Theory and Practice*, pp. 234–242. Kyiv, IIE of NAS of Ukraine [in Ukrainian].

В. І. Ляшенко

академік АЕН України
ORCID 0000-0001-6302-0605,

М. О. Солдак

канд. екон. наук,

Інститут економіки промисловості НАН України, м. Київ

МОДЕРНІЗАЦІЯ ПРОМИСЛОВОСТІ РЕГІОНІВ В КОНТЕКСТІ ТЕРИТОРІАЛЬНОЇ ТА ФУНКЦІОНАЛЬНОЇ ДЕЦЕНТРАЛІЗАЦІЇ

Важливість промисловості залишається високою, незважаючи на те, що останніми роками її обсяги зменшуються. Виробництво складає 15,3% світового валового внутрішнього продукту (ВВП) та 15,8% ВВП Європейського Союзу [1]. За підрахунками Європейської комісії, на кожному 100 робочих місць, створених у промисловості, в інших галузях економіки створюється 60-200 нових робочих місць [2].

У 2015 р. Організація Об'єднаних Націй затвердила Програму сталого розвитку до 2030 року, одна з її цілей стосується активного збільшення частки промислового виробництва у загальній зайнятості та ВВП до 2030 р. шляхом інтеграції дрібних промислових та інших підприємств у ланцюги створення вартості, модернізації інфраструктури та промисловості з більшою ефективністю використання ресурсів, використання екологічно безпечних та екологічно чистих технологій та промислових процесів, посилення наукових досліджень, модернізації технологічних можливостей та заохочення інновацій. Останні документи Організації Об'єднаних Націй з промислового розвитку присвячені ролі технологій та інновацій у процесі всебічного та сталого розвитку промисловості, включаючи регіональний аспект [3; 4].

В Україні особливу значущість процеси інноваційної модернізації промисловості набувають для регіонів в умовах необхідності найскорішого вирішення ними важливих стратегічних завдань, пов'язаних із оновленням техніко-технологічної бази промислового сектору економіки та розширенням на її основі масштабів виробництва готової кінцевої продукції з високою доданою вартістю; забезпеченням збалансованого промислового, соціального та екологічного розвитку;

реструктуризацією соціальної інфраструктури; зміцненням їх ділового іміджу.

Актуальність дослідження цієї проблеми підсилюється процесами децентралізації управління національним господарством, а також пошуком шляхів активізації економічного розвитку регіонів. Розв'язання нагальних проблем модернізації економіки регіонів не може бути забезпечено лише зусиллями державного центру та його органів управління. Тут необхідна й зацікавлена участь органів регіональної та місцевої влади, ініціатива і відповідальність яких мають бути підвищені завдяки децентралізації управління між різними рівнями влади з метою формування сприятливого регіонального економічного простору для усіх видів господарської діяльності, залучення інвестицій та людських ресурсів, генерації та просування інновацій відповідно до ринкових потреб. Процеси децентралізації управління здатні надати державній політиці модернізації національної економіки рис цілісності та збалансованості інтересів.

Питання побудови ефективного територіального устрою, конституційно-правового статусу регіональних утворень, розподілу повноважень між формами публічної влади залишається у центрі уваги європейської громадськості та наукової думки. За останні роки і в Україні з'явилася значна кількість публікацій, присвячених проблемам реформи в напрямку децентралізації [5-9]. Питання реалізації реформи розглядаються та аналізуються з точки зору предмету наукового інтересу авторів. Найчастіше, увага приділяється фіскальній децентралізації, формуванню ефективного місцевого самоврядування з прийняття бюджетних рішень [10-12].

Основні зміни, передбачені реформою децентралізації в Україні, закріплені в Концепції реформи місцевого самоврядування та територіальної організації влади, Законі України «Про співробітництво територіальних громад», «Про добровільне об'єднання територіальних громад», та змін до Бюджетного і Податкового кодексів – щодо фінансової децентралізації. Втім процес побудови ефективної системи влади на всіх рівнях продовжується. Тому необхідно розглянути досвід держав, які тривалий час реалізують реформи децентралізації та територіального устрою держави.

Європейські країни демонструють приклади того, як вирішити питання територіального устрою держави, у відповідь на нові виклики світу, що швидко змінюється. В нашій роботі проаналізовано досвід трьох ключових європейських країн – Франції, Німеччини та Італії. Країни вибрано з різних причин. По-перше, вони представляють різні моделі місцевого самоврядування. Італія та Франція використовують континентальну модель місцевого самоврядування, де пряме державне управління поєднується із місцевим самоврядуванням. Для таких країн є характерною певна ієрархія системи управління, в якій місцеве самоврядування є ланкою в порівнянні з державною владою, автономія місцевого самоврядування обмежена, а на місцях діють спеціальні державні уповноважені, які контролюють органи місцевого самоврядування. Німеччина використовує змішану модель, що увібрала в себе риси англосаксонської та континентальної моделі та має, крім того, власні специфічні ознаки. Характерною ознакою змішаної моделі є поєднання достатньо автономного місцевого самоврядування на низовому територіальному рівні з державним управлінням, і держава активно підтримує і стимулює самоорганізацію громадян на місцях.

По-друге, Франція – є прикладом найбільш послідовного тривалого процесу децентралізації, яка пройшла шляхом від централізованої країни, що історично склалася за часів встановлення «наполеонівського централізму» до децентралізованої держави. Інститут префектів, який протягом значного періоду застосування довів свою ефективність у Франції, намагаються втілити в Україні з набранням чинності змін до Конституції та ліквідації місцевих державних адміністрацій. В Італії конституційно закріплена унітарна форма державного устрою, проте такі терміни, як «фіскальний федералізм», «бюджетний федералізм» стали визначальними при реформуванні різних сфер державної діяльності, а принцип децентралізації представляється основною політико-правовою догмою італійської держави [14].

По-третє, досвід цих країн є цікавим з точки зору не тільки реформи територіальної, а й функціональної децентралізації.

Отже, **метою статті** є виявлення та співставлення деяких сучасних тенденцій децентралізації та реформування територіального устрою в країнах Європи, обґрунтування підходів до нових можливостей модернізації промисловості регіонів в умовах децентралізації управління.

В конституційній та інституційній організації країни територіальність передбачає становлення певних за просторовою ознакою (у горизонтальній площині) областей, яким може бути приписано множину функцій, а оскільки ці області встановлюються як самостійні політичні та адміністративні одиниці, то від-

повідним акторам може бути покладено зобов'язання виконання безлічі цих функцій. Натомість поняття функціональності зосереджено на окремих спеціальних завданнях, які вирішуються одним актором/інститутом або вертикальним ланцюгом акторів/інститутів [15, с. 59].

За одним з підходів до класифікації децентралізації існує територіальна та функціональна децентралізація. Різниця між *територіальною* та *функціональною децентралізацією* полягає в тому, що перша є процесом, у рамках якого конституцією або актом парламенту регламентується юрисдикція автономної влади, що діє на обмеженій території та має статус окремої юридичної особи шляхом надання влади тим органам, які обираються безпосередньо громадянами, що проживають на відповідній території [1616, с. 292].

Втім, децентралізація влади передбачає широке коло суб'єктів реалізації завдань і функцій, що мають публічний характер, не обмежуючись лише рівнем територіальних одиниць й органами місцевого самоврядування. Зміст *функціональної децентралізації* полягає в тому, що прийняття рішень здійснює автономний орган, який має статус юридичної особи і відносний ступінь фінансової незалежності від центральної влади. Функціональна децентралізація відноситься до моделі «згори-донизу» (*«top-down»*) і «зазвичай запроваджується в унітарних державах через трансфер попередньо визначених центральною владою повноважень та відповідальності до спеціалізованих установ, інкорпорованих в державні інституції, чії юрисдикції визначаються статутами» [5]. На практиці це означає, що центральний або місцевий уряд вирішує не виконувати одне зі своїх повноважень та передає його до спеціалізованої установи, яка отримує чітко визначені функції та бюджет для їх виконання.

Розглянемо докладніше деякі сучасні тенденції децентралізації та реформування територіального устрою Італії, Франції та Німеччини.

Італія

Італія є парламентською республікою з унітарним, децентралізованим державним устроєм та демократичним політичним режимом. Конституційна реформа 2001 р. остаточно закріпила децентралізацію і автономізацію регіонів Республіки Італія в якості провідного принципу реформування державного устрою країни. Загалом, реформа принесла такі важливі для суспільно-політичного життя країни зміни.

1. Встановлено новий конституційно-правовий статус адміністративно-територіальних утворень у складі Італії. Відповідно до змін, складовими Республіки є комуни, провінції, столичні міста, області, держава. Комуни, провінції, столичні міста і області є автономними утвореннями з власним статутом, повноваженнями і функціями відповідно до принципів, встановлених Конституцією (ст. 114 Конституції) [13]. Для політико-правової системи Італії характерним є бачення держави як складової частини Республіки поряд із областями. Відповідно комуни, провінції, міста, області не є структурними підрозділами держави, а являють собою таке ж втілення волі народу, як і сама держава.

2. Скасовано інститут Урядового Комісару, однією з основних функцій якого був контроль, у співробітництві із префектами, за виконанням функцій, які виконують регіональні органи влади з метою за-

безпечення єдності керівництва та адекватності адміністративних дій. Вважалося, що наявність органу, який є «інструментом в руках державної влади, що дозволяє відмінити нормативно-правові акти регіональних рад» не сприяла процесам децентралізації влади [14, с. 126]. Таким чином, інститут, який обмежував самостійність та автономію регіонів припинив існування, а вирішення спорів між державою та регіонами стало можливим тільки через звернення до Конституційного суду.

3. Встановлено новий розподіл сфер ведення. Конституція визначає, що законодавча влада належить державі та областям, встановлюючи при цьому сфери їх виключної, а також конкуруючої компетенції (ст. 117). В основу розмежування компетенції між громадами, провінціями, столичними містами, регіонами та державою покладено принципи «субсидіарності, диференціації і пропорційності» (ч. 1 ст. 118). До відання комун відноситься виконання всіх адміністративних функцій, за винятком тих, які для забезпечення їх однакового виконання надані провінціям, столичним містам, областям та державі (ч. 1 ст. 118). Конституція містить положення щодо підтримки вираження ініціативи громадянами: «держави, області, столичні міста, провінції та комуни сприяють самостійній ініціативі громадян і їх об'єднань – щодо їх діяльності в суспільних інтересах на засадах принципу субсидіарності» (ч. 4 ст. 118). З 39 сфер, які було закріплено за державою, або регіонами, конституційною реформою 2001 р. 30 передано або до ведення регіонів, або у спільне ведення держави та регіонів, при цьому жодну зі сфер не було передано від регіону до держави.

Що стосується розширення фінансових повноважень регіонів, то Конституційний суд постановив, що їх обсяг є недостатнім і потребує розширення. В іншому випадку сфери юрисдикції, які було встановлено реформою, будуть суперечити одна одній. Очікуваного закріплення за регіонами принципу повного переходу до регіонів доходів від збору податків на їх території поки не відбулося – їм залишається лише частина ресурсів.

Продовжують знаходити втілення спроби окремих регіонів Італії змінити статус відносно із центром, що пов'язано в основному з економічними причинами. Ст. 116 Конституції передбачає можливість проведення референдумів з питання з розширення прав автономії регіонів. У 2017 р., вперше за 70 років існування Італійської Республіки відбулися референдуми в Ломбардії і Венето. Переважна більшість висловилися за розширення автономії, завдяки чому місцева влада отримала додатковий вагомий аргумент в переговорах з центральною владою з питання про перетворення Ломбардії і Венето в «області з особливим статусом».

Нині Конституція Італії наділяє таким статусом п'ять регіонів, кожен з яких дійсно виділяється на тлі інших. Два з них – це острови Сицилія і Сардинія, інші: Валле-д'Аоста, Трентіно - Альто-Адідже, Фріулі - Венеція-Джулія – являють собою прикордонні зони зі своєю різноманітною культурою, в яких поряд з італійським на офіційному рівні використовуються і інші мови (французька, німецька та словенська відповідно) (ст. 116 Конституції). Після референдуму уряд і три регіони – Ломбардія, Венето і Емілія-Романья – підписали угоди терміном на десять років про так звану диференційовану автономію. Основні положення угод

розширюють автономні права регіонів у чотирьох сферах: трудове законодавство, освіта, охорона здоров'я і навколишнє середовище. Що стосується фінансових ресурсів, які мають забезпечити здійснення прав автономії, то вони будуть визначатися комісією, куди увійдуть представники держави і регіонів на паритетних засадах [17].

Франція

Територіальна децентралізація відбувається у Франції протягом багатьох років, що пов'язано із культурно-історичним аспектом. На початку XIX ст. Франція зробила наголос на громадянське поняття нації, звеличивши національну єдність, викоринюючи специфічні культурні риси при адміністративному управлінні. Процеси децентралізації здійснюються з середини XX ст. з причин економічного характеру [18]. Попри значні реформи щодо введення та укріплення місцевого самоврядування, «наполеонівський централізм» виявляється і досі, зокрема в інституті *префекту*, через який центральна влада здійснює контроль над периферійними адміністративними одиницями. Слід зазначити, що за 200 років існування повноваження префектів змінилися. Нині вони є представниками держави, які висловлюють державні інтереси – всього уряду і кожного з міністрів на території, забезпечують безпеку території. До 90-х років XX ст. деякі державні служби були підпорядковані не префекту, а відповідним міністрам. Згодом було створено дві ланки префектів: департаментського та регіонального рівнів. У результаті, регіональний префект може узгоджувати будь-яку стратегію з міністерством, а узгоджена стратегія реалізовується департаментським префектом, який не має права вирішувати питання територіального розвитку із відповідним міністром [19]. Префекти контролюють лише легальність, а не доцільність актів органів місцевого самоврядування. Право скасування акта має адміністративний суддя. Префект розглядає акти не тільки загального характеру, а й у сфері закупівель, планування території, екології та довкілля.

Попри тривалий процес децентралізації у Франції розподіл обов'язків між рівнями субнаціональних одиниць влади (регіони, департаменти і комуни) (ст. 72 Конституції Французької Республіки) [20] залишається неясним, іноді породжуючи співпадіння аналогічних функцій, виконуваних різними рівнями і одиницями субнаціонального самоврядування. Переважна більшість комун (з населенням загалом 1700 осіб) є надто малими за чисельністю населення і адміністративних можливостей і не можуть впоратися з поставленими перед ними завданнями. Тому їх потенціал у здійсненні якоїсь координуючої політики «знизу» або «зсередини» є сумнівним. Через велику кількість дрібних муніципальних утворень, які адміністративно не здатні впоратися власними силами з проблемами місцевого самоврядування, вже в 1890 р. був прийнятий закон, який надає муніципальним утворенням офіційно затвержені форми міжкомунальної співпраці як на одноцільовій, так і на багатоцільовій основі. Хоча безліч різноманітних міжкомунальних органів слугують виконанню і координуванню безлічі функцій місцевого управління, і в субрегіональному просторі вони супроводжуються дедалі більшою інституційною складністю і «перенасиченістю». Прийнятий у 1991 р. *Loi Chevènement* був спробою «спростити» надмірну складність міжкомунальних органів. Оскільки

ки різні форми міжкомунальної співпраці, реалізуються під керівництвом рад, які обираються не прямим голосуванням, а побічно – радами муніципальних утворень, що співпрацюють, виникає структурна проблема. Адже міжкомунальні інститути беруть на себе і виконують все більшу кількість функцій місцевого управління, а оскільки прямі вибори їхніх рад не передбачено, вони не мають політичної легітимності. Натомість муніципальні утворення, які приймають участь у створенні міжкомунальних інститутів, володіють політичною легітимністю завдяки їх виборним радам, проте кількість їх функцій скорочується [1515].

Прикладами реалізації *функціональної* децентралізації у Франції є університети. Незважаючи на поглиблення інтеграції дослідницьких організацій у глобальному контексті, що стимулюється розвитком цифрових технологій та міжнародного наукового співробітництва, активність участі установ науки та освіти у передачі знань, як і раніше, визначається фактором географічної близькості. Просторова специфіка розвитку науки обумовлена обставинами соціально-економічного характеру, культурними традиціями території, що історично склалися. Внаслідок комплексного впливу різноманітних факторів наука та освіта має динамічну територіальну структуру.

Залучення університетів до розвитку регіону є одним з першочергових завдань для уряду.

У країнах ОЕСР спостерігається низка тенденцій, які безпосередньо впливають на активність університетів у розвитку регіональної промисловості. Змінюються інструменти управління і механізми державного фінансування. Зокрема, університети стають більш самостійними в розподілі фінансових коштів, виборі партнерів, питань добору кадрів і їх розвитку, розробці навчальних програм, нові моделі державного фінансування виходять з принципу «оплата за результатами», включаючи контракти, угоди, схеми, засновані на формулах та індикаторах; збільшується зовнішня (конкурсна) підтримка з державних і приватних джерел; розширюється кооперація між інститутами, спостерігається їх злиття [21, с. 18].

Відповідно до закону про автономію університетів їм надається бюджет, виходячи з кількості студентів, характеру навчальних дисциплін, а також на основі низки показників результатів їх діяльності відповідно вирішення завдань, які було поставлено в сфері освіти і наукових досліджень. У встановлених рамках вони розпоряджаються своїми бюджетами на власний розсуд. Це дозволяє університетам запрошувати фахівців, самостійно визначати систему заохочень викладачів і дослідників, створювати спільні підприємства з приватними фірмами [22, с. 19].

На базі наукових колективів було створено тематичні мережі провідних наукових досліджень (*Réseaux Thématiques de Recherches Avancées – RTRA*) і тематичні центри наукових досліджень та медичної допомоги (*Centre Thématique de la Recherche Scientifique – CTRS*). З різних дисциплін функціонують 13 тематичних мереж передових наукових досліджень (RTRA). Так, мережа RTRA «Нанонауки в рамках наноелектроніки», керівництво якої розташовується в Греноблі, об'єднує навколо ядра з 29 дослідницьких лабораторій 600 дослідників. Також дев'ять тематичних центрів наукових досліджень і медичної допомоги (CTRS) охоплюють наукові і медичні колективи високого рівня, що пра-

цюють в галузі охорони здоров'я. Закон надав університетам та іншим вищим навчальним закладам новий інструмент, призначений для інтеграції їх діяльності і ресурсів на регіональній основі, – пули наукових досліджень і вищої освіти (*les Pôles de Recherche et d'Enseignement Supérieur – PRES*). На території Франції діють дев'ять таких пулів. Так, пул «Університет Бордо» об'єднує чотири університети міста Бордо і чотири інших ВНЗ (три інженерні школи та інститут політичних наук). У 2007 р. прийнято Закон «Про свободу і відповідальність університетів», який є доповненням до механізму, введеному для підвищення ефективності наукових досліджень та інновацій: університети, які користуються відповідно до цього закону більшою автономією у виборі стратегії і способі управління, матимуть можливість проводити свою власну політику в галузі наукових досліджень і впроваджувальної діяльності, що слугуватиме формуванню підприємницьких екосистем навколо університетів, в яких присутні підприємства різного розміру – від малого бізнесу до філіалів транснаціональних компаній [23, с. 51].

Німеччина

Німеччина характеризується як країна з розвинутою демократичною структурою влади і широким місцевим самоврядуванням.

Центральний уряд є відповідальним за політичний процес та законодавчу діяльність, але його вплив на регіональний та місцевий уряд є обмеженим. Федеральний уряд та міністерства не мають власних периферійних відділень через які б вони змогли здійснювати цей вплив. Відповідно до федерального розподілу функцій, здійснення федеральної політики та законів, нормативів ЄС знаходиться у веденні земель, а в землях – у веденні місцевої влади.

У більшості земель створено середній адміністративний рівень (окружний уряд) який керується чиновником (президентом), який призначається земельним урядом на кшталт департаментського префекта у Франції [24].

Ефективність інституту місцевого самоврядування визначається широкою участю в ньому громадян. Ефективні управлінські рішення в умовах малих громад приймаються завдяки інститутам координації акторів, наприклад, міжмуніципальній кооперації та залученню обслуговуючих підприємств.

Завдання, що виконують комуни, діляться на «добровільні» і «обов'язкові». Перші в повній компетенції комунальної Ради, яка визначає, чи будуть вони вирішуватись, і якщо так, то яким чином. Це такі проблеми, як забезпечення населення водою й енергією, питання культури, спорту, а також соціального характеру. Фінансові ресурси комуни йдуть насамперед на вирішення «обов'язкових» завдань, і тільки кошти, що залишилися, можна використати для вирішення «добровільних» завдань [25, с. 345]. Місцева влада при вирішенні «обов'язкових» завдань контролюється з боку державної влади, що представляється як форма інтеграції у державне управління.

Для реалізації завдань регіональної політики інституційні порядки Італії, Франції та Німеччини, як і інших країн ЄС, приведено у відповідність до системи номенклатурно-територіальних одиниць статистики (NUTS). Єдина статистична система дає можливість забезпечити в країнах ЄС уніфіковану, прозору та

ефективну модель статистичного моніторингу і на основі цього реалізувати гнучку регіональну політику. Єдина статистична система включає:

NUTS 1 (соціально-економічні райони, які об'єднують основні регіони, 104 од.), чисельність населення в яких нараховує від 3 до 7 млн осіб. Це можуть бути існуючі адміністративно-територіальні одиниці, як наприклад, землі Німеччини. Якщо ж для даного рівня не існує адміністративно-територіальних одиниць, то вони можуть бути створені шляхом об'єднання менших адміністративних одиниць у вищій рівень у так звані «неадміністративні одиниці» (*“non-administrative units”*). Таке агрегування здійснюється на географічній, соціально-економічній, історичній, культурній або екологічній основі. Території просторового планування Z.E.A.T. (*Zone économique d'aménagement du territoire* – Територія дослідження і регіонального планування) у Франції [26], групи регіонів в Італії є неадміністративними агрегаціями (*non-administrative aggregations*). Так, межі Z.E.A.T. не збігаються з межами регіонів, вони не мають законодавчої, виконавчої або адміністративної ролі.

Для неадміністративних одиниць існують відхилення у чисельності населення залежно від конкретних географічних, соціально-економічних, історичних, культурних та екологічних умов, особливо для островів. Рівень NUTS 1 використовується для аналізу регіональних проблем в ЄС, таких як «вплив митного союзу і економічної інтеграції на регіони, які знаходяться на нижчому, ніж національний, рівні» [27, с. 6].

NUTS 2 (базові регіони, 281 од.), чисельність населення в яких від 800 до 3 млн осіб. Це регіони Франції, включаючи її заморські території, області Італії, німецькі первинні адміністративні субрегіони в землях. Рівень NUTS 2 зазвичай використовується державами-членами як основа для проведення регіональної політики і тому найбільш підходить для аналізу регіональних та національних проблем. Саме на класифікації регіонів NUTS 2 ґрунтується підтримка структурних фондів.

Для рівня NUTS 3 (1348 од.) ЄС пропонує критерій чисельності населення від 150 до 800 тис. осіб. Рівень включає області, які занадто малі для складних економічних аналізів, можуть використовуватися для конкретного аналізу або вказати, яких регіональних заходів необхідно вжити.

В ЄС розроблена також класифікація для більш дрібних адміністративно-територіальних одиниць.

Отже, багаторічний досвід реформування територіального устрою та проведення децентралізації у провідних країнах Європи дозволяє зробити наступні важливі в рамках дослідження висновки:

1. Попри тривалу реформу в країнах все ще існують проблеми, що виникають через нечіткий розподіл повноважень між субнаціональними одиницями влади. Так, в результаті існування великої кількості малих за чисельністю населення комун Франція має складну систему міжкомунальних відносин, де міжкомунальні інститути, не маючи політичної легітимності, виконують все більше функцій місцевого управління, що є предметом політичних дискусій.

2. Незважаючи на децентралізацію, центральний уряд Франції та міністерства продовжують свою присутність на регіональному та місцевому рівнях, через периферійні відділення державної адміністрації на

рівні регіонів, департаментів, комун. І в цьому Франція відрізняється не тільки від федеральної Німеччини, де центральний уряд не має власних периферійних відділень на регіональному та місцевому рівнях, а й від унітарної Італії, в якій у результаті конституційної реформи було скасовано інститут Урядового Комісару, який обмежував самостійність та автономію регіонів.

3. Сучасним трендом децентралізації управління є проведення разом із територіальною децентралізацією функціональної, яка передбачає наявність організацій, що отримують чітко визначені функції та бюджет для їх виконання.

4. Для країн, які не мають адміністративно-територіальних одиниць, що відповідають рівню NUTS 1 (Італія та Франція) створюються неадміністративні одиниці, що використовується для аналізу регіональних проблем.

Україна

В Україні децентралізація спрямована насамперед у бік її *територіального* напрямку через розширення прав та спроможностей органів місцевого самоврядування та територіальних громад.

Відносно реформ децентралізації Уряд звітує про створення у її процесі 665 об'єднаних територіальних громад (ОТГ), що об'єднали 3118 громад та здобули ресурс, фінанси (у вигляді надходжень від податків за нормативами відратувань), повноваження, мають прямі міжбюджетні відносини з державним бюджетом, трансферти для виконання делегованих державою повноважень (дотації, освітня та медична субвенції, субвенція на розвиток інфраструктури громад) [28].

Разом із тим відбувається «процес перерозподілу, розсіювання функцій і повноважень, які до кінця не визначені і не зв'язані в єдину систему управління від центрального органу управління країною до місцевих (громад) або регіональних органів влади» [7, с. 5]. До того ж, за оцінкою фінансової спроможності 366 ОТГ у 2017 р. 80,0% виявилися дотаційними [29]. Фінансову самостійність мають, переважно, громади, на території яких розміщені потужні підприємства реального сектору економіки. За таких умов управління процесами модернізації промисловості, які передбачають акцентування уваги на орієнтири розвитку, що пов'язані з реалізацією територіальних конкурентних переваг, насамперед науково-технічного та інноваційного потенціалу є практично неможливим.

Реалізація проектів з модернізації потребує концентрації ресурсів, не тільки фінансових, а й наукових, що формуються великими адміністративно-територіальними одиницями. Українські вчені пропонують «перереформувати» регіони з врахуванням наявності в Україні історичних регіонів [30, с. 114] або за моделлю соціально-економічного районування [31; 32; 33].

Українські економісти та географи стверджують, що змістовий, а не формально-кількісний характер соціально-економічного районування є найбільш суттєвим принципом районування, він визначає, що соціально-економічний район є не статистично-однорідною територією за якоюсь ознакою, а соціально-економічною єдністю, цілісністю та спільністю життєдіяльності [33, с. 8]. При цьому виділяють такі ознаки районів:

1. Тісний соціально-економічний, демографічний і культурний зв'язок територій району з головним ядром – її найбільшим за кількістю населення містом.

2. Формування у великому регіоні територіальної соціально-економічної системи, тобто такого просторового поєднання населення, соціальної, економічної та екологічної сфер, в якому на основі їх взаємозв'язаності, збалансованості і взаємодоповнюваності створюються оптимальні умови для життєдіяльності суспільства.

3. Спеціалізація району в загальноукраїнському (загальнореспубліканському) поділі та інтеграції праці.

4. Можливість здійснювати в межах району територіальне регулювання та координацію соціальних, економічних і демографічних процесів на субукраїнському рівні [32].

На наш погляд, з метою модернізації промисловості найбільш прийнятним є зонування України важливим підґрунтям якого є, по-перше, тяжіння до великих міст та промислових агломерацій, які мають

відносно високий рівень науково-освітнього потенціалу; по-друге, відповідність системі номенклатурно-територіальних одиниць статистики ЄС. Оскільки Україна просувається шляхом європейської інтеграції, то питання приведення територіальних одиниць України до європейських стандартів є актуальним та потребує обґрунтування.

Провідну координаційну роль у науково-технічному та інноваційному розвитку регіону покликані відігравати наукові центри НАН України та МОН України. Відповідно до ст. 25 Закону України «Про наукову і науково-технічну діяльність» регіональні наукові центри створюються з метою підвищення ролі науки в розробленні та реалізації ефективної регіональної політики, її орієнтації на поєднання загальнодержавних і регіональних інтересів, наукове забезпечення розв'язання актуальних проблем соціально-економічного розвитку регіонів.

Таблиця 1

Розподіл інституційних порядків у Італії, Франції та Німеччині

Рівень за NUTS	Франція		Німеччина		Італія		Україна	
	Територіальні рівні	кільк.	Територіальні рівні	кільк.	Територіальні рівні	кільк.	Територіальні рівні	кільк.
NUTS 1	Території Дослідження і регіонального планування Z.E.A.T + DOM*	9	Землі Länder	16	Групи регіонів Gruppi di regioni	5	Економічні райони	8
NUTS 2	Регіони Régions + DOM	27	Адміністра-тивні округи Regierungsbezirke	38	Регіони Regioni	21	Області	25
NUTS 3	Департаменти Départements + DOM	101	Територіальні одиниці районів Kreise	402	Провінції Provincie	110	Райони	490
NUTS 4	Комуни Communes	35462	Громади Gemeinden	11135	Комуни Comuni	7983	Громади** ОТГ	11215 773

* DOM: Département d'outre-Mer (Департаменти і заморські регіони). Відповідно до ст. 72-3. Конституційного закону Франції N 2003-276 от 28 марта 2003 г. це Гваделупа, Гвіана, Мартініка, Реюньон, Майотт, Сен-П'єр і Мікелон, острова Валліс і Футуна і Французька Полінезія).

Джерело: складено авторами за: <http://ec.europa.eu/eurostat/web/nuts/national-structures-eu>.

**Джерело: Області: основні данні. Режим доступу: <https://decentralization.gov.ua/areas>.

В Україні створено шість наукових центрів, наразі діють п'ять: Донецький науковий центр, Західний науковий центр, Південний науковий центр, Північно-східний науковий центр, Придніпровський науковий центр.

Оцінювати роль наукових центрів в якості фундаменту розробки та реалізації регіональної політики модернізації промисловості необхідно з урахуванням їх інституційного різноманіття, яке проявляється у низці аспектів, включаючи виконання ними наукових, науково-організаційних, освітніх функцій, серед яких:

сприяння розвитку фундаментальних та прикладних досліджень, що проводяться в науково-дослідних установах та вищих навчальних закладах регіону, підвищенню рівня його наукового потенціалу, розвитку інтеграції науки і освіти;

участь у забезпеченні інноваційного розвитку регіону; організації широкого використання в регіоні високоефективних вітчизняних наукових розробок;

координація Стратегій і Програм розвитку економічних районів, областей та міст із загальнонаціональними стратегіями, пов'язаними з регіональним, інноваційним та промисловим розвитком в ув'язці із концепцією розумної спеціалізації ЄС (RIS3 – *Research and Innovation Strategies for Smart Specialisation*);

сприяння здійсненню науково-організаційних заходів, які спрямовані на формування ефективної науково-технічної і інноваційної політики в базових галузях економіки регіону, розвиток інфраструктури інноваційної діяльності;

сприяння інтеграції відповідних напрямів науки з освітою і виробництвом, впровадженню результатів наукових досліджень у практику;

здійснення просвітницької діяльності, сприяння підвищенню інтелектуального потенціалу регіону.

Підхід до формування регіональних інноваційних систем України навколо мережі регіональних центрів НАН України та МОН України в контексті децентралізації влади було запропоновано вченими Інституту економіки промисловості НАН України. З метою ефективного виконання повноважень з координаційної ролі у науково-технічному та інноваційному розвитку країни, якими наділив закон наукові центри, в роботі [8] обґрунтована доцільність створення у Вінницькій, Хмельницькій, Житомирській, Київській, Черкаській, Чернігівській областях двох регіональних наукових центрів, використовуючи їх потужну наукову та освітню базу. Житомирську, Київську, Черкаську,

Чернігівську області пропонується об'єднати під егідою Поліського наукового центру НАН України та МОН України; Вінницьку та Хмельницьку області – під егідою Подільського наукового центру НАН України та МОН України.

Нами пропонується виділення восьми економічних районів, як неадміністративних агрегацій, що утворюються шляхом об'єднання менших адміністративних одиниць (областей) з урахуванням соціально-економічного, культурного, історичного аспектів, та формується навколо наукових центрів НАН України та МОН України, і відповідають рівню NUTS 1 за номенклатурою територіальних одиниць ЄС.

Запропонований склад економічних районів представлено у табл. 2.

Таблиця 2

Економічні райони відповідно до розташування наукових центрів НАН України та МОН України та рівня NUTS 1 за номенклатурою територіальних одиниць ЄС

№ з/п	Економічні райони/ Центр району	Області	Чисельність населення, млн осіб	Науковий центр НАН України та МОН України/ Місто розташування
1	Донецький м. Донецьк	Донецька, Луганська	6,6	Донецький науковий центр м. Донецьк, з 2014 р. – м. Покровськ, м. Краматорськ
2	Придніпровський м. Дніпро	Дніпропетровська, Запорізька, Кіровоградська	5,9	Придніпровський науковий центр м. Дніпро
3	Слобожанський м. Харків	Полтавська, Сумська, Харківська	5,2	Північно-Східний науковий центр м. Харків
4	Центрально-Поліський м. Київ	Житомирська, Київська, Черкаський, Чернігівська, м. Київ	8,0	Поліський науковий центр м. Київ <i>пропонується</i>
5	Подільський м. Вінниця	Вінницька, Хмельницька, можливо Тернопільська	2,9-4,0	Подільський науковий центр м. Вінниця або м. Хмельницький <i>пропонується</i>
6	Причорноморський м. Одеса	Миколаївська, Одеська, Херсонська, Автономна Республіка Крим, Севастополь	4,7*	Південний науковий центр м. Одеса
7	Волинський	Волинська, Рівненська	2,2	м. Луцьк або м. Рівне <i>пропонується</i>
8	Західний м. Львів	Закарпатська, Івано-Франківська, Львівська, Чернівецька, можливо Тернопільська	6,1-7,2	Західний науковий центр м. Львів

* Дані з чисельності наявного населення Автономної республіки Крим та м. Севастополь з 2015 р. відсутні.

По-перше, за чисельністю населення ці неадміністративні одиниці відповідають рівню NUTS 1 за номенклатурою територіальних одиниць ЄС. По-друге, неадміністративні агрегації формуються навколо наукових центрів НАН України та МОН України, що дозволяє розробляти програми інноваційного розвитку економічного району, використовуючи потенціал наукових центрів НАН України та МОН України. Ви-

знання наукових центрів ключовими акторами формування регіональної інноваційної системи економічного району дало б можливість говорити про появу нових форм досягнення функціональної децентралізації, завдяки формуванню мережі акторів (наукових центрів НАН України та МОН України), які зорієнтовані на виконання конкретних функцій з метою науково-інноваційного забезпечення модернізації про-

мисловості безвідносно до адміністративно-територіальних меж.

Посилення участі установ НАН України у новостворених центрах, що пропонуються, – Подільському та Волинському – можливо шляхом утворення філій інститутів НАН при провідних вищих учбових закладах регіонів. Такий підхід відкриває можливості для створення у подальшому транскордонних інноваційних систем та кластерів, а в перспективі для формування спільного науково-освітнього простору як засобу реалізації Угоди про асоціацію України з ЄС.

Процес на прикладі розвитку сучасних нано- та біотехнологій може включати наступні кроки:

1. Створення Філії головного по проблемі інституту НАН України при відповідній кафедрі українського університету-партнера, або спільного науково-навчального інституту.

2. Укладання Угоди про співпрацю з іноземним університетом-партнером.

3. Забезпечення структурних підрозділів, що займаються нано- та біотехнологічними дослідженнями, взаємодоповнюючим обладнанням.

4. Забезпечення кадрами, стажування, наукові обміни.

5. Забезпечення фінансування шляхом залучення коштів європейських, національних та регіональних програм, місцевої бізнес-еліти або через систему різноманітних фондів.

6. Підготовка пропозицій до розробки національних та регіональних стратегій розумної спеціалізації та диверсифікації традиційних галузей спеціалізації регіонів і міст країн-партнерів.

7. Введення на фізичних та біологічних спеціальностях університетів партнерів спецкурсів «Основи економіки та підприємницької діяльності», «Економіка нанотехнологій», «Економіка біотехнологій».

8. Забезпечення бізнес-інкубування малого підприємства і тиражування нано- та біорозробок на базі місцевих інкубаторів, наукових, техно- та індустриальних парків.

З підвищенням ролі наукових центрів НАН України та МОН України виникає необхідність розширення кола їх завдань та створення нової концепції розвитку, що є напрямом подальших досліджень.

Список використаних джерел

1. Manufacturing, value added (% of GDP). (2017). Databank.worldbank.org. Available at: <http://databank.worldbank.org/data/reports.aspx?source=world-development-indicators&preview=on>.

2. A Stronger European Industry for Growth and Economic Recovery (Communication From the Commission to the European Parliament, the Council, the European Economic and Social Committee and the Committee of the Regions) (2012). р. 2. Available at: <http://eur-lex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=COM:2012:0582:FIN:EN:PDF>.

3. Industrial Development Report 2016: The role of Technology and Innovation in Inclusive and Sustainable Industrial Development (2016). Available at: unido.org/fileadmin/user...IDR2016_FULLREPORT.pdf.

4. UNIDO Annual Report 2016 (2016). Available at: http://www.unido.org/fileadmin/user_media_upgrade/Resources/Publications/Annual_Report/Annual_Report_2016_-_EN.pdf

5. Романюк С.А. Децентралізація: теорія та практика застосування: монографія. Київ: 2018. 216 с.

6. Гройсман В. Процеси централізації та децентралізації в сучасному державному управлінні. *Державне управління та місцеве самоврядування*. 2015. №2(25). С. 26-37.

7. Симоненко В.К. Реформи: адміністративно-територіальна, адміністративна і децентралізації – триєдині. *Регіональна економіка*. 2017. №2. С. 5-9.

8. Ляшенко В.І., Підричєва І. Ю. Регіональні наукові центри НАН України та МОН України як ядро розбудови регіональних інноваційних систем в умовах децентралізації. *Економічний вісник Донбасу*. 2017. № 1(47). С. 13-20.

9. Кузьменко Л.М., Солдак М.О. Децентралізація управління як фактор забезпечення модернізації промисловості України. *Управління економікою: теорія та практика*: зб. наук. пр. Київ: ІЕП НАНУ, 2015. С. 42-51.

10. Лунина І.А. Бюджетна децентралізація: цели і напрямлення реформ. *Економіка України*. 2014. №11. С. 61-75.

11. Власюк О.С. Реформа бюджетної децентралізації в Україні: результати, ризики та перспективи. *Регіональна економіка*. 2017. №2. С. 39-45.

12. Вишневіський В.П., Чекина В.Д., Виєцкая О.В. Использование налогового-бюджетных инструментов развития социальной сферы регионов в условиях неиндустриализации. *Економіка промисловості*. 2016. №3. С. 116-138.

13. Конституція Італійської Республіки. URL: <http://worldconstitutions.ru/?p=148>.

14. Сардарян Г. Конституціональна реформа 2001 года в Италии в контексте перехода от сложного унитарного государства к федеративному. *Право и управление. XXI век*. 2013. №2 (27). С. 122-129.

15. Вольман Х., Букерт Г. Организация государства во Франции и Германии. *Вопросы государственного и муниципального управления*. 2007. Том II. №2-3. С. 59-90.

16. Карабін Т.О., Менджул М.В. Фіскальні показники децентралізації за підсумками бюджетної реформи 2014-2015 рр. в Україні. Децентралізація в Україні: законодавчі новації та суспільні сподівання. Київ: Інститут законодавства Верховної Ради України, 2015. С. 290-303.

17. Дунаев А. «Лига» у власти. Ждет ли Италия каталонский сценарий. URL: https://carnegie.ru/commentary/76554?utm_source=rssemail&utm_medium=email&mkt_tok=eyJpIjoiWW1VNVIk1OamN5Tm1RdyIsInQiOiJKMm13azc4cG9HbEdveFhmc0lhT3p6Q1hLZ0FTbU56NDVhQmRVVUg1SnRQNnYxc3czSVVtUHBM51wvSkxUbVJFSFo3bU1WVVRDRmhZMDV5ZmRLR05Wb29DNzhPTnIUTHNMSU5QZGZcLytjeVV1dFRuaHozVFdIUnVlbWRBakF1Z0ZKI0%3D/.

18. Пахоруков К.И. Децентрализация во Франции: особая роль Корсики. *Всероссийский журнал научных публикаций*. 2011, сентябрь. С. 69-71.

19. Ткачук А. Французский досвід децентралізації очима вільними від захоплення / Інститут громадянського суспільства. URL: https://www.csi.org.ua/articles/france_decentralization/.

20. Конституція Французької Республіки від 4 жовтня 1958 р. зі змінами станом на 23 липня 2008 р. URL: <http://worldconstitutions.ru/?p=138>.

21. Унгер М., Полт Ф. «Треугольник знаний» между сферами науки, образования и инноваций: концептуальная дискуссия. *Форсайт*. 2017. Т.11. №2. С. 10-26.

22. Пети П. Инновации лицом к потребителю задача чрезвычайно сложная. *Бюллетень Инновационные Тренды*. 2011. № 11. С. 18-20.

23. Руффини П.-Б. Научная и инновационная политика во Франции. *Форсайт*. 2008. №2. С. 48-55.

24. Основной Закон Федеративной Республики Германия от 23 мая 1949 г. с последующими изменениями и дополнениями от 20 октября 1997 года. URL: <http://worldconstitutions.ru/?p=155>.

25. Трачук П.А., Фенич В.Я. Перспективы реалізації положень адміністративної реформи та децентралізації в частині реорганізації структури центральної та місцевої влади. Децентралізація в Україні: законодавчі новації та суспільні сподівання. Київ: Інститут законодавства Верховної Ради України, 2015. 413 с. (С 329-352).

26. Institut national de la statistique et des etudes economiques. URL: <https://www.insee.fr/en/metadonnees/definition/c1910/>.

27. Regions in the European Union. Nomenclature of territorial units for statistics NUTS 2013/EU-28. Luxembourg: Publications Office of the European Union, 2015. Available at: <http://ec.europa.eu/eurostat/documents/3859598/6948381/KS-GQ-14-006-EN-N.pdf/b9ba3339-b121-4775-9991-d88e807628e3>.

28. Реформа децентралізації. Урядовий портал. URL: <https://www.kmu.gov.ua/ua/diyalnist/reformi/reforma-decentralizacii>.

29. Оцінка фінансової спроможності 366 об'єднаних територіальних громад за 2017 рік. URL: https://decentralization.gov.ua/uploads/library/file/177/Буклет_Рейтинг_фін_спром_366_ОТГ_за_2017.pdf0_2017.pdf.

30. Савельев Є., Куриляк М. Концепція регіональних реформ в Україні на рівні NUTS. *Журнал Європейської економіки*. 2016. № 15(1). С. 92-120.

31. Кучабський О.Г. Перспективи впровадження статистичної системи NUTS в Україні в контексті адміністративно-територіальної реформи. *Державне управління: теорія та практика*. 2006. №2. URL: <http://www.nbuv.gov.ua/e-journals/Dutp/2006-2/txts/REGIONALNE%5C06kogkar.pdf>.

32. Соціально-економічна географія України / за ред. О.І. Шаблія. Львів: Світ, 1994. 606 с.

33. Соціально-економічне районування України / М.І. Долішній, М.М. Паламарчук, О.М. Паламарчук, Л.Т. Шевчук. Львів, 1997. 50 с.

References

1. Manufacturing, value added (% of GDP). (2017). *Databank.worldbank.org*. Retrieved from <http://databank.worldbank.org/data/reports.aspx?source=world-development-indicators&preview=on>.

2. A Stronger European Industry for Growth and Economic Recovery (Communication From the Commission to the European Parliament, the Council, the European Economic and Social Committee and the Committee of the Regions) (2012). p. 2. Retrieved from <http://eur-lex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=COM:2012:0582:FIN:EN:PDF>.

3. Industrial Development Report 2016: The role of Technology and Innovation in Inclusive and Sustainable Industrial Development (2016). Retrieved from [unido.org/fileadmin/user...IDR2016_FULLREPORT.pdf](http://www.unido.org/fileadmin/user...IDR2016_FULLREPORT.pdf).

4. UNIDO Annual Report 2016 (2016). Retrieved from http://www.unido.org/fileadmin/user_media_upgrade/Resources/Publications/Annual_Report/Annual_Report_2016_-_EN.pdf/.

5. Romaniuk S.A. (2018). Detsentralizatsiia: teoriia ta praktyka zastosuvannya [Decentralization: theory and practice of application]. Kyiv [in Ukrainian].

6. Hroisman V. (2015). Protsesty tsentralizatsii ta detsentralizatsii v suchasnomu derzhavnomu upravlinni [Processes of centralization and decentralization in modern state management]. *Derzhavne upravlinnia ta mistseve samovriaduvannia – Public administration and local government*, 2(25), pp. 26-37 [in Ukrainian].

7. Symonenko V.K. (2017). Reformy: administratyvno-terytorialna, administratyvna i detsentralizatsii – tryiedyni [Reforms: administrative, territorial, administrative and decentralization - triune]. *Rehionalna ekonomika – Regional economy*, 2, pp. 5-9 [in Ukrainian].

8. Liashenko V.I., Pidorycheva I. Yu. (2017). Rehionalni naukovi tsestry NAN Ukrainy ta MON Ukrainy yak yadro rozbudovy rehionalnykh innovatsiinykh system v umovakh detsentralizatsii [Regional science centers under NAS and MES of Ukraine as the core of the development of regional innovation systems in the context of decentralization]. *Ekonomichnyi visnyk Donbasu – Economic Herald of the Donbas*, 1(47), pp. 13-20 [in Ukrainian].

9. Kuzmenko L.M., Soldak M.O. (2015). Detsentralizatsiia upravlinnia yak faktor zabezpechennia modernizatsii promyslovosti Ukrainy [Decentralization of management as a factor for providing modernization of the Ukrainian industry]. *Upravlinnia ekonomikoiu: teoriia ta praktyka – Economics Management: Theory and Practice*, (pp. 42-51). Kyiv, IIE of NAS of Ukraine [in Ukrainian].

10. Lunina I.A. (2014). Byudzhethnaya detsentralizatsiya: tseli i napravlennya reform [Budget decentralization: goals and directions of reforms]. *Ekonomika Ukrainy – Economy of Ukraine*, 11, pp. 61-75 [in Russian].

11. Vlasiuk O.S. (2017). Reforma biudzhethnoi detsentralizatsii v Ukraini: rezultaty, ryzyky ta perspektyvy [Budget Decentralization Reform in Ukraine: Results, Risks and Prospects]. *Rehionalna ekonomika – Regional economy*, 2, pp. 39-45 [in Ukrainian].

12. Vishnevskiy V.P., Chekina V.D., Viyetskaya O.V. (2016). Ispol'zovaniye nalogovo-byudzhethnykh instrumentov razvitiya sotsial'noy sfery regionov v usloviyakh neoindustrializatsii [Applying fiscal instruments of development of regions' social sphere under conditions of neoindustrialization]. *Ekonomika promyslovosti – Economy of Industry*, 3, pp. 116-138 [in Russian].

13. Konstytutsiia Italiiskoi Respubliki [The Constitution of the Italian Republic]. (n.d.). Retrieved from <http://worldconstitutions.ru/?p=148>.

14. Sardaryan G. (2013). Konstitutsional'naya reforma 2001 goda v Italii v kontekste perekhoda ot slozhnogo unitarnogo gosudarstva k federativnomu [Constitutional reform of 2001 in Italy in the context of the transition from a complex unitary state to a federal one]. *Pravo i upravleniye. XXI vek – Law and governance. XXI Century*, 2 (27), pp. 122-129 [in Russian].

15. Vol'man KH., Bukert G. (2007). Organizatsiya gosudarstva vo Frantsii i Germanii [Organization of the state in France and Germany]. *Voprosy gosudarstvennogo i*

- muntsipal'nogo upravleniya – Issues of state and municipal administration*, Vol. II. №2-3, pp. 59-90 [in Russian].
16. Karabin T.O., Mendzhul M.V. (2015). Fiskalni pokaznyky detsentralizatsii za pidsumkamy biudzhethnoi reformy 2014-2015 rr. v Ukraini. Detsentralizatsiia v Ukraini: zakonodavchi novatsii ta suspilni spodivannia [Fiscal indicators of decentralization based on the results of the 2014-2015 budget reform in Ukraine. Decentralization in Ukraine: legislative innovations and public expectations]. Kyiv, Institute of Legislation of the Verkhovna Rada of Ukraine (pp. 290-303) [in Ukrainian].
17. Dunayev A. «Liga» u vlasti. Zhdet li Italiyu katalonskiy stseneriy ["League" in power. Is Italy waiting for the Catalan scenario]. (n.d.). Retrieved from https://carnegie.ru/commentary/76554?utm_source=rsse_mail&utm_medium=email&mkt_tok=eyJpIjoiWWVNVlXTm1OamN5Tm1RdyIsInQiOiJlKMMl3azc4cG9HbEdveFhmc0lhT3p6Q1hLZ0FTbU56NDVhQmRVVUg1SnRQNnYxc3czSVVtUHBM5S1wvSkxUbVJFSFo3bU1WVVRDRmhZMDV5ZmRLR05Wb29DNzhPTnlUTHNMSU5QZGZcLytjeVV1dFRuaHozVFdiUnVlbWRBakF1Z0ZKI n0%3D/ [in Russian].
18. Pakhorukov K.I. (2011). Detsentralizatsiia vo Frantsii: osobaya rol' Korsiki [Decentralization in France: the special role of Corsica]. *Vserossiyskiy zhurnal nauchnykh publikatsiy – All-Russian Journal of Scientific Publications*, September, pp. 69-71 [in Russian].
19. Tkachuk A. Frantsuzkyi dosvid detsentralizatsii ochyma vilnymy vid zakhoplennia [French Dosvid decentral_ oca occhima vilnimy vid zahollennia]. Institute of the Bulk of Sustainability. (n.d.). Retrieved from https://www.csi.org.ua/articles/france_decentralization/ [in Ukrainian].
20. Konstytutsiia Frantsuzkoi Respubliki vid 4 zhovtnia 1958 r. zi zminamy stanom na 23 lypnia 2008 r. [The Constitution of the French Republic dated October 4, 1958, as amended on July 23, 2008]. Retrieved from <http://worldconstitutions.ru/?p=138> [in Ukrainian].
21. Unger M., Polt F. (2017). Treugol'nik znaniy» mezhdru sferami nauki, obrazovaniya i innovatsiy: kontseptual'naya diskussiya [The Triangle of Knowledge "between the spheres of science, education and innovation: a conceptual discussion]. *Forsayt – Forsyth*, Vol. 11, №2, pp. 10-26 [in Russian].
22. Peti P. (2011). Innovatsii litsom k potrebitelyu zadacha chrezvychayno slozhnaya [Innovation facing the consumer is an extremely difficult task]. *Byulleten' Innovatsionnyye Trendy – Bulletin Innovative Trends*, 11, pp. 18-20 [in Russian].
23. Ruffini P.-B. (2008). Nauchnaya i innovatsionnaya politika vo Frantsii [Science and innovation policy in France]. *Forsayt – Forsyth*, 2, pp. 48-55 [in Russian].
24. Osnovnoy Zakon Federativnoy Respubliki Germaniya ot 23 maya 1949 g. s posleduyushchimi izmeneniyami i dopolneniyami ot 20 oktyabrya 1997 goda [The Basic Law of the Federal Republic of Germany of May 23, 1949 with the subsequent amendments and additions of October 20, 1997]. Retrieved from <http://worldconstitutions.ru/?p=155> [in Russian].
25. Trachuk P.A., Fenykh V.Ya. (2015). Perspektyvy realizatsii polozhen administratyvnoi reformy ta detsentralizatsii v chastyini reorhanizatsii struktury tsentralnoi ta mistsevoi vlady. Detsentralizatsiia v Ukraini: zakonodavchi novatsii ta suspilni spodivannia [Prospects for implementation of the provisions of administrative reform and decentralization in terms of reorganization of the structure of central and local authorities. Decentralization in Ukraine: legislative innovations and public expectations]. Kyiv, Institute of Legislation of the Verkhovna Rada of Ukraine [in Ukrainian].
26. Institut national de la statistique et des etudes economicues. (n.d.). Retrieved from <https://www.insee.fr/en/metadonnees/definition/c1910/>.
27. Regions in the European Union. Nomenclature of territorial units for statistics NUTS 2013/EU-28. Luxembourg: Publications Office of the European Union, 2015. Retrieved from <http://ec.europa.eu/eurostat/documents/3859598/6948381/KS-GQ-14-006-EN-N.pdf/b9ba3339-b121-4775-9991-d88e807628e3>.
28. Reforma detsentralizatsii [The decentralization reform]. *Uriadovyi portal – Government portal*. (n.d.). Retrieved from <https://www.kmu.gov.ua/ua/diyalnist/reformi/reform-ma-decentralizatsiyi> [in Ukrainian].
29. Otsinka finansovoi spromozhnosti 366 obiednanykh terytorialnykh hromad za 2017 rik [Evaluation of the financial capacity of 366 united territorial communities for 2017]. Retrieved from https://decentralization.gov.ua/uploads/library/file/177/Буклет_Рейтинг_фін_спром_366_ОТГ_за_2017.pdf0_2017.pdf [in Ukrainian].
30. Saveliev Ye., Kuryliak M. (2016). Kontseptsiiia rehionalnykh reform v Ukraini na rivni NUTS [The Concept of Regional Reforms in Ukraine at the NUTS level]. *Zhurnal Yevropeiskoi ekonomiky – Journal of the European Economy*, 15(1), pp. 92-120 [in Ukrainian].
31. Kuchabskyi O.H. (2006). Perspektyvy vprovadzhennia statystychnoi systemy NUTS v Ukraini v konteksti administratyvno-terytorialnoi reformy [Prospects for the implementation of the NUTS statistical system in Ukraine in the context of administrative-territorial reform]. *Derzhavne upravlinnia: teoriia ta praktyka – Public Administration: Theory and Practice*, 2. Retrieved from <http://www.nbu.gov.ua/e-journals/Dutp/2006-2/txts/REGIONALNE%5C06kogkar.pdf> [in Ukrainian].
32. Shablui O.I. (Ed.). (1994). Sotsialno-ekonomichna heohrafiia Ukrainy [Socio-economic geography of Ukraine]. Lviv, Svit [in Ukrainian].
33. Dolishnii M.I., Palamarchuk M.M., Palamarchuk O.M., Shevchuk L.T. (1997). Sotsialno-ekonomichne raionuvannia Ukrainy [Socio-economic zoning of Ukraine]. Lviv [in Ukrainian].

А. А. Мадых
канд. экон. наук
0000-0002-2197-7860,

А. А. Охтень
канд. экон. наук
0000-0003-1629-3891,

А. Ф. Дасив
канд. экон. наук
0000-0001-5431-701X,

Институт экономики промышленности НАН Украины, г. Киев

ЭКОНОМИКО-МАТЕМАТИЧЕСКОЕ МОДЕЛИРОВАНИЕ СМАРТ-ПРЕДПРИЯТИЙ: МИРОВОЙ ОПЫТ И ПЕРСПЕКТИВЫ

Постановка проблемы. В 2011 году на Ганноверской выставке-ярмарке группой германских исследователей, бизнесменов и общественных деятелей, входящих в научно-исследовательский альянс по разработке стратегических принципов высокотехнологичного производства, был предложен термин «Промышленность 4.0» и ее принципы [17]. Это событие ознаменовало осмысление и начало перехода к новой индустриальной революции, основанной на повсеместном применении «умных» технологий, способных полностью исключить человека из процесса принятия рутинных решений в сфере производства.

Распространение информационных технологий, тотальная автоматизация самых разнообразных процессов, открытие принципиально новых материалов и безотходных способов их использования, успехи в создании кибер-физических систем, обладающих искусственным интеллектом – все это стало предпосылками для осознания новых, революционных возможностей в организации промышленного производства [4, 14]. Страны с эмерджентной экономикой (включая страны бывшего СССР, такие как Россия, Украина и Беларусь), промышленность которых использует преимущественно технологии 3-го и 4-го технологических укладов [1, 3, 5], сильно отстали в своем развитии от Западных стран, и возможности эволюционно догнать их выглядят сомнительно. Тем не менее, они не имеют права оставаться в стороне от этих важнейших трансформаций. Преобразование существующих и создание новых предприятий на основе технологий 6-го уклада способно позволить им занять достойную нишу в новом международном разделении труда цифрового будущего.

Однако, любой, даже локальный, проект требует тщательного обоснования своей целесообразности: затраты на создание таких предприятий должны быть оправданы, а эффективность их деятельности превышать текущую эффективность. Переход к новой смарт-системе производства и мероприятия по трансформации производственных отношений должны тщательно обосновываться, а наиболее эффективным инструментом описания проектируемых систем и процессов является инструментарий экономико-математического моделирования, позволяющий проводить эксперименты с проектируемой системой, изучать ее свойства, оценивать эффективность, предвосхищать возникновение проблем и ошибок без риска понести

колоссальные потери, неизбежные в случае проведения экспериментов с реальной системой.

Аппарат экономико-математического моделирования в настоящее время достаточно хорошо разработан для описания любых, даже самых сложных процессов и систем, однако, новизна решаемых задач при создании смарт-предприятий не позволяет сделать однозначный выбор в пользу применения каких-то определенных инструментов, в связи с чем целесообразно изучение зарубежного опыта применения этих методов при создании смарт-предприятий, поскольку у развитых стран в данном вопросе уже есть определенные эмпирические знания.

Поэтому *целью данной статьи* является изучение зарубежного опыта экономико-математического моделирования смарт-предприятий и обоснование возможности его использования в условиях стран с эмерджентной экономикой, включая страны бывшего СССР.

Можно выделить следующие понятия, связанные с данной цифровой революцией, обладающие определенной синонимичностью:

– «*четвертая промышленная революция*» [21], практическими проявлениями которой является интенсификация информационного обмена в производстве, Интернет вещей, кибер-физические системы и облачные вычисления [32];

– «*промышленность 4.0*» (нем. Industrie 4.0), которой в Германии обозначается четвертая промышленная революция [26];

– «*умная фабрика*» или «*смарт-предприятие*» – модульные, структурированные фабрики, в которых кибер-физические системы контролируют физические процессы, создают виртуальную копию физического мира и принимают децентрализованные решения [29];

– «*кибер-физические системы*» (CPS) – аппаратно-программные системы, представляющие собой тесное переплетение физического и виртуального мира. Такие системы создаются из сетевых встраиваемых систем, связанных с внешним миром с помощью датчиков и приводов, получая потоки данных из физического мира и создавая и постоянно обновляя виртуального двойника физического мира [24, 38];

– «*Интернет вещей*» [18] (IoT) – информационные сети физических объектов (предметов, товаров, машин, автомобилей, зданий и других объектов), ко-

которые обеспечивают взаимодействие и сотрудничество этих объектов для достижения общих целей;

– «Промышленный интернет вещей» [30] (IIoT) – информационная сеть, которая также включает среди прочего, транспорт и промышленные производства (цифровые представления продуктов, кибер-физические системы умных фабрик и т.д.).

Для анализа экономико-математических моделей смарт-предприятий, необходимо классифицировать все многообразие публикаций, посвященных проблемам их внедрения и функционирования, и выделить те области, изучение которых целесообразно в рамках исследования по идентификации направлений становления смарт-промышленности.

При этом *по объектам исследования* можно выделить три направления таких публикаций:

1) технико-технологическое направление, связанное с проектированием и внедрением высокотехнологических физических систем;

2) информационное направление, связанное с накоплением, обработкой и передачей информации;

3) экономическое направление, связанное с изменениями в обеспечении благами и учетом экономических интересов отдельных людей и социальных групп.

Подробнее можно выделить следующие объекты изучения, рассматриваемые по данным направлениям (рис. 1).

Рис. 1. Основная объектная направленность публикаций, посвященных исследованию смарт-промышленности

Также все разнообразие публикаций, посвященных смарт-предприятиям, в зависимости от целей, которые в данной публикации преследуются, можно разделить *по решаемым задачам*:

1. *Описательно-ознакомительные* – целью которых является первичное ознакомление читателя с теми или иными объектами или явлениями в смарт-индустриализации. Такие публикации не имеют отношения к экономико-математическому моделированию, но знакомство с сущностью данных объектов и явлений позволяет идентифицировать проблемы, решение которых возможно с применением данного методологического аппарата.

2. *Инженерные* – целью которых является описание процессов. В данных публикациях в больших количествах встречаются описания различных моделей, в том числе и математических, но эти модели носят инженерный характер и никаких экономических за-

дач, как таковых они не решают. Однако, как и в предыдущем случае, их анализ позволяет идентифицировать и возникновение сопутствующих экономических задач.

3. *Экономически аргументирующие* публикации, в которых подтверждается экономическая целесообразность внедрения тех или иных процессов, связанных со смарт-индустриализацией, или же обосновывается возникновение новых задач, носящих экономико-социальную проблематику. Такие публикации непосредственно относятся к предмету данного исследования, однако отличаются немногочисленностью, несистемностью и непроработанностью затрагиваемых в них проблем.

Публикации второй и третьей группы, как правило, включают себя и описательно-ознакомительную часть и таким образом могут пересекаться с публикациями первой группы. Однако, пересечений публика-

ций второй и третьей группы, которые бы рассматривали проблематику инженерного проектирования smart-предприятий через призму решения экономических задач – не обнаружилось.

Связь характера публикаций по решаемым ими задачам с их направлениями по объектам исследования показана на рис. 2.

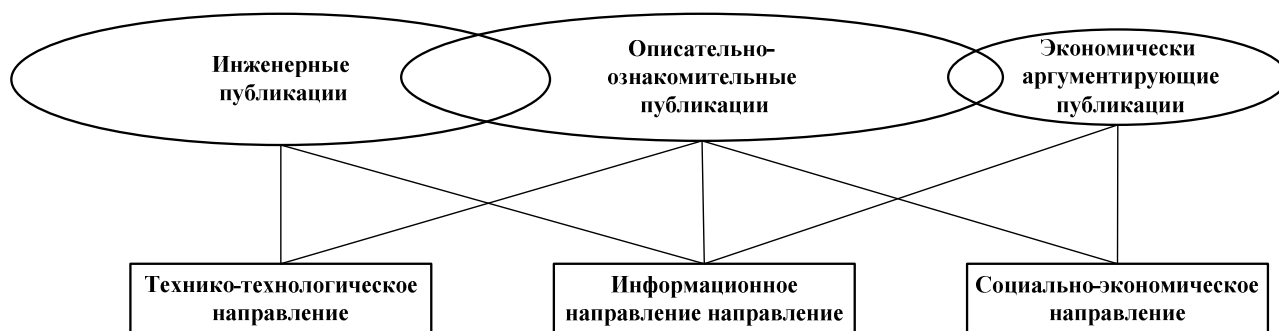

Рис. 2. Связь характера публикаций по решаемым ими задачам с их направлениями по объектам исследования

Обзор публикаций, посвященных smart-предприятиям, начнем с *описательно-ознакомительных* работ, направленных на идентификацию признаков таких предприятий и принципов их функционирования, поскольку эти публикации формируют базовое представление о модели функционирования таких предприятий.

Согласно [27] выделяют 4 принципа проектирования «Промышленности 4.0»:

- *взаимодействие*: способность машин, устройств, датчиков и людей подключаться и взаимодействовать друг с другом через «Интернет вещей» или «Интернет людей»;

- *информационная прозрачность*: способность информационных систем создавать виртуальную копию физического мира путем наполнения цифровых моделей предприятий данными датчиков;

- *техническая помощь*: во-первых, это способность систем поддержки помогать людям путем агрегирования и визуализации информации для принятия обоснованных решений и быстрого решения проблем; во-вторых, способность кибер-физических систем физически поддерживать людей, выполняя ряд задач, которые являются неприятными, изнурительными или опасными для людей;

- *децентрализованные решения*: способность кибер-физических систем самостоятельно принимать решения и выполнять свои задачи как можно более автономно.

В работе [29] выделяются три сферы «умного предприятия», которые отличают их от традиционных предприятий:

1. *Мониторинг и управление* – системы мониторинга и управления, внедренные на умных предприятиях, в реальном времени собирают и передают широкий спектр данных о состоянии объектов предприятия, их работе, использовании ресурсов, и состоянии окружающей их среды, что позволяет оперативно реагировать на изменения.

2. *Обмен информацией и взаимодействие* – современная информационная инфраструктура позволяет осуществлять обмен большими объемами информации между людьми, людьми и физическими объектами, а также между физическими объектами без вмешательства людей.

3. *Большие данные и анализ данных* – сбор больших объемов данных о состоянии объектов, процессов и внешней среды, а также увеличение мощности систем обработки данных позволяют расширить применение аналитических средств для улучшения бизнес-процессов на всех стадиях, включая разработку, производство и реализацию продукции.

Исходя из этого, критериями причисления предприятия к числу smart-предприятий можно назвать: использование им интеллектуальных датчиков для мониторинга и управления процессами; автоматизация процессов обмена информацией и взаимодействия работников друг с другом, работников с физическими объектами (преимущественно машинами и компьютерными системами), а также физических объектов друг с другом; использование больших данных для непрерывного анализа и совершенствования процессов.

Таким образом, ключевым фактором в моделировании smart-предприятий становится работа с большими данными, исследованию которых посвящено большое количество работ, связанных со smart-индустриализацией.

Работа с большими данными (англ. «big data»), которые наряду с программным обеспечением кибер-физических систем составляют основу информационного обеспечения smart-промышленности, связана с существенными сложностями при их обработке традиционными способами. Эта сложность объясняется не только большим объемом данных, но и их неструктурированностью, отсутствием централизации сбора и обработки, а также слабой взаимосвязью между самими данными. В работе [34] большие данные определяются как наборы данных, размер которых выходит за пределы возможностей типичных программных средств управления базами данных по сбору, хранению, управлению и анализу.

В обзорной работе азиатских авторов [28] проанализирован жизненный цикл больших данных, состоящий из четырех этапов (генерирования, сбора, хранения и анализа), и рассмотрены основные подходы и инструменты, которые могут использоваться на каждом этапе. Анализ больших данных с целью получения практических выводов непосредственно связан с технологиями дата-майнинга (англ. Data Mining – добыча данных). *Дата-майнинг* – собирательное название, используемое для обозначения совокупности методов

обнаружения в данных ранее неизвестных, нетривиальных, практически полезных и доступных интерпретации знаний, необходимых для принятия решений в различных сферах человеческой деятельности [12].

Авторы работ [42, 33] выделяют следующие основные направления развития больших данных и сферы применения больших данных в промышленности:

- новые и усовершенствованные методы анализа больших данных и дата-майнинга;
- облачные решения, связанные с хранением и передачей больших данных;
- использование больших данных в контроле и мониторинге;
- основанная на больших данных оптимизация и прогнозирование в масштабе производственных систем;
- основанные на больших данных решения для развития цепочки поставок и управления рисками;
- использование теории больших данных в современных промышленных применениях;
- основанные на больших данных решения для интеллектуальных сетей передачи электроэнергии и экологически чистых энергетических систем.

В рамках внедрения дата-майнинга в управление производством авторы работы [25] предлагают платформу углубленной производственной аналитики (англ. Advanced Manufacturing Analytics), включающую три уровня:

1. *Оптимизация процессов* – включает в себя использование аналитических выводов, полученных на уровне 2 для совершенствования производственных процессов.

2. *Анализ процессов* – включает в себя различные способы обработки данных, собранных на уровне 3, включая дата-майнинг. Полученные результаты хранятся в репозитории производственной аналитики.

3. *Интеграция данных* – включает в себя хранилище производственных данных, в котором отражаются все данные, полученные в ходе производства продукции (все аспекты производственного процесса).

В качестве инструментария анализа данных предлагается использовать стандартные модели и методы, такие как *нейронные сети, опорные векторы, деревья решений, байесовские классификации и создание правил принятия решений*. Основным преимуществом предложенного подхода является выделение уровней системы использования больших данных при совершенствовании производственных процессов и акцент на необходимости создания репозитория производственной аналитики. В качестве недостатков можно выделить отсутствие конкретных моделей или авторских способов поддержки принятия решений.

В работе [35] рассматривается применение больших данных в производстве и делается вывод о том, что данные стали важным фактором производства наряду с материальными активами и человеческим капиталом, а большие данные позволяют компаниям создавать новые и улучшать существующие продукты и услуги, а также изобретать совершенно новые бизнес-модели.

В работе института McKinsey Global Institute выделяются следующие механизмы, посредством которых большие данные создают экономический эффект [34, с. 5]:

– *обеспечение прозрачности* и своевременного доступа к большим данным для соответствующих лиц, принимающих решения;

– *возможность проводить эксперименты* для выявления потребностей, анализа изменчивости и повышения производительности;

– *сегментация клиентов* и индивидуальные решения;

– *замена/поддержка принятия решений людьми* с помощью автоматизированных алгоритмов;

– *разработка новых бизнес-моделей, продукции и услуг*.

Общим выводом является то, что использование больших данных в ближайшее время станет ключевым фактором конкурентоспособности во всех сферах экономики, включая промышленность.

Аналитики консалтинговой компании McKinsey [19] указывают, что отраслями промышленности с максимальным потенциалом для внедрения аналитики на основе больших данных являются фармацевтическая, химическая и добывающая, где незначительные изменения характеристик процесса способны существенно повлиять на результат, что создает условия для применения «углубленной аналитики» (англ. advanced analytics) – обработки экономических данных с помощью статистических и иных математических инструментов для оценки и совершенствования различных сфер деятельности.

Ряд публикаций, о которых речь пойдет ниже, носит *инженерный* характер и касается моделей функционирования смарт-предприятий или отдельных аспектов их функционирования, механизмов перехода к «умным» предприятиям, а также методов экономико-математического моделирования, связанных с этими процессами. Опуская в анализе часть публикаций, в которых речь идет о сугубо технических моментах, связанных с внедрением кибер-физических систем (см. блок технико-технологическое направление на рис. 1), приведем наиболее информативные из них.

Традиционные подходы к централизованному контролю и жесткому управлению не могут справиться с обширной экосистемой сетевых систем, которые получают все большее распространение в экономике в целом и производственной сфере в частности, что требует использования инструментария моделирования для предсказания поведения таких систем в тех или иных ситуациях и разработки оптимальных управленческих воздействий. Однако, поскольку инструменты моделирования и симуляции, как правило, создаются для применения в конкретной сфере, то возникают сложности с разработкой моделей, поскольку необходимо моделировать как физические, так и кибернетические аспекты таких систем [23]. При моделировании кибер-физических систем используются такие инструменты моделирования, как *гибридные сети Петри, гибридные автоматы и гибридные процессы, техники агрегированного моделирования (включая такие инструменты, как Dymola и gPROMS)* [38]. Следует подчеркнуть, что в данном случае речь идет именно о моделировании кибер-физических систем, а не о моделировании экономических аспектов функционирования предприятий.

Так, одной из основных тенденций последних лет в сфере моделирования является использование при работе с языками моделирования преимуществ, свойственных современным языкам программирования и

средствам разработки [2]: объектная ориентированность, библиотеки классов и визуальные среды. Так, одно из самых популярных в настоящее время средств Modelica представляет собой среду визуального моделирования, включающую универсальный объектно-ориентированный язык Modelica для моделирования сложных физических систем и собственно инструментальные средства, такие как пакеты Dymola или MathModelica. Пакет Dymola (Dynamic Modeling Laboratory), поддерживающий язык моделирования Modelica, является комплексным инструментом для моделирования и исследования сложных систем в таких областях как мехатроника, автоматика, аэрокосмические исследования и др. [22]. Возможность объединения в одной модели компонентов различной физической природы позволяет строить модели сложных систем, лучше соответствующие реальности и получать более точные и прозрачные результаты.

О критической важности развития кибер-физических систем отмечено в [8] с точки зрения национальных интересов и в первую очередь для создания новых цифровых производств с невиданной ранее экономической эффективностью. Однако, расчеты последствий влияния цифровых технологий на экономику осуществляются на базе точечного практического опыта функционирования существующих цифровых производств, без использования инструментария экономико-математического моделирования. Реальность мира реализуется в виде моделей и наполняющих ее данных, поэтому для создания систем, способных работать в реальном мире, нужна новая дисциплина – *проектирование моделей (model engineering)*. Для понимания новой идеологии жизненного цикла производства и его продуктов (PLM) необходимо объединение строительной информационной модели (BIM) с производственной информационной моделью (PLM), образующее совершенное новое качество. Как видно, авторы работы [8] значительно внимание уделяют моделированию кибер-физических систем, однако речь идет в основном об инженерном моделировании.

Китайские авторы в работе [44] утверждают, что моделирование цифрового производства не требует каких-либо специфических подходов к моделированию – в нем используются стандартные методы моделирования. Жизненный цикл модели цифрового производства включает в себя сбор данных, обработку данных, передачу данных, осуществление контроля, управление взаимодействиями и поддержку принятия решений. Объектами моделирования являются продукция, ресурсы, информация, организационные аспекты, принятие решений, процесс производства и сетевая среда (модели взаимодействия). Таким образом, авторы предлагают использовать стандартные средства моделирования и модели, включая *процессные модели, объектные модели, структурные модели, модели сетей Петри* [43], *оптимизационные модели* и т.п.

Существенным потенциалом практического применения как в обосновании общих направлений внедрения smart-технологий, так и в выборе и планировании конкретных мероприятий обладает инструментарий *оптимизационного моделирования* [7]. Оптимизационная модель состоит из целевой функции, способной принимать значения в пределах области, ограниченной условиями задачи (области допустимых решений), и ограничений, характеризующих эти условия. При моделировании smart-предприятий оптимизационные

модели могут использоваться для выбора технологий для внедрения, определения оптимальных параметров технологических процессов или инвестиционных проектов и решения других задач, связанных с выбором из имеющихся альтернатив.

В работе [6] представлены *модели цифровой трансформации промышленности* на макроуровне в рамках процессного, отраслевого и технологического подходов. Модель процессного подхода основывается на рассмотрении промышленности как производственной цепочки от разработки промышленной продукции до ее продажи и сервисного обслуживания. К элементам цифровой трансформации промышленности относят: цифровый центр НИОКР, цифровую фабрику, цифровую склад и транспорт, электронную торговлю и цифровые услуги. Отмечено, что первыми инструментами цифровой трансформации промышленности могут стать создание Евразийской сети трансфера технологий и Евразийской сети промышленной кооперации и субконтрактации. В работе [6] модели цифровой трансформации промышленности в рамках процессного, отраслевого и технологического подходов представлены только в объектном виде. Экономико-математические модели цифровой трансформации промышленности отсутствуют, однако предлагается на государственном уровне поддерживать внедрение информационного моделирования в области промышленного и гражданского строительства, внедрение автоматизированных систем управления технологическими процессами (АСУТП), включая системы диспетчерского управления и сбора данных (SCADA-системы).

Что касается моделей микроуровня, в работе [37] предлагается так называемая «*Модель С*» *цифрового производства*, в названии которой «С» символизирует статистическую обработку и симуляцию (моделирование). В рамках этой модели для создания гибкой и эффективной цепочки создания стоимости предлагается цифровая производственная система с замкнутым циклом с автономным модулем статистической аналитики и автономным модулем моделирования дискретных событий. Для взаимодействия с персоналом в данной модели предложено использовать панель прогнозирования и интерактивный интерфейс планирования производства. Предложенная авторами модель не является экономико-математической моделью, а скорее является авторским видением использования экономико-математических моделей в управлении производством: так, на основе анализа статистической информации предлагается прогнозировать кризисные ситуации (выход оборудования из строя), спрос и другие факторы, а планирование производства сделать интерактивным и корректировать в режиме реального времени с использованием соответствующего интерфейса.

В качестве примера практической реализации концепции smart-предприятия можно привести программное средство от компании Pharaos Navigator [Pharaos Navigator], предназначенное для предприятий различных сфер деятельности (производство, услуги и т.п.). Оно позволяет визуализировать работу умного предприятия, выводя в наглядной форме результаты съема данных с умных датчиков на всем оборудовании и позволяя тем самым руководству в режиме реального времени получать информацию о работе предприятия.

В работе [9] основное внимание уделяется стандартизации процессов цифровой трансформации промышленности, а также вопросам информационного моделирования производственных систем. Выделяют два блока международных стандартов, специфичных для моделирования производственных систем и обмена данными: стандарты производственных ресурсов и процессов; стандарты строительства/моделирования объектов. В статье представлена характеристика стандартов и их назначение для информационного моделирования. Анализ статьи [9] показал, что основное внимание уделяется *стандартизации информационного и инженерного моделирования производственных систем* в целях цифровой трансформации, однако не достаточно исследованными остаются вопросы стандартизации экономико-математического моделирования смарт-предприятий и экономических задач, решаемых на этапе их становления.

В работе [16] исследуются такие последствия внедрения новых технологий и создания «умных» предприятий, как техногенные катастрофы, серьезные проблемы на производстве от хищения конфиденциальных данных до полного паралича производства. По этой причине развертывание реальных систем требует проведения прикладных исследований, в ходе которых инженеры-разработчики используют специальное оборудование, имитирующее реальные производственные процессы, то есть предлагается осуществлять практическое моделирование производственных систем до их развертывания в реальных условиях.

Наиболее интересными с точки зрения экономико-математического моделирования являются работы, посвященные экономическому обоснованию эффективности внедрения смарт-индустрии и ее влияние на экономику страны и социально-экономические процессы.

Начнем анализ этого направления с работы [39], в которой на основе опроса ряда нидерландских компаний, работающих в различных сферах делается вывод о том, что компании активно занимаются внедрением элементов смарт-промышленности, причем чем крупнее компания, тем активнее она работает в этой сфере. Тем не менее, в работе не приводится каких-либо расчетов или даже оценочного суждения проинтервьюированных компаний в отношении качественных или количественных показателей внедрения смарт-технологий или экономического эффекта от их внедрения. Данная работа является показательной, поскольку иллюстрирует целый пласт работ на данную тему, в которых можно условно выделить несколько элементов: краткое или более пространное перечисление определений смарт-промышленности, цифровых технологий, больших данных и т.п.; набор утверждений о том, что это очень важно и сулит различные преимущества; если заявлена какая-либо модель или система, как правило, под этим представляют достаточно абстрактный рисунок. При этом каких-либо расчетов, экономико-математических моделей или анализа статистических данных не приводится. Таким образом, подавляющее число работ на тему смарт-промышленности, как и вышеописанная работа [39], сводятся к тому, чтобы убедить читателя в важности этого направления, однако лишены какой-либо научной или практической новизны.

Следующие несколько работ представляют собой приятное исключение из обозначенной выше тенденции.

Так, в корейском исследовании, посвященном влиянию смарт-промышленности на развитие городов и экономику страны в целом [31], использован следующий подход: выделены основные отрасли-поставщики и отрасли-потребители смарт-продукции (прежде всего компьютерной техники, микросхем, промышленной автоматики, коммуникационного оборудования и т.п.) и на основе *таблиц «затраты-выпуск»* проанализировано влияние спроса на такую продукцию на объемы производства в городе, занятость, добавленную стоимость и т.п. Безусловным преимуществом этой работы является попытка дать численную оценку смарт-производству (в отличие от абстрактного подхода, свойственного многим другим работам), а также выделения конкретного перечня смарт-продукции. На примере реализации программы развития смарт-городов в Корее показан соответствующий экономический эффект – вложение 10 млн. долларов в такую программу позволило увеличить выпуск продукции на 19 млн. долларов за счет увеличения спроса в смежных отраслях. Недостатком работы является то, что не было проведено сравнения инвестиций в смарт-отрасли с инвестициями в другие отрасли, вследствие чего не был получен ответ на вопрос о том, дает ли 1 доллар инвестиций в смарт-отрасли больший или меньший эффект, чем при осуществлении вложений в традиционные отрасли.

В работе [20] на статистике по промышленным предприятиям США анализируется влияние принятия решений на основе данных на добавленную стоимость, создаваемую на предприятии, и делается вывод о том, что внедрение практики принятия решений на основе данных в среднем увеличивает размер добавленной стоимости на 3%. Для оценки используется *регрессионный анализ на основе производственной функции (подобной функции Кобба-Дугласа)* с добавленной стоимостью в качестве зависимой переменной и производительностью труда, капиталом, трудовыми ресурсами, потреблением энергии, ИТ-капиталом (в виде стоимости аппаратного и программного обеспечения), мерой структурированного управления (степень автономности персонала среднего звена в принятии решений) и принятием решений на основе данных в качестве факторов. В качестве достоинств подхода можно отметить попытку проанализировать влияние на эффективность производства не просто инвестиций в ИТ-инфраструктуру, а именно использование результатов анализа данных в принятии решений. К числу недостатков предложенного подхода следует отнести абстрактность самого понятия «принятия решений на основе данных», а также то, что в качестве параметра используется сам факт внедрения такого подхода (для каждого отдельного предприятия этот параметр может быть оценен как 0 или 1), установленный по результатам анкетирования предприятий, поэтому остается открытым вопрос об интенсивности и направлениях использования такого подхода. Кроме того, недостатком является включение в функцию таких слабо поддающихся оценке факторов, как мера структурированного управления и принятие решений на основе данных, а также использование численности персонала в качестве показателя трудовых ресурсов.

С точки зрения перспектив внедрения смарт-технологий в конкретных отраслях промышленности заслуживает интереса видение таких перспектив руководством предприятий металлургической отрасли, отраженное в результатах опроса, проведенного консалтинговым агентством PwC среди более 2 000 респондентов из девяти основных промышленных секторов и 26 стран [13]. Так, по мнению руководства металлургических предприятий, внедрение цифровых технологий повышает маневренность цепочек поставок, способствует более глубокому пониманию процессов и увеличивает уровень загрузки производственных мощностей. Автоматизация в сочетании с анализом данных используется для обеспечения гибкости и эффективности производства. Для повышения производительности применяются алгоритмы, позволяющие проследить связь между физическими свойствами исходных материалов для производства и производственными затратами, а также факторами, ограничивающими производственную деятельность предприятий. В целом, руководство металлургических предприятий ожидает, что в 2016-2021 гг. внедрение цифровых технологий позволит увеличивать выручку в среднем на 2,7% в год и сокращать затраты в среднем на 3,2% в год.

В работе [11] внимание уделяется влиянию цифровой трансформации (цифровых технологий, Интернета) на рынок труда и производительность труда. Многие экономически развитые страны сталкиваются с нарастающей поляризацией рынков труда и ростом неравенства — отчасти потому, что новые технологии дополняют собой более квалифицированный труд и, в то же время, замещают стандартные трудовые операции, вынуждая многих работников конкурировать друг с другом за низкооплачиваемые рабочие места. Несмотря на то, что непосредственно в сфере цифровых технологий создается довольно скромное количество рабочих мест, однако число рабочих мест, созданию которых эти технологии способствуют, может быть немалым.

В целом характер публикаций, посвященных моделированию смарт-промышленности и процессов ее внедрения, носит несистемный, обрывочный и незавершенный характер. Это является следствием того, что данное научное направление еще очень молодо, устоявшиеся концепции внедрения смарт-промышленности и ее моделирования отсутствуют, а существующие примеры практической реализации смарт-предприятий основываются больше на эвристических методах, чем на точных математических обоснованиях. Как видно, из приведенного выше анализа, большинство публикаций, посвященных становлению смарт-индустрии, носят либо описательно-ознакомительный характер, либо рассматривают этот процесс с инженерной точки зрения, что охватывает преимущественно технико-технологическое и информационные направления (рис. 1). Немногочисленные математические модели, которые в них упоминаются (но не приводятся в явном виде) являются сугубо прикладными и решают технические задачи.

Публикации же, в которых затрагиваются экономические аспекты Промышленности 4.0, малочисленны. При этом если и встречаются математические обоснования каких-то выводов, то носят они, как правило, эмпирический дескриптивный характер, осно-

ванный на существующих наблюдениях, а методическое разнообразие используемых экономико-математических моделей в лучшем случае охватывает корреляционно-регрессионный анализ.

Однако нужно также заметить, что условия для смарт-индустриализации в странах с эмерджентной экономикой существенно отличаются от таковых в странах Запада. Это не только технологическое отставание, но и слабость государственных институтов, незащищенность капитала и инвестиций, непредсказуемость государственной политики (в области налогов, финансов, торговли, международных отношений и т.д.), недостаток государственной финансовой поддержки, коррупция [15, 36, 41]. Все это делает бессмысленным прямое переложение западного опыта проведения смарт-индустриализации и требует более тщательного научного обоснования целесообразности и экономической эффективности реализации тех или иных мероприятий. Как отмечается в исследовании исполнительного комитета СНГ по состоянию, проблемам и перспективам развития информационного общества, необходимо разрабатывать новые методы, позволяющие правильно понять и исследовать открывающуюся перед ним новую высокодинамичную информационную картину мира [15]. Методы экономико-математического моделирования, позволяющие получить объективные и непредвзятые количественные обоснования, должны занять среди этих методов важную нишу.

Исходя из приведенного анализа актуальных направлений исследования становления смарт-промышленности на Западе и с учетом особенностей эмерджентной экономики, можно выделить следующие перспективные направления экономико-математического моделирования смарт-предприятий.

1. В первую очередь интерес вызывает эволюция макроэкономической производственной функции в связи с переходом к неоиндустриальной смарт-экономике. Использование методов экономико-математического моделирования дает возможность теоретически обосновать качественные изменения этой функции в связи с появлением новых технологических комбинаций классических факторов производства, и, возможным появлением нового фактора производства в виде информатизации или искусственного интеллекта.

Можно предложить несколько спецификаций производственной функции предприятий с учетом действия этого нового фактора (обозначим его I):

– мультипликативной функцией (аналог Кобба-Дугласа):

$$y = \alpha_0 K^{\alpha_1} L^{\alpha_2} I^{\alpha_3},$$

где факторы производства представлены в натуральном измерении;

– аддитивно-мультипликативной функцией:

$$y = a_1 K + a_2 L + a_3 I + a_4 KL + a_5 KI + a_6 LI + a_7 KLI,$$

где факторы производства представлены в стандартизованном виде.

Второй вариант может оказаться более информативным для статических моделей, поскольку способен отразить различные мультипликативные эффекты, получаемые от разных сочетаний факторов. Если же рассматривать развитие производственной функции в ди-

намике, то информативнее может оказаться первый вариант, так как есть основания полагать, что параметр αZ описывается некой S-образной кривой, зависящей от времени, например кривой Гомперца или логистической кривой:

$$\alpha Z = \frac{1}{1 + b e^{-at}}.$$

Выбор S-образной кривой обусловлен лавинообразным характером процессов информатизации, и, возможно, развития искусственного интеллекта, когда приросты зависят от достигнутого уровня, и сначала идут с ускорением развития, а затем по мере насыщения – с замедлением.

Другое направление использования экономико-математического моделирования смарт-предприятий имеет уже более практическую направленность. К таким моделям можно отнести следующие.

2. Всевозможные вариации модели Леонтьева «Затраты-Выпуск» и межотраслевого баланса, с помощью которых можно решать минимум три задачи:

- сквозного планирования и управления промышленностью на основе единого цифрового пространства промышленности;

- обоснования предприятий, требующих первоочередной цифровой интеграции, оценки потерь от сохранения «несмартизированных» участников создания цепочек стоимости и т.п.;

- повышения спроса в условиях внедрения цифровых бизнес-моделей и расширения цифрового взаимодействия с клиентами за счет снижения транзакционных издержек.

В качестве коэффициентов технологической матрицы модели «Затраты-Выпуск» можно использовать не только натуральное выражение затрат, но денежное. При этом, в денежном выражении коэффициента затрат можно выделить определенные стоимостные компоненты, например, затраты труда (l_{ij}), затраты на транспортировку (tr_{ij}), транзакционные издержки, связанные с промежуточным и конечным потреблением продукции (z_{ij}). Таким же образом можно рассматривать фактор времени (t_{ij}), как элемент затрат, связанный с организацией цепочки создания стоимости.

Это открывает целый пласт уже оптимизационных задач, позволяющих определить взаимосвязанные отрасли и потребителей, в наибольшей степени нуждающихся в интеграции на основании единого цифрового пространства промышленности.

Рассмотрим один из вариантов общей математической постановки таких задач.

Предположим, что затраты z_{ij} матрицы затрат межотраслевого баланса можно снизить за счет смартизации производств в отраслях i и j :

$$z'_{ij} = z_{ij} (1 - S_i S_j),$$

где S_i, S_j – некий уровень смартизации предприятий, измеряемый величиной в диапазоне (0; 1). (Причем, заметим, если одна из взаимодействующих сторон не является смарт-предприятием, эффекта снижения затрат наблюдаться не будет). Сам же уровень смартизации предприятий является некоторой S-образной функцией от инвестиционных затрат K , связанных с преобразованием традиционного предприятия в смарт-предприятие:

$$S_i = \frac{1}{1 + b_i e^{-m_i K_i}}, \quad S_j = \frac{1}{1 + b_j e^{-m_j K_j}}.$$

Есть основания предполагать, что в рамках одной отрасли связь инвестиционных затрат с уровнем смартизации описывается одной и той же функцией (параметр b одинаков), и отличается лишь параметром масштаба производства (m_i, m_j), так как очевидно, чем крупнее предприятие, тем больше «умного» оборудования необходимо внедрить, чтобы достичь того же уровня смартизации производства.

Тогда задача по снижению издержек производства за счет внедрения смарт-индустриализации в рамках ограниченных инвестиционных ресурсов можно представить в виде:

$$\sum_i X_i \sum_j z'_{ij} \Rightarrow \min$$

$$X = (E - A)^{-1} Y,$$

$$z'_{ij} = z_{ij} \left(1 - \frac{1}{1 + b_i e^{-m_i K_i}} \cdot \frac{1}{1 + b_j e^{-m_j K_j}} \right),$$

$$\sum_{\forall i} K_i \leq K_{\text{lim}},$$

где $A = (a_{ij})_{n \times n}$, технологическая матрица – элементы которой $a_{ij} = x_{ij}/X_j$ показывают, сколько продукции отрасли i необходимо затратить для производства одной единицы продукции отрасли j , $Y_{n \times 1}$ – вектор-столбец конечной продукции.

Работы по созданию цифровых B2B-площадок уже ведутся не только в странах Запада, но и на территории ЕАЭС [6]. Взаимодействие смарт-предприятий в рамках таких цифровых площадок существенно снижает транзакционные издержки, создает условия для развития системы сквозного планирования и управления в промышленности, высвобождает в стоимости продукции ресурсы, которые увеличивают национальный доход (квадрант 2) и, соответственно, объем конечного потребления, что тоже может быть оценено балансовыми моделями.

3. Третьим направлением экономико-математического моделирования смарт-предприятий можно назвать вариации сетевых моделей, транспортной задачи, задачи о назначениях и т.п. Построение сетевого графа взаимодействий потребителей, производителей и других контрагентов, например, в какой-то конкретной отрасли позволит найти решение следующим проблемам:

- обоснования сетевых эффектов при создании смарт-предприятий в данной отрасли и оценить тот, минимально необходимый уровень цифровизации сети, при котором затраты от дальнейшего внедрения «умных» технологий будут компенсироваться ростом эффективности сети в целом;

- в рамках ограничений на объем доступных инвестиционных ресурсов определение предприятий, нуждающихся в первоочередной цифровизации своих производств так, чтобы путь прохождения заказа от заявки до его получения оказался с минимальными издержками;

- оптимизации движения товаров (от их проектирования до потребления конечными клиентами) в условиях интернета вещей и «умной» инфраструктуры.

Стандартная целевая функция в таких задачах состоит в минимизации издержек при движении из начальной в конечную вершину.

$$Z = \sum_i \sum_j c_{ij} x_{ij} \rightarrow \min,$$

где x_{ij} искомый объем груза, перемещаемый из i -й вершины в j -ю; затраты c_{ij} на это перемещение (для различных дуг могут быть как постоянными, так и зависеть от объема перемещаемого груза).

Стандартные ограничения: все потребители должны быть удовлетворены, суммарное производство равно суммарному потреблению:

$$\begin{aligned} \sum_j x_{ij} &= a_i, \quad \forall i, \\ \sum_i x_{ij} &= b_j, \quad \forall j, \\ \sum_i a_i &= \sum_j b_j. \end{aligned}$$

Очевидным расширением этой задачи является определение эффективного пути в условиях возможности смартизации отдельных предприятий, входящих в данную сеть. Тогда добавятся ограничения

$$c'_{ij} = c_{ij} \left(1 - \frac{1}{1 + b_i e^{-m_i K_i}} \cdot \frac{1}{1 + b_j e^{-m_j K_j}} \right),$$

$$\sum_i K_i \leq K_{\text{lim}}.$$

Цифровизация и интернет вещей способны снизить практически до нуля стоимость движения через некоторые промежуточные вершины, связанные с транзакционными и организационными издержками. Кроме того, они расширяют для потребителя доступное для анализа количество вершин, увеличивая размерность графа, и соответственно, делая выбор более обоснованным и эффективным. Доступность некоторых вершин математически в данной задаче можно регулировать ограничением по пропускной способности вершины. Для некоторых вершин, определяющих общеизвестный магистральный путь, она будет постоянной величиной, для других – величиной, пропорциональной степени интеграции данного предприятия в Промышленный Интернет вещей, то есть пропорциональной величине $S_i = \frac{1}{1 + b e^{-m K_i}} \in (0; 1)$:

$$\begin{aligned} \sum_i x_{ij} &\leq P_j S_j, \quad \forall j, \\ \sum_j x_{ij} &\leq P_i S_i, \quad \forall i, \end{aligned}$$

где P_i – номинальная (базовая, потенциальная) пропускная способность вершины.

4. Еще одним актуальным направлением экономико-математического моделирования, является оценка социальных эффектов, связанных с последствиями влияния цифровизации экономики на занятость населения. Замена кибер-физическими системами человеческого труда несет риски массового высвобождения работников из сферы производства – сферы первичного распределения доходов. В этом случае эффекты от снижения транзакционных издержек в условиях Интернета вещей могут оказаться ниже, чем негативные эффекты от уменьшения платежеспособного спроса, связанного со снижением первичных доходов населения, занятого в сфере производства.

Инструментарием для оценки подобных эффектов может стать стохастическое моделирование, в частности корреляционно-регрессионные модели для оценки стохастических зависимостей, а также имитационные модели для оценки последствий тех или иных сценариев проведения смарт-индустриализации для занятости, доходов населения и экономики в целом.

Некоторые зависимости, которые требуют оценки, спецификации и параметризации в рамках такого направления исследования:

1) затраты труда (L_i) в отрасли i в зависимости от степени смартизации этой отрасли (S_i) (оценка высвобождения специалистов);

2) потребности в труде (L) в регионе в зависимости от степени смартизации различных отраслей этого региона (оценка появления новых вакансий);

3) объемы производства (Q) в регионе в зависимости от степени смартизации различных отраслей этого региона (оценка изменений);

4) налогооблагаемые доходы населения в зависимости от возможного роста объемов производства и изменений в затратах труда (оценка изменений);

5) отчисления из доходов населения (оценка изменений в соответствующих фондах);

6) объемы потребления домохозяйств в зависимости от доходов населения (оценка изменений);

7) нагрузка на социальные фонды в зависимости от количества населения (N) и уровня его занятости.

Эти (и, вероятно, еще многие другие) зависимости можно объединить в единую имитационную модель, анализ которой позволит оценить сбалансированность развития смарт-экономики, как минимум по двум контурам: баланс доходов населения и расходов на расширенное потребление; баланс поступлений в бюджеты и социальные фонды и потребностей в расходовании средств из них.

Использование аппарата экономико-математического моделирования в обосновании программ смарт-индустриализации в странах с эмерджентной экономикой позволит получить научные обоснования решения проблем становления смарт-предприятий, повысить эффективность этих процессов.

Выводы. Новая промышленная революция основывается на достижениях шестого технологического уклада, который характеризуется массовым внедрением технологий аддитивного производства, нанотехнологий и биоинженерии, полной цифровизацией производств, эксплуатацией кибер-физических систем, обладающих искусственным интеллектом, созданием глобальной информационной сети товаров, транспорта, зданий, производств, способных взаимодействовать друг с другом самостоятельно без вмешательства человека. Страны бывшего СССР, промышленность которых основана на технологиях 3-го и 4-го технологических укладов, сильно отстают в своем развитии от Западных стран, и возможности эволюционно догнать их выглядят сомнительно. В то же время создание новых предприятий, эксплуатирующих технологии 6-го укладов, может помочь им занять определенные ниши в мировом цифровом производстве.

Наиболее эффективным способом обоснования экономической целесообразности создания смарт-предприятий и преобразования существующих пред-

приятый в смарт-предприятия является использование инструментария экономико-математического моделирования, позволяющего проводить эксперименты с проектируемой системой, изучать ее свойства, оценивать эффективность, предвосхищать возникновение проблем и ошибок. Несмотря на достаточно хорошую развитость современного аппарата экономико-математического моделирования, новизна решаемых задач при создании смарт-предприятий не позволяет сделать однозначный выбор в пользу применения каких-то конкретных инструментов. Для обоснования такого выбора видится полезным изучение зарубежного опыта применения подобных методов при создании смарт-предприятий.

Объекты исследования, которым уделяется внимание в публикациях, посвященных четвертой промышленной революции и смарт-предприятиям, можно классифицировать по трем направлениям. Это *технико-технологическое направление*, описывающее работу сенсоров, датчиков, робототехники и киберфизических систем, технологий идентификации товаров, киберзащиты, передачи данных и т.д. Второе направление — *информационное*, описывающее работу информационных систем различного уровня на предприятиях, технологии работы с большими данными, и подходы к стандартизации процессов разработки смарт-предприятий и их элементов. Наконец, третье — *экономическое направление* — связано с обоснованием экономической целесообразности цифровизации отдельных сегментов экономики, либо с ее влиянием на социально-экономические процессы.

Большинство публикаций, посвященных становлению смарт-индустрии, носят либо описательно-ознакомительный характер, либо рассматривают этот процесс с инженерной точки зрения, что охватывает преимущественно технико-технологическое и информационные направления. Немногочисленные математические модели, которые в них упоминаются (но не приводятся в явном виде) являются сугубо прикладными и решают технические задачи. Публикации же, в которых затрагиваются экономические аспекты Промышленности 4.0, вообще малочисленны. При этом если и встречаются математические обоснования каких-то выводов, то носят они, как правило, эмпирический дескриптивный характер, основанный на существующих наблюдениях, а методическое разнообразие используемых экономико-математических моделей в лучшем случае охватывает корреляционно-регрессионный анализ.

Отдельный большой пласт публикаций, посвященных смарт-предприятиям, связан с большими данными, которые наряду с программным обеспечением кибер-физических систем составляют основу информационного обеспечения смарт-промышленности. Максимальный потенциал для внедрения аналитики на основе больших данных имеется в фармацевтической, химической и добывающей отраслях, в которых незначительные изменения характеристик процесса способны существенно повлиять на результат, что создает условия для применения «углубленной аналитики» — обработки экономических данных с помощью статистических и иных математических инструментов для оценки и совершенствования различных сфер деятельности.

Большое количество проанализированных публикаций носит инженерный характер, и отражают осо-

бенности проектирования тех или иных объектов смарт-индустрии и кибер-физических систем. Объектами моделирования являются продукция, ресурсы, информация, организационные аспекты, принятие решений, процесс производства и сетевая среда (модели взаимодействия). При этом в целом для решения данных задач предлагается использование стандартных средств моделирования, включая процессные модели, объектные модели, структурные модели, модели сетей Петри, оптимизационные модели, гибридные автоматы, системы массового обслуживания, балансовые модели «затраты-выпуск», техники агрегированного моделирования (включая такие инструменты, как Dymola и gPROMS) и т.п. Тем не менее, представленные в данных публикациях модели, как правило, ограничиваются объектным представлением в виде схем и графов, что делает невозможным их прямое практическое использование и дает широкий спектр всевозможных интерпретаций о том, как эти модели можно специфицировать для решения конкретных прикладных задач.

Среди немногочисленных публикаций, аргументирующих экономические последствия внедрения смарт-предприятий, доказываемая экономическая целесообразность таких мероприятий. В частности, корейский опыт инвестирования в развитие смарт-промышленности позволил существенно увеличить выпуск продукции за счет увеличения спроса в смежных отраслях. На предприятиях США, использующих в принятии решений большие данные (не зависимо от объемов) средний рост добавленной стоимости составляет 3%. Несмотря на то, что непосредственно в сфере цифровых технологий создается довольно скромное количество рабочих мест, многие публикации подтверждают, что данные технологии способствуют созданию рабочих мест в смежных областях и сокращения рабочих мест, связанного с автоматизацией производственных процессов, можно избежать.

В целом характер публикаций, посвященных моделированию смарт-промышленности и процессов ее внедрения, носит несистемный, обрывочный и незавершенный характер. Это является следствием того, что данное научное направление еще очень молодо, устоявшиеся концепции внедрения смарт-промышленности и ее моделирования отсутствуют, а существующие примеры практической реализации смарт-предприятий основываются больше на эвристических методах, чем на точных математических обоснованиях. Подавляющее число работ на тему смарт-промышленности, сводятся к тому, чтобы убедить читателя в важности этого направления, однако лишены какой-либо научной или практической новизны.

Особенности стран с эмерджентной экономикой, специфика и уровень развития их институтов делают бессмысленным прямое заимствование западного опыта проведения смарт-индустриализации и требуют тщательного научного обоснования целесообразности и экономической эффективности реализации тех или иных мероприятий. Однако, исходя из обзора зарубежного опыта, экономико-математическое моделирование смарт-предприятий не требует создания принципиально новых типов моделей. Оно может быть осуществлено путем развития хорошо известных моделей, с дополнительной параметризацией отдельных специфически условий, связанных с институциональными особенностями конкретной страны или

территории, уровнем развития ее промышленности и применяемых в ней информационных технологий.

Среди перспективных направлений экономико-математического моделирования смарт-предприятий в странах стран с эмерджентной экономикой выделены следующие.

Использование модификаций *производственных функций* – для обоснования качественных изменений в факторах производства, появления новых факторов производства, их новых технологических комбинаций [Ошибка! Источник ссылки не найден.].

Применение модификаций *моделей Леонтьева «затраты-выпуск» и оптимизационных моделей* – для сквозного планирования и управления промышленностью, обоснования предприятий, требующих первоочередной цифровой интеграции, сокращения транзакционных издержек в условиях внедрения цифровых бизнес-моделей и расширения цифрового взаимодействия с клиентами.

Использование модификаций *сетевых моделей и моделей оптимизации* – для оптимизации движения товаров (от их проектирования до потребления конечными клиентами) в условиях интернета вещей и «умной» инфраструктуры, а также для обоснования первоочередных претендентов на цифровизацию в условиях ограничений на объем доступных инвестиционных ресурсов.

Разработка *корреляционно-регрессионных моделей* – для оценки экономических стохастических зависимостей, а также имитационных моделей для оценки последствий тех или иных сценариев проведения смарт-индустриализации позволит оценить последствия этих сценариев для занятости, доходов населения и экономики в целом.

Конкретизация постановки данных моделей и подходов к их реализации требует дополнительного углубленного изучения специфики решаемых задач и формализации отдельных институциональных факторов. Это является предметом дальнейших исследований.

Список использованных источников

1. Василенко В. (2013) Технологические уклады в контексте стремления экономических систем к идеальности // *Соціально-економічні проблеми і держава*. Тернополь. Т. 8. № 1. С. 65-72.
2. Воронин А.В. (2013) *Моделирование технических систем*. Томск: Томский политехнический университет.
3. Глазьев С. (2017) *Битва за лидерство в XXI веке. Россия-США-Китай. Семь вариантов обозримого будущего*. М.: Книжный мир.
4. Громова Т. (2016) Сможет ли мир пережить четвертую промышленную революцию // *Деловая столица*. URL: <http://www.dsnews.ua/future/goryachaya-tema-davosa-smozhet-li-mir-perezhit-chetvertuyu-promyshlennuyu-21012016152500>, дата обращения 23.01.2018.
5. Дасив А.Ф., Руссиян Е.А. (2016) Анализ функционирования промышленности Украины с позиции неоиндустриализации // *Вісник економічної науки України*. № 2. С. 57-65.
6. Евразийская экономическая комиссия (2017) *Анализ мирового опыта развития промышленности и подходов к цифровой трансформации промышленности государств-членов Евразийского Экономического Союза*: информационно-аналитический отчет. М.: Евразийская экономическая комиссия.
7. Каплан А.В., Каплан В.Е., Машенко М.В., Овечкина Е.В. (2007) *Решение оптимизационных задач в экономике*. М.: Феникс.
8. Куприяновский В.П., Намиот Д.Е., Сиягов С.А. (2016) Кибер-физические системы как основа цифровой экономики // *International Journal of Open Information Technologies*. Vol. 4. № 2. P. 18-25.
9. Куприяновский В.П., Сиягов С.А., Намиот Д.Е., Уткин Н.А., Николаев Д.Е., Добрынин А.П. (2017) Трансформация промышленности в цифровой экономике – проектирование и производство // *International Journal of Open Information Technologies*. Vol. 5. № 1. P. 50-70.
10. Мадых А.А., Охтень А.А. (2018) Моделирование трансформации влияния производственных факторов на экономику в процессе становления смарт-промышленности. *Экономика промышленности*. № 4 (84). С. 26-41. doi: <http://doi.org/10.15407/econindustry2018.04.026>
11. Международный банк реконструкции и развития / Всемирный банк (2016) *Доклад о мировом развитии «Цифровые дивиденды»*. Washington: Международный банк реконструкции и развития / Всемирный банк.
12. Паклин Н.Б., Орешков В.И. (2009) *Бизнес-аналитика: от данных к знаниям*. СПб.: Питер.
13. PwC (2016) «Промышленность 4.0»: создание цифрового предприятия. Основные результаты исследования по металлургической отрасли / PwC. URL: https://www.pwc.ru/ru/mining-and-metals/publications/assets/industry-4-metals-key-findings_rus.pdf, дата обращения 23.01.2018.
14. Романчук Я. (2012) Третья промышленная революция: суть, влияние, последствия. URL: <http://liberty-belarus.info/o-kapitalizme/kapitalizm-dlya-lyuboznatelnykh/item/848-tretya-promyshlennaya-revoljutsiya-sut-vliyanie-posledstviya#12>, дата обращения 23.01.2018.
15. Содружество Независимых Государств. Исполнительный комитет (2012) *Состояние, проблемы и перспективы развития информационного общества в СНГ*. М.: Содружество Независимых Государств. Исполнительный комитет.
16. Трофимов Е. (2016) Киберуязвимость умных производств // *Control Engineering Россия*. № 1 (61). С. 34-36.
17. Шерр А.-В. (2016) Что скрывается за термином «Индустрия 4.0». URL: <http://www.i-love-bpm.ru/s%D1%81heer/chto-skrivaetsya-za-terminom-industriya-40>, дата обращения 23.01.2018.
18. Atzori L., Lera A., Morabito G. (2010) The internet of things: a survey // *Computer Networks*. № 54. P. 2787-2805. DOI: 10.1016/j.comnet.2010.05.010.
19. Auschitzky E., Hammer M., Rajagopaul A. (2014) How big data can improve manufacturing. *McKinsey*. URL: <http://www.mckinsey.com/business-functions/operations/our-insights/how-big-data-can-improve-manufacturing>, дата обращения 28.09.2017.
20. Brynjolfsson E., McElheran K. (2015) Data in Action: Data-Driven Decision Making in U.S. Manufacturing. URL: <https://pdfs.semanticscholar.org/eab9/8520b8a7f7be0641c3e6692711434f02cbc1.pdf>, дата обращения 23.01.2018.

21. Bundesministerium (2017) Innovationen für die Produktion von morgen. URL: https://www.bmbf.de/pub/Industrie_4.0.pdf, дата обращения 08.09.2017.
22. Claytex (2017) Dymola for physical modelling and simulation using Modelica. *Claytex*. URL: <http://www.claytex.com/products/dymola/>, дата обращения 28.09.2017.
23. Fishwick P. (2007) *Handbook of Dynamic System Modeling (Chapman & Hall/CRC Computer and Information Science Series)*. New York: Chapman and Hall/CRC.
24. Geisberger E., Broy M. (2012) *Agenda CPS: Integrierte For schungs agenda Cyber-Physical Systems (acatech STUDIE) (German Edition)*. New York: Springer-Verlag.
25. Gruger C., Niedermann F., Mitschang B. (2012) Data Mining-driven Manufacturing Process Optimization // *Proceedings of the World Congress on Engineering*. London: WCE. Vol III. July 4-6. P. 1475-1481.
26. GTAI (2017) Industrie 4.0 – What is it? // *Germany Trade & Invest*. URL: <https://industrie4.0.gtai.de/INDUSTRIE40/Navigation/EN/Topics/Industrie-40/what-is-it.html>, дата обращения 08.09.2017.
27. Hermann M., Pentek T., Otto B. (2016) Design Principles for Industrie 4.0 Scenarios // *49th Hawaii International Conference on System Sciences (HICSS)*. P. 3928-3937.
28. Hu H., Wen Y., Chua T.-S., Li X. (2014) Toward Scalable Systems for Big Data Analytics: A Technology Tutorial // *IEEE Access*. Vol 2. P. 652-687.
29. IGI Global (2017) *Information Resources Management Association. The Internet of Things: Breakthroughs in Research and Practice / Information Resources Management Association*. Hershey: IGI Global.
30. Jeschke S., Brecher C., Song H., Rawat D. (2017) *Industrial Internet of Things. Cybermanufacturing Systems*. Herausgeber: Springer International Publishing Switzerland.
31. Kim K., Jung J.-K., Choi J.-Y. (2016) Impact of the Smart City Industry on the Korean National Economy: Input-Output Analysis // *Sustainability*. Vol. 8 (7). P. 649-678.
32. Lasi H., Kemper H.-G., Fettek P., Feld T., Hoffmann M. (2014) Industrie 4.0. // *Business & Information Systems Engineering*. Vol. 4 (6). P. 239-242.
33. Lee J., Lapira E., Bagheri B., Kao H. (2013) Recent advances and trends in predictive manufacturing systems in big data environment // *Manufacturing Letters*. Vol. 1. P. 38-41.
34. Manyika J., Chui M., Brown B., Bughin J., Dobbs R., Roxburgh C., Hung Byers A. (2011) *Big data: The next frontier for innovation, competition, and productivity*. New York: McKinsey Global Institute.
35. Nedelcu B. (2013) About Big Data and its Challenges and Benefits in Manufacturing // *Database Systems Journal*. Vol. 4. Issue 3. P. 10-19.
36. Networked Readiness Index 2015 (2015). URL: <http://reports.weforum.org/global-information-technology-report-2015/economies/#indexId=NRI&economy=UKR>, дата обращения 25.09.2017.
37. Nonaka Y., Suginishi Y., Lengyel A., Katsumura Y. (2015) The S-Model: A digital manufacturing system combined with autonomous statistical analysis and autonomous discrete-event simulation for smart manufacturing. *IEEE International Conference on Automation Science and Engineering (CASE)*, 24-28 Aug. Gothenburg: IEEE. P. 1006-1011.
38. Reimann M., Ruckriegel C. (2017) *Road2CPS Priorities and Recommendations for Research and Innovation in Cyber-Physical Systems*. Stuttgart: Steinbeis-Editions.
39. Saraee M. How can companies start implementing the Smart Industry concept? URL: https://www.smartindustry.nl/site/assets/files/2158/how_can_companies_start_implementing_the_smart_industry_concept.pdf, дата обращения 08.09.2017.
40. Smart Enterprise demo for manufacturing. *Pharos Navigator*. URL: <https://enterprise.win2biz.com/static/content/en/525/Explaining-Enterprise-Model.html>, дата обращения 08.09.2017.
41. The 2016 IMD World Competitiveness Scoreboard. URL: <http://www.imd.org/globalassets/wcc/docs/scoreboard-2016.pdf>, дата обращения 08.09.2017.
42. Yin S., Kaynak O. (2015) Big Data for Modern Industry: Challenges and Trends // *Proceedings of the IEEE*. Vol. 103. № 2. P. 143-146.
43. Zaitsev D.A. (2012) Universal Petri Net // *Cybernetics and Systems Analysis*. Vol. 48. Issue 4. P. 498-511.
44. Zhou Z., Xie S., Chen D. (2012) *Fundamentals of Digital Manufacturing Science*. London: Springer-Verlag London Limited 2012.

References

- Vasilenko V. (2013) Tekhnologicheskkiye układy v kontekste stremleniya ekonomicheskikh sistem k ideal'nosti [Technological order in the context of the desire of economic systems to ideality]. *Sotsialno-ekonomichni problemy i derzhava – Socio-economic problems and the state*, Vol. 8, № 1, pp. 65-72 [in Russian].
- Voronin A.V. (2013) Modelirovaniye tekhnicheskikh sistem [Modeling of technical systems.]. Tomsk, Tomsk Polytechnic University [in Russian].
- Glaz'nev S. (2017) Bitva za liderstvo v XXI veke. Rossiya-SSHA-Kitay. Sem' variantov obozrimogo budushchego [Battle for leadership in the XXI century. Russia-USA-China. Seven options for the foreseeable future]. Moscow, Book World [in Russian].
- Gromova T. (2016) Smozhet li mir perezhit' chetvertuyu promyshlennuyu revolyutsiyu [Can the world survive the fourth industrial revolution]. *Delovaya stolitsa – Business Capital*. Retrieved from <http://www.dsnews.ua/future/goryachaya-tema-davosa-smozhet-li-mir-perezhit-chetvertuyu-promy-shlennuyu-21012016152500> [in Russian].
- Dasiv A.F., Russiyan Ye.A. (2016) Analiz funkcionirovaniya promyshlennosti Ukrainy s pozitsii neoundustrializatsii [The Special Aspects of Functioning and Possibilities of Industry Industrialization in Ukraine]. *Visnyk ekonomichnoi nauky Ukrainy – Bulletin of Economic Science of Ukraine*, 2, pp. 57-65 [in Russian].
- Yevraziyskaya ekonomicheskaya komissiya [Eurasian Economic Commission]. (2017). Analiz mirovogo opyta razvitiya promyshlennosti i podkhodov k tsifrovoy transformatsii promyshlennosti gosudarstv-chlenov Yevraziyskogo Ekonomicheskogo Soyuza: informatsionno-analiticheskiy otchet [Analysis of world experience in industrial development and approaches to the digital transformation of industry in the member states of the Eurasian Economic Union: an information and analytical

report]. Moscow, Eurasian Economic Commission [in Russian].

7. Kaplan A.V., Kaplan V.Ye., Mashchenko M.V., Ovechkina Ye.V. (2007). Resheniye optimizatsionnykh zadach v ekonomike [Solution of optimization problems in the economy] Moscow: Phoenix [in Russian].

8. Kupriyanovskiy V.P., Namiot D.Ye., Sinyagov S.A. (2016). Kiber-fizicheskiye sistemy kak osnova tsifrovoy ekonomiki [Cyber-physical systems as a base for digital economy]. *International Journal of Open Information Technologies*, Vol. 4, № 2, pp. 18-25 [in Russian].

9. Kupriyanovskiy V.P., Sinyagov S.A., Namiot D.Ye., Utkin N.A., Nikolayev D.Ye., Dobrynin A.P. (2017) Transformatsiya promyshlennosti v tsifrovoy ekonomike – proyektirovaniye i proizvodstvo [Industries transformation in the digital economy - the design and production]. *International Journal of Open Information Technologies*, Vol. 5, № 1, pp. 50-70 [in Russian].

10. Madykh A.A., Okhten' A.A. (2018) Modelirovaniye transformatsii vliyaniya proizvodstvennykh faktorov na ekonomiku v protsesse stanovleniya smart-promyshlennosti [Modeling the transformation of the impact of production factors on the economy in the process of smart industry formation]. *Econ. promisl. – Economy of Industry*, 4 (84), pp. 26-41. doi: <http://doi.org/10.15407/econindustry> [in Russian].

11. Doklad o mirovom razvitii «Tsifrovyye dividendy» [World Development Report Digital Dividends]. (2016). Washington, International Bank for Reconstruction and Development [in Russian].

12. Paklin N.B., Oreshkov V.I. (2009). Biznes-analitika: ot dannykh k znaniyam [Business Analytics: From Data to Knowledge]. *Saint Petersburg*: Piter [in Russian].

13. PwC. (2016). «Promyshlennost' 4.0»: sozdaniye tsifrovogo predpriyatiya. Osnovnyye rezul'taty issledovaniya po metallurgicheskoy otrasli [“Industry 4.0”: creation of a digital enterprise. The main results of the study in the metallurgical industry]. Retrieved from https://www.pwc.ru/mining-and-metals/publications/assets/industry-4-metals-key-findings_rus.pdf [in Russian].

14. Romanchuk Ya. (2012). Tret'ya promyshlennaya revolyutsiya: sut', vliyaniye, posledstviya [The Third Industrial Revolution: Essence, Impact, Consequences]. Retrieved from <http://liberty-belarus.info/o-kapitalizme/kapitalizm-dlya-lyuboznatelnykh/item/848-tretya-promyshlennaya-revolyu-utsiya-sut-vliyanie-posledstviya#12> [in Russian].

15. Sostoyaniye, problemy i perspektivy razvitiya informatsionnogo obschestva v SNG [State, problems and prospects of development of the information society in the CIS]. (2012). Moscow, Commonwealth of Independent States. Executive committee [in Russian].

16. Trofimova Ye. (2016). Kiberuyazvimost' umnykh proizvodstv [Cyber vulnerability of smart industries]. *Control Engineering Rossiya – Control Engineering Russia*, 1 (61), pp. 34-36 [in Russian].

17. Sheyer A.-V. (2016). Chto skryvayetsya za terminom «Industriya 4.0» [What is behind the term "Industry 4.0"]. Retrieved from <http://www.i-love-bpm.ru/s%D1%81heer/chto-skryvaetsya-za-terminom-industriya-40> [in Russian].

18. Atzori L., Lera A., Morabito G. (2010). The internet of things: a survey. *Computer Networks*, 54, pp. 2787-2805. DOI: 10.1016/j.comnet.2010.05.010.

19. Auschitzky E., Hammer M., Rajagopaul A. (2014) How big data can improve manufacturing. *McKinsey*. Retrieved from <http://www.mckinsey.com/business-functions/operations/our-insights/how-big-data-can-improve-manufacturing>.

20. Brynjolfsson E., McElheran K. (2015) Data in Action: Data-Driven Decision Making in U.S. Manufacturing. Retrieved from <https://pdfs.semanticscholar.org/eab9/8520b8a7f7be0641c3e6692711434f02cbc1.pdf>.

21. Bundesministerium (2017) Innovationen für die Produktion von morgen. Retrieved from https://www.bmbf.de/_pub/Industrie_4.0.pdf.

22. Claytex (2017) Dymola for physical modelling and simulation using Modelica. *Claytex*. Retrieved from <http://www.claytex.com/products/dymola/>.

23. Fishwick P. (2007) *Handbook of Dynamic System Modeling (Chapman & Hall/CRC Computer and Information Science Series)*. New York, Chapman and Hall/CRC.

24. Geisberger E., Broy M. (2012) *Agenda CPS: Integrierte For schungs agenda Cyber-Physical Systems (acatech STUDIE) (German Edition)*. New York, Springer-Verlag.

25. Grüger C., Niedermann F., Mitschang B. (2012) Data Mining-driven Manufacturing Process Optimization // *Proceedings of the World Congress on Engineering*. London, WCE. Vol III. July 4-6, pp. 1475-1481.

26. GTAI (2017) Industrie 4.0 – What is it? // *Germany Trade & Invest*. Retrieved from <https://industrie4.0.gtai.de/INDUSTRIE40/Navigation/EN/Topics/Industrie-40/what-is-it.html>.

27. Hermann M., Pentek T., Otto B. (2016) Design Principles for Industrie 4.0 Scenarios. *49th Hawaii International Conference on System Sciences (HICSS)*, pp. 3928-3937.

28. Hu H., Wen Y., Chua T.-S., Li X. (2014) Toward Scalable Systems for Big Data Analytics: A Technology Tutorial. *IEEE Access*, Vol 2, pp. 652-687.

29. IGI Global (2017) *Information Resources Management Association. The Internet of Things: Breakthroughs in Research and Practice*. Information Resources Management Association. Hershey: IGI Global.

30. Jeschke S., Brecher C., Song H., Rawat D. (2017) *Industrial Internet of Things. Cybermanufacturing Systems*. Herausgeber: Springer International Publishing Switzerland.

31. Kim K., Jung J.-K., Choi J.-Y. (2016). Impact of the Smart City Industry on the Korean National Economy: Input-Output Analysis. *Sustainability*, Vol. 8 (7), pp. 649-678.

32. Lasi H., Kemper H.-G., Fette P., Feld T., Hoffmann M. (2014). Industry 4.0. *Business & Information Systems Engineering*, Vol. 4 (6), pp. 239-242.

33. Lee J., Lapira E., Bagheri B., Kao H. (2013). Recent advances and trends in predictive manufacturing systems in big data environment. *Manufacturing Letters*, Vol. 1, pp. 38-41.

34. Manyika J., Chui M., Brown B., Bughin J., Dobbs R., Roxburgh C., Hung Byers A. (2011). *Big data: The next frontier for innovation, competition, and productivity*. New York, McKinsey Global Institute.

35. Nedelcu B. (2013). About Big Data and its Challenges and Benefits in Manufacturing. *Database Systems Journal*, Vol. 4, Issue 3, pp. 10-19.

36. Networked Readiness Index 2015 (2015). Retrieved from <http://reports.weforum.org/global-information-technology-report-2015/economies/#indexId=NR1&economy=UKR>.
37. Nonaka Y., Suginishi Y., Lengyel A., Katsumura Y. (2015). The S-Model: A digital manufacturing system combined with autonomous statistical analysis and autonomous discrete-event simulation for smart manufacturing. *IEEE International Conference on Automation Science and Engineering (CASE)*, 24-28 Aug. Gothenburg: IEEE, pp. 1006-1011.
38. Reimann M., Ruckriegel C. (2017). *Road2CPS Priorities and Recommendations for Research and Innovation in Cyber-Physical Systems*. Stuttgart: Steinbeis-Editions.
39. Saraee M. How can companies start implementing the Smart Industry concept? Retrieved from [https://www.smartindustry.nl/site/assets/files/2158/how](https://www.smartindustry.nl/site/assets/files/2158/how_can_companies_start_implementing_the_smart_industry_concept.pdf) _
40. Smart Enterprise demo for manufacturing. *Pharos Navigator*. Retrieved from <https://enterprise.win2biz.com/static/content/en/525/Explaining-Enterprise-Model.html>.
41. The 2016 IMD World Competitiveness Scoreboard. Retrieved from <http://www.imd.org/globalassets/wcc/docs/scoreboard-2016.pdf>.
42. Yin S., Kaynak O. (2015) Big Data for Modern Industry: Challenges and Trends. *Proceedings of the IEEE*, Vol. 103, № 2, pp. 143-146.
43. Zaitsev D.A. (2012). Universal Petri Net. *Cybernetics and Systems Analysis*, Vol. 48, Issue 4, pp. 498-511.
44. Zhou Z., Xie S., Chen D. (2012). *Fundamentals of Digital Manufacturing Science*. London: Springer-Verlag London Limited 2012.

Л. В. Нечволода

канд. техн. наук

ORCID ID 0000-0002-7584-6735,

К. Ю. Гудкова,

В. В. Лучинецький,

ДВНЗ «Донбаська державна машинобудівна академія», м. Краматорськ

ДОСЛІДЖЕННЯ СУЧАСНИХ МАТЕМАТИЧНИХ ПІДХОДІВ ДО ПРИЙНЯТТЯ РІШЕНЬ У ГАЛУЗІ УПРАВЛІННЯ ЛЮДСЬКИМИ РЕСУРСАМИ ПРОМИСЛОВОГО ПІДПРИЄМСТВА

Постановка проблеми. Світовий досвід господарювання доводить, що тривале стає функціонування підприємства, його розвиток забезпечується такими чинниками як новітні знання, наукові дослідження, інноваційні технології. Управління впровадженням інноваційних технологій та новітніх наукових досягнень здійснює працівник підприємства, який перетворюється на активного учасника виробництва. Людський ресурс стає головним фактором виробництва. Проте будь-який ресурс вимагає обліку через аналіз поточного стану, визначення зв'язку з іншими ресурсами підприємства, оптимальності формування та ефективності використання, напрямів нарощування та доцільності інвестицій в нього, вплив на ключові показники діяльності підприємства. Тому управління людськими ресурсами є актуальним процесом, який передбачає вивчення психологічних і професійних якостей працівника з метою встановлення його придатності для виконання обов'язків на певному робочому місці або посаді, вибору з сукупності претендентів найбільш відповідного з урахуванням його кваліфікації, спеціальності, особистих якостей і здібностей характеру діяльності, інтересам організації [1]. Одним із завдань управління трудовими ресурсами є раціоналізація відбору персоналу на виконання професійних робіт (найчастіше такий відбір має ієрархічну структуру, що починається з прийняття рішень на рівні структурних підрозділів підприємства). Правильне призначення співробітників на виконання робіт дає

можливість підвищити як продуктивність праці, так і збільшити загальний прибуток підприємства, підвищити мотивацію персоналу. Однак з ростом обсягів робіт, збільшенням кількості критеріїв, які необхідно враховувати для прийняття оптимального рішення, можливі проблемні ситуації для менеджерів та керівників підрозділів підприємств. Одним з суттєвих недоліків прийняття рішення на висновках менеджера можна вважати проблему об'єктивності та ефективності прийнятого рішення [2].

Аналіз останніх досліджень і публікацій. На сьогоднішні проблеми ефективного використання трудових ресурсів присвячено роботи відомих зарубіжних та вітчизняних вчених: А. Маршалла, М. Портера, А. Вороніна, О. Грішнєвої, О. Замори, Є. Качан, А. Пастух, В. Романишина, В. Травіна, В. Геєця, М. Долішнього, В. Онікієнко, Л. Абалкіна, Н. Горелова, Т. Заславської, А. Кочеткова, Д. Белла, В. Іноземцева, Е. Тоффлера. Проте досі недостатньо методологічно розроблені математичні моделі розв'язання задачі розподілу трудових ресурсів на підприємстві.

У монографії [3] пропонується розглядати трудові ресурси в якісному й кількісному аспектах, тобто як економічну категорію й механічну сукупність індивідумів. У кількісному аспекті трудові ресурси аналізуються як планово-обліковий показник, що характеризує їхню величину й структуру.

І. Дубинська підкреслює, що ефективність роботи персоналу є важливим фактором, від якого залежать

результати діяльності як окремого підприємства, так і регіону в цілому, але сучасний стан теорії і практики оцінювання ефективності управління трудовими ресурсами організації показує, що в методиці оцінювання не існує єдиної думки щодо етимології термінів «оцінка», «оцінювання», «ефект», «результат», «ефективність» у галузі управління трудовими ресурсами [4].

На теперішній час проблема ефективного управління та розподілення персоналу є актуальною як в економічному, так і в науковому сенсі, і вимагає пошуку ефективного комплексу сучасних економіко-математичних підходів до прийняття ґрунтовних рішень на підприємстві. Особливу важливість така проблема набуває на великих промислових підприємствах, де раціоналізація управління трудовими ресурсами може заощадити значні грошові кошти.

Метою дослідження є аналіз існуючих підходів до оцінки людських ресурсів підприємства та визначення сучасних математичних методів та моделей до його оцінки.

Виклад основного матеріалу дослідження. Носієм інтелектуального потенціалу підприємства виступає його персонал, який як ресурс потребує нарощування. Визнано, що єдиним джерелом довгострокової переваги підприємства на ринку є знання здібностей своїх співробітників та максимізація їх винахідливості, мотивації і людських відносин, а не «копіювання» досвіду інших компаній [5, 6]. З цією метою провідні підприємства впроваджують системи управління персоналом. Управління персоналом представляє собою складний процес, який складається з таких етапів [5]:

- планування потреб у кваліфікованих співробітниках;
- складання штатного розкладу та підготовка посадових інструкцій;
- підбір персоналу та формування колективу співробітників;
- аналіз якості роботи та контролю;
- атестація співробітників: критерії, методики, оцінки;
- розробка програм професійної підготовки та підвищення кваліфікації;
- мотивація: заробітна плата, премії, пільги, просування по службі.

Проте управління персоналом потребує перш за все проведення процедури його оцінки. Актуальність оцінки персоналу підприємства добре виражається через функції, які вона виконує, а саме:

- адміністративну, яка полягає в прийнятті кадрових рішень на об'єктивній основі (розстановка, просування, оплата праці);
- інформаційну – забезпечення керівників необхідними даними про роботу їхніх підлеглих, а також працівників підприємства щодо їхніх позитивних якостей та недоліків;
- мотиваційну, яка дає змогу орієнтувати працівників на поліпшення трудової діяльності в необхідному для керівництва підприємства напрямі [7].

В науковій літературі зустрічається розгляд співробітника підприємства як елемента людського ресурсу, персоналу підприємства. У роботі [8] проаналізовано підходи щодо трактування цих категорій. Виходячи з розуміння сутності цих категорій, впливають характеристики їх оцінки. Під трудовими ресурсами, персоналом підприємства розуміється чисель-

ність працівників за списком, що включає всіх найманих працівників, що працюють: власників, осіб, прийнятих на роботу за сумісництвом з іншими підприємствами і виконують роботу за договорами або контрактами, – що володіють такими кількісними та якісними характеристиками, використання яких дозволяє забезпечити реалізацію поточних задач і стратегій розвитку підприємства. Основними характеристиками персоналу підприємства є чисельність та структура. Категорія «людські ресурси» в економічному розумінні ширше за категорію «персонал», оскільки характеризується сукупністю різноманітних якостей співробітників. Співробітники підприємства аналізуються не тільки з позиції професійної компетенції, що визначає їх працездатність до виробництва матеріальних благ, але також враховуються інтелектуальні, особистісно-психологічні, фізичні, соціокультурні властивості людей.

Однак ці категорії не є взаємовиключними, оскільки в залежності від оцінюваних характеристик реалізуються цілі керівництва підприємства. Так оцінка людських ресурсів дозволяє реалізовувати стратегічні цілі підприємства шляхом підвищення ефективності інвестицій, що забезпечують постійне професійне зростання окремо взятих працівників підприємства і покращення якості умов праці з метою підвищення показників ефективності роботи підприємства. Оцінка персоналу дозволяє реалізовувати тактичні завдання, які полягають у вивченні ступеня підготовленості працівника до виконання виду діяльності, яким він займається, виявленні рівня його потенційних можливостей з метою оцінки перспектив росту, розробці кадрових заходів. У сучасній практиці господарювання існує низка методів оцінки персоналу (рис. 1). В залежності від характеру результативного показника розрізняють [9]:

1. Якісні (описові) методи, на основі яких співробітники підприємства характеризуються без прив'язки до кількісних даних.
2. Кількісні методи – показники оцінки персоналу виражені в числовому значенні.
3. Комбіновані методи, які поєднують методи кількісного та якісного оцінювання показників, що вважається більш ефективним для прийняття управлінських рішень.

В табл. 1 проаналізовано види та сутність методів якісного, кількісного та комбінованого підходів до оцінки персоналу підприємства. Кількісні та комбіновані методи побудовані на експертних та рейтингових методах моделювання. Суть цих методів полягає в проведенні експертами інтуїтивно-логічного аналізу якостей працівників з кількісною оцінкою суджень і формальною обробкою результатів. У результаті обробки бальних оцінок отримується узагальнена думка експертів, яка приймається як оцінка персоналу. Комплексне використання інтуїції, логічного мислення, практичного досвіду і кількісних оцінок з їх формальною обробкою дозволяє отримати ефективне рішення.

Крім того, метод «система угруповання» базується на методі попарних порівнянь. Метод парних порівнянь передбачає послідовне попарне порівняння працівників один з одним з одним або сукупністю факторів. Застосовується у такій послідовності:

1. Побудування матриці парних порівнянь працівників та присвоєння кожному працівнику певних

Рис. 1. Класифікація методів оцінки персоналу

Таблиця 1

Характеристика методів оцінки персоналу за видом результату оцінки

Категорія	Назва методу оцінки	Сутність методу оцінки
Якісні (описові) методи	Оцінка виконання завдань	Оцінка роботи співробітника в цілому
	Метод системи довільних характеристик	Кадрова служба або керівник виділяють найбільші досягнення і найсерйозніші порушення в роботі та роблять висновки на основі їх зіставлення
	Матричний метод	Порівняння якостей конкретної людини з ідеальною моделлю співробітника для тієї чи іншої посади
	Метод «360 градусів»	Оцінка працівника колегами, керівниками, підлеглими, клієнтами та ним самим
Кількісні методи	Групова дискусія	Розмова працівника з керівником або експертами в цій сфері діяльності про результати його роботи і перспективи
	Метод бальної оцінки	За кожне професійне досягнення персонал отримує певну, заздалегідь обумовлену, кількість балів, які узагальнюються за підсумками конкретного періоду (місяць, квартал або рік)
	Метод вільної бальної оцінки	Якість співробітника оцінюється експертами на певну кількість балів, а результати додаються з подальшим складанням рейтингу
Комбіновані	Ранговий метод	Група керівників становить щось на кшталт рейтингу співробітників, потім все рейтинги звіряються між собою, і тих співробітників, які опинилися на найнижчих позиціях, звільняють або переводять на менш відповідальну посаду
	Метод суми оцінок	Кожна характеристика працівника оцінюється за певною шкалою, а потім виводиться середній показник, порівнюваний з ідеальним для конкретної посади
	Система угруповання	Всі співробітники поділяються на кілька груп, які характеризують градуювання якості виконання виробничих завдань, починаючи з тих, хто працює незадовільно до тих, чия робота виконана бездоганно

визначених параметрів порівняння: « > » – якщо працівник за певним критерієм має перевагу над іншим працівником; « = » – якщо працівник за певним критерієм є рівним з іншим працівником; « < » – якщо працівник за певним критерієм не має переваг над іншим працівником (є гіршим).

2. Переведення використовуваних параметрів порівняння в числові характеристики: « > » – 2 бали, « = » – 1 бал, « < » – 0 балів.

3. Розрахунок кількісних параметрів порівняння працівників.

Загальна сума параметрів розраховується шляхом їх підсумовування. Далі проводиться ранжування за загальною сумою балів і на основі статистичного групування розбиття на відповідні групи за результатами праці.

Кожний з представлених методів має певні переваги та недоліки, описані в роботі [9]. Проте на їх основі можна проаналізувати окремі напрями роботи

співробітника або певний спектр його характеристик. Тому останнім часом використовуються методи, які узагальнюють досягнення всіх наявних підходів для об'єктивного оціночного аналізу за критеріями оцінки компетенцій працівника та його результативності.

В табл. 2 узагальнені методи оцінки компетенцій та результативності персоналу. Методи оцінки компетенцій передбачають оцінку знань і вмінь співробітника, його здатності застосовувати їх в практичній діяльності, а також поведінку і особистісні якості. Оцінка результативності працівників заснована на порівнянні показників роботи конкретного співробітника

з запланованими для даного періоду роботи і посади показниками. Ці методи ґрунтуються на експертних, кваліметричних методах моделювання. Кваліметрична оцінка праці базується на принципах «ланцюжка», коли працю і результати праці окремого працівника розглядають у системі взаємопов'язаних трудових процесів. Розглядається «ланцюжок» «результат праці попереднього працівника», який є визначеною умовою для здійснення трудового процесу наступного працівника. Для розробки систем ділової оцінки персоналу використовується функціональне моделювання та методи теорії ігор [5, 9].

Таблиця 2

Характеристика методів оцінки компетенцій та результативності персоналу

Категорія	Назва методу оцінки	Сутність методу оцінки
Оцінка компетенцій	Атестація	Оцінка кваліфікації, результатів праці, рівня практичних навичок і теоретичних знань, ділових та особистісних якостей співробітника згідно з професійним стандартом посад і спеціальностей
	Ассесмент-центр	Оцінка особистісних, ділових якостей співробітника, відповідності наявного кадрового складу організації її цілям, політиці і структурі
	Тестування	Виявлення особистісних властивостей співробітника, рівня його вмінь і знань, необхідних для успішного виконання посадових обов'язків на основі професійних і психологічних тестів
	Інтерв'ювання	Метод, заснований на питаннях і відповідях: – у вільній формі (неструктуроване інтерв'ю) для визначення емоційної реакції на питання; – відповідно до розробленої схеми (структуроване інтерв'ю) для отримання певної інформації стосовно компетенцій респондента; – стосовно співвідношення «ситуація – поведінка» з практичного досвіду кандидата з подальшою ним оцінкою його ролі в ній і відтворенням моделі поведінки
	Метод експертних оцінок персоналу	Залучення до оцінки персоналу експертів, які аналізують характеристики співробітників і на основі власного досвіду і знань роблять висновки
	Ділова гра	Імітація ділової активності для оцінки поведінки, стресостійкості, здатності швидко і правильно приймати рішення, шляхом моделювання дій співробітника в складній ситуації
Оцінка результативності (на основі КРІ)	Мерітократичні методи	Оцінка праці по реальних досягненнях з використанням механізмів об'єктивних вимірів. Відповідність для кожної посади по КРІ критеріїв, за якими слід оцінювати ефективність співробітника (кількісні і якісні, командні та індивідуальні) до компетенцій, необхідних для цієї посади (корпоративних, управлінських та експертних). Якісні показники оцінюються за порядковою 100-бальною шкалою, а кількісні – за природною метричною. Після оцінки фактичного показника розраховується приватний результат співробітника за формулою: $(\text{Факт мінус база} / \text{Норма мінус база}) \cdot 100\% = \text{результат} (\%)$. У результаті отримують якийсь середній коефіцієнт результативності співробітника. Якщо він більше 100% – це говорить про високу результативність, а якщо менше – наприклад, про те, що за деякими показниками працівником не досягнута навіть норма, а загальний результат його роботи нижче, ніж встановлений рівень

Аналіз практики управління персоналом показує, що корпорації використовують в більшості випадків одночасно обидва види оцінки діяльності працівників. Таким чином, проводяться процедури, спрямовані як на оцінку результатів праці, так і на особистісні та ділові якості працівників, що впливають на досягнення цих результатів.

Якщо розглядати оцінку працівників підприємства з позицій інтелектуального потенціалу підприємства, який є відображенням «ресурсної парадигми» стратегічного управління підприємством, то можна

виділити підхід, що базується на розрахунку рівня інвестицій в професійне зростання співробітників. Інвестиції в розвиток працівників розраховуються в абсолютному, відносному виразі або в порівнянні з величиною доданої вартості, яку він відтворює в інтелектуальному продукті. Розглянемо різновиди оцінки інвестицій в розвиток людських ресурсів підприємства. Моделі оцінки людських ресурсів (1) – (4), що наведені нижче, представляють економіметричні моделі: мультиплікативні та адитивно-мультиплікативні. Відмінною рисою представлених моделей від традиційних

економетричних є розрахунок коефіцієнтів моделі. В традиційній економетричній моделі коефіцієнти розраховуються на основі методів найменших квадратів. У моделях (1) – (4) розрахунок коефіцієнтів відбувається на основі методу експертних оцінок, методу визначення значущості Фішберна, розрахунку темпів зміни показників.

У роботі [10] людські ресурси підприємства з n числом працівників оцінюється як:

$$LP = \sum_{i=1}^n (PB_i - B33_i + BP3_i + \gamma_3 \cdot BI_i + BH3_i), \quad (1)$$

де PB_i – первісна вартість i -го працівника;

$B33_i$ – вартість застарілих знань працівника, яка визначається за формулою:

$$B33_i = \gamma_1 \cdot PB_i,$$

де $BP3_i$ – вартість придбаних знань працівника, яка визначається

$$BP3_i = \gamma_2 \cdot PB_i,$$

де BI_i – вартість інвестицій в i -го працівника;

$BH3_i$ – вартість неявних знань працівника, яка визначається за формулою:

$$BH3_i = \gamma_4 \cdot PB_i,$$

$\gamma_1, \gamma_2, \gamma_3, \gamma_4$ – вагові коефіцієнти, що визначаються експертами.

С.І. Грицуленко [11] запропонувала визначати вартість людських ресурсів підприємства з використанням теорії Т. Стюарта і методики, що дозволяє відслідковувати динаміку їх розвитку залежно від обсягів відповідних інвестицій і свідомо керувати ними, регулюючи вікові і професійні складові:

$$Ch = \sum_{j=1}^4 n_j G_j \Delta H_j, \quad (2)$$

де j – кількість блоків ($j = 1, \dots, 4$);

n_j – кількість працівників j -го блоку;

G_j – відносний рівень витрат на професійний ріст працівника j -го блоку (w_j, \hat{w} – середній вік відповідно працівника j -го блоку і працівника компанії;

$$G_j = (w_j / \hat{w}) \cdot \rho_j,$$

ρ_j – частка витрат на підвищення кваліфікації фахівців j -го блоку;

ΔH_j – різниця між професійним рейтингом фахівців j -го блоку й мінімальним рейтингом у компанії, за який прийняті показники середньої й мінімальної зарплати.

Розглядаючи працівника як інвестиційний проект Є.В. Докторук [12] пропонує розраховувати NPV (чисту поточну вартість) як:

$$NPV = \sum_{i=1}^n (GP_i - B_i), \quad (3)$$

де GP_i – величина грошових потоків, отримана за період реалізації стратегії;

B_i – бюджет функціональної стратегії.

i – напрям розвитку людського ресурсу для вкладання грошових коштів. $i \in \{\text{освіта та всі види навчання (підготовки) на виробництві; здоров'я людини (профілактика профзахворювань, характерних для діяльності організації, надання дієтичного харчування для}$

окремих працівників і (чи) безкоштовне харчування для всіх співробітників; медичне обслуговування за місцем роботи, сплата путівки, лікування в медичних установах, профілакторіях, санаторіях; поліпшення житлових умов, турбота про екологію робочого місця; страхування працівників від нещасних випадків); витрати на мотиваційно-системне стимулювання для розвитку трудового потенціалу і підвищення кваліфікації; міграція; інформація; фундаментальні наукові розробки; культура і дозволя}

Загалом людський ресурс можна визначити за формулою [13]:

$$HC = \sum_{i=1}^n k_i w_i, \quad (4)$$

де k_i – показник, що характеризує людський капітал на підприємстві (плінність кадрів середній стаж роботи, середній рівень спеціальної освіти, середній рівень загальної освіти, середній рівень витрат на підвищення кваліфікації, середній рівень заробітної плати), $i=1 \dots n$;

w_i – вага відповідного показника, $i = 1 \dots n$.

В умовах невизначеності, наявності, крім кількісних, великої кількості якісних характеристик працівника для прийняття ефективного рішення, який відповідатиме кадровій політиці підприємства, доцільно інтегрувати методи оцінки компетенцій з нечіткими експертними технологіями. Всі компетенції $X = \{x_1, x_2, \dots, x_n\}$ представляються у вигляді лінгвістичних змінних, які відображають ступінь значущості включення даної компетенції в аналіз з позиції експерта $M = \{m_1, m_2, \dots, m_n\}$ в рамках лінгвістичної шкали R . Оцінка значущості введення в аналіз компетенцій регулюється шкалою $R = \{r_1, r_2, \dots, r_p\}$. Компетенції оцінюються за важливістю групою експертів $E = \{e_1, e_2, \dots, e_k\}$. Кожний експерт e_k формує свою думку у вигляді лінгвістичного бінарного відношення переваги R_k . По будь-якій парі компетенцій (x_i, x_j) відповідає терм лінгвістичної змінної S (терм-множина $S = \{S_1, S_2, \dots, S_t\}$, що відображає перевагу за важливістю з позиції експерта компетенції x_i по порівнянню з компетенцією x_j . Оскільки відношення переваги можуть відрізнятися, для оцінки близькості думок двох експертів використовується спеціальна таблиця близькості D , елементи якої $d(S_i, S_j)$, задані на лінгвістичній шкалі R , показують, наскільки близькі терми S_i і S_j шкали S . Процес оцінки передбачає побудову трьох моделей: модель керівника, модель працівника і еталонна модель. Моделі керівника і працівника представляють набори оцінок лінгвістичних аналізованих компетенцій, а еталонна модель – рівень вираження (терм) кожної компетенції у працівника [14].

Компоненти моделей ранжуються для обчислення лінгвістичних кореляцій між різними моделями за експертними оцінками. Оцінюються різні аспекти узгодженості думки експертів: для кожної пари експертів e_k і e_l визначається ступінь збігу думок експертів k_l і S з приводу компетенції x_l , для компетенції x_l визначається лінгвістична ступінь злагодження думок експертів при порівнянні x_l з іншими компетенціями, для кожного експерта e_k і для кожної компетенції x_l визначається ступінь близькості думок експерта e_k до думки інших експертів. Виділяється група експертів,

узгоджених між собою і з думкою керівника. На основі результатів даної групи, спеціальних правил будуватиметься групуове відношення переваги між компетенціями.

По відношенню переваги між компетенціями формуються лінгвістичні логічні матриці згортки. Кожна матриця згортання згортає дві компетенції в одну. В результаті згортки двох компетенцій x_i і x_j виходить нова компетенція x_{ij} відношення переваги даної компетенції x_{ij} з компетенціями нижнього рівня x_i будуватиметься за правилом об'єднання множин: $F_{ij,i} = \max\{F_{i,i}, F_{j,i}\}$. Відношення переваги між двома компетенціями більш високого рівня, кожна з яких отримана в результаті згортки компетенцій нижчого рівня, визначає механізм комплексного оцінювання компетентності працівника: $F_{ij,ii} = \max(\min(F_{i,i}, F_{j,i}), \min(F_{j,i}, F_{i,i}))$.

Розглянуті методи стосувалися лише самої оцінки працівника, проте в контексті управління персоналом існує низка етапів, що потребують застосування інструментарію математичного моделювання. До цих етапів належать прогнозування потреб у кваліфікованих співробітниках, підбір персоналу, розподіл завдань в межах структурних підрозділів.

Рациональний розподіл співробітників підприємства за структурними підрозділами, дільницями, робочими місцями відповідно до прийнятої на підприємстві системою розподілу і кооперації праці, з одного боку, і здібностями, психофізіологічними і діловими якостями співробітників, що відповідають вимогам змісту виконуваного завдання, з іншого, здійснюється через розподіл співробітників. Основне завдання розподілу персоналу полягає в оптимальному розміщенні персоналу залежно від виконуваних завдань [15]. При вирішенні цієї задачі слід також враховувати придатність працівника до виконання певних видів завдань, а для встановлення придатності необхідно, з одного боку, сформулювати вимоги, що пред'являються до конкретного завдання, а з іншого – прийняти до уваги особистісні якості працівників. Мета раціональної розстановки кадрів – такий розподіл співробітників по завданнях, при якому невідповідність між особистими якостями людини та пред'явленими вимогами до виконуваної ним роботи була мінімальною, без надмірної або недостатньої завантаженості.

Оцінка ступеня професійної, соціально-психологічної готовності співробітника до виконання виробничих завдань може здійснюватися будь-яким з наведених методів. Їх вибір залежить від необхідності досягнення цілей, які відповідають загальній стратегії розвитку підприємства. Розподіл завдань між працівниками представляє комбінацію оптимізаційної задачі та сітьового моделювання. Критерієм оцінки виступає мінімізація часу для завершення виконання завдання або максимізація ефективності виконання завдання [16]. Нехай змінні X_{ij} , які дорівнюють 1, якщо i -й виконавець призначений на виконання j -ї роботи, і 0, якщо він не призначений: $i = 1, 2, \dots, n$; $j = 1, 2, \dots, n$. Таким чином, значення X_{ij} формують матрицю призначень $X_{n \times n}$, що складається з нулів і одиниць. Критерій оптимізації (цільова функція), наприклад, – сумарна ефективність виконання всіх робіт. Цільова функція задачі про призначення залежить від невідомих змінних X_{ij} і відомих значень c_{ij} – ефективності виконання i -м виконавцем j -ї роботи і має вигляд:

$$F(X) = \sum_{i=1}^n \sum_{j=1}^n c_{ij} \cdot x_{ij} \rightarrow \max.$$

Розв'язання цієї задачі обмежене умовами того, що кожен працівник виконує одну роботу, кожна робота виконується одним працівником. Ефективність виконання i -м виконавцем j -ї роботи може бути виражена, наприклад, через продуктивність праці.

Використання даного підходу не дозволить одночасно оцінити професійні, особистісні характеристики співробітника і можливість призначення його на виконання завдання. Рішення подібної класифікаційної задачі лежить в площині нейромережових технологій. Штучна нейронна мережа є математичною моделлю, яка побудована за принципом організації та функціонування біологічних нейронних мереж. Нейрон в цілому реалізує скалярну функцію деякого аргументу, тобто $y = F(x_1, x_2, \dots, x_n)$, де F – функція вхід-вихід нейрона. Визначити цю функцію можна за допомогою математичної моделі нейрона [17,18]:

$$\begin{cases} s = \sum_{i=1}^n w_i x_i \\ y = f(s), \end{cases} \quad (5)$$

де x_i – компонент вектору вхідного вектору (вхідний сигнал), $i=1 \dots n$;

n – кількість входів нейрона;

w_i – вага синапса;

s – результат додавання;

f – функція активації;

y – вихідний сигнал нейрона.

Як видно з формули (5), суматор виконує скалярний добуток вхідного вектору \overline{X} і вектору вагових коефіцієнтів \overline{W} , т. е. $s = (\overline{X}, \overline{W})$.

Тоді математично нейрон можна представити наступним виразом (6):

$$y = F(x_1, x_2, \dots, x_n) = f\left(\sum_{i=1}^n w_i x_i\right). \quad (6)$$

Перевага використання штучних нейронних мереж для задач класифікації обумовлено їх здатністю моделювати нелінійні залежності з великою кількістю змінних. У випадку з розподілом завдань певним працівникам кількість класів дорівнює двом: 0 – працівникові не видається завдання, 1 – співробітник призначається на виконання завдання. Модель багатошарового перцептрона представлена на рис. 2.

Архітектура багатошарового перцептрона представлена формулою $N : 2 : 1$. N – кількість характеристик співробітника, виражає кількість нейронів у вхідному шарі; 2 – кількість класів, визначає кількість нейронів в прихованому шарі; 1 – кількість результуючих показників, дорівнює кількості нейронів у вихідному шарі. В процесі навчання нейронної мережі здійснюється налаштування ваги синапсів w_i .

Висновки. Таким чином, проведений аналіз показав, що існує багато методів та підходів до оцінки людських ресурсів підприємства. Проте для підвищення ефективності прийняття управлінських рішень у галузі управління персоналом та людськими ресурсами доцільним є використання принципів та інстру-

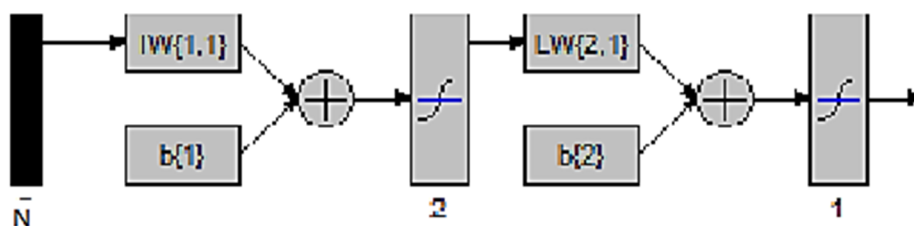

Рис. 2. Багатошаровий перцептрон

ментарію математичного моделювання. Запропонований метод оцінки компетенцій працівника на основі нечіткої експертної технології дозволить не лише отримувати об'єктивну інформацію про рівень професійної та соціально-психологічної готовності працівників до виконання поставлених завдань, але в довгостроковій перспективі прогнозувати потрібні кадрові ресурси, швидко і ефективно формуючи кадровий резерв. Встановлення відповідного значення рівня компетентності працівника дозволить планувати навчання персоналу, формувати графік професійного зростання працівників та, відповідно, більш раціонально спрямовувати інвестиції в людські ресурси. Застосування апарату штучних нейронних мереж завдяки навчанню на підставі відповідності професійному стандарту посади і спеціальностей дозволить підвищити об'єктивність розподілу завдань серед працівників.

Список використаних джерел

1. Шегда А. В. Менеджмент: підручник. Київ: Знання, 2004. 493 с.
2. Ноздріна Л. В., Ящук В. І., Полотай О. І. Управління проектами: підручник / заг. ред. Л. В. Ноздріної. Київ: ЦУЛ, 2010. 432 с.
3. Решетило В. П., Міщенко Н. С., Шубна О. В. Трудові ресурси регіонів: просторове розміщення та підвищення ефективності використання: монографія / Харк. нац. ун-т міськ. госп-ва ім. О. М. Бекетова. Харків: ХНУМГ, 2014. 157 с.
4. Дубинська І. І. Управління трудовими ресурсами регіону в умовах зростання зовнішніх та внутрішніх загроз: дис. канд. екон. наук: 08.00.05. Одеса, 2016. 181 с.
5. Управління персоналом / за заг. та наук. ред. к.е.н., проф. В.М. Данюка. Київ: КНЕУ, Краматорськ: НКМЗ, 2013. 666 с.
6. Україна у вимірі економіки знань / за ред. акад. НАН України В.М. Гейця. Київ: Основа, 2006. 592 с.
7. Божик М. А. Менеджмент персоналу. URL: http://lubbook.net/book_324_glava_1_12.1._Sutnist_i_cil_ocin.html.
8. Савенков И. Е. Трудовые ресурсы предприятия: понятие и сущность. *УЭКС*. 2012. № 11 (47). URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/trudovye-resursy-predpriyatiya-ponyatie-i-suschnost> (дата обращения: 07.08.2018).
9. Криворучко О.М., Водолажська Т.О. Управління персоналом підприємства: навч. посібник. Харків: ХНАДУ, 2016. 200 с.
10. Арабян К. К. Учет и анализ интеллектуального потенциала при формировании стоимости предпри-

ятия: автореф. дис. канд. экон. наук: спец. 08.00.12. Москва, 2007. 22 с.

11. Грицуленко С. І. Інтелектуальний потенціал в інноваційній моделі розвитку оператора зв'язку: автореф. дис. канд. екон. наук: спец. 08.00.04. Одеса, 2008. 26 с.

12. Докторук Є. В. Управління інтелектуальним потенціалом підприємства (на прикладі підприємств машинобудування): автореф. дис. канд. екон. наук: 08.00.04. Хмельницький, 2010. 22 с.

13. Лось В. О. Моделювання впливу інтелектуального капіталу на інноваційний розвиток підприємства: автореф. дис. канд. екон. наук: спец. 08.00.11. Запоріжжя, 2008. 24 с.

14. Азарнова Т. В., Терновых И. Н., Рындин Р. В. Процедура обработки экспертной лингвистической информации при формировании моделей компетенций сотрудников коллекторского подразделения банка. *Современная экономика: проблемы и решения*. 2012. № 3 (27). С. 117–128.

15. Український ринок праці: особливості розвитку та ефективність функціонування: кол. монографія / за ред. д.е.н., проф. І.Л. Петрової. Київ, 2009.

16. Коваль О. В. Задача о назначениях и некоторые способы ее решения. *Интернет-журнал «Наукоедение»*. 2015. Т. 7, №3. URL: <http://naukovedenie.ru> (дата обращения: 07.08.2018).

17. Гітіс В. Б., Гудкова К. Ю. Методи штучного інтелекту: посібник. Краматорськ: ДДМА, 2018. 146 с.

18. Осовский С. Нейронные сети для обработки информации / пер. с польского И. Д. Рудинского. Москва: Финансы и статистика, 2002. 344 с.

19. Грішнова О.А., Заїчко О.С. Новітні технології в економіці персоналу: нові можливості і нові виклики. *Вісник економічної науки України*. 2016. № 2. С. 52-56.

References

1. Shehda A. V. (2004). *Management* [Management]. Kyiv, Znannia [in Ukrainian].
2. Nozdrina L. V., Yashchuk V. I., Polotai O. I. (2010). *Upravlinnia proektamy: pidruchnyk* [Project management: textbook]. Kyiv, CEL [in Ukrainian].
3. Reshetylo V. P., Mishchenko N. S., Shubna O. V. (2014). *Trudovi resursy rehioniv: prostоровe rozmishchennia ta pidvyshchennia efektyvnosti vykorystannia* [Labor resources of regions: spatial placement and increase of efficiency of use: monograph]. Kharkiv, KhNUME [in Ukrainian].

4. Dubynska I. I. (2016). Upravlinnia trudovymy resursamy rehionu v umovakh zrostantia zovnishnikh ta vnutrishnikh zahroz [Management of labor resources of the region in conditions of growth of external and internal threats]. *Candidate's thesis*. Odessa [in Ukrainian].
5. Daniuk V.M. (Eds.). (2013). Upravlinnia personalom [Personnel management]. Kyiv, KNEU; Kramatorsk, NKMZ [in Ukrainian].
6. Heiets V.M. (Eds.). (2006). Ukraina u vymiri ekonomiky znan [Ukraine in the Measurement of Knowledge Economy]. Kyiv: Osnova [in Ukrainian].
7. Bozhyk M. A. Menedzhment personalu [Management of personnel]. Retrieved from http://lubbook.net/book_324_glava_1_12.1._Sutnist_i_cil_ocin.html [in Ukrainian].
8. Savenkov I. Ye. (2012). Trudovyye resursy predpriyatiya: ponyatiye i sushchnost' [Labor resources of an enterprise: concept and essence.]. *Upravleniye ekonomicheskimi sistemami – Management of economic systems*, 11 (47). Retrieved from <https://cyberleninka.ru/article/n/trudovye-resursy-predpriyatiya-ponyatie-i-sushchnost> [in Russian].
9. Kryvoruchko O.M., Vodolazhska T.O. (2016). Upravlinnia personalom pidpriemstva [Human Resources Management]. Kharkiv, KhNAU [in Ukrainian].
10. Arabyan K. K. (2007). Uchet i analiz intelektual'nogo potentsiala pri formirovanii stoimosti predpriyatiya [Accounting and analysis of intellectual potential in the formation of enterprise value]. *Extended abstract of candidate's thesis*. Moscow [in Russian].
11. Hrytsulenko S. I. (2008). Intelektualnyi potentsial v innovatsiynii modeli rozvytku operatora zviazku [Intelligent Potential in the Innovative Model of the Development of the Telecommunication Operator]. *Extended abstract of candidate's thesis*. Odessa [in Ukrainian].
12. Doktoruk Ye. V. (2010). Upravlinnia intelektual'nym potentsialom pidpriemstva (na prykladi pidpriemstv mashynobuduvannia) [Management of the intellectual potential of the enterprise (for example, enterprises of mechanical engineering)]. *Extended abstract of candidate's thesis*. Khmelnytskyi [in Ukrainian].
13. Los V. O. Modeliuvannia vplyvu intelektualnoho kapitalu na innovatsiyni rozvytok pidpriemstva [Modeling the Influence of Intellectual Capital on Innovative Development of the Enterprise]. *Extended abstract of candidate's thesis*. Zaporizhzhia [in Ukrainian].
14. Azarnova T. V., Ternovykh I. N., Ryndin R. V. (2012). Protsedura obrabotki ekspertnoy lingvisticheskoy informatsii pri formirovanii modeley kompetentsiy sotrudnikov kollektorskogo podrazdeleniya banka [The procedure for processing expert linguistic information in the formation of competence models of employees of the bank's collection unit]. *Sovremennaya ekonomika : problemy i resheniya – Modern economy: problems and solutions*, 3 (27), pp. 117–128 [in Ukrainian].
15. Petrova I.L. (Eds.). (2009). Ukrainskyi rynek pratsi: osoblyvosti rozvytku ta efektyvnist funktsionuvannia [Ukrainian labor market: peculiarities of development and functioning efficiency: count]. Kyiv [in Ukrainian].
16. Koval' O. V. (2015). Zadacha o naznacheniyakh i nekotoryye sposoby yeye resheniya [The task of appointments and some ways to solve it]. Internet journal "Science", Vol. 7, №3. Retrieved from <http://nauko.vedenie.ru> [in Russian].
17. Gity's B. B., Gudkova K. Yu. (2018). Metody shtuchnoho intelektu [Methods of artificial intelligence]. Kramatorsk : DDMA [in Ukrainian].
18. Osovskiy S. (2002). Neyronnyye seti dlya obrabotki informatsii [Neural networks for information processing]. (Trans. from Polish I.D. Rudinsky). Moscow: Finance and Statistics [in Russian].
19. Hrishnova O.A., Zaichko O.S. (2016). Novitni tekhnolohii v ekonomitsi personalu: novi mozhlyvosti i novi vyklyky [Modern Technologies in Labor Economics: New Opportunities and New Challenges]. *Visnyk ekonomichnoi nauky Ukrainy – Bulletin of Economic Science of Ukraine*, 2, pp. 52-56 [in Ukrainian].

Є. М. Палига

академік АЕН України
д-р екон. наук,

І. П. Босак

канд. техн. наук,
Українська академія друкарства, м. Львів

МЕТОДОЛОГІЯ РОЗВИТКУ ВИДАВНИЧО-ПОЛІГРАФІЧНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ РЕГІОНІВ УКРАЇНИ В УМОВАХ ІНСТИТУЦІЙНИХ ЗМІН

Постановка проблеми. Динамічна трансформація форм господарювання у вітчизняній економіці розповсюдилася і достатньо швидко запроваджується у видавничо-поліграфічній діяльності (ВПД), що перебуває під впливом базових інститутів, які мають можливість спричинитися до її розвитку, що впливає на інформаційний простір нашої держави, а також на духовно-культурну та економічну сферу суспільства.

Інституційно-економічні засади розвитку видавничо-поліграфічної діяльності регіонів України є ос-

новою доволі складною соціально-економічною системою, яка постійно зазнає суттєвих змін під впливом сукупного попиту на продукцію поліграфії, темпів науково-технічного розвитку інвестиційної активності та інноваційних процесів.

Ефективність її функціонування забезпечують відповідна та злагоджена робота її складових, зокрема видавництва і видавничих організацій, поліграфічних підприємств, книготоргівельної мережі та служб мар-

кетинг-логістики, що стало основою зміцнення українського інформаційного простору.

Суспільно-політичні перетворення в Україні потребують не лише зміни моделі економічної політики та її повної переорієнтації у напрямі загальноєвропейських стандартів, а проведення значно глибших за своїм змістом трансформацій в основних сферах, що формують базу соціально-орієнтованих ринкових відносин власності, нормативно-правової бази, державного управління, інститутів підприємництва та корпоративної стратегії.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Недосконалість підходів стосовно оцінки інституційних впливів формування та розроблення сучасних механізмів адаптації і проведення трансформації деяких напрямів роботи внаслідок інституційних змін обумовлює необхідність щодо розвитку відповідних напрацювань у цій сфері.

Науковці, що займаються дослідженням вказаної проблематики все частіше здійснюють спроби відносно пошуку нових підходів, концепцій та механізмів вирішення питань в умовах динамічного інституційного середовища. Причому особливо актуально це на регіональному рівні, де давно з'явилася потреба щодо пошуку сучасних та дієвих моделей економічного

розвитку в межах наявних інституційних обмежень. Серед теоретичних напрацювань, які аналізують вказані проблеми, слід виділити роботи Т. Веблена, У. Мітчелла, А. Бернса, Р. Коуза, Д. Норга, А. Чухно, Р. Пустановойта, В. Соболева, Л. Швайки, В. Базилюка тощо.

Метою дослідження є: обґрунтування теоретико-методологічних основ забезпечення розвитку видавничо-поліграфічної діяльності в регіонах України, аналіз взаємозв'язків та структури управління видавничо-поліграфічної діяльності, формування практичних рекомендацій щодо розробки механізмів адаптації діяльності та стратегії її трансформації у відповідності до існуючих інституційно-економічних умов.

Виклад основного матеріалу. Розвиток ринкових відносин в Україні обумовив необхідність глибокого теоретичного аналізу структурних трансформацій в регіональній економіці, одним з найважливіших проявів яких є інституційні зміни, які суттєво впливають на розвиток видавничо-поліграфічної діяльності в регіонах. З метою створення сприятливих умов для видавничо-поліграфічного бізнесу необхідно сформулювати розвинений цивілізований ринок, склад основних учасників якого та їх взаємозв'язок відображено на рис. 1.

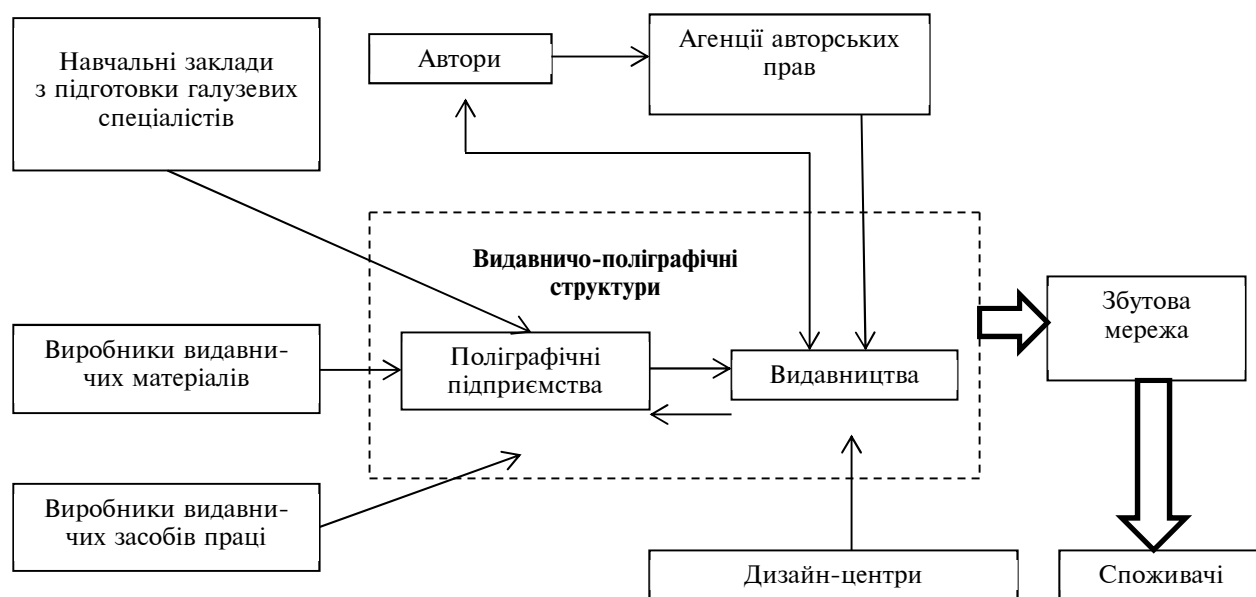

Рис. 1. Основні учасники видавничо-поліграфічного ринку

Слід акцентувати увагу на тому, що головним учасником видавничо-поліграфічного ринку є видавництво, яке акумулює діяльність авторів, поліграфічних підприємств, виробників поліграфічних матеріалів та навчальні заклади підготовки фахівців.

Трансформації інституційного середовища зумовлюють зміни у внутрішньому господарському механізмі ВПД. Дослідники процесів дії зовнішнього та внутрішнього середовища на функціонування складних економічних систем розходяться у думках щодо пріоритетності впливів.

Одна група дослідників стверджує, що за сучасної економічної ситуації пріоритет належить зовнішньому середовищу, яке є сукупністю суб'єктів і сил, що діють за межами складної економічної системи та чинять як прямий, так і непрямий вплив на стан її

внутрішнього середовища, а другі — внутрішньому, і обґрунтовують своє бачення тим, що значна кількість економічних суб'єктів функціонують у спільному зовнішньому середовищі, проте демонструють різні результати діяльності [1].

Дослідники проблем розвитку видавничо-поліграфічної діяльності зазначають, що на початковому періоді її становлення в Україні зовнішнє середовище відіграло вирішальну роль, а з подальшим плином часу для більшості суб'єктів ВПД вплив внутрішнього і зовнішнього середовищ врівноважився.

У літературі економічний і господарський механізм розглядаються як частина і ціле. Господарський механізм структурно охоплює економічний механізм як особливий елемент, що має вирішальне значення при його вивченні. Крім того, економічний механізм

є основою всього господарського механізму, оскільки в системі методів управління йому належить вирішальна роль.

Схожої за своїм змістом думки дотримуються М. Грещак, О. Гребешкова, О. Коцюба, які визначають господарський механізм як «механізм, що забезпечує взаємодію підсистеми, яка управляє, та підсистеми, якою управляють. Він складається зі сукупності конкретних форм і методів свідомого впливу на економіку». Так, автори центральними у системі господарського механізму вважають економічний та управлінський механізми.

Сьогодні мають місце різні трактування механізму управління (рис. 2). Однак, напевно, можна стверджувати, що гнучкість механізму управління видавничо-поліграфічною діяльністю має забезпечити вплив інституційних чинників та базових інститутів [2].

Стосовно механізму регіонального управління видавничо-поліграфічною діяльністю, то як у теоретичній, так і в практичній площині можна розглядати його як систему, що складається зі специфічних скла-

дових підсистем (інституційної, економічної, організаційної, фінансової, соціально-психологічної тощо), кожна з яких може чинити певний вплив на об'єкт управління. Зазвичай, на практиці функціонують усі зазначені системні складові механізму регіонального управління видавничо-поліграфічною діяльністю, причому в різних інтерпретаціях та поєднаннях.

Проведені дослідження дають змогу доповнити наведені вище визначення: механізм управління видавничо-поліграфічною діяльністю регіону являють собою складну систему методів та інструментів, застосовуваних регіональними органами управління у процесах прямого та непрямого впливу (регулювання, координації, стимулювання) на ринкові та соціальні особливості функціонування ВПД у регіоні, що стимулюють розвиток та підвищення їх загальної ефективності на регіональному рівні та сприяють забезпеченню потреб споживачів у видавничо-поліграфічній продукції. Отже, для повнішого висвітлення суті механізму управління видавничо-поліграфічною діяльністю подано графічну інтерпретацію його концептуальної моделі.

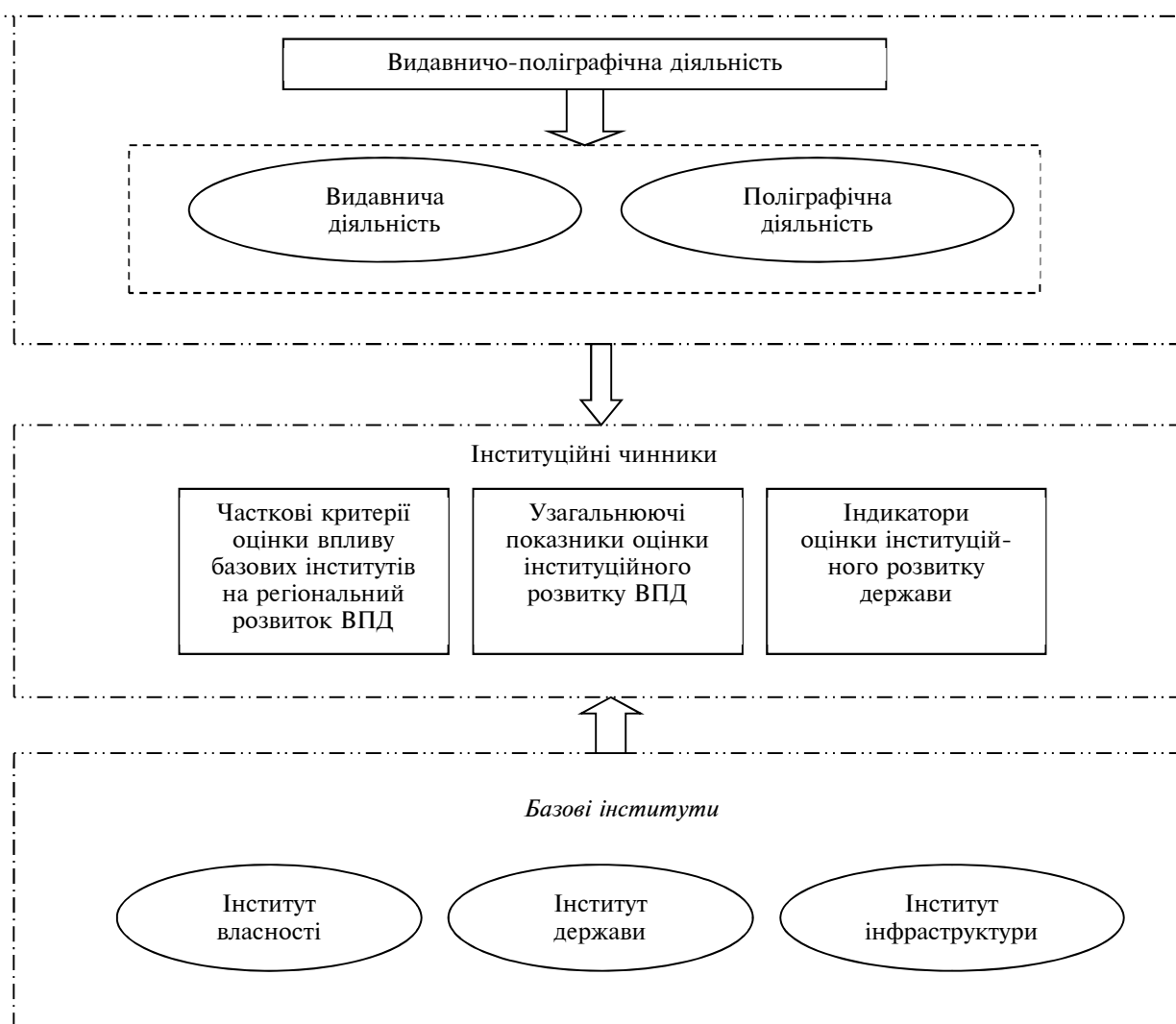

Рис. 2. Вплив інституційних чинників на розвиток ВПД

Наведений механізм має формуватися та впроваджуватись у життя органами регіонального управління видавничо-поліграфічною діяльністю в регіоні. Так,

наприклад, у Львівській області розроблено Регіональну програму сприяння розвитку інформаційного простору та громадянського суспільства у Львівській

області на 2015-2020 рр., яка пріоритетним напрямом діяльності передбачає розвиток видавничої справи та поліграфічної діяльності, а загальну координацію та контроль за виконанням Програми здійснює Львівська обласна державна адміністрація та Львівська обласна рада.

Громадський супровід виконання Програми здійснює Громадська рада при Львівській обласній державній адміністрації. Крім того, у Стратегії конкурентоспроможності Львова передбачається створення умов для функціонування Кластера видавничої діяльності та поліграфії, який керуючись наявною регіональною політикою призначений забезпечити розвиток та здійснювати координацію ВПД у регіоні.

Водночас наведений механізм управління ВПД має формуватися на основі закономірностей та принципів управління конкретного регіону, властивих йому функцій, спеціальних структур, наявних ресурсів, традицій, відповідних методів та технологій управління.

Враховуючи особливості розвитку ВПД регіонів України, є нагальна потреба швидко та дієво адаптуватися до відповідних змін, обумовлених перетвореннями в інституційному середовищі на основі формування стратегії трансформації ВПД регіону внаслідок інституційних змін.

Теоретичне обґрунтування досліджуваної проблеми – складний інтеграційний процес, який, відповідно до нашого бачення, сформованого на основі наукових досліджень [3], полягає в наступному:

- окреслення переліку базових інститутів, які мають вирішальний вплив на економічний розвиток ВПД регіону та формують інституційне середовище;
- дослідження змін, що зумовлені трансформацією базових інститутів ВПД та їх впливу на розвиток діяльності за період незалежності;
- формування підходів до оцінки впливу інституційних факторів на розвиток ВПД регіону та синтез методик порівняльного аналізу розвитку діяльності в різних регіонах під впливом інституційних змін;
- розробка організаційно-економічного механізму забезпечення розвитку ВПД регіону, визначення впливу на нього інституційного механізму та необхідності, внаслідок даного впливу, синтезу механізму адаптації діяльності в регіоні до інституційних змін;
- на основі досліджених механізмів та впливів базових інститутів формування стратегії трансформації ВПД регіону з метою нівелювання негативних чинників та забезпечення сталого розвитку;
- обґрунтування доцільності трансформації та досягнення поставлених цілей на основі формування підходів щодо оцінки ефективності трансформації.

Вирішення поставлених завдань стосується нормативно-правових документів, які зосереджені на напрямках та завданнях щодо змін в інституційному середовищі регіонів, у першу чергу мова йде про Державну стратегію регіонального розвитку на період до 2020 р. [4].

Актуальним, зважаючи на предмет наших досліджень, у даній Стратегії є те, що за результатами ґрунтовного аналізу основних тенденцій розвитку регіонів окреслені проблеми у сфері регіональної політики та запропоновано цілий комплекс заходів, взаємопов'язаних за ресурсами, термінами та етапами перетворень, які передбачають вирішення низки пріори-

тетних цілей, однією з яких визначено створення інституційних умов для регіонального розвитку.

Враховуючи методологічні аспекти розвитку ВПД регіонів внаслідок інституційних змін, є можливість сформувати власне бачення досліджуваної проблеми видавничої а поліграфічної діяльності на регіональному рівні.

Висновки і перспективи подальших досліджень. Дослідження теоретико-методологічних особливостей розвитку ВПД регіонів України в умовах інституційних змін дає підстави стверджувати, що суттєву роль відіграє діючий видавничо-поліграфічний ринок, який є цілісною системою, в яку входять специфічні складові, що повинні злагоджено функціонувати. Наведено і обґрунтовано вплив інституційних чинників на розвиток ВПД. Запропоновано відповідні підходи щодо стратегії трансформації у видавничій справі та поліграфічній діяльності.

Подальші наукові дослідження будуть пов'язані з теоретико-методологічними засадами інституційно-економічного розвитку України та базових інститутів видавничо-поліграфічної діяльності.

Список використаних джерел

1. Ансофф І.Х. Новая корпоративная стратегия. СПб: Питер, 2004. 416 с.
2. Базиліук В.Б. Особливості функціонування та трансформації підприємств видавничо-поліграфічної галузі в умовах інституційних перетворень. *Науковий вісник Ужгородського університету*. Ужгород: УНУ, 2014. №3(44). С. 65-68. (Серія «Економіка»).
3. Палига Є.М., Палига І.Є. Корпоративне управління та фондовий ринок: підручник. Львів: УАД, 2017. 506 с.
4. Про затвердження Державної стратегії регіонального розвитку на період до 2020 р.: Постанова Кабінету Міністрів України від 06.08.2014 р. №385. URL: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/385-2014-%D0%BF>.

References

1. Ansoff I.Kh. (2004). *Novaya korporativnaya strategiya [New corporate strategy]*. SPb, Piter [in Russian].
2. Bazyliuk V.B. (2014). Osoblyvosti funktsionuvannya ta transformatsii pidpriemstv vydavnycho-polihrafichnoi haluzi v umovakh instytutsiinykh peretvoren [Features of functioning and transformation of enterprises of the publishing and printing industry in the context of institutional transformations]. *Naukovyi visnyk Uzhhorodskoho universytetu – Scientific herald of Uzhgorod University*. Uzhhorod: UNU, №3(44), pp. 65-68 (Series "Economics") [in Ukrainian].
3. Palyha Ye.M., Palyha I.Ye. (2017). *Korporatyvne upravlinnia ta fondovyi rynok [Corporate governance and the stock market]*. Lviv, UAD [in Ukrainian].
4. Pro zatverdzhennia Derzhavnoi stratehii rehionalnoho rozvytku na period do 2020 r. [On approval of the State Strategy for Regional Development for the period until 2020]. *Postanova Kabinetu Ministriv Ukrainy vid 06.08.2014 r. №385 – Resolution of the Cabinet of Ministers of Ukraine dated August 6, 2014, No. 385*. Retrieved from <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/385-2014-%D0%BF> [in Ukrainian].

І. І. Смирнова
канд. екон. наук,

К. І. Сімаков
канд. екон. наук,

Донбаська державна машинобудівна академія, м. Краматорськ

ІННОВАЦІЙНІ ТЕХНОЛОГІЇ УПРАВЛІННЯ ПЕРСОНАЛОМ НА ПІДПРИЄМСТВІ

Постановка проблеми. Сьогодні на промислових підприємствах України через наявність складних економічних та соціально-політичних проблем спостерігається погіршення якісного складу персоналу, зниження ефективності його праці, організації управління виробничою діяльністю, управління персоналом.

Управління персоналом – це специфічна функція управлінської діяльності, головним об'єктом якої є люди, що входять в певні соціальні групи та трудові колективи. Суб'єктом управління виступають керівники і спеціалісти, які виконують функції управління стосовно своїх підлеглих [1].

Тому особливо гостро стоїть завдання щодо внесення новітніх змін у організацію системи управління персоналом підприємства. Процес створення інноваційних підходів в управлінні персоналом не менш важливий, ніж технологічні інновації. Саме інноваційні технології системи управління персоналом через управління знаннями та людським капіталом дозволяють будувати ефективну діяльність підприємства, що підтверджує актуальність напрямку даного дослідження.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Розгляду теоретичних та практичних аспектів управління персоналом присвячено праці багатьох вітчизняних та закордонних учених. Ці аспекти досліджують Д. Богиня, О. Віханський, Дж. Грейсон, Г. Деслер, П. Друкер [2], Е. Ільницький, А. Колот, О. Крушельницька [1], Дж. Лафта, О. Микало [3], А. Новицька [4], Дж. Харрінгтон [5], А. Шегда та ін. Але дослідження питань сучасної практики інноваційного управління персоналом-технологіями на промислових підприємствах у сучасних умовах потребує удосконалення та вимагає значно детальнішого розгляду.

Метою статті є розгляд сутності та ролі інноваційних технологій управління персоналом, а саме дослідження аутсорсингу персоналу як одного із важливих інструментів у розрізі його переваг та недоліків.

Виклад основного матеріалу дослідження. У загальному розумінні інновації – це об'єкти впровадження чи процес, що веде до появи новації.

Й. Шумпетер трактує інновацію як нову науково-організаційну комбінацію виробничих чинників, яку мотивовано підприємницьким духом [6].

Б. Твісс визначає інновацію як процес, у якому винахід або ідея набувають економічного змісту [7].

Б. Райзберг з співавторами під інноваціями, розуміють впроваджене затребуване ринком нововведення, що забезпечує високоякісний підйом ефективності процесів або ж продукції [8].

У даний час для того, щоб забезпечити свій розвиток, підприємство повинне приймати та впроваджувати інноваційні рішення. При цьому провідний чинник, який визначає основу для розробки інноваційних

ідей та їх успішного впровадження, представляють працівники зі своїми ідеями, навичками, вмінням та кваліфікацією.

Цілеспрямоване формування й розвиток людського капіталу збагачує механізм управління й тим самим дозволяє успішно вирішувати багато проблем науково-технічного прогресу, підвищення конкурентоспроможності підприємства, використання нових сучасних технологій, підвищення ефективності й продуктивності [9].

Однак, на наш погляд, на сьогодні існує ряд головних причин, що затримують розвиток інноваційної діяльності на підприємстві, це: відсутність мотивації та стимулів до оновлення технічної бази, відтік інтелектуального капіталу і, як результат, нестача кваліфікованого персоналу.

Узагальнюючи існуючі погляди науковців, до основних концепцій управління персоналом підприємства доцільно віднести:

- методи та напрями управління;
- принципи роботи з персоналом, відповідні розвитку підприємства;
- застосування нових методів і систем навчання працівників;
- впровадження ефективної мотивації, а саме економічних стимулів.

Розроблення стратегії управління персоналом під конкретне підприємство, з врахуванням ситуації у внутрішньому та зовнішньому середовищі організації, має бути продуманим, повністю усвідомленим і контрольованим розумовим процесом, який передбачає, що за визначенням стратегії настане її реалізація [4, с. 273].

П. Друкер стверджує, що існує єдиний правильний принцип управління персоналом – використання диференційованих підходів і стилів управління для різних груп працівників і навіть окремих працівників у різних ситуаціях. При цьому той чи інший спосіб впливу, певний набір операцій і процедур у процесі формування та реалізації трудового потенціалу визначають персонал-технологією або технологією управління персоналом [2].

Система управління персоналом на сучасному підприємстві незалежно від форми власності є наймогутнішим інструментом забезпечення конкурентоздатності й розвитку, тому виникає необхідність у розробці та підвищенні ефективності новітньої системи управління персоналом з урахуванням вимог ринкової економіки [10].

Як стверджує І. Петрова сучасна система управління персоналом, яка склалась на провідних вітчизняних підприємствах під впливом запровадження прогресивних зарубіжних технологій управління персоналом та використання власного досвіду, включає такі

підсистеми: аналіз та планування персоналу; підбір та наймання персоналу; оцінювання персоналу; організація навчання та підвищення кваліфікації персоналу; атестація і ротація кадрів; управління оплатою праці; мотивація персоналу; облік співробітників підприємства; організація трудових відносин на підприємстві; створення умов праці; соціальний розвиток; кадрова безпека [11].

О. Кудрявцева, В. Голянич вважають, що з метою забезпечення ефективної роботи система управління персоналом повинна містити в собі оптимальні методи та технології, які співпадають з принципами, що лежать в її основі. При цьому інноваційні технології в управлінні персоналом можна розглядати як [12]:

- нові, підвищення ефективності діяльності організації, прийоми управління людськими ресурсами (власне інноваційні технології кадрового менеджменту). До них можна віднести нові (ноу-хау) способи впливу на персонал. Так, наприклад, поява нових способів комунікації (телефон, Інтернет тощо) привело до різкого зростання ефективності діяльності організації за рахунок збільшення швидкості передачі інформації в просторі та часі;

- традиційні технології впровадження інновацій у роботу з персоналом організації (традиційні управлінські технології впровадження інновацій) – передбачає використання в рамках старої процедури нового елемента керування. Наприклад, традиційна процедура відбору співробітників у резерв управлінських кадрів може бути доповнена інноваційною методикою виявлення генетичних маркерів лідерства (якщо такі будуть виявлені).

На думку Дж. Харрінгтона та співавторів реалізовуватися інновації в системі управління персоналом можуть в наступних формах [5]:

- з поступовим вдосконаленням окремих якостей праці персоналу (поточних);

- у формі конструктивного, стрибкоподібного вдосконалення всієї системи управління персоналом у цілому (проривні).

Як ми вважаємо, на сьогодні ефективно впровадження інновацій в управлінні персоналом пов'язано з наступними головними завданнями підприємства:

- зростання рентабельності виробництва;
- підвищення продуктивності праці;
- забезпечення ефективного навчання та розвитку персоналу;
- поліпшення якості життя;
- покращення соціально-психологічного клімату колективу;
- стимулювання нововведень та адаптивності до них персоналу.

Усі персонал-технології можна об'єднати в такі групи: персонал-технології позикової праці; навчальні персонал-технології; персонал-технології підбору та найму персоналу; персонал-технології підвищення ефективності роботи персоналу; персонал-технології контролю праці персоналу; інформаційні персонал-технології [13]. Варто зазначити, що саме ці технології дають змогу реалізувати такі принципи управління персоналом, як оптимальність та швидкість реагування на зміни.

Основною метою управлінських персонал-технологій є оптимізація та підвищення результативності управлінського процесу щодо роботи з персоналом,

що досягається через пошук та застосування більш ефективних методів управління персоналом, які сприяють раціоналізації процесу управління шляхом виключення окремих видів діяльності чи операцій, зокрема тих, які не є необхідними для досягнення поставленої мети та вирішення управлінських завдань. Саме персонал-технології дають мінімізувати витрати на управління персоналом підприємства, що сприяє підвищенню ефективності його використання [14].

На сьогодні умови прийняття управлінських рішень з питань забезпечення конкурентоздатності підприємства помітно ускладнилися, що пов'язане з різними змінами у технологіях. Тому аутсорсинг стає ключовим чинником успіху в управлінні підприємством. Найчастіше аутсорсингу підлягають інформаційні технології, ведення бухгалтерії, розрахунок заробітної плати, адміністративна підтримка, обслуговування корпоративної власності.

До основних форм здійснення аутсорсингових операцій можна віднести [3, с. 217–218]:

- договір повного аутсорсингу – підприємство повністю передало певну функцію на виконання сторонньому підряднику;

- договір часткового аутсорсингу (або вибіркового) полягає у тому, що певна частина функцій і процесів залишається у розпорядженні замовника, відповідно до укладеного договору;

- договір сумісного (спільного) аутсорсингу – це така форма взаємодії, за якої замовник може співпрацювати одразу з декількома аутсорсерами;

- договір проміжного аутсорсингу означає, що компанія, яка має власних висококваліфікованих спеціалістів, передає виконавцю послуг частину другорядних функцій. Основна мета такого аутсорсингу полягає у залученні своїх фахівців до виконання основних бізнес-процесів підприємства;

- договір трансформаційного аутсорсингу полягає у тому, що підприємство запрошує аутсорсера, який повністю реорганізовує його діяльність, створює нову базу знань і навиків, розробляє новий кінцевий продукт, який потім передає замовникові.

За результатами дослідження наукових підходів до видів аутсорсингу, представимо класифікацію аутсорсингу за видами діяльності (див. рисунок), що відповідає сучасним економічним реаліям.

В умовах кризи підприємство змушено вживати заходи щодо мінімізації своїх витрат на персонал, тому стають більш потрібними послуги аутсорсингу кадрових процесів. Вважаємо доцільним такі види аутсорсингу персоналу:

- аутсорсинг підбору персоналу – система заходів, яка спрямована на залучення кандидатів відповідної якості для досягнення цілей підприємства;

- аутсорсинг атестації персоналу та кадрового аудиту – система заходів визначення кваліфікації працівника та його відповідності посадовим обов'язкам, узгодженості оплати праці з результатами діяльності;

- аутсорсинг у системі навчання – система заходів навчання, підвищення професійної кваліфікації та перепідготовки персоналу;

- аутсорсинг HR-адміністрування – система заходів щодо аналізу та оптимізації кадрової документації;

- лізинг персоналу – система заходів щодо залучення персоналу необхідної кваліфікації для виконання будь-яких робіт на їх території протягом тривалого періоду часу;

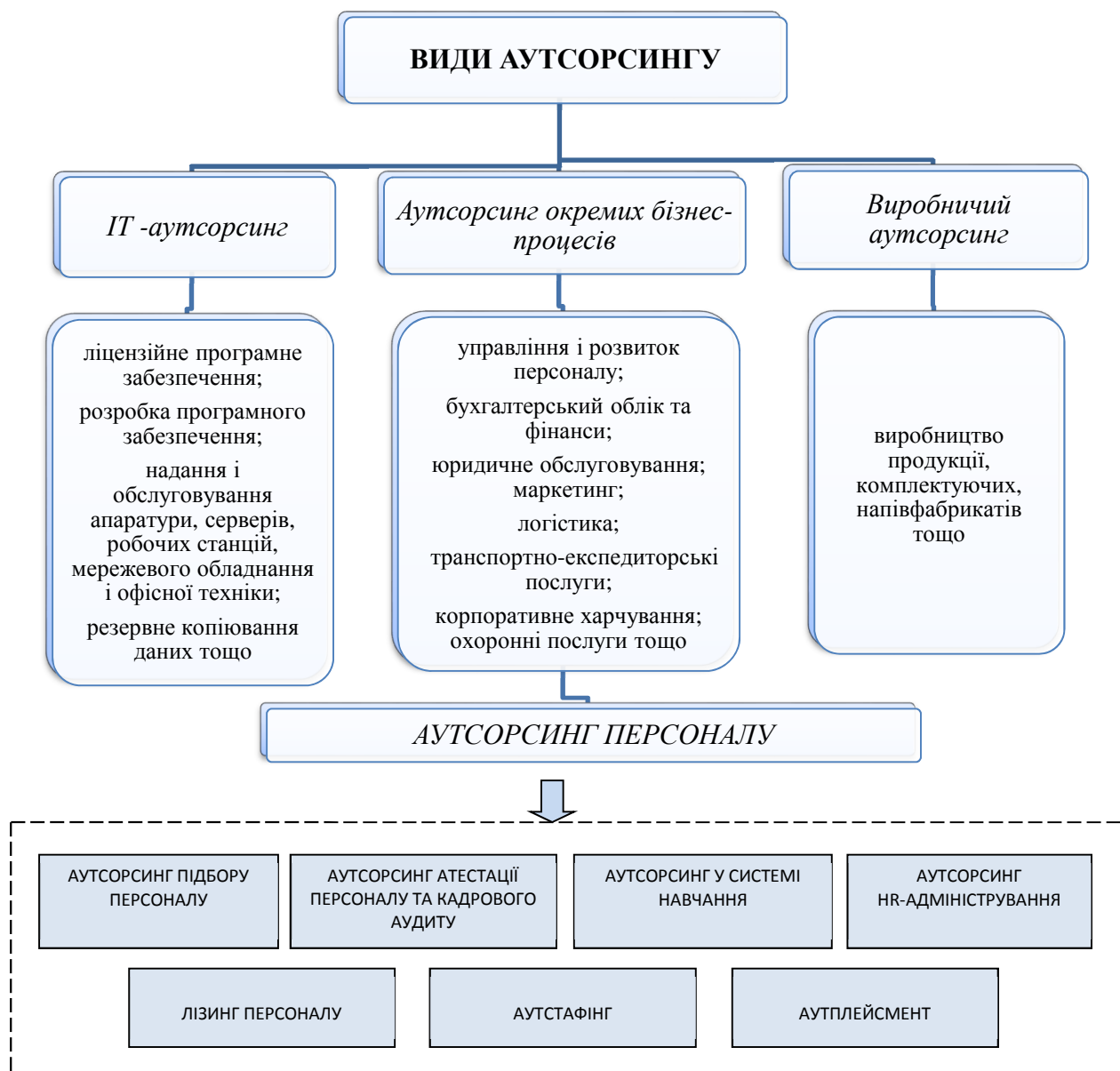

Рисунок. Класифікація аутсорсингу персоналу за видами діяльності

Примітка: побудовано авторами на підставі опрацювання [3, 12, 14].

– аутстафінг – система заходів, яка спрямована на використання персоналу поза штатом;

– аутплейсмент – система заходів з надання інформаційної підтримки та консультацій щодо пошуку нового місця роботи працівникам у разі їх звільнення або скорочення штату.

Вважаємо зазначити, що при наявності позитивних економічних переваг аутсорсингу персоналу (виключення витрат на підбір персоналу, виключення або зменшення витрат на звільнення персоналу у зв'язку із завершенням проекту, зменшення витрат на компенсаційний пакет, ведення спрощеної системи оподаткування, використання податкових пільг, економія адміністративних видатків, пов'язаних з персоналом, підвищення продуктивності праці), треба визначити негативні наслідки: втрата деяких видів діяльності в зв'язку з передачею на аутсорсинг, можливе зниження продуктивності праці власного персоналу, позаплатові

тимчасові витрати, надання внутрішньої інформації сторонній організації.

Висновки. У сучасних умовах економіки України потрібно, перш за все, забезпечити сталий розвиток промислових підприємств, якого, на наш погляд, можна досягнути через підвищення ефективності управління персоналом на підставі передачі функцій, які не стосуються основного виробництва, аутсорсинговим компаніям, що спеціалізуються саме на забезпеченні висококваліфікованим персоналом, який є одним з основних чинників економічного успіху. З огляду на це та за результатами проведених досліджень, вважаємо, що на даному етапі розвитку економіки підприємства однією з найбільш поширених інноваційних технологій управління персоналом повинен стати аутсорсинг, основною метою якого є залучення відсутніх компетенцій персоналу для досягнення стратегічних цілей.

Список використаних джерел

1. Крушельницька О.В., Мельничук Д.П. Управління персоналом. Київ: Кондор, 2003. 296 с.
2. Друкер П. Менеджмент в XXI веке: учеб. пособие / пер. с англ. Москва: Вильямс, 2001. 272 с.
3. Микало О.І. Аналіз та класифікація форм аутсорсингу. *Економічний простір*. 2010. № 37. С. 216–222.
4. Новицька А.О., Ільницький Е.М. Процес управління підприємством та шляхи його вдосконалення. *Науковий вісник НЛТУ України*. 2012. Вип. 22.5. С. 270–274.
5. Харрінгтон Дж., Эсселинг К.С., Харм Ван Нимвеген. *Оптимизация бизнес-процессов. Документирование, анализ, управление, оптимизации*. СПб.: Азбука, 2012. 320 с.
6. Шумпетер Й.А. *Теория экономического развития*. Москва: Прогресс, 1982. 34 с.
7. Твисс Б. Управление научно-техническими нововведениями: сокр. пер. с англ. Москва: Экономика, 1989. 271 с.
8. Райзберг Б.А., Лозовский Л.Ш., Стародубцева Е.Б. Современный экономический словарь. Москва: Инфра-М, 2013. С. 136.
9. Жуков С.А. Методологічний аналіз системи управління людським капіталом в умовах активізації інноваційної діяльності. *Економічний вісник Донбасу*. 2017. № 3 (49). С. 173–177.
10. Лели Ю.Г. Сучасні системи управління персоналом та їх вплив на ефективність роботи підприємства / Електронний інституціональний депозитарій Приазовського державного технічного університету. URL: <http://eir.pstu.edu/>.
11. Петрова І.Л. Стратегічне управління персоналом: реалії та перспективи. *Формування ринкової економіки*: зб. наук. праць. Т.2. Управління персоналом в організаціях. К.: КНЕУ, 2005. С. 214–223.
12. Кудрявцева Е.И., Голянич В.М. Инновационные технологии в кадровом менеджменте. *Управленческое консультирование*. 2013. № 2. С. 10.
13. Дубініна Я.П. Основи кадрового менеджменту. URL: http://semestr.com.ua/book_102.html.
14. Третяк О.П. Сучасні персонал-технології у системі управління персоналом на підприємстві. *Науковий вісник НЛТУ України*. 2014. № 24(4). С. 389–396.
4. Novytska A.O., Ilnitskyi E.M. (2012). Protses upravlinnia pidpriemstvom ta shliakhy yoho vdoskonalennia [Process of enterprise management and ways of its improvement]. *Naukovyi visnyk NLTU Ukrainy – Scientific herald of NLTU of Ukraine*, Issue 22.5, pp. 270–274 [in Ukrainian].
5. Kharrington Dzh., Esseling K.S., Kharm Van Nimvegen. (2012). Optimizatsiya biznes-protsessov. Dokumentirovaniye, analiz, upravleniye, optimizatsii [Optimization of business processes. Documentation, analysis, management, optimization]. SPb.: Azbuka [in Russian].
6. Shumpeter Y.A. (1982). Teoriya ekonomicheskogo razvitiya [Theory of Economic Development]. Moscow. Progress [in Russian].
7. Tvis B. (1989). Upravleniye nauchno-tekhnicheskimi novovvedeniyami [Management of scientific and technical innovations]. Moscow, Economy [in Russian].
8. Rayzberg B.A., Lozovskiy L.Sh., Starodubtseva Ye.B. (2013). Sovremennyy ekonomicheskyy slovar' [Modern economic dictionary]. Moscow. Infra-M [in Russian].
9. Zhukov S.A. Metodologichnyi analiz systemy upravlinnia liudskym kapitalom v umovakh aktivizatsii innovatsiinoi diialnosti [Methodological analysis human capital management system under innovation activity]. *Ekonomichnyi visnyk Donbasu – Economic Herald of the Donbas*, 3 (49), pp. 173–177 [in Ukrainian].
10. Lely Yu.H. Suchasni systemy upravlinnia personalom ta yikh vplyv na efektyvnist roboty pidpriemstva [Modern personnel management system and their impact on the effectiveness of the company]. Elektronnyi instytutsionalnyi depozitarii Pryazovskoho derzhavnogo tekhnichnogo universytetu – Electronic institutional depository Azov State Technical University. (n.d.). Retrieved from <http://eir.pstu.edu/> [in Ukrainian].
11. Petrova I.L. (2005). Stratehichne upravlinnia personalom: realii ta perspektyvy [Strategic Human Resources Management: Realities and Prospects]. *Formuvannia rynkovoї ekonomiky. Vol. 2: Upravlinnia personalom v orhanyzatsiakh – Personnel management in organizations*. Kyiv, KNEU [in Ukrainian].
12. Kudryavtseva Ye.I., Golyanich V.M. (2013). Innovatsionnyye tekhnologii v kadrovom menezhmente [Innovative technologies in personnel management]. *Upravlencheskoye konsul'tirovaniye – Management Consulting*, 2, pp. 10 [in Ukrainian].
13. Dubinina Ya.P. Osnovy kadrovoho menezhmentu [Fundamentals of personnel management]. (n.d.). Retrieved from http://semestr.com.ua/book_102.html [in Ukrainian].
14. Tretiak O.P. (2014). Suchasni personal-tekhnologii u systemi upravlinnia personalom na pidpriemstvi [Modern personnel-technologies in the personnel management system at the enterprise]. *Naukovyi visnyk NLTU Ukrainy – Scientific herald of NLTU of Ukraine*, 24(4), pp. 389–396 [in Ukrainian].

References

1. Krushelnytska O.V., Melnychuk D.P. (2003). Upravlinnia personalom [Personnel Management]. Kyiv, Kondor [in Ukrainian].
2. Druker P. (2001). Menedzhment v XXI veke [Management in the XXI century]. Moscow: Williams [in Russian].
3. Mykalo O.I. (2010). Analiz ta klasyfikatsiia form outsorsynhu [Analysis and classification of forms of outsourcing]. *Ekonomichnyi prostir – Economic space*, 37, pp. 216–222 [in Ukrainian].

ВОЗМОЖНЫЕ НЕГАТИВНЫЕ ПОСЛЕДСТВИЯ РЕСТРУКТУРИЗАЦИИ БЮДЖЕТНОЙ ЗАДОЛЖЕННОСТИ В УКРАИНЕ С ПОМОЩЬЮ КАЗНАЧЕЙСКИХ ВЕКСЕЛЕЙ

Актуальность проблемы. Попытки реструктуризировать фактическую бюджетную задолженность по определенным расходам государственного бюджета путем выдачи финансовых векселей предпринимались в Украине неоднократно. Первым периодом в реализации этих намерений можно считать 1990-е годы, однако тот опыт оказался весьма противоречивым и в целом неудачным.

Второй всплеск интереса к использованию данного механизма приходится на 2012-2013 гг. Тогда был принят целый ряд законов и других нормативно-правовых актов, сделавших возможной эмиссию финансовых казначейских векселей с указанной выше целью как никогда реальной. Так, 1 января 2013 г. вступил в силу закон № 5519-VI от 06.12.2012 г. «О внесении изменений в Налоговый кодекс Украины относительно дальнейшего усовершенствования администрирования налогов и сборов». Документом были введены два вида финансовых векселей: казначейский и банковский. При этом даже через несколько месяцев после того новые инструменты так и не заработали – Минфин, Министерство доходов и НБУ не разработали условия и конкретный механизм их функционирования, хотя сделать это должны были до конца марта 2013 г.

4 июля 2013 г. Верховная Рада проголосовала за изменения в закон о госбюджете на 2013 год (по поводу реструктуризации бюджетной задолженности) № 2290-а, который позволил Кабмину рассчитываться с контрагентами бюджета пятилетними векселями с доходностью в 5%. Спешное принятие документа, по мнению экспертов, свидетельствовало об острой необходимости снизить долговую нагрузку бюджета.

С помощью финансовых казначейских векселей чиновники рассчитывали не только списать задолженность, накопившуюся на конец 2012 г., но и говорили о намерении стимулировать экономический рост в стране. Согласно прозвучавшим тогда заявлениям пресс-службы Министерства доходов, ведомство уже было готово к администрированию возмещения НДС путем оформления казначейских финансовых векселей [1]. Однако уже тогда ряд экспертов отметил, что для предприятий, которые получают возмещение в форме векселей, их конвертация в живые деньги может стать трудной задачей.

Кроме возмещения НДС с помощью казначейских финансовых векселей, готовилась правовая база и под другие контуры обращения данного финансового инструмента. Так, в тот же период Верховной Радой был принят закон № 3358, предусматривающий механизм обращения финансовых казначейских векселей для погашения долгов за тепловую энергию. На основании этого закона у правительства появилась возможность реструктуризировать бюджетную задолженность перед предприятиями ТКЭ (теплокоммунэнерго) путем выпуска пятилетних казначейских

векселей со ставкой доходности 5% годовых. СМИ заговорили о том, что «Кабмин дает официальный старт «вексельной кампании» [2].

И все же, несмотря на принятие множества нормативно-правовых актов, на практике предложенные механизмы не были реализованы в полном объеме. Свою роль сыграла развернувшаяся критика, а, главное, события конца 2013 – начала 2014 г., в ходе которых режим Януковича – Азарова пал, а новое правительство, пришедшее к власти в 2014 г., сосредоточилось на решении совсем других задач.

Однако и после 2014 г. в Украине сохраняется интерес к более широкому использованию векселей в экономике, в том числе и для решения проблем госбюджета. Среди усилий недавних лет в этом направлении следует отметить деятельность общественной организации «Агентство по развитию вексельного рынка» и его рабочего органа под названием «Экспертный Совет по вопросам вексельного рынка».

Агентство заявляет о наличии у него своей концепции реформирования и развития вексельного рынка, и вместе с его американскими партнерами в первом полугодии 2015 г. разработало документ под названием «Предложения к Плану мероприятий правительства Украины на 2015-2020 гг.», известно также как «Положение о введении цивилизованного обращения векселей в Украине и создании прозрачного вексельного рынка для содействия развитию экономики Украины» [3]. Данный документ был направлен на рассмотрение правительству, НБУ и НКЦБФР, и, по словам руководства агентства, «концептуально он на 75% совпал с основными положениями Проекта реформирования финансового сектора», разработанного этими государственными органами.

Итак, интерес к использованию векселей в Украине сохраняется, равно как и потенциальная возможность их широкого использования для финансирования дефицита государственного бюджета. Вместе с тем возможные негативные последствия реструктуризации бюджетной задолженности в Украине с помощью казначейских векселей изучены слабо, что и определяет актуальность статьи.

Анализ последних исследований и публикаций. Вопросы вексельного обращения в Украине за минувшие несколько лет посвящен ряд публикаций в академических и профессиональных изданиях. Так, анализу особенностей правового регулирования институтов гарантии и авая в Конвенции ООН 1988 г. о международных переводных векселях и международных простых векселях посвящена статья Ю.С. Козачука в издании «Держава і право» [4] за 2010 г.

В статье «Расчеты между деловыми партнерами: формы и классификация» [5], опубликованной в журнале «Культура народов Причерноморья» за 2012 г., И.О. Бурак упоминает векселя и чеки в расчетах между предприятиями.

В статье Я.С. Брюховецкого «Механизм и функции экономических институтов при целевом кредитовании инвестиционных проектов повышения интеллектуализации промышленных предприятий» (2015 г.) обоснован вывод о возможности «интеллектуализации предприятий в результате реализации инвестиционных проектов и бизнес-планов развития с использованием механизма целевого кредитования коммерческими банками под принятие векселей предприятий в обеспечение рефинансирования коммерческих банков» [6].

Вместе с тем, несмотря на наличие значительного ряда публикаций о векселях, в Украине все еще недостаточно исследований о вексельном обращении в контексте общей денежно-кредитной политики страны, а также публикаций о возможных негативных сценариях использования тех или иных вексельных контуров.

Целью статьи является прогнозирование влияния эмиссии финансовых казначейских векселей на денежное обращение в Украине, а также выявление возможных негативных последствий реструктуризации бюджетной задолженности в Украине с помощью финансовых казначейских векселей.

Изложение основного материала.

Векселя товарные и финансовые. С юридической точки зрения, вексель (от немецкого Wechsel – перемена, размен) – это ценная бумага, удостоверяющая безусловное денежное обязательство векселедателя уплатить по наступлении срока определенную сумму денег владельцу векселя (векселедержателю). С экономической точки зрения, вексель – это, первоначально, инструмент коммерческого кредита, эволюционировавший затем в самостоятельный финансовый инструмент.

Векселя подразделяются на несколько видов: они бывают простые и переводные, товарные и финансовые. В основе денежного обязательства, фиксируемого товарным векселем (что видно из самого его названия), лежит сделка по поводу купли-продажи какого-то определенного товара, скажем, партии сырья, поставленного на завод. Нередко оплата по такой сделке происходит с отсрочкой. Поскольку рыночная экономика постоянно порождает ситуации, при которых отсрочка платежа является неизбежной и даже необходимой, то появляется и инструмент, с помощью которого эта отсрочка оформляется.

Финансовый же вексель оформляет отношение задолженности, возникшее по поводу денег как таковых, безотносительно к конкретным товарным сделкам.

Исходя из этих особенностей, каждый из двух видов векселей подчиняется разным закономерностям с точки зрения количественных границ их эмиссии. Если объем эмиссии товарных векселей принципиально ограничен стоимостью наличной товарной массы, то объем эмиссии финансовых векселей, в принципе, неограничен. Их можно выпустить очень и очень много. На астрономические суммы. Ведь если в той или иной экономике в определенный момент времени объем товарной массы конечен, то объем финансовых appetitов субъектов хозяйствования в принципе не ограничен.

Этот небольшой экскурс в теорию необходим лишь для того, чтобы можно было правильно оценить следующий факт: векселя, которые, возможно, будут

выпускаться украинским государственным казначейством, по своей природе задуманы как финансовые, да и вряд ли могли быть другими, учитывая специфику их эмитента.

Вексель в мире и в Украине. В зарубежных рыночных экономиках уже несколько столетий широко используются оба рассмотренных вида векселей, а круг вопросов, связанных с их эмиссией, обращением и гарантиями, урегулирован настолько хорошо, что вексель по праву признается одним из надежнейших в мире финансовых инструментов. Одной из причин такой надежности является то, что законодательство большинства стран в этой сфере отличается высокой степенью устойчивости, преемственностью и непротиворечивостью. Достаточно сказать, что в настоящее время применение переводных векселей и чеков в Великобритании, США, Канаде, Австралии, Индии, ЮАР, на Филиппинах и ряде других стран регулируется законодательством, в основе которого лежит английский закон о переводных векселях 1882 г.

Украина, конечно, не может похвастаться такой стабильностью. Здесь законодательство, как мы знаем, меняется гораздо чаще. И не всегда в лучшем направлении...

На сегодняшний день в мире существуют три основные системы вексельного права, каждая из которых охватывает довольно большую группу стран. Например, Великобритания, США, Канада и множество других стран мира, тесно связанных с Великобританией исторически, относятся к англо-американской системе вексельного права. Большинство стран континентальной Европы, среди которых Германия, Франция и Италия, относятся к женеvской системе вексельного права, оформленной соответствующими Женевскими конвенциями. Третья группа стран конструирует свое оригинальное законодательство, несколько отличающееся и от англо-саксонского, и от женеvского.

Советский Союз в 1936 г. присоединился к Женевским вексельным конвенциям, и независимая Украина, как и другие постсоветские государства, оказалась именно в женеvской системе вексельного права. Поэтому законодательство Украины об обращении векселей, помимо собственно национальной составляющей, включает в себя также положения Женевской конвенции 1930 г., на которой был утвержден Унифицированный закон о переводных и простых векселях, с учетом оговорок, обусловленных Приложением II к этой Конвенции, а также ряд других международных соглашений.

Впрочем, украинское национальное законодательство тоже не стояло на месте. Следует сказать, что вексель был прописан в законодательстве Украины еще на заре независимости. Основными законами, в которых был упомянут вексель и заданы механизмы его обращения, стали: Закон Украинской ССР «О ценных бумагах и фондовой бирже» (от 18 июня 1991 г., № 1202 – XII), Закон Украины «Об обращении векселей в Украине» (от 5 апреля 2001 г., № 2374-III) и ряд других актов законодательства Украины. В начале 2006 г. вступил в силу новый закон Украины о ценных бумагах (от 23.02.2006 г. №3480-IV), который с определенными изменениями действует и сегодня.

Возможность же использования казначейских векселей в Украине обсуждается, начиная с 2012 г., в силу серьезных проблем с бюджетным дефицитом в

условиях экономического спада, и, согласно официально декларируемым целям, их применение должно улучшить финансовую ситуацию.

Логика экономики: от казначейских векселей — к казначейским билетам. В общем, в самом факте введения в Украине нового финансового инструмента ничего необычного нет. Настороженность вызывает другое: уж больно примечательный эмитент у нынешних векселей — государство, точнее, государственное казначейство. Дело в том, что опыт различных стран показывает: весьма часто краткосрочные обязательства казначейства поступали в сферу свободного обращения, а вексельная форма являлась, по сути, прикрытием или удобной экономико-правовой оболочкой для эмиссии одного из видов бумажных денег — казначейских билетов.

Казначейские билеты практически во всех странах их выпуска заметно отличались по целому ряду параметров в худшую сторону от другого вида денег — банковских билетов, или банкнот. Так, в эпоху золотого стандарта казначейские билеты были, в отличие от банковских билетов, неизменными на золото, и больше остальных видов денег подвергались обесцениванию. Казначейские билеты как вид бумажных денег были особенно распространены в периоды глубоких экономических кризисов или войн, и являлись удобным инструментом в руках различных правительств (в особенности в условиях тоталитарных стран) для крупномасштабного перераспределения национального дохода в своих интересах и решения неотложных финансовых проблем. Ближайшим и непосредственным результатом злоупотребления эмиссией казначейских билетов всегда являлась высокая инфляция, а нередко и полное расстройство денежного обращения.

Например, казначейскими билетами по своей экономической природе были т.н. оккупационные марки, распространяемые фашистской Германией на оккупированных ею территориях СССР и других стран. Оккупационные марки по своей покупательной способности и статусу значительно уступали обычным немецким рейхсмаркам. Характерная деталь: на оккупированной фашистами Украине их оккупационные марки вскоре стали цениться даже меньше, чем советские рубли, временно оставленные оккупантами в обращении.

Имелись казначейские билеты и в СССР. Так, среди знакомых многим из нас советских денег образца 1961 г. купюры номиналом 1, 3 и 5 рублей являлись казначейскими билетами, а купюры более высокого достоинства (10, 25, 50 и 100 рублей) — банковскими билетами. Правда, в СССР вполне справедливо рассудили, что в стране не стоит плодить эмиссионные центры, и у всех советских денег, как казначейских билетов, так и банкнот, был один-единственный эмиссионный центр в лице Госбанка СССР, что делало их отличия практически несущественными, да и незаметными для граждан.

В демократических странах Европы послевоенного времени, казначейские билеты были весьма редким, если не сказать экзотическим, явлением: так, в семидесятые годы прошлого века казначейские билеты дополняли обращение банкнот лишь в Бельгии и Люксембурге. В этом небольшом государстве на радость коллекционерам и туристам ходили казначейские билеты номиналом 100 люксембургских франков,

а параллельно с ними и банкнота в 100 франков. Ведущие экономики Западной Европы — ФРГ, Франция, Италия — обходились без казначейских билетов, используя в качестве денег только банкноты и монеты.

Если же говорить об Украине, в настоящий момент уже установлены и каналы поступления, и каналы изъятия нового векселя из экономики. Основным каналом поступления является задолженность государства перед предприятиями по возмещению НДС и некоторым другим обязательствам, что делает этот инструмент похожим на уже существующие облигации. Основным же каналом изъятия предполагается оплата задолженности по налоговым платежам (но не раньше срока погашения векселя). Кроме того, предприятие может продать свой вексель банку или другой финансовой организации раньше срока погашения, если пожелает быстрее получить «живые» деньги. Не исключено также, что казначейские векселя будут приниматься НБУ при рефинансировании коммерческих банков. Иными словами, пока предполагается, что вексель останется в сфере отношений между юридическими лицами и не выйдет за ее пределы. Однако кто даст гарантию, что векселя со временем не попадут из «карманов» предприятий в карманы физических лиц в качестве платежного средства?

Предпосылки для того, чтобы векселя расширили сферу своего применения, существуют. Уже сейчас слышатся пожелания некоторых известных экспертов, чтобы финансовые векселя смогли «стать дополнительными денежными средствами предприятий для насыщения их оборотными средствами».

А теперь вопрос: если предприятию вдруг будет нечем платить зарплату работникам, кроме как этими самыми «дополнительными денежными средствами», долго ли эти «дополнительные» средства удастся удерживать лишь в обороте между юридическими лицами? Общеизвестно, что при недостаточности денежных средств на счете предприятия для удовлетворения всех предъявленных к нему требований списание денежных средств происходит согласно установленной законом очередности, в которой заработная плата, как и долги перед бюджетом, занимает одно из почетных первых мест. Кроме того, по закону, за невыплату зарплаты наступает серьезная, вплоть до уголовной, ответственность для руководства предприятия, а оборотные средства — это как раз источник для выплаты зарплаты.

В сложившихся условиях, при появлении вексельных «дополнительных денежных средств» в распоряжении предприятия, и у директора, и у рабочих появится вполне объяснимое и на редкость солидарное желание пустить эти средства на выплату заработной платы. Особенно если учесть, что, по самым скромным оценкам, почти каждое четвертое предприятие в Украине сегодня находится под угрозой банкротства и, соответственно, испытывает значительные финансовые затруднения при расчете с работниками. Останется только оформить такое желание парой-тройкой подзаконных актов, а также уменьшить номиналы векселей для удобства мелких расчетов.

Перспектива того, что новые финансовые инструменты могут выйти за отведенные им, условно говоря, «заграждения», косвенно подтверждается тем, что в законодательстве прописана возможность для правительства, желающего закрыть свои обязательства, опираться не только на облигации, но и на век-

селя – самую подходящую для потребностей обращения экономико-правовую форму (после, разумеется, обычных денег в виде банкнот). Пока что одним из препятствий для свободного обращения вводимых векселей в качестве обычных денег являются особенности налогообложения операций с ценными бумагами в Украине. Однако и здесь, судя по имеющейся информации, в ближайшее время не исключены изменения, нацеленные на освобождение расчетных операций с использованием финансовых векселей от возникновения новых налоговых обязательств и уплаты акцизов на операции с ценными бумагами.

Как видим, препятствий, которые осталось преодолеть для превращения векселя в законное средство обращения, сохранилось не так уж и много. В этом смысле можно сделать прогноз: как будет выглядеть финансово-экономическая ситуация в Украине в том случае, если казначейские векселя выйдут за пределы первоначально заданного для них контура обращения?

Прогноз ситуации в денежно-кредитной сфере Украины в случае массовой эмиссии финансовых казначейских векселей и попадания их в каналы денежного обращения. Основные последствия для экономики Украины, в случае развития ситуации в этом направлении, могут быть следующими.

Первое: наличие двух эмиссионных центров. В государстве появится фактически еще один, новый, существующий наряду с НБУ, эмиссионный центр в лице государственного казначейства. Учитывая институциональную особенность этого параллельного эмиссионного центра – принадлежность к структурам исполнительной власти – он не будет иметь того независимого статуса, тех ограничений на эмиссию и годами нарабатанных механизмов парламентского контроля, который на сегодняшний день имеет НБУ. Используя обычную для казначейской эмиссии формулировку обеспечения потребностей «кассового исполнения бюджета», исполнительная власть сможет довольно эластично трактовать эти самые потребности.

Второе: появление двух видов денег. При такой ситуации в обращении будут одновременно находиться фактически два вида денег – уже привычные банковские билеты в виде банкнот НБУ и казначейские билеты в виде финансовых векселей казначейства. Это будет порождать определенные экономические эффекты весьма неоднозначного свойства.

Третье: «хорошие» деньги и «плохие» деньги. Опыт стран, которые в прошлые века прошли эпоху биметаллизма, то есть одновременного существования в обращении серебряных и золотых монет, свидетельствует, что один из видов денег становится более предпочтительным, а второй – менее. Это следует из закона денежного обращения, открытого Грешемом и, независимо от него, Николаем Коперником.

Уверен, эта закономерность сработает и в условиях бумажноденежного обращения, если будут сосуществовать два вида бумажных денег. Уже сейчас ясно, что предприятия, получившие векселя, смогут сбывать их с рук лишь с тем или иным дисконтом, то есть теряя часть стоимости. Величина дисконта может достигать двадцати, тридцати и даже более процентов. Иными словами, реальная стоимость казначейского векселя на финансовом рынке будет значительно ниже его номинала.

С точки зрения теории денег и кредита, тот вид денег, реальная рыночная стоимость которых ниже

официально установленного номинала, является «плохим», а тот, рыночная стоимость которых выше или равна номиналу – «хорошим». Поэтому в образовавшейся паре вексель – гривна или, точнее сказать, казначейский вексель – банковский билет НБУ, в указанном смысле «плохими» деньгами станут именно казначейские векселя. В противовес им, старые добрые банкноты будут считаться «хорошими». В свою очередь, гривна вексельного номинала и гривна номинала банкноты НБУ будут со стоимостной точки зрения двумя весьма разными гривнами. Так произойдет своеобразное раздвоение или казначейское клонирование гривны.

Четвертое: денежные суррогаты вместо денег. Здесь начинается самое интересное: среда, которая характеризуется параллельным хождением двух видов денег, является идеальным полем для проявления действия уже упомянутого важного экономического закона, известного как закон Коперника-Грешема. Он был открыт выдающимся польским ученым Н. Коперником в 1526 г. и окончательное сформулирован английским финансистом Т. Грешемом несколько десятилетий спустя. В популярной форме этот экономический закон звучит так: «плохие» деньги вытесняют «хорошие» деньги из обращения. Поскольку казначейские векселя по сравнению с банковскими билетами НБУ, как мы уже выяснили, будут являться «плохими» деньгами, эти самые казначейские векселя будут все больше вытеснять банкноты НБУ из обращения.

Это вполне понятно и на бытовом уровне: если, скажем, в вашем кармане есть обычные, полноценные деньги и, наряду с ними, деньги второго сорта, которыми тоже можно рассчитаться за что-либо, вы предпочтете первым делом сбросить «плохие» деньги, а полноценные – придержать. Поскольку все рационально мыслящие субъекты экономики рассуждают так же, то каналы обращения постепенно наполняются «плохими» деньгами. В свою очередь, обычные гривны все будут стараться отложить и сберечь, используя их как средство накопления, но не как средство обращения и платежа. В итоге экономику Украины может ожидать ползучая суррогатизация денежного обращения.

Пятое: вымывание оборотных средств предприятий и расцвет специфической категории посредников. Поскольку предприятия, получившие векселя в счет долгов государства, смогут продать их со значительным дисконтом, а, значит, фактически потерять часть причитающихся им денег, оборотные средства предприятий начнут медленно, но неуклонно таять. Фактически это будет означать форму скрытого финансирования бюджетной дыры государства предприятиями-получателями векселей. Кроме государственной машины, в этой ситуации в выигрыше окажутся также всевозможные посредники, приближенные к власти, например, те или иные факторинговые и финансовые компании. Они будут приобретать векселя по заниженным ценам, а «пристраивать» по гарантированному государством номиналу. Нетрудно понять, как велика будет маржа таких посредников, и это почти без каких-либо начальных инвестиций (расходы на аренду офиса – не в счет).

Шестое: «атака клонов» или торжество нал. Вексель по определению является документом, составленным на бумаге. Его документарный, наличный статус закреплён в основных вексельных законах. Так,

например, статья 5 Закона Украины «Об обращении векселей в Украине» № 2374-III говорит буквально следующее: «Векселя (переводные и простые) составляются в документальной форме на бланках с соответствующей степенной защиты от подделывания,... и (внимание – Е.С.) не могут быть переведены в бездокументарную форму...». Вторит этому и статья 14 нового, действующего с 2006 г., Закона Украины «О ценных бумагах и фондовом рынке» № 3480-IV (который заменил старый закон от 1991 г.): «Векселя... существуют исключительно в документальной форме».

Итак, украинский вексель по определению является, в общем-то, наличным финансовым инструментом, а его перевод в безналичную форму прямо запрещен законом. Иными словами, в отличие от обычной гривны, которая существует и в наличной, и в безналичной форме, вексельная эмиссия пополнит и без того полноводную реку нала, поскольку эту эмиссию не загонишь в банкоматы и не переведешь в безналичную форму. Значит, Украина получит не просто растущее обращение вторых, параллельных банкнотам и худших по стоимостным характеристикам денег – это, в придачу ко всему, будет исключительно наличная составляющая.

Все усилия последних лет, направленные на то, чтобы минимизировать налично-денежное обращение и придать ему параметры, адекватные западным образцам, могут пойти насмарку. Гривна, условно говоря, первого сорта, конечно, по-прежнему будет «обитать» в банкоматах и на пластиковых карточках, а вот вексельная гривна – вряд ли. Пресловутый нал в Украине долго и упорно выгоняли в дверь, а он имеет шансы вернуться в окно, точнее, вернуться в нашу экономику через огромную дыру бюджетного дефицита. Как следствие, в значительной мере ненужной, избыточной и простаивающей рискует оказаться вся инфраструктура обслуживания безналичных расчетов, в том числе разветвленная сеть банкоматов, платежных терминалов и система банковских карточек.

Ну и последнее: гипертрофированное налично-денежное обращение почти всегда является питательным бульоном для бурного развития всевозможных видов взяток и т.н. откатов.

Седьмое: ценовая пляска. Эмиссия казначейских векселей приведет к росту общего объема денежной массы в обращении и, при прочих равных условиях, к росту товарных цен. Уверенность в том, что векселя никогда не выйдут на потребительский рынок, наивна. Украинские цены, и без того склонные к скачкообразному росту даже в благоприятные экономические периоды, в условиях эмиссионной накачки могут затеять такую пляску, что рядовому покупателю с его тощим кошельком попросту станет дурно.

Восьмое: появление двойных ценников. Поскольку стоимость одного и того же товара, выраженная в векселях и банкнотах, окажется разной, весьма вероятным представляется возникновение двойных ценников в магазинах.

Девятое: раздвоение курса. Не исключением может стать и курс в валютных обменниках. Он тоже может раздвоиться. Ведь обменник – это, по экономической сути, специфический магазин. Согласно экономической логике, как и любой актив, казначейский вексель будет так или иначе, несмотря на возможные административные запреты, приравниваться к стоимости остальных активов в экономике, в том числе и

к стоимости свободно-конвертируемых валют. Следовательно, наряду с привычным курсом гривны к доллару и евро может появиться также курс, условно, вексельной гривны к основным валютам.

Выводы. В случае выхода ситуации с бюджетным дефицитом из-под контроля, попытки разрешить ее с помощью эмиссии казначейских векселей с высокой вероятностью могут привести к реализации этого прогноза. А именно, вследствие появления двух эмиссионных центров могут появиться два неравноценных по статусу вида денег, начаться суррогатизация денежного обращения, вымывание оборотных средств предприятий, появление специфической категории посредников на вексельном рынке, обслуживающих операции по учету векселей с дисконтом, что будет, по сути, представлять собой завуалированную форму т.н. откатов и коррупционных доходов.

Кроме того, усилится теневая наличная составляющая денежного обращения, усилится инфляция, могут возникнуть двойные цены и двойной валютный курс как разновидность множественного валютного курса.

Полагаю, уже сейчас депутатам Верховной Рады не помешает задуматься о создании действенных механизмов контроля над казначейской эмиссией со стороны ВР и НБУ. Хотя по-настоящему хорошим выходом из сложившейся ситуации с бюджетным дефицитом было бы развитие экономики без использования денежных суррогатов.

Список использованных источников

1. Вексельный закон. Кому выгоден новый суррогат денег. URL: <https://finance.liga.net/ekonomika/article/vekselnyy-zakon-komu-vygoden-novyy-surrogat-deneg>.
2. Украина переходит на вексели. URL: https://antikor.com.ua/articles/1428-ukraina_perehodit_na_vekseli.
3. Татьяна Рудненко: «У векселя в Украине – негативный имидж, и наша задача – его нивелирование». URL: <https://www.stockworld.com.ua/ru/news/tatiana-rudnenko>.
4. Козачук Ю.С. Особливості правового регулювання інститутів гарантії та авалю у Конвенції ООН 1988 року про міжнародні переказні векселі та міжнародні прості векселі. *Держава і право*. 2010. Вип. 49. С. 328-332.
5. Бурак І.О. Розрахунки між діловими партнерами: форми та класифікація. *Культура народів Причорномор'я*. 2012. № 234. С. 20-25.
6. Брюховецький Я.С. Механізм та функції економічних інститутів при цільовому кредитуванні інвестиційних проєктів, підвищення інтелектуалізації промислових підприємств. *Стратегія і механізми регулювання промислового розвитку*: зб. наук. пр. Київ: ІЕП НАН України, 2015. С. 172-185.

References

1. Veksel'nyy zakon. Komu vygoden novyy surrogat deneg [Bill Law. Who benefits from a new money substitute]. (n.d.). Retrieved from <https://finance.liga.net/ekonomika/article/vekselnyy-zakon-komu-vygoden-novyy-surrogat-deneg> [in Russian].

2. Украина переходит на вексели [Ukraine goes on bills]. (n.d.). Retrieved from https://antikor.com.ua/articles/1428-ukraina_perehodit_na_vekseli [in Russian].
3. Tatyana Rudnenko: «U vekselya v Ukraine – negativnyy imidzh, i nasha zadacha – yego nivelirovaniye» [“A bill in Ukraine has a negative image, and our task is its leveling”]. (n.d.). Retrieved from <https://www.stockworld.com.ua/ru/news/tat-iana-rudnienko> [in Russian].
4. Kozachuk Yu.S. (2010). Osoblyvosti pravovoho rehuliuвання instytutiv harantii ta avaliu u Konventsii OON 1988 roku pro mizhnarodni perekazni vekseli ta mizhnarodni prosti vekseli [Features of the legal regulation of guarantee institutions and avalanches in the 1988 UN Convention on International Transferable Bills and International Promissory Notes]. *Derzhava i pravo – State and Law*, Issue 49, pp. 328–332 [in Ukrainian].
5. Burak I.O. (2012). Rozrakhunky mizh dilovymy partneramy: formy ta klasyfikatsiia [Settlements between business partners: forms and classification]. *Kultura narodov Prychernomoria – Culture of the peoples of the Black Sea region*, 234, pp. 20–25 [in Ukrainian].
6. Briukhovetskyi Ya.S. (2015). Mekhanizm ta funktsii ekonomichnykh instytutiv pry tsilovomu kredyтуванні investytsiinykh proektiv, pidvyshchennia intelektualizatsii promyslovykh pidpriemstv [Mechanism and functions of economic institutions in the target lending of investment projects, increase intellectualization of industrial enterprises]. *Stratehiia i mekhanizmy rehuliuвання promyslovoho rozvytku – Strategy and mechanisms of regulation of industrial development*, pp. 172–185. Kyiv: IIE of the National Academy of Sciences of Ukraine [in Ukrainian].

В. Н. Усоский

д-р экон. наук,

Минский государственный лингвистический университет, Республика Беларусь

СУЩНОСТЬ КРИПТОВАЛЮТЫ И ИСТОРИЧЕСКИЕ ПРЕДПОСЫЛКИ ВОЗНИКНОВЕНИЯ АБСТРАКТНОГО ОБЯЗАТЕЛЬСТВА КАК УСЛОВИЯ ЭМИССИИ БАНКОМ КРЕДИТНЫХ ДЕНЕГ

В рыночной экономике деньги являются универсальным инструментом измерения полезного эффекта при покупке любого экономического блага. Первая функция денег – это измерение ценности потребляемого блага. В этой роли деньги являются универсальным эталоном ценности, выполняя функцию единицы ценностного счета (unit of account). По своей природе кредитные деньги отличаются от криптовалюты как цифрового товара. Полезность цифрового товара является объектом оценки деньгами, которые в обмене обладают активным статусом измерителя ценности товаров, услуг и иностранных валют. Криптовалюта не обладает универсальным свойством измерения ценности экономических благ, так как она пассивный измеряемый объект. Для оценки полезного эффекта рыночных благ на международном рынке необходимы «твердые» деньги (свободно конвертируемые валюты – СКВ). Если двухуровневая банковская система, эмитирующая деньги, жестко контролирует их количество в обращении, то это означает, что они направляются банками в рентабельные операции, отбраковывая неэффективные проекты. Жесткий механизм эмиссии денег банковской системой – есть условие адекватного выполнения деньгами функции меры ценности.

Криптовалюта и кредитные деньги, исторически выступавшие в форме золотых и фидуциарных кредитных денег, – это разные сущности. Товаропроизводитель криптовалюты (майнер) производит цифровой товар по математическому алгоритму, который задает ее количественное ограничение. Майнер не является эмитентом кредитных денег как банк. Криптовалюта имеет черты сходства с золотыми деньгами, так как они количественно ограничены, поэтому ее называют «цифровым золотом». Криптовалюта и фидуциарные деньги сходны в своей бестелесности.

Выпуская криптовалюту, майнер получает за это вознаграждение, которое является *текущим доходом* за проданный цифровой товарный актив. Поэтому криптовалюта научно корректно называть *товарным криптоактивом*. Природа дохода от продажи цифрового товара диаметрально противоположна сущности *процентного дохода на ссудный капитал*, получаемого от кредитных денег, которые являются *универсальным безусловным финансовым требованием и обязательством*, эмитируемым банковской системой.

Коммерческий банк строит отношения с клиентами на принципах прозрачности – «знай своего клиента» («know your customer», KYC). Знание финансового состояния клиента, которого банк кредитует, обслуживая по всему спектру других банковских операций – это базовый принцип деятельности банка. Прозрачность отношений «банк – клиент» необходима для действенной системы контроля банка над рыночными рисками по активным и пассивным операциям с целью получения положительного баланса доходов и расходов.

Майнер производит непрозрачный высокорисковый товарный актив, поэтому его цели и средства деятельности принципиально иные, нежели у банка. Майнер сознательно погружает инфраструктуру совершения цифровых товарных операций, воспроизводя криптоактивы, во тьму непрозрачности. Майнер специализируется на работе с определенным типом клиентов, которые не желают быть идентифицированными, поэтому он обслуживает анонимных субъектов. Криптовалюта требует сложности, а в идеале невозможности идентифицировать ее владельцев по принципу «Peer-to-Peer» (англ. – от человека к человеку), что означает исключение участия финансовых посредников (P2P платежи). Деятельность банков и майнеров строится на диаметрально противоположных

принципах, поэтому они имеют разный тип клиентов. Банкам запрещено работать с товаром как с капиталом, используемым для максимизации прибыли. Производство цифрового товара не имеет отношения к банковскому и небанковскому финансовому посредничеству. Криптоактивы – это антипод кредитных денег, эмитируемых банковской системой. Они диаметрально противоположны деятельности банков и природе кредитных денег, поэтому неспособны выполнять их функции.

Что предлагают создатели криптовалют их будущим владельцам? Они обещают выгоды по снижению издержек при проведении платежей и их анонимность, невозможность третьим лицам узнать, кто и кому платит, основание платежа и размер его суммы. Однако ничего не предлагается для безопасной системы ведения расчетов, за что отвечает банковская система, создававшаяся для решения этих проблем. Снижение размеров рисков совершения операций с криптовалютами и изменение природы их воспроизводства не предлагается.

Криптовалюты – это продукт сферы IT технологий, предназначенных для осуществления анонимных финансовых технологий (финтех). Они диаметрально противоположны легальному персонифицированному финтеху как финансовым инструментам, используемым лицензированными финансовыми посредниками. С помощью криптовалют ставят цель оседлать международные платежи, желая потеснить ликвидные национальные валюты, конвертируемые по текущим и капитальным операциям.

Криптовалюты производятся на основе добычи (майнинга) по математическим алгоритмам вне долговых отношений субъектов, из которых возникают кредитные деньги. Они являются высокорисковыми товарными заменителями кредитных денег. Фидуциарные деньги – это универсальные требования банка к заемщику и одновременно его обязательства перед депозитом. Создатели криптовалют объявили «деньгами» то, что не имеет отношения к универсальным безусловным финансовым обязательствам банков. Майнеры не желают нести ответственность за выпуск цифрового товара. Объективная необходимость 100% резервирования криптовалют означает, что это «мусорный актив», соразмерный бросовым облигациям (junk bonds).

Криптовалюта обладает мнимой сущностью, так как она не является ни кредитным активом банка, выданным заемщику, ни его депозитным долгом перед вкладчиком. Майнер, производит ее в соответствии с математическим алгоритмом, который не предполагает проведение кредитования клиентов, обладающих хорошим финансовым состоянием. От выполнения математической процедуры по добыче криптовалют она при ее продаже не становится универсальным безусловным финансовым требованием майнера. Майнер создал специфический цикл воспроизводства криптовалюты, где есть ее производство, но нет эмиссии, где есть продажа товара и получение *текущего дохода*, но нет воспроизводства ссудного капитала, приносящего проценты, есть потребление цифрового товара, но нет погашения денег. Цикл воспроизводства криптоактива не является переуступкой права требования на финансовый актив. Поэтому криптовалюта – это цифровой товар с ограниченной ликвидностью и гигантским диапазоном рисков.

Цикл воспроизводства денег и цикл воспроизводства криптовалют построены на диаметрально противоположных принципах. Майнер не обладает как банк сбалансированным соотношением универсального безусловного финансового обязательства и требования, «стартующего» с эмиссии кредитных денег и завершающегося их погашением. Майнер стремится обладать правами, но не хочет нести адекватных обязательств, согласно которым держатели криптовалюты будут выставлять универсальные безусловные финансовые требования на оплату безусловных финансовых обязательств. Криптовалюта является активом майнера, который не обременен адекватными универсальными безусловными финансовыми обязательствами и требованиями при его переуступке любым владельцам как это делает банк. Поэтому определение данное в Декрете № 8 «О развитии цифровой экономики» неудовлетворительно: «Криптовалюта – биткоин, иной цифровой знак (токен), используемый в международном обороте в качестве универсального средства обмена» [1, с. 9].

Образцом упрощенного представления о сущности кредитных денег банков являются слова Джереми Аллер: «Мы полагаем, что хранение денег для кого-то, кто по сути увеличивает число в базе данных, дебетуя и кредитуя ее и осуществляя платеж, должно быть бесплатным. Так же как и размещение контента в интернете является бесплатным» [2, с. 10]. Деньги здесь представляются не как универсальные безусловные банковские обязательства и требования, предъявляемые к погашению, а просто «число в базе данных». Операции банков сведены к «хранению денег для кого-то, кто по сути увеличивает число в базе данных, дебетуя и кредитуя ее и осуществляя платеж». Банковской комиссии при проведении расчетно-кассовых операций не должно быть, ибо «платеж, должен быть бесплатным». Здесь банк не является субъектом, который управляет рыночными рисками, уровень которых определяет размеры его доходов. Согласно этому механистическому представлению банк не нужен.

Криптовалюта является *игровым инструментом* для краткосрочных спекуляций. Деньги необходимы для сохранения стабильной ценности. Игровой рынок – это удел узкой группы игроков, желающих идти на ничем не дозируемые риски. Инвестор вкладывает деньги в ликвидные низкорисковые государственные облигации, придерживаясь консервативной стратегии на рынке. *Спекулянт* вырабатывает стратегию высоких, но дозированных рисков, которые он контролирует с помощью системы *stop loss*, когда при падении рыночных цен несущий убытки субъект подпадает под действие автоматически срабатывающей системы продаж на рынке спекулятивных активов для минимизирования убытков.

Издrevле объективная потребность обслуживания торговли создала финансовых посредников, которые проводили относительно простые финансовые операции: хранили драгоценные металлы и обменивали монеты разных стран. Позднее финансовые посредники стали кредитовать торговцев, ведущих торговлю на дальние расстояния; страховать сделки; определять валютные курсы для сделок на дальние расстояния, учитывая фактор времени и определяя уровень процента ссудного капитала. Спорадически возникают операции по кредитованию ипотечных сделок с землей и недвижимостью, необходимые для осуществления залоговых операций. В торговле товарами

возникают различные финансовые инструменты, ставшие прообразом векселей, чеков, банкнот. Торговля деньгами подтолкнула римскую и иудейскую системы права к формулированию гениальной идеи абстрактного (формального) долгового обязательства — векселя. Один кредитор, обладая правом требования на долг дебитора, для того, чтобы взыскать его с должника, переводил право требования в пользу другого кредитора, продавая его на денежном рынке. Отпала необходимость в абстрактном (формальном) обязательстве указывать на причину его возникновения и исполнения. Абстрактность долгового обязательства предполагает его формальность, что объективно ведет к его универсальной всеобщности. Абстрактность означает то, что должник обязан оплатить обязательство беспричинно, то есть ничем не обусловлено, безусловно, бесспорно. Абстрактный характер долгового обязательства порождает безличность (овеществленность) отношений между кредитором и дебитором, создается система анонимных отношений, действующих в условиях жесткой рыночной конкуренции. Возникает *вексель* как абстрактное денежное обязательство строго установленной формы, являясь безусловным и бесспорным долговым финансовым инструментом.

Вещные отношения нарушали социально-экономический порядок, сложившийся в античном и христианском мире, насквозь пропитанный солидаризмом отношений между членами общины. Правовые традиции античной и христианской цивилизации Средневековья не допускали свободного заключения *абстрактных обязательств*, пугающих традиционные общества рыночной свободой, вытекающей из принципов *хрематистики* (*хрема* — *богатство*), то есть максимизации прибыли торговым и ссудным капиталом. Поэтому вплоть до середины XIX в. абстрактность обязательств ограничивалась патерналистской традицией общины. Одним из таких ограничений было право *виндикации*, заключающееся в том, что «на основании римского и старогерманского права собственник мог требовать обратно свое несправедливо утраченное имущество, не будучи обязан вознаградить нового, хотя бы и добросовестного владельца» [3, с. 516]. Право виндикации ограничивало переход имущества другому собственнику, влияя на динамику и объемы рынка. Современное право требует обязательной компенсации ранее утраченного, а затем возвращенного имущества последнему добросовестному приобретателю.

В векселе, созданном в первой половине XIX в. требовалось, чтобы все обязанные по векселю лица отвечали перед законным держателем векселя как солидарные должники. Существует бесспорное и безусловное право держателя векселя на иск против всех оставшихся лиц по векселю (ранее купивших его), если последний его держатель отказался оплатить его. В случае отказа оплатить вексель «запускается» процедура протеста векселя в порядке регресса (то есть в порядке обратного требования), используя факт его неоплаты последним должником. Причем *акцепт* (*согласие на платеж*) и *аваль векселя* дает держателю векселя безусловное право требования оплаты долга к акцептанту и авалисту.

Термин *абстрактный* несет несколько взаимосвязанных смыслов. Во-первых, *абстрактный* противоположен понятию *конкретный*. *Абстрактный* — это отвлечение от конкретных признаков вещи, имеющее характер универсальности. Во-вторых, *абстрактный*

противоположен термину *персональный*, то есть *деперсонализированный* (*овеществленный*) и *универсальный*, что применимо к любому субъекту, владеющему векселем. Абстрактным является *универсальный признак*, отвлеченный от конкретных признаков вещей, и являющийся отвлеченным всеобщим качеством, посредством которого объединяется множество людей и вещей в единый класс объектов. В-третьих, *абстрактный* употребляется в смысле безусловного формального обязательства эмитента векселя, что не зависит от оснований, по которым обязательства были даны при эмиссии векселя. Эмитированные вексельные обязательства существуют во всем цикле оборота до их «закрытия» при погашении в пользу последнего держателя. По какой причине эмитировано обязательство, для чего и кому оно было выдано, не имеет юридического значения, так как попав в оборот и будучи раз переуступлено одним субъектом другому, оно должно быть безусловно и бесспорно исполнено каждым субъектом, который купил его и взял его «тяжесть» на себя и тем самым стал обязан его исполнить *при переуступке финансового права требования на рынке*.

Абстрактность обязательств как сущностная черта рынка действует два века. Деперсонализированность (овеществленность) переуступки права требования, покупаемая любым субъектом и не «привязанная» ни к какой отдельной персоне, дала жизнь банку как эмитенту кредитных денег. Возникла она в одноуровневой полирезервной банковской системе как институте конкурентного рынка множества частных денег. Механизмы рынка определяют сущность *абстрактной экономики*, являющейся обезличенной, овеществленной, деперсонализированной. В формализованной системе денежно-кредитных отношений ключевую роль играют финансовые посредники. В античной и средневековой *«ойкономос»* (*домашнее хозяйство*) они не вторгались во внутриобщинную систему распределения натуральных продуктов, обслуживая малую часть продаваемых излишков продукции общин. Принципы *хрематистики* при их распространении объективно навязывали людям универсальные и формализованные рыночные правила поведения, формируя автономные цели и интересы человека.

Термин *абстрактный* несет глубокий и нетривиальный смысл, который позволяет идентифицировать конкурентную рыночную экономику, базирующуюся на формальных, универсальных и деперсонифицированных (овеществленных) обязательствах, которые должны быть безусловно и бесспорно исполнены субъектами. Абстрактные обязательства через формализованные инструменты дисциплинируют поведение субъекта рынка, создавая кредитные деньги как универсальные безусловные банковские обязательства и требования. «Сердцем» рынка являются финансовые посредники, которые посредством эмиссии кредитных денег и производных от них финансовых инструментов (акции, облигации, векселя, депозитные сертификаты) регулируют воспроизводство ограниченных ресурсов в целях их эффективного использования.

Простой долг в отличие от векселя предполагает наличие прямых и обратных персональных связей между кредитором и должником. Переуступка права требования на рынке предполагает универсальное безусловное финансовое право требования кредитора на долг дебитора вне зависимости от *волеизъявления* должника. В абстрактном долговом обязательстве обратная связь, воплощающая *право волеизъявления должника в*

отношении кредитора, исчезает. Кредитор имеет безусловное право востребовать актив должника, который имеет перед ним не оплаченное безусловное обязательство. При утрате обратной связи между дебитором и кредитором теряется ее персональный и конкретный характер, поэтому *простой долг трансформируется в сложное абстрактное вексельное безусловное финансовое обязательство и требование*. Возникает финансовый инструмент, основанный на переуступке права требования кредитора на актив должника, что ведет к предельной формализации отношений «кредитор – должник». Абстрактность требования и обязательства векселя делает из него *универсальный стандартизированный и формализованный финансовый инструмент*. Вексель задает условия для функционирования субъектов в системе жестких бюджетных ограничений, формируя конкурентный капиталистический рынок. Рушатся традиционные общинные отношения натурального хозяйства. Формальное безусловное обязательство и требование активно переуступается на рынке. Создается стандартизированная процедура эмиссии универсальных безусловных финансовых обязательств и требований на рынок, их функционирование на нем до погашения. Купля-продажа на рынке формализованных и стандартизированных финансовых инструментов придает им свойства высокой ликвидности, а также создает механизм жесткого принуждения к исполнению обязательств. Переуступка прав требования на долги создает оборот прав на активы. Вексель на предъявителя становится кредитными деньгами, так как обладает свойствами публичной достоверности и абстрактности заключенного в нем безусловности обязательства и требования. Анонимность рыночной переуступки означает, что конкретные качества личности держателя векселя для рынка не важны. Стандартизированность, портативность, делимость, быстрота оборота для роста масштаба совершаемых сделок формируют совершенную ликвидность кредитных денег. Система финансового посредничества, создавая *абстрактную экономику переуступки формализованных безусловных обязательств и требований*, становится чисто денежной экономикой.

Для того, чтобы долговое обязательство вышло на рынок необходимо, чтобы оно имело следующие характеристики:

1) публичное удостоверение прав на имущество придает качество доступности финансового инструмента для массового оборота;

2) рыночная обращаемость – способность долгового обязательства самостоятельно участвовать в сделках по универсальной и предельно упрощенной процедуре (эмиссия ценной бумаги на предъявителя, индоссамент);

3) унифицированность – наличие реквизитов, определенных законом (номинал, эмитент, индоссаменты), с помощью которых идентифицируется финансовый инструмент.

Финансовые посредники эмитируют кредитные деньги и финансовые инструменты, производные от денег, с помощью которых ведутся сложные финансовые сделки, отличающиеся от простых форм товарно-денежных операций, где перемещаются товарно-материальные ценности в обмен на деньги в функции средства обращения. Контрагенты финансовых сделок переуступают друг другу срочные денежные обязатель-

ства. Кредитные деньги используются в функции отсроченного платежа. При этом физическое передвижение товарно-материальных ценностей между субъектами не обязательно, так как движутся права собственности в форме универсальных безусловных финансовых требований и обязательств.

Список использованных источников

1. Декрет Президента Республики Беларусь № 8 «О развитии цифровой экономики» /Национальный правовой Интернет-портал Республики Беларусь, 27.12.2017, 1/17415. С. 1-11.

2. Генкин, А.С., Михеев, А.А. *Блокчейн. Как работает и что ждет нас завтра*. Москва: ООО «Альпина Паблишер», 2018. 281 с.

3. Зомбарт В. Буржуа. Евреи и хозяйственная жизнь. Москва: Айрис-пресс, 2004. 624 с.

4. Ляшенко В.І., Вишневський О.С. Цифрова модернізація економіки України як можливість проривного розвитку: монографія / НАН України, Ін-т економіки пром-сті. Київ, 2018. 252 с.

5. Вишневський О. С. Ідеологія стратегування і технологія блокчейн як інструменти побудови «царства суб'єктності». *Економічний вісник Донбасу*. 2018. № 3. С. 31-35.

6. Ляшенко В.І. Інвестиції у цифровізацію як пріоритет модернізації економіки України // *Інноваційне промислове підприємство в формуванні сталого розвитку*: монографія / ред. кол. О.І. Амоша, Х. Джвігол, Р. Мішкевіч. НАН України, Ін-т економіки пром-сті. Київ: ІЕП НАН України, 2018. С. 54-64.

References

1. Dekret Prezidenta Respubliki Belarus' № 8 «O razvitii tsifrovoy ekonomiki» [Decree of the President of the Republic of Belarus No. 8 "On the Development of the Digital Economy"]. (2017). *Natsional'nyy pravovoy Internet-portal Respubliki Belarus' – National Legal Internet Portal of the Republic of Belarus*, pp. 1-11 [in Russian].

2. Genkin, A.S., Mikheyev, A.A. (2018). *Blokcheyn. Kak rabotayet i chto zhdet nas zavtra* [Blockchain How it works and what awaits us tomorrow]. Moscow, Alpina Publisher LLC [in Russian].

3. Zombart V. (2004). *Burzhua. Yevrei i khozyaystvennaya zhizn* [Bourgeois. Jews and economic life]. Moscow: Iris-press [in Russian].

4. Liashenko V.I., Vyshnevskiy O.S. (2018). *Tsyfrova modernizatsiia ekonomiky Ukrainy yak mozhlyvist pryvnoho rozvytku* [Digital modernization of the Ukrainian economy as an opportunity for breakthrough development]. Kyiv, IIE of NAS of Ukraine [in Ukrainian].

5. Vyshnevskiy O. S. (2018). *Ideolohiia strateguvannya i tekhnolohiia blokcheyn yak instrumenty pobudovy «tsarstva subiektnosti»* [The ideology of strategizing and technology of blockchain as tools for building the "kingdom of subjectness"]. *Ekonomichnyi visnyk Donbasu – Economic Herald of the Donbas*, 3, pp. 31-35 [in Ukrainian].

6. Liashenko V.I. (2018). *Investytsii u tsyfrovizatsiiu yak pryorytet modernizatsii ekonomiky Ukrainy* [Investments in digitalization as a priority of modernization of the Ukrainian economy]. *Innovatsiine promyslove pidpriemstvo v formuvanni staloho rozvytku – Innovative industrial enterprise in the formation of sustainable development*. NAN Ukraine, In-t ekonomiky prom-sti. Kyiv, IIE of NAS of Ukraine [in Ukrainian].

ОЦІНКА ПОЖЕЖНОГО РИЗИКУ НА АЗС:
МОДЕЛЮВАННЯ, АНАЛІЗ, ПРИЙНЯТТЯ РІШЕНЬ

Постановка проблеми. Сучасні урбаністичні умови господарювання вимагають збільшення темпів будівництва автозаправних станцій (АЗС) та комплексів (АЗК), на території яких об'єднані автозаправна станція і підприємства сервісного обслуговування водіїв, пасажирів та їх транспортних засобів. При цьому АЗС та АЗК є об'єктами підвищеної пожежовибухонебезпеки, обумовленої великими обсягами зберігання автомобільного палива, особливостями технологічних процесів, пов'язаних з прийомом, зберіганням і видачею палива. А враховуючи, що значна частина таких об'єктів розташована на території населених пунктів, то можливі аварії становлять серйозну небезпеку для населення, інфраструктури та навколишнього середовища, а також супроводжуються великими економічними збитками для самих автозаправних об'єктів. У таких умовах особливої актуальності набуває своєчасна кількісна оцінка пожежного ризику з метою розробки заходів щодо зниження рівня пожежної небезпеки на АЗС та АЗК.

Аналіз останніх досліджень. Враховуючи специфіку та нормативну регламентованість підходів до оцінки пожежного ризику на АЗС, в українській науковій літературі досить обмежено представлені альтернативні підходи до оцінки та моделювання пожежного ризику. Наразі базовими документами при визначенні рівня відповідності АЗС вимогам пожежної безпеки є НАПБ А.01.001-2014 «Правила пожежної безпеки в Україні» [1] та НПБ П1-98* «Автозаправні станції». Вимоги пожежної безпеки [2]. Альтернативні підходи до аналізу небезпеки та рівня ризику автозаправних станцій представлено українськими авторами В.О. Маховським та О.А. Крюковською в роботі [3], особливості моделювання ризику аварій на небезпечних виробничих об'єктах, у тому числі на АЗС, описано А.Д. Галеєвим та С.І. Понікаровим [4].

Фактори, які необхідно враховувати при оцінці пожежного ризику, були виділені Національною агенцією з протипожежного захисту (NFPA) [5]. Стверджується, що при виборі методу оцінки пожежного ризику необхідно враховувати наступні фактори: цілі зацікавлених осіб і критерії допустимості; зміст оцінки пожежного ризику; цільову аудиторію; нормативні та/або судові питання; прецеденти подібного застосування; наявні ресурси і дані; обмеження за часом і витратами; кваліфікацію персоналу і потенційну необхідність врахування невизначеностей. При цьому характер невизначеності зумовлює вибір методів зниження пожежного ризику. Наприклад, В.Ф. Стоєцький, Л.В. Дранишников та А.Д. Єсипенко виділяють три основні групи таких методів [6]:

– методи, які знижують ймовірність виникнення пожежонебезпечних ситуацій;

– методи, що обмежують наслідки аварії та знижують ймовірність її розвитку за найбільш несприятливим сценарієм;

– методи, які знижують ймовірність ураження людей небезпечними факторами пожеж і вибухів.

Водночас на практиці в основному застосовується класична методика визначення певних розрахункових величин пожежного ризику на виробничих об'єктах [7, 8]. Тому подальші дослідження щодо формування альтернативних підходів до оцінки (моделювання) пожежного ризику є актуальними.

Метою статті є розробка методичних підходів до оцінки пожежного ризику на автозаправних станціях для своєчасного виявлення можливої загрози та реалізації ефективних заходів щодо зниження рівня ризику.

Виклад основного матеріалу дослідження. Базовою основою методики оцінки пожежного ризику на автозаправних станціях, що пропонується авторами даної статті, є методика визначення розрахункових величин пожежного ризику на виробничих об'єктах [8], згідно якої індивідуальний пожежний ризик відповідає необхідному рівню, якщо:

$$Q_B \leq Q_B^H, \quad (1)$$

де Q_B^H – нормативне значення індивідуального пожежного ризику, $Q_B^H = 10^{-6}$ рік⁻¹; Q_B – розрахункова величина індивідуального пожежного ризику.

Розрахункова величина пожежного ризику визначається як максимальне значення пожежного ризику з розглянутих сценаріїв пожежі (варіантів розвитку пожежі з урахуванням місця виникнення і характеру розвитку), розглядаються сценарії пожежі, при яких реалізуються найгірші умови для забезпечення безпеки людей:

$$Q_{\max} = \max \{ Q_{B,1}, \dots, Q_{B,i}, \dots, Q_{B,N} \}, \quad (2)$$

де $Q_{B,i}$ – це розрахункова величина пожежного ризику для i -го сценарію пожежі; N – кількість розглянутих сценаріїв пожежі.

Розрахункова величина індивідуального пожежного ризику для i -го сценарію пожежі Q_B розраховується за формулою:

$$Q_B = Q_{Pi} \cdot (1 - K_{A_{Pi}}) \cdot P_{P_{Pi}} \cdot (1 - P_{Ei}) \cdot (1 - K_{P_{3,i}}) \cdot K_P, \quad (3)$$

де Q_{Pi} – частота виникнення пожежі в будівлі протягом року; K_P – коефіцієнт, що характеризує інтенсивність розвитку пожежі; $K_{A_{Pi}}$ – коефіцієнт, що враховує відповідність установок автоматичного пожежогасіння (далі – АУП) вимогам нормативних документів з пожежної безпеки; $P_{P_{Pi}}$ – ймовірність присутності людей в будівлі, яка визначається з співвідношення:

$$P_{P_{Pi}} = \frac{t_{\text{функ}}}{24}, \quad (4)$$

де $t_{\text{функ}}$ – час знаходження людей в будівлі; $P_{P_{Pi}}$ – ймовірність евакуації людей; $K_{P_{3,i}}$ – коефіцієнт, що вра-

хове відповідність системи протипожежного захисту вимогам нормативних документів з пожежної безпеки, розраховується за формулою:

$$K_{п.з.і} = 1 - (1 - K_{обн.і} \cdot K_{COVEi}) \cdot (1 - K_{обн.і} \cdot K_{п.дз.і}), \quad (5)$$

де $K_{обн.і}$ – коефіцієнт, що враховує відповідність системи пожежної сигналізації вимогам нормативних документів з пожежної безпеки; K_{COVEi} – коефіцієнт, що враховує відповідність системи оповіщення людей про пожежу та управління евакуацією людей вимогам нормативних документів з пожежної безпеки; $K_{п.дз.і}$ – коефіцієнт, що враховує відповідність системи протидимового захисту вимогам нормативних документів з пожежної безпеки.

Імовірність евакуації P_{Ei} розраховується за формулою:

$$P_{Ei} = \begin{cases} 0,8 \cdot t_{\text{обл}}, & \text{якщо } t_p < 0,8 \cdot t_{\text{обл}} < t_p + t_{\text{не}} \text{ ма } t_{\text{ск}} \leq 6 \text{ хв} \\ t_p, & \\ 0,999, & \text{якщо } t_p + t_{\text{не}} \leq 0,8 \cdot t_{\text{обл}} \text{ ма } t_{\text{ск}} \leq 6 \text{ хв} \\ 0,000, & \text{якщо } t_p \geq 0,8 \cdot t_{\text{обл}} \text{ або } t_{\text{ск}} > 6 \text{ хв} \end{cases}, \quad (6)$$

де $t_{\text{не}}$ – час початку евакуації, хв.; t_p – розрахунковий час евакуації людей, хв.; $t_{\text{обл}}$ – час блокування шляхів евакуації, хв.; $t_{\text{ск}}$ – час існування скупчень людей на ділянках шляху (щільність людського потоку на шляхах евакуації перевищує значення 0,5).

Для врахування невизначеності характеру та умов розвитку пожежі пропонується вважати величини $t_{\text{не}}, t_p, t_{\text{обл}}, t_{\text{ск}}$ випадковими. Важливо для прогнозування найбільш песимістичних сценаріїв евакуації використовувати різні закони розподілу для будівель різних класів функціональної пожежної небезпеки. Однак враховуючі дослідження, проведені А. Самошиним [9], найбільш адаптованими законами вважаємо рівномірний та нормальний закони розподілу випадкової величини.

Для формування сценаріїв розвитку пожежі важливо визначити фактори внутрішнього та зовнішнього середовища, що безпосередньо впливають на тенденцію (масштаб) розвитку пожежі. Серед таких факторів визначимо такі:

- місце виникнення пожежі (табл. 1);

Таблиця 1

Можливі місця виникнення пожежі
[авторська розробка]

№ з/п	Можливий варіант	Експертна оцінка, бал
1	Поруч з паливо роздавальними колонками	3
2	Поблизу з приміщенням для персоналу АЗС	1
3	На майданчику для автотранспорту	1
4	Поруч з резервуарами для зберігання палива	5

- закономірності розповсюдження пожежі (табл. 2);
- початкова область пожежі (табл. 3);
- параметри навколишнього середовища (табл. 4);
- початкові параметри приміщення (табл. 5).

Таблиця 2

Закономірності розповсюдження пожежі
[авторська розробка]

№ з/п	Можливий варіант	Експертна оцінка, бал
1	Низька ймовірність горизонтального розповсюдження (охоплення пожежею нових областей)	1
2	Середня ймовірність розповсюдження (охоплення пожежею нових областей)	3
3	Висока ймовірність розповсюдження (охоплення пожежею нових областей)	5

Таблиця 3

Початкова область пожежі
[авторська розробка]

№ з/п	Можливий варіант	Експертна оцінка, бал
1	Від 0 до 0,5 м ²	1
2	Від 0,5 до 1 м ²	3
3	Більше 1 м ²	5

Таблиця 4

Параметри навколишнього середовища
[авторська розробка]

№ з/п	Можливий варіант	Експертна оцінка, бал
1	Агресивне середовище	5
2	Нейтральне середовище	3
3	Сприятливе середовище	1

Таблиця 5

Початкові параметри приміщення
[авторська розробка]

№ з/п	Можливий варіант	Експертна оцінка, бал
1	Велика кількість сходинок	1
2	Недостатня ширина дверного отвору	1
3	Недостатня кількість виходів	3
4	Наявність предметів, перешкоджаючих вільний вихід	3

Тоді коефіцієнт, що характеризує інтенсивність розвитку пожежі, K_p буде розраховуватися за формулою:

$$K_p = \frac{1}{\sum_{i=1}^n R_i}, \quad (7)$$

де R_i – експертна оцінка в балах за i -м фактором; n – кількість факторів (дорівнює 5).

У разі, якщо розрахована величина індивідуального пожежного ризику перевищує допустиме значення, то слід розробити додаткові протипожежні заходи щодо зниження пожежного ризику (табл. 6), до яких можна віднести:

- побудову додаткових евакуаційних шляхів і виходів (профілактичний захід №1);

– встановлення систем автоматичного пожежога-
сіння (профілактичний захід №2);
– вдосконалення систем оповіщення людей про
пожежу та управління евакуацією людей підвищеного
типу (профілактичний захід №3);

– скорочення часу перебування людей на терито-
рії АЗС (профілактичний захід №4);
– захист обладнання від пожежі і механічного по-
шкодження (підземне розташування, теплоізоляція,
водяне зрошення і т.п.) (профілактичний захід №5).

Таблиця 6

Заходи щодо зниження пожежного ризику та їх ефективність в залежності від величини
фінансових вкладень [авторська розробка]

Фінансові вкладення, тис. грн	Ефективність заходу – коефіцієнт зниження пожежного ризику				
	профілактичний захід №1	профілактичний захід №2	профілактичний захід №3	профілактичний захід №4	профілактичний захід №5
0	0,000	0,000	0,000	0,000	0,000
25	0,010	0,018	0,012	0,015	0,010
50	0,015	0,020	0,017	0,016	0,017
75	0,020	0,024	0,018	0,021	0,018
100	0,025	0,026	0,021	0,030	0,021
125	0,030	0,029	0,030	0,032	0,028
150	0,035	0,040	0,034	0,035	0,041

Виходячи з того, що кожен захід потребує фінан-
сових вкладень, для розподілу наявної у організації
суми між наведеними діями пропонується викорис-
тати метод динамічного програмування, в основі якого
лежить розв'язок рівняння Беллмана:

$$F_{n-k}(x_k) = \max[W_{k+1}(x_k, U_{k+1}) + F_{n-k-1}(x_{k+1})], (k = \overline{0, n}), (8)$$

де стан системи (сума фінансових вкладень) S на
 k -му кроці ($k = 1..n$) визначається сукупністю чисел
(альтернативних варіантів розподілу коштів)
 $x_k^i = x_k^1, x_k^2, \dots, x_k^m$, отриманих в результаті реалізації
управління U_k , яке забезпечує перехід системи зі стану
 x_{k-1} у стан x_k . Результатом реалізації k -го кроку є отри-
мання певного виграшу, який в свою чергу
залежить від первинного стану системи x_{k-1} та обраного
управління U_k і дорівнює $W_k(x_{k-1}, U_k)$. Загаль-
ний виграш (найбільше значення коефіцієнту зни-
ження пожежного ризику) за n кроків складе

$$F = \sum_{k=1}^n W_k(x_{k-1}, U_k).$$

При умові, що кількість заходів дорівнює 5, ці-
льові функції матимуть вигляд:

$$F_5(x) = \max_{0 \leq x_5 \leq x} \{f_5(x_5)\};$$

$$F_4(x) = \max_{0 \leq x_4 \leq x} \{(f_4(x_4) + F_5(x - x_5))\};$$

$$F_3(x) = \max_{0 \leq x_3 \leq x} \{(f_3(x_3) + F_4(x - x_3))\};$$

$$F_2(x) = \max_{0 \leq x_2 \leq x} \{(f_2(x_2) + F_3(x - x_2))\};$$

$$F_1(x) = \max_{0 \leq x_1 \leq x} \{(f_1(x_1) + F_2(x - x_1))\}.$$

Ефективність заходів може бути визначена експертним шляхом в залежності від суми фінансових вкладень (табл. 6).

З урахуванням ефективності нових заходів щодо
зниження пожежного ризику здійснюється повторний
розрахунок величини індивідуального пожежного ри-
зику: знаходиться добуток отриманого значення ко-
ефіцієнту зниження пожежного ризику Z та оцінки
пожежного ризику Q , отриманої до впровадження до-
даткових заходів. Якщо отримане значення пожежного
ризика не влаштовує управлінця, то розробляються

додаткові профілактичні заходи, оцінюється їх ефек-
тивність та знов повторюється вся наведена вище про-
цедура.

Висновки та перспективи подальших досліджень.

Пожежний ризик характеризує можливість реалізації
пожежної небезпеки у вигляді пожежі та у вигляді його
можливих наслідків (а також обставин, що сприяють
розвитку пожежі). Для оцінки ризику необхідно знати
частотні характеристики виникнення пожежі та перед-
бачувані розміри можливих наслідків. Запропонована
методика оцінки індивідуального пожежного ризику
як і класична методика базується на зіставленні роз-
рахункової величини пожежного ризику з нормати-
вом. Однак для врахування невизначеності умов роз-
витку пожеж на відміну від класичного підходу запро-
понована авторами методика передбачає проведення
імітаційного моделювання часових характеристик (ге-
нерація сценаріїв розвитку пожежі в залежності від
умов зовнішнього та внутрішнього середовища) та
врахування ефективності профілактичних заходів. На-
ведена методика дозволить значно скоротити потен-
ційні витрати на ліквідацію наслідків пожеж на авто-
заправних станціях та комплексах за рахунок підви-
щення рівня передбачуваності настання пожежонебез-
печних ситуацій.

Список використаних джерел

1. НАПБ А.01.001-2014 Правила пожежної без-
пеки в Україні. URL: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/z0252-15>.
2. НПБ П1-98* Автозаправні станції. Вимоги по-
жежної безпеки. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/z0252-15>.
3. Маховський В.О., Крюковська О.А. Аналіз не-
безпеки та рівня ризику автозаправних станцій. *Збір-
ник наукових праць Дніпродзержинського державного
технічного університету. Технічні науки*. 2013. Вип. 1.
С. 197-207.
4. Галеев А. Д., Поникаров С. И. Анализ риска
аварий на опасных производственных объектах : уче-
бное пособие / Минобрнауки России, Казан. нац.
исслед. технол. ун-т. Казань: Изд-во КНИТУ, 2017.
152 с.
5. Руководство по анализу оценки пожарного ри-
ска / Национальная организация по противопожарной

защите (NFPA). Куинси, штат Массачусетс, США, 2010. 33 с.

6. Стоецкий В.Ф., Дранишников Л.В., Есипенко А.Д. *Управление техногенной безопасностью объектов повышенной опасности*. Тернополь: Изд-во «Астон», 2006. 424 с.

7. НАПБ Б.03.002-2007 Норми визначення категорій приміщень, будинків та зовнішніх установок за вибухопожежною та пожежною небезпекою: Наказ МНС від 03.12.2007 р. № 833. URL: <http://zakon.sop.com.ua/regulations/10637/478653/>.

8. Методика определения расчетных величин пожарного риска на производственных объектах: Приказ МЧС России от 10.07.2009 г. № 404 / Официальный сайт МЧС России. URL: http://www.mchs.gov.ru/law/index.phpID=8431&sphrose_id=1369844.

9. Самошин Д.А. Законы распределения случайной величины времени начала эвакуации людей при пожарах / Академия ДПС МЧС России // *Технологии техносферной безопасности (интернет-журнал)*. 2016. Вып. №2 (66). URL: <http://www.fireevacuation.ru/files/papers/distribution%20law.pdf>.

10. Івченкова О.Ю., Лях А.О. Аналіз моделей і методів розподілу трудових ресурсів в управлінні реалізацією портфеля ІТ-проектів. *Вісник економічної науки України*. 2016. №2 (31). С. 87–90.

References

1. NAPB A.01.001-2014 Pravyla pozhezhnoyi bezpeky v Ukrayini Normatyvnyy akt z pozhezhnoyi bezpeky [Legislative fire safety act A.01.001-2014 Fire safety regulations in Ukraine]. Retrieved from <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/z0252-15> [in Ukrainian].

2. NPB P1-98* Avtozapravni stantsiyi. Vymohy pozhezhnoyi bezpeky [Fire Safety Norms P1-98 * Filling stations. Requirements of fire safety]. Retrieved from <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/z0252-15> [in Ukrainian].

3. Makhovskiy V.O., Kriukovska O.A. (2013). Analiz nebezpeky ta rivnia ryzyku avtozapravnykh stantsii [Analysis of hazard and level of risk of gas stations]. *Zbirnyk naukovykh prats Dniprodzerzhynskoho derzhavnoho tekhnichnoho universytetu. Tekhnichni nauky – Collection of scientific works of Dneprodzerzhynsky State Technical University. Technical sciences*, Issue 1, pp. 197-207 [in Ukrainian].

4. Galejev A. D., Ponikarov S. I. (2017). Analiz riska avariya na opasnykh proizvodstvennykh ob'yektakh [Accident risk analysis at hazardous production facilities: study guide]. Kazan': KNRTU [in Russian].

5. Rukovodstvo po analizu otsenki pozharnogo riska [Fire Risk Assessment Analysis Guide] (2010). National Fire Protection Organization (NFPO). Quincy, Massachusetts, USA.

6. Stoyetskiy V.F., Dranishnikov L.V., Yesipenko A.D. et al. (2006). Upravleniye tekhnogennoy bezopasnost'yu ob'yektov povyshennoy opasnosti [Managing the man-made safety of high-risk facilities]. Ternopil, Publishing House Aston [in Russian].

7. NAPB B.03.002-2007 Normy vyznachennya katehoriy prymishchen', budynkiv ta zovnishnikh ustanovok za vybukhopozhezhnoyu ta pozhezhnoyu nebezpekoyu: Nakaz MNS vid 03.12.2007 r. № 833 [Legislative fire safety act B.03.002-2007 The rules for determining the categories of premises, buildings and external installations for explosion and fire hazard: The Ministry of Emergency Measures Order of 03.12.2007 number 833]. Retrieved from <http://zakon.sop.com.ua/regulations/10637/478653/> [in Ukrainian].

8. Metodika opredeleniya raschetnykh velichin pozharnogo riska na proizvodstvennykh ob'yektakh: Prikaz MCHS Rossii ot 10.07.2009 g. № 404 [Methods for determining the calculated values of fire risk at production facilities: Order of the Emercom of Russia of 10.07.2009, № 404]. *Emergencies Ministry of Russia*. Retrieved from http://www.mchs.gov.ru/law/index.phpID=8431&sphrose_id=1369844 [in Russian].

9. Samoshin D.A. (2016). Zakony raspredeleniya sluchaynoy velichiny vremeni nachala evakuatsii lyudey pri pozharakh [The laws of the distribution of the random variable of the time of the beginning of the evacuation of people during fires]. *Tekhnologii tekhnosfernoy bezopasnosti – Technologies of Technosphere Safety*, 2 (66). Retrieved from <http://www.fireevacuation.ru/files/papers/distribution%20law.pdf> [in Russian].

10. Ivchenkova O.Yu., Liakh A.O. (2016). Analiz modelei i metodiv rozpodilu trudovykh resursiv v upravlinni realizatsiieiu portfelia IT-proektiv [Analysis of Models and Methods of Distribution of Labour Resources in the Management of the Implementation of the Portfolio of IT Projects]. *Visnyk ekonomichnoi nauky Ukrainy – Bulletin of Economic Science of Ukraine*, 2 (31), pp. 87–90 [in Ukrainian].

СИСТЕМАТИЗАЦІЯ ПРИНЦИПІВ УПРАВЛІННЯ РОЗВИТКОМ ТУРИЗМУ В УМОВАХ ТРАНСФОРМАЦІЇ НАЦІОНАЛЬНОЇ ЕКОНОМІКИ

Постановка проблеми. На сьогодні розвиток економіки України супроводжується безперервними різномасштабними трансформаціями, які вимагають пошуку, обґрунтування та застосування нових підходів до методології управління (системи принципів, способів, сукупності прийомів, положень та методів) економічним, людським та природно-ресурсним потенціалом країни та її регіонів для досягнення якісно нового рівня ефективності та конкурентоспроможності економіки та життя населення. Україна прагне більш активно долучитися до суспільно-економічних процесів сучасного світу, інтегруватися в європейське співтовариство.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. На сьогодні у зарубіжній науці накопичено значний досвід методології менеджменту, а саме класифікації принципів управління. Це питання досліджували у своїх працях такі вчені, як: класики менеджменту – Г. Емерсон, Г. Кунц, С.О’Донне, Ф. Тейлор, А. Файоль, сучасні вчені – В.Д. Дорофєєв, В.Е. Кантор, Г.А. Маховікова, В.В. Стаднік, Н.Ю. Шестопап, А.М. Шмельова, М.А. Йохна та багато інших [3; 6; 8]. Проблематиці теоретичних й прикладних аспектів розвитку туристичної галузі, а також методології менеджменту туризму присвячено праці вітчизняних та закордонних вчених, зокрема: І.Б. Андренко, В.К. Бабаріцької, Д.І. Басюка, Л.І. Вишневецької, В.Г. Герасименка, Л.В. Дробіш, М.І. Кабушкіна, Ю.В. Карпенка, В.К. Кіптенка, Р.В. Коржа, О.М. Кравець, Г.О. Крапівіної, І.М. Писаревського, А.Е. Саака, В.Ф. Семенова, Г.П. Скляра, Д.М. Стеценка, І.М. Школи та ін. [1; 2; 4; 5; 7; 9-17].

Незважаючи на достатньо велику кількість праць з досліджуваної проблематики та значущість отриманих наукових результатів, слід зазначити, що у зв’язку з трансформаційними процесами в економіці України виникає необхідність пошуку та систематизації найважливіших принципів ефективного управління розвитком туристичної галузі, яка на теперішній час є пріоритетною.

Метою статті є дослідження класичних та сучасних підходів до класифікації принципів управління, трактування сутності поняття «принципи управління в туризмі», їх відокремлення та систематизація.

Виклад основного матеріалу дослідження. Початковим моментом у побудові системи управління розвитком туризму є формулювання принципів управління. Від латинського принцип – це початок, основа, тобто основні правила поведінки, діяльності, протікання, структурування процесу [1, с.34].

У будь-якій науці принципи є керівним початком. Виявлені та сформульовані відповідно до рівня розвитку науки закономірності стають принципами і відіграють визначальну роль у діяльності, в тому числі у менеджменті.

У менеджменті, як сучасному, так і класичному, існує багато визначень поняття принципи управління. Однак в основі більшості трактувань цього поняття – правила, закономірності, положення, ідеї, норми, правила поведінки керівників. Усю сукупність підходів до визначення сутності «принципи управління» зведено у табл. 1.

Таким чином, за результатами узагальнення різноманітні визначень до трактування сутності «принципи управління» у роботі запропоновано авторське більш розгорнуте визначення поняття «принципи управління в туризмі» як положення, правила, ідеї, закономірності, або «лінія» поведінки керівників державного, регіонального, місцевого рівнів, щодо здійснення ними управлінських функцій (планування, організації, мотивації, контролю), які забезпечать успішність функціонування туристичної галузі й ефективний розвиток як окремих підприємств і організацій, так і туристичних дестинацій.

Класики менеджменту запропонували декілька підходів до класифікації принципів управління. Наприклад, у 1912 р. Г. Емерсон в своїй головній праці «Дванадцять принципів продуктивності» розглядає і формулює принципи управління підприємствами, причому обґрунтовує їх прикладами не тільки промислових організацій [1; 2; 4]. Він вперше сформулював 12 принципів раціонального управління, серед яких: точно поставлені ідеали або цілі, здоровий глузд, компетентна консультація, дисципліна, справедливе ставлення до персоналу, швидкий, надійний, повний, точний і постійний облік, диспетчеризація, норми і розклад, нормалізація умов, нормування операцій, письмові стандартні інструкції, винагорода за продуктивність. Гаррінгтон Емерсон вніс в науку управління такі поняття як продуктивність або ефективність. При цьому ефективність (продуктивність) – поняття, запропоноване ним вперше, означає максимально вигідне співвідношення між сукупними витратами і економічними результатами.

Анрі Файоль, засновник «теорії адміністрування», один з основоположників наукової організації праці, висловлював думку про те, що кількість принципів управління необмежено. Він пояснив сутність 14 основних адміністративних принципів у праці «Загальне і промислове управління» (1916 р.): поділ праці, влада, дисципліна, єдність командування, єдність керівництва, підкорення індивідуальних інтересів спільному (загальному) інтересу, винагорода, централізація, скалярний ланцюг (лінія влади), порядок, рівність, стійкість посад особистого складу, ініціатива, «честь мундира» [1].

Класик менеджменту, Ф. Тейлор, запропонував такі принципи наукового управління:

– розробка оптимальних методів роботи на базі наукового вивчення затрат часу, рухів, зусиль тощо;

Трактування сутності поняття «принципи управління» (розроблено автором)

Автори	Визначення поняття «принципи управління»
Г. Емертон, Ф. Тейлор, А. Файоль (класики менеджменту)	Найважливіші керівні правила, положення і норми поведінки, керуючись якими, органи управління забезпечують ефективний розвиток організації
В.К. Кіптенко [2]	Розкрито основні ідеї, закономірності, в яких виявляються зв'язки між різними структурами управлінської системи, та правила поведінки керівників щодо здійснення ними управлінських функцій
І.Б. Андренко, І.М. Писаревський [1, с. 34] В.Д. Дорофєєв, А.М. Шмельова, Н.Ю Шестопап [3]	Основні ідеї, закономірності, правила поведінки керівників щодо здійснення управлінських функцій
М.І. Кабушкін [4, с. 131]	Основоположні ідеї, закономірності та правила поведінки керівників щодо здійснення ними управлінських функцій
В.В. Борисова, В.Г. Ларіонов, Є.Б. Мазурін [5]	Загальні правила, що відображають вимоги до управління в певних умовах розвитку суспільства
В.Е. Кантор, Г.А. Маховікова [6]	Основоположні початку, ідеї, керівні правила, якими слід керуватися в діяльності для вирішення завдань, що стоять перед підприємством
В.А. Ліпкан [7]	Вихідні, основні правила, керівні настанови, норми діяльності для впровадження системи, управління загальними процесами
В.В. Стаднік, М.А. Йохна [8]	Правила, норми управлінської діяльності, відповідно до яких створюється, функціонує і розвивається система менеджменту організації. Принципи управління є узагальненням практичного позитивного управлінського досвіду і ґрунтуються на певних законах і закономірностях суспільного розвитку

- абсолютне дотримання розроблених стандартів;
- підбір, навчання, розстановка працівників на ті робочі місця і постановка ним таких завдань, з якими вони принесуть найбільшу користь;
- оплата за результатами праці (менший результат – менша оплата, більші результати – більша оплата);
- використання функціональних менеджерів, які здійснюють контроль за спеціальними напрямками;
- підтримка дружніх стосунків між працівниками і менеджерами.

Найповніше сформулювали групи принципів управління в своїй книзі «Принципи управління: аналіз управлінських функцій» Г. Кунц та С. О'Донне. Вони згрупували принципи управління відповідно до функцій управління: 10 принципів планування; 15 – організації; 10 – мотивації і 14 принципів контролю [4, с. 131].

Набір принципів, які застосовуються у практиці управління, часто називають ідеологією менеджменту. Їх вважають основою існуючої в суспільстві управлінської культури. Всі принципи мають ґрунтуватися на законах розвитку суспільства і управління, відображати основні властивості, зв'язки та відносини управління і мати правове оформлення.

На думку І.Б. Андренко, І.М. Писаревського, принципи управління спираються на економічні закони, які використовують при формуванні механізму і методів управління та при удосконаленні організаційних структур управління, а саме: закон вартості та закон відповідності характеру продуктивних сил. Вони вважають, що саме економічні закони визначають принципи управління [1, с. 35].

Узагальнюючи підходи сучасних шкіл менеджменту, зазначимо, що основу управлінського процесу визначають такі тенденції:

- відмова від пріоритету принципів класичних шкіл менеджменту, згідно з якими успіх підприємства визначається насамперед раціональною організацією виробництва продукції, зниженням витрат (видатків), розвитком спеціалізації, тобто впливом управління на внутрішні фактори виробництва. Натомість першочерговим стає питання гнучкості і здатності адаптуватися до постійних змін у зовнішньому середовищі. Значення факторів зовнішнього середовища різко зростає у зв'язку з ускладненням усієї системи суспільних відносин (у тому числі політичних, соціальних, економічних), які формують середовище менеджменту організації;

- використання в управлінні теорії систем, що спрощує розгляд організації в єдності її складників, які невідривно пов'язані із зовнішнім середовищем. Головні передумови успіху організації перебувають у зовнішньому середовищі: організація у своїй діяльності залежить від інформації та інших ресурсів, які потрапляють у неї ззовні. Щоб функціонувати, система повинна пристосовуватися до змін у зовнішньому середовищі;

- застосування до управління ситуаційного підходу, відповідно до якого функціонування організації зумовлено реакціями на різні за своєю природою впливи ззовні. Центральний момент – ситуація, тобто конкретний набір обставин, які суттєво впливають на роботу організації в певний період. Це свідчить про важливість специфічних прийомів виокремлення найважливіших факторів, впливаючи на які, можна ефективно досягати цілей;

- необхідність приділяти увагу таким факторам, як лідерство і стиль керівництва, кваліфікація і культура працівників, мотивація взаємовідносин у колективі та реакція працівників на зміни.

На сучасному етапі пропонують поділяти принципи управління на основні (загальні), дія яких поширюється на всі організації і всю систему управління та

часткові (особливі), які стосуються тільки окремих частин, елементів системи управління [1; 2; 4].

Систематизація поглядів щодо основних та часткових принципів управління наведено у табл. 2.

Таблиця 2

Систематизація принципів управління в туризмі (узагальнено автором)

Автори	Принципи управління	
	Загальні	Часткові
І.Б. Андренко, І.М. Писаревський [1]	Принцип оптимального поєднання централізації й децентралізації в управлінні; принцип поєднання державного регулювання і господарської самостійності в управлінні; принцип оптимального поєднання політичного і господарського керівництва; принцип поєднання інтересів індивіда і завдань організації; принцип поєднання права господаря і участі працівників в управлінні (принцип демократії); принцип оптимального поєднання галузевого і територіального підходів до управління; дисципліна; стабільність робочого місця для персоналу; винагорода персоналу; науковий підхід до управління	Принципи організації виробничого або торговельно-технологічних процесів; принципи підбору кадрів тощо
В.К. Кіптенко [2], М.І. Кабушкін [4]	Пристаєваності; системності; багатофункціональності; інтеграції; орієнтації на цінності	Оптимального співвідношення централізації та децентралізації управління, оптимальне делегування повноважень при прийнятті управлінських рішень. Важливе значення має вмiле використання єдиноначальності та колегіальності в управлінні; наукової обґрунтованості; плановості; поєднання прав, обов'язків та відповідальності; автономії та свободи; ієрархічності та зворотного зв'язку; мотивації; демократизації управління; державної законності системи менеджменту; органічної цілісності об'єкта та суб'єкта управління; стійкості та мобільності системи управління

Окремі з часткових принципів управління мали місце у вітчизняній економіці з 20-х років ХХ ст., пізніше збагачувалися, а за умов ринкових реформ набули надзвичайної важливості. Але багато вчених дотримуються єдиної думки, що загальні принципи необхідно не тільки враховувати, але і неухильно їх дотримуватися.

Сьогодні найважливішими принципами ефективного менеджменту називають такі принципи: цілісність; ієрархічність; цільова спрямованість розвитку; наукова обґрунтованість і оптимальність; оптимальне поєднання централізації і децентралізації; демократизація [1].

Туризм – галузь економіки невиробничої сфери, підприємства та організації якої задовольняють потреби туристів в матеріальних і нематеріальних послугах. Продукція туризму – це комплексна послуга, яка містить в якості взаємопов'язаних елементів послуги транспорту, готельного господарства, торгівлі (в тому числі громадського харчування), екскурсійних, культурно-видовищних, спортивних, комунально-побутових, лікувально-оздоровчих і інших установ і підприємств. Діяльність з управління туризмом специфічна і суттєво відрізняється від діяльності працівників інших галузей, менеджмент туристичного регіону і турфірми ґрунтується на системі «людина – людина». У зв'язку з цим посилюються тенденції до зростання

ролі персоналу в управлінні і, відповідно, збільшуються вимоги до врахування людського фактора. Менеджмент все більше спрямовується на людину. Значна увага приділяється стилю управління, спільним цінностям персоналу, його причетності до управління. Як зазначає В.К. Кіпченко, в менеджменті туризму підвищується роль таких принципів, як:

- лояльність до працівників;
- відповідальність (обов'язкова умова успішного менеджменту);
- комунікації;
- атмосфера, яка сприяє розкриттю здібностей працівників;
- пайова участь кожного працівника у загальних результатах;
- вчасна реакція на зміни навколишнього середовища;
- використання методів роботи з людьми, які забезпечують їх задоволення роботою;
- вміння слухати всіх: покупців, постачальників, партнерів, працівників фірми;
- етика бізнесу;
- чесність і довіра до співробітників;
- опора на фундаментальні основи менеджменту: якість, сервіс, нововведення, контроль ресурсів, персонал;
- бачення перспектив організації (чітко уявлення, якою вона має бути);
- висока якість особистої роботи і постійне її вдосконалення [2].

Особливості туристичної сфери вимагають додаткових уточнень формулювань і сутності класичних принципів управління.

Коли об'єктом управління виступає туристична територія, то на думку Н.В. Корж, Д.І. Басюк «...принципи управління ґрунтуються на класичних принципах проектного менеджменту: цілеспрямованість; системність; комплексність; забезпеченість; пріоритетність» [9, с. 79]. Крім того, вони зазначають, що «...з метою диверсифікації економічної політики сталого розвитку в бік туристичної сфери управління туристичною територією має здійснюватися з дотриманням таких специфічних принципів: підпорядкування цілей підприємств, чий продукт входить до складу комплексного туристичного продукту, стратегічним цілям території; конкуренції та співпраці між фірмами, чий продукт входить до складу комплексного туристичного продукту території; регулювання масштабів туристичної діяльності та їх обмеження до оптимальної величини туристичного потенціалу території; платності за використання туристичних ресурсів; диференціації розміру плати за ресурси, залежно від їх цінності; ефективного партнерства державних (центральної, регіональних і місцевих), громадських і бізнес-організацій, а також інших зацікавлених сторін у регулюванні сталим розвитком туризму в території...» [9, с.78-79].

Підсумовуючи та систематизуючи класичні та сучасні підходи до характеристик принципів управління [1-17] пропонуємо таку систему принципів управління в туризмі (рис. 1).

Рис. 1. Система принципів управління в туризмі (розроблено автором)

Як бачимо, принцип багатofункціональності виступає на передній план. Він означає, що менеджмент туризму охоплює різні аспекти діяльності: матеріальні (ресурси, послуги), функціональні (організація праці) і смислові (досягнення кінцевої мети) та характеризує універсальність і можливість застосування принципів класичного менеджменту до будь-яких напрямів діяльності турфірми з урахуванням її зовнішніх і внутрішніх взаємозв'язків, взаємозалежності та відкритості організаційної структури і системи туризму в цілому.

Принцип державної законності має особливе значення, тому що туризм як діяльність і управління ним мають відповідати вимогам законодавства. Права українських туристів захищаються положеннями Конституції України про право на відпочинок та іншими положеннями нормативно-правової бази, основні з яких висвітлено в Законі «Про туризм». Крім того, права туристів на міжнародному рівні захищаються міжнародними конвенціями із захисту прав людини і громадянина (наприклад, Європейською конвенцією із захисту прав людини) та міжнародними організаціями. Практика світового туризму підтверджує, що жодна країна не в змозі забезпечити успішний розвиток туризму без активного і постійного співробітництва між розробниками правових актів і практиками туристичного бізнесу.

Принцип системності означає, що управління як процес впливу суб'єкта туризму на об'єкт туризму повинен становити єдину комплексну систему. Їхня взаємодія здійснюється під впливом великої кількості факторів зовнішнього і внутрішнього середовища, що зумовлює постійну зміну поведінки. Тому наявність зворотного зв'язку є необхідною умовою, що забезпечує своєчасне перетворення ресурсів у продукт, який відповідає очікуванням споживачів.

Принцип інтеграції передбачає, що всередині системи різні способи відносин і погляди співробітників повинні інтегруватися, а поза фірмою може відбуватися поділ на свої світи.

Принцип партнерства є необхідною умовою гармонійного і стабільного розвитку туристичної галузі. При всьому різноманітті інтересів суб'єктів взаємодії в туризмі, принцип партнерства дозволить усвідомити значимість і необхідність досягнення згоди з питання пріоритетності інтересів, що забезпечують саме існування галузі.

З урахуванням особливостей туристичної галузі принцип мотивації має важливе значення. Початковим етапом роботи менеджера з будь-яким туристом є виявлення його мотивів подорожі, відповідно до яких і буде формуватися подальша робота з ним. Принцип мотивації виявляється також у стимулюванні персоналу туристичних підприємств та організацій до підвищення професіоналізму і досягнення поставлених цілей.

Принцип орієнтації на цінності потребує від менеджера активного зв'язку з навколишнім світом і втілення у своїй діяльності таких цінностей, як гостинність, висока якість послуг, вигідне співвідношення цін на послуги і якість їх надання тощо. Дотримання цього принципу дозволяє туристичним підприємствам та організаціям сформувати позитивний імідж та забезпечити утворення бази постійної клієнтури, оскільки турист завжди звернеться до тієї організації, що пропонує потрібний рівень обслуговування.

Принцип мобільності і стійкості системи управління туризмом характеризує, як пристосовуваність системи управління до змін у зовнішньому середовищі, швидкого реагування на потреби ринку, а з іншого боку – її стабільність. Остання гарантує безпеку туризму і формує у туристів упевненість щодо наявності певних елементів обслуговування.

Отже, між розглянутими принципами управління в туризмі існує тісний взаємозв'язок. Жоден з принципів не існує сам по собі, але кожен із них підтримує і зміцнює інші, водночас підтримуючись й зміцнюючись ними, тобто в даному випадку йдеться про синергетичний ефект.

Висновки. З розвитком туризму в різних регіонах світу, зокрема і в Україні, інтерес до пошуку шляхів ефективного управління цією галуззю зростає як з боку менеджменту туристичних організацій, так і органів державної влади. Основний зміст трансформаційних змін в країні полягає у переході до комплексної і цілісної економічної системи, яка функціонує на ринковій основі, а, отже, значущість принципів і сам їх набір у практичному застосуванні окремої галузі економіки може бути різним, оскільки кожна з них унікальна і має свої особливості функціонування, управління та ефективність розвитку. Дотримання запропонованої системи принципів управління сприятиме ефективному розвитку туристичної галузі особливо на сучасному етапі трансформаційних процесів в економіці України.

Список використаних джерел

1. Андренко І.Б., Кравець О.М., Писаревський І.М. Менеджмент туризму: навч. посібник / Харк. нац. ун-т міськ. госп-ва ім. О.М. Бекетова. Харків : ХНУМГ, 2014. 402 с.
2. Кіпченко В.К. Менеджмент туризму : підручник. Київ : Знання, 2010. 502 с.
3. Дорофеев В.Д., Шмелева А.Н., Шестопад Н.Ю. Менеджмент: учеб. пособие. Москва: ИНФРА-М, 2008. 440 с.
4. Кабушкин Н.И. Менеджмент туризма: учеб. пособие. Минск: БГЭУ, 1999. 644 с.
5. Борисова В.В., Ларионов В.Г., Мазурин Э.Б. Теория организации: учебник / под ред. д.э.н., проф. С.Г. Фалько. Москва: Издательско-торговая корпорация «Дашков и К», 2014. 308 с.
6. Кантор В.Е., Маховикова Г.А. Менеджмент. Москва : Эксмо, 2010. 200 с.
7. Теорія управління в органах внутрішніх справ: навч. посіб. / за ред. В.А. Ліпкана. Київ: КНТ, 2007. 884 с.
8. Стадник В.В., Йохна М.А. Менеджмент: підручник. Київ : Академвидав, 2010. 472 с.
9. Корж Н.В., Басюк Д.І. Управління туристичними destinations : підручник. Вінниця: «ПП«ТД Едельвейс і К», 2017. 322 с.
10. Бабарицька В.К., Малиновська О.Ю. Менеджмент туризму. Туроперейтинг. Понятійно-термінологічні основи. Сервісне забезпечення турпродукту: навч. посібник. – 2-ге вид., перероб. та доп.. Київ : Альтерпрес, 2008. 286 с.
11. Карпенко Ю.В. Сучасні тенденції глобалізації та регіоналізації відносин у сфері туризму. *Економічний вісник Донбасу*. 2017. № 3 (49). С. 49-62.

12. Крапівіна Г.О. Моделювання туризму як зайнятості населення в сучасних умовах. *Вісник економічної науки України*. 2018. № 1 (34). С. 60-70.

13. Саак А.Э., Пшеничных Ю.А. Менеджмент в социально-культурном сервисе и туризме: учебное пособие. СПб.: Питер, 2007. 512 с.

14. Семенов В.Ф., Герасименко В.Г., Горбань Г.П. Управління регіональним розвитком туризму / за ред. В.Ф. Семенова. Одеса-Сімферополь: ВД «АРИАЛ», 2012. 340 с.

15. Скляр Г.П., Дробиш Л.В., Вишневецька Л.І. Статистичні показники розвитку сфери туризму в Україні: напрями удосконалення та гармонізація з міжнародними стандартами. *Економічний вісник Донбасу*. 2017. № 2(48). С.157-162.

16. Менеджмент туристичної індустрії: навчальний посібник для студ. вузів / І.М. Школа, Т.М. Ореховська, І.Д. Козьменко та ін.; за ред.: І.М. Школа. Чернівці : Книги-XXI, 2005. 595 с.

17. Управління регіональним розвитком туризму: навч. посібник / за ред. Д.М. Стеченка. Київ: Знання, 2012. 455 с.

References

1. Andrenko I.B., Kravets O.M., Pysarevskiy I.M. (2014). Menedzhment turizmu [Tourism Management]. Kharkiv, O.M. Beketov National University of Urban Economy in Kharkiv [in Ukrainian].

2. Kiptenko V.K. (2010). Menedzhment turizmu [Tourism Management]. Kyiv : Znannia [in Ukrainian].

3. Dorofeyev V.D., Shmeleva A.N., Shestopal N.Yu. (2008). Menedzhment [Management]. Moscow, INFRA-M [in Russian].

4. Kabushkin N.I. Menedzhment turizma [Tourism Management]. Minsk: BSEU [in Russian].

5. Borisova V.V., Larionov V.G., Mazurin E.B. (2014). Teoriya organizatsii [Organization Theory]. Moscow: Dashkov and Co Publishing and Trading Corporation [in Russian].

6. Kantor V.Ye., Makhovikova G.A. (2010). Menedzhment [Management]. Moscow: Eksmo [in Russian].

7. Lipkan V.A. (Eds.). (2007). Teoriia upravlinnia v orhanakh vnutrishnikh sprav [Theory of management in the internal affairs bodies]. Kyiv, KNT [in Ukrainian].

8. Stadnyk V.V., Yokhna M.A. (2010). Menedzhment [Management]. Kyiv, Academic Edition [in Ukrainian].

9. Korzh N.V., Basiuk D.I. (2017). Upravlinnia turystychnymy destinatsiiami [Management of tourist destinations]. Vinnytsya, "PE" Edelweiss and K [in Ukrainian].

10. Babarytska V.K., Malynovska O.Yu. (2008). Menedzhment turizmu. Turopereitynh. Poniatiino-terminolohichni osnovy. Servisne zabezpechennia turproduktu [Tourism Management. Touring. Conceptual and terminological foundations. Service Provision of Tourist Products]. 2nd form., processing and additional. Kyiv: AlterPres [in Ukrainian].

11. Karpenko Yu.V. (2017). Suchasni tendentsii hlobalizatsii ta rehionalizatsii vidnosyn u sferi turizmu [Modern trends of globalization and regionalization of relations in tourism sphere]. *Ekonomichnyi visnyk Donbasu – Economic Herald of the Donbas*, 3 (49), pp. 49-62 [in Ukrainian].

12. Krapivina H.O. (2018). Modeliuvannia turizmu yak zainiatosti naseleennia v suchasnykh umovakh [Simulation of Tourism as the Employment of Population in Modern Conditions]. *Visnyk ekonomichnoi nauky Ukrainy – Bulletin of Economic Science of Ukraine*, 1 (34), pp. 60-70 [in Ukrainian].

13. Saak A.E., Pshenichnykh Yu.A. (2007). Menedzhment v sotsial'no-kul'turnom servise i turizme [Management in the socio-cultural service and tourism]. SPb., Piter [in Russian].

14. Semenov V.F., Herasymenko V.H., Horban H.P. (2012). Upravlinnia rehionalnym rozvytkom turizmu [Management of regional tourism development]. Odessa-Simferopol: VD "ARIAL" [in Ukrainian].

15. Skliar H.P., Drobysh L.V., Vyshnevetska L.I. (2017). Statystychni pokaznyky rozvytku sfery turizmu v Ukraini: napriamy udoskonalennia ta harmonizatsiia z mizhnarodnymy standartamy [Statistical indicators of development of tourism in Ukraine: directions improvement and harmonization with international standards]. *Ekonomichnyi visnyk Donbasu – Economic Herald of the Donbas*, 2(48), pp. 157-162 [in Ukrainian].

16. Shkola I.M., Orekhovska T.M., Kozmenko I.D. et al. (2005). Menedzhment turystychnoi industrii [Management of the tourism industry]. Chernivtsi: Books XXI [in Ukrainian].

17. Stechenko D.M. (Eds.). (2012). Upravlinnia rehionalnym rozvytkom turizmu [Management of regional tourism development]. Kyiv: Znannia [in Ukrainian].

КЛЮЧОВІ ТА ЕФЕКТИВНІ ВИДИ ЕКОНОМІЧНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ УКРАЇНИ

Актуальність дослідження. Згідно з джерелом [1] важливим є обґрунтування ступенів впливовості секторів (галузей, видів економічної діяльності) в економіці ЄС, тому що них має акцентуватися економічна політика. У даному джерелі міститься опис двох етапів дослідження галузей національних економік і ЄС: на першому визначається ступінь впливовості, на другому – здійснюється їх детальний аналіз.

Здійснення нагальних реформ в Україні вимагає ретельного структурного аналізу національної економіки, визначення пріоритетів. Тому ранжування галузей народного господарства України за різними критеріями є актуальним.

Аналіз дотичних публікацій. Одним з підходів до класифікації галузей є визначення «ключових», прямо, зворотно, слабо орієнтованих галузей. Термін «ключові» не дарма взятий в лапки. Це є калькою перекладу з англійської 'key industries'. На думку автора вдалішим аналогом був би термін «важкі» галузі. Однак для кращого порівняння текстів буде використана калька, проте в лапках. Класифікація і технологія розрахунків запропонована досить давно [2], проте й наразі використовується, зокрема, в аналізі міжгалузевої структури економіки Польщі [3], Казахстану [4] **Ошибка!** **Источник ссылки не найден.**

Подібні дослідження нагальні для України.

Мета і новизна роботи.

Метою пропонованої статті є:

- визначення «ключових» галузей, галузей з прямим, оберненим впливами для економіки України;
- розробка нової методики класифікації галузей за впливами випусків на кінцеве використання;
- використання попередньої методики для України;
- порівняння відомої та пропонованої методик.

Досягнення цих цілей містить елементи новизни.

«Ключові» галузі економіки, галузі з прямим впливом на економіку, галузі з оберненим впливом. Ідея класифікації «ключових» галузей базується на інтерпретації матриці повних витрат в моделі Леонтьєва. Нехай b_{ij} – коефіцієнт повних витрат галузі i на кінцеве використання галузі j , тобто, є елементом матриці $(E - A)^{-1}$, де A – матриця прямих витрат. Тоді сума $\sum_j b_{ij}$ показує наскільки збільшиться валовий випуск галузі i за умови одиничного збільшення кінцевого використання усіх галузей; аналогічно $\sum_i b_{ij}$ показує збільшення сумарного валового випуску усіх галузей при одиничному збільшенні кінцевого споживання галузі j .

Індекс

$$BL_j = \frac{\frac{1}{n} \sum_i b_{ij}}{\frac{1}{n^2} \sum_{ij} b_{ij}}$$

отримав назву індексу зворотного впливу галузі j на всю економіку¹.

Індекс

$$FL_i = \frac{\frac{1}{n} \sum_j b_{ij}}{\frac{1}{n^2} \sum_{ij} b_{ij}}$$

прямого впливу всієї економіки на галузь i .

Якщо $BL_j > 1$, то галузь називається галуззю із сильним оберненим впливом усієї економіки на галузь, якщо $FL_i > 1$, то галузь називається галуззю із сильним прямим впливом² на всю економіку.

В цитованих роботах запроваджена така класифікація галузей:

- 1) «ключові» галузі – $FL, BL > 1$;
- 2) галузі з прямим впливом – $FL > 1, BL < 1$;
- 3) галузі із оберненим впливом – $FL < 1, BL > 1$;
- 4) галузі зі слабим впливом – $FL < 1, BL < 1$.

Усі терміни мають сприйматися із застереженнями. Про «ключові» галузі вже згадувалося, тому автор залишає цей термін в лапках. Термін «прямий» і «обернений» впливи можуть трактуватися неоднозначно, якщо не визначити в діаді «економіка – галузь» орієнтацію. В згаданих роботах «економіка → галузь» трактується як прямий вплив, «галузь → економіка» як обернений.

Варто підкреслити, що йдеться про впливи кінцевого попиту на валові випуски. Отже, «впливовість» галузі залежить від матриці повних витрат. Отже, «ключові» галузі – характеристика витратних галузей. Кращими аналогами термінів «ключові» і «зі слабим впливом» були б «важкі» і «легкі» галузі. Проте, в даній публікації автор дотримуватиметься перекладів «кальок» для зручнішого порівняння по країнах.

Результати розрахунків по Україні за матеріалами «Таблиці «витрати-випуск» за 2016 р. в розрізі 42 ВЕД [5] представлені в табл. 1 (стовпчики FL, BL) і рис. 1.

Таким чином, «ключовими» є ВЕД 2, 7, 10, 12, 14, 15, 18, 22. Близьким до «ключової» є ВЕД 1. ВЕД прямого впливу є 3, 26, 25, 32, 33. ВЕД зворотного впливу є 24, 13, 8, 19, 5, 17, 23, 16, 11, 21, 9, 29, 20 (впорядковано за величиною BL), ВЕД зі слабою орієнтацією є 42, 39, 35, 40, 28, 6, 38, 41, 5, 30, 36, 4, 34.

Розрахунки в стовпчиках FL, BL демонструють впливи кінцевого використання на випуски. Це відповідає основному сценарію використання моделі В. Леонтьєва [6, 7], а саме: як змінять галузеві випуски за зміни вектору кінцевого використання:

$$\Delta x = (E - A)^{-1} \Delta y$$

Вгорі використані позначення: $\Delta x, \Delta y$ – вектори змін відповідно випусків і кінцевого використання галузей; A – матриця прямих витрат.

Розглянемо класифікацію галузей за впливами випусків на кінцеве використання. Відомим є сценарій: як зміниться кінцеве використання за умови змін галузевих випусків? А саме:

$$\Delta y = (E - A) \Delta x.$$

¹ Backward linked oriented industries.

² Forward linked oriented industries.

Відносні впливовості ВЕД України

у → х

х → у

Номер позиції в джерелі [5]	Скорочена назва ¹	FL (економіка → ВЕД)	BL (економіка ← ВЕД)	FLFU (економіка → ВЕД)	BLFU (економіка ← ВЕД)
1	Сільське господарство	1.0883	0.9812	0.6192	1.0704
2	Вугілля ²	1.3758	1.0614	0.2954	0.9020
3	Нафта, газ	2.2159	0.6768	-0.7892	1.7223
4	Руди	0.9421	0.9913	1.4874	1.0328
5	Продукти харчування	0.5791	1.2513	1.7387	0.4581
6	Текстиль	0.5332	0.8933	1.8756	1.2373
7	Деревина, папір, поліграфія	1.0990	1.2902	0.6398	0.5571
8	Кокс	0.6977	1.2977	1.9901	0.3001
9	Нафтопереробка	0.9805	1.0663	1.0526	0.3587
10	Хімія	2.1516	1.2980	-0.9603	0.2921
11	Фармацевтика	0.8422	1.1146	1.0095	0.7610
12	Гума, пластмаси	1.2324	1.4812	0.4717	0.3814
13	Неметалева мінеральна продукція	0.9155	1.3100	1.1191	0.4238
14	Металургія	2.1126	1.3308	-1.5006	0.3722
15	Металеві продукція, крім машинобудування	1.0844	1.3329	0.8089	0.5607
16	Комп'ютери, електроніка, оптика	0.8909	1.1352	0.9269	0.7267
17	Електричне устаткування	0.5145	1.2228	2.1148	0.7244
18	Інші машини	1.4261	1.1740	-0.2428	0.7738
19	Автотранспортні засоби	0.6483	1.2813	1.7041	0.5897
20	Інші транспортні засоби	0.4427	1.0137	2.2688	1.0162
21	Меблі	0.7514	1.0837	1.5397	0.8837
22	Постачання електроенергії, газу...	2.3606	1.0554	-1.8727	0.7572
23	Водопостачання	0.5584	1.1522	2.0642	0.6964
24	Будівництво	0.7989	1.3455	1.3793	0.5168
25	Торгівля	2.8445	0.8425	-3.1491	1.2133
26	Транспорт	1.4100	0.9050	0.0411	1.1224
27	Пошта	0.4430	0.6989	2.2272	1.6003
28	Харчування	0.5068	0.8963	2.0776	1.2025
29	Видавнича діяльність	0.8054	1.0538	1.1845	0.8378
30	Телекомунікації	0.6890	0.7670	1.4731	1.3495
31	Програмування, інформаційні послуги	0.8737	0.8211	1.0942	1.1976
32	Фінансова і страхова діяльність	1.4377	0.7022	0.2525	1.4760
33	Операції з нерухомістю	1.3222	0.6424	0.2834	1.7219
34	Право, облік...	0.9696	0.8850	1.0739	1.0840
35	Наукові дослідження і розробки	0.4677	0.7368	2.1856	1.5585
36	Реклама...	0.7007	0.7756	1.7320	1.3485
37	Адміністративне обслуговування	0.8198	0.8575	1.3195	1.2237
38	Державне управління, оборона	0.5405	0.6979	2.0450	1.7181
39	Освіта	0.4488	0.6600	2.2075	1.6916
40	Охорона здоров'я	0.4844	0.7648	2.1260	1.4777
41	Мистецтво, спорт, розваги, відпочинок	0.5523	0.7484	1.7888	1.4529
42	Інші послуги	0.4421	0.7044	2.2969	1.6086
середнє		1	1	1	1
мін		0.4421	0.6424	-3.1491	0.2921
максимум		2.8445	1.4812	2.2969	1.7223
варіація		2.4024	0.8388	5.4460	1.4301
стандартне відхилення		0.5857	0.2393	1.2293	0.4499

¹ Повні назви в джерелі [5].

² Виділення **Bold** відноситься до «ключових» галузей.

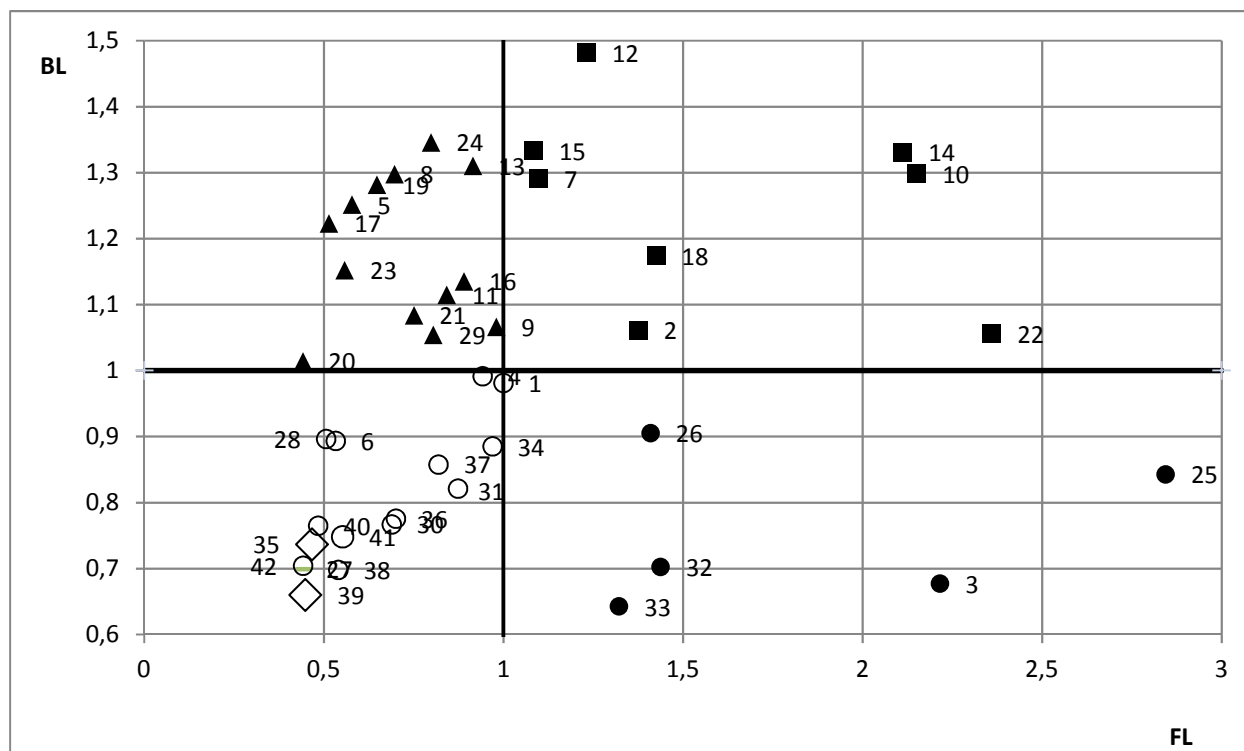

Рис. 2. Мапа галузей (видів економічної діяльності) за ступенем впливу прямих і зворотних впливів (символ ■ означає «ключові» галузі, ● – галузі прямого впливу, ▲ – зворотного впливу, ○ – інші (слабого впливу), ◇ – НДР (35), освіта (39))

Якщо усі галузі збільшують випуск на одиницю, то зміна кінцевого використання галузі і становить:

$$\Delta u_i = \sum_j (\delta_{ij} - a_{ij}),$$

де δ_{ij} – символ Кронекера, дорівнює 1, якщо $i = j$ та нулю в протилежному випадку.

Середнє збільшення кінцевого використання по всім галузям становитиме: $\frac{1}{n} \sum_{ij} (\delta_{ij} - a_{ij})$, де n – кількість галузей. Отже, коефіцієнт

$$FLFU_i = \frac{\sum_j (\delta_{ij} - a_{ij})}{\frac{1}{n} \sum_{ij} (\delta_{ij} - a_{ij})} \quad (1)$$

показує наскільки зміна кінцевого використання галузі і переважає відповідний усереднений показник по іншим галузям.

Запроваджений показник назвемо коефіцієнтом прямого впливу змін в випусках всієї економіки на кінцеве використання галузі, або скорочено – коефіцієнтом прямого впливу на кінцеве використання¹.

Аналогічно запроваджується коефіцієнт зворотного впливу галузі на кінцеве використання усієї економіки ($BLFU^2$):

$$BLFU_j = \frac{\sum_i (\delta_{ij} - a_{ij})}{\frac{1}{n} \sum_{ij} (\delta_{ij} - a_{ij})} \quad (2)$$

Він показує наскільки переважає сумарне кінцеве використання внаслідок збільшення на одиницю випуску галузі j аналогічний усереднений показник по всім галузям.

Отже, маємо в розпорядженні чотири типи коефіцієнтів: FL , BL , $FLFU$, $BLFU$. Можна твердити, що за умови продуктивності матриці A коефіцієнти FL , BL є додатними. Це впливає з того, що за цієї умови кожен коефіцієнт матриці повних витрат $(E - A)^{-1}$ є додатним. І це дійсно так, оскільки автору невідомий жоден міжгалузевий баланс країни, де цього не справджувалося. Зокрема, і матриці повних витрат для України для всіх років обстеження є додатними.

Достатньою умовою продуктивності є нерівність $\sum_i a_{ij} < 1$ для всіх j . Хоча умова не є необхідною, вона також виконується для всіх відомих автору балансів країн, зокрема, і для України. Звідси впливає додатність чисельника (2), а отже і знаменників (1), (2). Отже, можна твердити про те, що $BLFU > 0$.

Що стосується, коефіцієнта $FLFU$, то він може бути і від'ємним. Про це свідчить можливість від'ємного значення кінцевого використання для деяких галузей. Баланси багатьох країн свідчать про це, зокрема, і України. Наприклад, збільшення випусків усіх галузей може призвести до зменшення кінцевого використання деяких. Ці прості факти свідчать про необхідність врахування системності національної економіки, що відображає модель В. Леонтьєва.

Ці зауваження дають додаткове бачення для коефіцієнта $BLFU$. Його чисельник можна інтерпретувати як рівень продуктивності галузі, а сам коефіцієнт як відносну продуктивність галузі до всієї економіки. Отже, $BLFU$ можна трактувати як відносну продуктивність галузі.

¹ Аббревіатура $FLFU$ запроваджена для зручнішого порівняння з FL (*Forward Linkage*). Англійською $FLFU$ означає *Forward Linkage on Final Use*.

² Аббревіатура *Backward Linkage on Final Use*.

Табл. 1 містить результати розрахунків коефіцієнтів *FLFU*, *BLFU* за матеріалами міжгалузевого балансу України за 2016 р. в розрізі 42 видів економічної

діяльності (ВЕД) [5]. Рис. 2 дає уяву про топологію повністю ефективних, ефективних прямого, зворотного впливів, слабо ефективних ВЕД.

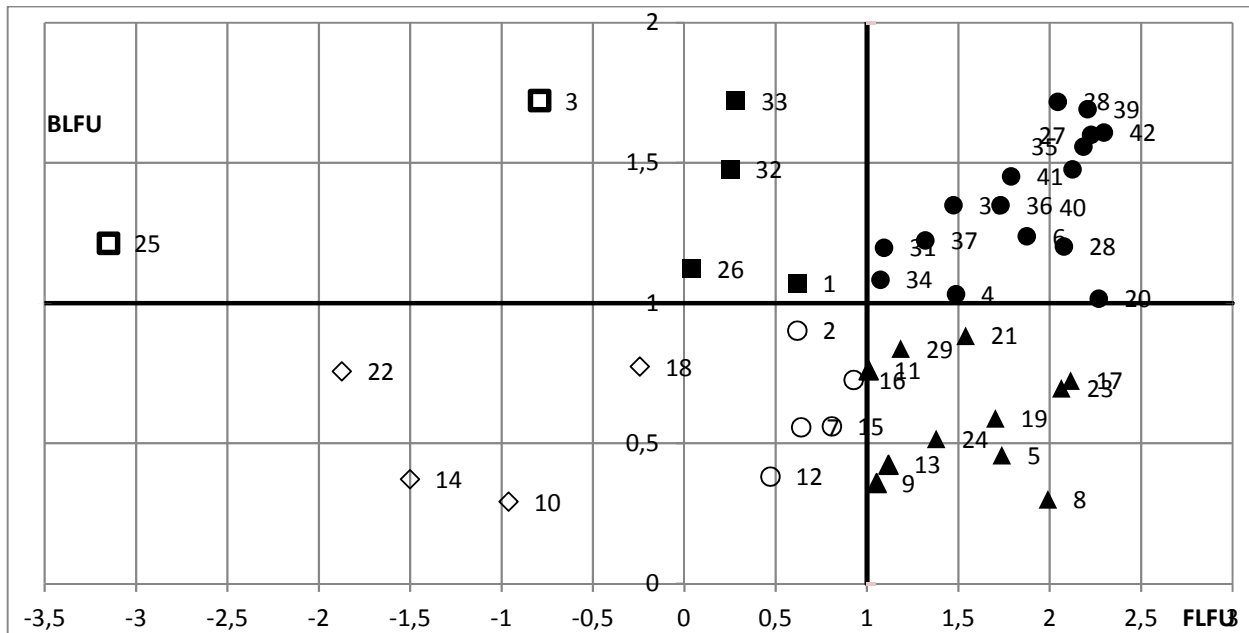

Рис. 3. ВЕД повністю ефективні (●), ефективні прямого, зворотного впливу (▲, ■), слабо ефективні (○), з від’ємною ефективністю прямого впливу (◇), ефективні зворотного з від’ємна ефективність прямого впливу (□)

Деякі результати були передбачуваними, деякі – ні, і вимагають коментарів.

Коефіцієнти *FL*, *BL* характеризують ВЕД з погляду витрат, *FLFU*, *BLFU* – результативності. Інтуїтивно зрозуміло, що зміни в парах (*FL*, *FLFU*), (*BL*, *BLFU*) є різноспрямовані, оскільки витратність зменшує продуктивність і навпаки. Аналіз табл. 1 свідчить, що монотонно спадаючі залежності відсутні. Наприклад, ВЕД 32, 18 мають показники витратності *FL*

(1.4377, 1.4261) і результативності *FLFU* (0.2525, -0.2428). Тобто для ВЕД 18 показники витратності і результативності одночасно менші, аніж для ВЕД 32.

Рис. 3 і 4 демонструють відсутність монотонної залежності, проте наявність стійкої статистичної залежності між показниками відносних витратності і результативності. Аналогічна картина спостерігається для показників зворотного впливу ВЕД на національну економіку.

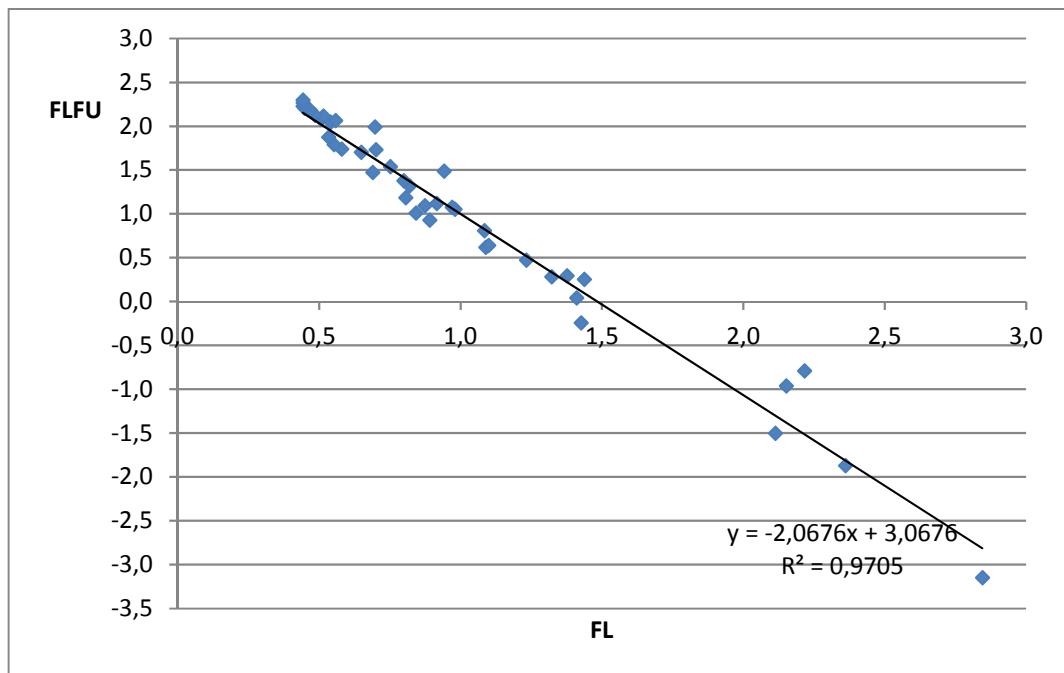

Рис. 4. Кореляція між ступенями витратності (*FL*) і результативності (*FLFU*) для ВЕД України

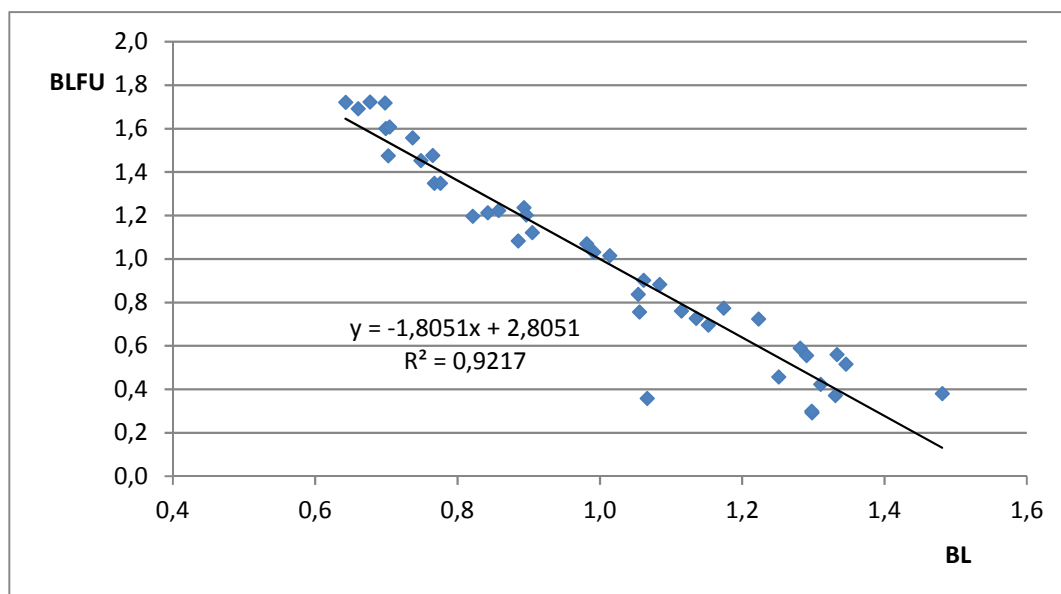

Рис. 5. Кореляція між показниками відносної витратності *BL* і результативності *BLFU* з огляду зворотного впливу ВЕД на національну економіку України

Таким чином, «ключовими» є ВЕД 2, 7, 10, 12, 14, 15, 18, 22. Близьким до «ключової» є ВЕД 1. ВЕД прямого впливу є 3, 26, 25, 32, 33. ВЕД зворотного впливу є 24, 13, 8, 19, 5, 17, 23, 16, 11, 21, 9, 29, 20 (впорядковано за величиною *BL*), ВЕД зі слабкою орієнтацією є 42, 39, 35, 40, 28, 6, 38, 41, 5, 30, 36, 4, 34.

Використовуючи запроваджені показники можна дати такі означення:

- повністю ефективні ВЕД ($FLFU, BLFU > 1$);
- ефективні ВЕД прямого впливу ($FLFU > 1, BLFU < 1$);
- ефективні ВЕД зворотного впливу ($FLFU < 1, BLFU > 1$);
- ВЕД зі слабкою ефективністю ($0 < FLFU < 1, BLFU < 1$);
- ВЕД з від'ємною ефективністю прямого впливу $FLFU < 0$.

Топологія ВЕД згідно із запровадженою класифікацією наведена в табл. 2.

Таблиця 2

Класифікація ВЕД за впливами кінцевого використання на випуски, випусків на кінцеве використання

Класифікація	ВЕД
Повністю ефективні, слаба орієнтація	4, 6, 27, 30, 31, 34-42
Пряма ефективність, зворотна орієнтація	5, 8, 9, 13, 17, 19, 24, 29
Зворотна ефективність, пряма орієнтація	1, 3, 25, 26, 32, 33
Слаба ефективність, ключові галузі	2, 12, 15
Слаба ефективність, зворотна орієнтація	16
Від'ємна пряма ефективність, ключові	10, 14, 18, 22
Від'ємна пряма ефективність, зворотна ефективність, пряма орієнтація	3, 25

Найбільш несподіваним результатом розрахунків є від'ємна пряма ефективність і зворотна ефективність ВЕД 3 «Вугілля», 25 «Торгівля».

Висновки і пропозиції

1. Загальна економічна проблема Україна – висока частка проміжного споживання в загальному випуску (близько 60%), відповідно, невисока – доданої вартості (40%) [8]. Для порівняння в США, Польщі ці показники складають відповідно 40 та 60%. Зменшення частки проміжного споживання є значним ресурсом економічного зростання економіки України.

2. Останнє можливе за умов ефективних реформ. Реформи мають брати до уваги прямі і зворотні зв'язки між ВЕД, кінцевим використанням, випусками.

3. У сучасній економічній літературі наявна недооцінка показника «випуск». В основному акцентується увага на ВВП. Занятість, навантаження на довкілля напряму визначається саме випуском. Також випуск є агрегатом рішень менеджменту.

4. Наявний прогрес у висвітленні структури національної економіки України Державною службою статистики. Зокрема, оприлюднюється матриця прямих витрат. Бажано також публікувати матрицю прямих витрат, поповнити Таблицю витрати – випуск стовпчиком «кінцеве використання», чарункою ВВП.

5. У пропонуваній роботі використані відомі показники, що характеризують впливи кінцевого використання на випуски. «Ключовими» ВЕД економіки України є «Вугілля», «Деревина, папір, поліграфія», «Хімія», «Гума, пластмаси», «Металургія», «Металева продукція, крім машинобудування», «Інші машини», «Постачання електроенергії, газу,...»¹. З огляду на відомі впливи кінцевого використання на випуски (основний сценарій використання моделі В. Леонтьєва) ці ВЕД є найвагомішими.

6. Якщо розглядати сценарії впливу випусків на кінцеве використання, то найефективнішими ВЕД є «Харчування», «Телекомунікації», «Програмування»,

¹ Назви скорочені.

інформаційні послуги», «Право, облік...» НДР, «Адміністративне обслуговування», «Державне управління, оборона», «Освіта», «Охорона здоров'я», «Мистецтво, спорт, розваги, відпочинок», «Інші послуги». Ці ВЕД є видами з високою часткою доданої вартості.

7. Найвні галузі з прямою неефективністю, тобто, збільшення випусків всіх ВЕД призводить до зменшення їх кінцевого використання. Серед цих ВЕД: 3 «Нафта, газ», 10 «Хімія», 14 «Металургія», 18 «Інші машини», 22 «Постачання електроенергії, газу,...».

8. Серед перелічених ВЕД галузі 3 «Нафта, газ», 25 «Торгівля» мають зворотну ефективність кінцевого випуску на економіку.

9. Серед напрямів подальшого розвитку дослідження варто зазначити:

- Використання сценарію академіка В.М. Глушкова [9] аналізу міжгалузевої моделі для оцінки впливовості коефіцієнтів прямих витрат. Зазначений сценарій передбачає вивчення реакції економіки на зміну відносних прямих витрат.
- Стохастичний аналіз ступенів впливовості ВЕД з використанням апарату, запропонованому у джерелі [8].

Список використаної літератури

1. European Commission: 2007, Implementing the new methodology for product market and sector monitoring: Results of a first sector screening, Commission Staff Working Document, SEC (2007) 1517, Brussels. Accompanying document to the Communication from the Commission to the European Parliament, the Council, the European Economic and Social Committee and the Committee of the Regions, A single market for 21st century Europe, COM(2007) 724 final.

2. Rasmussen, P. N. (1956). Studies in Inter-Sectoral Relations. Amsterdam: North-Holland.

3. Gurgul Henryk, M. P., Key Sector Analysis: A Case of the Transited Polish Economy. Managing Global Transitions, Volume 3, No 1, 2005. URL: http://www.fm-kp.si/zalozba/ISSN/1581-6311/3_095-111.pdf.

4. Umed Temursho. Backward and forward linkages and key sectors in the Kazakhstan economy (Final report). Joint government of Kazakhstan and Asian development bank knowledge and experience exchange program. – 2016. – 74 p. URL: https://www.adb.org/sites/default/files/project-documents/47110/47110-001-dpta-en_2.pdf.

5. Таблиці “витрати – випуск України в основних цінах”: стат. зб. 2016. URL: www.ukrstat.gov.ua.

6. Wassily W. Leontief. The Structure of American Economy, 1919-1939: An Empirical Application of Equilibrium Analysis. – Oxford University Press; 2Rev Ed edition (1951). 282 p.

7. Horowitz K. J., Planting M.A. Concepts and Methods of the Input-Output Accounts. Bureau of Economic Analysis (BEA), U.S. Department of Commerce. 2006, updated 2009 – 1-206 pp.

8. Yastremskii O. Input-output chessboard of uncertainty. Cybernetics and System Analysis, 2019 (in progress).

9. Глушков В.М. ДИСПЛАН – новая технология планирования. *Управляющие системы и машины*. 1980. №6. С. 5-11.

References

1. European Commission: 2007, Implementing the new methodology for product market and sector monitoring: Results of a first sector screening, Commission Staff Working Document, SEC (2007) 1517, Brussels. Accompanying document to the Communication from the Commission to the European Parliament, the Council, the European Economic and Social Committee and the Committee of the Regions, A single market for 21st century Europe, COM(2007) 724 final.

2. Rasmussen, P. N. (1956). Studies in Inter-Sectoral Relations. Amsterdam: North-Holland.

3. Gurgul Henryk, M. P. (2005). Key Sector Analysis: A Case of the Transited Polish Economy. Managing Global Transitions, Vol. 3, No 1. Retrieved from http://www.fm-kp.si/zalozba/ISSN/1581-6311/3_095-111.pdf.

4. Umed Temursho. (2016). Backward and forward linkages and key sectors in the Kazakhstan economy (Final report). Joint government of Kazakhstan and Asian development bank knowledge and experience exchange program. Retrieved from https://www.adb.org/sites/default/files/project-documents/47110/47110-001-dpta-en_2.pdf.

5. Tablytsi “vytraty – vypusk Ukrainy v osnovnykh tsinakh” [Tables” costs - Ukraine's output in basic prices”]. (2016). Kyiv: Derzhavnyi komitet statystyky Ukrainy Retrieved from www.ukrstat.gov.ua [in Ukrainian].

6. Wassily W. Leontief. The Structure of American Economy, 1919-1939: An Empirical Application of Equilibrium Analysis. - Oxford University Press; 2Rev Ed edition (1951). 282 p.

7. Horowitz K. J., Planting M.A. Concepts and Methods of the Input-Output Accounts. Bureau of Economic Analysis (BEA), U.S. Department of Commerce. 2006, updated 2009 – 1-206 pp.

8. Yastremskii O. Input-output chessboard of uncertainty. Cybernetics and System Analysis, 2019 (in progress).

9. Glushkov V.M. (1980). DISPLAN – novaya tekhnologiya planirovaniya [DISPLAN - new planning technology]. *Upravlyayushchiye sistemy i mashiny – Control systems and machines*, 6, pp. 5-11 [in Russian].

В. П. Вишневський, академік НАН України,
І. Ю. Єгоров, чл.-кор. НАН України,
В. І. Ляшенко, д-р екон. наук,
В. П. Антонюк, д-р екон. наук,
С. І. Князєв, канд. екон. наук,
І. Ю. Підоричева, канд. екон. наук,
Л. І. Ковчуга, аспірантка,
м. Київ

ДО ПИТАННЯ ПРО СТРАТЕГІЮ ІННОВАЦІЙНОГО РОЗВИТКУ УКРАЇНИ або ЯКОЮ МАЄ БУТИ СТРАТЕГІЯ ІННОВАЦІЙНОГО РОЗВИТКУ УКРАЇНИ

Підтримання розвитку інновацій входить до числа пріоритетів державної політики багатьох країн світу. Лідерство у науково-технологічній сфері визнається основою національної безпеки США¹, а інновації – потужним інструментом вирішення багатьох найважливіших проблем країни². Японія пов'язує своє майбутнє з інноваціями, закладаючи їх в основу п'ятих ключових напрямів розвитку країни: довгого та здорового життя; безпечного та надійного суспільства; диверсифікації напрямів діяльності та зайнятості; вирішення глобальних екологічних проблем; забезпечення відкритості суспільства³. Виключну значимість інновацій для забезпечення конкурентоспроможності Європи у світовій економіці підкреслює Європейська Комісія⁴. У країнах-учасниках Організації економічного співробітництва та розвитку (ОЕСР) до інновацій прикута особлива увага з огляду на необхідність пошуку нових джерел зростання, переходу світової економіки до більш потужного, всеохоплюючого та сталого розвитку після останньої глобальної фінансової кризи⁵. Забезпечення інноваційного розвитку у розвинених країнах здійснюється на основі розробки та реалізації інноваційних стратегій.

Питання про необхідність розбудови інноваційно-орієнтованої економіки в Україні ставилось неодноразово. Проте відповідна стратегія в Україні досі відсутня. Незважаючи на те, що проект Стратегії інноваційного розвитку України до 2020 року був підготовлений у 2009 р. та свого часу широко обговорювався на спеціальних парламентських слуханнях⁶, він так і не був затверджений парламентом як офіційний правовий документ. Це позбавляє систему державного управління інноваціями її класичних функцій – стратегічного планування, організації, мотивації та контролю, – а, отже, зводить нанівець всі зусилля щодо

реалізації інноваційних змін в економіці. **По суті, в країні відсутні цільові орієнтири та бачення щодо її майбутнього розвитку як інноваційної держави.** Тому розроблений проект Стратегії інноваційного розвитку України на період до 2030 року (далі – проект Стратегії), поданий на схвалення Кабінету Міністрів України, закономірно викликає підвищений інтерес як з боку науковців, так і з боку бізнесу та широкої громадськості.

Оскільки інноваційна діяльність є сферою слабопрогнозованою та високоризикованою, особливо при формуванні та реалізації управлінських та регуляторних заходів, пошук ефективних й відповідних часу напрямів і способів вирішення нагальних у цій сфері проблем представляється вельми важливим. Власне, у стратегії як головному документі, що визначає стратегічні орієнтири розвитку інновацій в країні, це коло проблем разом із шляхами їхнього вирішення й формулюється. Помилка на етапі стратегічного планування у кращому випадку залишить ситуацію незмінною, а у гіршому – матиме наслідком втрату часу та можливостей змінити позиції України в глобальному економічному просторі, забезпечити сталий випереджаючий інноваційний розвиток.

Метою статті є надання оцінки проекту Стратегії, висловлення зауважень та розроблення пропозицій щодо покращення його змісту.

ОСНОВНІ ЗАУВАЖЕННЯ ДО ЗМІСТУ ПРОЕКТУ СТРАТЕГІЇ

Представлений проект Стратегії є достатньо опрацьованим документом, в якому висвітлено основні проблеми інноваційного розвитку України, обґрунтована надзвичайна важливість їх найскорішого

¹ National Security Strategy of the United States of America. The White House. Washington DC. December 2017. URL: <https://www.whitehouse.gov/wp-content/uploads/2017/12/NSS-Final-12-18-2017-0905.pdf>.

² A Strategy For American Innovation. National Economic Council and Office of Science and Technology Policy. The White House. Washington DC. October 2015. URL: https://obamawhitehouse.archives.gov/sites/default/files/strategy_for_american_innovation_october_2015.pdf.

³ Innovation 25. Creating the Future, Challenging Unlimited Possibilities. Executive Summary. February 2007. URL: http://japan.kantei.go.jp/innovation/interimbody_e.html.

⁴ Innovation. European Commission. 2018. URL: https://ec.europa.eu/growth/industry/innovation_en.

⁵ OECD Innovation Strategy 2015. An Agenda for Policy Action. OECD. Paris. June 2015. URL: <https://www.oecd.org/sti/OECD-Innovation-Strategy-2015-CMIN2015-7.pdf>.

⁶ «Про проведення парламентських слухань «Стратегія інноваційного розвитку України на 2010–2020 роки в умовах глобалізаційних викликів»: Постанова Верховної Ради України від 17.02.2009 р. № 965-VI. URL: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/965-17>.

вирішення, запропоновано низку шляхів їх розв'язання, у тому числі комплекс заходів, спрямованих на активізацію інноваційної діяльності; перелік запропонованих заходів охоплює правові, організаційні, фінансово-інвестиційні, соціально-економічні механізми їх реалізації. Безумовно, що їх реалізація могла би сприяти інноваційному розвитку України. В той же час запропонований проект Стратегії має низку істотних недоліків і, на наше переконання, не створює ре-

альне підґрунтя для забезпечення якісних інноваційних перетворень в економіці.

По-перше, він мало координується з іншими важливими стратегічними документами, близькими за своїм функціональним призначенням – з Експортною стратегією (дорожньою картою стратегічного розвитку торгівлі на період 2017-2021 роки), яка затверджена Кабінетом Міністрів України у грудні 2017 р., та Стратегією розвитку промислового комплексу України на період до 2025 року (табл. 1).

Таблиця 1

Аналіз взаємоузгодження Стратегії інноваційного розвитку на період до 2030 року, Експортної стратегії України та Стратегії розвитку промислового комплексу України на період до 2025 року в контексті забезпечення переходу країни на інноваційний шлях розвитку

	Стратегія інноваційного розвитку України на період до 2030 року (проект на даний момент не затверджений)	Експортна стратегія України (дорожня карта стратегічного розвитку торгівлі на 2017–2021 роки (схвалено Розпорядженням Кабінету Міністрів України від 27 грудня 2017 р. № 1017р)	Стратегія розвитку промислового комплексу України на період до 2025 року (проект на даний момент не затверджений)
1	2	3	4
Мета	Мета Стратегії полягає у розбудові інноваційної екосистеми України для забезпечення швидкого та якісного перетворення креативних ідей в інноваційні продукти та послуги, підвищення рівня інноваційності національної економіки	Метою Стратегії є перехід України до експорту наукомісткої інноваційної продукції для сталого розвитку та успішного виходу на світові ринки	Метою Стратегії є забезпечення сталого всеохоплюючого розвитку промисловості України, що дозволить суттєво скоротити економічне відставання України від розвинутих країн та забезпечити подальше стає, інноваційне та інтенсивне зростання економіки...
Цілі, завдання	- створення сприятливих умов для розвитку інноваційної сфери, збільшення кількості впроваджуваних розробок, залучення інвестицій в інноваційну діяльність; - зменшення корупційних ризиків при використанні бюджетних коштів, спрямованих на підтримку інноваційної діяльності; - подолання негативних трендів у розвитку інновацій	- створення сприятливих умов, що стимулюють торгівлю та інновації для диверсифікації експорту	1. Модернізація та зростання промислового виробництва. 2. Регіональний розвиток промисловості. 3. Підвищення ресурсоефективності промисловості
Шляхи досягнення цілей	- створення сприятливого нормативно-правового поля для суб'єктів господарювання, що провадять інноваційну діяльність; - розвиток інноваційної інфраструктури, методично-консалтингове забезпечення, розширення зв'язків вітчизняних науковців і винахідників з іноземними підприємствами; - підвищення спроможності, що реалізується як шляхом культурно-просвітницької діяльності, підвищення інноваційної культури, так і через освітню діяльність, спрямовану на забезпечення успішної кар'єри молоді після завершення навчання у закладі вищої освіти	- зміцнення комплексної інституційної основи для стимулювання інновацій; - зміцнення інноваційного потенціалу підприємств;	Основні зусилля з реалізації Стратегії будуть зосереджені на розвитку виробництва середньо- та високотехнологічної інноваційної продукції з високої доданою вартістю
Визначення основних проблем	Проблеми систематизовано за етапами інноваційного процесу у такі групи: 1) на етапі створення новачків, 2) на етапі трансферу новачків, 3) на етапі впровадження новачків шляхом створення стартапу, 4) на етапі впровадження новачків на існуючому підприємстві, виходу на серійне виробництво, 5) низка проблем, які стосуються усіх етапів інноваційного процесу. Найбільш поширеними проблемами є брак фінансування, відсутність необхідної інформації щодо ринкових перспектив запропонованої ідеї, відсутність налагодже-	- шороку поглиблюється технологічний розрив між Україною та розвинутими країнами, перехід до інноваційної економіки відбувається повільно; - науково-технічний потенціал України не використовується повною мірою. Велика частина досліджень, проведених українськими вченими, не має практичного застосування; - інститути інноваційного розвитку (венчурні фонди, бізнес-інкубатори, технологічні та наукові парки, технологічні кластери тощо) існують номінально, їх діяльність не відповідає сучасним вимогам	Деіндустріалізація економіки; Дефіцит кваліфікованої робочої сили для потреб промисловості; Превалювання секторів промисловості з низькою доданою вартістю; Високий рівень імпорту промислових товарів, переважно високотехнологічної продукції; Низька ресурсоефективність промисловості та високий рівень забруднення

1	2	3	4
	них комунікацій між науковцями і представниками бізнесу та ін.		
Шляхи подолання проблем	<p>Розв'язання проблем передбачається за такими напрямками: а) створення сприятливого нормативно-правового поля для суб'єктів господарювання, що провадять інноваційну діяльність; б) розвиток інноваційної інфраструктури, методично-консалтингове забезпечення, розширення зв'язків вітчизняних науковців і винахідників з іноземними підприємствами; в) підвищення спроможності, що реалізується як шляхом культурно-просвітницької діяльності, підвищення інноваційної культури, через освітню діяльність, спрямовану на забезпечення успішної кар'єри молоді.</p> <p>Пропонується низка заходів за етапами інноваційного процесу. При цьому основна увага приділяється розвитку науки, освіти, загальним питанням удосконалення законодавства, стимулювання інновацій, розвитку інноваційної інфраструктури, популяризації інновацій тощо. Стратегія не містить секторального (галузевого) та регіонального аспекту, не акцентується увага на розвитку промисловості, яка є основним споживачем наукових розробок та пріоритетною сферою інноваційного розвитку</p>	<p>- розвиток безперервного виробничого ланцюга від наукових досліджень до виробництва кінцевого продукту;</p> <p>- залучення прямих іноземних інвестицій для розвитку інновацій шляхом передачі технологій та їх імпорту;</p> <p>- побудова інноваційної інфраструктури, утворення Офісу розвитку інновацій;</p> <p>- вивчення та застосування кращих практик;</p> <p>- забезпечення співпраці між університетами та бізнес-сектором;</p> <p>- розвиток різних видів державно-приватного партнерства у сфері інновацій</p>	<p>Сприяння цифровізації промисловості, забезпечення переходу на принципи та засади концепції «Індустрія 4.0»;</p> <p>Забезпечення реалізації промислової політики з урахуванням економічної та інноваційної спеціалізації регіонів;</p> <p>Розповсюдження сучасних організаційних форм підтримки бізнес-проектів та інновацій у сфері промисловості:</p> <ul style="list-style-type: none"> - критичний аналіз існуючої інфраструктури підтримки інноваційної діяльності у промисловості та кращої світової практики у цій сфері; - створення сприятливих законодавчих умов для підтримки інноваційної діяльності у промисловості за рахунок наближення законодавства України до законодавства та норм і правил ЄС; - збільшення обсягів фінансування інноваційних процесів, зокрема за рахунок державного фінансування, ресурсів фінансово-кредитних установ, інвестиційних фондів; - зменшення ризиків реалізації інноваційних проектів в умовах технопарків та ін. організаційних форм підтримки інновацій у промисловості; - прискорення впровадження науково-технологічних досліджень у виробництво, насамперед у галузі високих технологій, і просування інноваційної продукції, виробленої на їх основі, на ринки збуту; - вдосконалення механізмів комерціалізації науково-технічних розробок, напрацювань у сфері науково-дослідних і дослідно-конструкторських робіт у сфері промисловості; - здійснення активної регіональної інноваційної політики, спрямованої на технологічне переоснащення регіональних виробництв; - формування тісних взаємовідносин і посилення співробітництва між вишами, науковими центрами та промисловістю; - становлення і розвиток науково-виробничих МСП, які мають високу інноваційну спроможність
Перспективні сектори економіка	<i>Не визначалися</i>	Перший кластер спрямований на створення високої доданої вартості та розвиток інновацій . Цей кластер сконцентрований в аерокосмічному секторі і включає в себе ряд тісно пов'язаних секторів, таких як розробка програмного забезпечення та інформаційних та комунікаційних технологій, виробництво запчастин і комплектувальних виробів для авіаційної промисловості, послуги з технічного обслуговування для авіаційної промисловості, машинобудування	<i>Не визначалися</i>
Індикатори для оцінки очікуваних результатів	<i>Не визначалися</i>	Частка експорту товарів з використанням у виробництві технологій високого та середнього рівня в загальному обсязі експорту товарів, % - 17,3% (2016), 27% (2021 р.)	- Частка середньо- та високотехнологічної продукції в структурі доданої вартості промислового виробництва, % - 11% (2016), 25% (2025 р.);

Закінчення табл. 1

1	2	3	4
			- Частка середньо- та високотехнологічної продукції в загальній структурі товарного експорту, % - 19,2% (2015), 28% (2025 р.)
ВИСНОВОК	Стратегія слабо ув'язана з Експортною стратегією України та Стратегією розвитку промислового комплексу України, недостатньо орієнтована на забезпечення розвитку сучасної інноваційно-конкурентоспроможної та неіндустріально-розвиненої економіки України, потребує доопрацювання та узгодження з іншими стратегічними документами з урахуванням принципів смарт-спеціалізації та Індустрії 4.0	Експортна стратегія України та Стратегія розвитку промислового комплексу України між собою значною мірою взаємозв'язані за цілями та засобами їх досягнення	

По-друге, в проекті інноваційний розвиток обмежений стадіями (етапами) науково-виробничого циклу: створення новацій – трансфер новацій – доведення новацій до комерційного використання – впровадження новацій, тому аналіз та пропозиції стосуються саме цих етапів та ще комплексу проблем, які мають місце на усіх етапах трансформації наукової ідеї в інноваційну продукцію (захист прав інтелектуальної власності, укріплення зв'язків українських інноваторів з партнерами, утримання талантів). Стратегія не містить галузевого (окрім аграрного сектору та «інноваційного сектору») та регіонального аспекту, не акцентує уваги на необхідності розвитку сектору високотехнологічних послуг і креативних індустрій, а також переробної промисловості, яка є основним споживачем наукових розробок та пріоритетною сферою інноваційної діяльності.

Однак у проекті Стратегії пріоритетності розвитку промисловості не надається необхідної вагомості. Констатується, що «промисловість зможе бути рушієм прискорення економічного розвитку та якісних змін у структурі економіки лише після суттєвої модернізації, виправлення ситуації зі зношеністю основних фондів».

Але з теорії інновації відомо, що інновації – це успішне застосування нових знань, ідей, винаходів у вигляді нових товарів, послуг, процесів, методів, що виведені на ринок, обертаються на ринку, оплачені та використовуються кінцевими споживачами. Науковці можуть отримати нове знання, згенерувати нову ідею, але прикладний результат від їхнього впровадження отримується на виробництві. Тому саме промислові підприємства та підприємці-інноватори займають центральне місце в інноваційній економічній системі, без них неможливе «перетворення креативних ідей в інноваційні продукти» та «підвищення рівня інноваційності національної економіки».

В Стратегії перспективним вбачається розвиток аграрного сектору, «що має високий потенціал до модернізації, упровадження новітніх технологій та підвищення рівня переробки власної продукції». Знову ж таки, яким чином буде забезпечуватися підвищений рівень переробки сільськогосподарської продукції без промисловості – залишається загадкою. Нарощення виробництва готової сільськогосподарської продукції, яка пройшла всі стадії обробки, закономірно передба-

чає розвиток сучасної потужної переробної промисловості для виготовлення конкурентоспроможної на світовому ринку продукції.

Не заперечуємо важливості аграрної сфери для країни, але самотужки тільки вона не здатна вивести країну на сучасний рівень економічного розвитку. Тим більше, що сільському господарству притаманно таке явище як спадна віддача – коли кожну додаткову одиницю певної культури все дорожче виробляти через залучення все більших площ земель, але вже не таких родючих, у той час як світові ринкові ціни не зможуть компенсувати цю різницю. Тому чим довше країна виробуватиме сільськогосподарські культури та поставлятиме їх необробленими на експорт, тим біднішою вона ставатиме¹.

Сировинна спрямованість у виробництві та експорті України консервуватиме і без того надмірну технологічну відсталість країни та остаточно закріпить її позиції на світовому ринку як постачальника сировини.

По-третє, недостатньо фундаментальним та системним є визначення шляхів та механізмів забезпечення інноваційного розвитку України на державному та регіональному рівнях. Проблеми, визначені в Стратегії, запропоновано розв'язувати шляхом: 1) «створення сприятливого нормативно-правового поля для суб'єктів господарювання, що провадять інноваційну діяльність»; 2) розвитку «інноваційної інфраструктури», «розширення зв'язків вітчизняних науковців і винахідників з іноземними підприємствами»; 3) «підвищення спроможності, що реалізується як шляхом культурно-просвітницької діяльності, підвищення інноваційної культури, так і через освітню діяльність, спрямовану на забезпечення успішної кар'єри молоді після завершення навчання у закладі вищої освіти».

Усі ці напрями є недостатньо базисними і дієвими, вони не здатні вирішити проблеми слабкої інноваційної прийнятливості української економіки, які є набагато глибшими.

По-четверте, при аналізі змісту проекту Стратегії складається враження, що документ в основному розроблявся фахівцями у сфері науки і освіти, до його розробки недостатньо залучалися фахівці реального сектору економіки, представники бізнесу, які із середини знають основні проблеми стагнації інноваційної діяльності на виробництві. Однак даний документ має

¹ Підричєва І. Місце України у світі з виробництва та експорту сільськогосподарської продукції. *Вісник. Рейтинг*. 2017. № 5-6. С. 28-31.

бути спрямований на забезпечення саме *інноваційного розвитку* шляхом її нео- та постіндустріальної спрямованості, а не *науково-технічного*, чому він більше відповідає.

По-н'яте, проект Стратегії повністю ігнорує важливість регіонального аспекту забезпечення інноваційного розвитку. Регіональний рівень відіграє важливу роль в стимулюванні розвитку національних економік і вважається найбільш придатним для здійснення інновацій. Так, у дослідженні ОЕСР зазначається, що найбільш інтенсивна взаємодія між учасниками, задіяними в інноваційних процесах, відбувається в радіусі близько 200 км¹, що дозволяє з-поміж іншого знизити трансакційні та транспортні витрати.

По-шосте, проект Стратегії не враховує такі сучасні тренди розвитку як четверта індустріальна революція («Індустрія 4.0»)² та смарт-спеціалізація країн, галузей і територій³.

Саме виходячи із цих зауважень, пропонуються підходи з доопрацювання представленого проекту Стратегії інноваційного розвитку України на період до 2030 року, які можуть поліпшити наявний документ.

ЗАГАЛЬНІ КОНЦЕПТУАЛЬНІ ПОЛОЖЕННЯ ЩОДО УДОСКОНАЛЕННЯ ПРОЕКТУ СТРАТЕГІЇ ІННОВАЦІЙНОГО РОЗВИТКУ УКРАЇНИ НА ПЕРІОД ДО 2030 РОКУ

Загальна частина

Сучасний стан світової економіки характеризується масштабними трансформаціями, які проявляються у розвитку ключових технологій Індустрії 4.0⁴, смарт-спеціалізації, підвищенні інтенсивності міжнародної конкуренції, пришвидшенні усіх процесів, які стають глобальними та більш відкритими. Поступово змінюється уявлення про взаємовідносини між країнами та економічними агентами: принципово новим моментом стає поєднання конкуренції і кооперації, співробітництва і суперництва. Розвиваються нові глобальні ланцюжки формування вартості, коли виробництво товарів перетинає національні кордони, розміщуючись там, де створені найбільш привабливі умови для отримання конкурентних переваг за якістю, ціною, обслуговуванням.

Для того, щоб мати зиски від цих процесів, країна має бути спроможною «на рівних» брати участь у системі світогосподарських зв'язків, що залежить від її здатності опанувати нові інноваційно-технологічні орієнтири розвитку. На даному етапі Україна значно програє в цьому плані. Володіючи значними природними, людськими та матеріальними ресурсами, за рівнем соціально-економічного й технологічного розвитку Україна поступається усім європейським країнам. Обсяг ВВП на душу населення за ПКС станом на 2017 р. становить 8666,9 дол. США, що є менше в 5,8 раза, ніж у Німеччині, в 3,3 раза – порівняно з Польщею, в 2,9 раза – порівняно з Румунією та в 2,3 раза – порівняно з Болгарією⁵.

Наявна ситуація є результатом слабких модернізаційних процесів та відсутності прогресивних структурних зрушень в економіці практично упродовж усього періоду незалежності України. Отже, потреба в інноваціях сьогодні актуалізується більше, ніж будь-коли раніше.

Для країн, що розвиваються, до яких належить й Україна⁶, інновації набувають особливого значення, оскільки лежать в основі індустріалізації, яка відіграє ключову роль у диверсифікації економіки та подоланні її структурної слабкості.

Це обумовлено суттєвим впливом промисловості і, передусім, її переробного сектору на економічні процеси. Переробна промисловість виробляє 15,6% світового ВВП. У Китаї та Південній Кореї, де зосереджено значні виробничі потужності, переробна промисловість забезпечує майже 30% ВВП, в Японії та Німеччині ця частка знаходиться на рівні 20% ВВП, у Польщі – на рівні 18,0%, навіть у Болгарії, традиційно аграрній країні, вона складає 14,5% ВВП – на 2,1% більше, ніж в Україні. *Хоча ще у 1999 г. частка промисловості у ВВП України була більшою, ніж у будь-якій з вище перерахованих країн і складала 27,2%*⁷.

Промисловість є двигуном інновацій, зростання продуктивності та експорту. На її частку припадає 80% експорту Європи; 65% інвестицій, які спрямовуються на дослідження й розробки, надходить від галузей переробної промисловості⁸. За даними Організації Об'єднаних Націй з промислового розвитку⁹, країни, які мають сучасну промисловість, демонструють меншу вразливість до глобальних потрясінь та здатні

¹ Regions and Innovation: Collaborating across Borders. OECD Reviews of Regional Innovation, OECD Publishing, Paris, 2013. (pp.15). URL: <http://dx.doi.org/10.1787/9789264205307-en>.

² Ляшенко В.І., Вишневський О.С. Цифрова модернізація економіки України як можливість проривного розвитку. НАН України, Ін-т економіки пром-сті. Київ, 2018. 252 с.

³ Лях А. В. Промышленная политика в условиях децентрализации государственного управления: стратегия разумной специализации. *Економіка промисловості*. 2016. № 2 (74). С. 74-90.

⁴ За оцінками Всесвітнього економічного форуму, технологіями, що формуватимуть майбутнє світове соціально-економічне середовище, є 12 ключових технологій четвертої індустріальної революції: 1. Штучний інтелект і робототехніка. 2. Повсюдні мережеві пункти віддаленого зв'язку. 3. Віртуальні та розширені реальності. 4. Виробництво добавок. 5. Блокчейн та розподілені бухгалтерські технології. 6. Нові прогресивні матеріали та наноматеріали. 7. Накопичення, зберігання та передача енергії. 8. Нові обчислювальні технології. 9. Біотехнології. 10. Геоінженерія. 11. Нейротехнологія. 12. Космічні тех

нології (Див.: *The Readiness for the Future of Production Report 2018*. URL: https://www3.weforum.org/docs/FOP_Readiness_Report_2018.pdf).

⁵ GDP per capita, PPP (current international \$) 2016. URL: <https://data.worldbank.org/indicator/NY.GDP.PCAP.PP.CD?locations=UA&view=chart>.

⁶ *The Readiness for the Future of Production Report 2018*. URL: https://www3.weforum.org/docs/FOP_Readiness_Report_2018.pdf; Отчет о промышленном развитии – 2016. Роль технологий и инноваций во всеохватывающем и устойчивом промышленном развитии. Обзор. Организация Объединенных Наций по промышленному развитию. Вена, 2015. 77 с.

⁷ World Development Indicators. Manufacturing, value added (% of GDP). 2016–2017. URL: <https://data.worldbank.org/indicator/NV.IND.MANF.ZS>.

⁸ Innovation. European Commission. 2018. URL: https://ec.europa.eu/growth/industry/innovation_en.

⁹ Отчет о промышленном развитии – 2016. Роль технологий и инноваций во всеохватывающем и устойчивом промышленном развитии. Обзор. Организация Объединенных Наций по промышленному развитию. Вена, 2015. 77 с. (С. 41).

успішніше долати випробування. Більше того, вони зберігатимуть значні можливості для промислового зростання й технологічного прогресу протягом наступних десятиліть.

Нарощення обсягів промислового виробництва в Україні є важливим фактором її розвитку, але воно має здійснюватися не за рахунок капіталовкладень, природних та енергетичних ресурсів, а шляхом підвищення продуктивності праці, що передбачає впровадження трудо- і ресурсозберігаючих технологій, активізації інноваційної діяльності підприємств промисловості.

Для реалізації такого сценарію Україна має значні *можливості та конкурентні переваги*:

висококваліфіковане та освічене населення (24 місце зі 130 країн за індексом людського капіталу¹);

вигідне географічне розташування – у центрі Європи на перехресті транспортних шляхів. Близькість країни до великих і розвинених країн-членів ЄС, легкий доступ до їх ринків є особливо привабливим для тих інвесторів, які відкривають бізнес з орієнтацією на експортну діяльність;

великий споживчий ринок, не насичений окремими групами товарів, – чисельність населення складає 44,4 млн осіб станом на 2017 р.² За умови забезпечення зростання рівня споживання та купівельної спроможності населення можна забезпечити гарні перспективи для розвитку багатьох галузей економіки країни;

розвинену мережу наукових установ і університетів, які потрібно повернути «обличчям» один до одного та потреб промисловості;

промисловий потенціал, який потребує для модернізації та розвитку використання нових знань та інновацій.

Для подолання негативних тенденцій і забезпечення прискореного економічного зростання на основі поєднання технологічного прогресу, інновацій та промисловості розроблено Стратегію інноваційного розвитку України на період до 2030 року.

Системна проблема, на вирішення якої спрямована Стратегія

Головна системна проблема полягає в тому, що відсутність прогресивних структурних зрушень в економіці України практично упродовж усього періоду незалежності, консервування відсталого типу виробничої структури, призвели до економічного занепаду, деіндустріалізації, браку інвестиційних ресурсів та, як наслідок, до подальшого зниження рівня та якості життя українських громадян.

Місце України у міжнародному поділі праці, стан розвиненості економіки та її промислового сектору, який залишається слабо сприятливим до сучасних досягнень світової науки та інновацій, є недостатніми для забезпечення сталого випереджаючого інноваційного розвитку країни та досягнення європейських стандартів життя українських громадян.

Для вирішення цієї системної проблеми необхідно визначити ступінь відповідності основних складових інноваційної екосистеми України вимогам розбудови інноваційно-конкурентоспроможної та неоіндустріально-розвиненої економіки України, їх готовності, за умови здійснення необхідних системних змін, хоча б в перспективі, забезпечити темпи економічного зростання, достатні для підвищення стандартів життя населення.

SWOT-аналіз інноваційної екосистеми України (за схемою, що запропонована в Європейському інноваційному табло)

Виявлені виклики для національної інноваційної екосистеми³

Виклик 1: Стимулювання інноваційної діяльності в сфері бізнесу. Україна страждає від низького рівня інноваційної діяльності. За даними статистичних досліджень, частка інноваційних підприємств у промисловому секторі скоротилася у 3-4 рази у порівнянні із серединою 1990-х років. Значною мірою це пов'язано з негативними структурними змінами в українській економіці, де частка сектора високих і середніх технологій скоротилася у чотири рази з початку 1990-х років, в той час як частки секторів енергетики і чорної металургії істотно зросли. Ці сектори мають більш стабільну технологічну базу, вони традиційно менш інноваційні, ніж сектори високих і середніх технологій.

Позитивною тенденцією 2016-2018 рр. є припинення падіння обсягів виробництва найбільш важливої для забезпечення інноваційного розвитку країни сфери – машинобудування на фоні загального підвищення обсягів промислового виробництва. Водночас, частка продукції машинобудування у загальному обсязі товарного експорту України є низькою і хоча невеличкими темпами, але постійно знижується (рис. 1).

Відсутність раціональної стратегії щодо модернізації національної економіки і недостатність стимулів для розвитку високотехнологічних секторів є ключовими проблемами для країни. На зовнішніх ринках українська промисловість представлена в основному продукцією сировинного походження з низьким ступенем технологічної обробки. Так, у першу п'ятірку експортованих продуктів України за 9 місяців 2018 р. увійшли чорні метали (22,4% загального обсягу товарного експорту), зернові культури (13,9%), руди, шлак і зола (6,5%), електричні машини (6,3%), насіння і плоди олійних рослин (4,0%)⁴.

Для порівняння, у попередні два роки на сумарну частку цих продуктів без урахування електричних машин припадало 46,2% (2016 р.) і 46,1% (2017 р.) товарного експорту України, у 2013 р. цей показник був не набагато, але нижчим і становив 42,1%⁵. На це значною мірою вплинуло погіршення економічних зв'язків з країнами Співдружності Незалежних Держав (СНД), насамперед, з Російською Федерацією, які були найбільшими імпортерами наукоємної україн-

¹ The Global Human Capital Report 2017. Preparing people for the future of work. World Economic Forum. URL: https://weforum.ent.box.com/s/dari4dktg4jt2g9_xo2o5pksjpatvawdb (С. 179).

² Там само.

³ Фахівці ЄС радять зосереджуватися на відносно невеликій кількості позицій «викликів».

⁴ Товарна структура зовнішньої торгівлі за 9 місяців 2018 року. Дані Державної служби статистики України. URL: <http://www.ukrstat.gov.ua/>.

⁵ Товарна структура зовнішньої торгівлі у 2017 р. та 2016 р. Дані Державної служби статистики України. URL: <http://www.ukrstat.gov.ua/>.

ської продукції, у тому числі продукції машинобудування (рис. 2). Вихід українських виробників з продукцією машинобудування на ринок ЄС стримується низьким технологічним рівнем її розвитку.

Обсяги торгівлі з країнами-членами ЄС розширилася за рахунок продукції агропромислового сектору, на яку станом на кінець 2017 р. припадало 32,2%

загального обсягу експорту, недорогоцінних металів і виробів з них (21,4%, у тому числі – чорних металів і виробів з них (20,2%)), механічних та електричних машин (14,2%)¹, більшість з якої, відповідно до класифікації ОЕСР, відноситься до низькотехнологічних галузей².

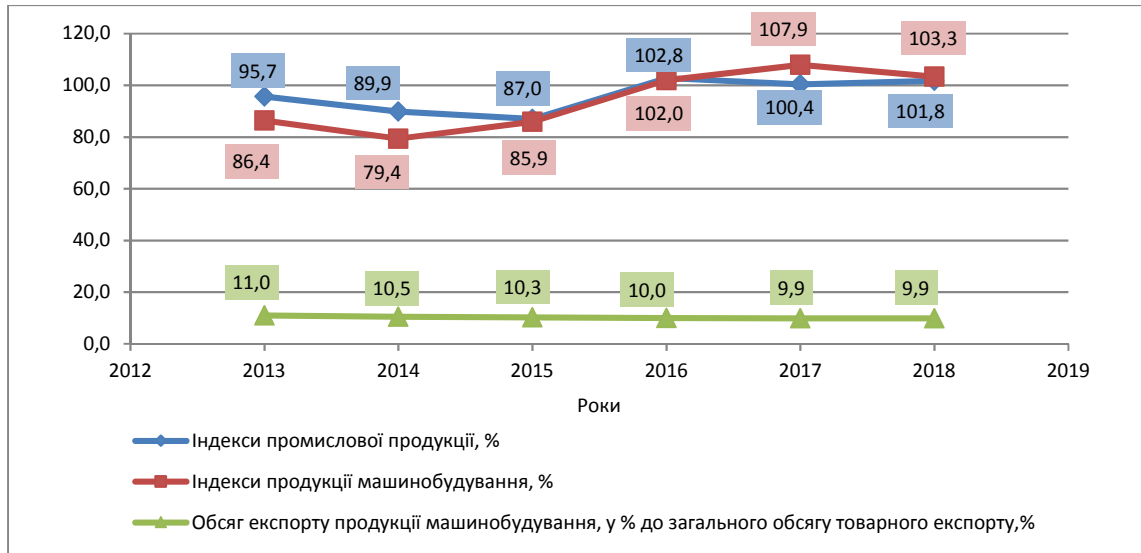

Рис. 1 Динаміка індексів промислової продукції та продукції машинобудування в Україні (у % до попереднього року), обсягів експорту продукції машинобудування (у % до загального обсягу товарного експорту України) за період 2013-2018* рр. **

* У 2018 р. дані наведені для індексів за період січня-жовтня 2018 р., для обсягів експорту – за період січня-вересня 2018 р.

** Побудовано за джерелами: [Індекси промислової продукції за видами діяльності за 2013-2017 роки, за січень-жовтень 2018 року. Дані Державної служби статистики України. URL: <http://www.ukrstat.gov.ua/>; Товарна структура зовнішньої торгівлі за 2013 рік, 2014 рік, 2015 рік, 2016 рік, 2017 рік, 9 місяців 2018 року. Дані Державної служби статистики України. URL: <http://www.ukrstat.gov.ua/>]

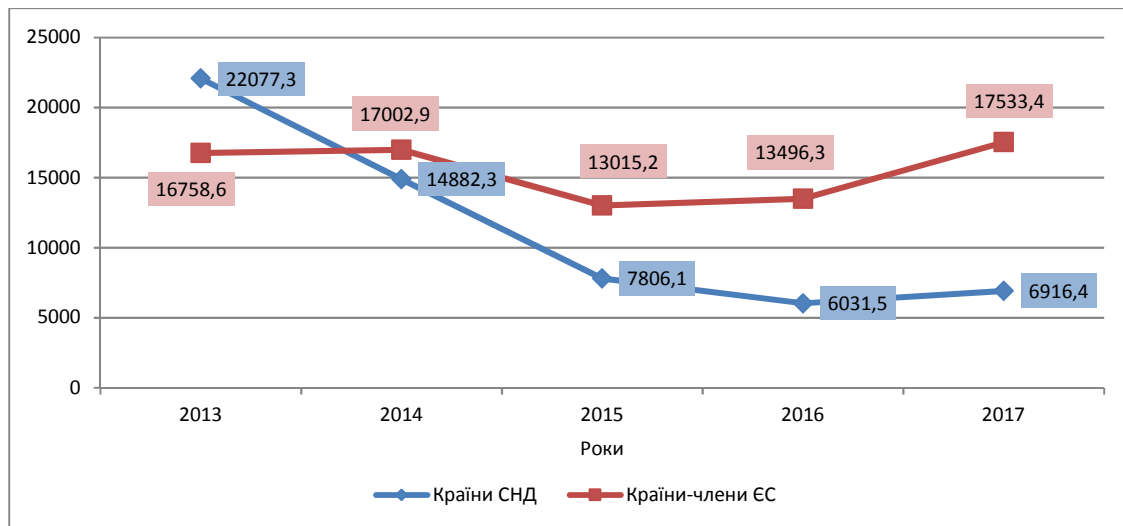

Рис. 2 Динаміка структури зовнішньої торгівлі товарами України з країнами СНД і ЄС за період 2013-2017 рр., млн дол. США *

* Побудовано за джерелом: [Динаміка географічної структури зовнішньої торгівлі товарами. Дані Державної служби статистики України. URL: <http://www.ukrstat.gov.ua/>].

¹ Стан зовнішньоекономічних відносин із країнами Європейського Союзу у 2017 році. Експрес випуск Державної служби статистики України від 28.02.2018 р. № 86/0/08.2вн-18. URL: <http://www.ukrstat.gov.ua/>.

² ISIC REV. 3 Technology Intensity Definition Classification of manufacturing industries into categories based on R&D intensities. OECD Directorate for Science, Technology and Industry. Economic Analysis and Statistics Division. 2011. URL: <https://www.oecd.org/sti/ind/48350231.pdf>.

Разом із цим експорт української високотехнологічної продукції є низьким (7,3% станом на 2015 р.), якщо порівнювати його із середнім показником Європейського Союзу (16,3% станом на 2016 р.), країн ОЕСР (17,5 %), країн Східної Азії і Тихого океану (24,5%) і світу в цілому (17,9%). Однак, сьогоднішній рівень високотехнологічного експорту України є найвищим за період з 1996 р., а найнижче його значення було зафіксовано у 2008 р. на рівні 3,3% [1].

Після підписання Угоди про асоціацію України з Європейським Союзом і набрання чинності з 1 січня 2016 р. її торговельної частини конкуренція на українському ринку посилювалася, однак все ж таки її не можна порівнювати з рівнем конкуренції на глобальному ринку. Домінування на місцевих ринках обмеженої кількості бізнес-груп не сприяє підтримці вільної та чесної конкуренції, забезпеченню рівних умов діяльності для всіх учасників ринку, передбачених главою 10 Угоди про асоціацію України з ЄС. Обмежувальним чинником виступає орієнтованість більшості промислових підприємств на внутрішній ринок, де вони, зазвичай, не стикаються з інноваційною конкуренцією, а тому мають слабку мотивацію до ризикованої інноваційної діяльності, а, отже, інвестують незначні кошти в інновації. Крім того, великий споживчий ринок України² також знижує мотивацію підприємств до інноваційної діяльності.

Друга група причин, які пояснюють низьку ефективність нововведень, пов'язана з несприятливим бізнес-середовищем, коли показники часу реєстрації, кількості необхідних дозволів і ціни створення нового бізнесу є чи не найгіршими в Україні у порівнянні із країнами Центральної та Східної Європи.

У теперішній час українські бренди, особливо у галузях, що асоціюються із інноваційною активністю, не досить добре відомі у світі. Найбільш відомими залишаються бренди харчової промисловості, серед яких на першому місці – алкогольна продукція та продукція кондитерської галузі. Авіаційні бренди швидко втрачають популярність, адже виробництво літаків марки «АН» було незначним в останні 20 років, в світі йде активна заміна літаків цієї марки на машини інших виробників.

Виклик 2: Реструктуризація сектора досліджень і розробок (ДіР). Україна успадкувала значну частину технологічно-орієнтованих досліджень Радянського Союзу. Цей потенціал був використаний вельми неефективно в роки незалежності. Кількість персоналу, що бере участь у дослідженнях і розробках, впала більш ніж на 70% у період між 1991-2017 рр., причому технічні та природничі науки постраждали більше, ніж інші.

Кількість міжнародно-визнаних наукових публікацій змінюється повільно, що на тлі загального швидкого зростання друкованої наукової продукції у світі призвело до падіння частки України в світовому масиві публікацій. При цьому українські вчені зберігають ще відносно сильні позиції у деяких розділах матеріалознавства, технічних науках, зокрема електро-

зварюванні, математиці та деяких інших. Кількість національних патентів в Україні продовжувала зростати в останні роки, але у той же час наша країна сильно відстає від інших країн регіону за кількістю патентів, що зареєстровані у США та країнах ЄС. Більше того, Україна взагалі не має «тріадних патентів». Варто звернути увагу на те, що, значна частина вітчизняної наукової продукції, створена за кошти національних замовників, не знаходить практичного застосування у вітчизняній промисловості.

Важливо створити нову систему, де частка фінансів розподілених на основі конкурсних процедур буде істотно вищою, а кількість джерел можливого фінансування ДіР збільшиться. Крім того, показники «виходу» наукової продукції необхідно більш ефективно використовувати для оцінки результатів, у тому числі міжнародно визнані показники. В той же час реальні стимули для компаній, що проводять ДіР, повинні бути запропоновані державою. Це може призвести до перерозподілу науковців та їх більш активної задіяності у промисловому секторі.

Виклик 3: Модернізація сфери ДіР і реалізація інноваційної політики шляхом створення ефективних механізмів генерації та поширення інновацій. Україна має низку різних законів та інших нормативних правових актів щодо ДіР та інноваційної сфери. Однак, ці правові акти не працюють ефективно. Важливо, щоб існуючі закони виконувалися, а нові закони мали чіткі положення про те, як вони повинні бути реалізовані і які кількісні показники для моніторингу їх впливу мають бути застосовані.

У той час майже всі заходи, спрямовані на підтримку інноваційної діяльності, заблоковані іншими правовими актами, зокрема законом про бюджет. Наприклад, цим законом систематично ігноруються попередні рішення про фінансування тих чи інших заходів в рамках державних програм (теж ухвалених законодавчо), які пов'язані із науково-технічною та інноваційною діяльністю. Відсутність у бюджеті коштів фактично зводить нанівець заходи з підтримки такої діяльності, зокрема виконання науково-технічних та інноваційних частин державних програм. Значною мірою це може бути пояснено тим, що існуючі механізми гармонізації правової системи не завжди добре скоординовані. Таким чином, існує нагальна необхідність внести зміни у правову систему. Було б також важливо визначити більш чітко функції і обов'язки існуючих державних установ, пов'язаних з бізнесом та інноваційною діяльністю, щоб уникнути дублювання і невизначеності в їх ролі в підтримці інноваційних процесів.

Виявлені виклики для національної інноваційної екосистеми наведено у табл. 2.

Україна також стикається з низкою інших проблем в інноваційній сфері. Деякі з них пов'язані із загальним станом економічного середовища, деякі з них визначаються внутрішніми особливостями інноваційної екосистеми.

¹ High-technology exports (% of manufactured exports). The World Bank. URL: <https://data.worldbank.org/indicator/TX.VAL.TECH.MF.ZS>.

² Ляшенко В.І., Підричєва І.Ю., Кучеров А.В., Тенюховський П.В. Напрями інтеграції України до європейських науково-освітніх та інноваційних просторів в умовах Угоди про асоціацію з Європейським Союзом. *Економічний вісник Донбасу*. 2018. № 3 (53). С. 147-179.

Основні виклики для інноваційної екосистеми України

Опис виклику	Відповідні показники і тенденції
Заохочення інноваційної діяльності в сфері бізнесу	Кількість підприємств, що беруть участь в інноваційній діяльності. Частка інноваційної продукції в загальному обсязі виробництва (включаючи послуги). Обсяг наявного венчурного капіталу. Частка бізнесу у витратах на ДіР та інновації у ВВП
Реструктуризація сектора ДіР	Частка фінансів, розподілених на основі конкурсних процедур. Доходи від комерціалізації результатів ДіР, частка небюджетного фінансування. Кількість закордонних патентів і статей у реферованих журналах (з диференціацією по наукових дисциплінах). Частка державних витрат на ДіР у ВВП
Модернізація сфери ДіР і реалізація інноваційної політики шляхом створення ефективних механізмів генерації та поширення інновацій	Впровадження міжнародно визнаних кількісних індикаторів для оцінки результативності досліджень і розробок. Експертні оцінки прогресу також обов'язково повинні бути використані

У звіті про глобальну конкурентоспроможність 2017-2018 рр. Всесвітнього економічного форуму наведено результати опитування респондентів, яким пропонувалося обрати із загального переліку факторів, які впливають на ведення бізнесу в Україні, п'ять найбільш проблемних факторів і ранжувати їх за ступенем значимості між 1 (найбільш проблемні) та 5. Найбільш негативними факторами респонденти визначили: інфляцію – 16,3%, корупцію – 13,9, політичну нестабільність – 12,1, ставки оподаткування – 9,7, податкове законодавство – 9,4, нестабільність державного управління – 8,9, доступ до фінансування – 7,0, неефективний державний апарат – 6,9%¹.

Основні проблеми інноваційної сфери України можуть бути сформульовані наступним чином.

Ключовою проблемою для інноваційного розвитку країни залишається невідповідність між заявленими цілями і фактичною реалізацією заходів у сфері політики. Заяви про необхідність інноваційного розвитку не підтримуються механізмами їх реалізації. Декларації про необхідність поліпшення ділового клімату, реформи державного сектору ДіР наявні в різних державних документах, але вони не підкріплені дієвими заходами, або ці заходи не є ефективними через юридичні проблеми у процесі їх здійснення.

Другою важливою проблемою є недосконалість системи державного управління інноваційним розвитком². До останнього часу в Україні існувало декілька державних міністерств і відомств, які відповідали за підтримку інноваційної діяльності. Але їх компетенції перекривалися, і не були точно визначені. Деякі з цих установ не мали достатньо ресурсів для проведення ефективної інноваційної політики.

Механізми здійснення інноваційної політики, як правило, слабкі, тому що інноваційна політика не знаходиться в центрі уваги органів державної влади. Правові акти щодо підтримки інновацій мають підпорядкований статус в порівнянні з деякими іншими актами держави (наприклад, Законом про Державний бюджет). Це відкриває шлях для того, щоб інноваційні ініціативи могли бути досить легко заблоковані. У деякій мірі, це загальна проблема української системи управління інноваційною діяльністю: інноваційна діяльність розглядається як відверто другорядна.

Основними недоліками системи державного управління інноваціями, що склалася в Україні, є:

брак координаційних міжвідомчих зв'язків і неузгодженість діяльності центральних органів влади при розробці стратегічних програмних документів і заходів щодо їх реалізації;

забюрократизованість та затягнутість процедур вироблення та ухвалення управлінських рішень, відсутність спадкоємності та послідовності в реалізації рішень різними політичними силами;

фактична відсутність функції моніторингу реалізації державних рішень, «зворотного зв'язку» із суб'єктами, на яких спрямовано вплив органів влади і, як результат, – нестача інформації про дійсний стан справ в інноваційному секторі економіки;

слабка орієнтованість на кінцевий комерційний результат при розробці стратегічних програмних документів і заходів щодо їх реалізації;

відсутність відповідальності органів влади за (не)прийняті рішення.

відсутність в органах регіонального управління (окрім декількох областей) структурних підрозділів, які б цілеспрямовано опікувалися проблемами інноваційної діяльності; основна увага місцевих органів влади сконцентрована на забезпеченні функціонування господарського комплексу, в той час як регіональна інноваційна політика, зазвичай, є невиразною та здійснюється безсистемно.

Як результат, існує високий рівень недовіри підприємств до мотивів державних службовців і політиків, так само, як і скептицизм щодо спроможності уряду розробляти та втілювати в життя стратегії, програми та інші державні документи.

Вагомим бар'єром для здійснення інноваційної діяльності українськими підприємствами є брак фінансових ресурсів.

Основним і майже єдиним джерелом фінансування інноваційної діяльності в промисловості України є власні кошти підприємств: їх питома вага у загальному обсязі фінансування протягом 2015-2017 рр. коливалася у межах 84,5-97,2% (табл. 3). У 2013 р. і 2014 р. цей показник був приблизно на тому ж рівні –

¹ The Global Competitiveness Report 2017–2018. The World Economic Forum. URL: <http://www3.weforum.org/docs/GCR2017-2018/05FullReport/TheGlobalCompetitivenessReport2017%20E2%80%932018.pdf> (С. 296).

² Амоша О.І., Землянкін А.І., Підричєва І.Ю. Удосконалення системи управління інноваціями як умова прискорення структурних реформ в Україні. *Економіка України*. 2015. № 9. С. 49-65.

72,9 і 85,0% відповідно¹. Майже повна відсутність зовнішніх джерел фінансування значно обмежує інноваційну діяльність підприємств і націлює їх на роботу в традиційних галузях промисловості, що є закономірним наслідком, бо коли фінансування інновацій залежить переважно від рівня поточної прибутковості підприємств, останні, зрозуміло, не будуть зацікавлені в реалізації інноваційних, як правило, ризикованих проєктів. Цьому також не сприяє високий рівень податкового навантаження на підприємства: ст. 136 Податкового Кодексу України визначає базову ставку податку на прибуток підприємств на рівні 18%².

У той же час здатність створювати і впроваджувати інновації на основі наявної освітньої і дослідницької бази визначає хід і зміст модернізації сучасної економіки. Україна суттєво програє на світовій арені за прогресивністю інноваційного інвестування. Інвестуючи левову частку коштів у традиційні сектори, український бізнес фактично підтримує просте відтворення існуючої застарілої технологічної структури промисловості, яка не може забезпечувати довгострокове економічне зростання.

Висока вартість кредитів (облікова ставка Національного банку України у 2014-2015 рр. була в межах

30-22% річних, у 2016 р. – дещо знизилася, а наразі (з 13.12.2018 р.) зафіксована на рівні 18,0% річних³) не надає доступ до дешевого фінансування та залишає складними умови для технологічного оновлення виробництва. Банки, як правило, не охоче кредитують інноваційно-активні підприємства через високу ризикованість інноваційних проєктів і неспроможність підприємств, особливо малих фірм і стартапів, надати надійні гарантії повернення займу. У розвинених країнах нестача фінансових ресурсів на реалізацію інноваційних проєктів компенсується коштами венчурних інвесторів.

Однак в Україні, як і в більшості інших країн, що розвиваються, фінансування за рахунок коштів венчурних інвесторів є малопоширеним і не може розглядатися як стійке підґрунтя для сприяння інноваційній діяльності підприємств. Так, на частку венчурних капітальних інвестицій в Україні припадає лише 0,019% ВВП, у той час як у середньому по ЄС цей показник становить 0,116% ВВП, а в Люксембурзі та Латвії цей показник становить відповідно 0,352 і 0,285% ВВП, що є найбільшими значеннями серед усіх країн-членів ЄС⁴.

Таблиця 3

Розподіл загального обсягу фінансування інноваційної діяльності у промисловості України *

	Загальний обсяг фінансування, млн грн			Фінансування у % до загального обсягу		
	2015 р.	2016 р.	2017 р.	2015 р.	2016 р.	2017 р.
Усього	13813,7	23229,5	9117,5	100	100	100
у т.ч. за рахунок коштів:						
власних	13427,0	22035,9	7704,1	97,2	94,9	84,5
державного бюджету	55,1	178,9	227,3	0,4	0,8	2,5
місцевих бюджетів	38,4	99,2	95,6	0,3	0,4	1,0
позабюджетних фондів	1,4	...*	0,3	0,0	...**	0,0
вітчизняних інвесторів	74,3	134,4	273,1	0,6	0,6	3,0
іноземних інвесторів	58,6	23,4	107,8	0,4	0,1	1,2
кредитів	113,7	626	594,5	0,8	2,7	6,5
інших	45,1	131,6	114,9	0,3	0,5	1,3

* Побудовано за джерелами: [Наукова та інноваційна діяльність України у 2016 році: стат. зб. К.: Державна служба статистики України, 2017. 141 с. (С. 95); Наукова та інноваційна діяльність України у 2017 році: стат. зб. К.: Державна служба статистики України, 2018. 178 с. (С. 91)].

** ... – дані відсутні.

В умовах триваючого військового конфлікту з Російською Федерацією, розповсюдженій корупції, недовіри до судової системи, нестабільної валютно-фінансової системи можливості залучення інвестицій в Україну значно обмежені. Це, насамперед, стосується іноземних інвестицій. Якщо порівняти обсяги іноземних інвестицій, що спрямовувалися в інноваційну діяльність промислових підприємств, у відносно стабільному 2013 р. та 2017 р., то можна побачити їх катастрофічне зниження – в 11,6 разів – з 1253,2 млн грн до 107,8 млн грн⁵. У відносноному вираженні частка

їх у загальному обсязі фінансування у відповідних роках скоротилася на 11,9%.

Позитивною тенденцією є підвищення обсягів фінансування інноваційних процесів з боку держави у 2017 р. порівняно з попередніми роками. Але навіть за таких умов кошти державного бюджету отримали лише 8 підприємств або 1,05% інноваційно-активних підприємств промисловості України.

Поряд із відсутністю державної підтримки інноваційних процесів у промисловості в Україні не передбачена і система стимулювання їх розвитку. Незважаючи на те, що метою останньої податкової реформи

¹ Наукова та інноваційна діяльність України у 2014 році: стат. зб. Київ: Державна служба статистики України, 2015. 255 с. (С. 173).

² Податковий кодекс України від 02.12.2010 № 2755-VI. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2755-17>.

³ Облікова ставка Національного банку України. URL: https://www.bank.gov.ua/control/uk/publish/article?art_id=53647.

⁴ Innovation Union Scoreboard 2018. European Commission. doi:10.2873/447902. URL: <https://ec.europa.eu/docsroom/documents/32503> (С. 89-90).

⁵ Наукова та інноваційна діяльність України у 2014 році: стат. зб. К.: Державна служба статистики України, 2015. 255 с. (С. 173).

визначено, серед іншого, покращення інвестиційного клімату та сприяння розвитку економіки, стимули для залучення приватних інвестицій в інновації не прописані у новій редакції Податкового кодексу України.

Наявна ситуація в інноваційній сфері України обумовлена не в останню чергу неякісним інституціональним середовищем – відсутністю дієвої інноваційної інфраструктури, високим рівнем корупції, слабким захистом прав власності, у тому числі прав на об'єкти інтелектуальної власності, неефективністю судової гілки влади тощо.

Інноваційна діяльність – це особливий вид підприємницької діяльності, який за своєю природою є складно передбачуваним, витратним за часом, найчастіше дорогим і завжди ризикованим процесом. Він вимагає додаткових інтелектуальних і фінансових витрат, тривалого співробітництва між різними суб'єктами з доповнюючими один одного функціями та можливостями. Жодне підприємство на сьогоднішній день не володіє всіма навичками і ресурсами, необхідними в рамках інноваційного процесу. Їм доводиться співпрацювати не тільки між собою, але і з постачальниками та споживачами, науково-дослідними установами, університетами, фінансово-кредитними інститутами. Підтримка такого співробітництва вимагає розвиненої *інноваційної інфраструктури*, суб'єкти якої надають послуги з пошуку фінансування та споживачів, консультують з питань оцінки вартості та забезпечення охорони прав на об'єкти інтелектуальної власності, проводять технологічний аудит інновації як об'єкту комерціалізації та інші. Тому інноваційна інфраструктура є не менш важливою ланкою в інноваційному ланцюзі, ніж виробництво, наука чи освіта та має вирішальне значення для розвитку інноваційної екосистеми країни.

Традиційне уявлення про інновації як про лінійний процес з послідовною зміною етапів («знання – розробки – інноваційна продукція – ринок – кошти –

знання») та учасників, що в них задіяні, змінюється розумінням інновацій як колаборативного процесу, результату одночасної взаємодії великої кількості учасників, об'єднаних у складну систему взаємозв'язків¹ і комунікацій. Ефективність інноваційної системи значною мірою обумовлюється інтенсивністю цих взаємозв'язків, а нездатність до взаємодії, навпаки, гальмує процес інновацій, знижує продуктивність системи в цілому.

Важливість розбудови в Україні інноваційної інфраструктури була визнана на високому політичному рівні у Постанові Кабінету Міністрів України «Про затвердження Державної цільової економічної програми «Створення в Україні інноваційної інфраструктури» на 2009-2013 роки» (далі – Програма)². Програма спрямовувалася на формування та розвиток цілісної виробничо-технологічної інноваційної інфраструктури зі створенням окремих найважливіших елементів інших її підсистем, спроможних створити умови для прискореного впровадження інновацій навіть в умовах обмеженого бюджетного фінансування. Передбачалося, що Програма отримає фінансування в обсязі 257 млн грн з різних джерел: державного бюджету, місцевих бюджетів, інших джерел, а її реалізація вирішить проблему функціональної неповноти і недостатньої розвиненості інноваційної інфраструктури як на загальнодержавному, так і на регіональному рівнях. Нажаль, за весь період реалізації Програма так і не була профінансована з державного бюджету, через що виконання програмних заходів здійснювалося в обмежених масштабах і виключно за рахунок коштів місцевих бюджетів та інших залучених фінансових ресурсів.

Чимало суб'єктів інноваційної інфраструктури, які все ж таки були створені (табл. 4), існують лише номінально, а насправді не працюють або не надають організаціям послуг для підтримки саме інноваційної діяльності.

Таблиця 4

Фактична кількість створених суб'єктів інноваційної інфраструктури за підсумками виконання ДЦЕП «Створення в Україні інноваційної інфраструктури» на 2009-2013 роки» *

Елементи інноваційної інфраструктури	Кількість
1	2
Центри інновацій та трансферу технологій	24
Наукові та навчальні центри	108
Навчально-науково-виробничі комплекси	34
Інвестиційні (інноваційні) венчурні фонди	1
Небанківські фінансово-кредитні установи	6
Науково-впроваджувальні підприємства	27
Консультаційні центри з питань інноваційної діяльності	7
Інноваційно-технологічні (інноваційні) кластери	10
Інноваційних центри	22
Інноваційні бізнес-інкубатори	23
Центри комерціалізації об'єктів права інтелектуальної власності	38
Підприємства (установи, відділи) системи науково-технічної інформації	17
Індустріальні парки	1

¹ Взаємозв'язки можуть здійснюватися у формі спільних досліджень, обміну персоналом, придбання обладнання та через інші канали.

² Про затвердження Державної цільової економічної програми «Створення в Україні інноваційної інфраструктури» на 2009-2013 роки: Постанова Кабінету Міністрів

України від 14.05.2008 р. № 447. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/447-2008-%D0%BF> (редакція від 02.11.2012 р.).

1	2
Національні контактні пункти Сьомої рамкової програми ЄС з досліджень та технологічного розвитку	8
Наукові парки	9
Регіональні центри з інвестицій та розвитку	27
Громадські організації (ради) з питань інноваційної діяльності	7
Технологічні парки	12
Інші інноваційні структури	61
Загальна кількість	442

* Складено за джерелом: [Інформаційно-аналітичний звіт про діяльність Державного агентства з питань науки, інновацій та інформатизації України у 2013 році. Київ, 2014. С. 56-57].

Незважаючи на те, що суб'єкти інноваційної інфраструктури активно формуються останніми роками, насправді ж можна побачити лише точкові успіхи за відсутності системного позитивного їх впливу на інноваційні процеси в економіці. Невисока ефективність функціонування інноваційної інфраструктури обумовлена з-поміж іншого недосконалістю правових механізмів регулювання її діяльності. Аналіз чинної законодавчої бази, що формує правову основу інноваційного розвитку України, свідчить про її обмежену дієвість та неузгодженість [1].

Збереження й надалі таких тенденцій є неприпустимим і спростовує саму ідею розвитку інноваційної екосистеми України, яка не виникає спонтанно, а ефективність кожної з її підсистем залежить від рівня розвитку інших елементів та зв'язків між ними.

Мета Стратегії

Метою Стратегії є розбудова інноваційної екосистеми України шляхом формування сучасної промисловості на засадах цифровізації, смарт-спеціалізації та технологій четвертої індустріальної революції, нагромадження якісного людського капіталу, інтеграції в світовий науково-інноваційний простір для забезпечення розвитку сучасної інноваційно-конкурентоспроможної, неоіндустріально-розвиненої та соціально орієнтованої економіки України.

¹ Підричєва І.Ю. *До проблеми правового регулювання розвитку інноваційної інфраструктури в Україні*. Створення інноваційної інфраструктури та залучення венчурних інвестицій у інноваційну діяльність: проблеми та перспективи: круглий стіл (15 травня 2018 р.) відп. ред. Д.Ю. Чайка. К., 2018. С. 86-90.

² До високотехнологічних послуг за кодами NACE (Classification of Economic Activities in European Community) відносяться:

Виробництво кіно-, відео- та телевізійних програм, звукозапис та видавнича діяльність;

Програмування, радіомовлення і телебачення;

Телекомунікації;

Комп'ютерне програмування, консультації та інші послуги;

Діяльність інформаційних служб;

Наукові дослідження і розробки (Див.: Glossary: Knowledge-intensive services (KIS). URL: [https://ec.europa.eu/eurostat/statistics-explained/index.php/Glossary: Knowledge-intensive_services_\(KIS\)](https://ec.europa.eu/eurostat/statistics-explained/index.php/Glossary: Knowledge-intensive_services_(KIS)))

³ У загальному вигляді під креативною індустрією розуміють широкий набір видів діяльності, включаючи товари та послуги, виготовлені культурною індустрією, а також ті, що залежать від інновацій, у тому числі дослідження у сфері програмного забезпечення. На даний

час креативні індустрії є одним з найбільш швидко зростаючих секторів світової економіки та новим динамічним сектором світової торгівлі. Так, світова торгівля креативними товарами і послугами збільшилась з 2002 по 2011 рр. більш ніж в два рази, досягнувши позначки в 624 млрд дол. США (Див.: Widening Local Development Pathways: The Creative Economy and the Post-2015 Development Agenda. URL: http://ssc.undp.org/content/ssc/news/articles/2013/widening_local_development_pathways.html).

Цільовими орієнтирами Стратегії мають стати: розвиток високотехнологічних секторів економіки на основі Індустрії 4.0, у тому числі високотехнологічних послуг² та креативних індустрій³ як основи інноваційного відновлення економіки України⁴;

створення високотехнологічних робочих місць з гідними умовами праці, що забезпечать попит на висококваліфікованих працівників та високу якість трудового життя;

наповнення внутрішнього ринку високоякісними товарами і послугами власного виробництва, розвиток експортного потенціалу і зміцнення позицій національних товаровиробників на європейському та світовому ринках, у тому числі за рахунок підвищення питомої ваги високотехнологічної продукції та послуг у структурі експорту;

поширення інновацій в усі сфери суспільного життя, в тому числі соціальну і побутову, формування високої інноваційної культури і на цій основі забезпечення розвитку людського потенціалу та високої якості життя населення України.

Досягнення цільових орієнтирів забезпечить національну безпеку та суверенітет країни, підвищить національну конкурентоспроможність, створить реальні умови для сталого випереджаючого соціально-економічного розвитку України.

За класифікацією Інституту статистики ЮНЕСКО, до основних креативних індустрій віднесено: музеї, галереї, бібліотеки; виконавські види мистецтва; фестивалі; образотворче мистецтво, промисли; дизайн; видавничу справу; телебачення, радіо; кіно і відео; фотографію; інтерактивні медіа. У широкому сенсі креативні індустрії також охоплюють: музичні інструменти; звукове обладнання; архітектуру; рекламу; поліграфічне обладнання; програмне забезпечення; аудіовізуальне апаратне забезпечення (Див.: Creative Economy Report 2013. Widening Local Development Pathways / United Nations Development Programme (UNDP); United Nations Educational, Scientific, and Cultural Organization (UNESCO) (2013). – New York: United Nations/UNDP/UNESCO, 2013. – 190 p.).

⁴ Антонюк В.П., Підричєва І.Ю. *Пріоритетні вектори модернізації економіки України. Стратегічна панорама*. 2017. № 2. С. 116-123.

Напрями та шляхи реалізації Стратегії

Основні напрями та шляхи розв'язання проблеми розбудови ефективної інноваційної екосистеми України визначаються в межах розроблення та реалізації державної інноваційної політики, вихідними положеннями якої є такі:

розроблення та реалізація інноваційної політики здійснюється на принципах стабільності, послідовності та передбачуваності;

інноваційна політика розробляється як горизонтальна і торкається усіх сфер діяльності, що впливають на інновації, – освітньої, науково-технічної, промислової, інвестиційної, соціальної та ін. Як результат, реалізується «комплексна» інноваційна політика, спрямована на формування сучасної інноваційно-конкурентоспроможної та неоіндустріально-розвиненої економіки України;

інноваційна політика не передбачає простого копіювання вдалих політик інших країн (що швидше за все призведе до неефективного використання ресурсів та відсутності системних позитивних ефектів), а лише врахування світового досвіду у частині інструментів реалізації інноваційної політики.

Зважена Стратегія інноваційного розвитку України має бути узгоджена з іншими стратегічними документами, зокрема, зі Стратегією розвитку промислового комплексу України на період до 2025 року та Експортною стратегією України (дорожньою картою стратегічного розвитку торгівлі на період 2017-2021 років), враховувати секторальну (технологічну) та регіональну спеціалізацію як всередині України, так і в рамках Європейської Союзу та реалізовувати схему: «від «розумної спеціалізації» територій (регіонів) через формування регіональних інноваційних екосистем до сталого випереджаючого інноваційного розвитку країни».

Виходячи з цього, основними напрямками реалізації Стратегії мають стати:

Стимулювання інновацій та розвиток національної промисловості на основі принципово нових напрямків – смарт-спеціалізації та Індустрії 4.0.

Існуючий стан української економіки характеризується високими ризиками, постійними змінами «правил гри», браком довгих коштів, які можна було б використати на оновлення виробництва, невизначеністю для бізнесу майбутніх вигід від вкладання коштів в інновації, неготовністю держави розподіляти такі ризики з бізнесом; відсутністю дієвої системи стимулювання інновацій; відсутністю мотивації та неспроможністю фінансових установ підтримувати інноваційну діяльність.

Для реалізації цього напрямку передбачено:

удосконалення системи економічного (податкового, кредитного, митного, страхового) стимулювання бізнесу до впровадження інновацій, у тому числі шляхом запровадження стимулюючих механізмів фінансово-податкових пільг, а саме: списання витрат на проведення досліджень і розробок, зниження ставок

та/або звільнення від сплати окремих податків, безвідсоткове кредитування, використання механізмів прискореної амортизації основних засобів;

розвиток промислових кластерів для виготовлення конкурентоспроможної на внутрішньому та європейському ринках кінцевої продукції високого ступеня переробки, формування високотехнологічних інноваційних кластерів у ключових галузях Індустрії 4.0 з метою створення на їх базі нових сучасних галузей економіки;

надання державної підтримки підприємствам (на період не менше п'яти років), які реалізовуватимуть інвестиційні проекти у пріоритетних галузях економіки¹ у вигляді звільнення від оподаткування податком на прибуток підприємств і податком на додану вартість, а також сплати земельного податку;

відновлення фінансової підтримки проектів технологічних парків, передбаченої Законом України «Про спеціальний режим інноваційної діяльності технологічних парків» від 12.01.2006 р. № 3333-IV, у вигляді повного або часткового безвідсоткового кредитування проектів технологічних парків, повної або часткової компенсації відсотків за кредитами технологічних парків;

закріплення у законах України «Про наукові парки», «Про спеціальний режим інноваційної діяльності технологічних парків», «Про індустріальні парки» застосування диференційованої системи пільг на основі світового досвіду відповідно до особливостей реалізованих проектів;

правових норм, відповідно до яких інвестори на весь період реалізації інвестиційного проекту у пріоритетних галузях економіки, звільнятимуться від оподаткування ввізним митом наукового, лабораторного та іншого дослідницького обладнання, комплектуючих і матеріалів, необхідних для виконання проектів за умови відсутності вітчизняних аналогів;

стимулювання інтеграції галузей машинобудування з фундаментальною і прикладною наукою з метою створення прогресивної матеріально-технічної основи для переоснащення інших галузей промисловості сучасними наукомісткими технологіями;

Для розроблення та реалізації стратегій розумної спеціалізації в Україні пропонується сформувати мережу Корпорацій випереджаючого розвитку на всіх рівнях управління – об'єднаних територіальних громад, сільських районів, міст, областей, економічних районів. При Корпораціях випереджаючого розвитку необхідно створити мережу Фондів регіонального розвитку:

фонди розвитку виробництва – для фінансування проектів в індустріальних парках, регіональних і місцевих кластерів та регіональних «точок зростання», формування фінансової інфраструктури;

фонди науково-технічного розвитку та інновацій – для фінансування проектів в бізнес-інкубаторах, наукових і технологічних парках, науково-дослідних і дослідно-конструкторських робіт пріоритетних серед-

¹ Такими пріоритетами для української економіки можуть бути:

виробництво ракетно-космічної техніки та ракетно-реактивного озброєння;

високотехнологічні транспортні системи (енергії, грузових та пасажирських перевезень, тощо);

високопродуктивний агропромисловий комплекс;

розвиток сучасної ІТ-індустрії;

атомна енергетика;

високотехнологічне, екологічно чисте виробництво на основі унікального ресурсного потенціалу України.

ньострокових науково-технічних напрямів регіонів, міст, районів, громад;

фонди соціального розвитку – для фінансування проектів розвитку освіти (середньої, вищої, спеціальної), охорони здоров'я, рекреації, туризму, житлово-комунального господарства.

Інституційне забезпечення формування регіональних інноваційних екосистем

Регіональний рівень відіграє важливу роль в стимулюванні розвитку національних економік і є найбільш придатним для здійснення інновацій. В регіонах і містах зосереджено процес створення нових знань та існує відповідна інфраструктура їх подальшого поширення і застосування. Передача знань у практику є більш ефективною на регіональному рівні завдяки безпосередньому спілкуванню між суб'єктами інноваційної діяльності на відміну від застосування довгих каналів зв'язку на макрорівні.

В Україні в сучасних умовах формуються регіони наступних типів спеціалізації; 1) постіндустріальної спеціалізації (з переважанням у регіональному валовому продукті (ВРП) частки сфери послуг); 2) аграрної та аграрно-індустріальної спеціалізації (з переважанням у ВРП частки аграрного сектору та харчової ін-

дустрії); 3) неоіндустріальної спеціалізації (зі збільшенням у ВРП частки високо- та середньотехнологічних галузей промисловості та прогресивних і креативних послуг на рівні 5-6 технологічних устроїв). Саме через сприяння розвитку останніх можна забезпечити динамічний інноваційний розвиток України.

В умовах Угоди про асоціацію України з ЄС кожен український регіон має знайти свою нішу, розбудувати самостійно або разом із сусідніми регіонами регіональні інноваційні екосистеми.

Для реалізації цього напрямку передбачено:

наділити функцією міжвідомчої координації зв'язків між складовими регіональних інноваційних екосистем регіональні наукові центри НАН і МОН України, які повинні стати структурною основою та драйверами розвитку інноваційних екосистем на кшталт «інноваційних офшорів»¹. Для виконання цієї функції наукові центри наділені відповідними повноваженнями згідно Закону України «Про наукову та науково-технічну діяльність» (стаття 25)²;

розвиток комунікаційних майданчиків між владою, бізнесом, наукою, освітою та широкою громадськістю для обміну інформацією, колегіального вироблення рішень найбільш гострих проблем інноваційної сфери (рис. 3).

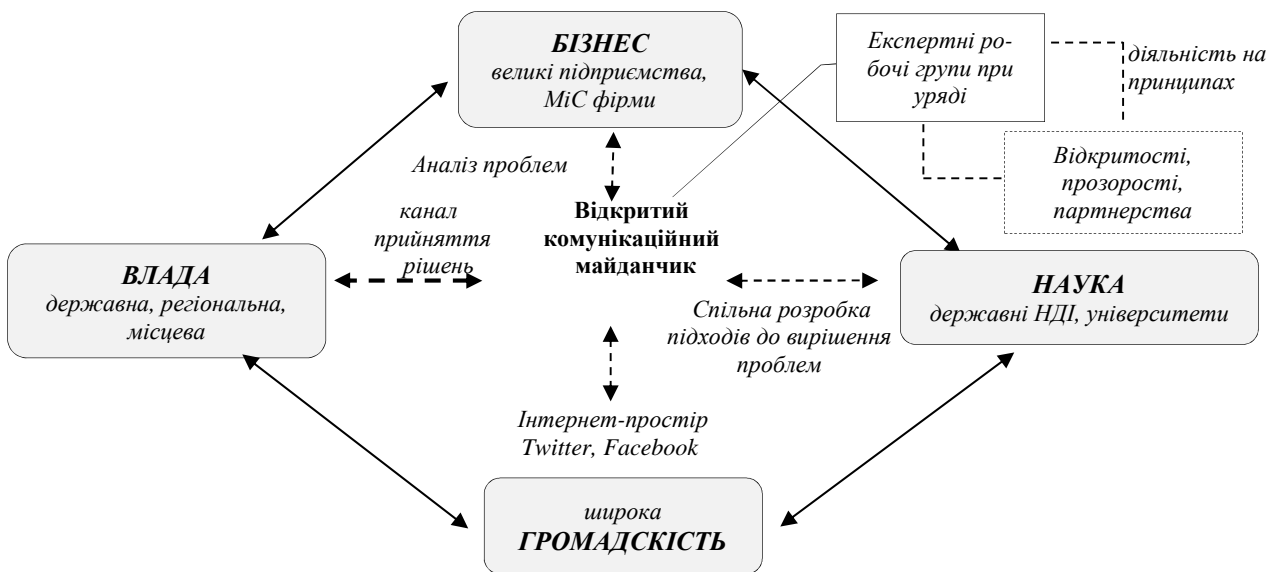

Рис. 3. Відкриті комунікаційні майданчики спільного вироблення рішень

¹ Ляшенко В.І., Підоричева І.Ю. Регіональні наукові центри НАН України та МОН України як ядро розбудови регіональних інноваційних систем в умовах децентралізації. *Економічний вісник Донбасу*. 2017. № 1 (47). С. 13-20;

Іванов С. В., Ляшенко В. І., Підоричева І. Ю. *Придніпровський науковий центр НАН і МОН України як ядро регіональної інноваційної системи у створенні спільного українсько-польського навчально-наукового простору*. Перспективи розвитку економічної системи з урахуванням сучасних євроінтеграційних процесів: матеріали Міжнародної науково-практичної конференції (м. Дніпро, 17 березня 2018 р.). Дніпро: НО «Перспектива», 2018. С. 17-21;

Підоричева І.Ю. *Формування регіональних інноваційних систем України в умовах децентралізації та європейської інтеграції*. Національна економіка України в умовах європейської інтеграції: матеріали Всеукраїнської науково-практичної конференції, м. Дніпро, 19-20 жовтня 2017 р. Дніпро: НМетАУ, 2017. 534-538.

² Про наукову і науково-технічну діяльність: Закон України від 26.11.2015 р. № 848-VIII. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/848-19>.

Такі майданчики можуть функціонувати у вигляді експертних робочих груп при уряді на принципах відкритості та прозорості діяльності з метою залучення суспільства до обговорення вироблених рішень. Здійснення таких ініціатив дозволить державним органам комунікувати з суспільством, оперативно відстежувати громадську думку з різних питань та, виходячи з цього, реалізовувати, а у разі необхідності, корегувати заходи інноваційної політики відповідно до можливостей та очікувань гравців державного та приватного секторів економіки для досягнення кращих результатів. Це також надасть можливість попередити неефективне витрачання державних коштів і спрямовувати їх до сфер найбільшого зацікавлення приватних інвесторів;

Збереження, розвиток та нагромадження людського капіталу України

На сучасному етапі цивілізаційний прогрес визначається інтелектуально-освітнім потенціалом людини. Внаслідок підвищення інтелектуалізації виробництва глобальне суперництво з фінансово-економічної та воєнно-технічної сфер переходить у сфери освіти, науки, культури. Інтелект, знання, компетентність, професіоналізм населення відіграють виняткову роль в активізації інноваційної діяльності, підвищенні конкурентоспроможності національної економіки. Саме тому розвинені країни пріоритетну увагу надають розвитку системи вищої освіти, науки за залученню талантів, передусім молоді з інших країн. Внаслідок занепаду освітньої й наукової сфери Україна втрачає людський капітал.

Для забезпечення збереження і нагромадження людського капіталу та його ефективного використання для інноваційного розвитку пріоритетними завданнями соціально-економічної політики держави мають бути:

забезпечення розвитку вітчизняного ринку праці шляхом створення високотехнологічних робочих місць, розвитку креативних секторів економіки, малого й середнього бізнесу;

створення умов для гідної праці шляхом суттєвого підвищення оплати праці, поліпшення умов трудової діяльності, дотримання норм трудового законодавства і захисту прав працівників, розвитку соціального партнерства;

модернізації освітньої системи України та її інтеграції в світовий освітній простір, запровадження визнаних світом ефективних методик, стандартів та форм організації навчального процесу, розширення переліку дисциплін з підприємництва, інноваційної та наукової діяльності, формування об'єктів інтелектуальної власності;

формування в Україні ефективних механізмів пошуку, розвитку та утримання талантів, створення системи розвитку інтелектуальної еліти нації;

підвищення якості вищої освіти і професійної підготовки, наближення її до рівня провідних університетів світу за рахунок суттєвої модернізації матеріально-технічної бази й організації навчального процесу, запровадження більш ефективних моделей фінансування й управління ВНЗ. Забезпечити створення потужних та конкурентоспроможних на світовому рівні університетських комплексів та широке залучення до навчання іноземних студентів;

відродження та розвиток системи професійно-технічної освіти (СПТО), забезпечення її модернізації на новій технічній основі у відповідності до потреб інно-

ваційного розвитку економіки шляхом активного залучення до модернізації СПТО бізнесу;

підвищення рівня кваліфікації професорсько-викладацького складу ВНЗ, ПТНЗ, підвищення рівня та удосконалення системи мотивації працівників освіти у відповідності до досягнутих навчальних та наукових результатів, забезпечення подолання корупції;

підвищення рівня професійної підготовки кадрів для промислових видів економічної діяльності на основі тісної співпраці навчальних закладів (ВНЗ та ПТНЗ) та бізнес-організацій у сфері професійної освіти при формуванні навчальних планів, освітньо-кваліфікаційних характеристик, вимог до компетентнісних рівнів, організації виробничої практики, проф-орієнтаційної роботи та ін.;

стимулювання розвитку системи підвищення кваліфікації персоналу підприємств (організацій) на виробництві або у спеціалізованих навчальних закладах, у тому числі шляхом стажування на провідних вітчизняних та зарубіжних компаніях, стимулювати збільшення витрат підприємств на розвиток персоналу;

забезпечення відновлення та розвитку кадрового потенціалу науково-дослідницького сектору шляхом збільшення фінансування, удосконалення організації діяльності науково-дослідних установ, посилення міжнародної співпраці, забезпечення активної співпраці з реальним сектором економіки;

забезпечення суттєвого підвищення фінансування науково-дослідного сектору, в тому числі академічної науки, як шляхом збільшення бюджетного фінансування, так і переходу до багатоканальної моделі фінансування з активним залученням коштів підприємницького сектору та зарубіжних фондів та інвесторів;

забезпечення комерціалізації діяльності наукових установ шляхом здійснення наукових розробок на потреби ринку і бізнесу, їх тісної інтеграції з приватним сектором економіки, а також оволодіння навиками, окрім дослідницької, маркетингової та комерційної діяльності;

модернізації системи матеріального стимулювання дослідників, суттєвого підвищення рівня оплати їх праці на основі збільшення фінансування, забезпечення тісного зв'язку з результатами науково-дослідної діяльності та їх комерційним успіхом, визнанням наукових результатів кожного дослідника у вітчизняному та світовому науковому просторі;

підвищення кваліфікації українських дослідників за кордоном через відповідні програми стажування, обміну досвідом, участі у міжнародних наукових проєктах тощо для збагачення країни креативними і талановитими науковцями, новими, проривними ідеями і практиками з одночасним формуванням сприятливого середовища в Україні для забезпечення затребуваності набутих науковцями знань;

підвищення рівня захисту прав творців інтелектуальної власності шляхом впорядкування процесу створення, реєстрації та подальшого трансферу об'єктів права інтелектуальної власності з дотриманням балансу інтересів авторів, держави та комерційних структур;

формування інноваційно-сприятливого суспільного середовища та споживачів інноваційної продукції шляхом розширення рекламно-інформаційної компанії у ЗМІ, спрямованих на популяризацію науково-технічних і технологічних досягнень в Україні, куль-

турно-просвітницької діяльності, підвищення загальної інноваційної культури.

Розвиток та підвищення результативності науково-дослідної сфери шляхом збільшення обсягів фінансування та інтеграції її в європейський науково-інноваційний простір

Для реалізації цього напрямку передбачено:

забезпечення реального доступу до європейських структурних фондів шляхом створення відповідних механізмів;

реформа державного сектора ДіР, що включить в себе перегляд структури управління та широке впровадження конкурентних принципів фінансування наукових досліджень;

збільшення загального обсягу фінансування наукової і науково-технічної діяльності з державного та приватних джерел шляхом поетапного, протягом 2019-2030 рр., нарощення частки бюджетного фінансування до визначеної базовим законом про науку межі в 1,7% ВВП, а також запровадження широкого набору інструментів для залучення приватних інвестицій на проведення ДіР з метою доведення обсягів фінансування науки до рівня 3% ВВП у 2020 р. за рахунок усіх джерел;

розвиток кооперації в науково-освітній та інноваційній сфері сектору з науковими організаціями, університетами та інноваційними структурами країн-членів ЄС¹;

визначення зон взаємних інтересів для започаткування та реалізації спільних науково-освітніх та інноваційних проектів, участі у міжнародних грантових програмах та проектах міжнародної технічної допомоги;

організація двосторонніх консультативних зустрічей, спільного проведення наукових міжнародних

конференцій та семінарів із зацікавленими організаціями та установами в Україні та за кордоном.

Очікувані результати

Очікувані ефекти від запровадження вищезазначених напрямів і механізмів реалізації Стратегії виражаються у кількісних та якісних показниках:

частка інноваційних підприємств у загальній кількості підприємств – не менше 25% (порогове значення цього показника для європейських країн);

частка інноваційної продукції у загальній кількості промислової продукції – не менше 30%;

нарощення експортного потенціалу країни, у тому числі за рахунок збільшення частки високотехнологічної продукції в обсязі експорту товарів/послуг не менш як у 2 рази до рівня 15%;

збільшення витрат на НДДКР – до 2% ВВП, у тому числі не менше половини за рахунок приватного сектора;

розбудова міждержавної і транскордонної науково-інноваційної кооперації на партнерських взаємовигідних умовах, налагодження взаємного трансферу технологій та співпраці у міжнародних грантових програмах і проектах міжнародної технічної допомоги.

Фінансове забезпечення реалізації стратегії

Реалізація Стратегії здійснюється за рахунок коштів державного та місцевих бюджетів, переважно на засадах державно-приватного партнерства із залученням коштів приватного сектору економіки, вітчизняних та іноземних інвестицій, коштів європейських програм та структурних фондів, кредитів, грантів та інших джерел, не заборонених законодавством.

С. В. Пономарев

канд. екон. наук,
ХНУРЭ, г. Харків

ЕКОНОМІКА ЗНАНИЙ

(развитие интеллектуального и компьютерного капитала предприятия)

Компьютерный капитал — это вся совокупность используемых предприятием ИТ — активов, накопленных к конкретному периоду [1-4]. Понятие компьютерного капитала предприятия (ККП) в настоящее время не имеет однозначной трактовки, далее это понятие рассматривается как развитие компонентов интеллектуального капитала.

ККП является частью интеллектуального капитала предприятия, который состоит из человеческого капитала, организационного капитала и рыночного капитала. Каждый вид капитала формируется на основе активов (ресурсов). Под активами понимаются источники будущей экономической выгоды. На наш взгляд, основными

ИТ-активами, формирующими ККП, являются человеческие активы, работающие с ИТ, модели бизнес-процессов и информационная система предприятия (ИСП). При этом человеческие активы ИТ участвуют в создании человеческого капитала, а модели бизнес-процессов и ИСП — организационного капитала предприятия. Таким образом, формирование ККП происходит в процессе развития интеллектуального капитала предприятия при применении ИТ, а не является некоторым дополнительным образованием.

Модели бизнес-процессов и ИСП входят в состав системы менеджмента. ИСП представляет формализованную часть системы менеджмента предприятия в виде про-

¹ Иванов С. В., Ляшенко В. І., Підоричева І. Ю. *Європейські науково-освітні та інноваційні простори: можливості та перспективи формування. Проблеми і перспективи інноваційного розвитку економіки в контексті інтеграції України в Європейський науково-інноваційний*

простір: матеріали XXIII Міжнародної науково-практичної конференції (Одеса, 4-5 жовтня 2018 р.). Київ: «Видавництво «Фенікс». 2018. С. 145-151.

граммного комплекса для обеспечения информацией процесса принятия решений. В частности, ИСП формализует управленческие бизнес-процессы предприятия, предполагает компьютерную подготовку персонала для работы с системой (развитие человеческих активов), обеспечивает адаптацию предприятия к изменяющемуся экономическому окружению и инновации в системе менеджмента.

Выделение понятия ККП в составе интеллектуального капитала определяется характеристикой ИТ как технологии общего назначения, примером которой является электричество [1]. Технология общего назначения — это технология, которая не приносит повышения производительности и прибыли сама по себе, но зато стимулирует создание разнообразных технологий, которые в свою очередь обеспечивают повышение того и другого. Главная особенность технологии общего назначения в том, что она усиливает инновационные возможности предприятия. В рамках новых инновационных возможностей постепенно создаются новые прикладные технологии, которые действительно повышают производительность. Если рассматривать ИТ как технологию общего назначения, то она может участвовать в создании прикладных технологий как в производственных, так и в управленческих бизнес-процессах.

На наш взгляд, основная роль ИТ в управлении предприятием для сокращения транзакционных издержек состоит в формализации бизнес-процессов в ИСП. Соответственно сотрудники предприятия (человеческие активы ИТ) разрабатывают бизнес-процессы в соответствии с целями функционирования предприятия, выбирают необходимое программное и техническое обеспечение (материальные активы ИТ), организуют внедрение, эксплуатацию и сопровождение ИСП. Можно представить формирование ККП как развитие человеческого капитала в области ИТ и организационного капитала, связанного с внедрением ИСП. Соответственно, учитывая роль ИТ как технологии общего назначения, формирование ККП возможно лишь при одновременном развитии организационных и человеческих активов в области ИТ. В исследованиях приводятся данные, что стоимость инновации в человеческий и организационный капитал на порядок больше, чем стоимость тех, которые производятся в ИСП [4].

Данная трактовка ККП объясняет наличие лага в измерении влияния ИТ на результаты работы предприятия и его стоимость. Внедрение ИСП всегда сопровождается процессом адаптации предприятия к новым условиям работы. Этот процесс включает изменение как самих моделей бизнес-процессов, так и накопление знаний сотрудниками в работе с ними, что должно сопровождаться соответствующей мотивацией. В первую очередь это касается накопления знаний сотрудниками в работе с новыми управленческими бизнес-процессами предприятия, во вторую очередь — повышение компетенций сотрудников по сопровождению и эксплуатации ИСП.

Если же со временем эффект от эксплуатации ИСП не наступает, то это говорит об отсутствии согласованных изменений человеческого капитала, организационного капитала и ИТ.

Соответственно ККП не формируется, а внедрение ИСП приводит лишь к материальным потерям. В рыночной экономике не всегда интеллектуальный капитал увеличивает стоимость предприятий. Многие предприятия разоряются, что фактически предполагает значение интеллектуального капитала с минусом в формуле стоимости

предприятия. С точки зрения биржи это означает, что у инвесторов нет уверенности, что система управления предприятием способна сохранять и умножать существующую стоимость предприятия.

Вклад ККП в стоимость предприятия можно представить следующим образом. Человеческий активы в соответствии с бизнес-стратегией предприятия проектирует бизнес-процессы и их реализацию в ИСП (организационный актив ИТ). Если в результате изменений происходит увеличение организационного капитала, то это приводит к увеличению рыночного капитала. Увеличение рыночного капитала в свою очередь приводит к росту стоимости предприятия (капитализации). Существуют зарубежные исследования, подтверждающие данные зависимости [5], высказывается мнение, что полученные результаты подтверждают правильность рассмотрения ИТ как технологии общего назначения. В соответствии с данным подходом ИТ создают не столько ценность как таковую, сколько определенный потенциал для создания ценности.

Основная роль ИТ на предприятии состоит в обеспечении инноваций как технологии общего назначения. Рассмотрим пирамиду инноваций Гэри Хэмела — профессора стратегического и международного менеджмента Лондонской школы бизнеса (см. рисунок) [6]. В данном случае предполагается, что затраты предприятия включают в себя трансформационные (производственные) издержки, связанные с реализацией технологии, то есть преобразованием материалов или информации с помощью труда в продукт или услугу, и транзакционные издержки, связанные с взаимоотношениями людей и неполнотой информации (затраты на устранение неопределенности, связанной с выбором на рынке или устранением внутренних проблем).

Продуктовые инновации предполагают использование ИТ для создания продуктов на основе ключевых компетенций. Под ключевыми компетенциями в данном случае понимается такое сочетание технологий, процессов и знаний, которые определяют отличительные особенности продукта компании и практически невозпроизводимы ее конкурентами.

Из пирамиды инноваций Гэри Хэмела следует, что основная инновационная роль ИТ на предприятии состоит в операционных и продуктовых инновациях. Поэтому невысокий уровень развития ИТ на большинстве украинских предприятий объясняется отсутствием потребностей в данных типах инноваций. Если благодаря экономическому окружению возникают потребности в операционных и продуктовых инновациях, то возникает потребность и в ИТ. Следовательно, при внедрении ИТ это может приводить к формированию ККП, который обеспечивает адаптацию системы менеджмента к экономическому окружению, реализации инноваций для повышения конкурентоспособности на определенном этапе развития экономики.

Для формирования ККП существует период адаптации человеческих активов и бизнес-процессов в ИСП, в течение которого предприятие приспосабливается к новым технологиям. Проведенные исследования показывают, что данный период продолжается от трех до пяти лет [7], и только после этого начинает сказываться накопленный эффект от инвестиций. Данный эффект проявляется прежде всего в увеличении стоимости предприятия. Например, эксплуатация корпоративной информационной системы класса ERP увеличивает стоимость предприятия на 10-15% [8].

Рис. Пирамида инноваций Гэри Хэмела и роль информационных технологий

Понятие ККП позволяет объяснить многие проблемы применения ИТ на практике, основными из которых являются:

- существование большого количества неудачных проектов внедрения ИСП на предприятиях;
- отсутствие прозрачных методик расчета эффекта от ИСП.

Неудачные проекты связаны с отсутствием изменений в человеческом и организационном капитале, без которых невозможно получить положительные результаты от применения ИТ. Соответственно само понятие ИТ-проект не является корректным, так как происходят изменения прежде всего в способах ведения бизнеса предприятия, а ИТ выполняют роль технологии обеспечения инноваций. Поэтому стоит говорить об организационных (инфраструктурных) проектах с ИТ-составляющей. В этом контексте основной целью таких проектов должна быть адаптация бизнес-процессов к изменениям в экономическом окружении, создание ИСП для обеспечения гибкости и скорости реакции на изменения, развитие соответствующих компетенций у персонала.

Предприятие не может оставаться стабильным в условиях рыночной экономики, если оно не будет меняться. Основные изменения должны быть направлены на учет следующих факторов:

- удовлетворение постоянно меняющихся требований потребителей к продукции;
- обеспечение победы в конкурентной борьбе;
- первоочередное совершенствование бизнес-процессов, ориентированных на ожидания клиентов.

Таким образом, главным является экономическая оценка факторов, которые определяют конкурентные возможности предприятия, а затем необходимо оценить, как ИСП может помочь их реализовать. При этом если на начальных этапах применения ИСП (локальная ИС, комплексная ИС) на предприятии применения ИТ носит технологический характер (никаких существенных изменений в моделях бизнес-процессов), то на следующих этапах КИС, (КИС управления знаниями) применение ИТ носит предпринимательский характер (модели бизнес-процессов существенно меняются, используются управленческие возможности ИСП) [9]. На предпринимательском этапе применения ИТ главным становится новая корпора-

тивная культура (организационный актив ИТ) – умение эффективно использовать ИТ в инновационном развитии предприятия. Именно инновационное совершенствование продуктов и услуг основного бизнеса, системы менеджмента за счет использования человеческих активов становится приоритетной деятельностью на предприятии.

Для реализации данной деятельности основные изменения должны касаться в первую очередь сотрудников предприятия. Они должны научиться конкурировать иначе, чем привыкли, должны четко представлять формулу конкуренции для своего предприятия, обеспечить его устойчивое конкурентное преимущество. Для этого на предприятии должна быть сформирована **ВИ (Business intelligence)** – служба для проведения аналитической работы в области обеспечения конкурентоспособности предприятия. Сотрудники этой службы, с одной стороны, должны хорошо знать формулу конкуренции своего предприятия и факторы ее формирующие, а с другой – должны уметь применять соответствующие ИТ для ее анализа и прогнозирования [10].

Для этой работы не подходят сотрудники службы сопровождения ИСП, так как это специалисты по обеспечению работоспособности технического оборудования и программного обеспечения, имеющие техническое образование. В настоящее время в странах СНГ практически отсутствуют бизнес-аналитики в области обеспечения максимизации стоимости предприятия, обеспечения длительного конкурентного преимущества.

Таким образом, для оценки значения ККП необходимо дать экономическую оценку знаний пользователей в области ИТ (нематериальные активы КПП) на предприятии. Именно с экономической оценкой знаний связывал экономическую оценку роли ИТ Пол Страсманн [11]. В этом контексте адаптация бизнес-процессов к изменениям в экономическом окружении, создание ИСП для обеспечения гибкости и скорости реакции на изменения, развитие соответствующих компетенций у персонала можно рассматривать как накопление знаний, экономическая оценка которых определяет значение нематериальных активов в дополнении к существующим оценкам материальных активов КПП.

Компьютерный капитал создает потенциал для адаптации менеджмента предприятия при изменении

экономического окружения, обеспечивает необходимые инновации для повышения конкурентоспособности. Этот процесс можно представить, на наш взгляд следующими этапами развития человеческого капи-

тала, организационных и технических (технологических) изменений (табл. 1).

Важной особенностью построения компьютерного капитала предприятия, можно считать его архитектуру.

Таблица 1

Этапы развития экономики и компьютерного капитала [12, с. 38-39]

Экономика	Ранняя индустриальная экономика	Индустриальная экономика (рынок производителя)	Развитая индустриальная экономика (рынок покупателя)	Экономика знаний
Основной фактор конкуренции	Стоимость сырья	Качество и свойство продукта	Знания о клиентах	Создание инновационных продуктов и технологий
Стратегический ресурс	Сырье	Финансовый капитал	Человеческий капитал	Интеллектуальный капитал
Основной источник прибыли	Управление финансами	Управление качеством (TQM)	Управление отношениями с клиентами (CRM)	Управление знаниями
Менеджмент	Финансово-ориентированный	Процессно-ориентированный	Маркетинг-менеджмент	Менеджмент знаний
Способ организации работ	Функция (индивидуальные задания)	Процесс	Проект	Управленческие системы
Способ организации человеческих активов	Отдельные работники	Командная работа	Команда проекта	Сообщества производителей и потребителей
Способ организации бизнес-процессов	Бизнес-процессы уровня подразделений	Бизнес-процессы уровня предприятий	Бизнес-процессы уровня нескольких предприятий	Бизнес-процессы на основе знаний
Основная роль ИТ в бизнесе	Обслуживающая инфраструктура	Инфраструктура, без которой бизнес не может существовать	Инфраструктура, обеспечивающая возможность получения конкурентных преимуществ	Технология общего назначения, создающая условия для инноваций
Материальный актив КК	Локальная, комплексная ИС	BPMS, MRP, MRPII, ERP	CRM, SCM, ERP/II	КИС управления знаниями
Основной тип инноваций на основе КК	Операционные инновации в управлении процессом производства	Операционные инновации в согласовании действий подразделений	Операционные инновации в согласовании действий с внешними агентами	Продуктовые инновации и новые компетенции по их разработке

Одно из возможных определений архитектуры предприятия: архитектура предприятия — организационная логика для ключевых бизнес-процессов и ИТ-решений, отражающая требования операционной модели предприятия к интеграции и стандартизации. Соответственно определение для операционной модели: операционная модель — это необходимый уровень интеграции и стандартизации бизнес-процессов [13, 14].

В табл. 2 приведены некоторые предпосылки формирования архитектуры предприятия. Здесь важна возрастающая роль бизнес-процессов по управлению знаниями, когда со временем должно привести к формированию КИС-управления знаниями (КИС УЗ) в составе КАП, так как роль ИТ-архитектуры в КАП будет возрастать [5].

На наш взгляд, основные подходы к формированию КАП определяются бизнес-информатикой. Бизнес-информатика — это наука о проектировании, раз-

работке и применении информационных и коммуникационных систем в бизнесе. Главной задачей бизнес-информатики является обеспечение успешности бизнеса с помощью ИТ. Бизнес — информатика соединяет вместе научно-экономические и информационно-технические знания и связывает их с различными аспектами трансформации предприятия: средствами представления процессов, бизнес-моделированием, корпоративной культурой предприятия.

Выводы

1. ККП формируется как сочетание человеческого и организационного капитала на основе активов, непосредственно связанных с ИТ.

2. Человеческие активы в области ИТ формируют бизнес-процессы предприятия, для реализации которых создают ИСП. ИСП является формализованной частью системы менеджмента предприятия и материальным активом ККП.

Предпосылки формирования архитектуры предприятия [12. с. 39]

Экономика	Ранняя индустриальная экономика	Индустриальная экономика (рынок производителя)	Развитая индустриальная экономика (рынок покупателя)	Экономика знаний
Основной фактор конкуренции	Стоимость сырья	Качество и свойство продукта	Знания о клиентах	Создание инновационных продуктов и технологий
Стратегический ресурс	Сырье	Финансовый капитал	Человеческий капитал	Интеллектуальный капитал
Основной источник прибыли	Управление финансами	Управление качеством (TQM)	Управление отношениями с клиентами (CRM)	Управление знаниями
Менеджмент	Финансово-ориентированный	Процессно-ориентированный	Маркетинг-менеджмент	Менеджмент знаний
Способ организации работ	Функция (индивидуальные задания)	Процесс	Проект	Управленческие системы
Способ организации человеческих активов	Отдельные работники	Командная работа	Команда проекта	Сообщества производителей и потребителей
Способ организации бизнес-процессов	Бизнес-процессы уровня подразделений	Бизнес-процессы уровня предприятий	Бизнес-процессы уровня нескольких предприятий	Бизнес-процессы на основе знаний

3. После создания ИСП существуют период адаптации предприятия к новым технологиям работы, в процессе которого происходит формирование ККП и соответствующее увеличение стоимости предприятия. Если изменения в человеческих и материальных активах не согласованы, то формирование ККП не происходит, а произведенные затраты приводят к уменьшению стоимости интеллектуального капитала.

4. Процесс эволюционного развития ККП может нарушаться в связи с развитием экономики, соответствующим изменением системы менеджмента и необходимостью перехода к новому типу ИСП, после чего происходит процесс формирования ККП на новом технологическом уровне.

5. Формирование ККП происходит в течение нескольких лет, для определения его значения в составе человеческого капитала необходима разработка подходов для экономической оценки знаний сотрудников предприятия в области ИТ. По данным некоторых исследований для ИСП класса ERP ККП формируется от трех до пяти лет и приводит к увеличению стоимости (капитализации) предприятия на 10-15% [12].

Список использованных источников

- David, P. The Dynamo and the Computer: An Historical Perspective to the Modern Productivity Paradox. *American Economic Review*. 1990. № 2, V. 80. P. 355-361.
- Brynjofsson E., Hitt L., Yang S. Intangible Assets: Computers and Organisation Capital. *Brookings Papers on Economic Activity*. 2002. № 1. P. 137-198.
- Лугачев М.И., Скрипкин К.Г. Эффективность ИТ и институциональная среда российской фирмы: проблемы эмпирического анализа: материалы конференции «Инновационное развитие экономики России: институциональная среда». Москва: Макс-Пресс, 2011. Т. 4. С. 287-298.

4. Information Management № 8-10, 2012. Спецвыпуск «Эффективность инвестиций в ИТ. Альманах лучших работ». М., 2013. 196 с. URL: http://infomanagement.rucio.ru/index.php?route=magazine/material&path=48&product_id=231/ - дата доступа: 06.03.2014.

5. Зимин К.В., Маркин А.В., Скрипкин К.Г. Влияние информационных технологий на производительность российского предприятия: методология эмпирического исследования. БИЗНЕС-ИНФОРМАТИКА. НИУ ВШЭ. Москва, 2012. № 1(19). С. 40-48.

6. Звленков Ю. А. Искусство бега по граблям. Стратегическое управление ИТ в условиях неопределенности. Москва, 2013. 139 с. URL: <http://www.glob-alcio.ru/news/2616>. — дата доступа: 01.12.2013.

7. Савельев, И. В. Модель принятия решения о внедрении ERP, системы на предприятии: автореф дис. канд. экон. наук. Москва : МЭСИ, 2013. URL: http://www.mesi.ru/upload/iblock/4df/hwigehpavdn_dmxridah_snq.docx. — дата доступа: 01.12.2013.

8. Анищук, Н. Влияние ERP на оценку бизнеса. *Финансовый директор*. 2007. № 7. URL: <http://fd.ru/articles/38229> — дата доступа: 01.12.2013.

9. Гулин, В. Н. Информатизация предприятия как средство инжиниринга бизнес-процессов / 16 Российская науч.-практич. конф. «Инжиниринг предприятий и управления знаниями»: сб. науч. тр., МЭСИ. — Москва, 2013. С. 101-105.

10. Влияние инвестиций в ИТ на бизнес-результаты российских компаний / К. Зимин [и др.]. *Управляем предприятием*. 2013. № 2 (25). URL: <http://consulting.lc.ru>. — дата доступа: 01.12.2013.

11. Strassmann P.A. The Squandered Computer — Evaluating the Business Alignment of Information Technologies. New Chanaan, CN: Information Economics Press, 1997. 426 p.

12. Гулин В.Н. Эволюция информатизации предприятия: сб. статей. Минск: Мисанта, 2017. 173 с.

13. Захман, Дж. А. Структура архитектуры информационных систем. *SBM Systems Journal*. 1987. Т.26, №3.
14. Коротков А. Архитектура предприятия. Как заставить ИТ работать на вашу компанию? 2013. URL: <http://andrey-korotkov/ru> – дата доступа 04.12.2014.
15. Данилин А., Слюсаренко А. Архитектура предприятия. URL: www.Intuit.ru/studies/courses/995/152/lecture/4222&page=4. – дата доступа 04.12.2014.

References

1. David, P. (1990). The Dynamo and the Computer: An Historical Perspective to the Modern Productivity Paradox. *American Economic Review*, 2, V. 80, pp. 355-361.
2. Brynjofsson E., Hitt L., Yang S. (2002). Intangible Assets: Computers and Organisation Capital. *Brookings Papers on Economic Activity*, 1, pp. 137-198.
3. Lugachev M.I., Skripkin K.G. (2011). Effektivnost' IT i institucional'naya sreda rossiyskoy firmy: problemy empiricheskogo analiza [IT Efficiency and Institutional Environment of a Russian Firm: Problems of Empirical Analysis]. Proceedings of the Conference «Innovative Development of the Russian Economy: Institutional Environment». Moscow, Max-Press, Vol. 4, pp. 287-298 [in Russian].
4. Effektivnost' investitsiy v IT. Al'manakh luchshikh rabot [The effectiveness of investment in IT. Almanac best work]. (2012). *Information Management*, 8-10, special issue.
5. Zimin K.V., Markin A.V., Skripkin K.G. (2012). Vliyaniye informatsionnykh tekhnologiy na proizvoditel'nost' rossiyskogo predpriyatiya: metodologiya empiricheskogo issledovaniya [The impact of information technology on the performance of a Russian enterprise: an empirical research methodology.]. *BUSINESS INFORMATICS*. HSE, 1(19), pp. 40-48 [in Russian].
6. Zvenkov Yu. A. (2013). Iskustvo bega po grablyam. Strategicheskoye upravleniye IT v usloviyakh neopredelennosti [The art of running in rakes. Strategic IT management in the face of uncertainty]. Moscow. Retrieved from <http://www.globalcio.ru/news/2616> [in Russian].
7. Savel'yev, I. V. (2013)/ Model' prinyatiya resheniya o vnedrenii ER, sistemy na predpriyatii [Decision making model for the implementation of ER, systems in an enterprise]. *Extended abstract of candidate's thesis*. Moscow. MESI. Retrieved from [://www.mesi.ru/upload/iblock/4df/hwighpavdn_dmx_ridah_snq_docx](http://www.mesi.ru/upload/iblock/4df/hwighpavdn_dmx_ridah_snq_docx) [in Russian].
8. Anishchuk, H. (2007). Vliyaniye ERP na otsenku biznesa [The Impact of ERP on Business Valuation]. *Finansovyy direktor – Financial Director*, 7. Retrieved from <http://fd.ru/articles/38229> [in Russian].
9. Gulín V. N. (2013). Informatizatsiya predpriyatiya kak sredstvo inzhiniringa biznes-protsessov [Informatization of an enterprise as a means of engineering business processes]. 16th Russian scientific-practical. conf. "Engineering enterprises and knowledge management". Moscow, MESI [in Russian].
10. Zimin K. et al. (2013). Vliyaniye investitsiy v IT na biznes-rezultaty rossiyskikh kompaniy [The impact of IT investments on the business results of Russian companies]. 2013. № 2 (25). *Upravlyayem predpriyatiyem – Manage the company*, 2 (25). Retrieved from <http://consulting.lc.ru> [in Russian].
11. Strassmann P.A. (1997). The Squandered Computer – Evaluating the Business Alignment of Information Technologies. New Chanaan, CN: Information Economics Press.
12. Gulín V.N. (2017). Evolyutsiya informatizatsii predpriyatiya [The evolution of enterprise information]. Minsk, Misanta [in Russian].
13. Zakhman Dzh. A.(1987). Struktura arkhitektury informatsionnykh sistem [Architecture of Information Systems]. *SBM Systems Journal*, Vol. 26, №3. [in Russian].
14. Korotkov A. (2013). Arkhitektura predpriyatiya. Kak zastavit' IT rabotat' na vashu kompaniyu? [Enterprise Architecture. How to make IT work for your company?]. Retrieved from <http://andrey-korotkov/ru> [in Russian].
15. Danilin A., Slyusarenko A. Arkhitektura predpriyatiya [Enterprise Architecture]. Retrieved from www.Intuit.ru/studies/courses/995/152/lecture/4222&page=4 [in Russian].

И. Н. Рабыко

канд. экон. наук,

Белорусский Государственный Экономический Университет

ЭТАПЫ РАЗВИТИЯ КОРПОРАТИВНОЙ СИСТЕМЫ УПРАВЛЕНИЯ АКЦИОНЕРНЫМИ ОБЩЕСТВАМИ В РЕСПУБЛИКЕ БЕЛАРУСЬ КАК ПУТЬ МИНИМИЗАЦИИ ФИНАНСОВЫХ РИСКОВ

На данном этапе развития экономики Республики Беларусь актуальность совершенствования корпоративного управления в акционерных обществах республики очевидна. Крупнейшие предприятия республики являются акционерными обществами. Эффективная система корпоративного управления дает экономический эффект, делает акционерные общества более устойчивыми к внешнему влиянию, позволяет оценивать и управлять финансовыми рисками при достижении поставленных стратегических целей и

одновременно способствует выходу предприятий на международные биржи для привлечения инвестиций и международных инвесторов.

Корпоративное управление акционерным обществом это система взаимодействия ее участников: акционеров, органов управления, контрольных органов, должностных лиц и иных заинтересованных лиц, направленная на общее руководство его деятельностью, с целью получения прибыли и эффективности деятельности.

Рассматривая исторический аспект создания корпоративной системы управления в акционерных обществах Республики Беларусь можно выделить несколько этапов.

Начальным, первым этапом создания системы корпоративного управления акционерными обществами в Республике Беларусь можно считать начало 90-х годов прошлого столетия. Принятие Закона Республики Беларусь от 9 декабря 1992 года «О хозяйственных обществах» [1], Закона Республики Беларусь от 12 марта 1992 года «О ценных бумагах и фондовых биржах» [2] дало законодательную основу созданной в настоящее время системе. В республике были созданы первые акционерные общества, но оставалось неразработанным акционерное право. На этом этапе советы директоров скорее имели номинальный статус наличия в системе управления акционерными обществами.

Вторым этапом создания системы корпоративного управления акционерными обществами стало принятие Приказа Министерства Финансов Республики Беларусь №293 от 18.08.2007 года «О применении свода правил корпоративного поведения» [3]. Это способствовало изучению международного опыта корпоративного поведения, правил, базирующихся на признанных в международной практике принципах корпоративного управления, разработанных Организацией экономического сотрудничества и развития (ОЭСР). Приказ положил основу нормам корпоративного поведения и требованиям к органам управления акционерными обществами. Им была определена роль эффективной деятельности совета директоров (наблюдательного совета), которая во многом обеспечивается независимостью суждений его членов. Для усиления этой функции данным приказом рекомендуется обязательное включение в состав наблюдательного совета определенного количества независимых директоров. Их должно быть не менее одной четверти от состава наблюдательного совета и не менее 3 человек, что способствует формированию объективного мнения наблюдательного совета по обсуждаемым вопросам и способствует укреплению доверия инвесторов к обществу [3]. Независимость директоров необходима от акционеров хозяйственного общества, от исполнительного органа управления для выражения объективной оценки результатов деятельности исполнительных органов общества и принятия обоснованных решений по конфликту интересов, между исполнительными органами общества и акционерами.

Анализ мирового опыта корпоративной системы управления акционерных обществ свидетельствует, что в России и других странах, количество независимых директоров колеблется от 15 до 50% членов совета директоров (наблюдательного совета) акционерного общества. Это прежде всего требования к эмитентам ценных бумаг, к их корпоративной системе управления. Так в руководстве по листингу на Лондонской бирже для эмитентов класса «премиум» требуется, чтобы не менее 50% совета директоров состояло из независимых директоров. Условиями листинга в формулировке нормы корпоративного управления для эмитентов Московской фондовой биржи содержится обязательное требование о наличии не менее 3 независимых директоров в совете директоров эмитента, если их акции отнесены к самой высокой группе акций «A1»; A2». Для котировки облигаций этого же уровня должно быть не менее 1 независимого директора.

К сожалению, нормы приказа Министерства Финансов 2007 года, носили рекомендательный характер, отсутствовало понимание трактовки «независимый директор» и данная норма не нашла должного применения в акционерных обществах этого периода развития корпоративных систем управления в республике.

Третий этап создания системы корпоративного управления акционерными обществами в республике связан с принятием изменений в Банковский кодекс Республики Беларусь, что способствовало Внедрению принципов Базельского Комитета по банковскому надзору [4] в банковской системе Республики Беларусь и закреплению в Банковском Кодексе Республики Беларусь требований по созданию корпоративной системы управления в банках. Банковским Кодексом Республики Беларусь было закреплено обязательное включение в состав наблюдательного совета банка не менее одного независимого директора, создание комитета по аудиту, который он возглавляет. Это получило развитие в постановлениях правления Национального Банка Республики Беларусь: «Инструкция об организации системы управления рисками в банках, небанковских кредитно-финансовых организациях, банковских группах и банковских холдингах» № 550 от 29.10.2012 года, «Инструкции об организации системы внутреннего контроля в банках, небанковских кредитно-финансовых организациях, банковских группах и банковских холдингах» №557 от 30.10.2012 года. Банки обязали включить в состав наблюдательного совета не менее 2 независимых директоров, предъявив к ним высокие требования. Свою деловую репутацию они должны были подтвердить аттестацией в Национальном Банке Республики Беларусь. Национальным Банком Республики Беларусь установлен ряд требований к квалификации независимых директоров и их деловой репутации. Это должны быть специалисты высокого уровня, имеющие высшее экономическое или юридическое образование, стаж работы на руководящих должностях в банковской системе. Также это могут быть научные работники, имеющие ученые степени кандидатов и докторов наук занимающиеся актуальными проблемами экономики и финансово-кредитной системы, аудиторы. Для усиления эффективной работы наблюдательного совета, обязательное создание, не только комитета по аудиту, но и комитета по рискам, возглавляемые независимыми директорами [5].

Четвертый этап создания системы корпоративного управления акционерными обществами связан с принятием постановления Государственного комитета по имуществу Республики Беларусь «Об утверждении примерных форм корпоративного кодекса и положения о комитетах при Советах директоров» в 2015 году. В нем был обобщен опыт банковской системы республики и выработаны пути его использования в акционерных обществах с существенной долей государства [6]. Важность данного этапа была закреплена в Методических рекомендациях по организации корпоративного управления в акционерных обществах с участием государства, постановлением Министерства экономики и Госимущества №45/14 от 05.07.2016 года [7]. С принятием данного постановления у акционерных обществ появилась определенная методика создания корпоративного кодекса акционерного общества, позволяющая создавать эффективные системы управления, позволяющие увеличить конкурентоспособность

предприятий республики на рынках международного капитала.

Путь, который прошла Республика Беларусь, и выделенные этапы создания системы корпоративного управления акционерными обществами республики подтверждают наличие достаточной нормативно правовой базы и передового опыта по созданию эффективных систем корпоративного управления, позволяющих управлять рисками, особенно финансовыми, и привлекать международных инвесторов. Данная система способствует развитию фондового рынка и выходу предприятий на международные рынки капитала.

Список использованных источников

1. О хозяйственных обществах: Закон Республики Беларусь от 09.12.1992 г. №2020-XII. URL: http://www.minfin.gov.by/upload/depccen/acts/zakon_091292_2020.pdf. Дата доступа: 01.10.2018.

2. О ценных бумагах и фондовых биржах: Закон Республики Беларусь от 12.03. 1992 г. №1512-XII. URL: http://www.minfin.gov.by/upload/depccen/acts/zakon_120392_1512.pdf. Дата доступа: 01.10.2018.

3. О применении Свода правил корпоративного поведения: Приказ Министерства Финансов Республики Беларусь от 18.08.2007 г. №293. URL: www.minfin.gov.by/upload/depccen/acts/zakon_120392_1512.pdf. Дата доступа: 01.10.2018.

4. Basel Committee on Banking Supervision. Care Principles for Effective Banking Supervision / Bank for International-Settlements. 2012, September. URL: <http://www.bis.org/publ/bebs230.pdf>. Date of assess: 01.10.2018.

5. Рабыко И.Н. Взаимоотношения независимых директоров и банка в системе корпоративного управления. *Вестник БГЭУ*. 2015. №1. С.90-96.

6. Об утверждении примерных форм корпоративного кодекса и положений о комитетах при совете директоров (наблюдательном совете) открытого акционерного общества: Постановление Государственного комитета по имуществу Республики от 09.07.2015 г. №29. URL: <http://www.gki.gov.by/about/press/news/cb8a8141669671fc.html>. Дата доступа: 01.10.2018.

7. Методические рекомендации по организации корпоративного управления в акционерных обществах с участием государства: Постановление Министерства экономики и Госимущества от 05.07.2016 г. №45/14. URL: https://www.economy.gov.by/ru/met_rec_ru-ru/. Дата доступа: 01.10.2018.

References

1. O khozyaystvennykh obshchestvakh: Zakon Respubliki Belarus' ot 09.12.1992 g. №2020-XII [On business companies: Law of the Republic of Belarus of December 9, 1992, No. 2020-XII]. Retrieved from http://www.minfin.gov.by/upload/depccen/acts/zakon_091292_2020.pdf [in Russian].

2. O tsennykh bumagakh i fondovykh birzhakh: Zakon Respubliki Belarus' ot 12.03. 1992 g. №1512-XII [On securities and stock exchanges: Law of the Republic of Belarus from 12.03. 1992 No. 1512-XII]. Retrieved from http://www.minfin.gov.by/upload/depccen/acts/zakon_120392_1512.pdf [in Russian].

3. O primeneniі Svoda pravil korporativnogo povedeniya: Prikaz Ministerstva Finansov Respubliki Belarus' ot 18.08.2007 g. №293 [On the application of the Code of Corporate Conduct: Order of the Ministry of Finance of the Republic of Belarus of August 18, 2007, No. 293]. Retrieved from www.minfin.gov.by/upload/depccen/acts/zakon_120392_1512.pdf [in Russian].

4. Basel Committee on Banking Supervision. Care Principles for Effective Banking Supervision / Bank for International-Settlements. (2012). September. Retrieved from <http://www.bis.org/publ/bebs230.pdf>.

5. Rabyko I.N. (2015). Vzaimootnosheniya nezavisimyykh direktorov i banka v sisteme korporativnogo upravleniya [Relationship between independent directors and the bank in the corporate governance system]. *Vestnik BGEU – Bulletin of BSEU*, 1, pp. 90-96 [in Russian].

6. Ob utverzhdenii primernyykh form korporativnogo kodeksa i polozheniy o komitetakh pri sovete direktorov (nablyudatel'nom sovete) otkrytogo aktsionernogo obshchestva: Postanovleniye Gosudarstvennogo komiteta po imushchestvu Respubliki ot 09.07.2015 [On approval of exemplary forms of the corporate code and regulations on committees under the board of directors (supervisory board) of an open joint-stock company: Resolution of the State Property Committee of the Republic of 09.07.2015 No. 29]. Retrieved from <http://www.gki.gov.by/about/press/news/cb8a8141669671fc.html> [in Russian].

7. Metodicheskiye rekomendatsii po organizatsii korporativnogo upravleniya v aktsionernyykh obshchestvakh s uchastiyem gosudarstva: Postanovleniye Ministerstva ekonomiki i Gosimushchestva ot 05.07.2016 g. №45/14 [Guidelines for the organization of corporate governance in joint stock companies with state participation: Resolution of the Ministry of Economy and State Property of 05.07.2016, №45 / 14]. Retrieved from https://www.economy.gov.by/ru/met_rec_ru-ru/ [in Russian].

В. А. Устименко
чл.-кор. НАН та НАПрН України
д-р юрид. наук,
Інститут економіко-правових
досліджень НАН України, м. Київ

ПРАВОВЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ СТАЛОГО РОЗВИТКУ ПРОМИСЛОВИХ РЕГІОНІВ

Сучасні світові виклики зумовлюють вибір Урядами держав нових методів вирішення вже давно назрілих проблем. Світове співтовариство дійшло спільного розуміння того, що нові проблеми провокуються суспільством, і вирішити їх лише шляхом усунення наслідків є нерациональним кроком. У зв'язку з цим на даний час домінянтою визнано концепцію сталого розвитку, яка дає можливість подивитися на усталені взаємовідносини у межах держави та між державами через призму загальнолюдських цінностей, які детермінують особливості формування державної політики.

Зокрема, ідея сталого розвитку, яка розуміється як забезпечення невиснажливого, ощадного та ефективного використання енергетичних, матеріальних, природних та інших ресурсів для задоволення потреб нинішнього покоління з урахуванням інтересів майбутніх поколінь, справляє значний вплив на формування та здійснення державної регіональної політики. Саме сталий розвиток, у зазначеному розумінні, згадується як один з основних принципів державної регіональної політики (Державна стратегія регіонального розвитку на період до 2020 року, затверджена постановою Кабінету Міністрів України від 06.08.2014 р. № 385) [1].

До речі, сталий розвиток визнається відповідно засадою державної регіональної політики і у тексті Закону України «Про засади державної регіональної політики» від 05.02.2015 р. № 156-VIII [2].

Слід зауважити, що стимулювання розвитку регіонів передбачає розробку комплексу правових, організаційних, наукових, фінансових та інших заходів, спрямованих на досягнення сталого розвитку регіонів на основі поєднання економічних, соціальних та екологічних інтересів на загальнодержавному та регіональному рівнях, максимально ефективного використання потенціалу регіонів в інтересах їх жителів та держави в цілому. Зокрема, саме у такому контексті визначається термін «стимулювання розвитку регіонів» у ст. 1 Закону України «Про стимулювання розвитку регіонів» від 08.09.2005 року № 2850-IV [3].

Важливо відзначити, що саме на оптимальному поєднанні економічної, соціальної та екологічної складової сталого розвитку Кабінет Міністрів України вбачає за можливе забезпечити відновлення та розбудову миру в східних регіонах України, які традиційно характеризувалися домінуванням промислового виробництва. Зокрема, у Державній цільовій програмі відновлення та розбудови миру в східних регіонах України, затвердженій постановою Кабінету Міністрів України від 13.12.2017 р. № 1071 наголошується на необхідності модернізації всіх аспектів життєдіяльності східних регіонів України на засадах сталого розвитку (за економічним, соціальним та екологічним вимірами), що передбачає:

відновлення критичної інфраструктури та основних соціальних послуг у таких сферах, як освіта, охо-

рона здоров'я, соціальний захист, об'єкти соціальної інфраструктури, енергетика, транспорт, водопостачання та водовідведення, екологія та охорона навколишнього природного середовища;

економічне відновлення через розвиток спроможностей у сфері місцевого економічного планування, здійснення структурних змін та надання підтримки мікро-, малому і середньому бізнесу, розширення доступу до фінансових послуг, зокрема у сфері кредитування та мікрокредитування; *забезпечення розвитку промисловості*, будівництва, сільського господарства та інших сфер економічної діяльності на засадах інноваційного розвитку та переведення їх на сучасні технологічні платформи; створення нових насамперед високотехнологічних робочих місць та підвищення рівня зайнятості населення, зростання доходів та забезпечення розширеного відтворення людського потенціалу;

підвищення соціальної стійкості, розбудова миру та громадської безпеки шляхом досягнення соціальної єдності та повернення довіри, сприяння культурному діалогу та вихованню толерантності із залученням всіх верств населення, сприяння розвитку інститутів громадянського суспільства та різних форм самоорганізованої діяльності громадян, спрямованої на розв'язання проблем, розвитку місцевого самоврядування в контексті децентралізації з метою створення самодостатніх територіальних громад, здатних до саморозвитку, проведення моніторингу ситуації в територіальних громадах щодо вразливості, ризиків та соціальних зв'язків, забезпечення психологічної та соціальної підтримки населення, яке постраждало від збройного конфлікту [4].

Беручи до уваги інформацію, яка міститься у Державній стратегії регіонального розвитку на період до 2020 року, про те, що близько 47 відсотків валової доданої вартості, сформованої у промисловості, концентрується у 32 містах країни з населенням понад 200 тис. осіб у кожному слід визнати особливо актуальними завдання, які закріплено у Стратегії сталого розвитку «Україна – 2020», схваленої Указом Президента України від 12.01.2015 р. [5]. Зокрема, у частині децентралізації та реформування державного управління. Адже саме на неефективності управління розвитком промислових регіонів акцентовано увагу під час аналізу внутрішніх чинників, які зумовили актуальність підготовки групою українських експертів проекту Стратегії сталого розвитку України до 2030 року та Національного плану дій до 2020 року по впровадженню Стратегії. Проект Стратегії розроблено за підтримки Програми розвитку ООН в Україні та Глобального екологічного фонду в рамках проекту «Інтеграція положень Конвенцій Ріо в національну політику України» [6].

Отже, як наголошується у Стратегії сталого розвитку «Україна – 2020», метою політики у сфері де-

централізації є відхід від централізованої моделі управління в державі, забезпечення спроможності місцевого самоврядування та побудова ефективної системи територіальної організації влади в Україні, реалізація у повній мірі положень Європейської хартії місцевого самоврядування, принципів субсидіарності, повсюдності і фінансової самодостатності місцевого самоврядування.

Досягнення цієї мети та заявлених результатів представляється можливим за умови найбільш повного впровадження засад сталого розвитку у сферу формування та здійснення державної політики з утворення спроможних територіальних громад.

Зокрема, на особливу увагу заслуговує питання створення спроможних територіальних громад, здатних до саморозвитку, яке слід розглядати як пріоритетне для вирішення у контексті реалізації положень Стратегії сталого розвитку «Україна – 2020» та Цілей сталого розвитку на 2016-2030 роки, затверджених Резолюцією Генеральної Асамблеї ООН від 25.09.2015 р. [7].

Сприяття підвищенню активності територіальних громад можуть інструменти економічного характеру, формуючи мотивацію і зацікавленість місцевої влади. Втім і дотепер спостерігається неналежне фінансування пріоритетних проектів з Державного фонду регіонального розвитку (далі – ДФРР), правова основа функціонування якого визначається Законом України «Про засади державної регіональної політики» та Бюджетним кодексом України.

Вказане зумовлено тим, що парламентом України на сьогодні зупинено дію норми абз. 2 ч. 1 ст. 24-1 Бюджетного кодексу України, яка передбачає, що при складанні проекту Державного бюджету України та прогнозу Державного бюджету України на наступні за плановим два бюджетні періоди державний фонд регіонального розвитку визначається в обсязі не менше 1 відсотка прогнозного обсягу доходів загального фонду проекту Державного бюджету України на відповідний бюджетний період.

Як наслідок, це призводить до неналежного наповнення державного фонду регіонального розвитку. Зокрема, кошти Державного фонду регіонального розвитку станом на 2017 р. склали 3,5 млрд грн (з яких із загального фонду бюджету – лише 1 млрд грн), замість близько 7,3 млрд грн (це 1%) [8].

Такий підхід у визначенні обсягу коштів, необхідних для реалізації комплексу заходів, спрямованих на реалізацію інвестиційних проектів на регіональному рівні, навряд чи можна визнати доцільним.

Говорячи про посилення матеріально-фінансової основи міст та регіонів України, слід звернути увагу на якісне співвідношення доходів місцевих бюджетів.

Адже основне завдання децентралізації полягає в створенні передумов для формування економічно спроможних територіальних громад, зменшуючи ступінь їх дотаційності.

Але на даному етапі проведення децентралізації спостерігається збільшення залежності бюджетів територіальних громад від надходжень з Державного бюджету України. Зокрема, в засобах масової інформації зазначається, що в 2017 р. сукупний обсяг доходів місцевих бюджетів було передбачено на рівні 10,5 млрд грн, але при цьому власні доходи склали 2,4 млрд грн [9].

Наведене свідчить про те, що «утриманська» позиція територіальних громад буде зберігатися протя-

гом тривалого часу, якщо не переглянути підходи до формування власних дохідних джерел місцевих бюджетів.

Звичайно, на перший погляд, може здатися, що Бюджетний кодекс України передбачає значні джерела надходжень коштів до місцевих бюджетів. Однак питома вага надходжень від власних дохідних джерел у загальних доходах місцевих бюджетів невелика. Як відзначають експерти, через недоліки в правовому регулюванні формування ресурсної бази місцевих бюджетів і надмірної централізації податкових і бюджетних надходжень, частка власних ресурсів в загальних доходах місцевих бюджетів в Україні в 2009-2012 рр. не перевищувала 8% [10].

Для порівняння можна зазначити, що в країнах-членах ЄС цей показник становить від 30 до 70% (Великобританії – 37%, Німеччині – 46, Франції – 67%) [10]. Якщо в Україні до місцевих бюджетів надходить лише 10% податку на прибуток підприємств (приватної форми власності), то в Німеччині надходження від цього податку розподіляються в пропорції 50% на 50% між федеральним і земельним бюджетами [11, с. 44].

Ситуація додатково ускладнюється тим, що держава, збільшивши надходження до бюджетів ОТГ, додатково поклала на місцеву владу здійснення фінансування ряду додаткових витратних статей в таких сферах, як освіта, медицина, житлово-комунальне господарство тощо. Зокрема, в ході спілкування з представниками Краснолиманської ОТГ, яке відбулося 04.04.2017 р, вдалося з'ясувати, що на даний час одна з проблем полягає в необхідності реалізації розширеного обсягу делегованих повноважень в умовах обмеженості фінансового забезпечення. Показовим можна визнати покладання на органи місцевого самоврядування повноважень з виплати субсидій на компенсацію витрат громадян на оплату житлово-комунальних послуг. До речі, виконання цього обов'язку призводить до розбалансування місцевих бюджетів.

Таких прикладів можна навести чимало, але головним має стати принцип, згідно з яким «кошти слідують за повноваженнями». Нормативне вираження цього постулату можна виявити в ст. 67 Закону України «Про місцеве самоврядування в Україні» від 21.05.1997 р. І в той же час доводиться констатувати постійне відступлення від цього принципу, на що вже неодноразово звертали увагу в науковій літературі і пресі.

Якісних змін в сфері матеріально-фінансового забезпечення розвитку регіонів в цілому, та промислових, зокрема, може бути досягнуто не лише за рахунок перегляду підходів до визначення пропорцій податкових надходжень по всій вертикалі бюджетних відносин, а й в результаті створення економіко-правових передумов для збільшення надходжень до місцевих бюджетів з неподаткових джерел. Перш за все, заслуговують на увагу питання активізації господарської діяльності на території населених пунктів та розширення обсягу господарських повноважень органів місцевого самоврядування.

І в даному випадку, без активної позиції держави, вирішення цих питань представляється ускладненим. Зокрема, саме на загальнодержавному рівні має бути розроблений механізм стимулювання бізнесу до активних дій на місцевому рівні. Адже саме на законодавчому рівні можуть бути деталізовані ці положення.

Наприклад, дотепер виникають питання про те, яким чином забезпечити практичну реалізацію норми

ч. 5 ст. 11 Господарського кодексу України, яка наголошує, що суб'єктам господарювання, які не враховують суспільні інтереси, відображені в програмних документах економічного і соціального розвитку, не можуть надаватися передбачені законом пільги та переваги у здійсненні господарської діяльності.

І саме в цьому напрямку слід докласти спільних зусиль держави та органам місцевого самоврядування з метою визначення тих соціальних і економічних пріоритетів, дотримання яких може забезпечити мотивацію бізнесу до підвищення своєї активності в тому чи іншому регіоні. Вказане виступатиме формою розвитку місцевого економічного планування, що знайшло відображення у Державній цільовій програмі у частині економічного відновлення східних регіонів України на засадах сталого розвитку.

У той час поки в Україні з цього питання проводяться політичні дебати, в окремих країнах світу вже отримано конкретний результат, який спонукає до зміни площини дискусії з перенесенням її в прикладну сферу. Показовим в цій частині є досвід Данії.

Зокрема, всі великі комерційні організації, відповідно до закону (Act amending the Danish Financial Statements Act (Accounting for CSR in large businesses) зобов'язані, починаючи з 2009 р., подавати, крім фінансової звітності, також інформацію про свою діяльність в сфері соціальної відповідальності. Як відзначається в наукових джерелах, прийняття даного закону було частиною урядового плану (Action Plan for Corporate Social Responsibility (CSR) від 14.05.2008 р) щодо розвитку корпоративної соціальної відповідальності і мало на меті стимулювати комерційні організації в питаннях соціально-економічного забезпечення [12, с. 37].

Наведене переконує в тому, що правове регулювання питань соціальної відповідальності бізнесу в Данії не є випадковим явищем, а виступає в якості законотворчого результату планування законотворчої роботи, чого досягти за відсутності стратегічного бачення розвитку господарських відносин, планування господарської діяльності практично неможливо. Втім, слід відзначити і те, що соціально активна поведінка суб'єктів господарювання за законодавством Данії заохочується. До таких заходів заохочення можна віднести здійснення державою закупівельної діяльності, а також надання підтримки суб'єктам господарювання з використанням коштів державного інвестиційного та експортно-кредитного фондів. Тобто в Данії досить активно використовуються засоби державного регулювання господарської діяльності, які можна віднести до категорії «засобів-стимуляторів». Звичайно, за таких умов державної підтримки підприємець чітко розуміє, яких економічних переваг він може втратити, якщо не буде виконувати своїх соціальних зобов'язань.

Можна припустити, що зарубіжний досвід правової регламентації соціально активної поведінки суб'єктів господарювання, безперечно, мав би користь для України в частині вдосконалення правових засад здійснення соціально-економічного партнерства на загальнодержавному та місцевому рівнях.

У цілому, слід також приділити увагу проблемі реалізації інфраструктурних проектів, зокрема, спрямованих на модернізацію об'єктів комунального господарства, від ефективності роботи яких залежить повнота та своєчасність надання житлово-комунальних послуг населенню.

Одним з механізмів для реалізації інфраструктурних проектів є публічно-приватне партнерство (відповідно до чинного законодавства України державно-приватне партнерство).

Але в той же час цей правовий інструмент залучення інвестицій не отримав свого розвитку. І дотепер в Україні відсутня широкомасштабна практика застосування різних форм державно-приватного партнерства.

Одна з основних причин полягає в ігноруванні державою важливого правила, згідно з яким інвестор повинен бути впевнений в стабільності правових умов ведення свого бізнесу на території відповідного регіону або міста.

Зокрема, серед таких умов слід згадати режим оподаткування господарської діяльності приватного партнера. В зарубіжних країнах приватному партнеру гарантується незмінність умов оподаткування протягом усього періоду здійснення господарської діяльності. І це виступає важливим чинником залучення інвестицій в економіку провідних країн світу.

У той час як вітчизняне законодавство України таких гарантій не передбачає. Більше того відносить податкові ризики приватного партнера до числа політичних, зводячи привабливість режиму державно-приватного партнерства нанівець. Зокрема, на цьому наголошувалось у підпункті 2 п. 4 Методики виявлення ризиків, пов'язаних з державно-приватним партнерством, їх оцінки та визначення форми управління ними у редакції, яка була затверджена Постановою Кабінету Міністрів України від 16 лютого 2011 р. № 232. Зокрема, відзначалось, що внесення змін до податкового законодавства виступає політичним ризиком.

Втім у тексті згаданої Методики у редакції, затвердженій Постановою Кабінету Міністрів України від 16 вересня 2015 р. № 713, відбулися зміни і норми щодо диференціації ризиків було виключено. Наразі міститься згадування про те, що під час підготовки проектів державно-приватного партнерства всі ризики підлягають визначенню, оцінці та розподілу між державним і приватним партнерами (п. 5) [13]. Однак відсутність згадування про ризики для приватного партнера, пов'язані зі змінами у податковому законодавстві, не може їх насправді виключати. Тим більше, що у додатку 1 до Методики міститься рубрика «Нормативно-правові ризики», у межах якої цілком ймовірно можуть бути передбачені ризики податкового характеру.

До речі, ефективність публічно-приватного партнерства як і інших правових форм залучення інвестицій у економіку села, селища, міста чи регіону може значно збільшитися за умови використання переваг спеціального режиму господарювання. Проте, коли згадується вітчизняний досвід впровадження вільних економічних зон, то одразу переважна більшість критиків нарікають на те, що це лише ширма для відмивання грошей та уникнення оподаткування.

І це в той час, коли досвід більшості країн світу свідчить про протилежне. Скоріше слід ставити питання про те, що уникнення від сплати податків та вчинення інших злочинів є наслідком халатності самої держави в обличчі конкретних посадових осіб. За умов належного ефективного контролю спеціальний режим в Україні не відрізнятиметься за своєю ефективністю від того ж режиму в США, Німеччині, Китаю та інших

країнах. Не слід нарікати на наслідки, а слід використати першопричину.

У 2005 р. Верховна Рада України Законом України про державний бюджет на 2005 рік скасувала пільгові умови інвестиційної та інноваційної діяльності для технологічних парків та для суб'єктів господарювання на територіях вільних економічних зон, не намагаючись навіть оцінити можливі економічні наслідки. Такий необдуманий крок призвів до того, що було фактично зупинено процес побудови економіки України інноваційного типу.

Адже позитивний ефект від залучення інновацій в економіку України був значним. Зокрема, вражаючими є результати виконання інноваційних проектів у межах технологічних парків. Так, за даними Громадської Ради Керівників технологічних парків за 10 років їхнього існування було реалізовано 119 інноваційних проектів, створено 3553 нових робочих місця, засновано виробництво з випуску інноваційної продукції загальною потужністю понад 2 млрд грн/рік, реалізовано 12,6 млрд грн інноваційної продукції, у тому числі 1,7 млрд грн – на експорт. Ці результати на 97% було забезпечено діяльністю трьох провідних технопарків за рахунок виконання проектів, прийнятих до 2005 р. [14, с. 86].

Не створюючи преференційних умов для розвитку виробничої сфери на інноваційній основі, держава приречена бути сировинним придатком, що забезпечує потреби економічно розвинених країн. Держава перетворюється з виробника та експортера передових технологій у їх імпортера, фінансуючи економіку інших країн. З таким підходом неможна погодитися. Як справедливо зауважує А.А. Гриценко, технологічна відсталість економіки держави неминуче призводить до необхідності на основі ринкових законів пристосовуватися до різних фрагментів світової економіки як сировинний придаток промислово-аграрного типу. Слід погодитися з науковцем також у тому, що формування інноваційного типу розвитку економіки є запорукою успішності здійснення заходів, спрямованих на ефективне вирішення комплексу соціально-економічних проблем суспільства [15].

Досягти такого результату представляється можливим за умови повноцінного використання потенціалу спеціального режиму господарювання, передбаченого законодавством України.

Звісно, вітчизняна ментальність сприймає спеціальний режим господарювання як такий стан суспільних відносин, коли держава недоотримує певні кошти у вигляді прямих платежів до бюджету. Втім слід враховувати синергетичний ефект, який виникає за час створення для інвестора особливих умов ведення господарської діяльності, а саме: створення нових робочих місць, технічне переозброєння виробництва, розширення матеріально-технічної бази, налагодження виробництва високотехнологічної продукції тощо.

У підсумку держава «виграє» та отримує новий рівень розвитку виробництва та структурну перебудову економіки.

Зокрема, для східних регіонів України наразі життєво важливого значення набуває питання реалізації інвестиційних екологічних проектів, здатних трансформувати економіку цих регіонів на засадах сталого розвитку у напрямі розвитку виробництва інноваційної продукції з одночасною мінімізацією негативних екологічних наслідків.

Екологічні ризики, за даними наведеними у наукових аналітичних матеріалах, є надто великими та зумовлюються тим, що близько 6 тис. потенційно небезпечних об'єктів зосереджено на території Донецької, Луганської та Харківської областей, що вирізняються високою щільністю населення. При цьому значна частина з них експлуатується за умов наднормативної зношеності основних фондів, небезпечно зниження міцності порід підгрунтя внаслідок підтоплення, впливу корозії на конструктивні елементи. Додатково відзначається, що у гірничодобувних районах Донбасу на доповнення до цього внаслідок воєнних дій та систематичних порушень технологічного регламенту водовідливу шахт та кар'єрів виникає загроза катастрофічного підтоплення й затоплення прилеглих міст та селищ, непрогнозованого руху вибухонебезпечних і токсичних газів до промислової та житлової забудови, забруднення підземних і поверхневих джерел водопостачання [16, с. 2-3].

Зокрема, затоплення шахт може призвести до забруднення та фактично отруєння підземних вод басейнів р. Сіверський Донець і малих річок Приазов'я та спричинити екологічну катастрофу. Особливо небезпечною є ситуація, за якої підземні води можуть піднятися до рівня ґрунтових вод і отруїти питну воду та навколишнє середовище. Екологічні проблеми посилюються тим, що на Донбасі розташовані близько 300 накопичувачів шахтних вод і 1185 териконів, із яких понад 300 постійно палають та є суттєвим джерелом забруднення підземних вод [17, с. 130].

І саме на засадах публічно-приватного партнерства можуть бути реалізовані інвестиційні екологічні проекти, спрямовані на ліквідацію промислових відвалів (териконів), що мають правовий режим відходів у чинному законодавстві України. Згідно з Класифікатором відходів ДК 005-96 (затверджений наказом Державного комітету України по стандартизації, метрології та сертифікації від 29.02.1996 р. № 89), розкриті і супутні гірничі породи, що видобуваються у процесі розроблення родовищ корисних копалин визнаються відходами, включеними до класифікаційної групи «відходи видобування вугілля кам'яного, лігніту (вугілля бурого), торфу». Власником таких відходів визнається держава, оскільки їх було утворено на об'єктах державної власності (ч. 3 ст. 9 Закону України «Про відходи» від 05.03.1998 р.).

До сфери партнерських відносин чинне законодавство України відносить оброблення відходів (ч. 1 ст. 4 Закону України «Про державно-приватне партнерство»). Втім, з урахуванням специфіки хімічних властивостей відходів видобування вугілля, господарська діяльність з їх перероблення наразі не відбувається. Тому необхідним є створення сприятливих умов ведення такої господарської діяльності для можливих інвесторів. Зокрема, слід запровадити податкові пільги для суб'єктів господарювання, що здійснюватимуть перероблення відходів видобування вугілля та інших корисних копалин, передбачивши сплату податку на прибуток підприємств у розмірі 50% чинної ставки оподаткування, а також звільнення від сплати земельного податку. Ефектом впровадження цих податкових пільг буде підвищення рівня екологічної безпеки території населених пунктів розташування відходів (промислових відвалів) та звільнення земельних ділянок, що не використовуються у зв'язку з розміщенням на них таких відходів.

Існує можливість відчуження державою зазначених відходів у власність потенційних покупців на конкурентних засадах (зокрема, у формі аукціону). Загалом, ст. 8 Закону України «Про відходи» передбачає норму, згідно з якою право власності на відходи може переходити від однієї особи до іншої в порядку, передбаченому законом. Запропонований економіко-правовий механізм можна застосувати до загального вирішення проблеми перероблення відходів добувної промисловості (зокрема таких, що виникають при видобуванні залізної руди, нафти, газу тощо) [18, с. 91].

Здійснення цих та інших заходів додатково сприятиме створенню нових робочих місць та справить позитивний вплив на ринок праці східних регіонів, який характеризується значними міграційними «потокми», пов'язаними із пошуком внутрішньо переміщеними особами робочих місць, що відповідають їх кваліфікації та є високо оплачуваними.

Реалізації інвестиційних екологічних проектів з перспективою створення нових робочих місць мають сприяти широкомасштабні інфраструктурні проекти, зокрема, у сфері будівництва та реконструкції автомобільних доріг Донбасу. Адже слід мати на увазі те, що успішність дій та досягнення кінцевого результату зумовлюватиметься своєчасністю доставки всіма видами транспорту будівельних матеріалів, устаткування, спеціальної техніки тощо.

Як відзначають фахівці, будівництво та реконструкція автомобільних доріг Донбасу матиме значний економічний та соціальний мультиплікативний ефекти, сприятиме впровадженню енерго- та ресурсозберігаючих технологій виробництва матеріалів для дорожнього будівництва (наприклад, ґрунтосилікатів). Зокрема, сьогодні для будівництва 1 км. дороги потрібно 40 працівників. Виходячи з цього, будівництво автомобільних доріг для з'єднання перспективних територіальних кластерів соціально-економічного розвитку загальною протяжністю близько 1280 км (Красноармійськ – Дніпропетровськ (184 км), Маріуполь – Бердянськ – Запоріжжя (288 км), Слов'янськ – Харків (174 км), Северодонецьк – Харків (253 км) та рокадна дорога Северодонецьк – Слов'янськ – Красноармійськ – Новопавлівка – Велика Новосілка – Володарське – Маріуполь (379 км)) дозволить створити близько 50 тис. «швидких» робочих місць. Кожне робоче місце, створене в дорожньому будівництві, внаслідок мультиплікативного ефекту призводить до виникнення до 60 пов'язаних і непрямих робочих місць, істотна частина яких забезпечується дорожніми автосервісними послугами, де мультиплікатор зайнятості становить 20–30 робочих місць на одне створене робоче місце [18, с. 103].

І саме зараз активізувати роботи з будівництва та реконструкції автомобільних доріг Донбасу можливо із залученням до цих робіт внутрішньо переміщених осіб. Адже третина внутрішньо переміщених осіб з Донецької та Луганської областей розміщена в контрольованих Україною районах цих же областей [17, с. 79]. До речі, вказана сфера діяльності не потребуватиме значних витрат з державного бюджету для реалізації окремих заходів з можливої перекваліфікації працівників. Фінансування праці громадян, залучених до робіт з будівництва та реконструкції автомобільних доріг, має здійснюватися за рахунок коштів Фонду загальнообов'язкового державного соціального страхування на випадок безробіття (зокрема, за програмою громадських робіт).

Як можна побачити, вищенаведені роздуми є лише попереднім баченням перспектив впровадження принципів сталого розвитку у процеси розвитку регіонів України. Звісно, що вирішення озвучених проблем вимагає зваженого підходу з мінімізацією можливих негативних наслідків для територіальних громад.

Список використаних джерел

1. Державна стратегія регіонального розвитку на період до 2020 року: Постанова Кабінету Міністрів України від 06.08.2014 р. № 385. *Офіційний вісник України*. 2014. № 70. Ст. 1966.
2. Про засади державної регіональної політики: Закон України від 05.02.2015 р. № 156-VIII. *Офіційний вісник України*. 2015. № 18. Ст. 470.
3. Про стимулювання розвитку регіонів : Закон України від 08.09.2005 р. № 2850-IV. *Відомості Верховної Ради України*. 2005. № 51. Ст. 548.
4. Про затвердження Державної цільової програми відновлення та розбудови миру в східних регіонах України: Постанова Кабінету Міністрів України від 13 грудня 2017 р. № 1071. URL: <https://www.kmu.gov.ua/ua/npras/pro-zatverdzhennya-derzhavnoyi-cilov>.
5. Про Стратегію сталого розвитку «Україна–2020» : Указ Президента України від 12.01.2015 р. № 5/2015. *Офіційний вісник України*. 2015. № 4. Ст. 67.
6. Стратегія сталого розвитку України до 2030 року. URL: <http://www.ua.undp.org/content/ukraine/uk/home/library/sustainable-development-report/Sustainable-Dev-Strategy-for-Ukraine-by-2030.html>.
7. Цілі сталого розвитку на 2016–2030 роки, затверджені Резолюцією Генеральної Асамблеї ООН від 25.09.2015 р. URL: <http://www.un.org.ua/ua/tsili-rozvytku-tysiacholitia/tsili-staloho-rozvytku>.
8. Ткачук А. О децентралізації, успехах, ризиках і ролі парламента. URL: <http://gazeta.zn.ua/internal/o-decentralizacii-uspehah-riskah-i-rol-i-parlamenta-.html>.
9. Якель Р. Ну почти реалистичный бюджет. URL: http://gazeta.zn.ua/economics_of_regions/nu-pochti-realisticznyy-byudzheta-.html.
10. Местное самоуправление и европерспективы. URL: <http://gazeta.zn.ua/macrolevel/mestnoe-samoupravlenie-i-evroperspektivy-.html>.
11. Деркач М.І., Литвин М.В. Досвід Німеччини у фінансуванні економічного розвитку регіонів. *Бізнес Інформ*. 2012. № 9. С. 42–47.
12. Ручкина Г.Ф., Купызин В.В. Социальная ответственность субъектов предпринимательской деятельности и правовое регулирование отношений по распределению прибыли. *Предпринимательское право*. 2010. № 1. С. 35–40.
13. Про затвердження Методики виявлення ризиків здійснення державно-приватного партнерства, їх оцінки та визначення форми управління ними: Постанова Кабінету Міністрів України від 16 лютого 2011 р. № 232 (у редакції Постанови Кабінету Міністрів України № 713 від 16.09.2015 р.). *Офіційний вісник України*. 2011. № 18. Ст. 769.
14. Уханова І.О. *Розвиток та функціонування технопарків: світовий досвід та специфіка в Україні*: монографія. Одеса: ОНЕУ, 2012. 131 с.
15. Гриценко А. «Українське економічне чудо», или Куда ведут реформы? *Зеркало недели*. 2016. 17 июня (№ 22). URL: <http://gazeta.zn.ua/macrolevel/ukrainskoe-ekonomicheskoe-chudo-ili-kuda-vedut-reformy-.html>

16. Іванюта С.П. Загрози у сфері екологічної безпеки та їх вплив на стан національної безпеки (моніторинг реалізації Стратегії національної безпеки): аналітична записка. URL: <http://www.niss.gov.ua/articles/2530/>.

17. Політика інтеграції українського суспільства в контексті викликів та загроз подій на Донбасі (національна доповідь) / [Лібанова Е.М., Горбулін В.П., Пирожков С.І. та ін.]; за ред. Е.М.Лібанової. Київ: НАН України, 2015. 363 с.

18. Відродження Донбасу: оцінка соціально-економічних втрат і пріоритетні напрями державної політики: наукова доповідь / НАН України. Київ: 2015. 167 с.

References

1. Derzhavna stratehiia rehionalnoho rozvytku na period do 2020 roku: Postanova Kabinetu Ministriv Ukrainy vid 06.08.2014 r. № 385 [State Strategy for Regional Development for the period up to 2020: Resolution of the Cabinet of Ministers of Ukraine dated August 6, 2014, No. 385]. (2014). *Ofitsiyni visnyk Ukrainy – Official Bulletin of Ukraine*, 70, Art. 1966 [in Ukrainian].

2. Pro zasady derzhavnoi rehionalnoi polityky: Zakon Ukrainy vid 05.02.2015 r. № 156-VIII [On the Principles of State Regional Policy: Law of Ukraine of 05.02.2015 № 156-VIII]. (2015). *Ofitsiyni visnyk Ukrainy – Official Bulletin of Ukraine*, 18, Art. 470 [in Ukrainian].

3. Pro stymuliuvannia rozvytku rehioniv : Zakon Ukrainy vid 08.09.2005 r. № 2850-IV [On stimulating the development of the regions: Law of Ukraine dated September 8, 2005 No. 2850-IV]. (2005). *Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy – Information from the Verkhovna Rada of Ukraine*, 51, Art. 548 [in Ukrainian].

4. Pro zatverdzhennia Derzhavnoi tsilovoi prohramy vidnovlennia ta rozbudovy myru v skhidnykh rehionakh Ukrainy: Postanova Kabinetu Ministriv Ukrainy vid 13 hrudnia 2017 r. № 1071 [On Approval of the State Target Program for the Restoration and Development of Peace in the Eastern Regions of Ukraine: Resolution of the Cabinet of Ministers of Ukraine dated December 13, 2017 No. 1071]. Retrieved from <https://www.kmu.gov.ua/ua/npas/pro-zatverdzhennia-derzhavnoi-tsilovoi-prohramy> [in Ukrainian].

5. Pro Stratehiu staloho rozvytku «Ukraina–2020» : Ukaz Prezydenta Ukrainy vid 12.01.2015 r. № 5/2015 [About the Strategy of Sustainable Development "Ukraine–2020": Decree of the President of Ukraine dated January 12, 2015 No. 5/2015]. (2015). *Ofitsiyni visnyk Ukrainy – Official Bulletin of Ukraine*, 4, Art. 67 [in Ukrainian].

6. Stratehiia staloho rozvytku Ukrainy do 2030 roku [Strategy of sustainable development of Ukraine till 2030]. Retrieved from <http://www.ua.undp.org/content/ukraine/uk/home/library/sustainable-development-report/Sustainable-Dev-Strategy-for-Ukraine-by-2030.html> [in Ukrainian].

7. Tsili staloho rozvytku na 2016-2030 roky, zatverdzeni Rezolutsiieiu Heneralnoi Asamblei OON vid 25.09.2015 r. [The goals of sustainable development for 2016–2030, approved by the UN General Assembly resolution dated September 25, 2015]. Retrieved from <http://www.un.org.ua/ua/tsili-rozvytku-tysiacholittia/tsili-staloho-rozvytku> [in Ukrainian].

8. Tkachuk A. O detsentralizatsii, uspexakh, riskakh i roli parlamenta [On decentralization, success, risks and the role of parliament]. (n.d.). Retrieved from

<http://gazeta.zn.ua/internal/o-decentralizacii-uspehah-riskah-i-rol-i-parlamenta-.html> [in Russian].

9. Yakel' R. Nu pochti realisticchnyy byudzheth [Well, almost a realistic budget]. (n.d.). Retrieved from http://gazeta.zn.ua/economics_of_regions/nu-poch-ti-realisticchnyy-byudzheth-.html [in Russian].

10. Mestnoye samoupravleniye i yevrooperspektivy [Local government and European perspectives]. (n.d.). Retrieved from <http://gazeta.zn.ua/macrolevel/mestnoe-samoupravleniye-i-evrooperspektivy-.html> [in Russian].

11. Derkach M.I., Lytvyn M.V. (2012). Dosvid Nimechchyny u finansuvanni ekonomichnoho rozvytku rehioniv [Germany's experience in financing the economic development of the regions]. *Biznes Inform – Business Inform*, 9, pp. 42–47 [in Ukrainian].

12. Ruchkina G.F., Kupyzin V.V. (2010). Sotsial'naya otvetstvennost' sub'yektiv predprinimatel'skoy deyatelnosti i pravovoye regulirovaniye otnosheniy po raspredeleniyu pribyli [Social responsibility of business entities and legal regulation of relations for the distribution of profits]. *Predprinimatel'skoye pravo – Business Law*, 1, pp. 35–40 [in Russian].

13. Pro zatverdzhennia Metodyky vyavlennia ryzykiv zdiisnennia derzhavno-privatnoho partnerstva, yikh otsinky ta vyznachennia formy upravlinnia nymy: Postanova Kabinetu Ministriv Ukrainy vid 16 liutoho 2011 r. № 232 (u redaktsii Postanovy Kabinetu Ministriv Ukrainy № 713 vid 16.09.2015 r.) [On approval of the Methodology for identifying the risks of public-private partnership implementation, their assessment and determination of the form of management by them: Resolution of the Cabinet of Ministers of Ukraine dated February 16, 2011 No. 232 (as amended by the Decree of the Cabinet of Ministers of Ukraine No. 713 dated 16.09.2015)]. *Ofitsiyni visnyk Ukrainy Official Bulletin of Ukraine*, 18, Art. 769 [in Ukrainian].

14. Ukhanova I.O. (2012). Rozvytok ta funktsionuvannia tekhnoparkiv: svitovyi dosvid ta spetsyfika v Ukraini [Development and functioning of industrial parks: world experience and specifics in Ukraine]. Odessa, ONEU [in Ukrainian].

15. Gritsenko A. (2016). «Ukrainskoye ekonomicheskoye chudo», ili Kuda vedut reformy? [“Ukrainian economic miracle”, or Where are the reforms?]. *Zerkalo nedeli – The mirror of the week*, June 17 (No. 22) [in Russian].

16. Ivaniuta S.P. Zahrozy u sferi ekolohichnoi bezpeky ta yikh vplyv na stan natsionalnoi bezpeky (monitorynh realizatsii Stratehii natsionalnoi bezpeky) [Threats in the field of environmental safety and their impact on the state of national security (monitoring the implementation of the National Security Strategy)]. (n.d.). Retrieved from <http://www.niss.gov.ua/articles/2530/> [in Ukrainian].

17. Libanova E.M., Horbulin V.P., Pyrozhkov S.I. et al. (2015). Polityka intehratsii ukrainskoho suspilstva v konteksti vyklykiv ta zahroz podii na Donbasi [Policy of integration of Ukrainian society in the context of challenges and threats of events in the Donbass]. Kyiv: NAS of Ukraine [in Ukrainian].

18. Vidrozhennia Donbasu: otsinka sotsialno-ekonomichnykh vtrat i priorytetni napriamy derzhavnoi polityky [Donbass Revival: Assessment of Socio-Economic Losses and Priority Areas of State Policy: Scientific Report]. (2015). Kyiv NAS of Ukraine [in Ukrainian].

АНОТАЦІЇ

Андрушків Б., Кирич Н., Погайдак О., Мельник Г. *Управління соціогуманітарними та економічними чинниками створення передумов шасливого шлюбу та зміцнення сімейних устоїв в Україні.* – С. 3.

Статтю присвячено одному з найактуальніших напрямів соціогуманітарного розвитку у взаємозв'язку з розвитком національної економіки. На основі аналізу передумов формування шасливого шлюбу, вивченні літератури та існуючого досвіду роботи сімейних інституцій виявлено проблеми у цій сфері суспільного життя.

Підтверджено, що цими та іншими обставинами обумовлюється гостра потреба у розробці загальнодержавної довготривалої соціальної програми у цій сфері життєдіяльності. Авторами запропоновано розробку: «Державної програми створення передумов шасливого шлюбу та зміцнення сімейних устоїв в Україні на період до 2025 р.».

З глобальних, загальнодержавних позицій виявлено причини виникнення сімейно-шлюбних проблем. Запропоновано шляхи їх розв'язання та створення передумов шасливого шлюбу і зміцнення сімейних устоїв в Україні, функціонування сім'ї та демографічного розвитку, рекомендовано здійснювати шляхом комплексного державного програмного застосування правових, соціально-економічних, соціально-педагогічних та психологічних засобів впливу.

Дослідження здійснено в умовах трансформаційної економіки посттоталітарного суспільства.

Ключові слова: шлюб, сімейні устої, суспільство, інновації, інноваційна політика, економіка, семіотика, стабільність, стратегія, ефективність, господарська діяльність, трансформаційне суспільство, Європейський Союз.

Антонюк В. П. *Соціальна політика забезпечення соціальної справедливості щодо вимушених переселенців.* – С. 10.

Обґрунтовано необхідність удосконалення соціальної політики стосовно ВПО на засадах справедливості. Досліджено теоретичні засади категорії «соціальна справедливість», визначено фундаментальні характеристики соціальної справедливості як важливого суспільного явища та умови її досягнення. Здійснено аналіз правових, соціально-економічних та інституціональних засад забезпечення соціальної справедливості в Україні, зроблено висновок, що в реальній практиці реалізація принципів соціальної справедливості в українському суспільстві залишається на низькому рівні. Досліджено становище ВПО в системі координат соціальної справедливості. Виявлено наявність у внутрішньо переміщених осіб України низку правових, економічних та соціальних проблем, які не вирішуються тривалий час. Мають місце численні порушення базових прав і свобод вимушених переселенців, обумовлених як недосконалістю законодавства, так і конфліктністю інтересів між ВПО і приймаючими громадами. Зроблено висновок про зниження рівня забезпечення базових принципів соціальної справедливості стосовно вимушених переселенців та наростання конфліктності в суспільстві з цього приводу.

Обґрунтовано пріоритетні напрями та механізми соціальної політики щодо підвищення рівня захисту прав ВПО в контексті реалізації принципів соціальної справедливості.

Ключові слова: соціальна політика, соціальна справедливість, внутрішньо переміщені особи, політика зайнятості, політика підвищення добробуту, захист прав ВПО.

Безхлібна А. П. *Аналіз підходів до визначення факторів регіональної конкурентоспроможності.* – С. 18.

Стаття присвячена дослідженню підходів закордонних вчених до визначення факторів регіональної конкурентоспроможності. Встановлено, що добробут населення є основною метою конкурентоспроможності, яка залежить від ряду факторів. Європейськими вченими зазвичай використовується системний підхід до визначення інтегрального показника конкурентоспроможності, що передбачає дослідження груп критеріїв, які відповідають інноваційному, інвестиційному та економічному розвитку в цілому.

Ключові слова: фактори, регіональна конкурентоспроможність, інфраструктура, інвестиції, інновації, регіон.

Бойченко М. В. *Проблеми транспортної логістики вантажних перевезень в Україні.* – С. 22.

У статті проаналізовано стан транспортної логістики вантажних перевезень в Україні та виявлено основні проблеми, які перешкоджають ефективності таких перевезень.

Надано пропозиції щодо вирішення цих проблем, які дозволять: оптимально планувати маршрути доставки продукції від виробника до споживача; ефективно використовувати власний або найманий рухомий склад; зменшити втрати від простою в очікуванні завантаження/розвантаження транспортного засобу або від неефективної роботи персоналу.

Вирішенню проблем незадовільного стану автомобільних доріг, недостатньої кількості вантажних терміналів та їх низького техніко-технологічного рівня, відсутності сучасних транспортних засобів, що відповідають світовим стандартам, повинна посприяти затверджена в Україні Національна транспортна стратегія до 2030 року «Drive Ukraine 2030».

Ключові слова: транспортна логістика, вантажні перевезення, проблеми, ефективність.

Борейко В. І. *Шляхи підвищення ефективності використання водних ресурсів України.* – С. 26.

В статті розкрито, що водні ресурси відіграють важливу роль у виробничо-господарській діяльності та задоволенні житлово-побутових потреб населення. Проведено аналіз водоспоживання та водовідведення, скидів забруднених вод, втрат води при транспортуванні та оборотного водопостачання. Показано, що окремі показники водоспоживання в Україні покращилися, проте, значні обсяги води втрачаються при транспортуванні, а оборотного та повторно-послідовного водопостачання зменшилися. Обґрунтовано, що, для підвищення ефективності використання водних ресурсів

Україні потрібно зменшити використання свіжих прісних вод, обмежити скидання у водойми забруднюючих речовин, підвищити коефіцієнт повторного використання водних ресурсів та освоювати технології опріснення морських водних ресурсів.

Ключові слова: водні ресурси, водоспоживання, повторне використання води, водовідведення, забруднюючі речовини, опріснення морських вод.

Брюховецька Н. Ю., Чорна О. А., Черних О. В. *Оцінка можливостей фінансування капітальних інвестицій за рахунок прибутку і амортизації.* — С. 29.

Метою статті є виявлення можливостей фінансування капітальних інвестицій за рахунок прибутку і амортизації. На базі аналізу сучасного стану і динаміки фінансового результату підприємств, їх прибутковості, амортизаційних відрахувань обґрунтовано можливість використання прибутку і амортизації у якості джерел фінансування інвестицій в умовах кризи. Висвітлено основні моменти і особливості розподілу прибутку і нарахування амортизації на вітчизняних підприємствах. Виокремлено переваги використання амортизації у якості власного джерела фінансування інвестицій. Із використанням методу кореляційно-регресійного аналізу досліджено вплив прибутку і амортизації на капітальні інвестиції. Доведено, що зростання прибутку і величини амортизації може сприяти зростанню капітальних інвестицій на підприємствах. Надано рекомендації щодо використання прибутку і амортизації у якості джерел фінансування інвестицій на вітчизняних підприємствах.

Ключові слова: капітальні інвестиції, прибуток, розподіл прибутку, амортизація, джерела фінансування інвестицій, фактори, кореляційний аналіз.

Бутенко А. І., Уманець Т. В., Шаталова Л. С. *Класифікатор інноваційних товарів: методичний аспект.* — С. 36.

Актуальність. Дослідження тенденцій розвитку вітчизняної економіки з урахуванням інноваційного вектору впливу на господарські процеси свідчить про те, що її характерною рисою є розірваність інноваційного циклу технологічного підприємництва, коли спостерігається організаційна неузгодженість між маркетинговими дослідженнями і безпосередньою комерціалізацією інновацій. Це значно перешкоджає формуванню інноваційних моделей управління економікою регіону з урахуванням інноваційного вектору розвитку, веде до необхідності оперативних коригувань інноваційного процесу або формування специфічних механізмів управління, які дозволяють прогнозувати майбутні інноваційні зміни. Однією з причин вищезначеної ситуації є відсутність інформації щодо інноваційної продукції, яка б відповідала вимогам як технологічних підприємств, так і її кінцевих споживачів.

Метою статті є розробка методичного підходу до формування класифікатора інноваційних товарів в контексті розвитку технологічного підприємництва.

Результати. Розвинено понятійно-категоріальний апарат теорії національної економіки в частині надання визначення таких понять, як: «загальноукраїнський класифікатор інноваційних товарів» (як систематизований перелік класифікаційних угруповань, найменувань та кодів видів інноваційних товарів на основі найбільш характерних ознак ринку інноваційних товарів) (далі – ЗУКІТ), «класифікаційна ознака

інноваційного товару» (як якість або властивість об'єкту, за яким здійснюється класифікація), «інноваційні товари» (як нові вироби, які створено технологічними підприємцями на основі нових ідей з метою задоволення вимог споживачів цих продуктів). Запропоновано методичний підхід до визначення основних груп інноваційних товарів за такими класифікаційними ознаками, як: рівень новизни, джерело фінансування, масштаб впровадження, вимоги технологічних підприємств, вимоги кінцевих споживачів, які дозволяють прискорити процес визначення рівня інноваційних товарів в залежності від новизни до результативності їх втілення; визначено основні етапи побудови ЗУКІТ, його потенційних споживачів, сфери використання.

Висновки. Однією з причин того, що інноваційна модель соціально-економічного розвитку України не працює є відсутність інформації щодо інноваційної продукції, яка б відповідала вимогам як технологічних підприємств, так і її кінцевих споживачів. Джерелом для накопичення такої інформації є класифікатор інноваційних товарів, але він в Україні відсутній. Пропонується: а) рекомендувати Державній службі статистики України запровадити звітність інноваційних товарів на регіональному рівні та за видами економічної діяльності за такими ознаками, як: рівень новизни інноваційної продукції, джерело фінансування, масштаб впровадження, вимоги технологічних підприємств, вимоги кінцевих споживачів; б) розробити структурну модель мотивації до розвитку внутрішнього ринку інноваційних товарів на базі запропонованого класифікатора інноваційних товарів.

Ключові слова: класифікатор, класифікація інновацій, інноваційний товар, ринок інноваційних товарів, інновації, високотехнологічна продукція, класифікаційна ознака інноваційного товару.

Гітис Т. П., Нікуліна А. А. *Дослідження сучасного стану трудових ресурсів України.* — С. 43.

У статті досліджено стан трудових ресурсів, який склався в Україні останніми роками, та запропоновано заходи щодо його поліпшення. Оцінено динаміку та вікову структуру чисельності працездатного населення України. Визначено критерії, що впливають на ринок праці, попит-пропозицію робочої сили. Проаналізовано та визначено основні тенденції міграції трудових ресурсів. Досліджено основні статистичні показники попиту та пропозиції трудових ресурсів за видами професійної діяльності. Приділено увагу порівняльному аналізу стану трудових ресурсів в Україні та за кордоном. На підставі міжнародних статистичних даних здійснено порівняльну оцінку оплати праці працівників. У статті практично обґрунтовано проблеми, що пов'язані з рівнем використання трудових ресурсів. Розглянуто економічний досвід європейських країн в ефективності використання трудових ресурсів. Зазначено напрями подолання негативних тенденцій у розвитку трудових ресурсів України.

Ключові слова: населення, трудові ресурси, робоча сила, працездатність, ринок праці, професія, міграція, заробітна плата, заборгованість.

Дейч М. Є. *Соціальна політика щодо ліквідації соціальної нерівності окремих прошарків населення.* — С. 48.

У статті проаналізовано стан соціального розвитку в Україні, визначено певні нерівності у соціальній безпеці окремих прошарків населення, обґрунтовано потребу зміни соціальної політики держави щодо забезпечення соціальної безпеки кожної людини незалежно від її приналежності до будь-якого прошарку суспільства або її фізичного стану.

Ключові слова: соціальний розвиток, соціальна політика, соціальна безпека, соціальна нерівність, прошарок.

Дятлова Ю. В. *Механізми розвитку та безпеки банківського кредитування: досвід країн ЄС та сучасні реалії.* – С. 51.

У статті систематизовано досвід країн ЄС з механізмів розвитку банківського кредитування. Визначено, що у докризовий період набув поширення механізм інтеграції національних ринків фінансових послуг. Показано, що реалізація інтеграційного механізму, як і високий ступінь концентрації капіталу, забезпечили європейським банкам лідируючі позиції. За наявності особливостей стану національних банківських систем, після кризи набув поширення механізм низьких відсоткових ставок за кредитами та від'ємного їх значення за депозитами. Для обґрунтованого запровадження такого механізму запропоновано використовувати систему індикаторів.

Ключові слова: банківська система, механізм розвитку та безпеки кредитування, інтеграційний механізм, механізм низьких відсоткових ставок, механізм від'ємних відсоткових ставок.

Жадько К. С., Падерін І. Д., Гуртова Н. В. *Теоретико-методологічні засади маркетингової діяльності на промислових підприємствах.* – С. 57.

Проведено узагальнення теоретичних та методичних основ маркетингу на промислових підприємствах. Приводяться основні теоретичні поняття маркетингу і дано визначення маркетингу в сучасних умовах, а також комплексу маркетингу. Приведено основні концепції розвитку сучасного маркетингу. Визначено порядок проведення дослідження маркетингу в умовах промислових підприємств. Звернено увагу на практичну реалізацію маркетингової політики на українському підприємстві «Провансаль ОРГАНІК».

Ключові слова: маркетингова діяльність, методологія маркетингу, товар, ціна, збут, реклама.

Жуков С. А., Маліношевська К. І. *Особливості формування стратегічних бюджетів людського капіталу.* – С. 61.

У статті запропоновано механізм трансформації стратегічних цілей людського капіталу на операційний рівень за допомогою системи бюджетування. Стратегічні бюджети людського капіталу промислового підприємства дозволяють не тільки розрахувати необхідні витрати підприємства на реалізацію стратегічних ініціатив, але й зробити прогноз витрат на майбутні періоди з наростаючим підсумком. Здійснено оцінку виконання бюджетних показників за допомогою стратегічних форм звітності, яка дає можливість вчасно проводити коректування стратегічних фінансових цілей підприємства, тобто носить стратегічний характер.

Ключові слова: стратегічні бюджети, стаття витрат, стратегічна відповідність, промислове підприємство, нефінансові показники людського капіталу,

стратегічні форми звітності, оцінка людського капіталу.

Задорожний Г. В. *Проривні методологічні засади антикризових досліджень національного господарства.* – С. 67.

Кризовий стан економічної науки і українського суспільства вимагає кардинального оновлення методології наукових досліджень, насамперед через введення до формату економічного мислення аналізу внутрішнього духовного світу людини-особистості, яка має духовно-біо-соціальну природу і є базовим свobodно-відповідальним творчим суб'єктом антикризових господарських трансформацій. Перехід до методу триалектики й особистої методології економічних досліджень відкриває широкі нові можливості розуміння сучасної глобальної кризи, що має насамперед духовні причини, а також ставить проблему формування і реалізації нової національної антикризової стратегії духовно-ноосферно-сталого господарського розвитку задля зростання добробуту українського народу.

Ключові слова: духовно-біо-соціальна природа людини, особистість, свобода-відповідальність, триалектика, особиста методологія досліджень господарства, стратегія духовно-ноосферно-сталого господарського розвитку.

Зось-Кіур М. В., Германенко О. М., Іщенко К. І. *Сучасні аспекти управління якістю продукції в умовах динамічного середовища.* – С. 74.

Розглядаються проблеми необхідності виготовлення продукції з високим рівнем якості. Обґрунтовується необхідність створення на підприємствах ефективної системи управління та контролю якості продукції. Визначається висока імовірність впливу використання соціальних мереж щодо поширення інформації про якість товарів серед споживачів.

Ключові слова: управління, якість продукції, системи контролю, стандартизація, сертифікація.

Іванов С. В. *Геоeкономічний простір: теоретичні аспекти маркетингу розширеної взаємодії у рамках економічних систем.* – С. 79.

Осмилено теоретичні аспекти діалектичної наступності в процесі освоєння світового економічного простору. Обґрунтовано, що перехід до нової моделі геоeкономічного простору здійснюється на принципах ринкової економіки, що потребує переосмислення теоретичних положень маркетингу розширеної взаємодії і маркетингу взаємин у рамках економічної системи. Показано, що в процесі взаємодії в умовах геоeкономічного простору необхідно вимірювати характеристики кожного етапу цього процесу. Розглянуто стан стійкості позиції національної економіки в умовах світової господарської системи при узгодженості трьох стратегічних компонентів: ситуації в Україні, що складається у зовнішній сфері; стану системи національних інтересів і пріоритетів; становища національної та регіональної економік України. Обґрунтовано, що введення в структуру функції економічного простору маркетингової функції диктується необхідністю реплікації економічного простору.

Ключові слова: геоeкономічний простір, маркетинг взаємодії, маркетинг взаємовідносин, реплікація економічного простору.

Івченкова О. Ю., Гарбуз О. А. *Сучасний стан та перспективні напрями розвитку сільського господарства в Україні.* – С. 89.

У статті проаналізовано показники соціально-економічного розвитку сільського господарства України. Визначено стратегічні напрями, які будуть сприяти ефективному соціально спрямованому розвитку сільського господарства України в цілому й Донецькій області зокрема, підвищенню його конкурентоздатності шляхом ефективного використання природних і людських ресурсів, стимулюванню розвитку малих і середніх сільськогосподарських товаровиробників, а також залученню сільських родин до товарного сільськогосподарського виробництва.

Ключові слова: сільськогосподарська галузь, розвиток аграрного сектора, сільське господарство, продукція сільського господарства, сільськогосподарське виробництво.

Каїра З. С., Єлецких С. Я., Свиначенко Т. І. *Системи управління трудовим потенціалом в логістичних операціях промислового підприємства.* – С. 95.

У статті розглянуто погляди різних авторів стосовно підходів та методів управління трудовим потенціалом підприємства. Наведено основні концепції, системи та принципи управління трудовим потенціалом підприємства. Показано, що витрати на управління персоналом, вимірювані за критеріями базових зарплат, вигід для працівників і податків, можуть поглинути велику частину бюджету промислового підприємства. Логістичні операції не максимізують функціональні можливості систем управління працею і не наближаються до повної реалізації переваг управління розвитком трудового потенціалу. Дієві підходи до управління робочою силою включають до управління трудовим потенціалом відповідність робітника і роботи, чіткий опис обов'язків робітника, встановлення стандартів ефективності, забезпечення комунікації працівників, їх навчання, тренінг та контроль. Показано, що системи управління працею LMS є одним з важливих компонентів пакету додатків логістичного ланцюжка поставок.

Ключові слова: принципи управління, трудовий потенціал, підприємство, витрати, продуктивність, тренінг, контроль, комунікація.

Кондратенко О. О., Ніколаєв О. Д. *Роль бізнес-інкубаторів у активізації інноваційного розвитку України.* – С. 99.

У статті висвітлюються питання складових механізму національної інноваційної системи, місця бізнес-інкубаторів у цьому механізмі. Проаналізовано вітчизняний досвід створення та функціонування бізнес-інкубаторів як новітніх структур розвитку економічного ринку. Визначено причини відставання впровадження у промисловість української моделі бізнес-інкубування від закордонних моделей. Проведено дослідження механізму функціонування бізнес-інкубаторів в Україні. Зроблено висновок щодо доцільності побудови мережі бізнес-інкубаторів в Україні.

Ключові слова: інновації, інноваційна інфраструктура, бізнес-ідеї, бізнес-інкубатори, комерціалізація інновацій, малий бізнес, державна підтримка, економічний розвиток.

Кочешкова І. М., Трушкіна Н. В. *Реверсивна логістика промислових відходів.* – С. 105.

У статті розглянуто принципи реверсивної логістики промислових відходів, її завдання та функції. Виявлено існуючі проблеми та встановлено, що рециклінг відходів є одним з головних напрямів еколого-економічної діяльності промислових підприємств на шляху до раціонального природокористування та сталого розвитку.

Надано пропозиції щодо шляхів вирішення цих проблем, внаслідок чого стане можливою економія паливно-енергетичних і матеріальних ресурсів, мінімізація негативного впливу на довкілля, перехід підприємств на замкнутий виробничий цикл і повернення в виробничий обіг відходів.

Ключові слова: реверсивна логістика, промислові відходи, довкілля, еколого-економічна діяльність.

Криворучко Г. В. *Технологія Блокчейн та перспективи її застосування в процесі бюджетування, орієнтованого на результат.* – С. 108.

У роботі розглядається сутність та особливості технології Blockchain. Досліджено можливість впровадження технології Blockchain в систему управління будівельним підприємством на основі бюджетування, орієнтованого на результат (БОР).

Ключові слова: Blockchain; технологія Blockchain; відкритий Blockchain; закритий Blockchain; загальнодоступний Blockchain; ексклюзивний Blockchain; бюджетування, орієнтоване на результат.

Латишева О. В., Підгора Є. О. *Витрати підприємств: суть, сучасні підходи до їх оцінки та управління.* – С. 113.

У статті узагальнено погляди вчених щодо сутності категорії «управління витратами», визначено суть методів обліку витрат і методів управління витратами, встановлено відмінності між ними у вітчизняній та закордонній практиці. У статті визначено суть та умови застосування сучасних методів управління витратами у вітчизняній практиці господарювання в контексті розмежування понять обліку витрат і управління витратами. У процесі дослідження було встановлено, що усі сучасні методи обліку витрат пов'язані виключно із фіксацією та реєстрацією даних про витрати, а методи управління витратами передбачають цілеспрямовану дію відповідальних осіб на відповідні об'єкти управління. У статті для аналізу стану витрат та рівня собівартості продукції підприємства пропонується використовувати інструментарій системного підходу.

Ключові слова: витрати, собівартість продукції, управління витратами, методи управління витратами, методи обліку витрат, оцінка витрат, методи калькуляції собівартості.

Ляшенко В. І., Солдак М. О. *Модернізація промисловості регіонів в контексті територіальної та функціональної децентралізації.* – С. 120.

Статтю присвячено питанням модернізації промисловості регіонів в контексті територіальної та функціональної децентралізації. Виявлено та співставлено деякі сучасні тенденції децентралізації та реформування територіального устрою в Італії, Франції та Німеччині. Запропоновано виділення в Україні восьми економічних районів, як неадміністративних агрегацій, що утворюються шляхом об'єднання менших

адміністративних одиниць (областей) з урахуванням соціально-економічного, культурного, історичного аспектів, та формуються навколо наукових центрів НАН України та МОН України, і відповідають рівню NUTS I за номенклатурою територіальних одиниць ЄС. Визнання наукових центрів ключовими акторами формування регіональної інноваційної системи економічного району дає можливість говорити про появу нових форм досягнення функціональної децентралізації, завдяки формуванню мережі акторів (наукових центрів НАН України та МОН України), які зорієнтовані на виконання конкретних функцій з метою науково-інноваційного забезпечення модернізації промисловості.

Ключові слова: модернізація, промисловість, регіон, децентралізація, економічний район, науковий центр, інновації.

Мадих А. А., Охтень О. О., Дасів А. Ф. *Економіко-математичне моделювання смарт-підприємств: світовий досвід та перспективи.* – С. 130.

Стаття присвячена аналізу світового досвіду моделювання смарт-підприємств і перспективам такого моделювання стосовно країн з емерджентною економікою. На основі виконаного аналізу в статті сформульовано рекомендації щодо економіко-математичного моделювання смарт-підприємств у країнах з емерджентною економікою. Аргументовано, що таке моделювання не вимагає створення принципово нових типів моделей і може бути здійснено шляхом розвитку добре відомих моделей з додатковою параметризацією окремих специфічних умов, пов'язаних з інституціональними особливостями конкретної країни або території, рівнем розвитку її промисловості та застосовуваних у ній інформаційних технологій. Для врахування особливостей технологічного та інституційного розвитку таких країн при обґрунтуванні створення смарт-підприємств запропоновано ряд найбільш перспективних напрямів економіко-математичного моделювання, включаючи використання виробничих функцій, мережевих оптимізаційних моделей, моделей міжгалузевого балансу й імітаційних моделей на базі стохастичних залежностей.

Ключові слова: промисловість 4.0; цифрові технології; промисловий Інтернет речей; смарт-підприємства; смарт-промисловість; великі дані; економіко-математичне моделювання.

Нечволода Л. В., Гудкова К. Ю., Лучинецький В. В. *Дослідження сучасних математичних підходів до прийняття рішень у галузі управління людськими ресурсами промислового підприємства.* – С. 143.

У статті розглянуто поняття «персонал» та «людський ресурс» підприємства, визначено особливості оцінки персоналу та оцінки людських ресурсів підприємства. Проаналізовано методи оцінки персоналу та людських ресурсів підприємства. Дана характеристика сутності цих методів та використання математичного інструментарію в них. Розглянута можливість використання експертної нечіткої технології для оцінки професійних та соціально-психологічних характеристик персоналу та теорії штучних нейронних мереж при призначенні працівників на виконання виробничих завдань.

Ключові слова: людські ресурси, персонал, економетрична модель, метод експертної оцінки, оптимізаційна модель, розподіл завдань, штучні нейронні мережі, нечітка експертна технологія.

Палига Є. М., Босак І. П. *Методологія розвитку видавничо-поліграфічної діяльності регіонів України в умовах інституційних змін.* – С. 150.

У статті обґрунтовано теоретико-методологічні основи забезпечення розвитку видавничо-поліграфічної діяльності (ВПД) регіонів України. Виявлено взаємозв'язки і взаємовідносини серед основних учасників видавничо-поліграфічного ринку. Розкрито суть механізму регіонального управління ВПД та вплив інституційних чинників на розвиток ВПД. Теоретично обґрунтовано складний інтеграційний процес під впливом інституційних змін у середовищі регіонів на основі Державної стратегії регіонального розвитку.

Ключові слова: методологія, трансформація, видавничо-поліграфічна діяльність, ефективність, ринок, інституційні чинники, стратегія, регіон.

Ситник Є. А. *Можливі негативні наслідки реструктуризації бюджетної заборгованості в Україні за допомогою казначейських векселів.* – С. 158.

У статті розглянуто історію спроб, до яких вдавалися в Україні, реструктурувати бюджетну заборгованість за певними видатками державного бюджету шляхом видачі фінансових векселів. Проаналізовано нормативно-правову базу щодо цього питання. Зроблено прогноз ситуації у грошово-кредитній сфері України у випадку масової емісії фінансових казначейських векселів та потрапляння їх в канали грошового обігу. Серед негативних наслідків цього названо, зокрема, сурогатизація грошового обігу, а також вимивання обігових коштів підприємств, розширення масштабів тіньової економіки та роздвоєння валютного курсу. Зроблено висновок про необхідність створення дієвих механізмів контролю за можливою казначейською емісією з боку Верховної Ради України та Національного Банку.

Ключові слова: вексель, казначейські векселі, казначейські білети, грошові сурогати, сурогатизація грошового обігу, тіньова готівкова складова грошового обігу.

Смирнова І. І., Сімаков К. І. *Інноваційні технології управління персоналом на підприємстві.* – С. 154.

У статті надано загальне поняття інновації та визначено сутність інновацій у системі управління персоналом. Узагальнено існуючі погляди науковців до основних концепцій управління персоналом підприємства та визначено роль сучасних персонал-технологій. Розглянуто сутність аутсорсингу та охарактеризовано його форми й види. Представлено класифікацію аутсорсингу за видами діяльності. Визначено доцільність використання аутсорсингу персоналу, його переваги та негативні наслідки.

Ключові слова: інновації, управління персоналом, персонал-технології, аутсорсинг, аутсорсинг персоналу.

Усоський В. М. *Сутність криптовалюти та історичні передумови виникнення абстрактного зобов'язання як умови емісії банком кредитних грошей.* – С. 163.

Стаття присвячена порівняльному аналізу сутності криптовалюти та фідучіарних грошей у контексті історичних передумов виникнення абстрактного зобов'язання як умови емісії кредитних грошей. Майнер виробляє криптовалюту як цифровий товарний актив для продажу на товарному ринку. Виявлення економічної сутності криптовалюти актуальне для цілей її юридичної легалізації в економіці Білорусі та пошуку її адекватного нормативно-правового визначення в правовій системі.

Ключові слова: кредитні гроші як універсальні безумовні фінансові зобов'язання і вимоги, криптовалюта як цифровий товар, майнер, банківська система, абстрактне зобов'язання, простий борг, вексель, регрес, протест.

Шевченко Н. Ю., Верещак О. О. *Оцінка пожежного ризику на АЗС: моделювання, аналіз, прийняття рішень.* — С. 167.

Розроблено методичні підходи до оцінки пожежного ризику з метою своєчасного визначення можливої загрози і реалізації профілактичних заходів щодо зниження рівня ризику. Для врахування невизначеності характеру і умов розвитку пожежі запропоновано тимчасові характеристики оцінювати за допомогою імітаційного моделювання, використовуючи рівномірний і нормальний закони розподілу випадкової величини. Для формування сценаріїв розвитку пожежі сформульовані чинники зовнішнього і внутрішнього середовища, які безпосередньо впливають на тенденцію (масштаб) його розвитку (місце виникнення, закономірності поширення, початкова область, параметри довкілля, початкові параметри приміщення), представлені експертні оцінки кожного альтернативного варіанту чинників. Для зниження рівня ризику представлений перелік можливих профілактичних заходів, що мають певний рівень ефективності зниження ризику, вибір яких здійснюється методом динамічного програмування.

Ключові слова: автозаправні станції і комплекси, пожежний ризик, ймовірність виникнення пожежонебезпечних ситуацій, моделювання часових характеристик процесу евакуації людей, сценарії розвитку пожежі, заходи щодо зниження ризику, прийняття рішення, динамічне програмування.

Шелеметьєва Т. В. *Систематизація принципів управління розвитком туризму в умовах трансформації національної економіки.* — С. 171.

У статті досліджено класичні та сучасні підходи до класифікації принципів управління. Класики менеджменту запропонували декілька підходів до класифікації принципів управління. У 1912 р. Г. Емерсон у своїй головній праці «Дванадцять принципів продуктивності» сформулював 12 принципів раціонального управління. Анрі Файоль, засновник «теорії адміністрування», пояснив сутність 14 основних адміністративних принципів у праці «Загальне і промислове управління». Найповніше сформулювали групи принципів управління в своїй книзі «Принципи управління: аналіз управлінських функцій» Г. Кунц та С. О'Донне.

Вони згрупували принципи управління відповідно до функцій управління: 10 принципів планування; 15 — організації; 10 — мотивації і 14 принципів контролю.

Відзначено, що на сучасному етапі пропонують поділяти принципи управління на основні (загальні), дія яких поширюється на всі організації і всю систему управління, та часткові (особливі), які стосуються тільки окремих частин, елементів системи управління. Окремі з часткових принципів управління мали місце у вітчизняній економіці з 20-х років ХХ ст., пізніше збагачувалися, а за умов ринкових реформ набули надзвичайної важливості. Але багато вчених дотримуються єдиної думки, що загальні принципи необхідно не тільки враховувати, але і неухильно їх дотримуватися.

Виокремлено систему принципів управління в туризмі з урахуванням особливостей її функціонування та управління: принцип багатфункціональності, принцип державної законності, принцип системності, принцип інтеграції, принцип партнерства, принцип мотивації, принцип орієнтації, принцип мобільності і стійкості системи управління туризмом. Дотримання запропонованої системи принципів управління сприятиме ефективному розвитку туристичної галузі особливо на сучасному етапі трансформаційних процесів в економіці України.

За результатами узагальнення різноманіття визначень до трактування сутності «принципи управління» у роботі запропоновано авторське більш розгорнуте визначення поняття «принципи управління в туризмі» як положення, правила, ідеї, закономірності, або «лінії» поведінки керівників державного, регіонального, місцевого рівнів щодо здійснення ними управлінських функцій (планування, організації, мотивації, контролю), які забезпечать успішність функціонування туристичної галузі й ефективний розвиток як окремих підприємств і організацій, так і туристичних дестинацій.

Ключові слова: принципи управління, туризм, система, загальні принципи, часткові принципи, визначення, підходи, трансформаційні процеси.

Ястремський О. І. *Ключові та ефективні види економічної діяльності України.* — С. 177.

Проведені розрахунки з визначення ступенів впливовості галузей (видів економічної діяльності, ВЕД) національної економіки з погляду діади «кінцеве використання — випуски». Запропоновано нові методи класифікації галузей з погляду впливів «випуски — кінцеве використання». Проведено розрахунки за матеріалами таблиць «витрати — випуск» (міжгалузевого балансу) України. Зображено мапи топології впливовості ВЕД за прямими і зворотними зв'язками. Визначені ключові, прямо, зворотно, слабо орієнтовані, ефективні, прямо, зворотно ефективні ВЕД України.

Ключові слова: міжгалузевий баланс, ключові, прямо, зворотно, ефективні, прямо зворотно ефективні галузі.

АННОТАЦИИ

Андрушків Б., Кирич Н., Погайдак О., Мельник Г. *Управління соціогуманітарними та економічними факторами створення умов щасливого шлюбу та зміцнення сімейних устоїв в Україні.* — С. 3.

Стаття присвячена одному з самих актуальних напрямків соціогуманітарного розвитку в взаємозв'язку з розвитком національної економіки. На основі аналізу передумов формування щасливого шлюбу, вивчення літератури та існуючого досвіду роботи сімейних інститутів виявлені проблеми в цій сфері суспільної життя.

Підтверджено, що цими та іншими обставинами обумовлюється гостра потреба в розробці загальнодержавної довготривалої соціальної програми в цій сфері життєдіяльності. Авторами запропоновано розробку «Державної програми створення передумов щасливого шлюбу та зміцнення сімейних устоїв в Україні на період до 2025 г.».

Із глобальних, загальних державних позицій виявлені причини виникнення сімейно-шлюбних проблем. Запропоновано шляхи їх вирішення та створення передумов щасливого шлюбу та зміцнення сімейних устоїв в Україні, функціонування родини та демографічного розвитку, рекомендовано здійснювати шляхом комплексного державного програмного застосування правових, соціально-економічних, соціально-педагогічних та психологічних засобів впливу.

Дослідження здійснено в умовах трансформаційної економіки посттоталітарного суспільства.

Ключові слова: шлюб, сімейні основи, суспільство, інновації, інноваційна політика, економіка, семиотика, стабільність, стратегія, ефективність, господарська діяльність, трансформаційне суспільство, Європейський Союз.

Антонюк В. П. *Соціальна політика забезпечення соціальної справедливості для примусово переміщених осіб.* — С. 10.

В статті зроблено обґрунтування необхідності вдосконалення соціальної політики стосовно внутрішньо переміщених осіб на принципах справедливості. Досліджено теоретичні основи категорії «соціальна справедливість», визначено основні характерні ознаки соціальної справедливості як важливого соціального явища та умови для її досягнення. Здійснено аналіз правових, соціально-економічних, інституціональних принципів забезпечення соціальної справедливості в Україні, зроблено висновок, що в реальній практиці впровадження принципів соціальної справедливості в українському суспільстві залишається на низькому рівні. Досліджено положення ВПЛ в системі координат соціальної справедливості. Виявлено наявність в середовищі внутрішньо переміщених осіб України ряду правових, економічних та соціальних проблем, які тривало не вирішуються. Існують численні порушення основних прав та свобод внутрішньо переміщених осіб, обумовлених недосконалістю законодавчої бази та конфліктом інтересів між ВПЛ та приймаючими громадами. Обґрунтовано висновок про те, що сталося зниження рівня забезпечення базових принципів соціальної справедливості стосовно ВПЛ, що створює ґрунт для підвищення

конфліктності в суспільстві. Обґрунтовано пріоритетні напрями та механізми вдосконалення соціальної політики стосовно ВПЛ, спрямовані на підвищення рівня захисту їх прав для досягнення вищої соціальної справедливості.

Ключові слова: соціальна політика, соціальна справедливість, внутрішньо переміщені особи, політика зайнятості, політика підвищення благополуччя, захист прав ВПЛ.

Бесхлебная А. П. *Аналіз підходів до визначення факторів регіональної конкурентоспроможності.* — С. 18.

Стаття присвячена дослідженню підходів зарубіжних вчених до визначення факторів регіональної конкурентоспроможності. Встановлено, що благополуччя населення є основною метою конкурентоспроможності, яка залежить від ряду факторів. Європейськими вченими зазвичай використовується системний підхід до визначення інтегрального показника конкурентоспроможності, що передбачає дослідження груп критеріїв, які відповідають інноваційному, інвестиційному та економічному розвитку в цілому.

Ключові слова: фактори, регіональна конкурентоспроможність, інфраструктура, інвестиції, інновації, регіон.

Бойченко Н. В. *Проблеми транспортної логістики вантажних перевезень в Україні.* — С. 22.

В статті проаналізовано стан транспортної логістики вантажних перевезень в Україні та виявлені основні проблеми, які перешкоджають ефективності таких перевезень.

Наведено пропозиції щодо вирішення цих проблем, які дозволяють: оптимально планувати маршрути доставки продукції від виробника до споживача; ефективно використовувати власний або найманий подвижний склад; зменшити витрати на очікування завантаження/розвантаження транспортного засобу або на неефективну роботу персоналу.

Розв'язання проблем незадовільного стану автомобільних доріг, недостатньої кількості вантажних терміналів та їх низького техніко-технологічного рівня, відсутності сучасних транспортних засобів, які відповідають світовим стандартам, повинна допомогти утвердити в Україні національну транспортну стратегію до 2030 року «Drive Ukraine 2030».

Ключові слова: транспортна логістика, вантажні перевезення, проблеми, ефективність.

Борейко В. І. *Шляхи підвищення ефективності використання водних ресурсів України.* — С. 26.

В статті розкрито, що водні ресурси грають важливу роль у виробничо-господарській діяльності та задоволенні життєво-побутових потреб населення. Проведено аналіз водопотреблення та водовідведення, скинутих забруднених вод, втрати води при транспортуванні та оборотного водопостачання. Показано, що окремі показники водопотреблення в Україні покращилися, однак, значні обсяги води втрачаються в час транспортування, а оборотного та повторного послідовного водопостачання зменшилися. Обґрунтовано, що для підвищення

эффективности использования водных ресурсов Украине нужно уменьшить использование свежих пресных вод, ограничить сброс в водоемы загрязняющих веществ, повысить коэффициент повторного использования водных ресурсов и осваивать технологии опреснения морских водных ресурсов.

Ключевые слова: водные ресурсы, водопотребление, повторное использование воды, водоотведение, загрязняющие вещества, опреснения морских вод.

Брюховецкая Н. Е., Черная А. А., Черных Е. В. *Оценка возможностей финансирования капитальных инвестиций за счет прибыли и амортизации.* — С. 29.

Целью статьи является выявление возможностей финансирования капитальных инвестиций за счет прибыли и амортизации. На базе анализа современного состояния и динамики финансового результата предприятий, их доходности, амортизационных отчислений обоснована возможность использования прибыли и амортизации в качестве источников финансирования инвестиций в условиях кризиса. Освещены основные моменты и особенности распределения прибыли и начисления амортизации на отечественных предприятиях. Выделены преимущества использования амортизации в качестве собственного источника финансирования инвестиций. С использованием метода корреляционно-регрессионного анализа исследовано влияние прибыли и амортизации на капитальные инвестиции. Доказано, что рост прибыли и величины амортизации может способствовать росту капитальных инвестиций на предприятиях. Даны рекомендации по использованию прибыли и амортизации в качестве источников финансирования инвестиций на отечественных предприятиях.

Ключевые слова: капитальные инвестиции, прибыль, распределение прибыли, амортизация, источники финансирования инвестиций, факторы, корреляционный анализ.

Бутенко А. И., Уманец Т. В., Шаталова Л. С. *Классификатор инновационных товаров: методический аспект.* — С. 36.

Актуальность. Исследование тенденций развития отечественной экономики с учетом инновационного вектора влияния на хозяйственные процессы свидетельствует о том, что ее характерной чертой является разорванность инновационного цикла технологического предпринимательства, когда наблюдается организационная несогласованность между маркетинговыми исследованиями и непосредственной коммерциализацией инноваций. Это значительно препятствует формированию инновационных моделей управления экономикой региона с учетом инновационного вектора развития, ведет к необходимости оперативных корректировок инновационного процесса или формирования специфических механизмов управления, которые позволяют прогнозировать будущие инновационные изменения. Одной из причин вышеупомянутой ситуации является отсутствие информации об инновационной продукции, соответствующей требованиям как технологических предпринимателей, так и ее конечных потребителей.

Целью статьи является разработка методического подхода к формированию классификатора инновационных товаров в контексте развития технологического предпринимательства.

Результаты. Развита понятийно-категориальная аппарат теории национальной экономики в части предоставления определения таких понятий, как «всеукраинский классификатор инновационных товаров»

(как систематизированный перечень классификационных группировок, наименований и кодов видов инновационных товаров на основе наиболее характерных признаков рынке инновационных товаров) (далее — ВУКИТ), «классификационный признак инновационного товара» (как качество или свойство объекта, по которому осуществляется классификация), «инновационные товары» (как новые изделия, созданные технологическими предпринимателями на основе новых идей с целью удовлетворения потребностей потребителей этих продуктов). Предложен методический подход к определению основных групп инновационных товаров по таким классификационным признакам, как: уровень новизны, источник финансирования, масштаб внедрения, требования технологических предпринимателей, требования конечных потребителей, которые позволяют ускорить процесс определения уровня инновационных товаров в зависимости от новизны к результативности их воплощения; определены основные этапы построения ВУКИТ, его потенциальных потребителей, сферы использования.

Выводы. Одной из причин того, что инновационная модель социально-экономического развития Украины не работает является отсутствие информации об инновационной продукции, соответствующей требованиям как технологических предпринимателей, так и ее конечных потребителей. Источником для накопления такой информации является классификатор инновационных товаров, но он в Украине отсутствует. Предлагается: а) рекомендовать Государственной службе статистики Украины ввести отчетность инновационных товаров на региональном уровне и по видам экономической деятельности по таким признакам, как: уровень новизны инновационной продукции, источник финансирования, масштаб внедрения, требования технологических предпринимателей, требования конечных потребителей; б) разработать структурную модель мотивации к развитию внутреннего рынка инновационных товаров на базе предложенного классификатора инновационных продуктов.

Ключевые слова: классификатор, классификация инноваций, инновационный продукт, рынок инновационных товаров, инновации, высокотехнологичная продукция, классификационный признак инновационного продукта.

Гитис Т. П., Никулина А. А. *Исследование современного состояния трудовых ресурсов Украины.* — С. 43.

В статье исследовано состояние трудовых ресурсов, сложившееся в Украине в последние годы, и предложены мероприятия по его улучшению. Оценены динамика и возрастная структура численности трудоспособного населения Украины. Определены критерии, влияющие на рынок труда, спрос-предложение рабочей силы. Проанализированы и определены основные тенденции миграции трудовых ресурсов. Исследованы основные статистические показатели спроса и предложения трудовых ресурсов по видам профессиональной деятельности. Уделено внимание сравнительному анализу состояния трудовых ресурсов в Украине и за рубежом. На основании международных статистических данных осуществлена сравнительная оценка оплаты труда работников. В статье практически обоснованы проблемы, связанные с уровнем использования трудовых ресурсов. Рассмотрен экономический опыт европейских стран в эффективности использования трудовых ресурсов. Выделены направления преодоления негативных тенденций в развитии трудовых ресурсов Украины.

Ключевые слова: население, трудовые ресурсы, рабочая сила, трудоспособность, рынок труда, професия, миграция, заработная плата, задолженность.

Дейч М. Е. *Социальная политика относительно ликвидации социального неравенства отдельных прослоек населения.* — С. 48.

В статье проанализировано состояние социального развития в Украине, определены некоторые неравенства в социальной безопасности отдельных прослоек населения, обоснована необходимость изменения социальной политики государства по обеспечению социальной безопасности каждого человека независимо от его принадлежности к какой-либо прослойке общества или его физического состояния.

Ключевые слова: социальное развитие, социальная политика, социальная безопасность, социальное неравенство, прослойка.

Дятлова Ю. В. *Механизмы развития банковского кредитования: опыт стран ЕС и современные реалии.* — С. 51.

В статье систематизирован опыт стран ЕС по механизмам развития банковского кредитования. Установлено, что в докризисный период получил распространение механизм интеграции национальных рынков финансовых услуг. Показано, что реализация интеграционного механизма, как и высокая степень концентрации капитала, обеспечили европейским банкам лидирующие позиции. При наличии особенностей состояния национальных банковских систем, после кризиса получил распространение механизм низких процентных ставок по кредитам и отрицательного их значения по депозитам. Для обоснованного внедрения такого механизма предложено использовать систему индикаторов.

Ключевые слова: банковская система, механизм развития и безопасности кредитования, интеграционный механизм, механизм низких процентных ставок, механизм отрицательных процентных ставок.

Жадько К. С., Падерин И. Д., Гуртова Н. В. *Теоретико-методологические основы маркетинговой деятельности на промышленных предприятиях.* — С. 57.

Проведено обобщение теоретических и методических основ маркетинга на промышленных предприятиях. Приводятся основные теоретические понятия маркетинга и дано определение маркетинга в современных условиях, а также комплекса маркетинга. Приведены основные концепции развития современного маркетинга. Определен порядок проведения исследования маркетинга в условиях промышленных предприятий. Обращено внимание на практическую реализацию маркетинговой политики на украинском предприятии «Провансаль ОРГАНИК».

Ключевые слова: маркетинговая деятельность, методология маркетинга, товар, цена, сбыт, реклама.

Жуков С. А., Малиношевская Е. И. *Особенности формирования стратегических бюджетов человеческого капитала.* — С. 61.

В статье предложен механизм трансформации стратегических целей человеческого капитала на операционный уровень с помощью системы бюджетирования. Стратегические бюджеты человеческого капитала промышленного предприятия позволяют не только рассчитать необходимые затраты предприятия на реализацию стратегических инициатив, но и сделать прогноз затрат на будущие периоды с нарастаю-

щим итогом. Осуществлена оценка выполнения бюджетных показателей с помощью стратегических форм отчетности, которая дает возможность своевременно проводить корректировку стратегических финансовых целей предприятия, то есть носит стратегический характер.

Ключевые слова: стратегические бюджеты, статья затрат, стратегическое соответствие, промышленное предприятие, нефинансовые показатели человеческого капитала, стратегические формы отчетности, оценка человеческого капитала.

Задорожный Г. В. *Прорывные методологические основания антикризисных исследований национального хозяйства.* — С. 67.

Кризисное состояние экономической науки и украинского общества требует кардинального обновления методологии научных исследований, прежде всего посредством введения в формат экономического мышления анализа внутреннего духовного мира человека-личности, который имеет духовно-био-социальную природу и является базовым свободно-ответственным творческим субъектом антикризисных хозяйственных трансформаций. Переход к методу триалектики и личностной методологии экономических исследований открывает новые широкие возможности понимания современного глобального кризиса, что имеет изначально духовные причины, а также ставит проблему формирования и реализации новой национальной антикризисной стратегии духовно-ноосферно-устойчивого хозяйственного развития.

Ключевые слова: духовно-био-социальная природа человека, личность, свобода-ответственность, триалектика, личностная методология исследований хозяйства, стратегия духовно-ноосферно-устойчивого хозяйственного развития.

Зось-Киор Н. В., Германенко А. Н., Ищенко Е. И. *Современные аспекты управления качеством продукции в динамических условиях.* — С. 74.

Рассматриваются проблемы необходимости производства продукции с высоким уровнем качества. Обосновывается необходимость создания на предприятиях эффективной системы управления и контроля качества продукции. Определяется высокая вероятность влияния использования социальных сетей по распространению информации о качестве товаров среди потребителей.

Ключевые слова: управление, качество продукции, системы контроля, стандартизация, сертификация.

Иванов С. В. *Геоэкономическое пространство: теоретические аспекты маркетинга расширенного взаимодействия в рамках экономических систем.* — С. 79.

Осмыслены теоретические аспекты диалектической преемственности в процессе освоения мирового экономического пространства. Обосновано, что переход к новой модели геоэкономического пространства осуществляется на принципах рыночной экономики, что требует переосмысления теоретических положений маркетинга расширенного взаимодействия и маркетинга взаимоотношений в рамках экономической системы. Показано, что в процессе взаимодействия в условиях геоэкономического пространства необходимо измерять характеристики каждого этапа этого процесса. Рассмотрено состояние устойчивости позиции национальной экономики в условиях мировой хозяйственной системы при согласованности трех стратегических компонентов: ситуации в Украине, которая

происходит во внешней сфере; состояния системы национальных интересов и приоритетов; положения национальной и региональной экономик Украины. Обосновано, что введение в структуру функции экономического пространства маркетинговой функции диктуется необходимостью репликации экономического пространства.

Ключевые слова: геоэкономическое пространство, маркетинг взаимодействия, маркетинг взаимоотношений, репликация экономического пространства.

Ивченко Е. Ю., Гарбуз А. А. *Современное состояние и перспективные направления развития сельского хозяйства в Украине.* — С. 89.

В статье проанализированы показатели социально-экономического развития сельского хозяйства Украины. Определены стратегические направления, которые будут способствовать эффективному социально направленному развитию сельского хозяйства Украины в целом и Донецкой области в частности, повышению его конкурентоспособности путем эффективного использования природных и человеческих ресурсов, стимулированию развития малых и средних сельскохозяйственных товаропроизводителей, а также привлечению сельских семей к товарному сельскохозяйственному производству.

Ключевые слова: сельскохозяйственная отрасль, развитие аграрного сектора, сельское хозяйство, продукция сельского хозяйства, сельскохозяйственное производство.

Каира З. С., Елецких С. Я., Свиначенко Т. И. *Системы управления трудовым потенциалом в логистических операциях промышленного предприятия.* — С. 95.

В статье рассмотрены взгляды различных авторов относительно подходов и методов управления трудовым потенциалом предприятия. Приведены основные концепции, системы и принципы управления трудовым потенциалом предприятия. Показано, что затраты на управление персоналом, измеряемые по критериям базовых зарплат, выгод для работников и налогов, могут поглотить большую часть бюджета промышленного предприятия. Логистические операции не максимизируют функциональные возможности систем управления трудом и не приближаются к полной реализации преимуществ управления развитием трудового потенциала. Действенные подходы к управлению рабочей силой включают в управление трудовым потенциалом соответствие рабочего и работы, четкое описание обязанностей рабочего, установление стандартов эффективности, обеспечение коммуникации работников, их обучение, тренинг и контроль. Показано, что системы управления трудом LMS являются одним из важных компонентов пакета приложений логистической цепочки поставок.

Ключевые слова: принципы управления, трудовой потенциал, предприятие, затраты, производительность, тренинг, контроль, коммуникация.

Кондратенко О. А., Николаев А. Д. *Роль бизнес-инкубаторов в активизации инновационного развития Украины.* — С. 99.

В статье освещаются вопросы составляющих механизма национальной инновационной системы, места бизнес-инкубаторов в этом механизме. Проанализирован отечественный опыт создания и функционирования бизнес-инкубаторов как новейших структур развития экономического рынка. Определены причины отставания внедрения в промышленность

украинской модели бизнес-инкубаторства от зарубежных моделей. Проведено исследование механизма функционирования бизнес-инкубаторов в Украине. Сделан вывод относительно целесообразности построения сети бизнес-инкубаторов в Украине.

Ключевые слова: инновации, инновационная инфраструктура, бизнес-идеи, бизнес-инкубаторы, коммерциализация инноваций, малый бизнес, государственная поддержка, экономическое развитие.

Кочешкова И. Н., Трушкина Н. В. *Реверсивная логистика промышленных отходов.* — С. 105.

В статье рассмотрены принципы реверсивной логистики промышленных отходов, ее задачи и функции. Выявлены существующие проблемы и установлено, что рециклинг отходов является одним из главных направлений эколого-экономической деятельности промышленных предприятий на пути к рациональному природопользованию и устойчивому развитию.

Даны предложения относительно путей решения этих проблем, в результате чего станет возможной экономия топливно-энергетических и материальных ресурсов, минимизация негативного влияния на окружающую среду, переход предприятий на замкнутый производственный цикл и возвращение в производственный оборот отходов.

Ключевые слова: реверсивная логистика, промышленные отходы, окружающая среда, эколого-экономическая деятельность.

Криворучко А. В. *Технология Блокчейн и перспективы ее использования в процессе бюджетирования, ориентированного на результат.* — С. 108.

В работе рассматривается сущность и особенности технологии Blockchain. Исследована возможность внедрения технологии Blockchain в систему управления строительным предприятием на основе бюджетирования, ориентированного на результат (БОР).

Ключевые слова: Blockchain; технология Blockchain; открытый Blockchain; закрыт Blockchain; общедоступный Blockchain; эксклюзивный Blockchain; бюджетирование, ориентированное на результат.

Латышева Е. В., Подгора Е. А. *Затраты предприятий: суть, современные подходы к их оценке и управлению.* — С. 113.

В статье обобщены взгляды ученых относительно сущности категории «управления затратами», определена суть методов учета затрат и методов управления затратами, установлены отличия между ними в отечественной и зарубежной практике. В статье определены суть и условия применения современных методов управления затратами в отечественной практике хозяйствования в контексте разграничения понятий учета затрат и управления затратами. В процессе исследования было установлено, что все современные методы учета затрат связаны исключительно с фиксацией и регистрацией данных о затратах, а методы управления затратами предусматривают целеустремленное действие ответственных лиц на соответствующие объекты управления. В статье для анализа состояния затрат и уровня себестоимости продукции предприятия предлагается применять инструментарий системного подхода.

Ключевые слова: затраты, себестоимость продукции, управления затратами, методы управления затратами, методы учета затрат, оценка затрат, методы калькуляции себестоимости.

Ляшенко В. И., Солдак М. А. *Модернизация промышленности регионов в контексте территориальной и функциональной децентрализации.* — С. 120.

Статья посвящена вопросам модернизации промышленности регионов в контексте территориальной и функциональной децентрализации. Выявлены и сопоставлены некоторые современные тенденции децентрализации и реформирования территориального устройства в Италии, Франции и Германии. Предложено выделение в Украине восьми экономических районов, как неадминистративных агрегаций, образующиеся путем объединения меньших административных единиц (областей) с учетом социально-экономического, культурного, исторического аспектов, которые формируются вокруг научных центров НАН Украины и МОН Украины и соответствуют уровню NUTS I номенклатуры территориальных единиц ЕС. Признание научных центров ключевыми акторами формирования региональной инновационной системы экономического района дает возможность говорить о появлении новых форм достижения функциональной децентрализации, благодаря формированию сети акторов (научных центров НАН Украины и МОН Украины), которые ориентированы на выполнение конкретных функций с целью научно-инновационного обеспечения модернизации промышленности.

Ключевые слова: модернизация, промышленность, регион, децентрализация, экономический район, научный центр, инновации.

Мадых А. А., Охтеня А. А., Дасив А. Ф. *Экономико-математическое моделирование смарт-предприятий: мировой опыт и перспективы.* — С. 130.

Статья посвящена анализу мирового опыта моделирования смарт-предприятий и перспективам такого моделирования применительно к странам с эмерджентной экономикой. На основе выполненного анализа в статье сформулированы рекомендации по экономико-математическому моделированию смарт-предприятий в странах с эмерджентной экономикой. Аргументировано, что такое моделирование не требует создания принципиально новых типов моделей и может быть осуществлено путем развития хорошо известных моделей с дополнительной параметризацией отдельных специфических условий, связанных с институциональными особенностями конкретной страны или территории, уровнем развития ее промышленности и применяемых в ней информационных технологий. Для учета особенностей технологического и институционального развития таких стран при обосновании создания смарт-предприятий предложен ряд наиболее перспективных направлений экономико-математического моделирования, включая использование производственных функций, сетевых оптимизационных моделей, моделей межотраслевого баланса и имитационных моделей на базе стохастических зависимостей.

Ключевые слова: промышленность 4.0; цифровые технологии; промышленный Интернет вещей; смарт-предприятия; смарт-промышленность; большие данные; экономико-математическое моделирование.

Нечволода Л. В., Гудкова Е. Ю., Лучинецкий В. В. *Исследование современных математических подходов к принятию решений в области управления человеческими ресурсами промышленного предприятия.* — С. 143.

В статье рассмотрены понятия «персонал» и «человеческий ресурс» предприятия, определены особенности оценки персонала и оценки человеческих ресурсов предприятия. Проанализированы методы оценки

персонала и человеческих ресурсов предприятия. Дана характеристика сущности этих методов и использования математического инструментария в них. Рассмотрена возможность использования экспертной нечеткой технологии при оценке профессиональных и социально-психологических характеристик персонала и теории искусственных нейронных сетей при назначении сотрудников на выполнение производственных задач.

Ключевые слова: человеческие ресурсы, персонал, эконометрическая модель, метод экспертной оценки, оптимизационная модель, распределение задач, искусственные нейронные сети, нечеткая экспертная технология.

Пальга Е. Н., Босак И. П. *Методология развития издательско-полиграфической деятельности регионов Украины в условиях институциональных изменений.* — С. 150.

В статье обоснованы теоретико-методологические основы обеспечения развития издательско-полиграфической деятельности (ИПД) регионов Украины. Выявлены взаимосвязи и взаимоотношения среди основных участников издательско-полиграфического рынка. Раскрыта сущность механизма регионального управления ИПД и влияние институциональных факторов на развитие ИПД. Теоретически обосновано сложный интеграционный процесс под влиянием институциональных изменений в среде регионов на основе Государственной стратегии регионального развития.

Ключевые слова: методология, трансформация, издательско-полиграфическая деятельность, эффективность, рынок, институциональные факторы, стратегия, регион.

Смирнова И. И., Симаков К. И. *Инновационные технологии управления персоналом на предприятии.* — С. 154.

В статье дано общее понятие инновации и определена сущность инноваций в системе управления персоналом. Обобщены существующие взгляды ученых к основным концепциям управления персоналом и определена роль современных персонал-технологий. Рассмотрена сущность аутсорсинга и охарактеризованы его формы и виды. Представлена классификация аутсорсинга по видам деятельности. Определена целесообразность использования аутсорсинга персонала, его преимущества и негативные последствия.

Ключевые слова: инновации, управление персоналом, персонал-технологии, аутсорсинг, аутсорсинг персонала.

Сытник Е. А. *Возможные негативные последствия реструктуризации бюджетной задолженности в Украине с помощью казначейских векселей.* — С. 158.

В статье рассмотрена история предпринимаемых в Украине попыток реструктуризировать бюджетную задолженность по определенным расходам государственного бюджета путем выдачи финансовых векселей. Проанализирована нормативно-правовая база по этому вопросу. Сделан прогноз ситуации в денежно-кредитной сфере Украины в случае массовой эмиссии финансовых казначейских векселей и попадания их в каналы денежного обращения. Среди негативных последствий этого названа, в частности, суррогатизация денежного обращения, а также вымывание оборотных средств предприятий, расширение масштабов теневой экономики и раздвоение валютного курса. Сделан вы-

вод о необходимости создания действенных механизмов контроля над возможной казначейской эмиссией со стороны Верховной Рады Украины и Национального Банка.

Ключевые слова: вексель, казначейские векселя, казначейские билеты, денежные суррогаты, суррогатизация денежного обращения, теневая наличная составляющая денежного обращения.

Усоцкий В. Н. *Сущность криптовалюты и исторические предпосылки возникновения абстрактного обязательства как условия эмиссии банком кредитных денег.* – С. 163.

Статья посвящена сравнительному анализу сущности криптовалюты и фидуциарных денег в контексте исторических предпосылок возникновения абстрактного обязательства как условия эмиссии кредитных денег. Майнер производит криптовалюту как цифровой товарный актив для продажи на товарном рынке. Выявление экономической сущности криптовалюты актуально для целей ее юридической легализации в экономике Беларуси и поиска ее адекватного нормативно-правового определения в правовой системе.

Ключевые слова: кредитные деньги как универсальные безусловные финансовые обязательства и требования, криптовалюта как цифровой товар, майнер, банковская система, абстрактное обязательство, простой долг, вексель, регресс, протест.

Шевченко Н. Ю., Верещак О. О. *Оценка пожарного риска на АЗС: моделирование, анализ, принятие решений.* – С. 167.

Разработаны методические подходы к оценке пожарного риска с целью своевременного определения возможной угрозы и реализации профилактических мероприятий по снижению уровня риска. Для учета неопределенности характера и условий развития пожара предложено временные характеристики оценивать посредством имитационного моделирования, используя равномерный и нормальный законы распределения случайной величины. Для формирования сценариев развития пожара сформулированы факторы внешней и внутренней среды, которые оказывают непосредственное воздействие на тенденцию (масштаб) его развития (место возникновения, закономерности распространения, начальная область, параметры окружающей среды, начальные параметры помещения), даны экспертные оценки каждого альтернативного варианта факторов. Для снижения уровня риска представлен перечень возможных профилактических мероприятий, имеющих определенный уровень эффективности снижения риска, выбор которых осуществляется методом динамического программирования.

Ключевые слова: автозаправочные станции и комплексы, пожарный риск, вероятность возникновения пожароопасных ситуаций, моделирование временных характеристик процесса эвакуации людей, сценарии развития пожара, мероприятия по снижению риска, принятие решения, динамическое программирование.

Шелеметьева Т. В. *Систематизация принципов управления развитием туризма в условиях трансформации национальной экономики.* – С. 171.

В статье исследованы классические и современные подходы к классификации принципов управления. Классики менеджмента предложили несколько подходов к классификации принципов управления. В 1912 г. Г. Эмерсон в своем главном труде «Двенадцать

принципов производительности» сформулировал 12 принципов рационального управления. Анри Файоль, основатель «Теории администрирования», объяснил сущность 14 основных административных принципов в работе «Общее и промышленное управление». Наиболее полно сформулировали группы принципов управления в своей книге «Принципы управления: анализ управленческих функций» Г. Кунц и С. О’Донне. Они сгруппировали принципы управления в соответствии с функциями управления: 10 принципов планирования; 15 – организации; 10 – мотивации и 14 принципов контроля.

Отмечено, что на современном этапе предлагают разделять принципы управления на основные (общие), действие которых распространяется на все организации и всю систему управления, и частные (особые), которые касаются только отдельных частей, элементов системы управления. Некоторые из частных принципов управления имели место в отечественной экономике с 20-х годов XX в., позже обогатились, а в условиях рыночных реформ получили особую важность. Но многие ученые придерживаются единого мнения, что общие принципы необходимо не только учитывать, но и неукоснительно их соблюдать.

Выделена система принципов управления в туризме с учетом особенностей ее функционирования и управления: принцип многофункциональности, принцип государственной законности, принцип системности, принцип интеграции, принцип партнерства, принцип мотивации, принцип ориентации, принцип мобильности и устойчивости системы управления туризмом. Соблюдение предложенной системы принципов управления будет способствовать эффективному развитию туристической отрасли, особенно на современном этапе трансформационных процессов в экономике Украины.

По результатам обобщения многообразия определений сущности «принципы управления» в работе предложено авторское более развернутое определение понятия «принципы управления в туризме» как положения, правила, идеи, закономерности, или «линии» поведения руководителей государственного, регионального, местного уровней, относительно осуществления ими управленческих функций (планирования, организации, мотивации, контроля), которые обеспечат успешность функционирования туристической отрасли и эффективное развитие как отдельных предприятий и организаций, так туристических дестинаций.

Ключевые слова: принципы управления, туризм, система, общие принципы, частные принципы, определение, подходы, трансформационные процессы.

Ястремский А. И. *Ключевые и эффективные виды экономической деятельности Украины.* – С. 177.

Проведены расчеты по определению степени влияния отраслей (видов экономической деятельности, ВЭД) национальной экономики с точки зрения диады «конечное использование – выпуски». Предложены новые методы классификации отраслей с точки зрения влияния «выпуски – конечное использование». Проведены расчеты по материалу таблиц «затраты – выпуск» (межотраслевого баланса) Украины. Приведены карты топологии влияния ВЭД по прямым и обратными связями. Определены ключевые, прямо, обратные, слабо ориентированные, эффективные, прямо, обратные эффективные ВЭД Украины.

Ключевые слова: межотраслевой баланс, ключевые, прямо, обратные, эффективные, прямо обратные эффективные отрасли.

ABSTRACTS

Andrushkiv B., Kirich N., Pogaydak O., Melnyk G. *Management of Sociohumanitarian and Economic Factors for Creating Prerequisites of Happy Marriage and Strengthening Family Foundations in Ukraine.* – P. 3.

The article is devoted to one of the most urgent areas of socio-humanitarian development in conjunction with the development of the national economy. Based on the analysis of the prerequisites for the formation of a happy marriage, the study of literature and the existing experience of family institutions, problems in this area of public life have been identified.

It is confirmed that these and other circumstances are conditioned by the urgent need for the development of a nationwide long-term social program in this area of life. The authors proposed development: "State program for the creation of prerequisites for a happy marriage and strengthening of family foundations in Ukraine for the period up to 2025".

From the global, general state positions, the reasons for the emergence of family-marital problems have been identified. The ways of their solution and creation of the prerequisites of a happy marriage and strengthening of family foundations in Ukraine, family functioning and demographic development are proposed, and it is proposed to implement through the complex state programmatic application of legal, socio-economic, socio-pedagogical and psychological means of influence,

The research was carried out in the conditions of the transformational economy of the post-totalitarian society.

Key words: marriage, family foundations, society, innovation, innovation policy, economy, semiotics, stability, strategy, efficiency, economic activity, transformational society, European Union.

Antonyuk V. *Social Policies on Promoting Social Justice for Internally Displaced Persons.* – P. 10.

In the article, the justification of the need for improvement of social policy regarding internally displaced persons on the principles of justice are made. The theoretical basis of the category «social justice» are explored, the main signs of social justice as an important social phenomenon and the condition for its achieving are identified. The analysis of legal, socio-economic, institutional principles for ensuring of social justice in Ukraine is made, it was also concluded that the implementation of principles of social justice in Ukrainian society remains low in actual practice. The conditions of internally displaced persons in a coordinate system of social justice are explored. The existence among Ukrainian internally displaced persons a number of legal and socio-economic problems that for too long has been ignored are identified. There are numerous violations of fundamental rights and freedoms of internally displaced persons arising from imperfections of legislative framework and conflicts of interest between internally displaced persons and host communities. The conclusion is proved that the basic principles of social justice regarding internally displaced persons are not respected which create the conditions for increasing of conflict in the society. The priorities and mechanisms of improving the social policy regarding internally displaced persons are proposed, they are referred to increasing of the level of their rights protection for achieving greater social justice.

Keywords: social policy, social justice, internally displaced persons, employment policy, welfare improvement policy, protection of the rights of internally displaced persons.

Bezkhlibna A. *Analysis of Approaches to Determination of Regional Competitiveness Factors.* – P. 18.

The article is devoted to research of foreign scientists approaches to determination of regional competitiveness factors. It has been established that the welfare of the population is the main objective of competitiveness, which depends on a number of factors. The European scientist has a systematic approach to defining an integral certificate number of competitiveness, which involves the study of groups of criteria that are consistent with innovation, investment and economic development in general.

Keywords: factors, regional competitiveness, infrastructure, investment, innovation, region.

Boichenko M. V. *The problems of transport logistics of the freight transport in Ukraine.* – P. 22.

The article analyzes the state of transport logistics of the freight transport in Ukraine and establishes main problems that impede such transport effectiveness.

Proposals are represented on these problems solution to allow the optimal planning of goods delivery routes from a manufacturer to a consumer, effective use of own or rented rolling stock, and the reduction of losses due to idleness waiting for a vehicle loading/unloading or inefficient work of personnel.

“Drive Ukraine 2030” National Transport Strategy approved in Ukraine is to promote the problems solution in unsatisfactory condition of motor roads, insufficient number of freight terminals and their low technical and technologic level, and the lack of modern vehicles corresponding to world standards.

Keywords: transport logistics, freight transport, problems, effectiveness.

Boreiko V. *The Ways of Increasing Efficiency of Use of Water Resources of Ukraine.* – P. 26.

The article reveals that water resources play an important role in the production and economic activity and in meeting the housing and living needs of the population. The analysis of water consumption and disposal, discharges of polluted water, water losses during transportation and circulating water supply has been carried out. It is shown that some indicators of water consumption in Ukraine have improved; however, significant amounts of water are lost during transportation, while recycled and re-consecutive water supply has decreased. It is grounded, that in order to increase the efficiency of water resources use, Ukraine needs to reduce the use of fresh water, limit the discharge of pollutants into water bodies, increase the reuse rate of water resources and develop technologies for sea water desalination.

Keywords: water resources, water consumption, water reuse, water disposal, pollutants, sea water desalination.

Bryukhovetskaya N., Chorna O., Chernykh O. *Evaluation of capital investment financing through profit and depreciation.* – P. 29.

The purpose of the article is to identify opportunities for financing capital investments through profits and depreciation. Based on the analysis of the current state and dynamics of the financial result of enterprises, their profitability, depreciation charges, the possibility of using profits and depreciation as sources of financing investments in crisis situations is substantiated. Reviewed highlights of the main points and features of the distribution of profits and depreciation in domestic enterprises. The advantages of using depreciation as a source of investment financing are highlighted. Using the method of correlation and regression analysis, the effect of profits and depreciation on capital investments was investigated. It is proved that the growth of profits and depreciation values can contribute to the growth of capital investments in enterprises. Recommendations are given on the use of profit and depreciation as sources of financing investments in domestic enterprises.

Keywords: capital investment, profit, profit distribution, depreciation, sources of investment financing, factors, correlation analysis.

Butenko A., Umanets T., Shatalova L. *Classifier of Innovative Goods: Methodological Aspect.* — P. 36.

Topicality. The study of trends in the development of the domestic economy, taking into account the innovative vector of influence on economic processes, shows that the characteristic feature of the domestic economy is the breakdown of the innovation cycle of technological entrepreneurship, when there is an organizational mismatch between marketing research and direct commercialization of innovations, which significantly impedes the formation of innovative management models of the region's economy taking into account the innovative development vector, leads to the need for operational adjustments of the innovation process or the formation of specific management mechanisms that allow predicting future innovation changes. One of the reasons for the above-mentioned situation is the lack of information on innovative products that would meet the requirements of both technology entrepreneurs and their end-users.

The purpose of the article is to develop a methodical approach to the formation of a classifier of innovative goods in the context of the development of technological entrepreneurship.

Research results. The conceptual-categorical apparatus of the theory of the national economy is developed in terms of the definition of such concepts as: "All-Ukrainian Classifier of Innovative Goods" (as a systematized list of classification groups, names and codes of types of innovative goods on the basis of the most characteristic features of the market of innovative goods) (hereinafter referred to as the ZUKIT), "Classification characteristic of an innovative product" (as a quality or a property of the object, according to which the classification is carried out), "Innovative products" (as new products created by technological entrepreneurs on the basis of new ideas in order to meet the requirements of consumers of these products). The methodical approach to determining the main groups of innovative products based on such classification features as: novelty level, source of financing, scale of implementation, requirements of technological entrepreneurs, requirements of end users, which allow to accelerate the process of determining the level of innovative products, depending on novelty and the effectiveness of their implementation; the basic stages of construction of the ZUKIT, its potential consumers, sphere of use are defined.

Conclusions. One of the reasons why the innovative model of Ukraine's socio-economic development is not working is the lack of information on innovative products that meets the requirements of both technology entrepreneurs and their end-users. The source for the accumulation of such information is the classifier of innovative goods, but it is absent in Ukraine. Therefore, it is proposed to: a) recommend the State Statistics Service of Ukraine to introduce the reporting of innovative products at the regional level and by economic activity based on such features as: the level of novelty of innovative products, source of funding, scale of implementation, requirements of technological entrepreneurs, requirements of end users; b) to develop a structural model for motivating the development of the domestic market for innovative products based on the proposed classifier of innovative products.

Keywords: classifier, classification of innovations, innovative product, innovation product market, innovation, high-tech products, classification features of innovation product.

Deich M. E. *Social Policy for Elimination of Social Inequality among Individual Strata of the Population.* — P. 48.

The article gives the analysis of the status of social development in Ukraine, and determines certain inequalities in the social security with individual strata of the population. The need in changes is grounded in national social policy as for ensuring social security of each individual regardless of his or her belonging to this or that social stratum of physical condition.

Keywords: social development, social policy, social security, social inequality, stratum.

Diatlova Yu. *Mechanisms of Bank Lending Development: Experience of EU Countries and Modern Realities.* — P. 51.

The experience of EU countries on the mechanisms for the bank lending development has been systematized in the article. It has been established that in the pre-crisis period, the mechanism of national financial services markets integration became widespread. It has been shown that the implementation of the integration mechanism, as well as a high degree of capital concentration ensured European banks with leading positions. Provided there are peculiarities of the state of national banking systems, after the crisis, the mechanism of interest rates reduction on loans and their negative value on deposits gained its spread. It has been proposed to use a system of indicators in order to render substantiate implementation of such a mechanism.

Keywords: banking system, mechanism of lending development and security, integration mechanism, low interest rates mechanism, mechanism of negative interest rates.

Gitis T., Nikulina A. *A Study of the Current State of the Labor Resources of Ukraine.* — P. 43.

The article examines the state of labor resources in Ukraine in recent years, proposed measures to improve it. The dynamics and age structure of the working-age population of Ukraine are estimated. The criteria affecting the labor market, demand-supply of labor are defined. The main trends of labor migration are analyzed and determined. The main statistical indicators of demand and supply of labor resources by types of professional activity are investigated. Attention is paid to the comparative analysis of the state of labor resources in Ukraine and abroad. On

the basis of international statistical data, a comparative assessment of wages of employees was carried out. The article practically substantiates the problems associated with the level of use of labor resources. Economic experience of the European countries in efficiency of use of labor resources is considered. Directions of overcoming of negative tendencies in development of labor resources of Ukraine are allocated.

Keywords: population, labor resources, labor force, labor capacity, labor market, profession, migration, wages, debt.

Ivanov S. *Geoeconomic Space: the Theoretical Aspects of Marketing of Implementation of Interaction within Economic Systems.* – P. 79.

The theoretical aspects of dialectical continuity in the process of development of the world economic space are comprehended. It is substantiated that the transition to a new model of geoeconomic space is carried out on the principles of a market economy, which requires a rethinking of the theoretical positions of marketing of enhanced interaction and marketing of relations within the framework of the economic system. It is shown that in the process of interaction in conditions of geoeconomic space it is necessary to measure the characteristics of each stage of this process. The state of stability of the position of the national economy in the conditions of the world economic system under consideration of the three strategic components is considered: the situation in Ukraine, which is formed in the external sphere; the state of the system of national interests and priorities; the position of the national and regional economies of Ukraine. It is substantiated that the introduction into the structure of the function of the economic space of the marketing function is dictated by the need for replication of the economic space.

Keywords: geoeconomic space, marketing interaction, marketing of relationships, replication of economic space.

Ivchenkova E., Garbuz A. *Current Status and Prospects for the Development of Agriculture in Ukraine.* – P. 89.

The article analyzes the indicators of social and economic development of agriculture in Ukraine. The strategic directions are determined which will contribute to the effective social and directed development of Ukraine agriculture in general and the Donetsk region in particular, to increase its competitiveness through the effective use of natural and human resources, to stimulate the development of small and medium agricultural producers, and to involve rural families in commodity agricultural production.

Keywords: agricultural sector, agrarian sector development, agriculture, agricultural products, agricultural production.

Kaira Z., Yeletskykh S., Svinarenko T. *The Systems of Labor Potential Management in Logistics Operations of Industrial Enterprise.* – P. 95.

The paper considers the views of different authors on the approaches and methods of labor potential management of an enterprise. The basic concepts, systems and principles of labor potential management of an enterprise are given. It is shown that the cost of personnel management, measured by the criteria of basic wages, benefits for employees and taxes, can absorb most of the industrial enterprise's budget. Logistics operations do not maximize the functionality of labor management

systems and do not approach the full realization of the benefits of the development of labor potential management. Effective approaches to managing the workforce include the management of labour potential of the worker and compliance work, a clear description of the responsibilities of work, setting performance standards, facilitate communication workers, their training, qualification and control. It is shown that LMS labor management systems are one of the important components of the logistics supply chain application package.

Keywords: management principles, labor potential, enterprise, costs, productivity, training, control, communication.

Kondratenko O., Nikolayev A. *The Role of Business Incubators in Activating the Innovative Development of Ukraine.* – P. 99.

The article highlights the issues of the components of the mechanism of the national innovation system, the place of business incubators in this mechanism. The domestic experience of creation and functioning of business incubators as the newest structures of development of the economic market is analyzed. The reasons for the delay in introducing the Ukrainian business incubation model into the industry from foreign models are determined. The mechanism of functioning of business incubators in Ukraine is investigated. A conclusion is drawn regarding the feasibility of building a network of business incubators in Ukraine.

Keywords: innovation, innovation structure, business ideas, business incubators, commercialization of innovations, small business, state support, economic development.

Kocheshkova I., Trushkina N. *Reverse Logistics of Industrial Waste.* – P. 105.

In the article the principles of reverse logistics of industrial waste, its tasks and functions are considered. Existing problems are detected and it has been established that recycling of waste is one of the main directions of ecological and economic activity of industrial enterprises on the way to rational use of natural resources and sustainable development. Proposals on how to solve these problems are developed, as a result of which it will be possible to save fuel and energy and material resources, minimize the negative impact on the environment, the transition of enterprises to a closed production cycle and return to the production waste recycling.

Keywords: reverse logistics, industrial waste, environment, ecological- economic activity.

Krivoruchko A. *Blockchain Technology and Prospects for its Use in Result-Based Budgeting.* – P. 108.

The essence and features of Blockchain technology are considered in this paper. The possibility of introducing Blockchain technology into the management system of a construction company based on results-based budgeting (BOP) was explored.

Keywords: Blockchain; Blockchain technology; Public blockchain; Private blockchain; Permissionless blockchain; Permissioned blockchain; result-based budgeting.

Latysheva O., Pidhora Y. *Charges of Enterprises: Essence, Modern Going Near Their Estimation and Management.* – P. 113.

The article summarizes the views of scientists on the essence of the category "cost management", the essence of methods of accounting for costs and methods of cost management, the differences between them in the domestic and foreign practice are determined. The article defines the essence and conditions of the application of modern methods of cost management in the national practice of management in the context of differentiating the concepts of cost accounting and cost management. In the course of the study, it was found that all modern methods of cost accounting relate exclusively to the recording and recording of cost data, and cost management methods provide for targeted action of responsible persons for appropriate management objects. In this connection other going is needed near the choice of criterion of determination of level of charges. In the article for the analysis of the state of charges and level of unit of enterprise cost it is suggested to apply the tool of approach of the systems.

Keywords: costs, cost of production, cost management, methods of cost management, methods of cost accounting, cost estimation, methods of cost estimation.

Lyashenko V., Soldak M. *Regional Industry Modernization in the Context of Territorial and Functional decentralization.* – P. 120.

The article deals with modernization of the regional industry in the context of territorial and functional decentralization. Some modern tendencies of decentralization and reformation of the territorial structure in Italy, France and Germany are identify and compared. It is proposed to allocate eight economic regions in Ukraine as non-administrative aggregations, formed by combining smaller administrative units (regions), taking into account the socio-economic, cultural, historical aspects that are formed around the scientific centers of the National Academy of Sciences of Ukraine and the Ministry of Education and Science of Ukraine and correspond to the level of NUTS 1 Nomenclature of Territorial Units for Statistics (Eurostat). Recognition of scientific centers as key actors in the formation of the regional innovation system of the economic region makes it possible to talk about the emergence of new forms of achieving functional decentralization, thanks to the formation of an actors network (scientific centers of the National Academy of Sciences of Ukraine and the Ministry of Education and Science of Ukraine), which are focused on performing specific functions with the aim of scientific and innovative provision of industrial modernization.

Keywords: modernization, industry, region, decentralization, economic region, scientific centers, innovation.

Madykh A., Okhten A., Dasiv A. *Economic and Mathematical Modeling of Smart Enterprises: World Experience and Prospects.* – P. 130.

The article is devoted to the analysis of the world experience of modeling smart enterprises and prospects of such modeling with reference to countries with emergent economy. Based on the analysis performed, the article formulates recommendations on the economic and mathematical modeling of smart enterprises in countries with emergent economies. It was argued that such modeling does not require creating fundamentally new types of models and can be implemented by further developing well-known models through additional parameterization of particular conditions specific to the institutional features of a

particular country or territory, the level of its industry development and the information technologies used in it. To take into account the specifics of technological and institutional development of such countries, a number of the most promising areas of economic and mathematical modeling, including the use of production functions, network optimization models, models of intersectoral balance and imitation models based on stochastic dependencies were proposed for the substantiation of the creation of smart enterprises.

Keywords: Industry 4.0; digital technologies; Industrial Internet of Things; smart enterprises; smart industry; big data, economic and mathematical modeling.

Nechvoloda L., Gudkova E., Luchinetsky V. *Research of Modern Mathematical Approaches to Decision Making in the Field of Management of Human Resources of an Industrial Enterprise.* – P. 143.

The article deals with the concepts of "personnel" and "human resource" of the enterprise, specifics of personnel assessment and evaluation of the company's human resources. The methods for assessing the personnel and human resources of the enterprise are analyzed. The characteristics of the essence of these methods and the use of mathematical tools in them are shown. The possibility of using expert fuzzy technology in assessing the professional and socio-psychological characteristics of personnel and the theory of artificial neural networks in appointing employees to perform production tasks is considered.

Keywords: human resources, personnel, econometric model, expert method, optimization model, task distribution, artificial neural networks, fuzzy expert technology.

Palyga Ye., Bosak I. *Methodology of The Development of Publishing And Printing Activity in Ukrainian Regions in The Context of Institutional Changes.* – P. 150.

In the article the theoretical and methodological foundations for ensuring the development of publishing and printing activity (PPA) in the regions of Ukraine are substantiated. Interrelations among the main participants of the publishing and printing market are revealed. The essence of the mechanism of the regional management of the PPA, and the influence of institutional factors on the development of PPA are disclosed. A complex integration process under the influence of institutional changes in the environment of regions is theoretically justified on the basis of the State Strategy for Regional Development.

Keywords: methodology, transformation, publishing and printing activity, efficiency, market, institutional factors, strategy, region.

Shelemetieva T. *Systematization of the principles of tourism development management in conditions of transformation of the national economy.* – P. 171.

The article deals with classical and modern approaches to the classification of management principles. Management classes have proposed several approaches to the classification of management principles. In 1912, G. Emerson in his main work, *The Twelve Principles of Productivity*, formulated 12 principles of rational management. Henri Fayol, founder of the theory of administration, explained the essence of 14 basic administrative principles in the work "General and Industrial Management." The most fully formulated the groups of principles of governance in his book "Principles of management: analysis of managerial functions" G. Kunts and S. O'Donne. They

grouped management principles in accordance with management functions: 10 – principles of planning; 15 – organizations; 10 – motivation and 14 – principles of control.

It is noted that at the present stage, it is proposed to divide the management principles into the main (general) and the partial (special), the action of which extends to all organizations and the entire management system and the partial (special) ones that relate only to individual parts, elements of the management system. Some of the partial principles of management took place in the domestic economy from the 20th century of the XX century. They were later enriched, and in conditions of market reforms they became extremely important. But many scholars hold the unanimous opinion that the general principles need not only be taken into account but also strictly adhered to.

The system of principles of management in tourism is singled out taking into account the peculiarities of its functioning and management: the principle of multifunctionality, the principle of state legality, the principle of systemicity, the principle of integration, the principle of partnership, the principle of motivation, the principle of orientation, the principle of mobility and stability of the tourism management system. Compliance with the proposed system of principles of management will contribute to the effective development of the tourism industry, especially at the present stage of the transformation processes in the Ukrainian economy.

According to the results of the generalization of the variety of definitions to the interpretation of the essence of the principles of management in the work, the author proposes a more detailed definition of the concept of "management principles in tourism" as a provision, rules, ideas, patterns, or "line" of behavior of heads of state, regional, local levels, for the implementation of their managerial functions (planning, organization, motivation, control) that will ensure the success of the tourism industry and the effective development of both individual enterprises and organizations, as well as tourist destinations.

Keywords: principles of management, tourism, system, general principles, partial principles, definition, approaches, transformation processes.

Shevchenko N., Vereshchak O. *Estimation of Fire Risk on the Filling Station: Modeling, an Analysis, a Decision-making.* – P. 167.

The methodical going is worked out near the estimation of fire risk with the purpose of timely determination of possible threat and realization of prophylactic measures on the decline of risk level. For the account of vagueness of character and terms of development of fire it is suggested to estimate temporal descriptions by means of imitation modeling, using even and normal laws of distribution of casual size. For forming of scenarios of development of fire the factors of external and internal environment, that render the direct affecting his progress (place of origin, conformity to law of distribution, initial area, parameters of environment, initial parameters of apartment) trend (scale), are set forth, the expert estimations of every alternative variant of factors are given. For the decline of risk level the list of possible prophylactic measures, having a certain level of efficiency declines of risk, the choice of that comes true by the method of the dynamic programming, is presented.

Keywords: the filling stations and complexes, fire risk, probability of origin of the situations related to the fires, design of temporal descriptions of process of evacuation of

people, scenarios of development of fire, measures on the decline of risk, decision-making, dynamic programming.

Smyrnova I., Simakov K. *Innovative Technologies of Personnel Management at the Enterprise.* – P. 154.

The article gives the general concept of innovation and defines the essence of innovation in the system of personnel management. The existing views of scientists on the basic concepts of personnel management are generalized and the role of modern technology personnel is determined. The essence of outsourcing is considered and its forms and views are described. The classification of outsourcing by types of activity is presented. The expediency of using outsourcing of personnel, its advantages and negative consequences is determined.

Keywords: innovation, personnel management, personnel-technologies, outsourcing, personnel outsourcing.

Sytnyk Ie. *Possible Negative Consequences of Restructuring of Budget Debt by Treasury Bills in Ukraine.* – P. 158.

The article is devoted to attempts to restructure of budget debt for certain type of expenses by emission of treasury bills in Ukraine. Analyzed regulatory framework for this problem. Made the forecast of the situation in monetary sphere of Ukraine when mass emission of financial treasury bills and getting it into money circulation channels. There are many negative consequences of this including surrogacy of money turnover, decrease of working capital of enterprises, increase shadow economy and bifurcation of exchange rate. Made the conclusion of necessity effective treasury emission control mechanism.

Keywords: bill of exchange, treasury bills, treasury notes, cash surrogates, surrogacy of money turnover, shadow cash component of money turnover.

Uosky V. *Essence of Cryptocurrency and Historical Prerequisites of Development Abstract Liabilities as Condition of Bank Emission of Credit Money.* – P. 163.

The article is devoted to comparative analysis of the essence of cryptocurrency and fiduciary money in context historical prerequisites of development abstract liabilities as condition of emission credit money. Miner produces cryptocurrency as a digital goods for sale for commodity market. A problem of revealing the economic meaning of cryptocurrency for the purpose of juristic legalization in economy of Belarus and its normative legal identification in legislation system is up to date issue.

Keywords: credit money as universal unconditional financial liabilities and requirements, cryptocurrency as a digital commodity, miner, banking system, abstract liability, simple liability, bill, regress, protest.

Yastremskii O. *Key and Effective Economic Activities of Ukraine.* – P. 177.

The degrees of influence of the industries of Ukraine from point of view of dyad 'final uses – outputs' were computed. New methods of classification of industries from the point of view of influences 'outputs – final uses' are offered. Calculations were made on the materials of the tables 'input - output' of Ukraine. The maps of the topology of the influence of the industries are constructed. Key, forward linkages, backward linkages, weakly oriented, effective, forward, backward effective industries of national economy of Ukraine were determined. Correlations among different types of relative influences of the industries are determined.

Keywords: input – output scheme, key, forward linkages, backward linkages, weakly oriented, effective, forward, backward effective industries.

Zadorozhny G. V. *Breakthrough methodological bases of anti-crisis studies of the national economy.* – P. 67.

The crisis state of economic science and Ukrainian society requires a fundamental renewal of the methodology of scientific research, primarily by introducing into the format of economic thinking an analysis of the inner spiritual world of a person-personality, which is of a spiritually bio-social nature and is the basic free-responsible creative subject of anti-crisis economic transformations. The transition to the tri-lecture method and the personal methodology of economic research opens up new broad opportunities for understanding the current global crisis, which has spiritual causes, and also poses the problem of shaping the implementation of a new national anti-crisis strategy for spiritually-noosphere-sustainable economic development.

Keywords: spiritual and bio-social nature of a person, personality, freedom-responsibility, trialectics, personal methodology of economic research, strategy of spiritually-noosphere-sustainable economic development.

Zhadko K., Paderin I., Hurtova N. *Theoretical and Methodological Principles of Marketing Activity at Industrial Enterprises.* – P. 57.

A generalization of the theoretical and methodological foundations of marketing in industrial enterprises. The basic theoretical concepts of marketing are given and the definition of marketing in modern conditions is given, as well as the marketing mix. The basic concepts of the development of modern marketing. The procedure for conducting marketing research in industrial enterprises has been determined. Attention is paid to the practical imple-

mentation of the marketing policy at the Ukrainian enterprise Provensal ORGAHIK.

Keywords: marketing activities, marketing methodology, product, price, sales, advertising.

Zhukov S., Malinoshevska K. *Features of the Formation of Strategic Budgets of Human Capital.* – P. 61.

The article proposes a mechanism for transforming strategic objectives of the human capital into an operational level using the system of budgeting. The strategic budgets of human capital of an industrial enterprise make it possible not only to calculate the necessary costs of an enterprise for the implementation of strategic initiatives, but also to make a forecast of costs for future periods with an assessment of the performance of budget indicators was carried out using strategic reporting forms, which makes it possible to timely adjust the strategic financial goals of the enterprise, that is, it is of a strategic nature.

Keywords: strategic budgets, cost item, strategic compliance, industrial enterprise, non-financial performance of the human capital, strategic reporting forms, assessment of the human capital.

Zos-Kior M., Germanenko A., Ishchenko K. *Modern Aspects of Product Quality Management in a Dynamic Environment.* – P. 74.

The problems of necessity of production of products with high quality are considered. The necessity of creating an effective system of management and quality control of products at enterprises is substantiated. The high probability of the use of social networks to disseminate information about the quality of goods among consumers is determined.

Keywords: product quality, product quality management, product quality control systems, standardization, certification.

ЗМІСТ

НАУКОВІ СТАТТІ

Андрушків Б., Кирич Н., Погайдак О., Мельник Г. УПРАВЛІННЯ СОЦІОГУМАНІТАРНИМИ ТА ЕКОНОМІЧНИМИ ЧИННИКАМИ СТВОРЕННЯ ПЕРЕДУМОВ ЩАСЛИВОГО ШЛЮБУ ТА ЗМІЦНЕННЯ СІМЕЙНИХ УСТОЇВ В УКРАЇНІ.....	3
Антонюк В. П. СОЦІАЛЬНА ПОЛІТИКА ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ СОЦІАЛЬНОЇ СПРАВЕДЛИВОСТІ ЩОДО ВИМУШЕНИХ ПЕРЕСЕЛЕНЦІВ.....	10
Безхлібна А. П. АНАЛІЗ ПІДХОДІВ ДО ВИЗНАЧЕННЯ ФАКТОРІВ РЕГІОНАЛЬНОЇ КОНКУРЕНТОСПРОМОЖНОСТІ.....	18
Бойченко М. В. ПРОБЛЕМИ ТРАНСПОРТНОЇ ЛОГІСТИКИ ВАНТАЖНИХ ПЕРЕВЕЗЕНЬ В УКРАЇНІ	22
Борейко В. І. ШЛЯХИ ПІДВИЩЕННЯ ЕФЕКТИВНОСТІ ВИКОРИСТАННЯ ВОДНИХ РЕСУРСІВ УКРАЇНИ	26
Брюховецька Н. Ю., Чорна О. А., Черних О. В. ОЦІНКА МОЖЛИВОСТЕЙ ФІНАНСУВАННЯ КАПІТАЛЬНИХ ІНВЕСТИЦІЙ ЗА РАХУНОК ПРИБУТКУ І АМОРТИЗАЦІЇ.....	29
Бутенко А. І., Уманець Т. В., Шаталова Л. С. КЛАСИФІКАТОР ІННОВАЦІЙНИХ ТОВАРІВ: МЕТОДИЧНИЙ АСПЕКТ.....	36
Гітис Т. П., Нікуліна А. А. ДОСЛІДЖЕННЯ СУЧАСНОГО СТАНУ ТРУДОВИХ РЕСУРСІВ УКРАЇНИ	43
Дейч М. Є. СОЦІАЛЬНА ПОЛІТИКА ЩОДО ЛІКВІДАЦІЇ СОЦІАЛЬНОЇ НЕРІВНОСТІ ОКРЕМИХ ПРОШАРКІВ НАСЕЛЕННЯ.....	48
Дятлова Ю. В. МЕХАНІЗМИ РОЗВИТКУ ТА БЕЗПЕКИ БАНКІВСЬКОГО КРЕДИТУВАННЯ: ДОСВІД КРАЇН ЄС ТА СУЧАСНІ РЕАЛІЇ.....	51
Жалько К. С., Падерін І. Д., Гуртова Н. В. ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНІ ЗАСАДИ МАРКЕТИНГОВОЇ ДІЯЛЬНОСТІ НА ПРОМИСЛОВИХ ПІДПРИЄМСТВАХ.....	57
Жуков С. А., Маліношевська К. І. ОСОБЛИВОСТІ ФОРМУВАННЯ СТРАТЕГІЧНИХ БЮДЖЕТІВ ЛЮДСЬКОГО КАПІТАЛУ.....	61
Задорожний Г. В. ПРОРЫВНЫЕ МЕТОДОЛОГИЧЕСКИЕ ОСНОВАНИЯ АНТИКРИЗИСНЫХ ИССЛЕДОВАНИЙ НАЦИОНАЛЬНОГО ХОЗЯЙСТВА	67
Зось-Кіор М. В., Германенко О. М., Ішенко К. І. СУЧАСНІ АСПЕКТИ УПРАВЛІННЯ ЯКІСТЮ ПРОДУКЦІЇ В УМОВАХ ДИНАМІЧНОГО СЕРЕДОВИЩА	74
Іванов С. В. ГЕОЕКОНОМІЧНИЙ ПРОСТІР: ТЕОРЕТИЧНІ АСПЕКТИ МАРКЕТИНГУ РОЗШИРЕНОЇ ВЗАЄМОДІЇ У РАМКАХ ЕКОНОМІЧНИХ СИСТЕМ.....	79
Івченкова О. Ю., Гарбуз О. А. СУЧАСНИЙ СТАН ТА ПЕРСПЕКТИВНІ НАПРЯМИ РОЗВИТКУ СІЛЬСЬКОГО ГОСПОДАРСТВА В УКРАЇНІ	89
Каїра З. С., Єлеських С. Я., Свинаренко Т. І. СИСТЕМИ УПРАВЛІННЯ ТРУДОВИМ ПОТЕНЦІАЛОМ В ЛОГІСТИЧНИХ ОПЕРАЦІЯХ ПРОМИСЛОВОГО ПІДПРИЄМСТВА	95
Кондратенко О. О., Ніколаєв О. Д. РОЛЬ БІЗНЕС-ІНКУБАТОРІВ У АКТИВІЗАЦІЇ ІННОВАЦІЙНОГО РОЗВИТКУ УКРАЇНИ	99
Кочешкова І. М., Трушкіна Н. В. РЕВЕРСИВНА ЛОГІСТИКА ПРОМИСЛОВИХ ВІДХОДІВ	105
Криворучко Г. В. ТЕХНОЛОГІЯ БЛОКЧЕЙН ТА ПЕРСПЕКТИВИ ЇЇ ЗАСТОСУВАННЯ В ПРОЦЕСІ БЮДЖЕТУВАННЯ, ОРІЄНТОВАНОГО НА РЕЗУЛЬТАТ.....	108

Латишева О. В., Підгора Є. О. ВИТРАТИ ПІДПРИЄМСТВ: СУТЬ, СУЧАСНІ ПІДХОДИ ДО ЇХ ОЦІНКИ ТА УПРАВЛІННЯ	113
Ляшенко В. І., Солдак М. О. МОДЕРНІЗАЦІЯ ПРОМИСЛОВОСТІ РЕГІОНІВ В КОНТЕКСТІ ТЕРИТОРІАЛЬНОЇ ТА ФУНКЦІОНАЛЬНОЇ ДЕЦЕНТРАЛІЗАЦІЇ	120
Мадых А. А., Охтеня А. А., Дасив А. Ф. ЭКОНОМИКО-МАТЕМАТИЧЕСКОЕ МОДЕЛИРОВАНИЕ СМАРТ-ПРЕДПРИЯТИЙ: МИРОВОЙ ОПЫТ И ПЕРСПЕКТИВЫ	130
Нечволода Л. В., Гудкова К. Ю., Лучинецький В. В. ДОСЛІДЖЕННЯ СУЧАСНИХ МАТЕМАТИЧНИХ ПІДХОДІВ ДО ПРИЙНЯТТЯ РІШЕНЬ У ГАЛУЗІ УПРАВЛІННЯ ЛЮДСЬКИМИ РЕСУРСАМИ ПРОМИСЛОВОГО ПІДПРИЄМСТВА	143
Палига Є. М., Босак І. П. МЕТОДОЛОГІЯ РОЗВИТКУ ВИДАВНИЧО-ПОЛІГРАФІЧНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ РЕГІОНІВ УКРАЇНИ В УМОВАХ ІНСТИТУЦІЙНИХ ЗМІН	150
Смирнова І. І., Сімаков К. І. ІННОВАЦІЙНІ ТЕХНОЛОГІЇ УПРАВЛІННЯ ПЕРСОНАЛОМ НА ПІДПРИЄМСТВІ	154
Сытник Е. А. ВОЗМОЖНЫЕ НЕГАТИВНЫЕ ПОСЛЕДСТВИЯ РЕСТРУКТУРИЗАЦИИ БЮДЖЕТНОЙ ЗАДОЛЖЕННОСТИ В УКРАИНЕ С ПОМОЩЬЮ КАЗНАЧЕЙСКИХ ВЕКСЕЛЕЙ	158
Усокий В. Н. СУЩНОСТЬ КРИПТОВАЛЮТЫ И ИСТОРИЧЕСКИЕ ПРЕДПОСЫЛКИ ВОЗНИКНОВЕНИЯ АБСТРАКТНОГО ОБЯЗАТЕЛЬСТВА КАК УСЛОВИЯ ЭМИССИИ БАНКОМ КРЕДИТНЫХ ДЕНЕГ	163
Шевченко Н. Ю., Верещак О. О. ОЦІНКА ПОЖЕЖНОГО РИЗИКУ НА АЗС: МОДЕЛЮВАННЯ, АНАЛІЗ, ПРИЙНЯТТЯ РІШЕНЬ	167
Шелеметьєва Т. В. СИСТЕМАТИЗАЦІЯ ПРИНЦИПІВ УПРАВЛІННЯ РОЗВИТКОМ ТУРИЗМУ В УМОВАХ ТРАНСФОРМАЦІЇ НАЦІОНАЛЬНОЇ ЕКОНОМІКИ	171
Ястремський О. І. КЛЮЧОВІ ТА ЕФЕКТИВНІ ВИДИ ЕКОНОМІЧНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ УКРАЇНИ	177
НАУКОВІ ПОВІДОМЛЕННЯ	
Вишневський В. П., Єгоров І. Ю., Ляшенко В. І., Антонюк В. П., Князев С. І., Підоричева І. Ю., Ковчуга Л. І. ДО ПИТАННЯ ПРО СТРАТЕГІЮ ІННОВАЦІЙНОГО РОЗВИТКУ УКРАЇНИ або ЯКОЮ МАЄ БУТИ СТРАТЕГІЯ ІННОВАЦІЙНОГО РОЗВИТКУ УКРАЇНИ	183
Пономарев С. В. ЭКОНОМИКА ЗНАНИЙ (развитие интеллектуального и компьютерного капитала предприятия)	198
Рабыко И. Н. РАЗВИТИЯ КОРПОРАТИВНОЙ СИСТЕМЫ УПРАВЛЕНИЯ АКЦИОНЕРНЫМИ ОБЩЕСТВАМИ В РЕСПУБЛИКЕ БЕЛАРУСЬ КАК ПУТЬ МИНИМИЗАЦИИ ФИНАНСОВЫХ РИСКОВ	203
Устименко В. А. ПРАВОВЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ СТАЛОГО РОЗВИТКУ ПРОМИСЛОВИХ РЕГІОНІВ	206
АНОТАЦІЇ	212
АННОТАЦИИ	218
ABSTRACTS	224

Академія економічних наук України
Інститут економіки промисловості НАН України

**ВІСНИК
ЕКОНОМІЧНОЇ НАУКИ УКРАЇНИ**

№ 2(35) 2018

Науковий журнал

Відповідальний за видання *В. І. Ляшенко*
Редактор *М. Г. Білопольський*

*Оригінал-макет підготовлено у відділі інформатизації наукової діяльності
Інституту економіки промисловості НАН України*

Адреса редакції: *03057, Київ, вул. Марії Капніст, 2*
Тел. (050) 476 55 63
E-mail: slaval.aenu@gmail.com

Підп. до друку 20.12.2018 р.
Папір офсетний.
Ум.-друк. арк. 27,0.
Наклад 250 прим.

Формат 60x84/8.
Друк різнографія.
Обл.-вид. арк. 29,0.
Гарнітура «NewtonС».

Замовлення № 1434.

Надруковано в типографії **Вищий навчальний заклад Укоопспілки
«Полтавський університет економіки і торгівлі»**
к. 115, вул. Коваля, 3, м. Полтава, 36014; тел.: (0532) 50-24-81
Свідоцтво суб'єкта видавничої справи ДК № 3827 від 08.07.2010 р.